

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

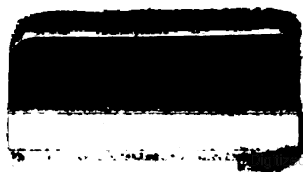
About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

UC-NRLF

\$B 263 434

JOACHIMA LELEWELA
BIBLIOGRAFICZNYCH
KSIĄG DWOJE
Tom II

WARSZAWA 1927
NAKŁADEM HIERONIMA WILDERA

BIBLIOGRAFICZNYCH

KSIĄG DWOJE.

Dozwala się drukować dzieło pod tytułem Bibliograficznych
Księg dwoie, jednakże zachowując ten warunek, aby po wydrukowa-
niu niepierwej wydawać zaczęte, aż będą złożone w Komitecie Cen-
zury exemplarze książki tej: jeden dla tegoż Komitetu, dwa dla De-
partamentu ministerium oświecenia, dwa exemplarze dla IMPERATOR-
SKIEJ publicznej biblioteki, jeden dla IMPERATORSKIEJ Akademii
 nauk i jeden dla IMPERATORSKIEGO Uniwersytetu w Abo. Wiedeń
dnia 26 Czerwca 1825 roku.

Rękoiszczyzna i Cenzor IONACY REZKA.

•

JOACHIMA LELEWELA
BIBLIOGRAFICZNYCH

K S I A G D W O J E,

W K T Ó R Y C H

ROZEBRANE I POMNOZONE ZOSTAŁY DWA DZIEŁA

JERZEGO SAMUELA BANDTKE

**HISTORJA DRUKARN KRAKOWSKICH — TUDŻIEŻ
HISTORJA BIBLIOTEKI UNIW. JAGIELL. W KRAKOWIE**

A P R Z Y D A N Y

KATALOG INKUNABULOW POLSKICH.

*Non haec in nostris, ut quondam, scri-
bimus hortis. Ovid. trist. I. 10. v. 37.*

T o m II.

**WILNO. NAKŁADEM I DRUKIEM JÓZEFA ZAWADZKIEGO
TYPOGRAFA IMPERATORSKIEGO UNIwersYTETU.**

1 8 2 6.

LOAN STACK

2124
K 85121
1222
11.2

ABECADŁOWE SPISANIE NAZWISK

i rzeczy znamienniejszych, — W to atoli nie obejmuję: Stanu biblioteki przy uniwersytecie Warszawskim od § 90 do § 120.

(liczba znaczy §, litera n, notę).

Abbreviacie 5. 12. 14. 22. abecadło p. signatury, katalog. Adam 30. Adelung 85. akcent nad i 14. Albertrandi 57. 38. Alexy Michałłowicz 50. Ameilhon 84. amharskie pismo 4. Amsterdam 51. 57. Andres 69. Andryciewicz 62. Andrzej 27 n. anonymi 79. Anselm 17. Antoni 53. antykwa 4. 12. 20. 22. Arias 84. Arsenius 65. Arzeński 50 n. Artomiusz 56. astrament 6. Audebert 50. Andiffredi 81.

Baco 66. 85. Baillet 66. Balcer 61. Bali 4. Bandtkie J. 8. 1. 21 16. 24. 26 n. 28 n. 34 n. 35 n. 69. 71. 90. J.W. 29 n. 44. Baranow 59. Barberini 81. Barbier 79. Bartłomiej 27 n. Bartsch 33. batrachomyomachia 51. Baumgarten 88. Beicht 43. Bekk 61. Benedikt 27 n. 28. benediktyni 25. 27. 28. 29. 50. 51. 52. 41. 49. Bentkowski 51. 45. Bergonzoni 122. Berko 125. Bernardini 29. 49. Bernath 56. Bertutowicz 59. Bessel 3. Bessow 49. Betscher 61. bezimienni 79. z Białej 27 n. Białynicze 61. bibliofil 23. biblioglossa 70. bibliografia 66. 69. bibliologia 70. biblioman 23. 87. bibliotaf 87. Bibliotekarstwo 72. bibliotek tworzenie, formowanie 87. 88. Bielski 42. 56. Bieniszew 49. Biernacki 40. Bisio 56. Biskupski 59. Błastus 54 n. Błedzew 49. z Błonia 27 n. Bohrowski 42. Bodlej 81. Bodzencin 62. z Bodzewa 27 n. Boecius 25. 91. Bogucicki 55. z Bogusławie 27 n. Bohusz 39. Bolesławius 60. Borkowski 60. z Borzykowie 27. Bozdarszowski 58. brachygrafia 6. Brdow 49. Breitkopf 7. Brencius 56. Bresler 61. Brettschneider 38. Brachi 30 n. Brocius 28. 29 n. Brunet 70. 88. Brunsberg 122. Brześć lit. 56. Brzezina 125. z Brzeziny 26. Buczyński 125. Buder 66. Budny biał. 63. 64. Burns 56 n. Butenschoten 84. Buttner 5. Butwik 121.

Carlanca 66. Casiri 84. Castro 50. catchword 10. Cebes 54. cedzły 77. ceny 18. 23. 71. 88. Crviolan 55. chalcografia 21. chalcotypa 21. Chłędowski 50. Chlemtur 27 n. Chmielowski 60. Chodkiewicz 40 n. Chojniewicz 62. z Chotkowa 27 n. Chrapkiewicz 57. Chroński 48. Chyliczkowski 44. 51. Cicero 64. cisterci 25. 27. 28. 29. 41. 49. Clement 84. Clementinus 59. coarctatio 5. Commenius 57. comparatus 27. comportare 27. Corwin 53. Coste 85. Cracis 21. cryptografia 4. cyfry 6. 12. Cyrius 54. Czacki 51. 39. 40. 122. Czartoryski 35. 40. 44. z Czepic 27 n. Czerwieński 49.

Dąbrowa 62. Dąbrówka 26. 27. Dalember 85. data rpsmtu 17. data druku 21. Daubman 53. 56. Dębołęcki 29. Dębowski 54. Debure 66. 67. 68. de la Valliere 88. Denina 69. 70 n. Denis 70. 84. 88. deska 10. 20. Diderot 85. digesta 16. 25. diplomatika od poznawania kodexów różna 12. diwani 4. Długosz 26. z Dob 27 n. Dobromil 58. Dogiel 52 n. Dollarius 21. dolunikaanie 25. 29. 31. 52. 52 n. 42. 49. Dougird 54 n. drukarnie zakonne 61. dublet 76. duerna 10. 21. Du-toit 44. Dyaszewski 60. Dymowski 62. 65. dySSERTacie 29. Działynski 44. Dziłow 44.

Ebert 42. 70. 71. 88. editio princeps 13. Ejehhorn 69. Elert 6 n. elumowanie 27. Erach 79. 84. 85. Eschenburg 84. exornowanie 27. explicat 21. 22. Ezop 51. 62 n.

Fabricius 62. 66. Fachaux 35. Farasius 60. Fligrany 8. 9. 17. 4-lippini 32. Filipowski 59. 60. frokanna 4. folio 10. 11. 20. format 10. 11. 20. 22. franciszkań 25. 29. Franciszek 27. Franke 86. Furger 38 n.

Gabriel 58. Gac 27 n. Gallus 27. Garwolczyk 55. Gdańsk 62. Georgi 62. 88. Gesner 66. Gidle 49. Gilibert 36. Ginter 61. Girard 84. glossologia 70. Glukaberg 123. gockie pismo p. scholastika. Golczewski 60. Gołębiowski 39. Gorecki 59. Górka 53. Górnicki 29. Gorska 55. Gosiewski 61. grammatyka 51. Grefena 62. Groddeck 40. 43. 46. Grodno 32. 36. 42. Grzegorz 26. 27 n. Grzegorzakowie 58. Guczy 39.

Haik 60. Hamburger 69. handel 71. 88. Hebrow 49. Heeren 72. Heiman 66. 69. Heinsius 88. Herbut 58. Herka 29 n. herkulanskie zwoje 7. Heyne 72. 81. hieroglify 4. 121. Hieronym 30 n. Hilarion 54. historia litteraria 69. hollender 9. Hołowczy 39. Homer 51. Horohow 44. Hufeland 85. Hunsold 62. Hussarzewski 36 n.

Jabłonowski 31. 40. 122. Jakób 26. 27 n. 29. jamatto kanna 4. Jan 26. 27 n. 28. 29 n. Jasis 27 n. Janocki 31. 32. 33. Janowski 25. Jarkowski 40. 43. 45. 122. Jaworow 58. Jaworski 61. Jędrzejów 49. Jezierski 35. jezuici 29. 30. 32. 33. 34. 35. 36. 41. 42. illuminowanie 27. z Iłły 27 n. Impensis 21. impressor 21. incipit 21. 22. inkauit 6. incunabula 19. index 21. indijskie pismo 4. insignia 21. instincie 16. 25. interpunkcja 5. 12. 20. intrologatorstwo 70. 73. Jücher 66. Jonston 30. Józef 11. 58. italia 20. Julian 27 n. Jurkowski 29 n. Juszyński 31. 44.

Kaczwiński 60. Kahl 66. Kalisz 32. 66. kameduli 25. 49. kamień do pisania 6. z Kamińca 27 n. kanonicy regularni 27. kanony 26. kanty 27 n. Karliński 56. Karcan 64. karmelici 61. Karol XII. 30. Karol Gust. 30. karta 10. 11. 20. kartki katalogowe 77. kartusy 25. 49. katalog 69. 74. 77. 81. abecadłowe 78. 81. polskich bibliotek 32. 41. 42. 46. 47. repozytorialne 47. p. bibliogr. system. Kiciński 123. klasyfikowanie p. system. Klonowicz 59. Klemens 27 n. Kmity 54 n. Książnin 33. z Kobyłina 27. 27 n. Kudeń 39. kodeks p. rękopisma. incunabula. Kołtataj 34 n. 35. 36. komuniia edukacyjna 33. 34. Konarski 51. Kontrym 46. Kopczyński 33. Kopiewski 51. Kopp 3. Koprzywnica 49. z Koprzywnicy 27 n. kora 7. Korejwa 59. korona 60. Kortum 39. Korwin 53. Korzeniowski 44. z Kościana 27 n. Kosakowski 42. Koszutki 64. Kottenius 56. Kowno 36. Kozłowski 48. Kozmian 58. 59. z Koźmina 28. Koźmiński 53. kradzieże 41. Krański 59. z Krakowa 27 n. Krakow. bibliot. 28. 35. 38. p. uniwers. drukarnie 56. 58. 59. 60. 63. Krasicki 43. Krasusiński 61. Krokoczyński 60. król p. Stan. Aug. Królewicz 53. 56. 62. królewska bibliot. p. Stan. Aug. Królikowski 31. kroniki 26. 27. z Kroszczehowa 27 n. Krosno 62 n. Kroś 36. 122. Krug 85. z Krzechowa 27 n. Krzemieniec 34. 40. 43. 122. krzyże 5. księga 10. 11. księgarstwo 70. Kudrewicz 49. Kurald 38. Kuropatnicki 40. kursywa 4. 12. 20. 22. Kurzelow 49. Kustosze 5. 10. 20. 22. Kwadziowski 63. Kwiatkowski 40. 44.

Łaganowski 34 n. Lairé 85. Laktański 61. Łaskowski 61. Łaszczow 59. Łatański 57. Laurentius 26. 27 n. Łazarz 58. 61. Łęczeszyc 49. Lefebvre 41. Lelewel 31 n. 33 n. 49. Lenczewski 59. Lenda 49. Lepski 56 n. Leopolda 58. Lernet 40. Lesno 57. Levaillant 50. Lewicki 62. Liborius 56. librerie 26. librairie 27. liczbowanie 5. 10. 20. 22. 80. Lięza 62. Linde 43. 48. 49. liniowanie 5. 14. z Linowiec 27 n. z Lipowej głowy 27 n. Lipinkowski 40. z Lipna 27 n. liście 6. Liemann 29. literatura 69. Litwinski 36. Łopęski 60. Łubcz 54 n. Łubień 27.

48. Łubieński 48. Lublin 61. Lubomirski 57. Lubraniec 49. Łuck 34 n. 61. Ludewig 66. Łuszczewski 48. Lutosław 27 n. Łużka 42. Lwów 53. Co. lyceum Warsz. 43. p. Krzemieniec. łyko 7. Łysa góra 26. 30. 32. 41: 49. z Łysiej góry 27 n.

Mac-carthy 88. Maciej 26. 27 n. 56. p. Matusz. Mackiewicz 56 n. majuskuły 4. 14. Makowski 30 n. Malecki 62. Malinowski 51. 57. 60. 62. malowidła 5. Mamonicz 51. Manes 123. Mannert 13 n. Marchand 84. Marcholt 52. Marcin 26. 29 n. Marek 27 n. Markiewicz 47. Marsz 27 n. Martin 84. Massol 84. Mathius 27 n. Maternus 27 n. Matensz 27 n. p. Maciej. Maurus 27 n. Medicus 26. Meispecke 85. membrana 6. Meminski 50. Mertens 70. Mensel 66. 70. meksykańskie pismo 4. Miaskowski 58. z Miechowa 27 n. miechowici 27. 28. 32. 40. Michał 27 n. Michalski 30 n. Międzyrzec 42. miejsce druku 21. Mikolaj 27 n. Mikoszewski 40. 122. Minasowicz 32 n. minuta 4. 14. missionarze 32. 36. Mittawa 30. Mogilany 62. Moguncja 62 n. molmaschine 9. Montanus 84. Moscinski 59. Moszyński 40. 122. Mrugaczewski 55. Motow 49. ze Motowa 27 n. Mureup 27 n. Mürmelius 56. Murray 34 n. Myllias 79.

Nagari 4. Naramowski 121. Naude 66. 84. Neichen 62. Neresiusz 60. nesqui 4. Niccolo Niccoli 26. Niceron 66. Nicolai 61. Nieborow 40. Nieciotkowski 56. Niegoszewski 63. Niemirycz 62 n. Nieśwież 57. Nizolius 56. z Nowej przedanicy 27 n. Niesiołkowski 62. Niesiołkowicz 56. nota bene 5. notarii 27. noty 5. Nowogorski 60. numerowanie p. liczbowanie.

z Obieconowa 27 n. Obiedziński 28. Obra 48. Ochla 53. 123. z Odrzykonia 27 n. Olenin 37 n. z Olknesza 26. z Olszewa 50 n. Olszewski 52. Opatow' 28. 30. 49. z Opatowca 27 n. Oporów 49. oprawa księgi 11. 20. 73. 123. Orzechowski 58. Osiński 39. 51. 56. 60. 123. Osoliński 40. Ostrogorski 21. Otto 56.

z Pabianic 27 n. pagina 10. 11. 20. Pandlowski 29. papier 7. 8. 9. bawelniany 7. polski 9. 17. sznaciawy 8. welinowy 9. Paprocki 53. 62 n. Paradyż 48. Parent 84. pergamin 6. Paris 26. 27 n. Paryż 57. Paszkowski 57. paulini 49. Paweł 16. 26. 27 n. Paźowski 36 n. Peignot 85. Penzel 35. Petersburg 50. 37. Pfaff 48. Pfeiffer 5. Piątkowski 63. pijarzy 32. 42. z Pilzna 29 n. Pińczow 49. z Pińska 27 n. Pińsk 62. Piotr 27. Piotrków 49. Piotrkowczyk 59 n. pismo 4. Placius 79. Płaszczewski 50 n. z Płocka 27 n. płótno 6. Pocztobut 34. 56. z Podobicza 27. pojcznici 34 n. 36. 42. 46. 122. z Połańska 27 n. Połock 41. 42. Polonus 27 n. Polydor 66. polyglotta 20. Poneto 123. Pomiatowski Michał 33. 34 n. p. Stan. Aug. Poryck 39. 44. Possewin 66. 67. Potocki 33. 34. 48. 49. poznaczenie ksiąg 80. Poznań 56. 61. pożyczanie 33. 83. Praga 62 n. prodromus 54. z Proszowie 56. prymas p. Poniat. prywatne biblioteki 29. 37. 39. 40. 44. z Przedanicy 27 n. Przemęt 48. Przemysł 122. przestankowanie 5. 12. 20. 22. przedstawianie bibliotek 47. przepisywanie 25. 26. 27. Przybylski 35. 58. Przybysław 27 n. Przyrow 49. przy sądzie appell. 48. psalterz 52. 123. pschodromus 54. Pułsza 123. Puławy 40. 44. Pułtusk 48. Putanowicz 35. punkt nad i, 14.

Quatern, quintern 10. 21.

Raczyński 42. Radliński 31. Radymiński 30. Radziwiłł 29. 50. 57. 40. 62 n. Rainouard 88. Rawicz 62. rej 56. rękopismów nabywanie 26. w bibl. Warsz. 17. 91. p. Poryck. Puławy. regesur 21. regrostownie 27. Regulus 56. 61. Reimman 66. reklama 5. 10. 20. 22. repozytorjalny katalog 47. richianri 10. Rochmanow 123. roczne dzieje 25. roerbale 9. Rogaliński 50. Rostowski 121. Rotterdam 66. rozstawienie ksiąg 75.

74. 75. 76. Rozycki 61. rylce 6. z Rzeszowa 27 n. Rudbek 50. runy 4. Rušek 27 n. Rytwiany 49.

de S. pauper 27 n. sale 75. Sandek 27. sanskrit 4. z Sanspowa 27 n. Santapder 88. Sapieha 31. 39. 40. 42. 122. Sarnow 62. Sartori 86. Scharfeuberg 21. 56. 123. Mikołaj 54 n. 123. Scheidt 122. Schmid 85. scholastika 4. 12. 20. 22. Schowa 27 n. Schreiber 62. Schrettinger 72. Schütz 84. 85. Schwartz 10. scriptores 27. Secjmin 29. Seklucian 56. seminaria 42. Sendomirz 49. Sęp 55. Serafinowicz 42. Seyestre 57. sextern 10. 21. Siehénajcher 55. 56. Sieciechow 27. 52. 41. 49. z Sienna 26. 27 n. Sierakowski 31. 122. 'sigla 5. 12. 14. signatury 5. 10. 20. 22. ze Skarbimirza 27 n. ze Skarzeszowa 27 n. Skotnicki 27 n. skóra 6. skrzecanie 5. 12. 14. 22. de Sław 27 n. Sliwicki 31. Słozek 60. Słuck 46. ze Słupia 27 n. Smieszkowicz 56. Sokoł 59. Sołtyk 35. Sosnkowski 27 n. Sperouius 29 n. Spelser 38. 40. 47. 48. ze Spicimirza 17. 27 n. Spiczynski 56. spisywanie ksiąg 77. sposzyty 10. 11. 20. Spytek 62. stationarius 26. Stadnicki 40. stampator 21. Stanisław 27 n. Stanisław August 33. 34. 35. 36. 37. 39. 40. 50. 122. Staszic 59. Stawrowiecki 123. Stella 62. stempy 9. Sternacki 59. Sternak 43. Sternigelius 29 n. stigmatologia 5. Stolle 66. strona 10. 11. 20. Struvius 66. 69. Strzykowski 54. 54 n. ze Strzelecy 27. Strzeczynski 26. ze Strzepina 17. 26. Studzienna 32. Styczynski 58 n. Suleda 27 n. Sulejow 49. Święto-jerska bibliot. 42. Święty krzyż p. Lysagóra. Swentosław 27 n. Swir-dziński 4. Sylwanus 27 n. symbola 21. systema 74. 75. 84. 85. 86. z Szadka 27 n. Szafraniec 29. Szafranski 60. szafy 75. Szamotulski 56. Szamoto-ły 53. Szaniec 49. Scharfenberg p. Scharf. Szarzynski 55. szczegóły 5. 12. Szczygielski 56. Szeliga 58. szkolne bibliot. 34. 42. 43. Szakultet 61. Szpot 121. Szwedzi 30. z Szydłowa 27 n.

Tarnowski 44. 62. 122. tealik 4. ternion 10. 21. Tessing 51. Theofil 27 n. Theodor 54. 56. thematomachia 56. Thiebaud 85. tłumaczenie 27. tom 11. 20. Tomasz 17. 26. 27. Tomaszewski 46. Tomicki 28. Toruń 56. 61. Trepel 27 n. Trepka 57 n. 53. Treter 38. triern 21. Trzemeszno 48. Tucholczyk 93. Turubińczyk 56. Twardomecki 59. Twardowski 16. 121. typograf 21. tyrony 5. tytułki 5. 10. 22. tytuły 10. 21. 77. 78.

Uncialne pismo 4. 12. 14. 20. Unieciow 49. uniwersytet krakowski 26. 29. 30. 34. 35. 36. 38. wileński 29. 34. 46. warszawski 48. zamojski 29. Upsal 81. ustawienie ksiąg 75. 74. 75. 76.

Velin 6. 9 n. Vergili 66. Victor 21. Vitellia 25. Voigt 58. 47. vo-lumen 10. 11. 20. 22.

Wachler 70. Wachock 30. 49. Wacław 27 n. Walenty 29 n. War-leriana 42. z Walii 27 n. Wargocki 56. z Warki 27 n. z Warszawy 27 n. Warszewicki 55. Węgierski 57. 59 n. Wehr 7. Wenecja 63 n. Wetter 57. z Widawy 29 n. Wiecmorowski 61. wielkie młyny 49. Wilkoszewski 35 n. Wilno 29. 34. 36. 46. 62. 64. Wincenty 27 n. Wir-żbica 51. 56. z Wislicy 27 n. Wiszniowiecki 123. Wit 56. Witkowski 54. 56 n. Witow 49. Witte 83. Włyński 35 n. z Wojczyce 27. Woj-ższanowicz 57. z Woli 27 n. Wolrab 56. Wosinski 59. Wróbel 52. 123. Wuchich 38 n. 39. Wujek 56. Wulfers 52. Wykowski 22 n.

Zachariasz 29 n. Zacius 56. zakony 29. 30. 32. 41. 48. Załuski 31. 32. 33. 37. Zamość i Zamojski 29. 44. 56. Zamokło 27 n. Zanet 63 n. Zaorski 49. z Zatora 27. zatytułowanie 5. 10 n. 22. Zeglar 27. Zejler 66. Zidek 16. Zimel 123. Zmigrod 40. znaki p. filigr. insign. noty. Zöll-ner 85. Zołtarz 123. Zuchowicz 61. zwój 7. 10. Zygumunt 29. Zygum. Aug. 29. 121. Zyznawce 27 n. Zyznosen 27 n. Zyzowicz 60.

BIBLIOGRAFICZNE

KSIĘGI WTÓRE

ROZBIERAJĄ I POMNAŻAJĄ DZIEŁO

JERZEGO SAMUELA BANDTKIE

HISTORJI BIBLIOTEKI UNIW. JAGIELL. W KRAKOWIE.

quaeque ipse miserrima vidi
Et quorum pars magna fui.
Virg. Aen. II. 5. 6.

I. Zdarzył mi los być przed laty bibliotekarzem: powołany do tego obowiązku z innych zatrudnień moich. Jakożkolwiek ciasne były wyobrażenia moje o bibliotekarstwie, w krótkim czasie doświadczenia, przeświadczyłem się, jak prędko spotykać się zdarza z liczną, aż nazbyt liczną w téj mierze instrukcją. I obowiązek, i ludzkość, nakazywały być ochoczym do przyjmowania ciekawych gości. Nie brakło admiracji, pochwał, ponieważ grzeczność chętnie przeplacono grzecznością. Towarzyszyły jej pytania, jako skutek ciekawości, a za pytaniami następowały przestrogi, rady, życzenia, a niekiedy napomnienia. Wasze szafy nieładne i niewygodne, trzeba, żebyście je odmienili. Pierwszym bibliotekarza obowiązkiem, starać się o dogodne miejsce i szafy, a wasze tak źle pomalowane, niegłębokie. Te kolumny, co stoją pośrodku, bibliotekę wprawdzie przyozdabiają, ale że drewniane, staną się gniazdem robactwa. Nie ociągajcie się powlec je płótnem i napojć go skutecznymi przeciw robactwu olejkami. Szczera w tym życzliwość przemawiała, za którą bezskuteczną tylko wdzięczność można było za-

chować. Lecz dodawał inny, że bardzo źle kiedy bibliotekarz niedbały jest na robactwo i ochronę ksiąg, które mole więcej uszkodzić mogą, niżeli myszy i szczyry. Niepodobalo się, że trocha niższa książka stała obok wyższej; niepodobalo się, że szereg biało oprawnych, przerwała złocisto ustrojona skura. Byliśmy pytani, z czego biblioteka nasza składa się? w co jest najbogatsza? czy posiada wszystkie dzieła Pani Cottin? a z tego wynikały uholowania, że istotnych i najlepszych dzieł brakuje, z tego rekomendację zakupienia różnych książek. A gdy jeden zachwala, że zna litterata amatora, który zbierał znaczną liczbę ksiąg w przedmiocie, na którym pewnie tej bibliotece nie dostaje; inny uręczał, że świeżo z Paryża powrócił i zapoznał się z księgarzem B. i oświadczał ochotę być pośrednikiem w otworzeniu związków biblioteki z tym księgarzem, ponieważ u tego księgarza i najlepszych i najtaniej książek dostać można. Pytał też bywalec świata, a nawet niegdyś w swoim miejscu bibliotekarz, jak wielu języków dzieła biblioteka posiada? Zabawiły go propagandy elementarze, ale dowiedziawszy się, że niebraknie znacznej liczby łacińskich i greckich; francuskich i niemieckich; polskich i hiszpańskich; włoskich i angielskich; hebrajskich i arabskich, i innych, usilnie dopytywał się, jakie osoby w bibliotece pracują? a gdy samych znalazł Polaków, rozwiódł się nad niedostatkiem pracowników, nalegał na przybranie cudzoziemców, bo niepojmował, ażeby jedna osoba mogła zarazem do tyła język polski, francuzki i niemiecki posiadać, iżby w stanie była nieomylnie tytuły dzieł wyrozumieć i wypisać. Mówił to serjo i z mocnym przeświadczeniem. Był to cudzoziemiec. — Jakże zdołam obliczyć pytania i napaści o katalogi, których nie było, ponieważ wcale nowa tworzyła się biblioteka. Czy ją układać podług języków? czy filozoficznie? jakim systematem? Szyk książek w bibliotece powinien odpowiadać rozgałęzieniu się nauk; żeby biblioteka dobrze ułożoną była d'Alembert i encyklopedia bezwątpienia jest najlepszym w tej mierze wzorem, a jednak nie widać, żebyście to dobrze do swego roskładu zastosowali. Najważniejsza rzecz jest mieć systematyczny katalog, a kiedy go dotąd nie macie, kiedyż przyjdziecie do katalogu raisonné?

Do tego najpiękniejsze wzory we Francji. .Irny wołał, że przynajmniej abecadłowy katalog mieć powinniście, jakże bez niego w bibliotece, gdy czego potrzeba, znaleźć możecie? Trzeba, żebyście się spieszyli z katalogami. Prędko je zrobić można, hyle przysiedzieć, czemuście dotąd nie zrobili? Cóż za biblioteka bez katalogów! Najwięcej nagan i napomnień o te katalogi słuchać przychodziło. W ciągu lat trzech zaledwie z jednym gościem spotkać się zdarzyło, który i zaczął od tego, że to wielka biblioteka, i świeżo tworząca się, katalogów mieć jeszcze nie może, i skończył chwiejąc podsiwiałą, a w usłudze wojennej spracowaną głową; jak to wiele pracy! jak wiele lat wam potrzeba! żebyście tę bibliotekę urządzili, spisali. On jeden tylko w przeciągu lat trzech pocieszył nas w niewdzięcznych biblioteki trudach wiadomy istoty, inni w przychylności swojej litowali się nad szkodliwością pyłu, smutną potrzebą leżenia po drabinach. Wszakże i to z dobrego wynikało serca, a chociaż liczne spotykały nagany, prawie nikt nie miał na celu martwienie mnie. Zem się nienaraził na tego rodzaju biblioteczne dolegliwości przypisuję to krótkiemu mego ohowiąskowi trwaniu, bo tylko lat trzy; a jeśli jakie się zdarzyły, wynikały z ustronnych okoliczności, na które wyrozumiałym być wypadało. W innym znajdował się położeniu tyle literaturze narodowej i bibliotekarstwu zasłużony mąż, Jerzy Samuel Bandtkie, objął on w Krakowie bibliotekę starą, zadawnionym nieładem niedostępną; wprawiony w bibliotekarskie działania, w dopełnieniu ich wolniejszy, wziął się czynnie i żywo, a ledwie lat dziesiątek upływał; już biblioteka urządzoną, i że powiem, naprawioną została. Lecz bardzo mało znany rodzaj pracy bibliotecznego działania, wielom nie przypadął do myśli. Bandtkie, nie tylko na nieświadomość ciekawych osób, na ich mylne wyobrażenia, ale i na niechętnie zdania i kroki miał przyczynę narzekać. Na tych, co ku wieczorowi z ogrodu botanicznego do biblioteki radzi przychodzić (Hist. bibl. krak. p. 121); na tych co poczytywali bibliotekę jedynie za zbiór starych szpargałów (p. 83), a co po tych starożytnościach dosyć jest autorów klasycznych po dwa exemplarze każdego najnowszój edycji (p. 30); na tych, co mieli, że zdawna dosyć

była porządna biblioteka, i już dostateczne katalogi zdawna miała (p. 166), którzy sądzą, że biblioteka jest do pożyczania za pieniądze po srebrnym groszu lub dwa od książki. Nie mały gniew (mówi Bandtkie) sprawilem pewnemu Jegomości, gdy mu ani na prośbę, ani na groźbę nieporuszony, nie chciałem do domu dać własnego Niesieckiego a bibliotecznego z przypisami Krasickiego jako rękopismu dać nie mogłem (p. 192). Wiele jest mieć w dziełku Bandtkiego *historja biblioteki uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie* w r. 1821 wydanym, które się ściągają do tych opacznych wyobrażeń, które po całym świecie biblioteki napastować nie przestają. I te pobudziły do wydania wspomnionego dzieła. "Dziwne zdania o bibliotece ważnej i szanownej, mówi do swoich przyjaciół i publiczności Bandtkie, niedola jej, zaniedbanie i inne przypadki dolegliwe, jątrzyły bardzo często serce moje i zaostrzyły u mnie choć nie sposób myślenia, jednakże może sposób pisania w tym dziele, które chciałem, aby w jak najmniej postaci prawdę wynurzało, nieznaną co do historii naszej biblioteki." Jak dalece Bandtkie cierpiął udowodniała pszczołka Krakowska i odpisy, o których wzmiankę uczyniliśmy na początku dzieła niniejszego (I. i. T. I. p. 11.), z których powszechny szacunek dla tego znakomitego męża stał się pobudką, że poważne Ossolińskiego o jego krzywdę nastawiania, zostało niedawno w Poznaniu w oddzielnej broszurce przedrukowane (Uwagi Józ. Max. hr. z Tęcz. Ossol. nad recenzją: hist. bibl. w Krak., w Pszczołce umieszczoną 8° pp. 40). Lecz że zacne serce, tylu zasług Bandtkiego, umie przebaczać i wspominać, wolemy już unikać tych przypomnień, które nie zawsze dają się spokojnie powtarzać, przestając na tym, że dzieło historii biblioteki uniwersytetu w Krakowie mając powody narzekania na zdania i kroki niechętnie, z różnych punktów uderza w nieświadomość i mylnie o bibliotekarstwie wyobrażenia.

II. Poszukujący właściwszych o czym wyobrażeń, może sobie ufać, że rzecz lepiej rozpoznał od tych, którzy z pospolitego tylko domowego pożycia i obyczaju ogólne snują sobie prawidła. Zdaje się tedy

słuszną, ażeby ci, co się obowiązku bibliotekarstwa podejmują, ażeby sami z bibliotecznymi wiadomościami i działaniem oswojeni, szukali środków udzielenia czystszych o tym wyobrażeń, albowiem jedynie przez ich upowszechnienie ich trudy lepiej ocenione być mogą i prawa biblieczne więcej szanowane. Upowszechniać więc te wyobrażenia i wiadomości, które się powzięło mam sobie za obowiązek, a znawcy niech sądzą o moich myślach. Na początku ksiąg pierwszych dzieła niniejszego o porządku w nim zamierzonym nie mało już mówiąc, udowodniłem sposób wykładu w tomie pierwszym. Podobnie mam się sprawić w tym drugim, a jak zatytułowanie zapewnia, mam rozbiierać i pomnażać dzieło Jerzego Samuela Bandtkie historii biblioteki uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Niezastanowi nikogo przedsięwzięcie rozbiierania, ale sprawiedliwie posłyszyc mogą zarzut, jak możesz pomnażać dzieło historii biblioteki Krakowskiej, ty, któryś nigdy w Krakowie nie był? A chociaż mogłyby się zdarzyć nigdy w Krakowie nie będącemu, jakiegokolwiek sposobności do pomnożenia historii tamecznej biblioteki, wyznać atoli muszę, że do tego wcale materjśłów nieposiadam. Jednak dzieła Bandtkiego pomnożenie, mam na celu. Gdy porządek dzieła historii biblioteki Krakowskiej ma kierować temi księgami wtóremi, łatwo w tym toku rozbiór i pomnożenie dopełnionym być może. Wyznam jednak, że w tym razie mocno zaamharasowany jestem. Podobno się Bandtkiemu wcale innym i daleko zwickłańszym sposobem roztoczyć historję biblioteki, a niżeli historii drukarni. Uskokne miejsca nie rzadkie bywały w historii drukarni, większa ich część raczej w przypiski wtroczone; w historii biblioteki pomimo dość licznych tego rodzaju przypisków, cały wykład pełen jest tych uskoków, tak, iż ciężko schwycić stanowiska wypoczynku, a w naszym plonej na wszystkie strony osnowie trudno jest dośledzić niesplatanę nici, która że ma być nieprzerwanym dzieła biegiem, tytuł jego przypominá. Czyli Bandtkie o rękopismach bibliecznych chce mówić? czyli o osobach, które rozmaite ofiary bibliotece poczyniły? czyli o wzroście biblioteki? o jej zasobach, niedoli lub porządkach, czy o katalogach? są niemałe do rozpoznania trudności.

Zdaje się, że naprzód má na celu wytknąć pierwsze darowizny biblioteczne poczynione, a przytym pierwsze zdarzenia bibliotekę twórzące (p. 1—45); powtórne porządki biblioteczne i jej wzbogacanie od r. 1560 do 1661. (p. 46—80), potrzenie podupadnięcie biblioteki od r. 1661 do 1774. (p. 80—89), poczwarte powolne niezawsze przezorne jój naprawianie, porządkowanie, zaniedbanie, odzieranie, obdarzanie, aż do czasów ostatnich (p. 89—176) w tym ciągu obszernym przytacza wiadomość o bibliotece udzieloną od Jacka Przybylskiego (p. 114—128), wiadomości o niej Voigta (p. 128—140), protokół objęcia przez siebie biblioteki (p. 158—162), które części są niejako udowodnieniami tego, co z siebie opowiada, są niejako zaśączone jakby piéces justificatives. Naostatek mówi o stanie terażniejszym biblioteki (p. 177—186) i dokłada dodatki, które później pozyskał do części powyższych odwołujące się (p. 193—200). Wszakże czylił trafił dosyć do porządku, trwoży mnie niepewność kiedy dostrzegam, że wielka część zdarzeń biblioteki krakowskiej ściągających się jest przyczépiona do licznych imion dobroczyńców téj biblioteki, tak, że zdaje się, że ich wyliczenie jest głównym dzieła porządkiem, a z powodu tych dobrodziejów wypadło równie o rękopismach mówić, jak się mówi o astrologji (p. 25. 68) o osobliwszych i śmiesznych w rękopismach podpisach (p. 25—27), o pożyczaniu (p. 33. 49. 83. 144), o urządzénieniu konstellacyj przez Kopernika (p. 74), o dziełach, o niewiastach (p. 78. 79. 80.), o manipulacji bibliotecznej (p. 137.) i wielu innych rzeczach, kilka zaś o dobrodziejach biblioteki cale obszerniejszych wiadomości, jako to, o Michale z Bystrzykowa z Pa-ryża (p. 42. 43), Mikołaju Czepel (p. 44. 45), Stanisławie Grzepskim (p. 56—58), Janie Broszjuszu z Kuzelowa (p. 60—78), Bogucickim (p. 148—155) i innych, są także wynikające z obliczania tych dobroczyńców biblioteki. Lecz najmniej widzą potrzeby ponawiać wypisami ich katalogu, którego pomnożyć równie nie zdołam jak pomnożyć wiadomości o dziełach, które biblioteka Krakowska posiada, lub wiadomości o jój porządkach i zdarzeniach. Użyję ich tylko bądź w sposobie rozbióru dzieła; bądź mieszając w te widoki, które na różnych punktach w małych trakta-

cikach w osnowę rozbioru powkładam. Pomnożenie zaś dzieła Bandtkiego w tych razach będzie, w których Bandtkie dotknął wiadomości dających czystsze o bibliotekarstwie wyobrażenia, albo gdzie dotknął tych wiadomości, które bibliotekarz posiadać powinien. W tych razach pomnożenia dzieła nie lękam się być nadto obszernym, ani w tych, w których zapuszczę się w rozwinięcie jakich przedmiotów bibliograficzne wiadomości w jakikolwiek sposób obchodzących, ponieważ mało jeszcze o tym po Poisku pisano, wiele zaś po innych stronach świata, a rozmaicie, a nieraz dziwacznie. W powszechności dzielę te wtóre księgi na cztery: 1. niektóre wiadomości o rękopismach i kodexach; 2. historyczny obraz dziejów książnic w Polsce; 3. bibliotekarstwo; 4. stan biblioteki warszawskiej przy uniwersytecie warszawskim będącej, narodową nazywaną. W tym porządku ustronne szczegóły pozawieszać wypadnie.

NIEKTÓRE WIADOMOŚCI O RĘKOPISMACH I KODEXACH.

III. Stare rękopisma i stare odwieczne druki po bibliotekach leżące, są bezwątpienia stare szpargały, które częstokroć są bardzo wielkiej ceny, jeżeli nie z przedmiotu, który zawierają, to z materiału swego. Jeżeli biblioteka niema dostatku dzieł prawdziwie użytecznych, dla nauki potrzebnych, do powszechnego użytku stosownych, tylko stare osobliwości, nie wzdragałbym się taką bibliotekę, staremi szpargałami nazwać, choćby to szanownego Bandtkiego obruszać miało (p. 83). Niech ją tak kto chce nazwie, byle umiał tych szpargałów wartość, często nie ocenioną, poznawać. Ale my ich dotąd dosyć szacować nie umiemy (p. 30. 31). W całym świecie bądź przez znajomość rzeczy, bądź przez urojenie, stare te pomniki są wysoko cenione. Jak stare pieniądze, ułamki rzeźb, kości znamienitych ludzi i wiele podobnych osobliwości, są chciwie poszukiwane, od znawców i miłośników przepłacane, podobnie i stare pisma, które najpiérwszemi stają się bibliotek zaszczytami. Pielęgnują te skarby w Niemczech i w Szwecji, we Włoszech i w Anglii każdy kraj cywilizowany poszukuje i nieraz pyszni się podobnemi skarbami, a nie sama kapryśna Anglja, w każdym czasie swym gustem znamienita Francja, również liczy miłośników tych rzadkości i rzadko gdzie jak we Francji bogactwa tego rodzaju, naukowe zbiory wzbogacają. Jeżeliśmy ubodzy w ilości i ważności rękopismów, nie bądźmy ubodzy w umiejętności ocenienia tego, co nam los powierzył. Niegodzi się téj odrobiny marnować, albo dla lichego zysku za morze gdzieś do Anglii wysyłać (p. 30). Wszakże te kodexa rękopismów, są to relikwie pracy naddziadów naszych; godziż się na przypomnienia zeszyłych wieków oziębłe poglądać? Co kłęski i czas oszczędził, toż ma się stawać pastwą krwi własnej? Są to często świadome w druku kazania, komentarze scholastyczne, ale są, z wieku XV, XIV, XIIIgo; są nawet starsze, przypominające jak z chrześcijaństwem światło do Polski przychodziło; są między nimi resztki starodawnego od czasu Piastów języka, kroniki dzieje krajowe objaśniać mogące, statuta le-

pszęgo wyrozumienia oczekujące; są nareszcie i starożytni pisarze i oryginały w długie wieki do nowych wydań zawsze poszukiwané; a wszystkie stają się wzorem do nauki jak te skarby rozpoznawać, gdy szczęśliwe zdarzenie nowy kodex jaki odkryje. Tak wszystkie biblioteki cieszą się i chlubią z jakichkolwiek kodexów, a bibliotekarze utrudzeni zostają rozpoznawaniem i opisywaniem ich. Możliwe są tego rodzaju prace i szczególnych znajomości wymagające często bardzo rozmaitych. Sprawują utrudzenia bardzo wiele, ponieważ mało znanym sposobem pisanego, często mało znanym językiem. W tej nauce, którą Bibliografią albo Bibliologią nazywają jeden z głównych traktatów składać ma tym końcem, szczególny oddział, który podobno się nazywać *Grafiką*. Ma ona stosunki z palaeologią czyli palaeografią, która o dawnych starożytnych literach i piśmie mówi, mianowicie Greckim, jak o nim pisali Montfaucon, Placentinus; o assyryjsko perskim Lichtenstein. Ma oraz stosunki z nauką napisów epigrafiką, z numismatyką, gdzie pismo w napisach na numismatach rozważa się i z dyplomatyką. Dyplomatyka nie wyrzeką się wszystkiego tego, co jest na wiotkich materiałach pisanego, a nawet i tego, co jest na twardych, jeśli na nich umieszczone pismo, diploma przedstawić, nie wyrzeką również żadnego języka: ale dyplomata będąc jej celem, rozpoznawanie kodexów i napisów jest raczej dodatkowym łatwo tylko dołączonym do niej widokiem, a dotychczasowe wyszukane w dyplomatyce prawidła ograniczają się jedynie do języków Europejskich, a najwięcej do łacińskiego od wieku V. do końca XV. Węzienie w grecki, sławiański język zostawione jest dalszym dyplomatyki pracom. Można poniekąd mówić, że podobnie i w grafice ograniczone jest dotąd działanie do łaciny. Rozpoznanie liter i pisma greckiego jeszcze jest bardzo mało pomknięte, co do sławiańskiego, dopiero poszukiwané, innych ledwie początki i niepodobna jest tego rodzaju poszukiwania pomykać, gdy do tego materiałów nie dostaje. Wszakże grafika bibliograficzna obejmuje wszystkich języków pisma, tak daleko, jak rozpoznane zostały. Bibliotekarz im więcej zna języków, tym jemu to jest dogodniej. Znać zaś charakter języków ile możności waszy-

stkich, jest też jego obowiązkem, ponieważ nie tylko pisané, ale i drukowane bardzo rozmaitemi językami księgi w rękach swoich mieć będzie, będzie widział dzieła drukowane w Rzymie w propagandzie, biblie nakładem biblijnych towarzystw dla całego świata wydawané. Rozróżniać te pisma na pierwsze wejrzenie, nie jest trudno, a abecadła rozmaitych języków przy encyklopedji poszytychowané, w dziełach: Kopps, Neu-eröfnete in hundert Sprachen bestehende Abc Buch, tudzież Büttnera, Vergleichungstafeln der Schriftarten, r. 1771. ogłoszonym, do tego powierzchownego poznania, jakimby językiem czyli pismem księga pisaną była? posłużyć mogą. Lecz największa z grafiki dla bibliotekarzy korzyść i nauka, że podaje środki do rozpoznania kodexów rękopismów europejskich, mianowicie łacińskich. Są do tego wszystkie te dzieła, które o nauce dyplomatyki i o dyplomatach mówią, mianowicie w grafice dyplomatycznej. Lecz szczególne nawet co do kodexów postrzeżenia znajdują się w wielkich dziełach Mabillona, Toussaint i Tassin, i Bessela chronicon gotwicense; znajdują się w małym dziełku Augusta Friederika Pfeiffer: Ueber Bücher-Handschriften überhaupt. Erlangen. 1810. 8° pp. 232, które dosyć jest dogodne, gdy dotąd w téj objętości dogodniejszego nie mamy. Zdarzyło się nam poznać go, gdy już te wtóre księgi nasze szły do druku, a nie zaniechaliśmy i z niego cokolwiek korzystać do następującego krótkiego grafiki obrazu.

G r a f i k a.

IV. Podając środki rozpoznawania ksiąg pisanych czyli kodexów grafika, zastanawia się: 1. nad pismem, literami i rozmaitemi piśmiennymi znakami, co składa grammatologją; 2. nad materjałami piszącemi i pisanemi; 3. nad oznaczeniem wartości rękopismu z jego materialnego stanu.

(I.) *W grammatologji* do uważania jest 1. pismo, 2. przestankowanie i różne znaki i sposoby pisania, 3. skracanie.

Pismo (scriptura).

Scriptura realis, rodzaj malowania, obrazowania myśli.

- a) idiopragmatica czyli Mexykańska w całości rzeczy rysuje. Pomniki takie znajdują się; w bibliotekach w Madrycie i Wiedniu.
- b) hieroglyfica vel ichnographica, wystawia rzeczy w ohrysach, symbolicznie albo analogicznie przez domysłowe przenośnie i allegoryczne figury. Miewają takie biblioteki z powicia mumij. Wszakże od tego powiększej części wyłączają się hieroglyfy Egypckie, w których proste rysowania, symboliczne lub analogiczne obrazy mieszają się ze znakami głosowemi czyli literami. Patrz dzieło Champollion le jeune, Précis du système hieroglyphique. Paris 1824. 8.
- c) pismienne obrazowanie, w którym dowolnie przyjęte niektórych rzeczy znaki, przez spajanie tworzą inne dowolne, a zawsze na każdą pojedyncze figury. Takimi są rozmaite rękopisma w języku Chińskim, Tunkwin, Koczinczin, Ciampa, Cambodja, uczonych Siamu Japonji. Pospolicie pisane z góry na dół.

Scriptura syllabica, pisze znakami wyrażającemi sylaby. Ma to miejsce we środku Asji, w Indji i okolicach. Wszakże tak ściśle tej syllabiczności brać nienależy. Są pospolicie oddzielne samogłoski i spółgłoski. Czyni zaś to pismo syllabicznym, w pisaniu możność i konieczność wiązania znaków samogłoskowych ze spółgłoskowemi. Zwykle liter bywa około 50, samogłosek kilkanaście.

W Indji: Sanskryt czyli Samsgrdam, zwane też Nagari, święte; Dewanagari uczone braminów; Bengalskie ludu i kupców; Balabandzkie i w północnej części Indostanu i u Marattów; Grandam braminów południowych; Tamul koło Koromandelu; Maleamskie na brzegach Malabaru; Telonga i inne.

Bali święte talapoinów; Siamskie; Pegu; różne po wyspach.

Japońskie: Jamatto kanna duchowne; Firo kanna stanu; Katta kanna ludu.

Tibetańskie czyli Tangut, święte dla mogulów; Mongolskie; Songarskie czyli Kałmuckie; Mandżur z góry na dół pisane.

Abiassyńskie, czyli Amharskie ze wszystkich naj-
ayllabiczniejsze, choć w Africe uchylone od
środku Asji trafiło na podobny sposób wyrażania
głosu.

Paryż, Londyn, Kopenhaga, Petersburg są bo-
gate rękopismami tych pism rozmaitych. Biblio-
teki Wileńska i Warszawska mają niektóre próbki
na liściach, a w Warszawie mała próbka samskrytu
na czarnym Indyjskim papierze.

Scriptura litteralis, w koło morza śródziemnego i
w Europie, a za jój pośrednictwem po całej kuli
ziemskiej znana.

Szemicka: nie ma samogłosek, albo te znaczą się
na wierzchu lub pod literami; jeżeli znajdują
się a, i, o, u, są to spółgłoski podobnie samogłoskowych znaków domyślnych lub nano-
towanych potrzebujące, żeby wymówione być
mogły. Piszę się od prawej do lewej. Do tego
rzędu liczą się 1. palmyreńskie, chaldejskie, he-
brajskie, nowsze rabbińskie, żydowskie; 2. sy-
rijskie, estrangel, aramejskie, samarytańskie,
zendawesty, nestorjańskie, maronickie; 3. a-
rabskie, kufickie, karmatów, maurów, Nesqui
kuranowe, Diwani tureckie, Tealik perskie.

Fenickie niewiadomo czy téjże co powyższe były
natury, zdaje się być następujących rzędów po-
czątkiem. Różne ułamki fenickiego są: Cittieum,
Malty, Carpentras napisy, napisy na monetach;
znalezione napisy w Egypcie i pismo na mu-
mjach.

Etruskie na tablicach Eugubińskich.

Greckie starożytne w napisach tylko znajdujące,
choć nim kołowrotnie pisywano *βουστροφη-
δόν*, i od prawej, prędko jednak pisanie od le-
wej do prawej przewagę wzięło i inne wszy-
stkie z niego pochodzące są tak pisane, jako
to: nowogreckie carogrodzkie, ulfillskie czyli
mezogockie (a), koptów, i różne Słowiańskie:
1. kyrilica, czyli pismo cerkiewne i serwjańskie,

(a) Codex argenteus część nowego testamentu w Upsalu chowany,
a nie dawno ułamki tegoż odkrył Majus w Medjolanie.

z niego ruskie i rossyjskie; 2. hieronymickie czyli glogolickie, illyryjskie, z którego bułgarskie.

Ormjańskie.

Georgjańskie, gruzji.

Iberów, celtyckim zwane na starożytnych w Hiszpanji pieniądzach. Do niego przybliżają się Runy.

Runy pismo ludów północy wiele prowincjonalnych rozmaitości liczące: islandzkie, nidrozji czyli norweskic, gotlandzkie i uplandzkie, normandów, znajduwane w okolicy Odry, w Anglii w Niemczech, Helsingskie tylko ułamki liter wyrażające. Mieszane niekiedy z gockimi.

Łacińskie w swoim szerokim użyciu bardzo zrozumiałe. Rozróżniają się w nim litery na majuskuły czyli wielkie i na minuskuły czyli małe. Są litery uncjalne i półuncjalne, to jest wielkie, które wiele wierszy pisma, wysokością swoją zajmują. W piśmie, litery są albo odosobnione i prosto stojące, solitariae podobne do drukowanych (co w druku antiquą się zowie) albo powiązane z sobą, często pochyle, co się kursywą nazywa. Bywają kwadratowe, mające zaokrąglenia łamane. Jest i fraktura różnie łamane i wykręcane. Jest i podługie pisanie, litterae longiores, wysoko wyciągane.

W starożytności u Rzymian pismo mniej więcej było jednostajne do dzisiejszego druku podobne (do antiquy i majuskułów). Jak się psuło Rzymskie państwo, psuło się i pismo jego. Z nastaniem barbarzyńskich czasów przed VIIIym wiekiem panowały minuskuły, lubo z uncjalnemi i kursywą mieszane. W VIII i IXtym wieku rzadko pokazują się majuskuły. w Xtym sama minuskuła do XIIgo wieku — Ale w tej zmianie liter, używane z zarzuceniem majuskuł, coraz powszechniej minuskuły, pod piórem różnych narodów w różnych okolicach rozmaite poprzybięły postaci. Już w VIym wieku utworzyło się pismo anglosaxońskie, franków, merowingic, ostrogockie, wisygockie; w VII. i VIII. karolowingic; w IXtym upo-

wszechniło kapetingskie; w tymże czasie z rozmaitej łamaniny tworzyło się po klasztorach neogockie czyli scholastyczne, czyli po prostu gockim zwane, które w XIV wieku tak dalece panującym się stało, że wszystkie dawne charaktery w chrześcijaństwie łacińskim jemu ustąpiły. Litery różnych tych charakterów między sobą mieszają się i tworzą w grafice (diplomatyce) drobiazgowy podział (linnaeusismus graphicus), a z drobiazgowych dostrzeżeń, jaka liter postać w jakim wieku używana była? objaśnić się daje czas rozważanego pisma. Ma to miejsce do wieku, w którym krzywa scholastyka ostatnią przewagę uzyskiwała. Gdy tę przewagę uzyskała w wieku XIV. XV. trudno jest różnice podobne dość ściśle oznaczyć. Lecz już w XV. we Włoszech dawna italika, to jest starożytne pismo rzymskie odnowione zostało, a w XVIym wieku powszechnie przewagę uzyskało i z pisma scholastykę rugowało. Rzadko gdzie scholastyka gocka ostała się, jeden tylko ród niemiecki upornie przy niej pozostał i na swoje niemieckie pismo wykręcił. Taki zmienny los pismo łacińskie najwięcej bibliotekarza obchodzące miało.

Perskie ćwiekopismo do litteralnych liczy się, lecz znajduje się jedynie na napisach Iranu i Egiptu. Cryptographica scriptura poniekąd do zwykłego pisania należy, ale tworzącym sobie takie tajemne pismo dowolną jest rzeczą zmyślać znaki na litery, na sylaby, na wyrazy, a nawet na myśli.

V. W bibliotekach Europejskich bywają bardzo liczne rękopisma, arabskie, syryjskie, hebrajskie, ormjańskie, georgjańskie, greckie, łacińskie. W naszych stronach Polski największa jest ilość łacińskich, a między tymi tych, które są scholastyką pisané. Greckich, ormjańskich mało miéwamy, a tym mniej inych. Za to bywają rękopisma sławiańskie, a raczej ruskie, tak jak w państwach Skandynawskich leży wiele runickich. Lecz przebieżmy jeszcze inne części grammatologii.—

Przestankowanie (interpunkcja, stigmeologia) i inne znaki i sposoby pisania.

Przestankowanie w pewnym sposobie u starożytnych znane było. W napisach każdy wyraz punktem oddzielany. Mówcy i retorowie dla ułatwienia czytania inaczej od grammatyków i od librarjów przestankowali. Stąd tworzyły się stichi, versus alinea. Ale pojedyncze wyrazy były pospajane i rzadko w rękopismach znaczkami lub punktami odosobnione. Zarzucone wreszcie przestankowanie, a dopiero w VIII. wieku wyrazy oddzielać się poczęły, które to oddzielanie w IX. upowszechniło się, oddział zrazu kręską poziomą, we XII wieku akcentem. Wreszcie przestankowanie przybierając różnych znaków nie prędko uzyskało oznaczenie swoje. Mieło to miejsce w łacinie, do innych w Europie pism zastosowywané. Właściwie Manucci na początku XVIgo wieku przestankowanie oznaczonym uczynił.

Znaki w pisaniu rozmaite używane były.

Zatytułowania ksiąg, rozdziałów, paragrafów i litery wielkie pospolicie innemi literami albo innym kolorem. — Tytuliki dopisywane u góry karty, lub czasem u dołu. — Dla powiązania kart u spodu wyraz cały lub syllaba przypisywana, co się nazywa kustoszem albo reklamą. Zwyczaj ten ukazał się od XIgo wieku. (b) — Żeby sposzyty łatwiej szykować później niekiedy kładziono signatury. —

Rączka albo nota bene, dla zwrócenia uwagi; krzyże różnej postaci kładzione obok textu, lub we środek mieszané. —

Malowidłami przyozdabiane są kodexu. Więcćj na ohrysach opierają dawniejsze, kolory prawie cieni nié mają. Takie dłużej były Grecką własnością. U łacinników już w wiekach XII. XIII. kolorowe cieniowanie mnożyło się, a w dalszych wiekach delikatność roboty towarzyszyła, doskonalącemu się niekiedy rysunkowi.

Sposoby pisania rozmaite bez linii, albo między li-

(b) O tym powie się niżej cokolwiek więcćj.

njami. Zwykle jednak karta oblinjowywana bywa. Najdawniejsze mają linjowanie stylem. Od wieku XIgo ołówkiem, albo tymże czarnym, co text atramentem, a oblinjowując w górnj i dolnėj części kart częstokroć podwójne od brzegu do brzegu kładziono linjé. W wieku XIV. XV. oblinjowywano czerwonym atramentem.—

Pisanie jest na całej karcie lub w kolumny. Komentarze, objaśnienia bywają w koło kolumny. Drobniejszym pismem szykowane. Niekiedy po marginesach, albo między textem bywają noty, glossy, dopiski, które częstokroć są późniejszym dopisywane piórem, a które w ponawianych kopiach nie rzadko w ciągły text przez przepisywanie wprowadzane zostały.

Skracanie (Brachygraphia). Wprawa uczy odgadywać skracania i tego rodzaju znaki, liczny zaś zbiór skupień, skróceń i siglów znaleźć można w dziele Waltheri *lexicon diplomaticum* w Göttingie 1745. folio sztychowanym, a w Ulmie 1756. przesztichowanym (c).

Coarctatio skupianie głosek, lub do jednėj przyczepianie, iako to ae, Æ æ tak pisane z najdawniejszych czasów; już w VII wieku poczęło się pisać przez e; od wieku XII. przez proste e. Podobnie et pisało się &, w wieku zaś XIII poczęto używać postaci podobnėj do 7. (Przez skupianie liter całego wyrazu i wielu wyrazów, a mianowicie nazwisk formują się monogrammata).

Abbreviatio, właściwe skracanie, przez opuszczenie wielu głosek kładąc nad pozostałemi znaczek ostrzegający o tym wyrzucaniu. We wszystkich językach niemało używane skracanie bywa. Znane w Greckim, liczne w Sławiańskich, alé nigdzie nie jest tak dalece mnogie jak w łacińskim. Ochota skracania w tym języku ukazała się od VIIgo wieku, wzrastała z wieki, w XI wieku rzadki już wiersz bywał od skrócenia wolny, a w dalszym czasie rzadko który wyraz od tego się wybiegął.

(c) Dla wygody naszej, załączamy przy tych bibliograficznych księgach znaczną ilość skróceń.

Sigla, szczegółki (d) wyrażają wyraz jedną lub kilkoma literami z wyrzuceniem reszty. Litery wyrażane bywają początkowe, czasem spajane, niekiedy przerywane.

Cyfry. Liczby od wieków były literalne tak w łacinie jak w greczyźnie. W indyjskim i arabskim piśmie były dowolne znaki, cyfry, a na ich sposób dowolne też znaki wprowadzone u chrześcijan w Europie, liczby tak zwane arabskie, co od połowy Xgo wieku miejsce miało. U starożytnych Egypcjanki zdaje się były także pewnego rodzaju cyfry.

Notae Tironis. Są znaki powstające ze spajania i wyrzucania liter, z dowolnego znaczków dodawania tak często dowolnie poskręcanie, że ledwie jaki ślad głównej litery pozostaje. Używali podobnych znaków, not pisarskich Grecy. Poduczyli się tego Rzymianie. Pisywał tak Ennius, i wyzwoleniec Tullius Tiro, od którego i nazwisko noty te przybrały. Zbierał je Seneka, Cyprian biskup Kartagi pomnażał ich liczbę w III wieku ery chrześcijańskiej. Mianowicie w IX i Xtym wieku miały licznych miłośników, i znajdują się nimi pisane rękopisma. Używali ich notariusze i kanclerskie rekognicje. Ukazują się do XI wieku, po którym zarzucone. Wiele takich not tironskich objaśnionych jest przy dziele napisów Grutera, osobne nadto dzieło tyśiące ich zebrało. Carpentier alphabetum tironianum, Paris. 1747. fol. Kopp. palaeogr. critica czyli tachygraphia veterum, Mannhemii, sumpt. auctoris 1817. 4to T. I. II.

Te są dotąd zajmujące w grammatologii widoki, które w rękopismach Europejskimi językami, a mianowicie łacińskim nie mało bibliotekarzy utrudzają. — Przystępujemy do drugiego oddziału grafiki, w którym mówi się o materiale.

VI. (II) *Materiał* jeden jest piszący, którym się pisze; drugi pisany, na którym się pisze, a który księgi w różnej postaci składa.

(d) Wyraz Polski od Pawła Jarkowskiego w Krzemieńcu używany.

Piszący materiały.

Rylec, dłóto; *γλύφανον, γλυφεῖον*; *celtis, celtes, caelum*. —

Sztylet, styl; *ἄγρυ; γραφεῖον, στύλος*; *stilus (stilum vertere)*. —

Pióro z trzciny albo właściwe; *δόναξ, δονακίως, κάλαμος, σχοῖνος, κονδύλος*; *arundo, calamus*. Z trzciny najlepsze bywało z Gnidu, z Asji, z Egiptu. Miał zacięcie i rozszczepienie naszego pióra. Dotąd trzciniowe na Wschodzie używane. Pióro właściwe, *caulis, penna*, pewna jest, że w VIIIym wieku już używane było.

Pendzle. — Ołówek.

Inkaust; *μέλαν, μελανίον*, u cesarzy carogrodzkich *ἐγκάυστον*, (w angielskim ink, we włoskim *inchiostro*); *atramentum sepiæ*. Taki bywał w starożytności jak dziś: tylko gęstszy, stąd wyniosłość dotkliwa liter; niezołkniejący bo miał w sobie witrjol. —

Tusz Chiński. — Różne kolory. —

Większego jest interesu dla bibliotekarza

Pisany materiał.

Twardy. Kamienie; *metall*: miedź, cyna, ołów, złoto, srebro, żelazo; deski *ἄξονες καὶ κύρβεις* były deszczkowe zwoje, na których pisane prawodawstwo Solona. Prawa u Szwedów noszą nazwisko *Balker*, takż i u Sławian są zwane deski. Woskiem powleczone *tabulae ceratae* i po prostu *tabula vel cera*. Cały rękopism na wosku jest we Florencji; w Genewie jest regestr wydatków Filipa pięknego króla Francuskiego z roku 1308; w Warszawie w bibliotece towarzystwa przyjaciół nauk księga notat miasta Torunia, z notatami całę późno wpisanemi. — W powszechności tablice materiału twardego pojedyncze czy w księgę nawleczone, w greckim i łacińskim języku rozmaile miały nazwiska innym Europejskim poudzielane językom: *πίνακα, πινακίδια, δέλτοι, δελτάρια, πτυχία, γραμματίδια*; *pugillares, pugillaria, tabulae, tabellae, codicilli, codices*; *διπτυχα* z dwu tablic, *πολύπτυχα* z wielu tablic złożone.

Liście do pisania używane w Egypcie, Fenicji, Indji.

W Stralsundzie w bibliotece radzieckiej jest księga palmowa, w Göttingkiej biblję telugicka i wa-

rugicka liczą 5376 liści; są w Kopenhadze, w Oxfordzie w słoński bibliotecy, w Paryżu. Małe ulamki liśków ma biblioteka Wileńskiego uniwersytetu. — Używane do tego liście palmy, kokosu, trzciny i inne często od papierów trwalsze, bo pod wodą poleżyć mogą. Pisz się na nich krajaniem lub klóciem, a czytać można macaniem.

Płótno, tkane materja, mappa linteæ.

Skóry: zwierzęce, rybne, (coria). Mają się skórzane księgi znajdować na Watykanie, w Paryżu i po innych bibliotekach; w Bononji dominikanie mają mieć skórzany pentateuch, i Esdras; w Medjolanie w ambrosjańskiej bibliotece są dyplomaty królów Hugona i Lotara na rybięj skórze.

Pergamin, membrana, (cienki, po francusku velin nazywany), dopiero około 300 przed erą chrześcijańską roku wyrabianie jego rozpoczęło się. Zrazu był w Pergamie wyrabiany żółty, ale w Rzymie wydoskoniono jego białosć i cienkosć. Najpowszechniejsze w Europie pergaminów użycie, datuje od VIgo wieku. Wyrabiany z różnych skór, lecz cielejące najpospoliciej używane (e).

Pergamin jest bardzo wielkiego dla bibliotekarzy interesu, ponieważ prawie niema nicco większej biblioteki, któraby nie miała bądź pisanych, bądź drukowanych kodexów, a nawet ksiąg drukowanych na pergaminie. Lecz daleko powszechniejszego jest interesu, papier, z powodu większej papierowych ksiąg mnogości; daleko większe sprawa utrudzenie, z powodu rozmaitosci papieru, który czasem z trudnoscią rozpoznawać się daje. O papierze przeto kilka szczegulowych okolicznosci kazdemu wiedzieć wypada.

VII. Papier był znany przez wszystkie wieki: a co o nim powiemy, to wyjęte jest z tego, co mówił Jerzy Friderik Wehr, vom Papiere und Schreibmassen. Hannover 1788. 8vo, a co z przydatkami wypisywał Breitkopf, Versuch der Ursprung der Spiel-

(e) *καλημύστος* są to *rursus rasæ tabulæ*, karty mające wytarte, wykrobane dawne, zatarte dawne pisano, a na jego miejsce co innego napisane. Ztąd znajdują się *codices rescripti*, po francusku *racés*.

karten, to naostatek, co z ponowionym poszukiwaniem wyłożył Jansen w dziele *Essai sur l'origine de la gravure*, Paris, 1808. T. Ier, chap. 12, p. 269—392.

Kora z drzewa, Charta corticea *ἑν:οχαρτίον*, (erat membrana ligni tenuissima), a raczej z pod niej łyko darte, liber, *φλοιός*, lipowe, *φλέβα*, klonu, wiązu, (bo zwierzszchnia kora, cortex, jest ztwarda), daje się użyć i w zwój, w volumen, zwinąć. Rzadko która biblioteka oo podobnego przechowywała, lubo dotąd łyko do pisania brane bywa. Zład powstały znane nazwiska, libri, volumina.

Papier w starożytności podobnie był z łyka. Naprzód w Egypcie *πάπυρος*, *δέλτος*, robiony i zawsze tam najwięcej, gdy sposób robienia go za Ptolemeuszów Grecy zazdrośnie w samym Egypcie praktykowali. Wszakże roku 799o ery chrześcijańskiej takiż papier i nad Eufratesem robiony. Wydobywany z trójkanciastej trzciny, rośliny zwanej papyrus, przez oddzielanie błon jej łyka, których do dwódziestu z jednego łyka oddzielać się dało. Najlepszy papier był z części pnia najbliższych. Arkusze, *plagulae* po 13 cali szerokie bywały. Arkuszy 20 składało, *scapus*. Ponieważ ten papier był częstokroć bardzo cienki; pisano na nim po jednej stronie. Od roku 50 ery chrześcijańskiej poczęto go futrować i dwa arkusze w jedno spajać. Herkulańskie zwoje są pojedynczego papieru, inne po bibliotekach znajdujące się osobliwości, pospolicie podwójnego, spojenego. W Wiedniu mają na takim papierze niektóre diplomata Benedykta III papieża i króla czeskiego Ottokara; w Anglii w bibliotece Kottoniańskiej cztery ewangelie; w Sent Gallen homilje Sgo Augustina i Isidora z wieku VIIgo; dawniej w Rawennie, zaś w cesarskiej bibliotece, charta ravenatica czyli *traditiones ecclesiae ravennatensis* z wieku VIgo; w Genewie były dwa rękopisma z IVgo i Vgo wieku; tu i ówdzie znajdują się te osobliwości, niekiedy pod wątpliwością zostają. Gdy zwoje Herkulańskie wygrzebano, poczytywano je za kawałki przepalonego drzewa i krajano nożem, żehy dójść jaki tego drzewa rodzaj. Dopiero ka-

nonik Majousi czyli Mazochi odgadł. Lecz radosny płacz wnet zamienił się w smutek, kiedy przewęglone zwoje szły w rozsypkę. Aż roku 1754. zakonnik Antonio Piaggio czyli Rtaggio genueńczyk trafił na zmuśny sposób rozwijania. Przy ciągłej pracy, w ciągu jedenastu lat, noszynał cztery zwoje, w których znalazły się małe Epikura, i powieści ułomki. Mały owoc, słabsza zachęta, a niezmiernie mozolne utrudzenie, odstręczało od tego rodzaju pracy ochotników. Szukano środków ułatwiających, chemicznych, w Anglii i na miejscu. Daremna dotąd usilność i Dawego sztuka zawiodła.

Papier Chiński zastąpił od r. 160 przed erą chrześcijańską miejsce materyj jedwabnych i lnianych, których wprzód do pisania w Chinach używano. Papiery chińskie od europejskich są giętsze i gładsze. Ponieważ pospolicie bywają zbyt cienkie i przezroczyste, drukują na nim i piszą po jednej tylko stronie. Ze czterdziści różnych mają gatunków. Z drzewa bambu i z innych roślin; ze słomy ryżowej, zbożowej; z bawełny; ale jedwabnego niema, bo każdy gatunek spokojnym pali się płomieniem, i żadnego jedwabnego smrodu nie wydaje. Probowano w Europie wyrabiać papier z jedwabiu i to się niewiodło. Wszakże Guetard uręcza, że można wyrobić z jedwabiu papier, i że w takim razie jedwab jest dotknięty kombinacjami, które zmieniają jego własność smalenia się.

Papier Japoński jest tęgi, biały i więcej od europejskich zbity. Lepszy od chińskiego, wyrabiany z rośliny *morus papyrifera*.

Papier Tibetański wyrabiany z kory korzeni, tym jest od chińskiego lepszy, że z obu stron użyć się daje.

Papier Indostański. Z rośliny *crotolaria juncea* wyrabiane są sznury, sieci i tym podobne rzeczy, z których potym wyrabiany papier. Arkusze są gładzone i obrzynane. Biały papier tylko do obwijania używany; piszą na szarym lub prawie czarnym, ażeby czytając na słońcu blask papieru oczu

nie raził. Jest też w Indjach wyrabiany papier z bawełny i z lnu.

Papier Perski wyrabiany jest z bawełny, ryżowym klejem napuszczony; koloru szarego lub modrego, żeby na słońcu białość wzroku nie raziła.

Papier z bawełny od bardzo wielu wieków znany. Arabowie poznali go w Bukarji i z tamtąd rozchodzić począł i mahommetanie wyrabiać go nauczyli się. Lecz to dzieło się bardzo powolnie. W Grecji, a przez Wenecją znany i we Włoszech w IX wieku, w Niemczech w X, nazywany charta gossipina, czyli xylina, bombycina, bambatia, cottonaea, serica, damascena: dopiero w XI upowszechniony został przez zaprowadzenie jego fabryk z Afriki do Europy. Niezgrabie jego wyrabiania ułatwione zostały w Europie w Hiszpanji między 1085 a 1238 rokiem, gdy do tego chrześcjanie młynów użyli, a we młynach nie samą surową bawełnę, ale jej przędzą i gałganów czyli szmatów rozmaitych bawełnianych tkanek. Zawsze jest to tęgi, gruby, niedość przetrawiony papier pospolicie wygładzany. Choć nie dobrze się składa, łatwo się łamie. Wejrzenie jego wystawia niedokładną białość, która wydaje się żółtawość. Przeczyszczać go, zadzierając się podłużne kosmyki, które patrząc przez papier ku światłu pospolicie dostrzegać się dają w różnych kierunkach kupami rozplaszczone, dowód niedostatecznego zmacerowania materiału. Żadnych wreszcie innych brzegów, linii, ani znaków. Jeżeli jest jaki znak (filigran) położony, ten widoczny z jednej strony, za ledwie z przeciwną dostrzeżony. Wszakże bywały w Europie wyrabiane ze szmat bawełnianych papiery tak, że nie dość wprawnemu trudno jest od papieru ze szmat lnianych odróżnić. — W Hiszpanji aż do środka XIV wieku jedynie tylko papier z bawełny używany był. Najdawniejszy znany na nim dokument 1079. Vocabularium w klasztorze Silos koło 1090 roku jest na pergaminie papierem przełożonym. Z XII i XIIIgo wieku bardzo liczne rękopisma. Roku 1338 w Arragonji Piotr IV. wydał rozkaz, ażeby papiernicy Walencji i Kastylii na dawny sposób papier robili: to się ściaga

do bawełnianego. — We Włoszech także do środka XIVgo wieku jedynie bawełniany papier znajomiy. W IX i Xtym wieku do bull używany; protokół Genui od 1179 do 1407 na bawełnianym utrzymywany. Były jego fabryki, w których kładziono znaki w każdej fabryce inne. Koło r. 1340 a 1350 najznamienitsze i najobszérnijsze były koło zamku Fabrijano, w marchji Ankońskiej. Inne fabryki pozwalaly sobie przywlaszczać cudze znaki. Jeżeli w tych fabrykach używane były szmaty, te były bawełniane. — We Francji nie má śladów czyli by papiernie były, ale równie we Francji jak i w Anglii używany był papier z bawełny, najdawniejszy we Francji na takim papierze dokument jest z r. 1050 w Anglii rękopism z r. 1049 w bodlejańskiej bibliotece leżący. Aż do środka XIVgo wieku sam jedynie papier z bawełny; i w wieku XIVtym łatwiej o taki niż o inny papier było. — W Niemczech gandersheimskiej kapituły plenarjum z r. 968 jest na papierze z bawełny. W bibliotece Wiedeńskiej jest cały rękopism r. 1095 na takim papierze, i fabryki tego papieru były w Niemczech, a przed XIVtym wiekiem innego papieru Niemcy nie znali.

VIII. Przystępujemy na ostatek do papieru wyrabianego ze szmat lnianych i konopnych czyli ze szmat płóciennych. Ile dziś ten papier jest powszechnego użytku tyle się kraje Europy o pierwszeństwo wynalazku ubiegają; jak zaś wielkimi są osobliwościami na pierwotnym papierze dokumenta lub rękopisma, tym pilniejsze obserwacje nad nim, ażeby ten pierwotny papier od innego odróżnić. Ponawiane usiłności już niemałe w téj mierze światło rzuciły. W Hiszpanji, pierwsza proba papieru z płótna jest pod r. 1367, znak tego papieru na dyplom użytogo, są nożyce, który znak był znakiem fabryk Włoskich: (f) jest więc ten papier z Włoch do Hiszpanji przybyły, tak jak z czasem inne kraje Europy Hiszpanją papierem zasilaly.

(f) Znaki wodne papierów czyli filigrany, dla przykładu w dość znacznej liczbie na oddzielnej tablicy załączamy.

We Francji; jak w VIIIym wieku koszule i odzież płócienna stały wielką rzadkością, tak niesłychaną były osobliwością w XVtym. Wtedy królowa francuska Karola VIIgo małżonka była pierwsza, która poczęła lniane koszule nosić, a kilka serwet czyli ręczników z fabryki Rheims w latach 1435, 1550, były monarszym darem. W takim kraju, w którym tak dalece nadzwyczajnością jest lniana tkanka, jeżeli z r. 1302 lub 1315 ukazał się jaki papier z płótna, ten słusznie za przywieziony poczytany być może, czyli te z 1302 i 1315 widziane i ogłoszone papiery były papierem z płótna to niczym udowodnione nie jest. Pewna jednak, że w XV wieku już się po Francji ten papier rozchodził czyliby z własnych fabryk? nie má dowodów.

W Anglii, podobieństwo jest do prawdy, że są pisma r. 1342, 1370, na papierze płóciennym, ale fabryki papieru dopiero w XVIstym wieku w Anglii zaprowadzone zostały.

We Włoszech wcześniej jak gdziekolwiek na fabrykach wszelkiego rodzaju nie zbywało: wszakże, jeżeli to prawda, że w Neustadt nad Aisch leży papierowy rękopism z roku 1338: *Simonis de Cassia de vita christiana libri sex*, z zakończeniem: *explicit in urbe Roma Ao MCCCXXXVIII*. liczący kart 366, formatu folio, na papierze płóciennym, we Włoszech w Rzymie pisany, rękopism ten liczony być powinien do najnadzwyczajniejszych osobliwości, ponieważ we Włoszech nie natrafiono na żaden kawałek takiego papieru przed rokiem 1367. Lecz już w 1340 w założonych przy Treviso przez Paxa z Fabiano fabrykach, zdaje się używane były szmaty lniane, i wcale nowym sposobem papier wyrabiany. Najpewniejsze jednak ślady fabryk papieru ze szmat płóciennych są około roku 1370.

W Niemczech, gdzie nie brakło fabryk papieru z bawełny, gdzie użycie płótna pospolitsze było niż indziej z powodu niedostatku wytworniejszych tkanek: w Niemczech papiernie Ausgurgskie, które koło r. 1307 i 1330 musiały wydawać papier płócienny: albowiem w okolicach Moguncji (w dzisiejszym departamencie Mont Tonnère) w r. 1301, 1303, 1307, 1310, 1311, 1312 i ciągle następnych papier ze szmat

plóciennych, używany był do rejestrow rachunkowych; w Pomeranii diploma biskupa Kaminu r. 1315; w Szwabji w Kauffheuren diplomata 1318, 1324, 1326, 1331; w Norimberdze rejestra miejskie 1319; w Hollandji w Amsterdamie biblja wiérszem flandzkiem 1322, a biblioteczka hulsjańskiej dziełko o pszczołach 1330; są na papierze ze szmat plóciennych. W dalszych już czasach na Niemieckiej ziemi coraz pospolitszą jest rzeczą ten papier, ponieważ od początku XIVgo wieku, jest on w Niemczech gęsto znajdowany, co nie ma miejsca w innych Europy krajach, jest zaraz miejscowym płodem, gdyż wczesno o papierniach tego rodzaju papieru zapewniać się można. Z końcem XIV. wieku były już całe liczne papiernie. Wczesno takimi się stały Augspurskie, r. 1390 Uimann Stromer założył papiernią w Norimberdze i po innych miejscach w Szwajcarji, w Szwabach, po nad Rheuem w Misnji. Dowiedziono tedy dotąd, że użycie papieru ze szmat plóciennych miało miejsce we Włoszech koło r. 1367, w Hiszpanji 1367, w Anglii 1342, we Francji 1311? w Niemczech 1301. Z tych dat pewnie nie stanowić nie można, bo mógł być sprowadzany; ani z upewnienia, że jest miejscowy 1367 we Włoszech, bo mógł być dawniejszy. We Włoszech było wiele młynów wyrabianego z bawełny, we Włoszech mógł być wyrabiany 1340. Z Włoch szedł papier do Görlic do Niemiec od r. 1376 do 1426, r. 1390 w papierniach Norimbergskich użyto kilku Włochów. Ale w Niemczech znany papier 1301, 1303, 1307, 1310, 1311, 1312, etc.; w Niemczech więcej płótna niż bawełny, w Niemczech kodesów bawełnianych niepośledzi, z Niemiec też pierwsi weneccy i włoscy drukarze papier sprowadzali, jako to: Renper, Hailbrun, Mikołaj z Frankfurtu, Jerzy Walch. Certują o pierwszeństwo wyrabiania papieru Włosi z Niemcami, a Niemcy niezmiernie przeważają mnogością i dawnością użytého w XIVstym wieku.

IX. Że tedy w Polsce pod koniec XIVgo wieku także wiele (może z własnych papierni) mogło być plóciennego papieru, i z niego wielkiej grubości rą-

kopisma wygotować, powinno się wydawać rzeczą bardzo naturalną, kiedy w sąsiedztwie w Niemczech, papier był tak powszechny. Wszakże to nieobojętné i nie małej wartości wielkim naszym foliałom dodaje, gdy w Hiszpanji, we Włoszech, w Anglii, z tegoż czasu pozostały świsstek z podziwieniem rozważany bywa. Bezwątpienia, że w krótcie dawniejsze tego rodzaju nasze zabytki wynaleść się dadzą. Tymczasem przytoczyć mogę foliały w bibliotece przy uniwersytecie warszawskim znajdujące się, jeden od 257^{miu} kart Piotra Lombarda, pisany na papierze płóciennym r. 1375, inny postillów Kourada Walthaus 13 etc, inny liber sentenciarum 1393, inny 1390 i wiele bez daty, wszakże wątpliwości nie podpada, że XIVgo wieku niektóre pergaminem poprzekładane, foliały, które téż widzieć można zgromadzone w bibliotece przy uniwersytecie Warszawskim, które są na papierze lnianym; między którym wcale nawet gładki nadarza się papier, w tych rękopismach, które są bliżej 1400 roku pisane. Wszakże w powszechności mówiąc, pierwotny papier ze szmat lnianych wyrabiany, choć najgrubszy bardzo rzadko, aby miał jakie włókna w sobie. W nim przeciwnie przezroczystsze i wodniste ukazują się plamy. Białosc jego była szarawa, znaki grubych drotów, na które massa wylewała się, bardzo dobitne, tak, że ich bręgi za dotknięciem palca czuć się dają, a rowki sinością i mocną przezroczystością wyraźne. I w poprzek idące wierszennie linje także wyraźne. Filigrany w papierze wyraźność swoją tracą, że nie raz zanikają w przezroczyście plamy (g). Od początku taki papier jest dobrze klejowy i długi czas niepośledzi wodnego, ponieważ jak rękopisma, tak książki pierwotnego druku klejowego potrzebowały, inaczej nie podobnohy było w drukowanych kodexach dopisywać litery i znaki w druku opuszczone, albo dorysować ozdoby równie drukowanym, jak pisany przyzwoite. Polepszał się przytym papier, nabywał gładkości, równéj miąższości i tęgosci. Wodny ukazał się w XVI wieku. I nastał rozmaity jego wyrabiania sposób i bardzo rozmaitej ręki, znaków i dobroci sja-

(g) Różne filigranów przykłady załączam na oddzielnej tablicy.

wił się papier. Kombinując zaś, gdzie z jakimi w sobie filigranami papier był wyrabiany, z jego wejrzeniem i wyrobieniem, zdaje się, że będzie można z niej jaką pewnością i z papieru samego o dawności ksiąg wnosić.

W Niemczech używana do wyrabiania papieru Molmeschine była tylko ręczna. We Włoszech we młynach stempami tłuczono szmaty, i stempy Włoskie od Niemców przejęte zostały, a machina mieląca i trąca czyli siekająca zarszucona. Tylko Hollendrzy nie opuszczając sposobu niemieckiego, zastosowali do młynów wałek ostremi nasadzony nożami, który pozyskał nazwisko Hollendra (Roerbale). Taki wałek daleko lepiej szmaty w papkę zamienia. A gdy Hollenderskie papiernie sławnymi się stały, za ich przykładem powrócili do swojej maszyny Niemcy: a dziś wszędzie prawie we młynach obu sposobów: i stempów i walca (hollendra) używają. Papiernie najliczniejsze we Włoszech i w Niemczech, mianowicie nad Rhenem, poczęły się w XV wieku upowszechniać. W tym wieku już się papier z Francji do innych krajów rozchodził, a wiemy, że Haller wraz z początkiem XVIgo wieku miał swoje skąd inąd znane w Polsce papiernie. W połowie XVIgo wieku mamy w Polsce wiele papieru przyozdobionego filigranami, które wyobrażają herby szlacheckie domów w Polsce. To dowodzi, że panowie albo sami papiernie swoje mieli, albo je opiekować i wspierać raczyli; to razem dowodzi liczość papierni krajowych polskich, ponieważ wcale rozmaite herby dostrzegać można (h). W Anglii nieco później w drugiej połowie XVIgo wieku papiernie pozakładane zostały. Wszakże w Europie całej różnej dobroci ukazywał się papier, to jest zjawiał się coraz bardziej brzydki. Miało to miejsce najwięcej w XVII wieku, a nadewszystko w Niemczech, gdzie w powszechności papier stał się wcale lichy. Niemniej to miejsce miało w Polsce i w Hiszpanji, w której monopolja, ucisk na księgi, ich niskie ocenianie, upadła papier, nareszcie i papiernie upadły. Dostar-

(h) Kilka takich herbownych filigranów, jako też papieru z XIV i XVgo wieku w Polsce używanego załączam na przyłączonej do tego tomu tablicy.

czali papieru Włosi, a potem wspólnie z nimi Hollendrzy. Santa Genua w r. 1720 za 500,000 piastrów papieru dostarczała. A gdy Francja mocno liczbę papierni pomnożyła tak, że w r. 1658 do samej Hollandji wyszło z niej papieru za 2000000 liwrow, w 1663 do Anglii wysłano papieru za 100000 funtów sterlingów, a w ogromnym rozchodzie na wszystkie strony, do Lewantu, do Hiszpanji, do Anglii, do Szwajcar, do Danji, Szwecji, Polski, rozchód ten wzrastał tak, że i Rosja co rok za 22000 rubli kupowała: wtedy i dobroć papieru Francuskiego tak dalece podnosiła się, że nie tylko wyrównywała Hollenderskiemu, ale nareszcie go przewyższyła. Kiedy bowiem wyrabianie papieru w Europie niejako upodłone było, wtedy w Hollandji stawało się wzorowym, i wzajem Hollendrzy mogli się ubiegać z Francją o mnogość wywożonego od siebie papieru. Jak Genueni i Włosi zakupowali szmaty w Andaluzji i w okolicy morza śródziemnego, tak Hollendrzy w Lizbonie, po innych Hiszpanji i Portugalji stronach, i co lepszy w Niemczech; a Niemcy mając korzyść z prostego szmatów sprzedania dobrych do swoich papierni nie mieli, tylko liche. Owóż Hollenderski i Francuski papier stały się w Europie do dobroci najpięrsze. Swobodnie sobie działały papiernie Hollenderskie, Francuskie ściślej w urzędowe przepisy wzięte. Nigdzie równych porządków nie było w tej mierze poczynionych, jak we Francji. Jak wielkić ma być ręki i wagi ściśle pilnowano (i); złego papieru być nie mogło. Był wyrabiany gruby papier ze starych siéci, ze zgrzebnego płótna, i ten również urzędownie opisany, mógł tylko na ohwoluty służyć i pospolicie pewnego koloru bywał. Grubego takiego papieru najwięcej robiono około Rouen. Najlepsz do pisania papier dostarczały 15 papierni miasta Thiers; a 50 fabryk okolic Ambert najbardziej dostarczały papier

-
- (i) Posyakiwały papiery swoje techniczne nazwisko: Grand sigle szeroki 36 cali i 6 linij, wysoki 24, i 9, waży od 126 do 131 funtów; Grand soleil 36 szerokości, 24, i 10 wysokości, od 105 do 112 wagi; Au soleil 29, i 6 szerokości, 20, i 4 wysokości, od 80 do 86 wagi; i tak dalej długi rząd innych: najmniejszej ręki Petit Jesus, szeroki 15 cali i 3 linje, wysoki 9 i 6, ważył od 5½ do 6 funtów.

drukarniom. W XVIII-tym wieku zaszły co do papieru bardzo wielkie odmiany. Wzmogła się jego potrzeba, w Europie więcć niż kiedykolwiek, a razem tak namnożyło się po wszystkich krajach papierni, że te kraje, które wprzód były w fabrykowaniu najpiérwsze, straciły odbyt. We Francji w Augonmois i Perigord było 400 papierni, a ta liczba zeszła na sto papierni, a i tych pozostałych, odbyt uszczuplony. Od połowy XVIII-go wieku w Hiszpanji papiernie tak dalece polepszone, że znalazł się wyborny krajowy papier. W Niemczech liczba papierni jeszcze mocniój podrosła, 400 młynów czynnych było, a w samej Saxonji prawie 100. W Anglii z końcem wieku XVIII papiernie do najpiérwszego podniosły się rzędu. Na sposób Angielski potworzone zostały w Rosji. Wzmogły się w Polsce jak i we wszystkich innych królestwach Europy. Zawsze Hollenderski i Francuski ma starodawną wartość swoją i starodawny charakter, że jest dosyć nabity i dobrej wagi, białości wysokić chociaż częśto żółtawć, tęg i bardzo równo wyrobiony. Starodawny tóż ma charakter papier Niemiecki, tylko wysokich zalet Francuskich jemu niedostaje i z brudu dosyć oczyścić się nie daje. Wreszcie dotąd w Niemczech bardzo mało wyborniejszego papieru wyrabiają. W świeższych czasach we Francji ulepszone tóż robienie papieru wodniatego, że go więcć od bihulastego wejżenia uwolniono. W tym ulepszeniu stał się bardzo cienki i kruchy, ale przyjemna jest równość i białość jego. W Anglii innym tryhem wyrabianie poprowadzonć, wydaje papier wyborny, gładki, nie zhyt stłoczony, wszem mięsisty i pulchny, jednak materiał dobrze i bardzo równo spojony, wejżenie jego miękkie, białość najczęścić sina taka nawet i w najwyborniejszym klejowym bywa. Nie może dójść Rosyjski do tćj dobroci angielskiego, nie umie jeszcze unikać nierówności i defektów. Gdy tak w różnych stopniach i na różne sposoby papier się ulepszał pod koniec XVIII-go wieku zjawił się jeszcze nowy rodzaj wielkić ceny papieru. Pod koniec 1779 postrzegł Didot nad ulepszeniem drukarstwa we Francji pracujący, że w Angli był niekiedy do druku używany Francuzom nieznaný papier, że w exemplarzach 1759 drukowanego Wir-

gilęgo znajdują się arkusze bez filigranów i bręg papierowi płóciennemu właściwych. Rozpatrzywszy się w tym widowisku, wezwał Johannotów, którzy mu pod koniec 1780 z wielkim mozolem zrobili papier na podobieństwo pokazanego. Didot nazwał ten papier welinowym; papier velin (k). Wpadł na tę myśl, że taki papier nie na drutach, ale na tkance drucianej odcieczany być musi i chciał do tego ułtek czyli drutów srebrnych użyć. Skoro taki papier do druku użył pod tytułem papier velin de France, w wielu papierniach poczęto szukać sposobów do robienia go. Aż w r. 1782 madame Lagarde przyniosła z fabryki Réveillonu taki papier zrobiony właśnie na tej samej tkance, którą używano w Anglii, a której łokieć można tam było za 24 franki nabyć. W roku tedy 1783 papier Réveillonu brał pierwszeństwo. Gdy się to wszystko dzieje, w tychże czasach Montgolfierom wpadła w ręce guza czyli tkanka mosięzna do fabryk guzikowych używana, i przyszło im na myśl na niej papieru zaprobować, i to szczęśliwie w 1779 w listopadzie dokonali, ale swą próbkę zarzucili tak, że wprzód Johannoty papier le grand aigle velin 39 cali długości robili niż Montgolfiery. Tak zjawił się papier welinowy, który i w podłych i wodnych papierach naśladownictwo znalazł. Lecz ten rodzaj papieru, równie jak papiery wieku XVII, XVIII, nie się nie mają do rękopismów i kodexów, o których mówić przedsięwzięliśmy: z tego tylko powodu, że wypadało o papierze mówić, uczyniła się wzmianka o wszystkich głównych papieru różnicach, żeby krótką o papierze wiadomość dokończyć: teraz powracamy do rękopismów i grafiki, która nad nimi zastanawia się, a z kolei do postaci, w jakiej się księgi ukazują.

X. Postać kodexów wcale rozmaita bywa i wiele ma do uważania drobiazgów, które obszerniej rozpoznawane były w dziele Schwarza de ornamentis librorum edito Lenschner. Lipsiae 1756. 4°, w nie-

-
- (k) Bez wątpienia przez wgląd na cienki pergamin, który we Francuskim zowiesz velin. — We francuskim *velin*, od *papier velin*, bardzo odróżnić wypada, czego nie dopilnowawszy się wielu ciele uczonych bibliografów Niemieckich, nieraz w wader śmieszne powpadali omyłki.

których szczegółach przez benedyktyna. Kodexa są księgami jak wszystkie inne księgi, libri a są dwojakiego składu.

1. Zwój, volumen, liberteres, *κυλινδρος, εἴλημα*. Od jednego końca na jednym wałku, albo od obu końców na dwa wałki, wszystkich pospajanych z sobą kart, lub pojedynczej karty nawijané było zwyczajem starożytnych Greków i Rzymian. Zwyczaj ten różnie szeroko praktykowany u innych narodów.

2. Kartkowe księgi, w których oddzielne są jedne na drugich leżące karty czyli folia. Mogą być karty księgi

a) zupełnie osobne jedne na drugie kładzione, jak tablica na tablicę, deska na deskę — albo
b) pospajane i z sobą powiązané, bywają na bardzo różny sposób. Z tych sposobów spajania kart i tworzenia tego, co my dziś właściwie książką nazywamy, mogą być folia, nawiązané lub nawleczoné i zawieszané na sznurek, na rzemień, na drót lub na co podobnego; a to na jeden, dwa lub więcej — pospolicie zaś są zszywane. A że pospolicie arkusz we dwoje, we czworo, w ośmioro lub w inny sposób łamany bywa, ażeby z niego karty w księdze powstały; albo po kilka arkuszy razem w jedno złamanie sposzywają się, stąd powstają sposzyty, nazywané od liczby kart szytych. Tym sposobem duern jest sposzyt dwóch kart mający w sobie kart cztery; ternion jest sposzyt kart sześć, tak, że przez ich złamanie i zszycie tworzy się sposzyt od sześciu kart czyli foliów, a od dwanaśtu stron czyli pagin. Quatern, quintern, sextern i tak dalej, zszywając cztery, pięć, sześć kart, tworzą sposzyty od ośmiu, dziesięciu, dwónastu kart, czyli od szesnastu, dwudziestu, dwudziestu czterech stron, i tak dalej; karty w księgach bywają liczbowané, albo pojednój stronie, to jest foliowané, albo po obu stronach, stronkowane czyli paginowané. Z tego liczbowania stron wynika, że na stronie wierzchniej zawsze jest liczba nieparzysta, na stronie odwrotnej, jako wtorej, zawsze być parzysta powinna, jeśli jaka nie zaszła omyłka. Nadto, żeby wiązać różne części kodexu na każdej karcie u góry notowane są tytułiki (1), żeby

(1) Raz nazawazę ostrzegamy, że przez wyraz *tytuł* rozumiemy

z sobą wiązać kartę z kartą, stronę ze stroną, bywa zwyczaj, że u spodu textu każdej strony, albo przynajmniej ostatniej strony każdego sposzytu, kładzione są te wyrazy lub sylaby, od których z góry text następującej strony zapoczyna się. Te sylabue stron haczyki zowią się u Niemców *custos*, u Francuzów *réclames*, u Włochów *richiami*, u Anglików *catchwords*. Żeby zaś kolój sposzytów wskazać u dołu także na pierwszej zaraz stronie każdego sposzytu zamieszczane bywają signatury, kolój i liczbę sposzytów wskazujące i łączące, bądź literami abecadłowemi, bądź liczbami. Jeżeli sposzytów znajduje się więcej niż liter abecadlowych ponawia się kolój liter abecadlowych, z niejaką pospolicie odmianą, tak, że gdy np. pierwsze sposzty oznaczone są abecadłem wielkim, dalsze będą oznaczone abecadłem małym, albo podwójnym, potrójnym i tak dalej. Co do signatur jeszcze ściślej: przy każdej signatury z jej sposztem zachodzi związek w tymże signatura położona na pierwszej sposztytu karcie na następujących kartach powtarza z dodatkiem liczby karty aż do połowy lub przepołowienia liczby kart, które ze szycia powstały. Tak ternion ma powtórzoną signaturę trzy albo cztery razy z liczbami przydanymi 1. 2. 3. albo 1. 2. 3. 4. Tak sextern ma powtarzaną signaturę sześć lub siedm razy z przydawaniem liczbami 1. 2. 3. 4. 5. 6. albo 1. 2. 3. 4. 5. 6, a resztę jego kurt sześć albo pięć pozostaje bez powtórzonych signatur. Tymi signaturami wyraźnie wymienionemi lub poprzedzającemi karty, na których signatury nie bywają powtarzane, oznaczane i obliczane być mogą karty i strony sposzytów i ksiąg, gdy ani foliowaniem ani paginacją nie są policzbowane.

ogólny tytuł jakiej książki, jakiego dzieła pisma gdziekolwiekby on był. Są także tytuły częściowe, ale te tytuły od sposobu umieszczenia swojego nieco odmiennego nazwiska wymagają. A zatem: przez *tytułiki* rozumie się w księgach tak pisanych i drukowanych na każdej karcie i stronie u góry powtarzanie ogólnego lub częściowego tytułu; przez *zatytyłowanie* rozumiemy tytuły znajdujące się między textem a czele rozdziałów, paragrafów, ksiąg lub jakich części dzieła, a to bezpośrednio przed samym textem w kolumnie textowej; albo bocznej przy textie samym, konkordansom w drukarniach nazwaną.

To w niedostatku liczbowania kart signaturami tych kart wymienianić, równie má miejsce choćby mało albo i żadnego signatur powtarzania nie było, byle signatury były. Pospolicie jednak stare rękopisma ani liczbowania, ani signatur nie miéwają.

XI. Sposzyty powiedziało się powstają z arkuszy albo kilku, albo pojedynczego, albo z części arkusza, a w miarę złamania arkusza oznaczają się księgi format. Może być arkusz zgięty na połowę to stanowi folio; zgięty na cztery czyli w ćwiartkę, to jest folio w połowę, co stanowi 4to; zgięty w osómkę czyli w połowę ćwiartki, a to stanowi 8vo; zgięty w szesnastkę 16mo, przez złamanie na połowę octawy; ze szesnastki w trzydzieści dwa 32° i tak dalej; lecz przez potrójne lub jakiegokolwiek nieparzyste łamanie tworzą się formaty 12°, 18°, 24° i tak dalej. Jak w wielkich formatach dla zrobienia grubszych sposzytów bierze się po dwa i po kilka do jednego sposzytu arkuszy, tak w mniejszych formatach, w których arkusz wielokrotnie złamany być musi, arkusz przecina się na połowę i temu podobnie, stosownie do potrzeby i życzenia nagięcia. Wszakże mały format opatrując nie raz dobrze jest rozpoznać, jak są arkusze użyte czy całkowicie, czy rozcinane, i format oznaczać nie z liczby kart w sposzycie znajdujących się, ale z arkusza do sposzytów użytego. I tak; jeśli szesnastka będzie utworzona rozciętym arkuszem we dwóch sposzytach, każdy sposzyt co do liczby stron szesnastu, co do signatur do środka czterech będzie 8vo, ale dwa razem sposzyty stanowiąc arkusz wyjaśniają, że dwie signatury i stronice 32 okazują rzetelny księgi format. Z tego wypada, że

format.	ma do środka swego numer signatur.	szyjemy czyli paralelowe w papierze linie.	fligrań czyli znak wodny.
folio . . . 1		z góry na dół . . .	po środku
quarto . . . 2		horyzontalnie . . .	przełamany
octavo . . . 4		z góry na dół . . .	
duodecimo . 6 . . albo 53. . . .		horyzontalnie . . .	
sexdecimo . 8 . . albo 4.4. . . .		horyzontalnie . . .	
decimooctavo 6 i 3. albo 3,3,3. . .		z góry na dół . . .	
24° . . . 12 albo 6,6. albo 8,4. . .		z góry na dół . . .	
32° . . . 16 albo 8,8.		z góry na dół . . .	

W małych formatach bręgi papierowe mogą czasem różnie wypadać. Wreszcie każdy z tych formatów może być odwrócony. Każdy z nich pospolicie bywa wyższy niż dłuższy: lecz folio, quarto, octavo i tak dalej mogą być sposzyte na boku mniejszym, a przez to format podłużny mieć wyższy, niżeli jest długi, oblongues. Bywają też szczególniejszego formatu, jako to, gdy arkusze wcale nie zgięte u jednej krawędzi swój szczyt, tworzą nie zgięte folio, kiedy arkusz na swoją wysokość w duern, czyli we cztery kartki będzie złożony i wysoki a wąski format tworzy, albo podobny podłużny, niski a długi: formaty pergaminowych rękopismów dowolnie oznaczane być muszą wejrzeniem do arkuszowych podobnym. Wszystkie jednak formaty w wielkości swojej mogą być małe, wielkie i bardzo wielkie; minori, maiori, maximo, stosownie do wielkości papieru mniejszej, większej lub bardzo wielkiej reki.

Szyta księga rozmaitej bywa oprawy, przez to, że różnie jej grzbiet sposzyty być może, na sznurki, na rzemienia, pojedyncze albo wielorakie; może być obcięta lub nie obcięta; może mieć okładki papierowe, skórzane, tekturowe, deskowe, okute, ozdobne, z klamrami czyli ze sprzączkami przy żłobku, czyli obcięciu. Na okładkach, na grzbietach, na żłobkach, bywają rysunki, wyciski, napisy.

Na ostatek równie zwoje, jak księgi kartkowe bywają w thekach, puzdrach, pudłach, puszках, futerałach lub w jakimkolwiek zamknięciu, co do rzeczy intrologatorskiej należy, jakożkolwiek jest extra ksiąg i kodexów. Nie wdając się więc w ten przedmiot, który niekiedy o formacie i postaci ksiąg stanowi uważać jeszcze wypada, że wyrazy łacińskie liber, volumen niegdyś zwojom właściwe równie oznaczają księgi kartkowe. I księga z kart złożona jest volumen. Dzieła dzielą się na części, na tomy i różne w swych wydziałach nazwiska noszą, a kilka tych tomów tych części razem w jedną księgę oprawienie tworzy jeden volumen; albo jeden tom może być do kilka ksiąg volumenów oprawny: tak, że dzieło inną liczbę tomów inną volumenów liczy, co jedno od drugiego odróżniać należy, a zaniedbanie tego odróżniania sprawia niemało odmetu.

XX. (III) Do trzeciej części Grafiki przystępując to jest do rozważania środków oznaczenia wartości rękopismu z jego materialnego stanu, uważamy, że to się kończy na podobnymże działaniu, jakie jest w dyplomatyce na oznaczenie autentyczności dyplomatów używané.

Wspomniało się, że zachodzi niejaka między tą kodexów grafiką, a grafiką dyplomatów jednostajność, taka jednostajność pewnym sposobem zachodzi i w rękopismach. Również w grafice kodexów jak dyplomatów, jest rozpoznawane pismo łacińskie, a to z samych wieków średnich. Podobny jest zwyczaj pisania tekstu rękopismów jak dyplomatów. W różnych wieku średniego dziełach widzieć można, naprzód prolog, potem dopiero samą rzecz, sám text, czyli całkowite pisma i przedmiotu wyłożenie, a na ostatek epilog. Tu pod koniec zakończenie, explicit, z wymienianiem tytułu dzieła, z wymienianiem pisarza, miejsca i czasu pisania znajduje się, z tą różnicą, że wyraźne oznaczenie czasu w dyplomatach jest nieodzowne, w rękopismach dopiero od wieku XI. zaczęło się i bardzo często zaniedbywane bywa. tak że graficznie, czasu pisania rękopismu poszukiwać wypada. W składzie czyli formacie dyplomatów i rękopismów ta wielka różnica zachodzi, że dyploma rzadko które jest volumen albo liber, jest to charta, tabuła; kodex zaś jest zwojem, albo, co daleko pospolicij, księgą z kart złożoną. Gdy w kodexach toż samo pismo jest używane co i w dyplomatach, w powszechności uważać to należy, że w dyplomatach daleko prędzej minuta i kursywa panowanie swoje założyło, co skoro się stało, niepodobna jest dyplomatów pisanych majuskułami albo stojącymi literami znajdować, kiedy kodexy takie w każdym wieku exystują. Co do zmieniania się postaci liter, trwalszy bywa w kodexach dawny zwyczaj niż w dyplomatach. W dyplomatach do pisania jest używany atrament jedynie czarny; niezmiernie rzadkie są złote; nieślychanie to rzadką jest rzecz zaledwie we Francji przypadkiem praktykowana, że litery wielkie w dyplomacie minią naznaczone, lub kolorem innym dopisane; jeżeli jaka w dyplomacie wielka litera ozdobniejszą będzie, ta jej ozdobność kończy się na czarnych wąsach, kędziorach, warkoczach, wykrętasach, bez ko-

lorów, rysunków, a tym mniej malowideł. Gdy tymczasem w kodexach skoro te cokolwiek starowniej pisane były, nieodzowne jest w nich zostawianie miejsc wolnych na osobne dopisanie liter większych, uncjalnych, co po napisaniu rękopismu dopełniane bywało innemi żywemi kolorami. Tym końcem miniowane były kodexa, ponieważ najczęściej kolor czerwony, cynabrowy, lub miniowy, zwracał oko, na większe litery na przestankowanie, lub do miejsc i wyrazów na uwagę zasługujących. Lecz niemniej świetniał i błękit lazurowy, a nieraz błyszczało między kolorami złoto i srebro, prawie w blaszkę nałożone. Całkowicie złotemi albo srebrnemi literami pisané rękopisma, pospolicie wprzód karty całkiem kolorem jakim powleczone miéwają. Z każdego wieku ozdobnych rękopismów niebraknie, tak że się pisarze wysadzają, na wielkie litery, na przydatki, rysunki i malowidła, często najpiękniejszą miniaturową robotą wykonané. Od tego dyplomata są wolné. Za to, gdy w palaeografji znanych jest wiele znaków pisarskich: chrismonów, krzyżów, monogrammatów, gryzmołów, które się wszędzie, gdziekolwiek o piśmie jest mowa, znajdują, te daleko więcej interesują dyplomata, które w pewnych czasach nimi obciążone bywają, w dyplomatach nieodzowne, kiedy w rękopismach ledwie przypadkowo znaleźć się mogą, tak, że kodexa od tego są prawie wolné, tylko pobożna ręka lubiła niekiedy tu i ówdzie kręślić chrismony i krzyże, ażeby hogo-bojującej myśli przy czytaniu niejaki wypoczynek jednać.

XIII. Kodexa równie jak dyplomata są pomnikami historycznemi, są owocem pracy ludzkiej, a zatem są źródłami historycznemi, które krytyka tak rozpoznaje jak inne źródła historyczne. Krytyczne przeło rozpoznawanie kodexów, może być dopełnione albo historycznie, albo charakterystycznie czyli technicznie, bo tymi dwoma drogami o autentyczności historycznych źródeł zapewnić się można.

Historycznie rozważa się 1) to, co się znajduje w kodexie zamieszczone: samo dzieło, same słowa i rzeczy opisane, czyli w nich nie ma jakich wyraźnych i oczywistych dań, których zbiór, zbieg i komplikacja zapewniają, że rękopism niewczesniej nie-

później pisany, żadnym świeższym dodatkiem, przyłataniami, pofalszowaniem nieuszkodzony, niezepsuły, nieodmieniony. Historycznie rozważa się 2) los samego kodexu, samego exemplarza, jeśli dosyć są wiadomości zdarzenia, któreby wyjaśnić mogły jakim przypadkiem kodex od czasu powstania swojego ulegał, w czyjich znajdował się rękach, gdzie od czasu do czasu przechowanie znalazł, od kogo był od czasu do czasu widziany i wspominany, jakie ma dopiski, notatki, znaki. Taka ciągła wiadomość zapewnia o jego ciągłym bycie, usuwa podejrzenia, że mógłby być płodem świeższego podkomponowania, może nie raz ze ścisłością oznaczyć, nie późniejszy, nie dawniejszy czas, w którym kodex był pisany. Takie zaś krytyczne poszukiwanie podejmowane być powinno, równie o koło tych kodexów, których data pisania nie jest wzmiankowana, jak i koło takich, w którychby data pisania wyraźnie wymieniona była: ponieważ sprawdzić należy i dobrze się zapewnić, czyli to daty wymienione jest prawdziwe, czyli nie jest jaką omyłką, jakim zmyśleniem.

Charakterystycznie, rozważają się kodexa wedle graficznych przepisów. Ponieważ z wymienionych poszczególne nad pismem i materiałem obserwacji, jasno widać, że od czasu do czasu pismo, litery i obyczaj pisania odmieniał się, że materiał i formy jego rozmaite były, a za tym, od czasu do czasu kodexy swego wieku charakter noszące, jedno od drugich dużo odmiennymi się okazują, a wszystkie szczegóły do pisma i materiału ściągające się powinny ściśle odpowiadać wiekowi, czasowi, w którym kodex był pisany, tak, że skoroby się cokolwiek w kodexie, który za dawniejszy uchodzi, który się sam za dawniejszy uznaje, znalazło co takiego, co było zwyczajem i charakterem kodexów młodszych, późniejszych, taki kodex staje się podejrzanym i przez żaden sposób za tak dawny, za jak dawny poczytywany bywał, uważany być nie może, ponieważ to, co się w nim znajduje, co było zwyczajem i charakterem kodexów młodszych, udowadnia, że on jest od nastania tego zwyczaju i tej kodexów charakterystyki młodszy, że zatem, w tym późniejszym czasie, dla udania jego dawniejszości, dawniejsze zwyczaje

wznowione zostały i dawna kodexów charakterystyka na uwiedzenie udawana. Takie jednak dawnych zwyczajów i charakterów wznowianie, takie archaizmy bywają bez żadnych nawet zamiarów zwodzenia w kodexach używane, tak że rozpoznawane charakterystyczne piętna kodexów, zawsze zapewnić mogą, że kodex nie jest od tego lub owego czasu dawniejszy, ale nie mogą dość zabezpieczyć czyli nie jest cokolwiek późniejszy. Zawsze jednak ściśle szczegółów charakterystycznych wedle grafiki rozważanie z wielką pewnością wykaże wiek, a czasem i część wieku, w którym kodex był pisany. To zaś krytyczne charakterystyk kodexu rozpoznawanie podejmowane być powinno, równie tego, którego niewiadomej daty dochodzić trzeba, jak i takiego, którego data jest wyraźnie oznaczona i z pewnością wiadoma, bo idzie o to, aby się zapewnić: że wyrażona data jest rzeczywiście czasem, autentyczność kodexu oznacza i kodex w uiczym przerobiony, przeistoczony, pofalszowany nie został.

XIV. Żeby to krytyczne charakterystyk kodexowych poszukiwanie łatwiej dopełnić, podobnie jak w dyplomatyce, tak i w tej dla kodexów grafice chronologiczne różnych graficznych szczegółów wypisanie, układa się w szys tabularny, który przy tych księgach bibliograficznych załączamy. Główne zaś oznaki wieku, które najczęściej w rękopismach w oko uderzają, są:

Wiek IX.

1. Wyrazy ściślej pisane niż później.
2. r, mianowicie gdy a albo e następuje po nim, jest więcej pod linią przeciągane, tak że do greckiego γ podobnym się staje.
3. Mieszają się dość często uncjalne między minuskuły, mianowicie na końcu linii *Ń* za nt.
4. s, podłużne z dwóch łęgów złożone: dolny od poprzedniej wychodzi litery, górny z następującą łączy się literą.
5. m, u, u dołu więcej ku lewej stronie sprowadzané.
6. a, u góry otwarte, tak że do u podobne.
7. d, h, l mają górne łaski wyciągane.
8. znaków przedziałów nie ma.

9. linje tylko sztyflem króślone.
10. mało skróceń.
11. i, bez akcentu i bez punktu.
12. pismo uncialnemi lub kapitalnemi jest czyste.

Wiek X.

1. W powszechności piękne, staranne, mało okragłe, do naszego druku podobne pismo.
2. m, n, mają prostsze ramiona.
3. r, nie tyle pod linję przeciągané.
4. ae, q, zarówno używané.
5. s, zawsze podłużné, tylko nie tyle wydané na literę następną.
6. skróceń cokolwiek.
7. podwójne linje u dołu i u góry sztyflem aż do brzegów kart przeciągané.
8. jeszcze nie ma znaków oddzielających.
9. i, jeszcze bez akcentu.
10. y, występuje z kropką nad sobą.
11. pismo uncialnemi i kapitalnemi, jeszcze czyste.

Wiek XI.

1. litery nieco wyższe i podłużne.
2. ciągi więcej wspaniałe niż w górę.
3. mnożą się skrócenia, mianowicie g zamiast us.
4. con jeżeli skrócone się znajdzie, to jak litera o z króśką u wierszchu. ē.
5. q, pospolitsze niżeli ae.
6. dwa obok stojące i, pozyskują akcent ū, a rzadko i pojedyncze.
7. u, z akcentem pojedynczym lub podwójnym.
8. znak przedziału / ukazuje się.
9. pismo uncialnemi lub kapitalnemi staje się nieczyste.

Wiek XII.

1. litery w powszechności dłuższe a pękatsze, po rogach zaostriané, częściej jednak okragławe z ostrym ukośną cienką linją zakończeniem.
2. z, z akcentem jeszcze dość rzadkie.
3. gęstsze skrócenia.
4. o albo g, na początku wyrazów zamiast con, com, od środka tego wieku we zwyczaj wchodzić poczyna.
5. q albo e, zamiast ae.

6. chociaż są linjowania sztylfem, wszelako i ołówkiem i czarną farbą kręśloné.
 7. r, często w kształcie francuskiego r.
 8. s, litera na końcu wyrazów w postaci liczby 5.
 9. u, z kółkiem na wierzchu.
 10. kapitalne litery nie warte, uncjalne nabywają nie naturalnych, niestosownych wygięć, a ich końce spajane, jak na przykład e, w postaci , która postać w XIII wieku najwięcej taką się ukazuje.
- Wiek XIII.*

1. uncjalne litery coraz więcej przestaczane, ciągi przydatkowe zamieniane w ciągi istotne, a całą litera oplątana, poprzepasywana.
2. początkowe litery szczególniejszym sposobem są tak wikłane, że często główne ich ciągi do rozróżnienia trudne. To wikłanie w XIV i XVtym wieku jeszcze większe.
3. o zamiast ae, tak że ae, ę wcale się nie zdarza.
4. pismo całe rozprzężoné, litery każda osobno a rzadko widać spajające kręski, bo zetknięcie liter nie jest ich wiązaniem.
5. i, najpospolicij z akcentem ale bez kropki.
6. r, pospolicie r.
7. s, i u, ukazuje się jak w poprzednim XII. wieku.
8. et, powszechnie już wyrażane w postaci 7.

Wiek XIV i XV.

1. skrócenia natłoczoné.
2. minuta zupełnie w gockie pismo zamieniona.
3. górne i dolne końce liter w różnym kierunku tak łamane, że siatką albo kratką się być wydają. Pismo bywa więcej okrągłe w XIV. wieku, więcej łamane i saniedbańsze w XV.
4. papier ze szmatów płóciennych.
5. linjowanie czerwono.
6. i, z kropką, w XIV mierzano z akcentem, w XV. raczej same kropkowané.
7. &, w téj postaci et, wcale nie má.
8. 7, zamiast et, bardzo pospolite.
9. i w wieku XV. zamiast kropki lub akcentu, miewa kręte kręski i warkocze.

Jest to do uważania, że kiedy z wieków XIV i XV. najwięcej rękopismów mamy, że te dwa wieki najtrudniej między sobą odróżnić. W pisaniu bowiem mała

a prawie żadna nie zaszła różnica, tylko z XIV. wieku trudniej mieć papierowe kodexa, pospolitsze są z XV, a z tym w XV. mniej pergaminowych. Scholastyka ogromniejsza łamana jest też sama co i w XIII wieku, tylko w trzynastym ma swoje cechy, w XIV i XV. nic się w niej odróżniającego nie dostrzega, tak że w tym scholastyki ogromniejszym stojącym piśmie najostrożniej o dawniejszości decydować wypada, bo najświeższych czasów kodexa mają dawniejszych wejścia i pozór i rzęśiste w nich archaizmy. W drobniejszym scholastyki piśmie w XIV wieku większa bywa okrugłość i zatoczyłość, i złąd wynikająca nieczytelność, w XV. częste zaniedbanie się, drobne i niesłychanie nieczytelne pisanie, powolniej i staranniej pisane kodexa XV wieku mają więcej łamane litery, z tych drobniejsze, na dzisiejsze niemieckie zaczinają. Podobnie są pisma w XVI wieku, które scholastyki używały. Lecz przemagała italika kursywa, i tworzyły się pośrednie między scholastyką a italiką pisma. Wreszcie chociaż wprawa rozpoznawania pisma w kodexach jest wielce pomocną, wszelako nie zawsze dosyć w rozróżnieniu XIV od XV. wesprze (m):

(m) Wszakże Konrad Mamert (*Miscellanea meist diplomatischen Inhalts*. Nürnberg 1795. pag. 27. 28. 29. 30. 31.) znajduje to odróżnianie łatwe. Srodki do rozróżniania, jakie podaje, wypisuję tu całkiem.

Das XIVte und XVte Jahrhundert haben eigentliche Frakturschrift, welche aus dem XIIten entlehnt ist, sich aber von demselben kennbar macht. Das XIVte stellt die Schenkel seiner Buchstaben ziemlich enge zusammen, biegt sie, aber nicht wie das XIIIte weit gegen die Mitte, sondern gleich oben, und bricht sie nicht in so scharfe Ecken wie das XVte. Das XIVte Jahrhundert ist die eigentliche Zeit der schönen Fraktur; die öffentliche Bibliothek besitzt Handschriften, vorzüglich aus dem ihre canonico, welche die reinste Symmetrie in Verhältnis der Höhe und Dicke und in dem festen gleichen Zug des Buchstabens zeigen. Andere mit nicht minderer Mühe und Kunst im XVten Jahrhundert gefertigte, stehen hölzern und steif gegen ihnen. Unterdeß hat man in der neuen Fraktur, mehr das XVte als das XIVte Jahrhundert nachgeahmt. Im XVten Jahrhundert saßen statt des Strichs auf den i, Schnörkel von verschiedener Art an, diesen Buchstaben durch noch mehreren Puz umgestalt zu machen. — Beyde Jahrhunderte haben noch eine kleinere Art Fraktur. Im XVten ist sie von der grössern blos durch das Maas des Buchstabens verschieden; im vorhergehenden aber ist sie meist sehr eng, hochbeinig

ale wprawy potrzeba. Ta sprawi, że zrazu możnaby i niepewne decyzje staną się łatwymi i z największym przeświadczeniem wyrzekanymi. Wprawy tej potrzeba szukać, nie w samym rozpoznaniu różnic sbecadeł i pojedynczych liter, nie w rozpatrywaniu się w kilkowierszowych sztychowanych przykładach, ale w porównywaniu i roztrząsaniu różnic całkowitych kodexów. A w tym wszystkim pamiętać na to, że łatwiej jest zbierać ślady, że kodex nie jest od tego lub owego czasu dawniejszy, a trudniej zapewnić się czy nie jest późniejszego i znacznie późniejszego czasu.

XV. Chociaż ledwie jaki jest na świecie przykład, ażeby kodex w kodex był zupełnie jednostajnie kopjowany, w którychby z trudnością odróżniénie mię-

und dünne gestellt, und unterscheidet sich von der Schrift des XIIIten Jahrhunderts, wie die gedruckten Schriften der achtziger und neunziger Jahre des XVten Jahrhunderts von dem Typen der siebziger Jahre. Wahrscheinlich hatten die Schriftstecher ihre Muster aus beyden Jahrhunderten entlehnt. Versteht sich, dass ich von dem eckigten Druck rede. — Die gewöhnliche Schrift des XIVten Jahrhunderts entfernte sich weit von der grossen Fraktur, welche der schnellen Hand zu viele Hindernisse in den Weg legte. Sie war eine Fortsetzung der Schrift aus dem XIIIten Jahrhundert; machte aber immer kleinere Ecken, schärfte die Spitzen an den obern und untern Ende der Schenkel, und näherte sich dadurch der Kursivschrift. Das XVte Jahrhundert ahmt ihr hierin nach, aber mit plumper dicker Hand, welche sich auf dem ersten Anblick verräth. Sonst schreibt das XIVte Jahrhundert mit unendlich viel Abbreviaturen, die auch den geübtesten Leser in Verlegenheit setzen, bis er mit dem Inhalt des Buchs und dem willkürlichen abgekürzten Wörtern vertraut wird. Das folgende Jahrhundert bleibt zwar der nemlichen Unart getreu, aber doch nicht so sehr als sein Vorgänger. Das XIVte Jahrhundert, schreibt meistens eine sehr kleine Schrift, die nebst den Abbreviaturen, auch ein scharfes Auge in kurzer Zeit angreift. Das XVte liest im Ganzen einen stärkeren Charakter; und wenn es, welches selten geschieht, die enge Schrift in einem Buche annimmt, so wird sie beynahe ganz Kursiv.

Das Alter einer Schrift aus dem XVten Jahrhundert lässt sich durch den blossen Anblick auf 20 bis 30 Jahre bestimmen. Ich übergehe die hiezu nöthigen Regeln, weil sie durch ihre Umständlichkeit zurückschreckend seyn, und doch nicht hinlänglich belehren würden. Nikożę więcj podobnie oświadczać się nie znam, prawideł dostatecznych nigdzie nie znalazłem, owszem narzekających na trudności jak Pfeiffers, tak innych łatwiej napotykam. Wszakże wprawa wszystko przemoga.

dzy nimi dostrzedz i oznaczyć przychodziło: wszelako opisywanie kodexów wymaga szczególniej pilności i dokładności, czyli to dla katalogowania bibliotecznego, czyli dla wiadomości publicznej.

A naprzód trzeba się dobrze napatrzeć i wiedzieć dokładnie, co się w kodexie znajduje, ażeby umieć na każde w nim pismo tytuł utworzyć, skoro go brakuje, co najpospolicij w dawnych rękopismach bywa. Tytuły takie częstokroć w incipit albo explicit znajdują się, ale nieraz są ułamkowe początkowych lub końcowych części, dla tego szukać we wstępie i we środku pisma, i w osnowie jego wypadá. Oprócz podeterminowanych tym sposobem tytułów, dobrze jest kodexom, mianowicie gdy jednoż dzieło powłaczają nadać nazwiska, od miéjsca, w którym leżą, z których pozyskane, w których pisane były; od ich właścicieli w czyich znajdują się rękach, z jakich pozyskané zostały, lub od osób, które ów kodex pisały. A dla ułatwienia opisu liczbują się stróny lub karty, jeśli jeszcze liczbowane nie były.

Wreszcie opisanie powinno być do tyła dokładne, żeby nie tylko za takim opisaniem dostrzeżony tenże kodex mógł być poznany, ale żeby każdy niewidzący nawet kodexu o jego składzie i wejrzeniu pewné i rzetelne sobie tworzył wyobrażenie. Wyraża się jak zwykłe format tak ukazujący się na oko, jak i rzeczywisty, (gdy o papierze mowa); wymienia się materiał, na którym pisany, pergamin czyli gruby, czy cienki, żółty czy biały, papier jaki i z jakimi filigranami, sposzyty z jakich złożony, liczba kart, jego ochrona, całość lub stopień uszkodzenia; sposób pisania w jedną lub we dwie kolumny, lub téż innym sposobem jakim; wiele linji na stronie i w kolumnie bywá; jakie pismo, jaki wiek wyjaśnia: powinien to być wypadek graficznego poszukiwania, a jeżeli w tym jakie trudności, kwestie zachodzą, te powinny być napomknioné i udowodnienia wymienioné. Wyrażá się co jest w wykończeniu kodexów zrobiono, to jest o tym wśzystkim, co się dotyczy, tytułików, zatytułowań, liczbowania, signatur, reklamów, liter wielkich, miniowania, rysowania, malowania. Malowidła i ozdoby częstokroć zasługują na bardzo pilne opisanie.

Pomimo tego, że tytuły pism w kodexie obję-

tych oznaczone zostaną, każde incipit i każde explicit należy dokładnie wypisać, w jakiej linii, w jakiej kolumnie, w jakim kolorze wypisané. A mianowicie explicit na uwagę zasługuje, ponieważ najpospoliciej w nim doczytać się można wiadomości o dziele, o autorze, o pisarzu kodexu, o czasie pisania i różnych okolicznościach; w nim bywają koncepta i osobliwsze sposoby owego wieku dowcipów. Jeżeli on dosyć nie objaśni, marginesowe dopiski i późniejsze notatki i zrudne poszukiwania historycznie i charakterystycznie z tym większą podjęte być muszą starannością.

Opisując kodex, wypada go także ocenić, nie liczbą albo groszem, tylko wytknięciem jego dobraci, zalet i ważności przedmiotów w nim zawartych. Mianowicie gdy jeden z drugim w porównanie idzie, koniecznie któryś ma wyższość to z piękności pisania, to z poprawności i dokładności, to ze szczęśliwszego oryginalu kopjowania; z dawniejszości, z autentyczności, z notat, objaśnień, przydatków, które dodają mu wagi, ale mu uszczerbek przynoszą.

Nowsze rękopisma pewnie téj pilności co dawniejsze nie wymagają, wszelako też same do nich ściągają się obserwacje co i do dawniejszych, te obserwacje są podobne do tych, które księgom drukowanym służą: wszelako są różne, jak różne z tych przyczyn, że różne są rękopisma od ksiąg drukowanych.

XVI. Zarzuci mi kto, że niewczesno tyle rozciągałem się nad grafiką i ogólnemi o rozpoznawaniu rękopismów i kodexów uwagami: wszakże sam rzut oka na to moje rozpisanie się może niewczesné, przeświadczyć powinien o niezmiernéj pracy, którą bibliotekarze podejmować muszą chodząc około rękopismów i kodexów, które przed wieki były jedyną bibliotek istotą, a od czasu wynalezienia druku, ohok ksiąg drukowanych nieprzestały być w archiwach i bibliotekach skarbem szczególnéj pilności i osobliwego starania wymagającym. Dajmy na to, że bibliotekarz nie ma istotnéj potrzeby krytycznie rękopismu i kodexu zgłębić: zostanie zawsze nieodzownym jego obowiązkiem umieć dokładnie go opisać, do tego trzeba być świadomym tych wszystkich gra-

ficznych postrzeżeń i szczegółów, nabyć wielkiej wprawy i pewnego taktu, wyćwiczyć oko, i przypomnienie o drobiazgowych szczegółach, a nadto podniecić w sobie bacność do obserwowania szczególności mniej popularnych, często jednemu tylko exemplarzowi, jednemu kodexowi właściwych, które jego jednego cechują, których wymienienie da poznać rękopisowi tak, że za pomocą tego wszędzie ów kodex poznanym będzie. Lecz mimo największej wprawy i trafności zawsze znużająca i często nieznosna jest z rękopismami praca, której nikt dosyć ocenić nie umie, chyba ten, co ją dokładnie podejmuje. Bandtkie w Krakowie obciążony dwoma tysiącami kodexów, jakichże nie podjął trudów, gdy je wszystkie z odmetów i brudów wyciągnął i rozpoznał. W małej książeczce historii biblioteki uniwersytetu Krakowskiego, przyszło mu o wielu kodexach wspominać. Listy Sgo Pawła r. 1166. pisane (p. 1. 2), Digestum vetus, Institucje Justiniana (p. 10), Paweł z Pragi Zidek (p. 13. 108), Lucani Pharsalia (p. 25), Odyseja (p. 56), Plinius (p. 59), Julius Caesar, Ptolemeusza kosmografia przekładu Pogjusza, Melecjusz grecki (p. 60), prawo Saskie (p. 172), różne listy oryginalne (p. 54), są oczywiście jedno z najważniejszych biblioteki Krakowskiej osobliwości i najważniejszych wśród wielu innych przez Bandtkiego (na wielu miejscach p. 4. 5. 6. 7. 8. 10. 11. 12. 18. 24. 28. 29. 32. 41. 43. 53. 54.) wspomnianych kodexów. Nie możemy ręczyć, ażeby w tym obfitym wymienieniu celniejszych biblioteki krakowskiej kodexów, był pomyślany jaki dobor, ponieważ niejednego z nich wspomnienie wynikło przypadkowo. Możemy nawet sądzić, że nie jeden jeszcze z pierwszego rzędu kodexów przemilczany został, ponieważ Bandtkie ze skarbami tego rodzaju i "nie kilku starymi kodexami z autorów klasycznych, lecz kilkudziesięciu (p. 30)" bardzo się cieszy, chociaż dobrze niejesteśiny objaśnieni, co by to za klasyczni autorowie byli. Nie miał na celu Bandtkie wspominać od siebie kodexa opisywać ani dawać wzoru opisywania: wszelako słusznie utyskiwać możemy, że wzmianki przez niego czynione bywają wielce niedostateczne. Nie można czasem wiedzieć, czy o druku, czy o rękopiśmie mówi (jak to jest p. 19. Liber priorum. Arist. Dialectica Petri Hisp.

Grammat. Petri Holie etc.), czy o greckim texcie, czy o łacińskim przekładzie (Odyssei p. 56. Ptolemeusza p. 60), czy o pargaminowym, czy o papierowym, (de Gorram p. 4), a czasem zostaje zupełna niepewność, co w sobie zamykają („także pargaminowy kodex 4to kupiony w Padwie d. 16. grudnia r. 1623. (p. 60)“, czy to ma być mowa o cosmographii Ptolemeusza? wcale niepewny jestem.) Mówi Bandtkie o kodexie listów Sgo Pawła w 1166 pisany: „wszelako rozumiałbym, że ten kodex łaciński, może sto lat później, około r. 1266 był pisany (p. 2).“ Takie niepewności, że rozumiałbym, że może bez żadnych pobudek wymienione sprawy konieczne nieukontentowanie w czytelniku. Za co go tak lekce ważyć i niewspomnieć czy pismo, litery, czy inne jakie powody do tej o kodexie listów Sgo Pawła niepewności autora przywiodły. Podobny jest przypadek z dziełem Mikołaja Wiganda, o którym Bandtkie narzeka, „że ktoś chciał go przywłaszczyć XIVmu wiekowi, co jest“ mówi „omyłką, bo ten kodex jest późniejszy, zapewne r. 1407 lub później pisany (p. 5).“ Zda się jakby na to miały następować dowody: wszakże, choć ten rok 1407, tak bliski XIVgo wieku, nie wiemy skąd wypadł, i ten tak precyzye oznaczony 1407 jest niepewny, ponieważ kodex Wiganda później pisany czy tedy 1408, czy 1409? Wicęj jeszcze jest osobliwą rzeczą, gdy postrzegamy autora chwycącemu się wyrazami mówiącego o latach 1308. 1028. 1328; 1428 (p. 172.) Przez takie lekkie i niepewne wyrażenia naraził się nasz szanowny piarz i tyle aercu naszemu drogi, na przykrości z powodu kodexu Pawła z Pragi Zidka. Bandtkie bardzo dobrze wie o tym i oczywiście widzi na kodex patrząc, że ten kodex nie jest Twardowskiego czarodziejską księgą, ale encyklopedyczne Pawła z Pragi dzieło (p. 13. 108). Co do mnie, ufam jemu zupełnie, bo sprostowanie grubiej a nader wziętój, a dla uprzedzonych wielkiej wagi omyłki nie na płonnych dopełnione zostało zasadach. Bandtkie daje wiadomości o Pawle z Pragi i wspólnie z Dobrowskim cieszy się tym rękopismem, który był za dzieło Twardowskiego poczytywany, a który rozpoznali, że jest Pawła z Pragi. Wspominani są we wtórym fascykule r. 1815 miscellaneów krakowskich, których redaktorem był sam

Bandtkie, wspominani mówię p. 40. Przybylski, Steiner, Breitkopf, Sprenger, którzy o tym kodexie Pawła z Pragi rozprawiali. Jest z niego wyjątek w tymże miscellaneów fascykule zrobiony, i mała o samym kodexie (p. 39) wiadomość, ale nie taka, która by zaspokoić nas mogła. W swoim zaś historii biblioteki uniwersytetu Krakowskiego dzieło nie miał na celu Bandtkie ani opisywać rękopismów, ani udowodniać poszukiwaniami jakimi wiadomości o nich, wspominał tylko co pewnie lub niepewnie widział, a nie bez tego, żeby nie miał się kiedy o dokładniejszą o nich dla publiczności wiadomość postarać. Czytaliśmy już na czele indexów lekcij uniwersytetu Krakowskiego o kilku kodexach i w nich znajdujących się dziełach, nie wątpię, że podobnie i o dzieło i kodexie Pawła Zidka wiadomość dokładniejszą kiedyś mieć będziemy, ponieważ i sam Paweł Zidek z pewnego względu nie mniej ciekawą jest osobą jak i Twardowski: tylko że do Twardowskiego przywiązanych jest wiele fantastycznych urojeń, które lada komu podobać się mogą. Pawła Zidka awantury (o których z Dobrowskiego listu nadmienia Bandtkie p. 14. 15. 16.) rzetelne zdarzenia liczące z jego dziełem libri magni więcćj myślące głowy zastanawiać mogą.

XVII. Kiedy Bandtkiemu liczącemu fata biblioteki uniwersytetu Krakowskiego o wielu kodexach wzmiankę uczynić przyszło, zwrócił on uwagę na niektóre szczegóły, które na pozór małe i płonne, dla pilnego i przezornego badacza mogą się z czasem stać niejakięgo użytku. Wspomina Bandtkie o cennach, w których uchodziły w różnych wiekach kodexa (p. 10. 17. 18. 60). Zwraca uwagę na przepisywaczy, bo jak Mikołaj syn Szpicimierza i Tomasz ze Strzępina podobnie i inni autorowie i uczeni miéwali przepisywaczy. W kraju nie tak bardzo obszernym, jakim była Polska za Piastów i Jagiełły nie trudno by móże było, przy niejakiem staraniu, zgromadzić imiona tych co pisali kodexa, a razem ich pracę obliczając, pozbiierać o nich historyczne wiadomości, któreby rzuciły niejakié światło na prace narodowe i uzone między męzami i klasztorami zwiąski. — Przytacza też Bandtkie kilka przykładów osobliwszych i śmie-

sznych na końcu kodexów zakończeń i dopisków (p. 25 do 29, oraz osobliwsze z tego, że nie rękami ale nogami rękopisina pisane być miały (p. 28. 29). Gdy to piszę i te wtore księgi bibliograficzne przepisuje dostarczył kilka takich osobliwych i konceptowych zakończeń i dopisków terazniejszy bibliotekarz biblioteki przy uniwersytecie Warszawskim Chłędowski.

Kodex, folio, papierowy, piśmem gockim we dwie kolumny zawierający liber prophetarum i księgi Machabenszów i vocabula wyjaśniané. Na końcu Explicit libri prophetarum et trium machabeorum cum interpretationibus vocabulorum Per manus etc. Sub a. d. M^o cccc^oxxiii^o (1423) etc. Sbohem sbohem wytay ma mako smylvm bohem, a to ma myla marilka sbohem gefß... rada rzykala sbohem amen, a buoh myly bud lnainy. amen.

Kodex obejmujący kilka rękopismów folio na piérze piśmem gockim r. 1418 lub 1419, lub 1444 pisanych. Między tymi jest na papierze ze znakiem trąbki, jaką widać pod nrem 22. piśmem gockim we dwie kolumny: tractatulus diuersorum auctoritatum a doctoribus editus, oraz: Libellus beati Augustini de doctrina christiana, tudzież: Anshelmi de mensuratione crucis, na koncu czego Explicit liber Beati Anshelmi de mensuratione crucis per pedes et non pp manus cuiusdam letabuudi socelli sed claudi laudetur utique deus gloriatus. Tak tedy i biblioteka Warszawska posiada rękopism nogą pisany, a pewnie i więcej takich znajdzie. Ten letabundus socellus może jest właśnie od Bandtkiego wspomniany Pakosław (p. 29). Wszakże oświadczanie się z pisaniem nogą a nie ręką może być wieku konceptem.

Kodex, folio, papierowy, ze znakami wodnymi korony i wółowej głowy, jakie widać pod nrami 20. 21, piśmem gockim we dwie kolumny, zawiera Homilje oiców. Na końcu: Explicit omelie siue Tractatus beatorum doctorum in capite libri notatorum, et sunt finite siue finiti per petrum de uola, comparato uero siue comparati perhonorabilem dominum andream plebanum ludbranensem sub annis domini M^o cccc^oxv^o (1415) in die sancti Marci euangeliste: Jeszcze kilka homilij Sgo Augustina następuje, na końcu których: Dum bibo pywo stat michi kolano krzywo: et cel'a.

Kodex, folio, papierowy, pismem gockim we dwie kolumny, na karcie 56 má: Explicit super Canonem per manus Mathei fratris ordinis seti Benedicti de Iszylsa nacione.... Anno domini Millefimo ccccº quarto decimo (1414) in Cracouia feria VIª hora tredecima ante penthecostes Mensis May etc. Caplanye Chces poleplycz dusze swey nemow czansto pywa naley Bocz pywo yest dzywny olej wancz snych clamayo Chopi A rzekocz Salenij Iø Popy etc.

Kodex, quarto, papierowy pismem gockim zawierający lumen confessorum seu penitenciariorum bez daty pisany na stronie 108 odwrótnie ma wiersze łacińskie, na końcu których: Pyßali szedzocz o daczbane pywa grzanky gedzocz.

Kodex, folio, papierowy z filigranami rozmaitemi, które widać pod nrami 8. 9. 10. 11. 12. 13. pismem gockim we dwie kolumny, obejmujący kart 205 ma w sobie różne pisma, które ze sposobu i użycia do nich różnego papieru, jednostajności atramentu, pisma oczywiście jedną jest ręką i w jednymże czasie pisany, około r. 1405. jak jedno z tych pism: liber beati Augustini de concordanciis euangelistarum, które się znajduje od karty 37 odwrótnie, do karty 97. Na dole karty 97. w drugiej kolumnie czytamy: Explicit liber Aurelii augustini episcopi de concordanciis euangelistarum. Heß malo finiui quia scribere non bene sciui Penna fuit vilis et scriptor puerilis. — Finem cognosco et finales mere posco Finitus est liber feria 4ta proxima post festum epiphanie.... anno domini 1405º.

Kodex, folio papierowy filigranów dzwonu, jak widać pod numerem 8. pisany pismem gockim we dwie kolumny, jedno w nim dzieło jest: Explicunt postille domini Conradi de Walthaus pye memorie predicatoris boni qui opere exemplo et verbo predicauit et multa bona prae operatus est Sub anno domini Mº cccº etc. (13.). Drugie dzieło: In nomine domini nostri Jesu Christi Incipit liber sententiarum de diversis voluminibus. Na końcu: Explicit liber sententiarum per manus cuiusdam Sub anno incarnationis dni Mº ccc nonagesimo 3º (1393). Trzecie dzieło jest: Incipitur liber de conflictu uiciorum et uirtutum. kart pięć, a na końcu: Explicit liber de

conflictu uiciorum et uirtutum per manus nescio cuius sub anno domini nescio quoto scriptus est nescio ubi et finitus est nescio quando sit laus et gloria crislo: Amen.

Kodex, folio, papierowy, papieru filigranów rozmaitych, jakie pod numerami 1. 2. 3. 4. 5. 6. widać, pismem gockim. Na końcu Explicit Gorra (Mikołaj de Garrant ten sam, o którym Bandtkie (p. 4.) super cantica canticorum finitur tertia feria festum sancti Procopii Anno domini millesimo ccc lxxix^o (1389) finitus est liber iste etc. Ryntfleys. Scriptoris digitū sint a domino benedicti.

Te przytoczone papierowe biblioteki Warszawskiej kodexa są jeszcze ważne i z powodu papieru. Dowodzą jak z początkiem XVgo a z końcem XIVgo wieku papier w Polsce był pospolity, jak rozmaitych znaków. Nieśmiem jeszcze utrzymywać, ażeby miało być wiele filigranów, któreby nigdzie nie znane udowodniały znaczną liczbę robionego w samej Polsce papieru. Nieśmiem też wdawać się w te interesowne o papierze poszukiwanie. Śmiem jednak wyzwać każdego do obserwowania papieru, dochodzenia czyli nie można gdzie wyśledzić czy nie był papier wyrobiony, skąd sprowadzany, jaki w jakim miejscu używany, w jakich czasach jakie filigrany pospolitsze? Nie jestem w stanie w to się zadawać, ale przypadkowo dostrzeżone w rękopismach w Polsce pisanych papierowe wodne znaki czyli filigrany porysowałem i tu załączam z donotowaniem daty, której do pisania lub druku papier z takimi filigranami był używany.

XVIII. Z żałością i gniewem narzeká Bandtkie na tych, co nie umieją czuć wartości kodexów, albo nie pojmują, że mogą być rzeczy wysokiego szacunku, choć dla nich małego są użytku (p. 30. 31.) Taki jest los ledwie niekażdej na świecie rzeczy: jedni poszukują takie, które inni za nic mają. Wszakże ludzie wieku, ludzie światła powinni umieć ocenić jak się to má, i tyle mieć rozsądku, ażeby względną rzecz wartość, często nad ich pojęcie rosnącą, znali i szanowali. Albowiem zgorszeniem stają się ci, którzy w swoim zdaniu uprzedzeni lekce ważą znajomość drugich. Opuść im Panie, bo nie wiedzą co czynią.—

Wartość kodexów rękopismowych więcej jak którychkolwiek ksiąg jest zmienna i może być niesłychana, ponieważ to są pomniki zawsze pojedyncze, których na exemplarze i dublety jak ksiąg drukowanych, liczyć nie można. Bęzwątpienia, że przedmiot, który w sobie zawierają, jest rzeczą pierwszą do uwagi: mianowicie gdy rękopism dostarcza wiadomości w druku nieznanym Wypisaniem, przepisaniem, albo wydrukowaniem tych wiadomości, można z tego względu wielu rękopismów ciąglą użyteczność umniejszyć: wszelako rękopism, z którego wypisy, przepisywanie, druk dopełniono: nie przestał być oryginałem. Jak amator i znawca malowideł, cieszy się dobrą kopją doskonałych wzorów, a jednak chciwie sam oryginał ogląda i pielęgnuje: jak pomnożone kopje, nie z kopji ale z oryginału malowane być powinny, żeby wierniejsze być mogły: tak dzieje się i z rękopismami, że oryginał jest zawsze nieocenionym i jedynym źródłem zawsze szacownym, i wypisy, przepisanie lub wydrukowanie, przyzwoicięj jest, ażeby były ponawiane z oryginału a nie z kopji, z owych wypisów, przepisania lub druku. Kto nie zna jak wiele w wydawanych księgach nad wyrazami mozołów bywa, jak w rękopismach trudno wyczytywać różnych wieków pisma, ile w tym wątpliwości bywa, jak dalece przez porównanie wielu jednégoż dzieła rękopismów, dzieło dokładnięj wydane być może, ten nigdy nie pojmie niezmierného szacunku niektórych rękopismów z samého przedmiotu, który w sobie zawierają. Tym sposobem rękopisma dzieła pisarzów starożytnych zajmujące, ojców kościoła, synody, prawa, historyczne pisma i wiele innych, są zawsze niesłychanego szacunku, których cenę materialną no bibliotekach oznaczać, byłoby nieprzyzwojicie. Między tymi licznymi na świecie rękopismami, przodkują nad inne kodexa takie których poprawność i dobroć udowodnioną została przed innými, toż samo dzieło zawierającemi, których text dowodnie jest wzorowy, tak, że inne, toż dzieło obejmujące kodexa, są tych wzorowych powtórzeniem. Między takimi wzorowemi przed wszystkiemi miéjsce trzymają autografa, własną ręką autora pisané, przez niego dyktowane, poprawiane. Są to oryginalne autentyki, których w starodawnych ręk-

kopismach bardzo mało. A ponieważ dzieła jednego, bywa wiele rozmaitych rękopismów, a przeto, skoro wiadomo jest, że dzieła jakiego bardzo mało rękopismów znajduje się; tego rodzaju rękopisma są rzadsze i z powodu rzadkości swojej szacowniejsze. Ponieważ zaś, im dawniejszych czasów tym mniej rękopismów pozostało, a zatem, im dawniejsze, tym szacowniejsze. Z różnych tych powodów ważności, i szacunek kodexów podnoszony bywa, a jeżeli z przedmiotu, który obejmuje, z poprawności swojej, z tego, że jest powtórzeniem lepszych, że nie jest do rzadkich liczony, że jest z czasów wcale świeższych, mniejszego staje się użytku, mniej poszukiwany, mniej szacowany: wszelako szacownym być nie przestaje i wzgardzony być nie może. Albowiem źródła historyczne jedne drugimi objaśniać się dają. Tym sposobem do obeznania się dobrze z kodexami trzeba ich mieć wiele, i w każdym, jeśli nie co więcej, to wzbudza interes materjał i pismo. Z tego względu pozyskiwanie kodexów różnych wieków, jest rzeczą bardzo potrzebną. Przydać naostatek wypada i to, że ozdoba i piękność rękopismu, całość jego i ochrona, kiedy coś osobliwszego w sobie zamyka, jaki koncept, jaki niepospolity przydatek, że to wartość kodexów podnosić może. W nabywaniu tedy kodexów do biblioteki, na to wszystko wzgląd mieć należy. Trudno jest, ażeby biblioteki na nabywanie rękopismów sadzić się miały; a w zżywaniu bibliotekom jakichkolwiek kodexów, te kodexy nigdy nie mogą mieć tej ceny, jaką nabywają, skoro do biblioteki weszły. Wedle miłośniczego ocenienia, jedne kodexy mogą być bardzo niskiej ceny, zaledwie tyle warte, co téżże objętości na pieprz przedawane drukowane księgi, inne tak wysokiej, jaką tylko mogą mieć jedyne najosobliwszych druków egzemplarze. Wszakże nie godzi się tak dalece przepłacać. Nie mają takiej ceny, póki do jakiej biblioteki nie wejdą. Lecz skoro zakupione, nabyte, do biblioteki weszły: straciły swą cenę, ponieważ rękopisma z bibliotek zżywane, sprzedawane być nie mogą. Również jest nieoceniony najlichszy i najmniej niegdyś płaćcany kodex, jak najużyteczniejszy i najwyższego szacunku. Nie przeto jednak porównała się ich cena, został lichym i małej wartości tamten,

tylko że skazany został, aby więcéj nie szedł w handel, i w miejscu swoim na zawsze zamknięty został; inny, w miarę użyteczności swojej i szacunku, podskoczyć może do wartości nigdy nieopłaconej. Albowiem tak się to staje, że za kodex, za który 10. 20. 30. czerwonych złotych biblioteka i sowieie i drogo zapłaciła, ten w jéj składzie staje się wartości 100 i 1000 czerwonych złotych, tak, że gdyby za sto albo tysiąc czerwonych złotych ów kodex zaprzedawała, nie tylkoby na siebie słuszną kaźń ściągnęła, ale rzetelna nawet szkoda sobie zrzadziła.

Kodexa drukowane, inkunabula artis typographicas.

XIX. Ponieważ Bandtkiego w jego historii biblioteki uniwersytetu Krakowskiego stare pierwotne druki tak wiele interesują, i na równe wspomnienia, jak kodexa zasługują; ponieważ jak kodexa rękopismowe, tak się znajdują w pierwotnym drakarstwie kodexa drukowane, które są na wpol rękopismami; ponieważ w każdej znamienitszej bibliotece, po rękopismach, pierwotne druki pierwsze miejsce trzymają, i podobnéj do rękopismów amatorskiej ceny bywają, a z tym o pierwotnych drukach, inkunabulach znówu mówić chcemy. Mówiliśmy nieco o tych inkunabulach w pierwszych bibliograficznych księgach (T. I. p. 14. — 37.) tu toż samo ponawiamy. Tam się wspomniało o drakarstwie, jego wynalezieniu, jego pierwszych płodach i kilku w tych pierwszych płodach poczynionych obserwacjach: tu chcę mówić o powszechniejszych o inkunabulach wiadomościach, o których wiedzieć jest nieodzownym bibliotekarstwa obowiązkiem, z któremi przyzwoita est każdemu się oswoić, ażeby nie poczytywał za złe, i za pedanterję bibliotecarską, tego, co bibliotekarz z obowiązku swógo dopełnia.

Inkunabulów termin, odnosi się w powszechnym rozumieniu do pierwszych druków, ale różnie obszérnie jest brany i w tym jedno zgodności nie ma.

1. Inkunabulą druku od chwili, w której druk wynaleziony został, obejmować mogą wszystkie najpierwszych lat druki. Tak najpospoliciéj uważané były. Tylko rok, do którego drukowane księgi jako inkunabula poczytywane być mają, różnie daleko pomy-

kany. Już dalekim był rok 1500, gdy Pantzer w swych *annales typographici Norimb.* 1793—1802. T. I—XI. 4°, termin do r. 1536 posunął. Wielu słusznie na ten zbyt daleki czas, od czasu wynalezienia druku naznaczony powstaje, i z tak obszernego wzięcia wyrazu inkunabulów gorzsy się: z tym wszystkim, tak obszernym inkunabulów wzięciem, nie wszystko zajęte zostało, co za inkunabula poczytywane bywa.

2. Inkunabula bowiem wedle innych są inkunabula drukarni i drukarzy. Tylko pierwsze dzieła, pierwsze dzieło, które jaki drukarz drukuje, które w drukarni jakiej początek pracy téj drukarni stanowi, to tylko do inkunabulów liczyć się godzi. Tym sposobem w przeciągu wszystkich czterech drukarstwa wiekach, inkunabula znajdują się, i w następnych czasach, w miarę nowego drukarni powstawania zjawiać się mogą.

Są i tacy, którzy jedni z drugimi wyobrażenia o inkunabulach druku, inkunabulach drukarni i drukarzy, mieszają. Lecz najpospolicij, inkunabula, są płody pierwszych lat sztuki drukarskiej. Termin ostateczny, którym to inkunabulów obliczanie zamknąć wypada, sądziłbym, że ani rokiem 1536, ani 1500, ani 1490, ani jakimkolwiek jednym, naznaczać nie można, ale dla każdego kraju kultywowanego inny, gdyż nie jednostajnie i nie jeduęgo czasu do wszystkich krajów drukarstwo wprowadzone było. Gdzie dawniej, tam drukowane dzieła wozęśniej inkunabulami być przestają; gdzie później, tam późniejszy kres upatrzeć wypada. Ponieważ pierwsze w Polszcze drukarskie officyny niedługo trwały, a drukarstwo stałe, dopiero od Hallera i Hochfedera 1503 zaprowadzone zostało, zdaje mi się przeto, że do inkunabulów Polskich liczyć mogą (i nikt tak dalece za złe tego mi nie poczytá).

1. Druki Zajnera i Fiola w Krakowie, lub jakieby się dorywcze przed czasem Hallera ukazały.

2. Druki nakładem Polskich księgarzy lub jakakolwiek Polską antreprzyą dopełnione za granicą lub we Włoszech aż do....

3. Druki officyny Hallera i tych, które za jego czasu exystowały, albo początek swój wzięły, jako to: Hochfedera, Unglera i Lerna, Viatora, Wechtera i

Szarffenbergów Marka i Macieja, oraz wdów Vietora, Unglera i dziedziców Marka, a zatył z wdowimi drukarniami, które imię tych officyn przeciągały, dość daleko niekiedy z wyliczeniem pierwszych dzieł zapnąć się wypadnie, Vietora officyna wzięła koniec około 1549, Unglerowska 1552, Szarffenbergerów 1558. W tym planie zamierzeliśmy inkunabulów drukarstwa Polskiego katalog wygotować, do którego, czyli w niżejszym bibliograficznym dziele rzeczywiście przyjdzie? tego jeszcze dotąd nie wiem. Tymczasem mówimy o inkunabulach w powszechności.

XX. Między inkunabulami, pierwsze kodexy drukowane, wynikają, że tak powiem, z kodexów rękopismowych na ich podobieństwo są tworzone. Owszem usiłowano zrobić pierwotne drukowane księgi jak najpodobniejsze do kodexów pisanych. Co pisał pierwszy pisarz, to było drukowane; a co pierwszy pisarz w swoim pisaniu do wykończenia zostawiał, to i w druku do wykończenia ręcznego zostawiane było. Tym sposobem, liczbowanie, signaturowanie, reklamowanie, dopisywanie lub dorysowanie liter wielkich, kolorowanie, rubrykowanie, miniowanie, rysowania, malowania, przyozdabiania, były doręcznie dorabiane, tak, że wejrzenie pierwszych druków zupełnie rękopismowe ma wejrzenie i mniej wprawne oko ludzkie niekiedy może. Powolnym atoli czasem wszystko to coraz więcej na prasie drukarskiej kończone było, tak, że prócz sposzycia i introligatorskiej roboty do woluminu drukowanego, nie miała czego więcej ręka ludzka dokładać. Powolnym też czasem nowe sposoby i formy ksiąg drukowanych nastąpiły, które je mocno od dawnych rękopismów odróżniły, które też pociągnęły do naśladownictwa nowsze rękopisma. Główniejsze te przemiany i co jest do uważania w inkunabulach, to pokrótce roztrząsnijmy.

Rękopismów wieków średnich prawie nie mamy nieoprawnych, podobnie niezmiernie rzadka rzecz, ażeby się znalazły jakie inkunabula nie oprawne. W oprawie widzieć można szycie na podwójne rzemienie lub czasem sznurki. Okładki są z desek skurą powlekanych, okute, później mówią liczne wyciski. (Na sposób oprawiania książek w Polsce zwróciliśmy

uwagę w pierwszych księgach § 20. T. I. p. 68.) Kodexa drukowane, były równie jak rękopismowe szacowane, dla tego niekiedy przykazywano je na łańcuchach, podobnie jak rękopisma, a to nie innym końcem, tylko żeby je od skradzenia zabezpieczyć, mianowicie gdy powszechniejszego i publiczniejszego miały być użycia.

Jak materiałem rękopismów był pergamin lub papier, dobry, klejowy, tęgi: podobnie i pierwsze kodexa za równo na papierze jak na pergaminie drukowane były. W dalszych czasach utrzymywał się zwyczaj, że wielu dzieł po kilka exemplarzy pergaminowych odbijano. Stąd w dalszych czasach pozyskanie exemplarza pergaminowego jakiej książki drukowanej jest niezmierną osobliwością. Z najpierwszych drukowanych kodexów, ponieważ ich daleko większą liczbę na pergaminie wybito, i dla tego może, że więcej się pergaminowe exemplarze niż papierowe niszczeniu czasu oparły, łatwiej jest widzieć pergaminowe niż papierowe exemplarze. Ale to tylko samych pierwotnych około 1460 drukowanych. Już około r. 1470 pospolitsze są papierowe: ale papieru bardzo dobrego. Kiedy z czasem odkryto, że nie trudno na złym papierze drukować, papier stawał się coraz gorszy, jak to na młodszych w XVI wieku inkunabulach widać.

Najpierwsze druki były, formatu folio ogromnego atlasowego, i zawsze na większy zakrawającego. Czas nawet nie mały, ogromne folio praktykowane bywało, aż od roku 1510 stał się bardzo rzadkim. Folio mierne, zawsze było powszechne. Quarto już od Fausta w dziele Augustina de verae vitae cognitione użyte, pod koniec XVgo. wieku coraz powszechniejsze się staje. Octavo pierwsze ze znanych jest w dziele Phalaridis epistolae Romae 1475. zawsze w XV. wieku rzadkie, powoli dopiero w XVI się upowszechnia. Mniejszy od 8vo format z początkiem XVI wieku już się ukazuje.

Liczbowanie kart ukazało się drukowane w dziele: liber de remediis utriusque fortunae, Coloniae, Arnold Ter Hoernen 1471. 4°, od tego jednak rzadko używane było. Lecz w XVI wieku, rzadkość ta coraz mniej znaczy, bo przez cały wiek XVI znaleźć można zaniedbanie takiego liczbowania. Liczbowanie do-

pełniane bywało nieszykownie. Czasem częśćka woluminu liczbowana, foliowana, albo paginowana; czasem liczbowanie wielą nawrotami rozpoczynané, mięszane; czasem mylané. Liczbowanie na dole, jest rzadkie.

Signaturowanie także się wczesno ukazało drukowane w dziele: Joh. Nider praeceptorium divine legis. Coloniae Joh. Koelhof de Lubeck 1472. fol. Podobnież długo, bardzo rzadko drukowané, dorywczo czyli częstkowie różnemi nawrotami rozpoczynane, czyli zmieniane. Prędzej jednak w druku upowszechniły się, aniżeli kart liczbowanie, i prędzej zjednały szczególniejszą pilność, że nad ich korektą, obliczaniem i wymienianiem ich sposzytów nie mało czuwano.

Kustosze czyli reklamy, chociaż się pierwszy raz ukazały już w Wenecji 1469 w Tacie Jana i Win-delina ze Spiry, z tym wszystkim, podobnie jak signatury i liczbowanie, przez czas nie miały rzadko w druku używane były. Niech jednak nikt nie rozumie, ażeby liczbowanie, signaturowanie i reklamowanie, miało być nowym drukarskim wynalazkiem. Było to bardzo dobrze znane w rękopismach. Ale, jak w rękopismach wprzód text napisano, dopiero potem kto inny liczbował, signaturował i reklamował, podobnie działo się i w druku, że chociaż Kolonia i Wenecja wskazały, że można z łatwością wszystko to razem drukować, nałóg atoli dopisywania potym, nie mały czas nie dopuszczał użyć tego ułatwienia.

W piśmiennictwie język łaciński był najpowszechniejszy wtedy, gdy druk wynaleziono, dla tego drukowano naprzód dzieła łacińskie, i pismem gockim scholastycznym, ponieważ to scholastyczne pismo w pisaniu kodexów pospolite było. Na podobieństwo też kodexów pisanych i w druku wyrabiane były litery wiązane i znaki skróceń, których powoli uhywa. Że jednak wówczas wskrzeszono starożytne pismo rzymskie antique (antykwę): ta antykwa i w druku wczesno się ukazała, bo we Włoszech już roku 1469. Wszakże scholastyka czas niejaki przemagała. A lubo antykwa i obok niej za przykładem Aldusa Manucjusza itałika, czyli kursywa mocno się upowszechniła, jednakże, nawet w samych Włoszech, księgi prawa i teologiczne, liturgiczne i do pobożności ściągające się,

były pospolicie scholastyką drukowaną. Innych języków pismo później do druku wprowadzone zostało: Greckie ukazało się 1476, w r. 1481 psalterz po grecku wyszedł, r. 1488 Homer i tak dalej. Hebrajskiego pisma w druku użył pierwszy Konrad Fyner w Esslingen r. 1475, a wraz 1476 hebrajska księga drukowana była. Z początkiem XVIgo wieku Grzegorz Giorgio kosztem papieża Juliusza II. założył arabską drukarnią w Fano. A wkrótce roku 1516. Agostino Justiniani w Genui drukował polyglottę psalmów.

Kolumny pojedynczo lub podwójnie taki skład miały w pierwszych inkunabulach jak w kodexach pisanych. Jak w kodexach pisanych bywał komentarz czyli objaśnienie w koło textu szykowane, tak nie trudno z podobnymi kodexami drukowanymi spotykać się, w których text równie po środku między swymi kommentarzami siedzi.

Litery wielkie w pierwszych drukowanych kodexach dopisywane czyli dorysowane były. Wprawdzie w psalterzu roku 1457. na czele stoi wielkie i wspamiałe drukowane B: jednak to jedyne zjawisko, podobnie naśladowane nie było. Czas niemały zostawiano miejsca próżne, a czasem w próżnym zastawionym miejscu mieszczono małą literę drukowaną, dla uwiadomienia jaka litera ma być dopisaną czyli narysowaną albo namalowaną. Exemplarze drukowane szły do klasztorów do malowania i dopisywania liczbowań sygnatur, kustoszów, liter wielkich, przestankowań i tak dalej. Sadzono się szczególnie tak jak w rękopismach na naczelne litery, złożono je i malowano. W texcie większe litery, jeżeli nie cakiem pisane, to przynajmniej drukowane, kolorem czerwonym, niebieskim, lub żółtym nakręskowane. Czas tej roboty bywał zapisywany, a zawsze nieco późniejszy od czasu drukowania, niekiedy nawet lat kilka późniejszy. Pomimo starannego takiego ozdabiania kodexów drukowanych, nie wszystkie tym sposobem wykończone zostały: bardzo wiele jest takich, które wcale dopisanych liter wielkich niemają.

Chociaż już Uliych Han kommy w przestankowaniu użył, długo jednak jedynie tylko jednej kropki lub jednego znaku kręski używano, czasem tylko dwu-

kropek znajdował się. Długo tedy dokładnego prze-stankowania niedostawało, tak jak nie było i w rękopismach: dopiero officyna Manuccich szukała środków coś oznaczonego w tej mierze wprowadzić.

XXI. Można było uważać, że w rękopismach najważniejszą do rozważania częścią staje się koniec, w nim nieraz wyjaśnia się co za dzieło pisané, kiedy, gdzie, przez kogo. Toż samo dzieje się z pierwotnych druków kodexami: w nich z tego rękopiśmowego zwyczaju koniec najinteresowniejszy, początek nie tyle. Wprawdzie wiele jest takich XVgo wieku i XVIgo jeszcze drukowanych ksiąg, w których nie więcej nie ma, tylko (na wzór wielu rękopismów): finis, liber finitus, editus, completus; Laus deo, deo gratias, amen, i nic więcej, coby słownie objaśnić co mogło, jednakże tytułu dzieła, autora, miejsca, czasu, drukarza, na końcu szukać wypadá.

Tytuł na końcu, pospolicie krótki bywa, towarzyszony wyrazem explicit,... habes lector... Tak przedrukowując rękopisma, pierwsi drukarze, opuszczali czas pisania rękopismu i nazwiska kopiistów. Ledwie jaki jest tego przykład, ażeby to bez potrzeby powtórzono: za to

Oświadczali że dzieło jest drukowane: artis imprimendi seu caracterizandi. Termin nieco późniejszy chalcografii utrzymał się aż w wiek XVI. Typografii przed rokiem 1489 prawie niesłychany. Cbaltotypa, ars formularia i nowsze wynalazki uoleżą do XVIgo wieku.

Drukarz tedy tytułowany: impressor, chalcographus, typographus, stampator 1488. wymieniany i nakładacz wydatku: impensis Alantsee Singrenius impressor; Hallera nakładem Hochteder. — Nazwiska jednegoż drukarza bywają różne z powodu ich imion, nazwisk i przydomków. Hieronym Viotor z niemiecka de Liebenthal, z polska Dolarius, z łacińska Philoallensis, z pięcioma tymi mianami oczywiście różnie występuje. — Zwyczajem wieku nazwiska drukarzy bywały na łacińskie lub na greckie tłómaczone: Schöffner, Opilio; Han, Gallus; Lichtenstein, Levilapis; Rouge, Rubens, Rossi; Silber, Argyrus; O trogórski, Scharffenberg; Klein, Parvus, Petit; Thanner,

Abjegnus; Herbst, Oporinus. — Wielorakie nazwiska lub od narodu i miejsca tworzone: Gerhard Lisa czyli Flander; Franciszek Heilbrun albo Renner; Jan Triduino czyli Tacuinus; Mikołaj Gallian czyli Jenson; Paweł Teutonicus czyli Butschbach. — Często bardzo opuszczane nazwiska, samo tylko imię wymienione Floriana (Ungleriusza), jedynie literami oznaczone, V. S. (Ulrich Scinzenzeller), B. R. (Bernard Ritzius), O. S. (Octavian Scotus), H. V. (Hieronym Vietor). Potrzeba wielkiej ostrożności, aby nie zamieszać drukarzy, nie tworzyć z jednego kilku, jak się to bibliografom nie rzadko udawało.

Miejsce druku podobnie w nazywaniu go różnie występuje: Cracis, Croca, Cracouia; Vienna Austriae albo Pannoniae; Argentorati albo Strasburgi; Lipzk czyli Lipsiae; Mlm jest Mediolan; Tolosae, czyli to we Francji, czy w Hiszpanji potrzebuje szczególniej pilności, aby niemylnie oznaczyć. Bywa wymieniana ulica, dom.

Pochwały, przymiotniki stosowane do dzieła, wydania, drukarstwa, drukarza, miejsca, nie mało obciążają pierwotne druki. Przed zakończeniem, wylanie się z oświadczeniem do czytelnika, wymienienie treści dzieła, dość prędko występować poczynają. Oświadczenia ile wydanie jest poprawne, jak dobrym drukiem, mieszały się z drukarza tytułami: magister, providus, prudens, discretus, dominus. Miejsca, swoje właściwe przymiotniki miały: alma Moguncja; Roma mundi regina, dignissima imperatrix; celebratissimum oppidum Norimberga; sancta, felix Colonia; Basilea quam imprimendum subtilitas reddit famatissimam. Przykładane pochwały wiérze.

Czas, podobnie jak w rękopismach wyrażany czas pisania, tak w drukach drukowania: anno salutis, a nativitate dominica, anno Xti optimi, anno legis gracie, olympiadibus dominicis. Data miesiąca dnia. Lżiwne niekiedy i nieraz trudno odgadnione sposoby. Opuszczane setki, tysiące, przekładane jedności. IIII XX quatre vingt, czy 24, czy 16? Odejmovaniem i konceptami oznaczone, czasem mylne 15011. (1511) i bardzo mylne bywają. Nawet najprościej wyrażone daty ostróżności wymagają: Horologium Plocense M quingentesimo vigesimo. Octavo idus februarii (Bibliogr

księgi pierwsze § 12. T. I. p. 45). Ostróżności też trzeba, żeby nie mieszać daty pisania dzieła jakiego, daty przedrukowanego rękopismu, jak było: *De arte dictandi libri editi* 1454. *Sermones compilavit de Ulino* 1466: *editi compilati*, znaczą przez autorów a nie drukarzy: tak było w rękopiśmie i tak wiernie z rękopiśmieniem wydrukowano. I na to jeszcze niejaki wzgląd mieć wypada, że nieraz pod jedną datą roku i dnia, powielekroć dzieła przedrukowywano: pomimo tedy wyraźnej drukowania daty, drukowanie dobrze późniejsze być może, jak mamy przykłady na naszych 1524 r. statutach.

W oznaczaniu czasu bywa też kilkorakie tego czasu oznaczanie, przez przydatki, we Włoszech bardzo praktykowane. Dokładają bowiem rok panowania doży, papieża, cesarza.

Insigne, *insignium*, *symbolum*, są ważne do obserwowania znaki. Albowiem bardzo często drukarze swoich nazwisk nie kładli, tylko w pewne monogramma pierwsze litery swoje ułożywszy, pewną obrawszy figurkę, jaki symbol, tego stale używali i po nich poznawać się dają. Miało to miejsce od samego początku drukarstwa od dalszych drukarzy przez czas niemały z wielką obserwowaną starannością. Używali liter i napisów. Używali własnych herbów, herbów miejsc, krajów, na rycinie i ozdoby, które jedynie od jednej officyny używane podają środki do pewnego determinowania, że druk téj a nie innéj jest drukarni (n).

Registrum chartarum, choć jeszcze signatury drukowane nie były już w r. 1469. u Schweinheima i Pannarza na końcu dzieła był wyrażony. Wszakże bardzo rzadko zjawiał się, dopóki się drukowanie signatur nie upowszechniło i nie ustaliło. Wówczas starannie obliczano i na końcu wymieniano *sexterni*, *quinterni*, *trierni* czyli *terniony*, *duerni*, wedle liczby, kolei i porządku signatur.

Początek dzieł i kodexów drukowanych, nie mały czas był bardzo skromny i ubogi. Był taki jak rękopismów: *Incipit liber primus*, *capitulum primum*. Zo-

(n) Kilka tego przykładów na oddzielnej tablicy porysowanych załączamy.

stawione małe miejsce próżne do czerwonego dopisania krótkiego zatytułowania. Bywa pierwsza karta biała, nie tyle dla jakiego zapisania, o czym jest dzieło, zostawiana, co dla osłonięcia pierwszej karty druku, aby nie była od okładek drewnianych szarżana. Bywa tedy cała pierwsza karta po obu stronach pusta, albo wierzchnia strona biała, a wraz na odwrotniej z góry incipit. I bardzo nie prędko do rzetelnego wyrażania tytułu dzieła całego przyszło. Prędzej cisnęły się na czoło dzieła, przemowki wydawców, drukarzy. A jeżeli zjawyły się krótkie na początku tytuły, karta pierwsza poczęła być obciążona przywilejami, wierszami, dedykacjami, przypisaniami, oświadczeniami i wiadomością o nakładzie i druku, co wprzód na końcu dzieła mieszczono. Powolnym czasu biegiem, po kolei jedno za drugim wszystko, cokolwiek koniec pierwszych druków obarczało, wszystko to na początek dzieła, na czoło voluminu, na pierwszą kartę wystąpiło i tytuł i autor, i wydawca i nakładacz, i drukarz i tytuły jego i insigne, i ozdoby, i data, i miejsca i czasu i przywileja i pochwały i wiersze i registrum chartarum. Tymi przemianami w drukowaniu zachodzącymi, w czasach inkunabulowych kształcił się zwyczaj drukowania ksiąg w sposobie jak w następnych wiekach drukowano. A na ten nowy sposób drukowania zmieniło się i pisanie rękopismów.

Registr rozdziałów podobnie jak w rękopismach, na początku lub na końcu mógł być mieszczony. Bywał na osobnych arkuszach odhity, a ztym od introligatora zależało, pomieścić go na początku lub na końcu: bo po skończeniu wszystkiego, łatwo znajdował się w miejscu, a pozbawione drukowane kodexa kart tytułowych, zaczynając się z góry od incipit, żadnej nie stawiały przeszkody do przyszycia rejestru na początku. I często do początku bywał przeznaczony, gdy był od drukarza kartą białą pokryty.

XXII. Zehy inkunabula bibliotecznie albo bibliograficznie opisać, niemałe są utrudzenia i zwykłe o księgach drukowanych obserwacje niedostatecznymi się okazują, albowiem na te wszystkie wspomniane warunki wzgląd mieć należy i stosowne do tego podejmować poszukiwania, tak, że należyte inkunabu-

łów opisanie, dopełnia się na sposób taki, jak rękopismów, a niekiedy z większą jeszcze przysadą, ponieważ nieraz bardzo podobne do siebie wydania i przedrukowanie rozróżnić wypadają. W podejmowanej tej ściśłości opisywania inkunabulów, jeżeli istotnie zajmują charaktery zewnętrzne w oko wpadające, z powodu tego, że wiele niewyraźnie jest powiedziane, potrzeba dobrze zgłębić, jakie dzieło, jaki autor w drukowanym kodexie znajduje się.

Szukać autora, gdziebykolwiek on był wyrażony, w rejestrze, czy w zatytułowaniu początkowym, czy w tytule końcowym, czy w jakiej przemowie, czy w odeszwie drukarza lub wydawcy, czy na początku, czy na końcu, czy może w środku. Skoro tak, gdziekolwiek jego imię i nazwisko egzystuje, to imię i nazwisko jest do abecadłowego w katalogach użycia.

Jeśliby wyraźnie wymienionego autora nigdzie się nie znalazło, wiadome skąd inąd nazwisko jego, może służyć do objaśnienia w opisywaniu inkunabulu, lecz do abecadłowego w katalogu zapisania sam krótki tytuł dzieła gdziekolwiekby się w drukowanym kodexie znalazł, służyć może. Zdarzą się drukowane kodexy, z wszelkiego tytułu drukowanego zupełnie wyzute, i exemplarze ich takie, że są nie wykończone i zatytułowania i tytuł nigdzie zaanotowany nie został: w takim razie, do opisującego inkunabul należy, utworzenie tytułu, albo użycie wiadomego.

W opisywaniu powierzchni charakterów inkunabulu, wypisać początek, czyli jest tytuł jaki na karcie poprzedniej, czy tylko w zatytułowaniu incipit, czyli jest przemowa jaka do kogo, przez kogo pisana, z powodu czego, jakie jest incipit. Jeżeli w kodexie, w voluminie drukowanym w środku z kolei inne dzieła zamieszczone zostały, te po kolei opisać, staje się nieodzowną, gdyż inaczej incipit wcaleby nie wiązało się z explicit.

Explicit i koniec ile możności całowicie i jak najdokładniej opisane być powinno, chyba nadto obszerne było, i na jakie skrócenie zasługiwało, to jest pozwoliło wyrzucić miejsce i wyrazów, na dokładne opisanie inkunabulu nie wpływających. Te miejsca, które wymieniają lub do wyrozumienia dają autora, wydawcę, nakładłożącego, drukarza, miejsce, czas,

to całkowicie wypisane być powinny, a nadewszystko tytuł, miejsce druku, drukarza, datę roku i dnia z jak największą ścisłością wypisać, wskazać jak się wiążą łamną, zachować litery wielkie, przestankowanie, formę liczby, skrócenia, ortografią i pomyłki. Nic nie odmieniać, nie poprawiać, nie komponować. Godzi się objaśnić, ale wszystko co jest, to w całości zachować. Obserwować drobiazgi, aż do wydarzanych defektów w literach. Wymienić wiadome insigne, a mniej wiadome dokładnie opisać, opisać ryciunki i figle, jakieby się wydarzyły. Ta szczególna pilność, która w kodexach pierwszych inkunabulów zwraca się jedynie prawie do końca, w dalszych czasach, gdy końcowe szczególności częściami na początek się przenoszą, pilność ta mówię, dzieli się między opisami równie początku, jak i końca inkunabulów.

Jakim charakterem czyli drukiem, scholastyką, antykwą czy kursywą — Jak kolumna tekstu lub komentarza uszykowana, po wiele linii na stronie — Paginacja, reklamy, signatury, tytułiki, czy są, czy ich niéma? litery wielkie jeśli ich niéma? — Format, tak ukazujący się na oko, jak i rzeczywisty, czyli obliczenie sposzytów (bo w dziele 4to często bywają terminy) — liczba kart i arkuszy, karty białe, pomyłki w liczbowaniu kart, w signaturach — wszystko to powinno być starannie rozważone i opisané. Bywa czasem dzieł kilka, które jeden kodex, jedno volumen, składać miały, takie częstokroć samémi tylko signaturami związane były, a to niekoniecznie tak, aby całe abecadło signaturowe skończyć, ale abecadła signaturowego zdublowaniem, stosownym lub dowolnym odmienieniem. — Wreszcie czy niéma czego osobliwego, w literach, skróceniach, omyłkach, znakach drukarskich, na różnych kartach napotykanym. Fusta i Schöfferskie na przykład druki odznaczają się używaniami dwoma króskami na ukos.

Jeżeli w inkunabulu niéma wyrażonych drukarza, miejsca, czasu, w takich tym pilniejsz rozważają się więc w oko uderzające znamiona, które mogą wydanie cechować. Podejmują ją przytym poszukiwania, aby odkryć drukarza, miejsce i czas. Różne wiadomości historyczne, które często bibliograficznemi nazywają, ułatwiają to poszukiwanie, wiele bowiem badań pod-

jętych już było, które wiele podobnych trudności wyjaśniły, ale w takiej wyjaśnienia usilności pełno bywa pomyłek, domysłów, płonnych urojeń, bez końca na wiarę powtarzanych bałamuctw. Wreszcie rozpoznają się charakterystyki kodexu drukowanego, inkunabulu, druk, a mianowicie wielkie litery, insigne, figle, ryciny. Czasem jeden giser dla wielu drukarzy liter dostarczą: tak bywało od 1462 do 1473 i często już zarzucone litery do użycia nanowo wzięto, wszakże w dawniejszych owych czasach takie charakterystyk poszukiwanie jest wiele objaśniające.

Jeżeli mamy kodex drukowany łaciński, drukiem gockim albo półgockim, bez datowania, bez foliowania i paginacji, bez sigatur i reklamów, bez liter wielkich, bez tytułików, bez kommy, z licznymi skróceniami, z literami wiązanymi, z kreską nad i, z rejestrem na czele, w końcowym tytule ucinkowe krótkie wyrażenie, na papierze łgim, formatu ogromnego folio, o takim kodexie słuszuie sądzić możemy, że był drukowany przed rokiem 1470 i blisko tego 1470, 1475 roku.

W takim poszukiwaniu uważać potrzeba, że podobnie jak w dochodzeniu czasu kodexów rękopiśmowych, łatwiej bywa znaleźć daty wskazujące, że kodex drukowany nie dawniejszy, a nie można z pewnością powiedzieć czy nie jest późniejszy. Wszakże na sposób taki drukowane pierwotne, mają wejrzemie istnych rękopiśmów, późniejsze a mianowicie te, które już w XVI wieku tak drukowane być mogły, wydają od razu drukowaną księgę. — W takich inkunabulów poszukiwaniach, pilnie trzeba odróżniać wydania, a jednak próżno ich nie mnożyć. Są bowiem pomyłki na prasie poprawianie, na prasie farby nadawacz mógł powyciągać litery i wiersze, i wespół z pressyerm pomieszać je, pełno jest tego przykładów. Na prasie nie raz drukarz zryk końca zmienia, dla ozdoby, dla kaprysu, przypadkiem, początek przeistacza, niektóre karty inaczej przedrukowywá, mianowicie początkowe. Zład powstają tylko zmienne exemplarze. A tymczasem są karta w kartę, wiersz w wiersz, tym samym drukiem przedrukowania, które rozróżnić wypada.

Niesłychane w tym wszystkim są utrudzenia. Mniemam, że kto rzuci okiem na opisy różnych wydań

psalterza Wróbla; kto zastanowi się nad wielokrotnym statutow roku 1524 przedrukowywaniem, jak to w katalogu inkunabulów wyjaśniamy; kto się rozpatrzył w tym, co się mówiło o katolikonach Jana z Genui (Bibliogr. księgi pierwsze § 7—9. T. I. p. 26—35), ten pozna cokolwiek bibliografów i bibliotekarzy mozoły, bibliotekarskie niezdolne zatrudnienia, wiele godzin, wiele czasu mordujące, których uniknąć niepodobna, w którym nie można być dośc pedantem. Pewnie, że nie każda księga tego wysilenia i tej drobiazgowości i maleńkowatej przysady wymaga, wszaki jest ich aż nazbyt wiele takich, których zaniedbywać bibliotekarzowi byłoby z jego strony ostatum i niewybaczonym niedbalstwem. Nabywa on wprawdy w tym działaniu, a w pośpiechu swoim ruch ludzki wymierzony, pewnego i niemałego czasu potrzebuje.

XXIII. Właśnie są to szpargały, stare w bibliotece graty, które tak dalece bibliotekarzy trapią. Brudne, i wiekiem zakopciałe księgi, o których użytku, mało kto wiedzieć może, których w większej ich części, rzeczywiście bardzo mały użytek być może. O których jednak rzeczywistym użytku, wysokim szacunku i niezmierniej nieraz wartości, każdyby wiedzieć powinien. Z innych okoliczności mówiło się (Bibliogr. ks. I. § 47. p. 164) o wartości ksiąg rzadkich, mówiło się mało co wyżej, o wartości rękopismów, też same tam wymienione uwagi, zastosować należy do inkunabulów, których wysoki szacunek różne warunki podnoszą.

Przedmiot, który inkunabula obejmują, przed wszystkim znaczy. Dla tego, jeśli dzieł jakich pierwotne wydania są poszukiwane, mniej smaczne płody wieków średnich, mniej znaczą, aniżeli klassycy starożytni albo Włoscy.

Dobroć i poprawność wydań, podnosi szacunek. Z officyny Schweinhejma i Pannertza dzieła, z tego powodu są niższe, gdyż Andrzej biskup Alerii, i Campanusa biskup Teramo, nie dochowywali jak należało korekty. Większą się szczyłą korektą pierwsze druki Medjolańskie, Weneckie, Florenckie, Mogunckie, Jana i Wendelina ze Spiry, Jenson, Jana z Kolonii nawet Ulricha Han. W Wenecji Aldus szczególniejszej do-

kładł staranności i gotów był za dostrzeżoną pomyłką w dziełach swéj officyny, po czerwonym złotym płacić.

Dawność i pierwotność. W ogólności mówiąc, która księga z inkunabulow dawniejsza, tym jest szacowniejsza. Catolicony bez daty i roku 1460, są większego szacunku niż późniejsze, Specula 1473 daleko więcej znaczą niżeli 1483. Po roku 1500 inkunabula w krajach, gdzie się drukarstwo wczesno rozpowszechniło, mało znaczą. Ale editiones principes równie XVgo jak i XVIgo wieku, są niezmiernéj ceny mianowicie klasyków starożytnych lub Włoskich.

Editiones principes tyle w bibliograficznym i bibliotekarskim języku znaczące, największą poniekąd rolę w inkunabulach grają, jednakże rozmaitym sposobem są od bibliografów brane, i innemi terminami rozróżniane. Primaria jest taka, która przed wszystkiemi jest pierwsza, chociaż często może być nie całe dzieło, jak na przykład wydanie Tacita przez Jana de Spira jest częściowé. Wydanie principum princeps, albo inter principes princeps, jest najpierwszym całkowitym autora dzieł wydaniem: takim Cicero Minuciana r. 1498, chociaż wprzód wiele Cicerona to listów, to de officiis, drukowanych było. Następuje potem princeps secunda, secundaria i podobne terminy, które nie są dość powszechnie przyjęte, i słusznie nawet zaniedbywane, bo próżnoby myśl obarczały, nie wyjaśniając rzeczy. Jest zaś editio princeps ta, która poraz pierwszy dzieło jakie ogłasza; princeps, która wydeje go ze scholiastem, czyli starodawnym komentatorem; princeps, która z jakiego rękopismu poraz pierwszy użytego drukuje. Tym sposobem są editiones principes i w XVII i w XVIII wieku i dziś jeszcze. Apollodora princeps primaria w Rzymie r. 1555; Sextusa Empirika w Paryżu 1621, Gajusa w Berlinie 1820. Podług innych, wydania wszystkich klasyków starożytnych a nawet i innych, w XV wieku do 1500 roku drukowane, jako pierwotne wydania, są editiones principes, tak, że termin odpowiada znaczeniu inkunabulów. W ścisłéjszym atoli znaczeniu, te wydania principes, odnoszą się do czasu inkunabulów i obejmują wydania takich pisarzy starożytnych, większej liczby łacińskich pod koniec XVgo wieku, a większej liczby greckich z początkiem XVIgo wieku,

którzy poraz pierwszy, w części lub w całości drukowani byli, których text z rękopismu jakiego poraz pierwszy ogłaszany. Ztąd wypada, że w przeciągu lat pierwszych rozpowszechniającego się drukarstwa, jednego autora po kilka pierwszych edycyj wychodziło, że po kilka wydań jest poczytywanych za principes. Piérwotnem są: Plinusz Venecki 1469, Rzymski 1470, Parmeński 1476; Lukan i Apuleius Rzymski 1469, Liwius Rzymski 1469, ale i Moguncki 1518 i Basilejski 1531 są principes, Silius Italicus Rzymski 1471, Quintilian Venecki 1471, Celsus Florencki 1478, Homer Florencki 1488, Minucius Felix Rzymski 1542 i tak dalej. Piérwsze wydania Dante, Filelfa, Boccaccio. Wydania takie służą za rękopisma. Uwieczuify czasem potracone już rękopisma, upowszechniły ich użycie stając się ich kopją. Są tym sposobem wysokiej ceny. Nawet piérwsze tłumaczenia pisarzy greckich na łaciński język, bywają niezmiernéj wagi, jako na przykład Strabo Guarina 1480, Herodot Valli 1474, a mianowicie Ptolemeusza geografja tłumaczona przez Angelo, u Levilapsa w Wicencie 1475; przez Calderina; a sztychowane krajozrazy jego przez Buckincka u Schweinhejma w Rzymie 1478; u Hala w Ulmie 1482; u Lapisa w Bononji 1462?

Rzadkość jakich wydań niesłychanie podnosi cenę inkunabulów. Dwie xylograficzne kartki osobliwością w Paryżu. Ktoby znalazł siódmy exemplarz Psalterza 1457? pięknyby majątek znalazł.

Coś osobliwego w sobie mające wydania miéwają wyższy szacunek, jako exemplarze pergaminowe, Dante we Florencji 1480 jeśli się obie ryciny w nim znajdują, gdy jakie w exemplarzu dopiski, przypisane notki znajdują się mianowicie znamienitego męża jakiego, o interesownych wzmiankujące rzeczach.

Całość i ochrona exemplarza niezmiernie popłaca jak nadpsucie niezmiernie cenę zniża.

Piękność exemplarza, gdyż może być mniej ścięty papier, dopisywanie liter ozdobne i pięknie malowane i wykonane.

Im więcéj się zbliży tych warunków, tym wyższy szacunek, który pomysłany bywa bez końca przez miłośników bibliofilów, albo aż do obfakania za księgami upędzających się bibliomanów: przytaczają Bandtkie

(hist. bibl. Krak. p. 18) (o), że za pierwotne Bokacęgo wydanie dekameronu, markis de Blandfort w Anglii zapłacił 13000 talarów. Uczony księgarz Rainouard z placzem oddawał obiecanego hrabiemu Spencer Homera 1488 za sumę 3000 funt. sterlingów. Pliniusz Jana ze Spiry 1469 ze zbiorów Askewa sprzedano do Britisz muzeum za 43 funt. sterlingów. Quintiliana u Schweinhejma 1470 za 405, a Caesara tegoż 1472 za 420 złotych hollenderskich na licytacji Menara, Cicerona listy do Brutusa u Jensona 1470 wartowały 128, a Boccacego de genealogia deorum, u Wendelina 1472, 112 złotych hollenderskich na sprzedaży Boisęgo. Boccacego zaś decamerone u Waldafera 1471 znalazły wówczas miłośnika, że poszły za 100 gwineów. Homera batrachomyomachia 1486 chodziła za 50 gwineów. Plinusz Rzymski 1469 chodził po 200 kilkadziesiąt liwrów francuskich, albo 43 funt. sterlingów. Caesar Rzymski u Piotra Maximis 1469. zapłacony był 1260 liwrów, za Cicerona de officiis u Schöffera 1465. dano 1450 liwrów, za Aulusa Gelliusa Rzymskiego 1469. poszło 1130 liwrów, za Valeriusza Maxima Magonckiego 1471. zapłacono 1500 liwrów, za Weneckiego 1471. skromniej, bo tylko 902 liwrów, za Apulejusza Rzymskiego 1469. wypadło 1520 liwrów. A to tak płacono na licytacji biblioteki de la Vallière. I daleko więcej przykładów mamy nadzwyczajnego za inkunabulami zapędzania się, aniżeli za rękopismami. Łatwiej bowiem te skarby nabywać i z nimi emulować. Z pomiędzy kilku lub kilkunastu exemplarzy może być tryumf nabycia odmieniony, kiedy rękopismu tylko jeden exemplarz exystować może. Żywszy tedy handel inkunabulami bywał i biblioteki z dubletami inkunabulów tak występują, jak z dubletami ksiąg innych.

HISTORYCZNY OBRAZ BIBLIOTEK W POLSZCZE.

XXIV. Powiedziawszy tyle ogólnych, dla wielu pospolitych, oklepanych, i świadomych rzeczy o rękopismach i inkunabulach, wracamy do dzieła Bandtkiego historii biblioteki uniwersytetu Jagiellońskiego

(o) Pamiętn. Warsz. z 1819. T. XIII. p. 125.

w Krakowie, jako do głównego celu naszego. Ale jak to dzieło (uważaliśmy), mając na oko dzieje biblioteki, tylu wiadomościami rozmaitemi obarczone zostało, że nieraz zaledwie ślad dziejów biblioteki pośledzić się daje, tak i u nas w tych wtórych bibliograficznych księgach, chociaż dzieło Bandtkiego nas zabawia, ustawicznie daleko od niego odskakujemy i tyle oddalamy, że zdajemy się o nim zapominać. W tej jednak, że tak powiem, niesworności i swawoli naszej, zasłania nas tytuł ksiąg bibliograficznych: a co to jest bibliografia i co są bibliograficzne dzieła, gdy uizję powiemy, cały dzieła niniejszego odmet, mam nadzieję, że usprawiedliwionym zostanie. Wreszcie, kiedy dopełniać mamy Bandtkiego małe historii biblioteki Krakowskiej dzieło, znaczenie obszerniejszymi wtóremi bibliograficznymi księgami: cokolwiek w nich o bibliotekach i rzeczach bibliotekarstwa dotyczących powinni, to wszystko jest w miejscu i wcale nie zbacza z wytkniętej drogi. Dla tego gdy przychodzi nam treść dziejów biblioteki uniwersytetu Krakowskiego z dzieła Bandtkiego wyciągnąć, ośmielamy się rozwinąć ją w historyczny obraz losów bibliotek w Polsce będących. Pewnie, że na pozór małe do tego posiadamy wiadomości, niedostateczne dania. Każdy słusznie potrząśnie głową i wzruszy ramionami na takie przedsięwzięcie. Nie raz trapił się Bandtkie, że nie miał dostatecznych o głównej bibliotece Krakowskiej wiadomości, jakże się zrywać z obszerniejszym przedsięwzięciem? Wszakże, przedsiębiorając ten ogólniejszy widok, wymierzmy słowa nasze, które nie wiele miejsca zajmą. Z położenia mego miałem sposobność uczynić obserwacje, nad różnemi bibliotekami kraju, a te czynić nieszaniechałem. Zwiezionych było do dzisiejszej wielkiej biblioteki Warszawskiej, różnych bibliotek kilkadziesiąt. Łatwiej było nad nimi medytować, patrząc na nie i księgami ich czas nie mały przerzucając, a niżeli gdyby o nich przyszło myśleć z katalogów, których porządknych nie tak łatwo się doczekać, a z inwentarskich katalogowych notat tym trudniej co porozumieć; łatwiej było nad nimi medytować patrząc na nie, aniżeli gdyby przyszło z miejsca na miejsce jeździć, rozproszone po kraju obszernym oglądać, przypomnieniem je z sobą porównywać

i wiązać. W różnej prócz tego życia kolei, oglądając około 30 większych krajowych bibliotek, a przerzucając innych tylu katalogi, lub mając sposobność powzięcia o nich wiadomości; w różnych mówię życia mego kolejach po różnych stronach Polski tym sposobem zdarzyło mi się oglądać dosyć różnorodnych ze starodawna exystujących bibliotek. Te, jakożkolwiek dorywczo obejrzone, posłużyły mi do tegoż samego celu, do wyciągnięcia kilku ogólniejszych obserwacji, które tu w następującym obrazie pokrótce uszykować przedsięwziąłem. Zdawać się może, że obejrzenie powierzchni nie może dosyć korzystnym być do czynienia uwag. Atoli nie było mody przestrajania starych książek i bibliotek, jaka dziś nastąpiła: książki w swoich kostiumach zostawały, a jeden rzut oka zapewnia nieraz jakiego wieku zbiór książek prezentuje się oku. Niejakim doświadczeniem przekonałem się, że powłoka dawna, w powzięciu ogólnego o bibliotece pomysłu nie uwodzi. Dla tego, samo niektórych bibliotek, pośpieszne okiem przepatrzenie, rozwijało myśli moje. W przedsięwziętym skróceniu ogólnego obrazu dziejów bibliotek w Polsce, nie jest zamierem wytykać zdarzenia każdej pojedynczej biblioteki, lub obraz ten uzupełnić szczegółowemi wypadkami, których ani poszukiwałem, ani poszukiwać mogłem. Kilka główniejszych, ile wiadome, wymienić należało, dosyć pomniejszych, o których przypadkiem dowiedzieć się przyszło, nie zaniedbało się: resztę do poszukiwania innym zostawię. Jeżeli, com widział i co mówię, dobrze widział i dobrze mówię, to oglądający resztę exystujących starodawnych bibliotek, poszukujący starych a ciemnych katalogów, zadający sobie ciężki badawczy mózół w rozpoznaniu nowo pogromadzonych bibliotekach, tudzież zbierający szczegółowe każdej biblioteki zdarzenia, mogą sprawdzić, uceniać, poprawiać, rozprzestrzeniać. To, co piszę jest moje, jest ubogie, jest proste. Im więcej małe postrzeżenia prostymi, łatwymi, koniecznymi i jasnymi się wydadzą, tym prawdziwszymi być muszą: bo prawda powinna być bez przysady i z wejrzenia łatwa i oczywista, a kombinacya zdarzeń, jakkolwiek czasem skomplikowana, wszelako naturalna, prosta i do przekonania mówiąca.

*Pierwszy period: wzrost rękopiśmiennych
od roku 1000 do 1350.*

XXV. Normandów i Węgrów łupieżę, zdawały się w IX i X wieku do ostatka w Europie łacińskiej wywracać i niszczyć dawne rzymskie lub Franków naukowe zakłady. W klasztorach ostatni światła przytułek, był dosięgany pożogami, które dotykały i zbioru ksiąg przy kościołach lub po klasztorach pozostających. Lecz te wieki ciemnoty i upadku ludzkiego, nie gardziły księgami. Chociaż się zgubny dawny porządkom i zakładom feudalizm rozwinął, wszelako potrzebni byli mężowie światła, mężowie którzyby strapione ludzkie serce pokrzepili, na drogę cnoty prowadzili. Klasztory dostarczały tych ludzi. A wiek X. stając się wiekiem restauracji ludzkiej, stawiał restauracją zakładów światła. W klasztorach dokładano starań, ażeby dostarczać księgi dla potrzeby wieku. Czuwano więcej nad pozostałymi lub nad nowo tworzącymi się bibliotekami, starano się zapewniać je przepisywaniem ksiągami. Uczony Gerbert (papież Sylwester II) i wielu innych, wzywali swoich do przepisywania. Nie bez ciężkich trudności to przychodziło, ponieważ niezmiernie trudno było zdobywać się na materiał do pisania. Jeden pergamin był dla użycia, i ten kosztowny. Przy pomnażaniu się bibliotek, były niszczone starodawne dzieła, bo mniej dla wieku użyteczne pergaminowe rękopisma, skrobano aby tekst ksiąg liturgicznych, lub jakiej części wulgaty, lub jej objaśnień zapisać. Zawsze jednak oprócz dawnych benedyktynów nowo powstający w XI wieku Kameduli, Kartuzi, Cisterci przyczyniali się do mnożenia liczby ksiąg, w tym czasie, w którym świeżo wprowadzone w Skandynawji i w Sławiańszczyźnie chrześcijaństwo, ustalało się. Z chrześcijaństwem, tegoż rodzaju księgi, jakie w najpospolitszym użyciu u łacinników były, do Polski sprowadzano. Bolesław Wielki nadwórce swoim czytał kanyony. Benedyktyni, Kameduli i Cisterci, tych samych ksiąg potrzebowali, jakich używali we Francji lub we Włoszech. Z tamtąd sprowadzali pergaminowe kodyksy, które ich klasztorom właściwe były, które wchodziły w ruch i wziętości w tamtym wieku nabywały. Dzieła do praktyk kościelnych i pisma świętego, a

przytym Boecjusza zbiór wiadomości (p); dzieła fantastyczne o Aleksandrze Wielkim, i o sprawach Rzymskich świeży twór XI właśnie wieku, i Dygesty i Instytucje świeżo w Europie w XII rozgłoszone; zjawilo się kilka starożytnych pisarzy, którzy bądź klasztorne, bądź djecechalne małe ksiąg zbiory sędziwemi czyniły (q). Czyli przepisywaniem na miejscu w Polsce zbiory te przymnożone zostały? żadnych dotąd nie znalazłem śladów. Widzę tylko po dzisiejszych bibliotekach z tamtych czasów pozostałe kodexa, z Francji i z Włoch późniejsze z Niemiec ściągnięte. Bezwątpienia czyli pergamin sprowadzić, czyli gotowy kodex, wszystko to jedno było, jedenże nakład. Obok pergaminu upowzechniał się na zachodzie bawelniany papier, który w XII i XIII wieku niezmiernie ułatwiał pomnożenie bibliotek, które coraz większą, mianowicie po klasztorach stawały się potrzebą (r). Podejmowane krzyżowe wyprawy, zbliżyły więcej niż kiedykolwiek chrześcian do naukowych mahometkańskich zakładów. Widok ogromnych w Hiszpanji, w Asji i w Egypcie bibliotek, skłaniał rycerzy łacińskich do naśladownictwa. Fryderyk II i Ludwik IX. mieli swoje biblioteki, a luho uczone nowe zakony, dominikanów i franciszkanów, swego wieku naukom poświęconé, mniej się przepisywaniem ksiąg zajmowały, z tym wszystkim, również bibliotek potrzebowały, a własnych dzieł bibliotekom dostarczały. A zatym mnożyło się przepisywaczy i kodexów na pergaminie i na papierze z bawelnia-
Co z tych kopij do Polski weszło? mało umiem powiedzieć, wszakże rękopismów na papierze bawelnia-

(p) Tak o tym sądzić każą exemplarz Boecjusza w bibliotece Warszawskiej będący i cytowania tegoż Boecjusza przez komentatora doktora Jana Dąbrowkę. Nie przytaczam tu podarunku biskupa Marcina kościołowi plockiemu w r. 1024, biblioteki, bo nie wiem z kąd o tym Rzepnicki (Vitaepraesulum III. c. T. II. p. 207) wiadomość taką czerpuął. Powtórzył ją w przedmowie do dykcjonarza Poetów Juszyński.

(q) Oświec. i nauki w Polsce § 6. Tygodn. Wil. 1816. T. I. p. 55—55.

(r) *Clastrum sine armario quasi castrum sine armentario*, albo *Clastrum sine libris*, *arx sine armis*: takie było przysłowie wieku.

(s) *Libros acriebant qui ad hoc erant idonei; alii scriptos codices artificiose conglutinabant, corrigebant alii, rubro minio ceteri ornabant.*

nym, jeśli sprowadzone były, bardzo mało, dziś prawie nic nie pozostaje (t). Własnym pisaniem, jeżeli pomnażali Polacy biblioteki swoje, pisali na pergaminie. Pisali zaś roczniki dziejów swoich; stosownie do wieku wierszowali po łacinie; uniesieni pobożną fantazją poruszeniem krzyżowym podnieconą, mieli legendy świętych; mieli swe scholastyczne i kanoniczne pisma, i sciencyficzne, które Witelljona i nie wielu innych zajmować mogły. Te krajowe płody, wzbogacały franciszkańskie i dominikańskie biblioteki, a mieśzały się do biblij, ojców i pisarzy starożytnych, po dawniejszych benedyktyńskich, i cistersów bibliotekach i po tych, które przy mieszkaniu kanoników albo przy jakim kościele znajdowały się. Tym sposobem więcej może bibliotek było, a niżeli w książki okwitę, wszakże z pewnością niejako, zważając na dalsze czasy, twierdzić można, że po 50 woluminów miewały: co nieobojętną w owym czasie rzeczą było. Nie ma też nic niepodobnego, aby między nimi nie miało się znaleźć takiej, co by na setki liczyła. Skład polityczny ówczesnej Lechji czyli Polski, wystawiał ją na ciężkie zniszczenie, z wojen domowych i postronnych wynikające. Lecz domowe nie tyle uciążliwe były, co napęści Tatarskie, Litwy, wdzierania się Niemców i Krzyżaków. Drewniane były miasta, i duchowne zabudowania drewniane bywały. Roznoszone pożogi konieczne niszczyły składy ksiąg, i obok trwałego wzrostu, przemijające klęski, trwałe dla kraju czyniły szkody, albowiem często jedyne exemplarze dzieł, szły w popioł.

Drugi perjod: pomnożenie rękopiśmiennych od roku 1350 do 1500.

XXVI. Od połowy wieku XIVgo wielka i żywa w Lechji czyli w Polsce nastąpiła zmiana. Dzielna prawica Łokietka z opłakanego położenia Lechji, wydzwignęła kwitnącą Polskę. Naród się spajał w jedno państwo i podnosiła się wielkość jego ducha, która przenikając Ruś i Litwę, pod Jagiellonami świetność następnego wieku zaręczała. Każdy stan ze swymi występował zdolnościami, poszukiwano światła; mnożyło się pisaarzy, przepisowywaczy i wzrastały biblioteki; młodsze i

(t) Było kilka w bibl. Żałuskich. Wspomina Bandtkie.

starsze zakony, nie dały się wyprzedzać z pomnożeniem swych bibliotek różnemi kodexami, które łatwiej było w te wieki pozyskiwać i pisać. Szkoły pod pieczę księży biskupów będące, stały się wielce czynne i książek coraz bardziej potrzebujące. Co ostatni na tronie z Piastów przedsiębrał, to ostatecznie dopełniał Jagiello, że wielka szkoła uniwersytetu Krakowskiego ze swoim sławnym teologicznym fakultetem, powstała (1364. 1400). Kommentując kronikę Wincentego Kadłubowicza Jan z Dąbrówki (r. 1410), znajdował w bibliotekach Krakowskich, nie tylko kilkunastu kronikarzy, ale razem wielu rozmaitego rodzaju pisarzy wieków średnich: Anselma, Alana, S. Tomasza (u), Jána de Sacrobosco, Franciszka z Florencji, Piotrow z Blesu i de Vineis; znajdował ojców kościoła, Ambrożego, Augustina, Hieronima, Grzegorza z Nazianzu; zawsze jeszcze w wielkiej więźności będących Boeciusza, Isidora, Aristotelesa i licznych starożytnych pisarzy: Cicerona, Horatiusza, Terentiusza, Persiusza, Senekę, Valeriusza Maxima, Trogusa i greckich pisarzy, pewnie w łacińskim przekładzie: Homera, Theophrasta, Plotina (w). Był do wykładu w uniwersytecie Krakowskim Euklides, i Grzegorz z Sannoka, miał pod ręką Wirgiliusza, żeby gust w łacinie ocucić (x). Wreszcie nie przestawali krajowcy ściągać z zagranic kodexów iłożyć na to koszt. Biblioteki klasztorne i szkolne wzrastały, zawsze raczej darowiznami i spadkami, aniżeli własnym nabywaniem. Pospolicie wiele czerwonych złotych jeden kodex kosztował, lecz w nabywaniu ksiąg, zapal wzrastał i liczba do nabywania mnożyła się. Każdy z obcych krajów wracający, z nabytkiem wracał, kupując od stacjonariuszów, którzy łożyli starania, aby przepisywania mnożyć, i nimi handlowali; od samych przepisywaczy, tandeciarzy, lub jakimbądź przypadkiem. Ochrady soborów Konstancjeńskiego (1414—1418) i Bazylejskiego (r. 1431—1443) powołując do Bazylei Polskich

(u) Że był i Jan Duns Skot, przeświadczyć się można z Bandt. hist. bibl. p. 41.

(w) Nauki i ośw. w Polsce § 15. w Tygodn. Wil. T. I. p. 125. Vinc. Kadł. des Ossol. von Linde VI. Anhang p. 613—615.

(x) Nauki i ośw. w Pol. § 20. 21. w Tyg. Wil. T. I. p. 175. 176.

teologów i ludzi stanu, i zatrzymując ich czas nie mały za granicą, podały im sposobność ponabycwania wielu rękopismów, które do kraju przysyłali (y). Ustawicze z Rzymem i z Włochami związki, otwierały krajinę w skarby piśmienne bogatą, do której reszta starożytnych pisarzy gromadziła się, a rozmaici pisarze z niej rozbiegali. Tomasz ze Strzępina, Paweł syn Włodzimirza z Brudzewa, przywozili księgi z zagranic (z). Przywiózł Jakób z Sienna Plinjusza (a); Jan Długosz Liwiusza i innych (b). Po umierających zakonnikach, zakonnym prawem, wchodziły księgi do bibliotek klasztornych, i zwykłym sposobem zasilać je nie przestawały. Tymczasem modą się stawało, na sposób Włoski, z bogacić się jakim kodexem, a przy zgonie przekazać go do znamenitazego ksiąg zbioru. I tą drogą zasilane były zakonne, a więc i inne tak kościelne jak i szkolne biblioteki. Wspomniany Tomasz ze Strzępina czyli Strzępczyński herbu Prus, umierając (1460) biskupem Krakowskim, wiele bibliotek licznemi kodexami opatrzył. Pozakładał librarje czyli biblioteki, w Gnieźnie, w Poznaniu, w Uniejowie i w kolegium Krakowskim (c). Drogą ofiar, uniwersytetu Krakowskiego biblioteka w wieku XV, na sposób bibliotek szkół innych, wzrastała. Wydziały miały swe oddzielne biblioteki: była *libraria theologorum* in collegio maiori *artistarum*, inna *libraria artistarum* w kolegium mniejszym, inna była wydziału prawnego *libraria canonistarum*. Nie były te biblioteki rozdzielone wedle nauk wydziałowych, tylko wedle ofiar wydziałom czynionych. Stąd w bibliotece theologicznej, wiele było ksiąg medycznych (d). Miały też osobne biblioteki bursy uniwersytetu Krakowskiego. Słowem ze liczba bibliotek mianowicie w Krakowie, mnożyła się. A lubo pogorzele kolegium juridycznego (r. 1455) i kolegium mniejszego (1492) musiały sprawić i w bibliotekach

(y) Bandtkie hist. bibl. uniw. Krak. p. 17.

(z) Bandt. *ibid.*

(a) Bandt. *ibid.* p. 18.

(b) Było to przysłowiem wieku XVgo: *vende pallium eme libros.*

(c) Bielski krou. Pol. pod r. 1460. wydania 1597. p. 419. wydania Bohomolca p. 373.

(d) Bandtkie hist. bibl. uniw. Kr. p. 9—16.

niejaką szkodę (e): z tym wszystkim w téjże ilości i téjże świetności nie przestały się utrzymywać Krakowskie biblioteki, tak, że kiedy (r. 1459) ogień wielkie szkody na Łyséj górze sprawił, biblioteka tego klasztoru zapełniana była uowemi kodexami, kopjowanemi z kodexów uniwersytetu (f), który był bogaty w rękopisma, chociaż miał biblioteki młodsze od wielu innych. Professorowie opatrywani beneficjami i na biskupstwa postępujący, mieli satwość uposażania biblioteki: wszakże i inni professorowie i wdzięczni uczniowie niezaniebrywali je zbogucac (g). — Był téż ten XVsty wiek, wiekiem szczególniéjszégó zapału do formowania bibliotek. Włochy, dla reszty Europy świat inny, świat wzorowy; w całej obszérności kultury swojej, daleko wyżej postawieni od wszystkich zaalpejców, zakonne nauki uczynili światowemi, gotyckie klasycznemi, scholastyczne filologicznemi. Starożytnych pisarzy dzieła po niknących kodexach zapomniane, z uciemnionym nakładem nabywali i od ostatniéj ratowali zaguby. Po wszystkich stronach łacińskich i dawnéj Grecji, gdzie książyc ottomański zgasał geniuszu światło przyciśnił, wyszukiwani pisarze Rzymscy i Grecy, kopjowaniem nowym, exemplarze ich mnożóné: a wkrótce wzięci do druku. Z tych zbiorów z najwyższą usilnością zebranych, powstawały domowe mieszkańców Włoch, zbiory książek, światowe i publiczne biblioteki, do których ułatwiony uczonym przystęp. Niccolo Niccoli pragnął, aby jego zbiór stał się we Florencji publicznym. Medyceusze jego życzeniom (r. 1444) zadosyć uczynili. Biblioteki Florenckie i Rzym-

(e) Bandt. *ibid.* p. 199.

(f) W bibliotece przy uniw. Warsz. w kodexie folio papierowym czytamy: *Finitus est liber in monte calvo per manus Mathias Paris de Sulp notarii publici pronunciatus per fr. Laurentium de Brzeschium huius loci professum ad iussu domini et magistri Michaelis abbatis feria quinta infra octavas natiuitatis Marie virginis anno 1460. quo anno monasterium totum cum ecclesia reedificabatur, anno praeterito dominico proximo post festum S. Francisci igne consumpta tempore domiuorum Casimiri regis Poloniae et Thomae episcopi Cracouiensis qui exemplar ex universitate Cracouiensi acceptum, ad rescribendum commodauit in memoriam futurorum et animarum salutem.*

(g) Bandt. *hist. bibl. Kr.* p. 9—38. 41—44.

skie przed innemi celowały, chociaż Wenecja nie wiele wyprzedzać się dawała. Za tym Włochów przykładem, uczeni i mocarze zaalpejscy, za taką uganiali się chlubą. Głośnym chciał być z tego, osobiwszy król Maciej w Węgrzech (h). Był to zwyczaj, nieograniczając się w swoim tylko kraju w podniecaniu oświecenia: Maciej lubił szukać uczonych całej Europy: być tedy może, że zakładając ogromną w Budzynie w Węgrzech bibliotekę, pomimo ustawicznych z Polską i Jagiellonami zatargów, że bibliotekę uniwersytetu Krakowskiego obdarzył kilką kodexów, tak, jak obdarzał Marcina z Olkusa globem niebieskim (i).

XXVII. Oprócz tych dzieł i kodexów, które z ustronia biblioteki Polskie napełniały, i w mieście samym w Polsce, liczba rękopismów przez żywe kópiowanie potężnie się mnożyła, albo przez zjawiające się różnego rodzaju pismienne w kraju płody wzrastała. Gdy też same przyczyny sprzyjające wzro-

-
- (h) Maciej Korwin 1458—1490 szukał uczonych cudzoziemców i Włochów, zakładał uniwersytety, a nadowszystko bibliotekę. Corocznie na nią po 30000 czerwonych złotych przeznaczył. Wezwał Felixa z Raguzy, aby kierował 30 przepisywaczami ciągle w Budzynie pracującymi, a czterema we Florencji bez przerwy piszącymi. Zakupywał i drukowane księgi, i rękopisma w Turcyi. Bibliotekarzem w Budzynie był Thaidensz Ugoletti z Parmy, który gdy po rękopisma do Florencji wyjechał, nastąpił po nim Bartolomeo Fonti, po którym Galeotto Marti z Narni, naostatek Felix z Raguzy. Rękopisma najwięcej były pergaminowe, z przepychem nawet i wielką poprawnością pisané. Liczono ich do 50000. Wnet biblioteka ta zaniedbaną została, w roku 1526 od Turków rozbita, na rozzerwanie otwarta, tak zniszczona, że r. 1665 zostawało w niej na miejscu tylko przeszło 500 kodexów.
- (i) Mówi o tym Bandtkie hist. bibl. uniwers. Krakow. p. 34, nota 67. Przebaczy mi, że z powątpiewaniem to powtarzam. Wierzę, że w 1460 Marcin z Olkusa był obdarzony. a chciałbym dowodów na wyrazy: "temuż (Maciejowi) winniśmy rozmaite rękopisma." Rozbita króla Macieja biblioteka, rozbiegła się po świecie. Bibliografowie z satysfakcją poszukują exemplarzy kodexów króla Macieja, które po różnych Europy bibliotekach osiadły, i niewielką ich liczbę dostrzegli. O darach króla Macieja innym nie-Budzyniejskiej bibliotekom uczynionych, nie wiem: a lękałbym się przyznać darowizny: żeby się nie pomylić, jak pewni uczeni, co z testamentu króla Zygmunta utrzymywali, że król Zygmunt August podarował swe księgi bibliotece uniwersytetu Wileńskiego, chociaż za Zygmunta Augusta uniwersytet Wileński jeszcze nie existował.

stowi bibliotek, wpływały na ochotę i prawdziwy zapal przepisywania: niezmiernym do tego stało się ułatwieniem wynalezienie w wieku XIV. papieru ze szmat płóciennych. Jeszcze w XIV wieku wyrabianie jego w Niemczech dosyć go sąsiedniej Polsce dostarczać mogło, że pod koniec tego wieku (od r. 1370) na papierze pisywano, okładając niekiedy każdy spozyt pergaminową kartą, przez co kodex papierowy w kilkanaście kart papieru, po dwie pergaminowych miał. Takie przekładanie papieru pergaminem utrzymywało się jeszcze i w początku XVgo wieku (do 1420), chociaż przy rosnącej liczbie pisarzy, zwyczaj ten coraz mniej dostrzegać się daje. Gładkość, dobroć papieru i jego dostatek od początku XVgo wieku, tak dalece czynił go powszechnym, że ledwie nie zupełnie rugował pergamin z pod pióra przepisywaczy. Cały prawie wiek XV. wielka liczba różnego rodzaju pisarzy, przepisywaniem zajęta była. Ledwie pod koniec tego wieku, gdy sztuka drukarska do Polski zaglądała, ta ochota przepisywania znowu stygnąć poczęła.— W końcu XIV wieku, jak Jakób z Podobicza Kujawianin, syn Fabjana przepisywał(k), podobnie znajdowali się inni po różnych stronach kraju i w różnych zakonach piszący. Lecz w owe lata pisarze ci byli skromni i nazwisk swoich prawie nie wymieniali. I z całego XVgo wieku większa jest liczba takich, których pisarza nazwisko ukryte: wszakże z pozostałych takich, u których nazwiska wymieniane, widać, iż najgorliwiej do pisania brali się benedyktyni i cisterysi. Najwięcej i prawie jedynie te zakony, duchowieństwo świeckie, kanonicy regularni, miechowici nie małe także po sobie dość liczne pamiątki, inne zakony cokolwiek mniej zostawili, chociaż nie zaniedbali do pomnożenia kodexów przyczyniać się (l). Można to uważać, że z ręk-

(k) Bandt. I. c. p. 4.

(l) Dla przeświadczenia, że znaczna liczba przepisujących była, złączam imiona nie wielu, których na przedce rękopismów Łysogórskich i Sieciechowskich, i z kilkudziesięciu innych kodexów i rozrzuconych tu i ówdzie wiadomości wynotowałem.

1395. Jakób de Podobicze Wlatauensis syn Fabiana (Bandt. hist. bibl. p. 4).

1404. 1406. 1407. frater Vencaslans natione Polonus praepositus in monasterio secte Hedwigis ante portam latinam Craconiae.

kopiściennych bibliotek, benedyktyńską Lubieńską bibliotekę czas najwięcej szanował i w niej bardzo stare rękopisma dochował. Jak inne biblioteki, tak Siecie-

1406. 1407. Maciej czyli Mateusz z Szadka Jana Ziznawce sym (Bandt. ibid p. 9).
1408. Thomas clericus de Poznaniensis (Sieciechow).
1412. Paulus de Lipno.
1414. Luthoslans de Crosczechovo (z Sieciechowskich kodeksów).
1414. 1416. Mathews czyli Mathias de Iszysza benedyktyn w Krakowie (Sieciechow).
1415. do 1449. Clemens de Słupia, na końcu pisał w Kunowie (Sieciechow.) czy nie ten sam 1435 Clemens praedicator in Lynblin (Siec.)
1415. Piotr z Woli.
1416. Maurus de Iszysza (Siec.)
1416. Jan z Warszawy (Bandt. hist. bibl. p. 5.)
1417. Przybysław de Linowecz (z Łysogórskich kodeksów).
1420. Joannes de Czopiche (Łysag.)
- 1422—1456. Jan Kanty Miechowita Malles dictus (Bandt. l. c. p. 7.)
1423. Wenceslaus dictus Chlemtur (Siec.)
- 1427—1447. Petrus de Borzykolla, w roku 1447. exul ze swego zakonu. Wspólnie z nim pracował w tychże czasach pracujący magister Paweł de Zathor (Łysag.) Ten Paweł z Zathora był kasnodzieją (Bandt. l. c. p. 6. 7.)
1429. Stanislaus de Mstovo (Siec.)
1432. Nicolaus de Walij coadjutor magistri Mathiae żańonici regularis et rectoris ecclesiae parochialis in Lankochyno (Siec.)
1432. Jan z Opatowa.
1434. Petrus capellanus olim vicarius de Sydlow tunc temporis in Paczanow (Siec.)
1436. Nicolaus de Polaniecz (Łysag.)
1436. Nicolaus de Rzeschow (Łysag.)
1436. Matthens dictus Zamokło (Siec.)
1439. Nicolaus in Calvomonte (Łysag.)
1440. Mureup (Siec.)
1444. de Lipowa głowa notarius venerabilis magistri Szpici to jest Nicolai Szpicimiri cantor is Cracoviensis (Bandt. l. c. 11).
1444. Jacobus de Wyslicia praepositus in Jemesuo.
1449. Joannes de Nova Przedanica tunc Krzechowie morans (Siec.)
- 1449 do 1477. Stanislaus de Voicieze magister decretorum doctor quondam plebanus in Isza canonicus et officialis Sandomiriensis (Łysag.)
1450. Nicolaus pauper de S. uczeń Andrzeja z Kobylina.
1450. Petrus de Chotkovo biskup Płocki, kanclerz Mazowiecki (Cat. Msptor libl. Zalusc. p. 32).
1450. Mikołaj Suloda burmistrz Warecki.
1451. Nicolaus de Sław.... (Siec.)
1451. Nicolaus de Lathowycz (Vincent. Kadl. des Ossol. von Linde p. 266.)
1451. Joannes de Ploczko Nicolai filius.
1452. Laurentina benedyktyn w Sieciechowie.
1453. Maternus frater professor w Koprzywnicy.

11. Pomnożenie rękopiśmien. od 1350 do 1500. 89

chowska w pierwszej połowie XVgo wieku mocno wzrastała. Od chwili zaś ciężkiej dla Łyséjgóry ogniowej w roku 1459 katastrofy, zwróciły się usilnie starania do biblioteki Łysogórskiej. Mało w niej dawniejszego przepisywania weszło, w bliskich zaś roku 1460 latach, przepisywacze zajęci byli dla niej. Szcze-

1456. Joannes Scothnyczsky tunc vicarius ecclesiae collegiatae
actae Mariae Sandomiriensis (Siec.)
1456. Stanislaus de Myechow (Łysag.)
1457. Mathias de Obieczonowo baccalaureus in decretis w Gnie-
źnie (Bandt. l. c. p. 11.)
1458. Stanislaus Janis (filius Joannis?) vicarius in Cowale (Łysag.)
1458. Benedictus w Krakowie (Łysag.)
1458. Swentoslaus clericus in Leszcznik (Łysag.)
1458. Paulus de Byala clericus Plocensis dioecesis.
1459. Julian miechowita w Przeworsku.
1459. Stanislaus Rusek de Bodaewo filius carpentarii Polonita Pe-
verendi magistri Thomae de Sirzeleze minimus exornator fa-
mulus ac subiectus.
1460. Matthias Paris de Słup notarius publicus (Łysag.)
1460. Mathias de Cieczow dictus Trepel minister ecclesiae Szcze-
chowiczensis (Łysag.)
1460. Joannes de Costan fidelis scriptor alias pictor vivarum
inaginum (Łysag.)
1460. 1461. Jacobus dictus Mitrula de Pyotrkow (Siec.)
1461. Joannes de Brzezini (Siec.)
- 1463 do 1470. Mathias de Pabyanicze (Łysag.)
1463. 1465. Joannes et Petrus de Kamiencz notarius (Łysag.)
1465. Petrus de Scareschow w Miechowie.
1466. Joannes czyli Zygnosen Marsz (Łysag.)
1470. Joannes de Dob frater alumnus Pultoviae.
1470. Grzegorz z Krakowa (uwagi nad Math. Chol. § 5. p. 16. prze-
kład Niem. p. 421).
1470. Michael Gac? de Pinisko.
1470. Joannes de Odrzykon in Gora.
- 1470 do 1493. Andreas de Słupia, 1470. in Monte calvo alumnus
in praepositura Vavelnicensi, 1472. in monasterio, 1472 ple-
banus in utraque Słupia, 1493. superior Calvimonti (Łysag.)
1471. Jan z Szydłowa bakałarz w uniwersytecie Krakowskim
(Łysag.)
1472. 1473. Vincentius in Gora.
1473. Marcus Schowa de Słup. (Łysag.)
1474. Joannes plebanus de utraque Slupp. sub monte, ad insum
et conductum domini Michaelis abbatis S. Crucis Montis calni
pro libraria eiusdem monasterii.
1476. V. Nicolaus haeres de Schyenko (Łysag.)
1480. 1500. Bartholomaeus Sosznkowski nauczyciel w Sokołowie
(uwagi nad Mat. Chol. § 5 p. 17. tłómacz. Niem. p. 422.)
1481. discretus Theophilus de Bogusławycze (Uwagi ibid.)
1502. 1504. Matthias de Warka presbyter Pożnaniensis diocesis
(Sieczeshow).

gulniejszym jęj dobrodziejem stawał się Stanisław z Wojcicz magister i doktor, który z plebana w Rży, kanonik i official Sandomirski, sam przepisywał, przepisywania odczytywał, na przepisywaniałożył, i sam nad komentowaniem biblij pracował (m). Przepisywali jako się wspominało najwięcej zakonnicy, braciszko wie i kapłani, w klasztorach lub na probostwach; pisali ci, którym biblioteki powierzone były, librarii, albo bracia jedynie do przepisywania przeznaczęni, notarii scriptores. Lecz zdarzało się, że i wyższej dostojności mężowie, kanonicy, notariusze publiczni, burmistrzowie, klerycy i laicy pisali. Dzielili się pracą pisania, chociaż jeden mógł wszystko dopełnić, wszę lako często bardzo inny pisał scripsit, do innego należało illuminowanie, exornowanie, odczytywanie, poprawianie, eliminowanie, regrossowanie; kodex od innego bywał comparatus, co znaczyło, nie tylko nabycie, pozyskanie, ale przyrządzenie, wygotowanie, podobnie jak i wyraz comportavit, nie bywał ograniczony wyobrażeniem samęgo pozyskania, dostarczenia, wniesienia, ale razem dolożenia własnej pracy, do wygotowania kodexu. Tym sposobem Piotr z Borzykolwy pisywał, Paweł z Zatora toż samo regrossował; jeden skomportował, inny weryfikował (n). Za takim przepisywaniem poszło, że wielka liczba przepisanych kodexów, chociaż była na pergaminie, zarzuconą została. Zastąpiły w wielkiej ilości papierowe biblie, ewangelje, komentarze, glossy, Lombardy, theologie, filozofje, kazania, historie, bo bardzo nie wiele jest starożytnych z tego przepisywania przepisanych auto-

(m) Wielką Stanisława z Wojcicz pracę małe wspomnienie udowodnić może. 1449 sam pisał canones penitentiales w Sandomirzu. 1469 glossował na sposób Lirana stary i nowy testament 1471. 1473. przepisywał albo odczytywał postille Lirana. 1475. 1476 odczytywał Berchoriusza cztery foliasty. 1477 Ludolfa żywot Chrystusa. To są przypadkiem na prędce dostrzeżone jego prace.

(n) Explicit sacramentale comportatum per venerabilem virum dominum Nicolaum decretorum doctorem canonicum Warszawiensem et parrochum Cynrensem et per Johannem Nicolai de Plocko regrossatum in summo Poznaniens. Anno domini Millesimo. cccc. l. pr. (1451.) finitum ipso dominico infra octavas beati Martini, folio na papierze kodex w bibliotece przy uniwersytecie Warszawskim.

rów, a pergaminy szły precz, szły jak skóra do podłopiaia okładek papierowych kodexów. Znaczna przynajmniej część tego losu doznała. Nie samo przepisywanie takie, zajmowało w owym XV wieku pisarzy w Polsce: glossowano i przerabiano niekiedy starodawne pisma. Stanisław ze Mstowa przydawał na brzegach przypiski; Stanisław z Wojcicz dopisywał objaśnienia; Jan Dąbrówka komentował kronikę Wincentego Kadłubkowicza czyli syna Kadłubkowego, i słuszuie podejrzany być może, że i sam text Wincentego odmienił, tak, że kilkudziesięciu następnych przepisywaczy Wincentego kroniki, odmieniony i zepsuty text wiernie powtarzali. Gallus i inni kronikarze dawniejsi w XV wieku przepisywani, podobnież przeistoczeniom ulegli. Podobnie odmianom ulegać mogły przepisywane statuta i akta, które w księgi zbierano. Przy pomnożonym piśmiennictwie, piszący kodexa, nie mało bywali zajęci pisaniem tłumaczeń na język Polski dopełnionym. Statuta krajowe, biblia, księgi do nabożeństwa lub do zbudowania na język Polski w tym XV wieku poprzekładane były. Pisane i rozmaite pieśni w Polskim języku. Nowe statuta stanów świeckich i synodalne, kroniki, kazania, były owocem krajowego piśmiennictwa. Jeżeli po Polsku z ambon mówione bywały, nie widać ich w tym języku pisanych. Pisano je całkowicie, albo w skróceniu po łacinie (o). Do pisania tłumaczeń lub własnych dzieł, uczeni utrzymywali pisarzy, przepisywaczy, malarzy, równie jak dla z bogacenia się kodexami. Mikołaj ze Szpicimirza miał r. 1404 notariusza swego de Lipowa głowa; Tomasz ze Strzępina podobnie pisarzy, którzy mu dostarczali ksiąg do zakładania bibliotek do r. 1460 (p), Tomasz ze Strzelcy r. 1459. utrzymywał do pisania Stanisława Ruska z Bodzewa syna woznicy; Maciej z Kobylina (145b) zdolny obdarzać biblioteki księgami (q), miał także przepisy-

-
- (o) Bandt. hist. bibl. p. 6. 7. 8. Mikołaj Wiganda syn, Paweł z Zatora, Maciej z Sanspowa, Stanisław ze Skarbimirza, Jan Sylwanus, Mikołaj z Błonia i wielu innych są tego wieku kaznodziejami, Mikołaja z Błonia kazania tegoż czasu zaraz za granicą pokilkakrotnie w dużym-*infolio* *voluninie* drukowane były.
- (p) Bandt. l. c. p. 11.
- (q) Bandt. l. c. p. 12.

waczy między uczniami swojemi (r). Wszakże piszący antor, nie zawsze od razu cudzą ręką był pisany, owszem, pospolicie sam własną ręką pisał. A kiedy w XV wieku po Polsku i po Łacinie więcej niż w dawniejszych wiekach pisywano, koniecznie autorowie sami własnoręcznie biblioteki napełniali. Jan Długosz i Mściój miechowiła kroniki pisali; Franciszek Sandek 1472 swoje do Długosza listy (s): Jakób Zeglar z Bochni magister i doktor medycyny o medycynie (t). Lecz liczyć pisma tego wieku byłoby za nadto, mając dać obraz bibliotek owych czasów: wszakże wzmianka o nich, daje wyobrażenie o bibliotekach wieku XV, ponieważ niemi wzbogacały się biblioteki. Ten wzrost bibliotek, przez pomnożenie pergaminowych, a mniej daleko papierowych kodexów, pod koniec XVgo wieku wielkiej doznał odmiany przez wynalezienie druku. Mniej się stały ważnemi autorów bruljony, nie potrzebnymi przepisywania, i przepisywacze wielki wypoczynek znaleźli, skoro kopjowanie drukiem, jednym zamachem liczbę exemplarzy mnożąc, nowe podało środki, nie tylko zapełniania dawnych bibliotek, ale i nowych tworzenia.

Trzeci period: pomnożenie księgami drukowanemi od roku 1500 do 1650.

XXVIII. Skoro druk wynaleziony został, i kodexa drukowane po rękach rozchodzić się poczęły, sprowadzane były do Polski, ponieważ od najpierwszych dość liczne dzieła pierwotnego druku po bibliotekach w Polsce znajdowały się. Stawały się one dość prędko rzadkimi, a gdy nie były dla osobliwości

(r) W jednymże roku 1450 było pisanych kronik Wincentego pod kierunkiem Mathiasa z Cobylina kilka, jak podwładczają rękopisma: znajdujący się w bibl. misjonarskiej w Warszawie pisany 1450 per manus cuiusdam Nicolai pauperis de S., 9 którym wspomina Linde (Wincent. Kadl. des Ossol. p. 611) i inny będący w Puławach w Boryckich niegdyś zbiorach, 4to stron 716. z komentarzem, w którym p. 620. Explicium gesta polonorum siue Cronica et reportata post Reuerendum mgrm mathiam de Cobolino in Castro Crac. Et est finita feria t'cia ante festum sancti stanislai in autumnuo Anno dni 1450.

(s) Catal. Mspttr. bibl. Zalusc. p. 33.

(t) In practica Almaporia 1438. scriptum per me Jacobum Zeglar de Bochna. Ten autograf znajduje się w bibl. przy uniw. Warszaw.

sprowadzone, zatym nie później, ale wraz po swoim wyjściu równie w XVstym, jak potym w XVI wieku do Polski przywożone. Nie można ich kopijować i podobną drogą jak kodexa rękopiśmienne pozyskiwać, jedyny był do pozyskania środek kupić. Kupowane przeto księgi drukowane, już w drugiej połowie XVgo wieku przychodziły. Kupowanie tych kodexów drukowanych, było kosztowne: czerwonymi złotem drukowane foliały płaciły się. Nabywali je jak zwykle miłośnicy ksiąg i przekazywali bibliotekom: a tymże sposobem jak dla bibliotek za rozkazem opatów i starszych zakonnych pomnażano pisané kodexa, tymże sposobem dla powszechnego zakonnego użytku, nieodzowna było nabywać drukowanych, a przeto, jak z funduszów klasztornych szły koszta na bibliotekę rękopiśmienną, podobnie też same koszta, i większe nawet łożone być musiały, na nabycie ksiąg drukowanych, bez których wspólność zakonna obyć się nie mogła. Jakinikolwiek sposobem zakonne biblioteki przez wejście do nich ksiąg drukowanych wzrastały: widzieć można daleko większy wzrost tych bibliotek, które już w rękopisma zasobniejsze były, aniżeli bibliotek zakonów młodszych, w których tak wiele rękopismów być nie mogło. Daleko tedy więcej w końcu wieku XVgo i w wieku XVI drukowanych ksiąg wchodziło do bibliotek benedyktyńskich, cisterskich, miechowitów, kanoników regularnych, aniżeli do innych. Wszakże nie bez tego, ażeby jakie inne pojedynczo podnosić się nie miały: biblioteka bernardyńska w Opatowie, bogaciła się tegoż wieku księgami. Do tych bibliotek wchodzić mogły te księgi, które wówczas drukowano, albo raczej takie, których klasztor potrzebował. Z pierwszych tedy druków widzieć można: biblie łacińskie, Astexany, Lombardy, Berchorjusz, Jannensy, Tomasz z Aquinu, kaznodzieje: Pelbart de Temesuar, Guilliermus, Mikołaj z Błonia i inni; glossy Lirana, dzieła Ludolfa, Simona de Cassja; Specula, Decretalja, kanoniści i księgi praw z nad Rhenu z Francji, z Lugdunu, z Włoch ściągane, i pierwsze po łacinie wydania ojców, ojcowie Amerbacha, a później Paryskich wydań ponapełniały szafy bibliotek. Księgi liturgiczne, mszały potrzebne raczej były do kościołów. Sientyficznych niekiedy biblioteki zapotrzebo-

wały: a lubo podobnie i filologicznych nie raz poszukiwały, wszelako starożytnych łacińskich pisarzy, których w ówczas drukowano, bardzo mało. Przybłykały się łacinników wydania Pannarza, Aldińskie i niektóre Włoskie wydania, wreszcie różne łącznie z Niemiec, z Lipska, Norimbergi, Wiednia. Ukazywały się i Stefanów wydania. Lecz greckich pisarzy, których nie potrzebowano, zaledwie jaki ślad w tych bibliotekach mógł się znajdować. Chociaż już XVgo wieku drukowane kodexa znaczną część biblioteki, obok rękopismowych czyniły, jednakże pozyskiwanie takie ksiąg w wieku XVI. z całą żywością swoją trwało i jednolajnym zdaje się szło trybem. Krajowe miejscowe druki nie od razu do bibliotek wstąpiły. Dorywcze w XV wieku wprowadzanie do Krakowa druku, nie mogło wydać okwitego plonu. Umocowane zaś w XVI wieku drukarnie, tak w Krakowie, jak przy ich rozpowszechnieniu po całym kraju, w wielu innych miejscach pomnożyły na świecie nie małą ksiąg liczbę. Te atoli narodowe druki w liczbę zamożne, były przy cudzoziemskich foliałach co do objętości swojej skromne, a często drobne, i zdawały się być płodem dñiowego i przemijającego interesu. W bibliotekach zaś słuszną było mieścić, to, co powszechnego było użytku i co z powodu ogromu swego, nie łatwego stawało się nabycia, same foliałowe i woluminowe dzieła. Polskie zatym druki dość zaniedbane. Wszelako nie obeszły się bez nich biblioteki klasztorne, gdyż łatwo się do nich wcisnęły, a niekiedy jakby na skład w znacznej ilości exemplarzy umieszczone. Łatwiej płody krajowych druków i wydania starożytnych pisarzy i wszelkiego innego rodzaju dzieła znajdować się mogły w bibliotekach uniwersytetu Krakowskiego i małych bibliotekach szkolnych, ponieważ te do innego nieco, niż zakonne użytku były. Urządzenie uniwersytetów dopełniło się na sposób zakonny z powolnym tylko czasem, nabywało świetności. Wielka część obyczajów zakonnych rozmaicie zastosowaną była. A jeżeli biblioteki uniwersyteckie nie zatięrały po professorach puścizn, od tych professorów obdarzane, dla ich użytku utrzymywane, i dla ich użytku księgami napełniane, ażeby były do wspólnej potrzeby. Musiało to być, że nie raz wspólnym funduszem księgi

III. Pomnożenie drukowanemi od 1500 do 1650. 95

kupowano, mianowicie gdy książki drukowane nastąpiły (u). Tym końcem czyniono osobne fundusze. Biblioteka uniwersytetu Krakowskiego pozyskała takie fundacye od Tomasza Obiedzińskiego, i Benedikta z Kozmina 1560 i Jana Brosciusza 1639, którzy opatrywali, pierwszy bibliotekę w sale, drudzy w kapitały pieniężne, lubo wiodostateczne i niedochodzące (w). Przynajmniej przez to w mieście swym lepiej biblioteka uporządkowaną być mogła. I stała otworem dla pożytku nauk. Jeżeli dawniej rękopiśmienne kodexa do przepisywania w różne okolice pożyczano, podobnie działo się z książkami drukowanemi. Nie bez tego, żeby przez to biblioteka jakowej szkody kiedykolwiek nie poniosła (x), jednakże biorąc w XVIstym wieku profesorowie po kilkadziesiąt dzieł na raz i na całe swe uczone życie (y), oddawali je, przyrzucając w darze dla biblioteki po kilkaset innych. Nie były to już dary, jak dawniej, zamożnych w dostatki profesorów lub prałatów. Piotr Tomicki biskup Krakowski i kanclerz uniwersytetu, był ostatnim z pomiędzy wielkich panów. W dalszym czasie największe skarby winien uniwersytet Krakowski, albo nie bogatym profesorom, albo bogatym i hojnym w uim wychowanym uczniom (z). Tym sposobem nie przestawała biblioteka uniwersytetu Krakowskiego, wielkiego wzrostu nabywać. Prócz dawnych rękopismów i pomiędzy nimi już w XV wieku pomieszczonych, a często na łańcużki do pulpity przykazywanych kodexów drukowanych, wchodziły nowsze drukowane dzieła, a często wielkiego interesu rękopisma. Uniwersytet, liczący uczone wydziały, teologii, obojga prawa, filozofji, potrzebował wszelkiego rodzaju ksiąg, między którymi znalazły się rękopisma starożytnych pisarzy, i pierwotne ich druki, i najlepsze ich tamtego wieku wydania, Stefanów, Aldinów, łacińskich i greckich, które bibliotek owego wieku największym bywały za-

(u) Bandt. I. c. p. 39. znajduje pierwszy przykład uniwersytetu nakładem kupioną książką, *emtus acce communitatis*, dopiero 1560 roku.

(w) Bandt. I. c. pp. 31. 40. 41. 76.

(x) Bandt. I. c. p. 49.

(y) Bandt. I. c. pp. 52 sq. 49.

(z) Bandt. I. c. p. 38.

szczytem i bogactwem; dzieła drukowane i rękopisma krajowe, obejmujące historyczne wiadomości. Stanisław Reszka, Stanisław Grzepski, Jan Broszcius z Kurzelowa i wielu innych, swymi ofiarami, wzmogli nie małym dostatkim bibliotekę. Przez to mogła się szczyścić pierwotnemi, rękopismom równającemi się wydaniem, więcćj, aniżeli którakolwiek iuna w Polsce. Nie było w tym ani zupełności, ani doboru, bo przypadkowie bogaciła się, i przypadek ją w niedostatku utrzymywał (a).

XXIX. Dzieł do filologii ściągających się i w kraju wychodzących, najwięcej być mogło po bibliotekach prywatnych, których liczba w wieku XVIstym, podobnie jak liczba pisarzy i drukarni wzrastała. Wszyscy znamienitsi mężowie, biblioteki mieć musieli. Było i to znamieniem wieku, że podobne domowe ksiąg zbioru, musiały być zapasne w księgi pobożne, a scetyczne i teologiczno polemiczne. Wynikało to z pobożności dawnych wieków i z religijnych w chrześcijaństwie sporów. Wreszcie, w krajowych drukowanych dziełach, najznamienitszą część stanowiła polemika religijna. Zbierający księgi panowie, świeccy i duchowni, zbierali je przez szczerę amatorstwo, dla dobrego tonu, dla przyozdobienia swego umysłu, dla zadosyć uczynienia polemicznemu interesowi, aby ułatwić prześladowanie lub protegowanie herezyi. Tworzyły się biblioteki po wszystkich prowincjach Polski i Litwy. Zamojskiego, Radziwiłłów, książęcia królewieckiego. Niektóre takie spalone bywały, narażone na zniszczenie. W Secyminie spalony został 1556 zbiór kilkuset ksiąg Szafranców (b). Ustawy synodalne, nakazywały heretyckie dzieła niszczyć; cywilne nie były temu

(a) O tym wszystkim przekonać się można z tego, co Bandkiewicz w swjej hist. bibl. pp. 44—47. p. 52—79. przeplatając wielą innych wiadomości mówi. W tym jest osobliwesa (jeżeli dobrze rozumiem), że między rokiem 1459 a 1552 prawie przez lat sto, w czasie dla Polski najpiękniejszym, żadnego daru biblioteka Krakowska nie otrzymała (p. 44). Nie śmiem nie na tym budować, bo może się myleć, bo gdyby tak długa próżnia w dobroczynstwie tyle Bandkiewicza zajmującym, przetrwała, pewnieby to sam obserwował, a tego nie uczynił.

(b) Acta MSS. officialat. Kurzeloviensis ap. Juszyński Dyakcyonarz postów Polskich, przedmowa.

przeciwnie (c). Wszelako ta surowość ustaw, ściśle dopełnianą być nie mogła. Przemożnych panów biblioteki rosły, a po między nimi, najznamienitszemi stawały się zbioru Radziwiłłowskie. Przemożny ten dom, prócz ksiąg drukowanych, zbierał i archiwa, i wyjednał sobie przywileje, że co w archiwach rzeczywopolitój leżało, to na drugą rękę w Radziwiłłowskich złożone być mogło. Tym sposobem, między zbiorami prywatnemi, Radziwiłłowskie zbioru największego stawały się interesu i bogactwem inne prześcigały. — Zbierał księgi król Zygmunt stary i w Wilnie składał. Zbioru jego powiększłej części z rękopismów złożone, obejmowały księgi ruskie, łacińskie i czeskie, miały nieco ksiąg drukowanych łacińskich, a w całości nosiły charakter starodawnych zbiorów. W nich tedy były księgi liturgiczne i biblijne, cokolwiek kazań, i teologicznych skrótów, mniej kronik historycznych, nieco więcej fantastycznych, parę foliałów do prawa Polskiego a więcej do Rzymskiego, herbarz i Albert wielki: zbiór zupełnie taki, jaki posiadały klasztorne biblioteki, tylko co do liczby uboższy (d). Zygmunt kupował księgi w dość znacznej

(e) *Decrevit sacrosancta synodus ut in singulis dioecesisibus, ad minus semel in anno per duos loci ordinarios, aut eorum delegatos, bibliothecae aut libri venales in eis contenti visitentur: et diligentius revideantur, quodsi qui libri in eis suspecti aut haeretici reperirentur, cremari debent*, (Synod. Petricov. 1542).

(d) Wmetrykach koronnych, w aktach litewskich *Folium XIV. p. 226 229. 230.* (a w oryginalnym p. 153) znajduje się register ksiąg, jakie król Zygmunt w roku 1510 posiadał, spisany po Rusku, w kopji nieco pomyłany. Wypisujemy go całkiem, objaśniając księgi łacińskie ruskimi literami wypisane:

Registr kniż Ruskich. Naperwej trefotoh pargamienowy, knihi na pargameni Serbakoho j-zika. — Knihi stychotohej na pargamini, a jewangeli 2, na papery, odno kryto seroju odomaszkoju, a druhoje kryto czerienoju odomaszkoju. — Kniha otja, na papery pisana. — Kniha letopisniec Kijewski. — Kniha omitarej try pestnec. — Kniha o żytyi Jonowie Kalisztyka. — Kniha po wojne zbranoje a praznicz ich kniż 4. — Kniha trefetok a triwodczwetnaja.... perwoho czokuwieka połujca. — Kniha proroka Jeremeja. — Kniha protobo a szestodenec w osem ostatny aparemia. — Kniha swetoho Iwana Złatowusta a czasosłowec. — Kniha czestia psaltrya. — Kniha czestia a priwodoposnaja. — Kniha po uczone postu a psaltrya prenolo. — Kniha ukaz stuzdy a psaltrya. — Kniżka czetoja. — Kniżka posledowania psalmow. — Kniha molitwy swiatoho Kupryana.

ilości, ale nie wiemy czyli swój zbiór innego rodzaju dziełami wzbogacił. Syn jego Zygmunt August naśladowując ojca swojego w utrzymaniu królewskiej w Wilnie biblioteki, pomnażał ją innego rodzaju dziełami,

Regestr Latyńskich knih.

Naperwej antyfony 2 na pergaminie, odyu ot swiaty, a druhii nedelny, oba zupełne — a druhii antyfony 2 na pergaminie, odyu otswiatny, a druhii nedelny, nedopisany oba — Knihy prawa duchownobo. — Knihy statuta koruny Polskijej. — Knihy... na imia herbar. — Druhija knihi... pisanja — Knihy opteterskija — Knihy biblia pisanaja, — a mszał wielki pergaminowy pisanu, a druhii mszał mały na pergaminie pisanu... Knihy istereja Lebardyńka — Knihy fastyknły. — Knihy objawlenie swetoje Brygidy. — Knihy o Trojeja. — Knihy Jezopust. — Knihy Olexandreja. — Knihy Herorew. — Knihy magnus Albertus. — Knihy fizonomaja. — Druhaja Trojeja o kniazia Hrehora.

Najpierw antyfony dwa na pergaminie, jeden odświatny, a drugi niedzielnny, oba zupełne — a drugie antyfony dwa na pergaminie, jeden odświatny, a drugi niedzielnny, niedopisane oba. księgi prawa duchownego. księgi statuta korony Polskiej (Łaskiego 1506). księgi... zielnika, inne księgi zapewne także zielnika. księgi aptekarskie. księga biblij rękopism, a mszał wielki na pergaminie rękopism, a drugi mszał mały na pergaminie rękopism... księga (Jakóba de Voragine) historia Lombardica. księga (Wernera Rolewink) fasciculus temporum. księga revelationes coelestes sanctae Brigittae. księga (Dares i Diktias) historia Trojana, księga Aesopus moralisatus cum bono commento, księga historia gestorum et preliorum Alexandri magni, księga Horarium 1495? księga Albertusa magnusa, księga (Petrus de Abano) liber compilationis physiognomiae; inna księga (Guido Columna) historia destructionis Troiae od książęcia Grzegorza.

Regestr knih szto Pan Jego Miłost u Petrykows kupiż.

Cesaraki prawa. — 6 knih: instituta, diest vetus, diest novus, kodyx, inforcyatum, volumin.

Kazalnnych knih — dwoji knihi rozary — treti Maryale — Suma anelika — Psaltry z wykładom — mszałik mały.

Brewiłek — Allmansch — Sentencyarum 3 knihi — Jozefus z istorysami — Spiacnam eksimplorum. — Dormi secure kazanie. — Bartolomivus o własnosty reczej —

Cesaraki prawa. — Szczęść ksiąg: institucje, digestum vetus, digestum novum, codex, inforciatum, volumen.

Kaznodziejskie księgi, dwoje ksiąg rosarium sermonum (Bernardini de Bustis), trzecie Mariale (tegoż), (Angelus de Clavasio), Summa dicta angelica, Psalterz z wykładem, mszał mały.

(Joannis Reuchlini) Vocabularius Breviloquus, (Joan. Regiomontani) Almanach perpetuum, Sententiarum trzy księgi, Josephus (czy Flavius, czy ben Gorion?) z hi-

ponieważ napelniał ją starożytnemi pisarzami i filologiczne wejrzenie przybierała. Był też wysłany przez Zygmunta Augusta franciszkan Lismanin, królowej matki spowiednik, za granicę, ażeby ponabywał i przywiózł dzieła protestanckie. Osiadł Lismanin w Szwajcaryi i zawiódł w oczekiwaniu króla. Wszakże dość już znamienita bez tego królewska biblioteka, oddana w dozór Łukaszowi Górnickiemu. Schodząc ze świata król Zygmunt August wszystkie swe księgi, którekolwiek miał, przekazał do collegium jezuitów w Wilnie, których fundował za królewskim zezwoleniem biskup Wileński Waleryan Protasewicz Suszkowski, przekazał wszystkie, oprócz gradułów, agend, mszałów, wiatyków, i tych ksiąg, które ku śpiewaniu i sprawie ceremonii kościelnych przynależą, te bowiem przeznaczył do kościoła S. Anny na zamku (e). W tych za-

Kronika wscho sweta.—Herbar—
Mołot złostej.—Witas Patrum.—
Drewo bliskosty.

historysmi, Speculum exemplorum, Sermones domini secure de tempore et de sanctis, Bartholomaeus de Glanvilla Anglica de proprietatibus rerum, Chronicon albo supplementum, (Forestiae), albo też epitome dictum condimentum novitiorum, Herbarius, (Henrici Instoris) malleus maleficarum, (Hieronymi) Vitae Patrum, Arbor consanguinitatis.

Regestr Czeskich knih.

Naperwej kniha biblia — Kniha polnaja srebrom okowana — Kniha swetoho Jana Złatonsta — Kniha Alexandreia Polskaja srebrom okowana.

Najpierw książka biblia, książka polica w srebro oprawna, książka świętego Jana Chryśotoma, książka o Alexandrze Wielkim po Polsku w srebro oprawna.

- (e) „Księgi wszystkie nasze, którekolwiek na ten czas w ręku i w schowaniu Łukasza Górnickiego, a potem u kogożkolwiek i gdziekolwiek będą, niechaj łchnośćcie dadzą do collegium jezuitów w Wilnie, których fundował tymczasem zakonem naszym książd biskup Wileński Walerian. Okrom gradułów, agend, mszałów, wiatyków i innych ksiąg, ku pieniu i sprawie ceremonji kościelnych przynależących, te do kościoła S. Anny odkazujemy i aby tam były dane, chcemy. A iż onych ksiąg, które jezuitom oddajemy, jest niemały i nie podły sprzęt, obowiązujemy za nie OO. jezuitów, aby byli powinni każdą niedzielę i każde święto do kościoła S. Anny z collegium swego, jednego kaznodzieję dobrego i godnego słdź, kazać i uczyć nauki i woli miłego Boga, wedle ustawy kościoła powszechnego.“ (Testament Zyg. Aug. w pamiętn. Warsz. 1819 r. nr. 82.

tym księgach, które się jezuitom dostały, było dosyć pisarzy starożytnych, tak łacińskich jak greckich, oraz niektórych ojców kościoła i innego rodzaju dzieł cokolwiek; wszystkie prawie folianty, jednostajnie oprawne, z wyciśniętymi wyrazami, że to jest Zygmunta Augusta własność. Żadna dotąd biblioteka w Polsce nie otrzymała była podobnego daru, którym, wileńskich jezuitów od razu, pięknie i dostatnie wzbogaconą została. Wkrótce Stefan Batory, mnożąc jezuickie fundacye, a z nimi naukowe w Litwie zakłady, których Litwie niedostawało, zafundował w Wilnie uniwersytet, poruczając go już będącym jezuitom. Tym sposobem kolegium jezuickiego biblioteka, stała się biblioteką uniwersytetu i służyła od razu za pierwszy zakład bibliotece uniwersytetu. Niezaniedbali ją w ilość ksiąg pomnażać: zawsze jednak, biblioteka niegdyś króla Zygmunta Augusta, stanowiła piękny rosnący wydział. Podobnie jak król Stefan, tak inny uniwersytet, tworzył przemożny Zamojski. Koniec wieku XVIgo i początek XVIIgo widział wzrost uniwersytetu Zamościa, który udowodniał wielkie wylanie się dla światła hetmana i kanclerza Rzeczypospolitej. Zamość, nie tylko stawał się warownią kraju, ale razem siedliskiem światła. Zamojskie papiernie, drukarnie i uniwersytet, biblioteką i innemi potrzebami opatrzone, były owocem starań Jana Zamojskiego i tych imienników jego, którzy w jego widoki wchodzili. Biblioteka uniwersytetu Zamojskiego nie mało młodsza od innych w kraju będących, wkrótce potrafiła nie tylko liczbą, ale i dobrocią dzieł, innym w kraju wyrównać. W połowie pierwszej XVIIgo wieku, już ona była zupełna (f). Nie wiele dbała o wychodzące świeżo w dru-

T. XV. p. 81). Czyli w to rozdysonowanie objęte były księgi Zygmunta ojca i gdzie się obróciły? nie umiem powiedzieć. Łątwo jest w dzisiejszej uniwersytecie Wileńskiego bibliotece księgi Zygmunta Augusta widzieć, tych ksiąg Zygmunta ojca, co są w regestrze 1510 roku wyżej wymienionym wspomniane bardzo trudno.

- (f) Ponieważ nie wpadło mi w oko, sżeby od czasu, gdy od połowy XVII wieku po bibliotekach Polskich przybywać przestało, aby później do biblioteki Zamojskiej tak wiele przybyć miało, ośmielałam się tak decydującym sposobem o ówczesnej dojrzałości biblioteki Zamojskiej zapewniać. Przynajmniej jedno-

karni Zamojskiej, albo w innych krajowych dzieła, starała się pozyskać rękopisma i tych, może parę set albo i więcej licząc, przechowywała krajowe kroniki (g); nie brakło jej foliów i innej objętości ksiąg prawnych, nie tylko do prawa krajowego, ale i do Rzymskiego, nie brakło ojców kościoła i cokolwiek dzieł teologicznych; a najwięcej było łacińskich i greckich starożytnych pisarzy: nie można się było pomiędzy nimi spodziewać znacznej ilości pierwotnych wydań, (tak jak i w powszechności inkunabulów w tej bibliotece było nie wiele), ponieważ dość późno biblioteka zakładana; nie miała w ówczas interesu o nie starać się: ale pozyskiwała lepsze owego czasu wydania i w znacznej ilości. Była tedy nie małych zalet (h). A

chwilowy rzut oka na Zamojskie zbiory, nie dał mi dopyć, tego nowego pod koniec XVIIgo wieku przybytku dostrec. Powolne rozpoznanie dzisiejszej biblioteki Ordynata senatora wojewody, o tym przedwiedzieć może. Osoby błądzące przy dzisiejszej Ordynata bibliotece, może dadzą sobie czas sprawdzić to, co mówię i prostować moje obserwacje; może dadzą sobie czas rozpoznać po szczególe losy biblioteki uniwersytetu Zamojskiego, o tym dokładniej da się uczynić, że są podpisy na księgach do biblioteki dawnego uniwersytetu wchodzących. Dzieje światła krajowego i nauk w Polsce przez imię Zamojskich ożywianych, miałyby rzetelną wdzięczność Ordynatowi, gdyby do tego rodzaju poszukiwań kogokolwiek zachęcił. Byłoby to razem wyjadaniem, ile dom Zamojskich wspierał światło narodowe.

- (g) Kronika Gallusa, której exemplarz dziś w Puławskiej znajduje się bibliotece, była od familji Zamojskich oddana uniwersytetowi. Dla tego cytując ten kodeks w różnych pismach moich, zawsze go używałem Zamojskim. Jan Wincenty Bandtkie text tej kroniki drukiem ogłaszając, (Varsaviae 1824 8°) nazwał go Gnieźnieńskim powstając na umie, że, non recte hunc codicem Gnesnensem, Zamojskim nazwałem. Był ten kodeks własnością Jana Zamojskiego wojewody Sandomirskiego i biblioteki akademii Zamojskiej, a zatem słuszność Zamojskim a nie Gnieźnieńskim nazywać go kazała: a kiedy raz był Zamojskim nazywany, to już było niedogodnie dla piśmiennictwa i naczaj go przezywać, równie, jak jest niedogodnie i niewczesnie, gdy podróżnicy upornie i kapryśnie coraz odmienne odkrywany od siebie przykładom, wyspom, przygórkom, nazwiska nadają. — Za co Bandtkie błędem Lenguicha, którego haud parvam incuriam gromi, uwiedziony, zaraz na tytule Gallusa Marcinem przechrzczył? o tym nie miéjcie tu mówić.

- (h) Wszystko, co tu o bibliotece akademii Zamojskiej mówię, wynika z jednogodzinnego widzenia wspaniałej Ordynata senatora wojewody biblioteki, i bezwątpienia nie małego prostowania od osób świadomych, wymaga.

uniwersyteckie biblioteki: Krakowska, Wileńska, Zamojska, tym się od zakonnych różniły, że były więcej filologiczne. Wileńska w tym od innych mniej znaczącą, że niedostawało jej rękopismów; Krakowska tym znamenitsza, że najdawniejsza, w liczbę książek najbogatsza, liczyła bowiem około 2000 rozmaitych kodexów czyli rękopiśmiennych woluminów, wszelkich inkunabulów kilka tysięcy, a coraz nowo drukowanych książek, inne kilka tysięcy, tak, że w połowie pierwszej wieku XVIIgo kilkanaście i około dwudziestu tysięcy Krakowska biblioteka liczyć mogła. Po kilka tysięcy drukowanych ksiąg i po kilka set rękopismów, liczyły Łysogórska, Miechowska, Sieciechowska i inne dawne, którym przed innemi wyrównywać poczynały jezuitkie. Tym sposobem największą i najcelniejszą stała się Krakowska, jej urządzenie było do innych podobne. Miała swoich bibliotekarzy, kuratorów, prowizorów i kustoszów. Wielorakie te urzędy biblioteczne z czasem, w jedną poczęły się zbiegać osobę: prowizorstwo z kustoszostwem połączyło się (i). Było to wtedy, kiedy nad rzecząpospolitą roztaczała się chmura zapowiadająca przyszły upadek. Minęły lata świetnego Jagiellonów i Batorógo panowania, a długie pierwszego z Wazów na tronie Polskim życie, napępniało cały kraj cierpieniami, które z niezgód i wzajemnego na różnych punktach pojątrzenia się i gorzkich uczuć wynikały. Uniwersytet Krakowski jakożkolwiek wybrnął z poswarków swoich z jezuitami, podupadać poczynął. Starodawne zakony nie mniej téż do większego niż kiedy zaniedbania się zebrały i ustąpiły pola działalności nowszych. Wprawdzie nie przestali benedyktyni, cistercy i inni, przez całą pierwszą XVIIgo wieku połowę, ściągać z zagranicy książki, nie tylko już fa-

(i) Widzimy w Bandukiego hist. bibl. Krak. na karcie 47 i następnych, że od r. 1587 prowizorem czyli kuratorem był Marcin z Pilzna, od 1639 Jakób Vitellius, który tytuł bibliotekarza nosił. Po jego zgonie był prowizorem czyli kuratorem Paweł Herka, po którym nastąpił Stanisław Jurkowski. Bibliotekarstwo otrzymał był Joachim Speronius. Kustoszem po Walentym z Widsawy roku 1632 został Jan Brosciusz, który, gdy kustoszostwo porzucił, objął ten obowiązek Zachariasz Star-nigeliusz.

cińskich, ale dosyć Niemieckich, Francuskich, a więcéj Włoskich, nawet cokolwiek Hiszpańskich sprowadzali; ale te księgi udowodniały, że zakony te niedopuszczały odświeżania zbiorów swoich, nowego rodzaju przedmiotami, tak, że ich biblioteki coraz więcéj jedynie zakonnymi, zakonów od świata wyłączonych być miały. Z pomiędzy nowszych zakonów, najczynniejszym był świeżo w Polsce rozwijający się jezuicki, który, nie zdawał się obrażać staraniami dominikanów i franciszkanów, którzy w téż czasy, więcéj niż dawniej, księgami i nauką zainteresowały się. Jezuici, utrzymujący różne szkoły, tworząc biblioteki, tworzyli je więcéj na sposób filologiczny niż dawne zakony. Nie brakowało u nich dzieł teologicznych do ich potrzeb i polemiki przydatnych, ale daleko więcéj filologicznych, historycznych, scjencyficznych. Nie mówię tu o doborze, o lepszości, ale to było świeższe. Tegoż czasu dopiero, to jest z końcem XVIgo i w pierwszej XVIIgo wieku połowie, podraślało wiele bibliotek franciszkańskich, ponieważ z tego czasu dzieł, starożytnych pisarzy lub historyków, zbiorów historycznych, kronik średniego wieku i tym podobnych ksiąg, łatwiej znaleźć u franciszkanów, u bernardynów i u dominikanów, aniżeli u dawnych benedyktynów. W pierwszej XVIIgo wieku połowie w zakonie franciszkańskim, zjawił się Dehobłęcki i inni wesolego konceptu uczeni pisarze, którzy, bez znacznego z różnemi dziełami oswojenia się, powstać nie mogli (k). Już były pod ów czas wydania

- (k) Może do tych uczonych facecyj przyłożyli się pisarze innych zakonów, tymczasem z rękopismów franciszkańskich XVII i XVIIIgo wieku mogą przytoczyć kilku historycznych pisarzy, którzy w żadnym bibliograficznym dziele pojawić się nie mieli nadzieji, przytoczyć mówię kilku fantastycznych pisarzy, ażeby pobudzić do poszukiwania ich tworców i co pod ich imieniem rzeczywiście istnieje, albo zmyśłone zostało.

Prokosz czyli *Procosius benedictinus monachus*, *chronicon Slavo-Sarmaticum*. Pisał za czasów Mieczysława I.

Kagnimirus de Gora Comes ex gente Sauborum, *chronicon Polonicum Goranus*, in quo quatuor regum, ritu christiano inuictorum vitae eorumque gesta conscripta sunt, aż do 13go roku Bolesława Śmiałego. Tenże Kagnimirus pisał księgę o familiach Polskich.

Iachon Colco diligentissimus rerum scriptor.

Jardo expresse dicit vir suo tempore laudabilis. Tak o tych obu mówi, (przytaczający również i Prokosza),

zbiorów synodów, koncyliów: lecz ich nie dostrzegłem, w żadnej ni młodszej, ni dawniejszej bibliotece, które mi z tamtych wieków rozpoznać się zdarzyło.

Czwarty perjod: zaniedbanie i podupadnięcie od roku 1650 do 1750.

XXX. Rok 1650 wszędzie wycinał znamiona nieszczęść krajowych. Też same klęski, które wszystkie krajowe okolice trapiły, dotknęły i biblioteki. Koszackie pożogi rozniesione zostały w strony drewnianymi budowlami napełnione, i z ogniem płonęły po klasztorach, lub przy cerkwiach, lub po domach szlacheckich znajdujące się, zbiórki ksiąg i archiwa (1). Szwedzkie wojny powielekroć odnawiane, napełniły kraj rabunkami. Nie wywieźli Szwedzi z Polski całokształt biblioteki, jak z Niemiec do Rzymu; albo do Szwecji wyprowadzone były, ale nawiedzając je, porywali z nich pojedyncze sztuki. Z Krakowskiej różne rękopisma, z bliższych Szwecji Prus, różne księgi; ze wszystkich stron unosili dowódcy wojsk i pojedynczy wojacy, archiwa, albo jakie volumina, ażeby te, leżąc w ich domach w Szwecji, były familijnym wielkich wypraw pomyślnikiem. Co było za Karola Gustawa, to się ponawiało za Karola XII. Wojna z carem Alexym Michajłowiczem, mogła podobne sprawić szkody, ja-

Niccho czyli *Nyczho canonicus Plotensis*, który pisał *ehronicon inclytae Mzouitarum gentis*, a który ma być dawniejszy od *Wincentego Kadłubkowego* syna.

Tomkoż Mokraka biskup *Wrocławski*, pisał, *ehronicon Silesitarum*.

Ci pisarze osobliwsze wiedzieli rzeczy, miesiąc, dzień urodzenia i śmierci króla *Piasta*, rycerzy, co się z *Mieczysławem* pochrzcieli, o bytności *Mieczysława* w *Kijowie*, o *hetmanach* i *kasztelanach* za *Leszków*, o królu *Lechu* i *Polaku* i o bardzo wielu tego rodzaju powieściach.

- (1) W *ruskich* stronach *ruskie* biblioteki do *środku XVII. wieku* prawie jedynie *rękopiśmiennymi* były, znając *zmiany* w *piśmienictwie* *ruskim* *zachodzące* i *księgi*, *jakich* *kościół* *ruski* *potrzebował*, nie trudno byłoby *ogólnie* *rozprawić* *wyrazami* o tym, co w tych bibliotekach było: ale o ich bogactwie, konserwacji, klęskach, o dawności i odświeżeniu tego co posiadały, nie mając *szczególnych* *wiadomości*; a nie mając *szczególnej* *wiedzy* o *całości* *jakiegokolwiek* z tych *ruskich* *bibliotek*, gdyż tylko z nich *pojedynczo* *ruskie* *rękopisma* *widywać* *się* *zdarzało* — o *ruskich* *bibliotekach* *nie* *powiedzieć* *nie* *umiem* i *nie* *umiem*.

kie się przypadkowie w czasie wojny wydarzają. Później, 1714, wziętych było z Mittawy do Petersburga ksiąg 2500, które posłużyły do pierwszego utworzenia imperatorskiej biblioteki (m). Rok 1717 przyniósł niejaką wewnętrzną i zewnętrzną spokojność, niezdolawszy ukojzić moralnych cierpień. Pierwszy wyłew klęsk i nawiedzenie stolicy Krakowa przez nieprzyjaciół, sprawiły to, że przez lat kilkanaście, Krakowska biblioteka była zamkniętą (od 1649 do 1663) (n), a po kilkoletnim nieładzie zupełnie nowego uporządkowanie potrzebowała. Zajął się tym rektor Jędrzej Kucharski, a z nim Marcin Radymiński w latach 1661, 1662 (o). Radymiński nadto opatrzył dochodem kilkunastu złotych bibliotekę (p). A mało było dobroczyńców takich, co by jakie takie księgi darowali (q). Większą ofiarę czynił Hieronim z Olszewa, gdy zapisał kapitał przez jakiś czas 500 złotych na potrzeby biblioteki przynoszący (r). Te ofiary były szczupłe i od czasu nowego urzędu biblioteki zredukowano bibliotekarzy. Nietylko bowiem prowizorstwo z kuratorstwem połączone było, ale bibliotekarstwo poruczone zostało przełożonym kolegium większego (s). Podobnej naprawy jak Krakowska, potrzebowały inne, nie wszystkie tę naprawę znajdując. Królewiecka uposażona r. 1668 pięknym darem 450 ksiąg i rzadkich rękopismów od Bogusława Radziwiłła zapisanych (t). Podobnych ofiar krajowe nie miały. Wprawdzie Radziwiłłowskie archiwa i zbiory ocalały, i nie

(m) Backmeijster, *essai sur la bibl. de l'acad. des sciences de S. Petersb.* 1776 p. 47. 48.

(n) Bandt. *hist. bibl.* p. 50.

(o) Bandt. l. c. p. 193 i nast. kończył uporządkowanie po Radymińskim Rafał Arteniński.

(p) Bandt. l. c. p. 81.

(q) Bandt. l. c. p. 196. Szymon Makowski p. 147, Jan Michalski i trzech innych są wymienieni odr. 1671 do 1774, którzy ksiądkami ofiarowali.

(r) Bandt. l. c. p. 85.

(s) Praepositi collegii majoris, byli razem praefecti bibliothecae Bandt. l. c. p. 49. 50. — Roku 1692 kustoszami biblioteki byli Bazyli Płaszczewski i Maciej Brocki, kanonicy u S. Anny. Bandt. p. 144.

(t) *Series librorum qui bibliothecae in Prussia Regiae augmento Radziwiliiano, post editum hujus A. 1673. catalogum, noviter accessere.*

jedne przypadkiem ochronione być mogły, lecz w powszechności wszystkie inne uszczębiane różnemi przypadkami, nie były dosyć nowym przybytkiem zasilań. Wiele było takich, które od połowy XVIIgo wieku, od téj pamiętnej daty rozpoczynających się klęsk, zupełnie wzrastać przestały, jak na przykład, bernardyńska w Opatowie wiele rzadkości pierwszych druków przed wielą inemi licząca. Wszystkie nawet zakonne przez następne pół wieku XVIIgo i w początkach XVIIIgo, zaledwie znały co jest księgą sprowadzić. Ani od tego jezuickie wyłączyć się dają; i te w téj mierze zaniedbały. Chyba nagła potrzeba niewoliła do pozyskania dzieła jakiego. A jeśli mamy przypuścić jakie sprowadzenie znamienitszych co do ogromu dzieł, to będą kaznodzieje: Benedykt Fidelis 1682, Paoletti 1664, Bignioni 1663, Hartung i Knittel, dzieła o kaznodziejstwie Mansego 1670, Masenjusa 1678, komentarze nad pismem Naxera 1660—1672. Sylveiry 1665, 1680. nareszcie Corneliusa a Lapide 1620—1680. Napęłniły się przytym szafy i puzdra, w których księgi chowano, dziełami krajowemi, conceptowemi kazaniami, conceptowemi ascetami, pagnegyrystami, makaronistami. To wchodziło do zakonnych bibliotek po zmarłych zakonnikach, tym się zbogacały biblioteki. Innym bibliotek przybytek, mało w czym bywał różny. Tylko szkolna biblioteka potrzeba zniewalała szukać dzieł pokaleczonych autorów. Lecz to podupadnięcie, będąc wypadkiem podupadnięcia wieku, uciążliwsze jedynie z powodu niższego w naukach stanowiska Polski, stając się dla niej gorszym niż klęski i niedostatek, towarzyszone było zaniedbaniem i powolnym na biblioteki srożeniem się. Mały ku nim interes, mały do nauk zapaf, sprawiał, że pożyczano i rozbierano z bibliotek księgi, a te, w znacznej ilości nie wszystkie wracały, rozchodziły się po rękach, albo zupełnie zatracone i zniszczone bywały (u). Wielka liczba była zupełnie wyniszczana, a biblioteki przeczyszczaniu ulegając, traciły, nie tylko te dzieła, które wiek obrażały, ale i te, które się zdawały być niepotrzebne, za stare, nic. warte. Wszy-

(u) Bandt. I. c. pp. 82, 83, 144. cferatur 49, 58, 61.

stkie takie bywały w pień wytępiane, a jeśli ocalały, nacechowane znieważającemi je dopiskami, uszczerbione wycięciem, szaszyciem, zamazaniem. Chwali się Adam w katalogu na Łysój górze, że przepurgował bibliotekę. Męczą się bibliotekarze w Wilnie i w Warszawie, gdy im przyjdzie odgadnąć zamazane nazwisko autora, wydawcy lub drukarza. Imiona Erasma Rotterodama, Kratandra i sto innych o herezję podejrzanę, powycinane, pokreślonę. Wreszcie nie umiano szacować i chodzić koło książek. Jasno to było z czułych starań, jakie około nich podejmowano. Rzucono klątwy na tych, co by je z miejsca unosili, sobie je przywłaszczali, i liczono, aby w nich ubytku nie było, a spisywane tym końcem katalogi, ukazują dziwne nanotowanie jedného lub dwu wyrazów z tytułu, wziętych, w których ani miejsca druku, ani czasu, ani autora, ani prawdziwego tytułu, a często ani sensu doszedzi. Takich katalogów było wiele w wieku XVII i w XVIII (w) pomniki czułości o książki, już nie na pulpitach, jak dawniej do użycia opartych i pozaczepianych, ale do spoczynku po szafach, pułkach i puzdrach, albo skrzynkach i kuarach poukładanych. Mogło być i musiało być nieco lepiej u jezuitów, lecz nadzwyczajnym było u benedyktynów zjawiskiem, że w początku XVIIIgo wieku, znalazł się pomiędzy nimi cudzoziemiec, który lepsze o bibliotekach wyobrażenie mając, pozyskał zaufanie do utworzenia katalogu. Może to jest pierwszy porządniejszy w Polsce wygotowany katalog, który roku 1703 ksiąg Łysogórskich wygotował Jerzy Jonston Anglo Saxonus de Castro. Porządne numerowanie, szczęśliwe z tytułów dat krótkie wypisywanie, zaleca pracę Anglika. Czyli jego przykład pobudził jaką okolicę do naśladowania nie mam do tego śladów. Porządniejszy i dokładniejszy u cystersów w Wąchocku r. 1735 katalog, może jest wypadkiem młodzieńczych w owym roku starań Józefa Andrzeja Załuskiego.

(w) Jest ich do widzenia, cokolwiek w bibl. przy uniw. Warsz. Wspomina o takich Bandt. hist. bibl. p. 126. 127., a z tego co mówi, pokazuje się, że jezuickie katalogi również takie, a nie lepsze były.

*Perjod piąty: wzmagające się ożywienie rzeczy bibliotecznych
od roku 1750.*

XXXI. Nie od razu zepsutą rzecz naprawić, nie od razu niedojrzałe prace ludzkie ulepszyć się mogą. Jeżeli zjawiają się w polepszaniu, w udoskonaleniu piękne zabiegi, obok tego oporem stawa, nałogiem zaległe, niedbalstwo, nieświadomość, i przewrócone wyobrażenia. Słusznie na takie powstawać należy, ażeby ich rozlewowi kłaść hamulec, a gromić bez umiarkowania, jest niesprawiedliwością, bo najpospolicij, błędzący, nie wiedzą co czynią. Trzeba ich oświecić, mimo ich oporu na drogę prawdy naprowadzać, to powolnymi stać się może zabiegami. Doznawa tego sprawa biblioteczna w Polsce, od czasu, w którym po ciężkim zaniedbaniu się swoim i szkodliwym podupadnięciu odżyła. Od lat kilkudziesięciu podnoszona, stopniami ulepszenia pozyskać mogła. Jabłonowskiego i Załuskiego i Janockiego pierwsze pisma, ustąpiły wyższej dokładności dzieła Bentkowskiego, a już dzieła Bentkowskiego. Juszynskiego dokładniejszej pracy potrzebują. Urządzenie biblioteki Załuskich, podnieciło lepsze wielu innych uporządkowanie, które niewyrównały później przedsięwziętym, a tym mniej podejmowanym dziś w Krakowie, w Krzemieńcu. Olbrzymie było Załuskiego ksiąg zbieranie; zbierali z czasem Ossoliński i Czacki; dziś z resztek pozostałych, nie strudzone zabiegi bardzo wielu miłośników i znawców, przesypują skarby klasztorne i wygrzebują z niedościgłych zakątków zabrukane klejnoty. Liczne i mnożące się z tego względu zdarzenia dotyczyć mamy, ponawiać wzmianki zniszczenia i strat poniesionych, upowazeczniające się światło, i zacięjsze dla bibliotek uczucia. Te zdarzenia, z losem kraju, trojakich niejako odmian doznały, a imiona Załuskiego, Czackiego i Bentkowskiego, do coraz nowego obrotu narodową czynność potracają. Wiem to dobrze, że przedsięwzięty do kręślenia obraz, nie będzie dostatecznie wyrobiony, ponieważ czuję, ile w innym położeniu moim, mogłbym to lepij dopełnić; czuję, że mając więcej do tego czasu i myśli swobodnej, dojrzalszby rzecz przetrwać można, że od innych na chwilę odrywając się zatrudnień i obowiązków, dosyć natężyć pracy i

dość rozwinąć się nie zdołam. Aniby w tym pomogła czasu odwłoka, ponieważ co w tych wtórych księgach bibliograficznych piszę, to spajam z rozpraszających się coraz więcej myśli: jeszcze jeden i drugi rok a rozbiegną się do ostatka, w latach moich bibliotecznych posług, podrosłe wyobrażenia. Co było niedawno skupione i łatwe, to się rozbiega, zapomina; im później, tym pracowitsze, tym niedokładniejsze staje. Przez odwłokę nie byłoby ulepszenia, przybyłoby uciążliwej i mordującej pracy. Dla tego, gdy zadość przyrzeczeniu czyniąc z tymi wtóremi bibliograficznymi księgami występuję, zamieszczam i ten obraz lat kilkudziesięciu sprawy bibliotecznej. Połowa wieku XVIII. jak całą Europę na inne zwróciła drogi i stała się przesileniem, że się dźwignęła z pewnego rodzaju przyćmienia, jakim ją wiek poprzedni obarczył, podobnie skutkowała i na Polsce. Różne miejscowe zdarzenia do tego kraj przypasahiły. Poruszenie się niektórych osób, a mianowicie młodego Józefa Andrzeja Załuskiego, ochota wywodzenia swych antenatów, upadła sprawa Leszczyńskiego, rozproszenie się wielu Polaków za granicą, a mianowicie do Francji, ich podróże, niektóre literackie związki z pogranicznymi ziemczastymi krajami, dzieła Jána Daniela Hoffmana w Gdańsku 1740' o drukarniach w Polsce, Józefa Alexandra Jahłonskiego w kraju we Lwowie r. 1752 niedołączne i fantastyczne dzieło Muzeum Polonum i wspomnionego Załuskiego przedsięwzięcia, potężnie interes do ksiąg i do światła podnosiły. Józef Andrzej Załuski, referendarz koronny, z ruiną własnej sytuacji, począł zbierać księgi, tym końcem uskapiął sobie pierwszych potrzeb, a jeździł aby księgi wynajdywać. Po upadku sprawy Leszczyńskiego 1734. długi jego pobyt we Francji, nie ostudził jego gorliwości. Opatrzony od króla Leszczyńskiego w Lotaryngji opactwem, dochód jego przeznaczył na nabywanie ksiąg we Francji. Dla naprawienia podrujnowanej fortuny jego, król August III. obdarzył go opactwem Wąchockim, pozyskał też Załuski Sapieżyńską prebendę w Kodniu. Tym sposobem znacznymi obdarzony dochodami, nie ustawał w przedsięwzięciu swoim. Wysokie urodzenie, przechwalanie się dawnością herbownych Junoszków udułwiło mu zaintere-

sowanie możnych panów; stopnie duchowne, podęły środki do poruszenia zakonników. Wielki kanclerz litewski Jan Frideryk Sapieha, i koadjutor Wileński Józef Stanisław Sapieha, wojewoda nowogrodzki Józef Alexander Jabłonowski, biskup przemyski Wacław Hieronim Sierakowski, a za nimi Michał Radziwiłł i wielu innych, sprzyjali i pomagali jego pierwszym usilnościom, a chociaż po swym powrocie z Lotaryngji Załuski nie miał dawnego znaczenia, wszelako nie tracąc pozyskanych uczonych względów, opatrywany duchownemi dochodami tym dzielniej wpływać mógł na zakony. Radliński u miechowitów, Sliwicki u misjonarzów, Królikowski u dominikanów, a przed innemi kuzyn Załuskich Konarski u pijarów, i wielu przytym przełożonych klasztornych przykładem i zachętami Załuskiego obudzeni zostali. W gorliwości swojej nie strudzony Załuski nawiedzał domy prywatne, biblioteki klasztorne, przetrząsał ich volumina drukowane lub rękopiśmienne, i bardzo rozumną drogą, do swoich zbiorów pozyskiwał. Tajemnie podchwycił, wydarł, kupił (x), uwiódł nieświadomych, mieniał się z niemi, dość, że swęgo dopiął i do swęgo zbioru ściągnął, historyczne i najrzadsze rękopisma, rękopisma starożytnych pisarzy lub czymkolwiek ważniejsze, pierwotnych druków exemplarze, i krajowych drukarni dzieła, których już jedyne pozostawały exemplarze. Albo corvo rariores, w języku Polskim fenixy, gromadziły się pod dachy Załuskich.

XXXII. Takie biblioteki zbierania, oczywiście nie miały uszczerbek bibliotekom klasztornym czyniły. Jakożkolwiek Załuski nie raz wynagradzał i wielką ilość podublowanych zbiorów swoich, ze swojemi własnoręczuemi dopiskami i znakami i wybitym nazwiskiem swoim po wielu bibliotekach zakonnych rozproszył, wszakże na zawsze z nich uniesione zostały takie, które nigdy z bibliotek wychodzićby nie powinny. To atoli Załuskiego ksiąg podchwytywanie i księganmi fry marczenie, tu i ówdzie ocuciło z niedbal-

(x) Zakupił naprzykład w r. 1763 około 700 książek po moim dziadzie Henryku Lelewel.

stwa uśpionych. Ożyło uczucie, szacunek dla ksiąg znające: zakonne biblioteki znowu liczbę znaczną ksiąg zapotrzebowały i sprowadzać poczęły. Opaci i starsi klasztorów, różnie daleko usilności swe w tój mierze pomykali. Odnowiali porządki biblioteczne, starali się o ludzi świadomszych, którzyby koło ksiąg ci odzili, ich katalogi wygotowywali. Katalogi, Sieciechowski 1757, Miechowski 1762, były owocem czystszej ksiąg znajomości (y). Wprawdzie od niejakiego czasu zakony ze światową pracą mniej oswojone, zapępiały swe szafy najwięcej theologicznemi dziełami, lecz widzieć między nimi było, dzieła świeże, lepsze, ogromne i kosztowne. Sprowadzane nowsze ojców wydania, Vitry, Weneckie; bullarja, komentarze pisma, tylko o soborach mało, i zbioru concyliów, jakie wychodziły, ledwie w jednej dośledziłem bibliotece, sto w pojezuickiej w Kaliszu. Wszakże sprowadzane bywały i innego rodzaju dzieła, dzieła historyczne. Na Łysą górę przybyły Muratorego, Mabiliona, Gallia christiana. Po niektórych miéjściach były szkoły, pewne studia, a zatym i szkolne księgi sprawadzané. Młodsze zgromadzenia, jezuitów, misjonarzów, pijarów, po stolicach i miastach prowincjonalnych, filippinów w Studziennicy napęlniły się bardzo rozmaitemi XVIIIgo wieku dziełami, i w pozyskiwaniu ich doskonalsze niż którekolwiek były, a naukowa i szkolna potrzeba, sprawiała, że nie tyle religijnych, co filologicznych, historycznych, scientificznych, nareszcie francuskich belles lettres wchodziło: a pijarskie i misjonarskie sprawadzaniem tym francuziały niejako. Wiele z tych nowych bibliotek tak żywo wzrosły, że najstarszym wyrównywały. Jeżeli Sieciechowska biblioteka około 6000, Miechowska i Łysogórska do 9000 voluminów liczyć mogły. Mogły im wyrównywać bazylińska w Wilnie i dominikańska w Grodnie, a może i po innych miéjściach (z).

(y) Mówi o podobnych katalogach Bandtkie hist. bibl. p. 110. Po wszęchny to był zwyczaj w Polsce pisać katalogi tablicowym sposobem na wzór Weislingera. Wszakże i tak można pisać dobrze.

(z) Tak sądzę o dominikańskiej w Warszawie i w Wilnie, których nie widziałem. I ze wszystkich zakonnych bibliotek najmniej

Dosyć było jezuickich i pijarskich kilkotysięcznych, a misyjarska i pijarska w Warszawie do 20000 liczą (a). Lecz zwracając tę na zakonne i różnych duchownych zgromadzeń biblioteki, uwagę i to przydać musimy, że nie wszystkie jak te dopiero wyraźnie wspomniane w równiej były konserwie. Bywały one nabawiane niekiedy o straty, jak zdarzyło się w pewnym miejscu, gdzie sprowadzając starszy zakonni znaczną ksiąg ilość, te zaledwie przyszły, umarł. Po jego zgonie nie saraz do nich się wzięto, stały czas niejaki w pakach po korytarzach narażone na rozrywanie przechodniów. Bezwątpienia po obszernym kraju dawniej Rzeczypospolitej, można wiele pozbiierać przypadkowych zdarzeń, któreby mogły wyjaśniać w jednych miejscach nieostróżność, w innych niełafne wzięcie się, w innych prawdziwe niedbalstwo i ostatnią ku księgom wzgardę, której potracić i zmienić ani Załuski nie mógł. Wszędzie tak na świecie było i u nas inaczej być nie mogło, że byli ludzie błędu, uprzedzenia i lenistwa, którzy towarzystwom wielką szkodę przynoszą. Wiele tedy zbiorów ksiąg bywało pod dachem lub pod sklepieniami wystawionych na zupełne zbutwienie i zgniecie, a przynajmniej na pył i kurz, który od roku do roku, coraz w grubszych i więcej zakopciałych warsztwach na księgi osiadał, z czego mógł krotofilnie żartować Krasicki, a gniew, który na siebie ściągał, wyjaśniał, że w żartach jego było więcej niż połowa prawdy. Lecz wróćmy do zbiorów Załuskiego. Przestawał on na lekkim posiłku, oszczędzał wydatków, a wszystko dla ksiązek poświęcał. Prędko się okazało, że zbierał dla powszechnego użytku. Już w 1746. 1748 stworzył ją do publicznego

znam dominikańskie. Grodzieńską wprawdzie widziałem, i moje to jest niedbalstwo, że mój nie zrozumiał i czystego nawet o tej pięknej bibliotece wyobrażenia nie mam. Do innych nie mogłem znaleźć przystępu.

- (a) W Wilnie pijarska wielkie pomnożenie swoje winna staraniom Wykowskich i Dogiela. O Sebastianie Wykowskim wspomina Szymon Bielski (*vita et scripta quorundam e congreg. scholar. piar. p. 49. 50.*) *amplam exquisitorum librorum copiam comparavit*. Podobnie o Dogielu (p. 87.) *bibliothecam domus proprio sumptu, lectissimis libris, ac instrumentis mathematicis ornavit et auxit.*

użycia. Zostając biskupem kijowskim 1758 nowe mu otwierały się sposobności do pomnażania zbiorów. Zawsze ta biblioteka choć już publiczna i otwarta, była familijną Załuskich biblioteką i biskup Józef Andrzej wspierany w jój gromadzeniu przez rodzzonego brata, Andrzeja Stanisława Załuskiego biskupa Krakowskiego, który wniósł do zbiorów Załuskich księgi niegdyś króla Jana III. i prymasa Olszowskiego, nie myślał z niej wyzuwać swe inie, tylko postanowił poddać pod pewien jezuitów dozór, w czym 1761 czynne poczynił kroki (b). Janocki był bibliotekarzem, do pomocy wzięty jezuita Stefan Wulfers, i sam biskup około biblioteki chodził. W nowój hudowie Załuskiego, szło wszystko z jego niemałą pociechą porządnie. Pociaszony biskup ofiarował w pieczę rzeczypospolitéj bibliotekę. Lubo przyjęło niewdzięcznie, wszelako nie cofał swój ofiary (c). Z innymi wywieziony 1768 z Warszawy: w niewoli nie zaniedbywał swych prac bibliograficznych i czuwał nad swoją biblioteką w Warsza-

(b) *Virus iam supremae voluntatis suae tabulas confecit, anno r. a. 1761. in quibus religiose se saneto constituit, ut, se ad Superos abeunte, haec bibliotheca, cum omnibus sedificiis, hortis, arcisque suis magnas etiam aede, erigendo nove typographico destinata, collegio majori S. J. Varaviensi, sempiterno jure cedat. (Janocki Sarmaticae lit. fragm. p. 133.)*

(c) Sam Załuski w swym dziele w niewoli pisanym: *Polska w ob- szernych wiadomościach swoich skrócona, które w rękopiśmie* *eksystuje*, tak pisze pod r. 1764tym:

Pod czas koronacji sejmku, nie w Krakowie,
Lecz w Warszawie, z dyspensą Stanów pro hac vice

Łaskę trzymał koronną referendarz Jacek

Małachowski a pióro Zawisza, szambelan

Królewski. Na tym sejmie, ja który to piszę,

O trzy rzeczy prosiłem: 1) by rzeczypospolita

Wszą pieczę fundacją mój biblioteki

Wzięła, a zato żeby probostwo Warszawskie

Z rąk nigdy mój familii nie wychodziło.

2) By w Zytemirzu gruntu mi wymierzono

Fryz kościoła katedry, 3) bym miał pozwolenie

Jechać do wód. I tylko też to wyjednalem.

Odmówiono mi pierwsza. Jam przecież ten fundusz

Ofiarował ojczyźnie, choć beneficja

Ab ingratia tolluntur. Co zaś do drugiego

Wszak nie może być kościół bez cmentarza

Bez niewdzięcznej ojczyzny, ja ogrozić każę.

wie, gdy uzyskawszy na to pozwolenie władz Rosyjskich, potrafił w ciągu swój niewoli zakupić w Holandji 3000 ksiąg, które do Warszawy przysłały. Wrócił nareszcie biskup do Warszawy i do biblioteki swojej, w marcu 1773 i słusznie nie małym tknięty był smartwieniem. Powtarzał on, że nagłąby śmierć znalazł, gdyby zajrzał do sali kopersztychów (d). W czasie jego nie bytności, bibliotekarz Janocki słabiejący na oczy nie był w stanie dojrzyć i dopilnować bibliotecznej posługi, znalazł się podbibliotekarz taki, który przez te lata dwóm Włochom i pewnemu staroście, różne księgi a najwięcej sztychy z biblioteki sprzedawał, a jakożkolwiek za lichą odstępował ceną, sprzedał ich za sumę 6000 talarów, czyli 36000 złotych polskich, a satym ogromną bibliotece szkodę zadął. Zjawily się przytym szkody, że nie oczyszczone księgi szły na pastwę robactwa, nie małe szkody z pożyczania ksiąg wynikły. Nie pomału tym strapiony biskup, zachwiał się w swoim dla publiczności wylaniu się, wstrzymał 1773 pożyczanie, tym trudniej mu było z swymi zbiorami rozstać się, projekta uczynienia ich narodowemi zdawał się z niechęcią przyjmować, z tym wszystkim nie cofał swoich postanowien testamentem w Kałudze ponowionych. W tym jezuci skassowani, a niebawem i biskup 1774. 9 stycznia ze świata zszedł (e), a Janocki ociemniał zupełnie 1775 (f).

(d) Bandt. hist. bibl. Krak. p. 143.

(e) W przypiskach Minasowicza do wspomnionego Załuskiego dzieła jest:

Przytomność miał do szczętu życia pastera cały.
Na godzinę przed śmiercią jeszcze artykuły
Przydeł do testamentu swą ręką w Kałudze
Pisanego (*) lecz cóż się nad tym punktem trudzę?
Żal mi pióro wytrąca, przemogła prywatna,
Na papierze się tylko zostały legata.

(*) Roku 1769, którego kopie z oryginałem urodzony Mateusz Ustrzycki filozof i doktor pisarz apostolski kolecjonował, i jako zgadzające się podpisem ręki własnej z urzędu swojego stwierdził r. 1774. z tych jedną qua executor mam u siebie pod datą 12 jan. a. ut supra.

(f) Linde praefatio tomi III. Janocian. p. VI. VII.

XXXIII. Zostało tedy wiele bibliotek osierociałych. Jezuickie i Załuskiego potrzebowały pewnych urzędzeń. Utworzona była komisja edukacyjna z pierwszych w Rzeczypospolitej mężów złożona, pod prezydencją prymasa Michała księcia Poniatowskiego, który w prezydentwie zastępował króla brata swojego. Miała ona zatrudnić się tym wszystkim, co się edukacji ściga, a przeto biblioteki jezuickie, Załuskiego, uniwersyteckie i szkolne interesować ją musiały. Biblioteka Załuskich, wszystkie biblioteki w Polsce, niezmiernie przenosiła liczbą. Jeżeli do 300000 ksiąg liczono, liczba dwukroć stu kilkudziesiąt tysięcy, nie była przesadzoną. Jak ogrom ilości, tak i pełność i dobór przewyższał wszystkie. Posiadała ona to wszystko, co było tak w rękopismach, jak w druku głównym skarbem najdawniejszych bibliotek Polskich, bo z uich, tych skarbów zaczerpnęła; posiadała to wszystko, co napępniało młodzież, ponieważ razem

Czterech exekutorów (*) swęj ostatniey woli
Naznaczył protektorów (**) tyleż testamentu.
By każdy wypełniony punkt w nim był do szczętu.
Lecz się stało inaczej, nie wiem z czyjś doli,
Czy też woli: ostatnią wolą nieboszczyka
Żyjących wola zniósła; nie pierwsza praktyka.
Mylę się, utrzymały się jego legata
W których duszę legował Bogu, schodząc z świata,
Ciało ziemi, kosztowną zaś bibliotekę
Swą Rzeczypospolitęj powierzył w opiekę
Serce swojej katedrze jak oblubienicy
Toć za swe wszyscy mają działów uczestnicy.
Zwłoki ciała w Warszawie złożyłś pasternu
Katedra ma depozyt serca w Żytomirzu.
Tea podział uczyniony, nie bez tajemnicy
Wszak serce być powinno przy oblubienicy.

(*) WWJJXX. Józefa Szaniawskiego kanonika Krakowskiego opata Wąchockiego; Adama Dunina Wąsowicza auditora curiae episc. kustosa Kijowskiego; Andrzeja Janockiego prefekta bibl. publ. Warsz. proboszcza B. bimojskiego; Józefa Epifaniusza Minasowicza (który to piszę) JKM. sekretarza kanonika téjże katedry Kijowskiej.

(**) JJWWJJXX. Wacława Sierakowskiego arcyb. Lwowskię; Józefa Kierackiego bisk. Przemyckiego; Jerzego Hilzona bisk. Smoleńskiego; i Krzysztofa Szembeka książęcia Siedulskiego koadjutora biskupa Chelmińskiego.

z nimi tegoż poszukiwała; posiadała nareszcie to wszystko, na co inne zdohyc się nie mogły, bo ogromny nakład i niezmordowane a ciągle starania, wyszukać po Europie zdołały. Dzieła przepychu i kosztu wielkiego, często nie tyle użytku, co ozdoby bibliotecę przynoszące, napełniły równie ogromną ksiąg liczbą, jak i najpotrzebniejsze pisma. Oprócz tego, pomimo strat z niedostatecznej usługi, ciasnoty i wilgoci miejsca wynikających, pielegnowanie téj biblioteki było daleko lepsze od innych. Biskup Załuski nie był próżny łowiec na wolumina. Obejmował on całość zbiornego swojego, obejmował wielką pamięcią każdy szczegół i każdy szczegół rozumiał i objaśniał. Każda książka była przez niego konnotowana, i dowodziła zgłębienie wszystkiego; każda znaleziona być mogła, i dowodziła pewny porządek. Lecz z tą wielką Załuskich biblioteką ta zachodziła trudność, że schodzący ze świata biskup, zostawił 400000 złotych długu na niej ciążącego, a pomimo tego, że świętej pamięci biskup, zniewolony został do uczynienia biblioteki, narodowej, czyli biblioteką Rzeczypospolitej; familia wymagała przynajmniej pewnej bonifikacyi za tę jej odjętą, tak znamiętą własność. Obliczała sobie około 3000000 złotych w zadosyć uczynienia strat, które przez to ponosiła. Łatwo było książkami dubletami zadosyć uczynić pretensjom księży marianów (g), i podobnym pomniejszonym kwestjom, lecz wielkie pretensye familii nie dały się tak łatwo zaspokoić, i nie mało strapienia komisji edukacyjnej przynosiły. Opóźnione od Stanów Rzeczypospolitej podsiękowanie Załuskich imieniu (h) nie były zadosyć czyniące, tak, że interes familii odkładany a nie załatwiony został (i). Tymczasem komisja edukacyjna zajęła się biblioteką, poruczyła jej dyrekcją Ignacemu Potockiemu pisarzowi

(g) Zaleciła komisja, ażeby z biblioteki Załuskich, niektóre duplikata ksiąg tamże mając potrzebnych, wydane były JXX. Marianom na zaspokojenie pretensji, którą oni mieli okazją z przyszanieniem jej przez nieboszczyka biskupa Kijowskiego na piśmie wydanym. (Protokół ekonomicznego komisji edukacyjnej Vol. II. p. 56. sesja 7 marca w piątek 1777 r.)

(h) Dziennik sejmku ord. 1780. sesja 27. 2 listopada p. 377, 378.)

(i) W protokołach komisji ciemne tylko wzmianki o tym pozostały. (Vol. I. p. 92. Vol. II. p. 97).

litewskiemu, a czuwała nad bezpieczeństwem i całością. Miejsce, w którym biblioteka umieszczoną była, wypadało zabezpieczyć od ognia, a myśleć o jego naprawie, aby zapewnić ochronę zbioru niedogodnie rozłożonego. W tej mierze wszelkiej ostrożności i pilności dołożono, która czasowie skutkować mogła (k). A tymczasem obmyślano, jakby dla narodowej biblioteki wystawić nową, wspanialszą, lepszą, dogodniejszą i zdrowszą budowę, obmyślano środki jakby ją przyzwyciężyć przyozdobić, wiele osób oświadczyło się z nieznanymi dla spełnienia tego ofiarami, ponieważ urządzone dochody i wydatki edukacyjne, w ówczesnej wielkiej antreprzyzy na siebie przyjąć nie mogły. Bywał nawet fundusz edukacyjny w pierwszych początkach swoich w pewnym niedostatku, od króla, nauk opiekuna sukkursowany. Wsparcie, które król ofiarował, miało posłużyć na pomnożenie zbioru ksiąg biblioteki Załuskich, lecz to ją nie doszło (l), i ta wielka biblioteka bez żadnego funduszu zostawała. Skromny fundusz 3000 złotych na jej pomnażanieznaczony, wzniecał w Ignacym Potockim nieukontentowanie, wszakże sam widział niepodobieństwo dostatniejszego jej zasi-

-
- (k) Pełne są protokoły decyzji i dyspozycji w tej mierze zapadłych, udowadniających ile w tej ważnej a drobiazgowej sprawie, komisya edukacyjna sama przez się czuwała (Protok. ekon. kom. eduk. Vol. I. p. 165. Vol. II. p. 56-57. Vol. V. p. 220. do 223, 274, 275. Vol. VIII. p. 84. etc.)
- (l) Oświadczył książę JMć biskup Płocki, imieniem J. K. M. przytomnym na sesyi komissarzom; iż król JMć, jako troskliwy jest o dobro edukacji, tak interesom jej pomocnym ile możności być usiłuje. Nietajny mu stan potrzeby, w którym znajduje się komisya dla opłacenia pensji professorom przy uczyniającym się teraz (1775) roku szkolnym. Dogadując więc tej potrzebie, daje do dyspozycji komissji summe 4000 czerwonych złotych. W dalszym zaś czasie, gdy z prowentów komissji podobna summa wzięta być będzie mogła, chce J. K. M., aby użyta była na oporządzenie i powiększenie biblioteki publicznej tu w Warszawie pod imieniem Załuskich zwanęj. Ten dowód protekcji i dobroczynności królewskiej, komisya z winnym respektem przyjąwszy, wieczystą wdzięczności pamiętkę w protokole swoim zapisać kazała. Prosiła oraz księcia JMci biskupa Płockiego, ażeby imieniem całej komissji przyzwyciężył Najjaśniejszemu Panu złożył podziękowanie. (Protokół k. e. Vol. I. p. 115. czwartek 7. września 1775.) Z tego daru rzeczywiście 2000 czerwonych złotych komisya otrzymała; ale z jej prowentów ani tych 2000 Załuskich biblioteka nie dostała.

lenia (m). Puzhawiony wzroku ksiądz Janocki, zawsze był tej biblioteki prefektem, wyręczał go tedy ksiądz exjezuita Koźmiński, któremu do pomocy, jako adjuunkt dodany był ksiądz exjezuita Bartsch (n). Staraniem księcia generała ziem Podolskich Czartoryskiego, na krótki czas przydany im był (w r. 1780) Książnin (o), a w lat parę potem (r. 1783) za naleganiem Ignacego Połockiego ksiądz Onufry Kopczyński pijar (p). Po zgonie Janockiego 1786. 10 listopada prefektostwo czyli bibliotekarstwo objął Koźmiński, a Kopczyński i Bartsch, jako jego pomocnicy zostawali (q). Gorliwy w pracy a w działaniu gorętszy Kopczyński, związał się czynnie obok kolegów swoich, nie szczędząc przytym własnych nakładów. Powyruszał z miejsc swoich księgi, nowy dla nich szyk obmyślił, wszystkie kąty biblioteki uporządkować przedsiębrał, a rozpoczynając ogromną robotę prędko naliczył nieodzyskane potem pretensje za poniesione nieodzowne wydatki. Lubo jego robota słuszną uzyskała pochwałę, wszelako żywe jej popieranie ustać musiało, gdy niedostawało fun-

(m) W roku 1787. na skupienie ksiązek dla bibl. Żółkiewskiej przeznaczonych było 1296 złotych, a całkowicie z opłatą osób 9698 złotych i 15 groszy, (protok. k. e. Vol. VII. p. 294.)

(n) Protokół k. e. Vol. II. p. 76.

(o) Prot. k. e. Vol. IV. p. 121. 6 kwietnia 1780.

(p) Komisja chcąc bibliotekę publiczną Żółkiewską, mieć jak najporządniej utrzymywaną, a dozór nad nią niemniej przez pilne, jak zdolne osoby sprawowany: gdy JX. Kopczyński już nie dopiero z prac w towarzystwie elementarnym dla edukacji chwalebnie podjętych i wykonanych dobrze Komisji swojej zalecony, tej nowej usługi przy bibliotece podejmuje się: komisja mile przyjmując to jego oświadczenie się, miejsce onemuż przy bibliotece w przypadku zawakowania, (zachowując w promocji, dawnieć już znajdujacego się przy tejże usłudze JX. prefekta Koźmińskiego) przez niniejszą rezolucją zabezpiecza, z obowiązkiem jednak wczesnego wejścia w oświadczoną posługę, a to na zawdzięczenie swojego przyjęcia i względów komisji. (protok., Vol. V. p. 358. 23 września 1783.)

(q) Komisja urząd bibliotekarza pierwszego, w bibliotece raczypospolitej Żółkiewskiej, przez śmierć JX. Janockiego wznikającej, stosownie do rezolucji swojej nadaną 23 września 1783 wysłać oddaje JX. Koźmińskiemu, od dawnych lat i nieodstępnie z przykłądną pilnością dotąd w tejże bibliotece przywiązanemu, przydając mu do pomocy JXX Kopczyńskiego i Bartsza przez znaczny przeciąg czasu w tejże bibliotece pracującego, (prot. k. e. Vol. VII. p. 295. 15 lut. 1787.)

duzu (r). Lecz pomimo gorliwości i pilności dobranych osób uczonych, którym bibliotekarzowanie po-

- (r) JW. Prebendowski starosta Solecki, uproszony od komisji do weryfikowania wydatków nadzwyczajnych w bibliotece Żłuskichawandj, uczynionych, następujący uczynił przed komisją na dzisiejszej sesji rapport. — "Dopełniając wzięty na siebie od P. K. obowiązek, zjeżdżałem do biblioteki rzeczywospolitej Żłuskichawandj, a to w celu zweryfikowania wydatku summy złotych polskich 7014 groszy 15 przez JX Kopczyńskiego bibliotekarza na klasyfikowanie i przedstawianie ksiąg podanego, gdzie znajdując wszystkie sale i składy ksiąg obchodząc, miałem sobie okazany pierwszy początek zregulowania tej biblioteki, przez urządzenie per classes ksiąg już przedstawionych, kartkami cechowanie i rejestrem spisanie, summa powyżej wyrażona przez JX. Kopczyńskiego wyłożona, sprawiedliwie do powrocenia jemu należy się. Miałem oraz już tam raz będąc, okazaną sobie znaczną część ksiąg, z między dawnych rękopiśmnych, a nie dla zakończonego podług zamierzonej plany ułożenia, miejsca dostarczającego na ulokowanie siebie obmyślnego nie mających ad interim w stósch złożonych. Złożenie takowe, jak niewygodne w wyszukaniu ksiąg do czytania żądanych, jak exponowane uszkodzeniu ksiąg szarych, w przypadku wdanie się robactwa, i naturaluđ z zamkniętego powietrza pochodzącej wilgoci, łatwo P. K. miarkować będzie. Takowemu więc niebezpieczeństwu znacznego uszkodzenia, zaradzić jak najrychlejš wypadu, przez zalecenie JX. Kozłowskiemu prefektowi biblioteki, aby wspólnie z JXX. Kopczyńskim i Bartschem bibliotekarzami, księgi w stósch, jak wyżej będące, jak najrychlejš starał się poprzemienić do izb ad przesens próżnych po 4. p. JX. Janockim dotąd wakujących, i takowe, tamże, choć ad interim jakkolwiek załokować, iżby i osobom do urzędy biblioteki użytym, łatwo księgi potrzebne wynajdywać, i też same księgi od dalszego zepsucia zachować. Postępowanie dalsze w uformowanym systema składu całej biblioteki, jak wielce byłoby pożytecznym, tak do skutecznego końca et nunc cale nie podobnym, gdyż niedostatek funduszu edukacyjnego, przez nieregularny wpływ prowentów, wszelką do tego odrębną sposobność: albowiem gdy zaledwie czwarta część ksiąg podług danj mi informacji, dopiero zregulowana, sprawuje funduszowi expensy 7014 złotych groszy 15, proporcjonalnie wnosić można, że zregulowanie reszty, do 20000 złotych kosztowałoby. Wypada z tąd, że dla niedostatku kassy, zaleniem moim, zasuspendować trzeba dalsze regulowanie tej biblioteki podług zamierzonej plany do szczęśliwyszych czasów. In ordine więc tej mojej relacji podaję P. K. dwa do rezolucji projekta, jeden który się tyczy zaspokojenia słusznej pretensji JX. Kopczyńskiego, drugi zadysonowania rozstawienia ksiąg, w stósch teraz będących." — Oba te projekta przyjęte i w rezolucji zamienione... (Prot. h. e. Vol. IX. p. 172, 173. 15 kwietnia 1791.) Istosownie do nich, dostała kassa zalecenie, aby przy sposobności lub za odebraniem remanentów X. Kopczyńskiemu zł. 7014 i gr. 15 wypłaciła: gdy jednak nie było ani sposobności, ani odebranych remanentów, wypłata nie nastąpiła.

wierzonym było, nie mogły te skarby rzeczypospolitej uniknąć szkód mianowicie w czasach, gdy Janocki wzroku pozbawiony, wśród cierpień i pracy do grobu się chylił (*). Zdarzyło się, że z różnych kosztownych dzieł, dostojne pożyczające osoby, pozwały sobie wycinać szytchy i w ramy za szkło sadzając, zawieszają je w domach po ścianach. Ażeby podobnych szkód uniknąć, w roku 1787 postanowiła komisja wydać prawidła pożyczania książek, a wygotowanie na ten koniec projektu polecono kassie (†).

- (a) JW. JX. Garayaz biskup Chełmeki, za restryktem J. K. M. wyznaczony do komisji edukacyjnej na miejsce JW. Bielińskiego starosty Czerskiego, przyjął na siebie obowiązek zatrudnienia się bliższym dozorem archiwum jurdycznego i innych interesów prawnych, który tymczasem i rząd w bibliotece Zaśluskich względem niewydawania nikomu, bez wyraźnego pozwolenia komisji, ksiąg lub innych piśm z biblioteki, sprawować będzie, z dopilnowaniem; jak najszybciejszego upomnienia się o powrót tych, które dawniej różnym osobom z rzeczoności biblioteki kopersatychy, manuskrypta, lub księgi pozwolone i wydawane były, (prot. k. e. Vol. V. p. 345. 31 maja 1783.)

Niechaj to nikogo nie dziwi, że z projektem o bibliotece udano się do kassy. Na całym świecie to bywało, że członków różnych komitetów, kolegów, komisji, wyręczali oficjeliści. W komisji edukacyjnej, członkowie jej byli przez się wielce czynni, wszakże kasjer generalny tyle był pozyskał zaufania, że nie mało rozmaitych od komisji dostawał poleczeń, tak, że dość różnego rodzaju interesa w kassie załatwiane były. Kasjerem podówczas był ojciec mój Karol Lelewel, (w r. 1748. 21 lutego urodzony, a w uniwersytecie Göttingahim nauki kończący,) który potem w różnych obywatelskich urzędach i obowiązkach zostawał. Stosownie do jego myśli czytamy w protokołach zapadła względem biblioteki Zaśluskich następująca komisja decyzyja.

Chcąc mieć, ażeby JX. Kozmiński bibliotekarz i JX. Bortsch, jako nieodstępni od biblioteki, dochowując, w jak najwięcej dozoru ten szanowny skarb rzeczypospolitej, baczość mieli szczególniejszą na całość onę, z pomocą tegoż JX. Kopersatkiego przez siebie samego lub przez inną zdolną osobę, a to według następującego przepisu. Nie będą wydawać ksiąg ani kopersatychów nikomu inaczej, niż za złożeniem pieniędzy w gotowiznie w dwójnasób wartości i z wyrzuceniem czasu powrócenia onych do biblioteki, w którym gdyby oddane nie były, tedy najdalej w kwartał poupłynionym terminie, za pieniądze w zestaw dane, także same księgi sprowadzić mają. Książki zaś rzadsze, których już i nabyć trudno, lub wcale nie można, z biblioteki wydawane być nie mają. Manuskrypta wszystkie, które w przypadku utracenia nadgrodszone być nie mogą, jeżeli są z biblioteki pożyczone, o powrót onych,

Przyniesiony projekt, przyjęty, stał się przepisem nie tyle ścieśniającym pożyczenie, co opisującym sposoby pożyczenia. Komisja w tym przepisie zostawiała zupełną swobodę bibliotekarzom, układania, opisywania, porządkowania ksiąg i biblioteki: udzieliła im tylko przepisów względem pożyczenia, ażeby nimi zasłonić się przed natrętami mogli. Jeżeli to, co sam Załuski z małą pomocą, co po jego zgonie bibliotekarze, na tak wielki ogrom nieliczni i niedostateczną pomoc mający, działali, i co komisja edukacyjna czyniła, nie mogło należycie biblioteki urządzić i opatrzyć, mogło być niedostateczne, nieskuteczne; jeżeli może zasługiwać na jakie zarzuty: czyniący te zarzuty, niech pomną na czas i na zbieg okoliczności, które wszystkim decydują, które bibliotekarzami kierowały i stały się pohudką komisyjnych ustanowień.

zaraż dopominać się mają: o tak o dopełnionym już powro-
ceniu, jako też o pozostających do oddania od kogo należą,
nieodwłócznie doniosą. Napotym zaś żaden manuskrypt z bi-
blioteki wydany być nie ma. Na zabezpieczenie się od ognia,
tak w samej bibliotece, jako też w budynkach bibliotecznych,
niemniej na porządku do ratunku od ognia przy bibliotece bę-
dące, jak największą bacznąć mieć będą. W przypadku zaś
zdarzonego w sąsiedztwie ognia, z jak największą czujnością
i pilnością względem ocieplenia biblioteki, zaradzać mają. Rap-
port dwa razy do roku, to jest ultimis martii i primis octobris
komisji oddawać będą, w których wyrażony ma być: przy-
bytek lub ubytek ksiąg, doniesienie jeżeli książki w kraju
drukowane podług prawa oddawane bywają do biblioteki, zspe-
cyfikacją nieoddanych, tudzież informacja o stanie bndyn-
ków, a mianowicie dachów, przez zepsucie których, i zacie-
kanie, szkoda nieochybna w bibliotece działaby się. Zdawać
będą naostatek rachunek, tak z percepty, jako i expensy pie-
niędzy, jakie tylko na wydatek biblioteki mieć będą, z pod-
pisem swoim. Zdając zaś najpierwszy po niniejszej rezolucji
rapport, podadzą specyfikacją ksiąg i kupczeszychów, które
z biblioteki są pożyczone, z wyrażeniem osób pożyczających.
A tymczasem, nim takowy rapport zdany będzie, o powró-
cenie onych do biblioteki dopomną się, (prot. k. e. Vol. VII.
p. 294, 295, 296. 15 lutego 1787 roku). We catery lata potym,
znowu o pożyczaniu protokoły komisji piszą tak: Nadto po-
nawiając dawniejszą dyspozycją swoją względem niewydawania
książek z biblioteki publicznej na użytek prywatny, chyba za
złożeniem zastawy w pieniądzech; co do ksiąg rzadkich, któ-
rych strata wielkaby bibliotece przyniosła szkodę, chce mieć
komisja, aby takie, za złożeniem największego nawet zastawu,
nie były wydawane, bez wyraźnej rezolucji komisji na sessji
in pleno udecydowanej i tego dozwalającej. (prot. k. e. Vol. IX.
p. 176. 13 kwietnia 1791.)

XXXIV. Uważać też potrzeba, nie tylko dobre chęci komisji edukacyjnej, i te oceniać, ale oraz szczególne i prawdziwie trafne działanie, które u znawców szacunek znaleźć umiały (u). Formowanie młodzi na obywateli, otworzenie jej przystępu do wszystkich wiadomości, dobór osób, opatrzenie pracujących, opatrzenie szkół potrzebami naukowemi, porządne użycie pozostałego funduszu pojezuickiego czyli edukacyjnego było owocem czynności komisji. Na zaległej odłogi i zdziczałej ziemi, prawie wszystko rozpoczęła i tworzyła; rozniecała ogień w zwilgotnionym próchnie; a gdy działać poczyniała, zrazu ubywało funduszy, a niedostawało ludzi. Rozniecaniem światła, bywa niewiadomość do czynności ocucana, tak, że długo gnuśnie zalegając, zrywa się roznosić szkody, że wezwana i użyta od prawdziwego światła, mimo wolnie przeciw niemu działa. Doznała tego komisja edukacyjna, gdy rozwijając swe czynności, doświadczyła, że jej ludzi brakuje, ludzi, którzyby jej przepisy zrozumieli i zadosyć im uczynili. Wszakże uważać się godzi, że projekta i urządzenie tej władzy, były tego rodzaju, że w nich nic takiego nie pośledzi, co by miało być nie do wyeksekowania, co by fantastyczne tworzyło widoki: każdy był taki, że jakkolwiek niedokładną exekucją jego, można było rozpocząć, czas miał tę exekucją do dojrzałości rozwijać, a w ciągu ulepszanej exekucji, do niej coraz lepiej sposobić się ludzie. Były tym sposobem wszystkie urządzenia rosnącej trwałości, a razem władza, ciesząc się ich postępem, gotowa je ulepszać. Lecz w początkach szczególniej brakowało ludzi, a niedostatku tego, doznała komisja w samej nawet stolicy, w której koncentrowały się królewskie zabiegi około ożywienia nauk i światła, jako w stolicy Rzeczypospolitej i król sam swoją miał rezydencją. Bo i to powiedzieć trzeba, że króla Stanisława Augusta wielkie starania, ograniczały się w bliskości jego osoby. Nie rozciągnął

(u) Zdaniem pruskiego ministra Klewits, do ustanowien komisji edukacyjnej nie było co dodać tak znalazł dobrze pomyslane, trafne i zupełne, tylko nie dostawało exekucji, a w kordonie Pruskim zastosowania do nowo wprowadzonej administracji. (Pamiętn. Warsz.)

się jego umysł dość szeroko. Jeśli piękne tworzył życzenia, jeśli w ubolewaniu i lęklivosti przewidywał, nie było w nim tego ogułu, któryby jego działaniu mocy mógł dodać. Co go bliżej otaczało, to doznało jego dobroci i pieczołowitości, a gdy bliskie widoki zastanawiają i zajmują, odleglejsze dla bliższych poświęcone być mogły. Biskup Zafuski, czynił uszczerbki w starodawnych zbiorach, ażeby swój wzbogacić. Król żeby historją krajową z popiołów wygrzebać, żeby komu dogodzić, żeby jaki zbiór w stolicy wzbogacić: mógł ściągnąć innych bibliotek utyskiwanie. Dopiero ze stolicy, w której król przesiadywał, jak z ogniska światła, miały się rozbiegać promienie do najodleglejszych prowincyj. W stolicy wprzód jak gdziekolwiek, mogła się spodziewać komisja edukacyjna znaleźć ludzi usposobionych, a gdy i tu niekiedy zawód znajdowała, nic dziwnego, że doznała braku w stronach odleglejszych i po samych nawet uniwersytetach: Co do urzędów bibliotecznych, prędko komisja brała na oko cały ogół kraju: lecz gdy nie znalazła jak oczekiwała egzekucji, a tym mniej wsparcia i rozprzestrzenienia życzeń swoich w egzekwujących, czynności jej w tój mierze, i wydane przez nią urządzenia, zostały na stopie bardzo początkującej i niedojrzałej. Chciała mieć władza, uporządkowane i spisane wszystkich szkół biblioteki, a to tym końcem, aby je naprzód w pierwsze i istotne elementarne opatrzyć potrzeby. Dla tego, wczesno, obie szkoły główne, Polska i Litewska, otrzymały zalecenie, ażeby, jak swoje własne uniwersyteckie biblioteki urządziły, tak od wszystkich szkół swoich wydziałów pozyskały jak najrychlej katalogi lub rejestra ksiąg (w). Poszło

(w) Znajduję na to następujące dowody:

Katalogi ksiąg i opisanie biblioteki (jeżeli się ta znajduje) porządnie zrobione dla wiadomości komisji, z dołożeniem, jakichby ksiąg jeszcze dla wygody uczących się i profesorów przykupić potrzeba; za powrotem swoim in scripto komisji pokaże. (Instrukcja księciu biskupowi Masalskiemu 1774 20 czerwca, znajdująca się w księdze, Zbiór uniwersałów, przepisów i innych rozrządzeń od komisji wydanych od r. 1773 do 1783.)

JX. Kształtają przeczy, iż niewiedzieli dotąd o spisanych rejestrach bibliotek, i że nie miał ich sobie oddanych. Komisja zaś ze swojej strony chce mieć, aby podług dawniej-

to na powolną i odwlekającą się egzekucją, która nie dokładnie wyeksekwowana, nigdy ostatecznie do skutku nie przyszła, i żadnego prawie owocu nie wydała. Bardzo tedy mało ślady polepszenia bibliotek szkolnych pozostały, nauczanie prawie samemi tylko świeżo

szych resolucyj. istotnie nastąpiło, ułożenie bibliotek, i porządkę onychże rejestrów spisanie przez profesorów, zaleca szkole główną, aby wizytatorowie, osobno, imieniem komissji każdemu zgromadzeniu zostawili na piśmie ostrzeżenie, iż jako ta praca nie jest największa dla profesorów, tak pilnie się onęj podejmujący, mogą być pewnie osobnej otrzymaniu nagrody, bądź w książkach nowych im przydatnych, bądź w innym przyzwoitym sposobie; nieposłuszni zaś w tej mierze, karze utraty pensji dorobkowej podlegać mają. (prot. kom. ed. Vol. VII. p. 275 276 d. 18 stycznia 1787.)

Gdy już szkoła główna (Krak.) ma u siebie prawie wszystkie katalogi bibliotek miejscowych przy szkołach, potrzeba, aby z dyspozycji jej, też katalogi nieodwrotnie do kasy generalnej Warszawskiej były przez pewną okazję odesłane, dla informacji komissji, gdzie i jakich ksiąg istotnie potrzebnych dla profesorów niedostaje. Co gdy nastąpi, komissja zaradzi ich opatrzeniu albo zakupieniem nowych, albo zadysonowaniem udzielenia zbywających w bibliotece zgromadzenia jednego do biblioteki innego miejsca, albo też i duplikat publicznej Zaśluskich biblioteki. (prot. k. o. Vol. VIII. p. 46, 47. d. 17 marca 1788.)

JW. marszałek Lit. Potocki, przyjąwszy na siebie prośbę zabrania z raportów generalnych szkoły głównej Wileńskiej i wizyt szkół Litewskich... dał sprawę, na którą zapadła decyzja komissji, w której: = artykuł 12. Komissja uznaje nieodbitą potrzebę bibliotek miejscowych, zamożnych w księgi, mianowicie autorów klasycznych, które, jak są wielką pomocą dla uczących; tak ich niedostawanie, wiele może ubliżać korzyściom instrukcji. Będzie zatem należyć do zaleceń wizytatorów w następującej wizycie, aby katalogi bibliotek domów akademickich, spisane i szkole głównej w drugim exemplarze do przejrzenia zawsze przestane, służyły tejże szkole głównej do informacji, gdzie jakich ksiąg istotnie potrzebnych dla profesorów niedostaje. Co gdy nastąpi, szkoła główna tę potrzebę przełoży komissji, a komissja zaradzi ich opatrzeniu, albo zakupieniem nowych, albo zadysonowaniem udzielenia zbywających w bibliotece zgromadzenia jednego do biblioteki innego miejsca, albo też z duplikat publicznej biblioteki Zaśluskich. (prot. k. o. Vol. VIII. p. 17. d. 30 stycz. 1788.)

Gdy dyspozycja komissji względem spisania bibliotek miejscowych dla przesłania ich przez szkołę główną (Krak.) do komissji, dopełniona jest tylko w zgromadzeniu Poznańskim, Łęczyckim, Sandomirskim, Krzemienieckim, Żytomirskim, Łuckim, i Kamienieckim, przyszli wizytatorowie, ponowią też samą dyspozycję komissji innym zgromadzeniom, i dopełnienie jej nieodwrotne, zaleca. (Prot. k. o. Vol. VIII. p. 202. dnia 9 marca 1789.)

drukowanemi elementami. Rzadko która, co przypadkowie otrzymała, a rzadsze jeszcze były ofiary, jakimi się cieszyła jedna ze szkolnych Krzemieniecka (x). Zapadła była na sejmie 1780. ustawa względem pomnożenia biblioteki publicznej, którą komisja edukacyjna do exekucji przywieść starała się: lecz ta ustawa nakazując drukarniom prowincji koronnych składać po jednym egzemplarzu świeżo z druku wychodzących dzieł do biblioteki Zasłuskich, a drukarniom prowincji Litewskiej po jednym do biblioteki uniwersytetu Wileńskiego, opatrzyła w nowe krajowe księgi jedynie bibliotekę publiczną w Warszawie i w Wilnie (y). Inne mogły być dubletami, większych

-
- (x) Składka studentów Krzemienieckich na bibliotekę szkolną, o której komisja dowiaduje się z teraźniejszego rapportu, że jest dobrowolną samychże uczniów ofiarą, jako z celu swojego chwalebna i pożyteczna, znajduje dla siebie szacunek komisji, chce jednak komisja, aby do niej żaden z uczniów w żaden sposób niewolony nie był. Co zaś do rachowania się z pieniędzmi na zakupienie ksiąg przez uczniów składanych, to na miejscu przez wizytatora przejrane, podpisane być mają. A jako JP. Łęganowski członek Krzemieniecki, chwalebny dał pochop szkołom tamtejszym do założenia tejsze biblioteki ze składek od kongregacji dawniejszej początek swój biorących, jeżeli i dalej do tego interesować się zechce, albo też kto inny z obywateli tamtejszych, będzie powinnością zawiadującego biblioteką, na każde żądanie usprawiedliwić wydatek na książki, okazaniem, tak rachunków, jako i ksiąg kupionych. (prot. k. e. Vol. VIII. p. 201. d. 9 marca 1789.)
- (y) Powiększenie biblioteki publicznej = Aby tak chwalebne i naszo-czywiście przekonujące każdego o pożyteczności dla całego narodu dzieło, ufundowanie Zasłuskich biblioteki publicznej Rzeczypospolitej w mieście Warszawie, rezydencji naszej, którą pod rząd komisji edukacyjnej nazawsze oddajemy, nie upadło i ożwiem pomnożone było, stanowimy, aby oddał drukarniom w krajach Rzeczypospolitej żadnej księgi w kraju wyszłej i wyjść mającej nie wolno było sprzedawać, dopóki zaświadczenia nie było od komisji edukacyjnej o oddaniu pierwszego egzemplarza do tejsze biblioteki, które to zaświadczenia komisja edukacyjna trudnić nie powinna. A co się tyczy prowincji W. X. Lit. stanowimy, aby podobnie wszelkie drukarnie prowincji Litewskiej, oddawały jeden egzemplarz wychodzącego z drukarni dzieła do biblioteki Wileńskiej. A kto by się ważył, nie dopełniwszy tej kondycji, przedawać, zapożany, bądź przez Inspektora na rzecz funduszu edukacji czyniącego, bądź przez zawiadującego biblioteką, komisji edukacyjnej ma się sprawić, i będąc o tym przekonany, wszystkie egzemplarze nie sprzedane i pieniądze wzięte za sprzedane (praevisio frumento supra quantitate) fisco tej biblioteki na kupienie książek podpadać

mianowicie bibliotek zasilané. Bibliotece Załuskich dublety poczynaly być uciążliwe, postanowione było sprzedanie tych dubletów (z), które mało do skutku przywiedzione zostało, gdyż w ponawianych decyzjach, wszystkie szkolne biblioteki miały się nawzajem swymi zasilać dubletami, i wszystkie miały być zasilone dubletami biblioteki Załuskich. Mogły być te szkolne biblioteki zasilone i nie mało zubożone przez biblioteki pojezuickie, wszakże nie wszędzie to stało się, a w wielkiej części biblioteki pojezuickie poszły w marność. Fundacje jezuickie i ich biblioteki, po całym znajdowały się kraju. Po skassowaniu jezuitów, cały ich fundusz na edukację przeznaczony, różnego począł doznawać losu. Równie nieruchomy jak i ruchomy ich majątek, doświadczał nie małego uszczerbku. Dobra, kapitały, po różnych rozbiegły się rękach; komisja rozdawnicza szafowała nimi, obawiać się było można, ażeby ogromny fundusz całkowicie nie zniknął. Z różnymi kraju zdarzeniami, i wówczas gdy administracja jego poruczoną została komisji edu-

mają. = Na ten projekt ustawy na sesji 27 izby poselskiej 2 listopada i na sesji senatu dnia tegoż powszechna zgoda i unanimitas zasła (Diariusz sejmu wol. ord. p. 350, 379, 380). Komisja edukacji: dopełnienie tego ułatwiając, ściśle wyczekiwanie rektorem i prefektom szkół, na dniu 2 czerwca 1781. poruczyła. (prot. k. e. Vol. IV. p. 155—158)

- (z) Gdy JW. JX. Garnysz biskup Chełmski przy podaniu rapportu względem biblioteki Załuskich przełożył komisji swojej, że duplikaty książek różnych, zdawna pod dachami, nad oficyną przy bibliotece złożone, jako mniej potrzebne, kazawszy na nowo przerewidować, przedał całe niezdatnych złościć, ogłosić publicznie, przez drukowane katalogi, z wyrażeniem przy każdej książce miernej ceny, i że takowy sposób przedaży w początkach dość dobrze udaje się: przeto komisja, pozwalając na dalsze przereczonym sposobem duplikatów, które całe dla tej biblioteki nie są zdatne, sprzedawanie, jakowe stąd zebrane będą pieniądze, na inne nieuchronne potrzeby tejże biblioteki obrócone mieć chce. (prot. k. e. Vol. VI. p. 50. d. 25 paźd. 1783.) — Komisja, stosownie do dawniejszej rezolucji swojej, zaleca JX. Koźmińskiemu, przełożonemu w bibliotece publicznej Załuskich zwanéj, aby duplikaty książek zdawna pod dachami nad oficyną przy bibliotece tejże złożone, jako mniej potrzebne przerewidowawszy, przedał onychże przez licytację czyli raczej przez wydrukowanie regestrów książek, z wyrażeniem przy każdej pomiernej ceny, tym sposobem, jak już zaczął, dalej teraz kontynuować. (protok. k. e. Vol. VI. p. 442. d. 18 czerwca 1785.)

cyjują, bywał on niemniej na różn^{ie} narażany projekta. Na różnych sejmach (r. 1780 i na czteroletnim) wnoszono i wnioski popiérano, aby cały fundusz edukacyjny obrocony był na wojsko; na sejmie grodzieńskim (1793) targowiczanie inue z nim tworzyli plany. Jak go w tym razie za wpływem X. Marcina Poczebuta i Jana Sniadeckiego, ratował poseł rosyjski Siewers, byłoby za wiele od głównego zamiaru mego zbaczać. Wszakże te ogólne rysy i przypomnienia, mogą być skazówką do uczucia, co się w szczegółach działo, w jakim działaniu odmećcie pojezuickie rzeczy bywały. Rzeczywiście rozbiegały się po różnych rękach i rozliczne ruchomości, gospodarskie porządki, ozdoby ścian, aparaty, naczynia i porządki kościelne, narzędzia uczone, biblioteki, w różne dostawały się ręce. Chociaż komisja edukacyjna dość wczesno postrzegła się i dołożyła czułości, aby te szczeguly na swoje poszły przeznaczenie: z tym wszystkim, niepodobna było na wszystkich punktach dopilnować. Prócz uszczerbku, które prywatne ręce sprawiły, niepewna było, czy jakie rzeczy na kościół, czy na szkołę pójdą. Bywały w téj mierze czynione po różnych stronach między duchowieństwem a władzami edukacyjnemi układy, w których, w mnóstwie szczegółów, nie wszystkie dość dokładnie wyjaśnione być mogły. Zostawały niepewności, kwestje, zaniedbania, którym najsadniej ulegać mogły, biblioteki. Nie jedna z nich oziębłe widziana i zapomniana, wiele lat w ostatnim opuszczeniu leżała. Rozrywali jedne, zjawiający się powoli niedojrzali ksiąg miłośnicy, albo małego zysku z nich szukający; inne wolnemu powietrzu od rąk ludzkich beśpiecznie wystawione. Dostały się niektóre szkołom i szkolnemi stały, inne w części tylko, inne przy kościołach duchowieństwu oddanych zatrzymane, niektóre razem zapytywane (a). W Warszawie pojezuicka biblioteka

(a) W Kaliszu stała się szkolną, w Łucku leżąc przy kościele, dzień katedralnym aż do r. 1818, wśród pożaru ocalała. W Wilnie było cztery jezuickie fundacje i cztery biblioteki, z tych: biblioteka kollegium S^o J^ońskiego stała się uniwersytecką; Sgo Ignacego przeniesioną została do diecezjalnego seminarium S^o Jer^ońskiego; Sgo Rafała na Snipszkach wraz z kościołem dostała

przekazaną została do biblioteki Załuskich; w Wilnie przy kolegium akademickim świętojańskim będąca stała się biblioteką uniwersytetu Wileńskiego, który na uniwersytet świecki zamieniony został; w Krakowie do biblioteki Krakowskiego uniwersytetu komisja edukacyjna tam znajdujące się pojezuickie przekazała (b).

księżom pijarom; a co się stało ze Św. Kazimirską nie wiem. Niektóre Litewskie pojezuickie podobnie do uniwersyteckiej przeniesione. Co do Warszawskich załączam dwa wypisy z protokółów czynności komisji. = Na prośbę JXX. augustianów konwentu Warszawskiego, o sprzedaż im ksiąg pozostałych w bibl. kolegium Warszawskiego pojezuickiego, dała komisja zezwolenie wydania onym ksiąg tychże za pewną taxą i rewersem czyli obługiem na sumę, jaka się za nie uiszczać ukaże. (prot. k. e. Vol. I. p. 128. d. 11 grudnia 1775). — Komisja ponawiając dawną dyspozycją, względem ksiąg pozostałych w bibliotece kolegium pojezuickiego Warszawskiego zaleca JX. Kozłowskiemu, ażeby po rewidowaniu onychże, wybrać lepsze, i potrzebne do biblioteki Załuskich przenieść, pozostałe zaś, aby przez aukcją na to ogłosić się mającą, były sprzedane. (prot. k. e. Vol. II. p. 84. d. 24 paźdź. 1777.)

- (b) Murray (de l'état des études en Pologne Versovie 1800. 8° pp. 96, 97) w napuszonych wyrazach swoich, słusznie mówi o bibliotece uniwersytetu Krakowskiego, że: à cette époque la commission prit à coeur de la rendre.... plus utile, non seulement par le nouvel ordre.... mais encore par le nombre, etc. bo nie sam zastępujący przydykającego króla prymas, ale władza komisji działała. Podobano się Bandtkiemu w hist. bibl. uniw. Krak. niewidzieć woli komisji edukacyjnej, i powstaje na nieskuteczność jej działań, tak jakby to jej winą było, że w jednym razie niechciano, w innym nie umiano zadosyć jej woli uczynić. Na wielu miejscach usilnie sławi księcia prymasa (hist. bibl. uniw. Krak. pp. 91, 156, 157, 103, 111, 113), i narzeka na Murraya, że kładł na korb rządu, co ksiądz prymas Poniatowski uczynił. Mógł prymas interesować się uniwersytetem i biblioteką, tak, jak jeden z komissarzów, mógł uczynić jaką ofiarę z mémoires akademii des sciences, z dzieł Erazma, Mabillon'a, bibliotece patrum maxima, i flory duńskiej, jeśli je miał jak swoje, bądź po zgonie Grzbowskiego biskupa Warmińskiego nabyte, bądź jakim sposobem pozyskane, ale nie mógł podarowywać pojezuickich, bez dopuszczenia się wprzód grabieży, o którą wolałbym nie posądzać. Jakimby zaś prawem z pojezuickiej biblioteki Poznańskiej hojny prymas księgi do uniwersyteckiej w Krakowie przysyłał, to warto pilnie chwalić prymasa poszukiwać. Ze inaczéj od Bandtkiego rzeczy widzę, że używając zdarzeń od Bandtkiego przytoczonych, rzecz inaczéj rozumiem i powtarzając inaczéj wystawiam, niech mi to Bandtkie wybaczy. Nie chcę z nim ustawicznych zwodzić utarek, zmieniam tylko w powtórzeniu kolor, kompletną wyobrażenia, a czytelnicy nasi rozważając różnicę wykładów na-

XXXV. Jeszcze przed upadkiem jezuitów Ka-
jetan Sołtyk, biskup Krakowski, uniwersytetu jagiel-

skich, niech ją sami ocenia. — Jeżeli jednak mam sposobność przy tym zdarzeniu podnieść starania królewskie około bibliotek przedsiębrać i więcej wyjaśnić dobroczynne komisji edukacyjnej działania, nie myślę przez to księciu prymasowi ujmę czynić, który swoją gorliwością, długo był duszą działania komisji edukacyjnej i prawdziwą poruszającą jej obróty sprężyną, a chętnie w całości i w zupełnej obszerności powtórzę to, co w mojem czasie, w raportach urzędowych, rektor uniwersytetu Krakowskiego Kollataj, w imię swego uniwersytetu o dobrodziejstwach księcia prymasa powiedział. Akt ten zupełny, może sprostować i oczyścić niektóre chwilejące się i niepewne wyrazy Bandtkiego. Słowa Kollataja są następujące:

Nie dość to jest myśleć o ufundowaniu katedry lub utrzymywaniu już ufundowanych, trzeba jeszcze szkołę główną opatrzyć w wielorakie pomocy naukom nieuchronnie potrzebne. Szkoła matematyczna nie obejrzędzie się bez obserwatorium i gabinetu mechaniki. Szkoła fizyczna, potrzebować będzie sali pełnionej instrumentami, do czynienia doświadczeń potrzebnych i gabinetu historii naturalnej. Biblioteka publiczna nie jest jeszcze opatrzona w książki nowe. Kollegium fizyczne dopiero w części wyreparować, ogród botaniczny w roku przeszłym zaczęty, inne domy, w których, albo nauki dawane bywają, albo nauczyciele kollegium moralnego mieszkają, bardzo znacznie potrzebują reparacji. Wszystko to oczekuje pewnego funduszu, który prawie pierwej obmyślić należy, nimby przyszło do ustanowienia nowych katedr. Cokolwiek dotąd w kollegium fizycznym i ogrodzie botanicznym zrobiło się porządku, wszystko to szkoła główna, z najpoważniejszą wdzięcznością przyznać winna łaskawej opiece JOXJmci prymasa, który, wyręczając skarb funduszu edukacyjnego, na samą fabrykę kollegium fizycznego i ogrodu, przeszło 50000 z swojego dochodu wydał. Za co, wystawiło się sal szcęg dla dawania nauk fizycznych, z gabinetami potrzebnymi na składy kolekcji, laboratorium opatrzone we wszystkie potrzebne naczynia i narzędzia, wyplantowany w znacznej części ogród botaniczny, lecz to wszystko w częściach swoich rozpoczęte, nie wystarcza tak kosztownemu przedsięwzięciu: nie można albowiem obejść się bez dokończenia całego domu collegii physici, podług sporządzonej na ten koniec planty, która w sobie zawiera kilka jeszcze sal potrzebnych do dawania lekcji, do umieszczenia biblioteki, na którą trzy sale o dwóch piątrach przeznaczają się na gabinety, w których umieszczone być mają manuskrypta i kolekcje starożytności, na teatr anatomiczny, na mieszkanie przynajmniej dla bibliotekarza i kilku wiceprofesorów; na wynurowanie obserwatorii, zreparowanie domu w ogrodzie botanicznym, na wystawienie oranżerii, trejblanzu i na inne nieuchronne potrzeby. Najna dobroczynność JOXJmci, o której bez wdzięczności wspomnieć nie można, wylana na korzyści publiczne, dzieli swe względy między wielorakie inne potrzeby, mające związek z podźwignieniem szkoły głównej, nędzą ludzką i wsparciem przemysłu krajowego, nad tę albo-

łońskiego w Krakowie kanclerz w roku 1766tym po-
dał był królowi Stanisławowi Augustowi krótką o aka-

wiem tak znaczną sumę, bardzo wiele jeszcze książę sam wydał. Doznał łaskawego wsparcia ś. p. JX. Zolęziowski, ogłocony z zapracowanych boletnią wysługą dochodów, a przez edykta cesarskie zabranych w czasie zaboru poseszmi duchow-
nych w Galicji będących, opatrzonej dochodem dożywotnim 4000 złotych ze skarbu JOXJMei, który musiałby był brać z intrat szkoły głównej. Szpital S. Barbary na potrzeby swoje zasilonym został summa 3000 złotych. Rektor nie miał po-
miemkajnia, na którego wyreparowanie i wystawienie szkoły głównej łożyć musiała: JOXJMe szkoły głównej potrzebę, z kasy swojej, asygnacją na 6000 zł. zastąpić raczył, z czego osobicie korzystający, osobista do publicznej łącząc wdzię-
czność. Po dwa razy na potrzebne kolligia do gabinetu hi-
storji naturalnej, wydał JOXJMe 4500 złotych raz JP. Jarkie-
wiczowi, drugi raz JP. Forsterowi: oprócz czego, kosztowne do biblioteki książki, to jest, kolekcja koperszytchów ziół il-
luminowanych Szweckiej i Duńskiej flory, kosztam swoim za-
kupił; bibliotekę swoją po ś. p. Grabowskim biskupie War-
mińskim kosztownie nabytą, szkole głównej darował; dykcjo-
narz eucyklopedji, dzieło prawie najpotrzebniejsze, bibliotecz-
e publicznej oddał: które to dary do 20000 szacować należy.
Na delegacją do szkoły głównej w interesie zakłęcia kasy i
inne potrzeby, wydał JOXJMe 5600 złotych, a we wszystkich
okolicznościach, nie zapominając łaskawego przywiązania do
naszego zgromadzenia, nowy przykład swej dobroczynności
okazał, gdy do 18000 złotych na zakupienie akcji w handlu
Chersońskim łożonych, cały prowent szkole głównej darował,
na ten koniec, aby ubogim ludziom lekarstwa dawane były
kosztam tego dochodu, podług wyszczególnienia i umiarko-
wania na ten koniec przez doktorów mającego się łożyć, które
raz ułożone, i ręką JOXJMei podpisane, służyć będzie za ra-
tunek nędznej ludzkości. W tym dobroczynności dziele nie
zostawiając sobie JOXJMe, żadnych osobistych korzyści, zo-
stał tylko sposobność czynienia dobrze handlowemu usta-
nowieniu przez wspólne należenie do niego, a kapitał, daj
Boże po jak najpóźniejszym lat swoich spełnieniu, szkole gło-
wnej łaskawie zabrzpieczył. Wszystkie te, wspominając i uży-
tecznej krajowi dobroczynności artykuły, wraz zebrane prze-
chodzą sumę 115000 złotych polskich, lecz kto zna obszerną
potrzebę, osobliwie nauk ścisłych, ten łatwo się przekona,
że tak znaczna summa jest tylko zasileniem wielorakich po-
rzeb, dla których, stosownie do woli JOXJMei, udzielana była,
lecz nie ułatwiła wszystkich. Jeżeliby więc prześwietna ko-
missja nie miała żadnego innego funduszu, na dopełnienie
wszystkich zakładów, zdaje się być rzeczą nieuchronną, ażeby
dochody probostwa Miechowskiego, jakie się po rozporzą-
dzeniu prześwietnej komissji okażą, były najprzód na ten ko-
niec obrócone, i pety na inne wydatki nie były brane, dopóki
domy i kolligia dla nauk potrzebne, przysposobione nie będą.
(Rapport. rekt. Kułt. w prot. k. e. Vol. VI. p. 349 do 352.
dnia 29 marca 1785 wpisany.)

demji, to jest o uniwersytecie informacją, wystawiając jej podupadnięcie, w nadziei, że los tej starodawniej, tyle w Rzeczypospolitej niegdyś zasłużonej szkoły głównej koronnej, zwróci na siebie bacność, ożywi czułość, i ulepszony zostanie. Oczekiwanie te dostojnego prałata, pewnie z powodu zawichrzeń, kterými kraj cały podówczas był trąpiony zawiedzione zostały i przedstawienie jego żadnego skutku nie wzięło (c). Gdy komisja edukacyjna czynności swoje rozpoczęła: uniwersytet miał cokolwiek fundusze powiększone, a równie do niego, jak do komisji należało, aby i biblioteka uniwersytetu lepszym staraniem opatrzona była. Pojezuickie biblioteki były wolą komisji do uniwersyteckiej przekazane i przeniesione, książkę prymas obdarzał bibliotekę darami i okazaną czułością około uniwersytetu i różnemi ofiarami zachęcał go do podźwignienia się, a komisja w 1775 wezwwała go, aby bibliotekę uporządkować i pomnożyć. Ponawiane o to nastawania (d) niejaki skutek brały, ile że gorliwi o dopełnianie tego znaleźli się ludzie. Książd Janowski opat Tyniecki ofiarował 100 czerwonych złotych, a później i więcej dołożył na to, aby katalog rękopismów mógł być wygotowany, tym końcem sprowadzony Niderlandczyk norbertanin Arseni Fachaux, który opisanie kodexów r. 1775 wygotowywał, a tym sposobem w roku 1777 katalog rękopismów, pracą i staraniem Mrugaczewskiego i księdza Putanowicza wygotowany został. Katalog ten, był niezagrabuń i niedbale ułożony (e). Komisja względna

(c) Bandt. hist. bibl. Krak. p. 90.

(d) Gdy z podanego akademii memoriału, pokazuje się, iż biblioteka potrzebuje reparacji i rozrządzenia, komisja obliuguje JX. Kollataja, żeby nie tylko tęż bibliotekę, która jest w wielkim kolegium, ale i wszystkie inne tak w domach akademickich, jako też pojezuickich zobaczywszy, zarządził wspólnie z JXX. akademikami o połączeniu tych wszystkich książek w jedną publiczną przy akademii bibliotekę, pod dozorem jej zstawać mającą, wyszczególniając jednego z akademików za bibliotekarza, oraz zalecając klasyfikację i opisanie rejestru manuskryptów i książek. (Instrukcja reformy akademii Krak. Kollatowski 3 kwietnia 1777. dana znajduje się w księdze, Zbiór uniwersałów, przepisów innych urzędów od komisji wydanych od 1773 do 1783.)

(e) Bandt. hist. bibl. Kr. pp. 92, 163, 132. Z tego, co Bandtkie o norbertanie Fachaux (l. c. pp. 97, 104, 198) powiada, tego nie

na te początki w uporządkowaniu biblioteki Krakowskiej podejmowane, przeznaczając 1778 dla bibliotekarza gratyfikacje (f) i obmyślała dla biblioteki przez lat sześć coroczny po 3600 złotych fundusz, który rzeczywiście przeznaczony został (g). Starania tedy i praca około biblioteki dalej podejmowane były. Pojezuickie książki do kupy zebrane (h), do stu książek po większej części elementarnych i szkolnych nabyto (i), komisja swoim nakładem sprowadziła journal encycl. i dokompletować go zaleciła (k), porobione zostały szafy, i ta część biblioteki, która w salach Obiedzińskiego mieściła się, nieco uporządkowana i katalog niezgrabnie i niedbale zrobiony (l). Naostatek, biblioteka przeczyszczona. W tym przeczyszczeniu nie było wprowadzić na celu jakie książek poniszczenie, ale odłączano dublety. Nieświadomość, szczególniejszym sposobem w tym razie wystąpiła: dawne edycje autorów obok nowszych zdawały się być dubletami, były precz wyrzucane i biblioteka z największych pozbawiona skarbów (m). Do tych robot przybierane były rozmaite osoby (n). I do pracy bibliotecznej przybrany Abraham Jakób Peuzel, kłótniwością swoją, napełniał coraz więcej pracowitego Putanowicza goryczą (o). Bez wątpienia były inne o-

widzieć: wszakże mam tę o Tynieckim opacie wiadomość od męża dla nauk i języka zasłużonego, który właśnie w młodych latach swoich, (jak to sam Bandtkie wymienia p. 92.) ów katalog przepisywał. A że katalog już w r. 1775 był gotów, a zatem półtora roku księdzę Fachaux bibliotekarzowanie na rok 1774 i 1775 przypada.

- (f) Dla układających bibliotekę pojezuicką w Krakowie, zaleciła zapłacić z kasy w ręce bibliotekarza złotych polskich 1000 gratyfikacji (prot. k. e. Vol. II. p. 171, 172. d. 4 kwietnia 1778).
- (g) Prot. k. e. Vol. II. p. 212. na sesji d. 30 kwietnia 1778 widzieć w etacie na lat sześć po 3600. Na co one obrócone były, niech bibliotekarz Krakowski dochodzi. Zdaje mi się jednak, że personale biblioteczne pomnożone było.
- (h) Bandt. hist. bibl. Krak. pp. 91, 103, 112.
- (i) Bandt. I. e. p. 109.
- (k) Protok. k. e. Vol. IV. p. 79. d. 23 lutego 1780.
- (l) Bandt. hist. bibl. Kr. pp. 111, 163, 132.
- (m) Bandt. I. e. pp. 104, 108, 111, 124.
- (n) Porządek i prawa dla biblioteki publicznej (Krak.), z wyznaczeniem osób do jej dozoru złotych do skutku przywieźć. (Instrukcja wizyty Kollatajowi artykułem 9 dana, w prot. k. e. Vol. V. p. 95. d. 27 maja 1782.)
- (o) Bandt. hist. bibl. Krak. pp. 96, 97.

soby w bibliotece pracujące (p), które niemniej zmartwienia Putanowiczowi sprawiały. Były takie, które redukcją dopełniały, w których uniwersytet jagielloński swoje zaufanie położył, którzy mieli zadość życzeniom komisji edukacyjnej uczynić, a którzy w oczekiwaniu władze zawiedli. Ubolewał nad redukcją kanonik Putanowicz, i to było jedną z przyczyn dla czego się całkiem z uniwersytetu usunął i emerytem został (q). Na tym się kończy, blisko dziewięćcioletnia praca w bibliotece Krakowskiej. Nie brakło gorliwców, ale nie dostawało świadomych i rzecz znających. Biblioteka co do liczby trzecią częścią zredukowana, ledwie w trzeciej części niedokładnie urządzona, bez funduszu, narażona na straty, potrzebowała przynajmniej pilności. Chciała ją znaleźć w posrodku uniwersytetu komisja: zwróciła oczy na Jacka Przybylskiego. Gdy tedy Putanowicz, jako emeryt bibliotekarzem być przestał, na przedstawienie samemu uniwersytetu Jacek Przybylski mianowany bibliotekarzem od dnia 1 października r. 1785go wszedł w obowiązek i niezwłocznie wyprawiony został do cudzych krajów na wojaż, ażeby się wydoskonalił i

-
- (p) W roku 1782 prefektem biblioteki był Putanowicz kanonik Płocki, drugim prefektem książd Włyński, pomocnikiem w bibliotece książd Wilkoszewski, (prot. k. e. Vol. V. p. 208 d. 26 listop.). Czyli miał przyczynę pierwszy prefekt na tych kolegów narzekać, nie wiem.
- (q) Putanowicz miał imię Józef Aloizy. Bandtkie hist. bibl. Kr. daje o nim w nocie pp. 105, 106, 107 krótką wiadomość, którą trzeba związać z wielu innemi miejscami pp. 31. nota, 41, 85, 92, 96, 97 „Zapewne i więcej pisał nieustraszonny Putanowicz” mówi Bandtkie p. 106 jego pisma licząc. Bez wątpienia że i więcej, bo w tym liczeniu pominął dzieło istotnie dzieje biblioteki uniwersytetu Krakowskiego interesujące, o którym nawiasem w nocie p. 31. wzmiankował: „Tak pisze Putanowicz, w wyżej wspomnianym dziele mówi Bandtkie w innym p. 41. miejscu w samej historii biblioteki tencie, a to się ściaga do wspomnionej noty p. 31.” — Putanowicz został emerytem w r. 1785. o nim w raporcie swoim rektor Kołtąj tak pisał: JX. Putanowicz w r. 84 skończył urząd prezesa collegii moralis, uprasza przeto toż collegium P. K., ażeby urząd ten konsekwentnie raczyła komu innemu, z zaśluzonych lub aktualnie pracujących professorów; równie i urząd bibliotekarza po postąpieniu na emeryturę JX. Putanowicza, wakuje teraz. Collegium morale, uprasza P. K. ażeby JP Przybylski mógł otrzymać patent na bibliotekarza szkoły głównej. (Protok. k. e. Vol. VI. p. 337. d. 29 marca 1785.)

biblioteki porządnie ułożone i dobrze utrzymywane zwiedził, a to na lat trzy; tymczasem zaś bibliotekarzem został Jezierski kanonik Kaliski, wizytator generalny szkół narodowych (r). Po półrocznym tylko podróżowaniu wrócił Jacek Przybylski rymotwórcą. Wszelako chciał być reformatorem biblioteki od sprzedaży książek niepotrzebnych ocalonej (s). Weryfikował tedy wszystko, pisał inwentarze, zrobił projekta, które się prymasowi wielce podobały, z zapałem piętnaście woluminów regestrów, na pięknym papierze, in folio, czerwonymi rubrykami ozdobionych, wygotował. Lecz gdy dochodu biblioteka nie miała, zapał ten omijał (t). Rymotwórca bibliotekarz przez swoją dobroć i gorliwość, zyskał słuszny szacunek, wszelako chociaż lepiej się dźiać mogło w bibliotece, niż za czasów redukcji, manipulacja biblioteczna Przybylskiego wcale oryginalna bywała, którą inni bibliotekarze niezewszystkiem rozumieć mogli (u), a wkrótce znawcy powiedzieli, że katalogi jego jak i poprzednie na nic się nie przydadzą (w). Za bibliotekarstwa Przybylskiego, weszła też do biblioteki ofiara Józefa Kantego Bogucickiego tysiąca dwustu książek (x) i niektóre inne dary (y), bo innego rodzaju wzbogacenia biblioteka mieć nie mogła, gdy cały jej roczny dochód wynosił 30 czerwonych złotych (z). Była owszem biblioteka narażana na rozmaite straty. W tychże cza-

-
- (r) Protokół kom. ednk. Vol. VI. p. 427, 428. dnia 31 maja 1785 Przybylski Bandktemu rok swój nominacji podał 1784, ale (jeżeli się nie mylę) z protokołów oryginalnych znalazłem rok 1785.
 - (s) Z powodu raportu wizyty, niemniej dyspozycją szkoły głównej względem pozostałych bibliotek pojezuickich sprzedawania, nie zgodną z prawem zasądząc, do odwołania onejże nieodwołcznego, a skutecznienia rezolucji komisji swojej, szkołę główną obowiązuje. (prot. k. e. Vol. VII. p. 63. d. 23 grudnia 1786.)
 - (t) To pisze sam Jacek Przybylski ap. Bandt. hist. bibl. Krak. pp. 115—121. Na posługę i potrzeby biblioteki bywało po 1100 złotych rocznie przeznaczanych. Prot. k. e. Vol. VIII. p. 156, 158. d. 8 listop. 1788. Vol. X. p. 70; 71. d. 14 marca 1792.
 - (u) Sam Bandtkie najlepiej dyskredytuje prace zacnego Przybylskiego, którego nie mało chwali, gdy opisuje jego roboty i przykłady przytacza. hist. bibl. Krak. pp. 118, 119.
 - (w) Bandt. l. c. p. 132.
 - (x) Bandt. l. c. pp. 153, 154, 127.
 - (y) Bandt. l. c. p. 147 do 158.
 - (z) Przybył. ap. Bandt. l. c. p. 120.

sach, kiedy ofiara Bogucickiego wchodziła, około roku 1787 wynosiło się z biblioteki 17 rękopismów, i 19 tomów aktów Górskiego, i inne rękopisma, które wedle życzenia królewskiego brano do Warszawy (a). Poniosła i inne straty biblioteka, które tym łatwiej ponosić mogła, gdy rymotwórca bibliotekarz, z biblioteką swoją doczekał się czasów największego niedostatku (1792 do 1795), gdzie jego dochody zaległy, a biblioteka na próżno do użytku jakiego, lub do oglądania otwierana, popsuły się w niej okna, wróble mieszkanie swe zakładać poczęły: bibliotekarz, redukując się do obowiązku samego inspektora, zdrowie też jego od roku 1793 psuć się poczęło: patrzył na wszystkie niedole kraju i biblioteki (b). Podobna wtedy koleją spotykała i inne biblioteki.

XXXVI. Dwa narody, dwie prowincje, dwa uniwersytety i przy nich dwie publiczne biblioteki, obok trzeciś Zaluskich, posiadała rzeczpospolita. Jój komisja edukacyjna mając sobie powierzona edukacją i naukowe zakłady, obu uniwersytetami zawiadywała, obu uniwersytetów na jeden plan reformę dopełniła, i na losy bibliotek obu uniwersytetów za ich pośrednictwem wpływała. Dwa te uniwersytety nieraz w planach całość edukacji ujednastajniających, na poniżenie i rozwiązanie narażane (c), jak z różnych wyruszały stanowisk, tak same i biblioteki ich, w odmiennęj znalazły się kolei. Krakowski był starodawny gotycki, mocną fundamentalną posadą swoją, przestarzały, nałogowy i twardy, a z prawami swojemi wiekiem upoważnionemi słusznie stający; Wileński z duchownego i zakonowego jezuitckiego, stając się świeckim i światowym, przez to do odmian łatwiejszy, praw swoich prawie pozbawiony, był jedynie prowincjonalną za-

(a) Pospolicie to bywa, że ten traci, kto utrzymać nie umie. Wiemien temu ten co zabiera, winien oddający. Krzywdził król bibliotekę, uniwersytet na to pozwolił. Umieścił to Bandtkie wcześniej nieco niż czasy bibliotekarstwa Przybylskiego (p. 93, 94, 95), a to się za Przybylskiego stało.

(b) Bandt. l. c. pp. 121, 122, 123.

(c) Były powołane projekta, aby je złąć w jeden, a z ich między wyruszyć, jak o tym z pism rozmaitych Jana Śniadeckiego przeświadczyć się można.

zdrośną pilnością warowny. Gdy oha reformie ulec mają, Krakowski na pierwsze jój działania wystawiony, Wileński pod porządku już doświadczony podciągany. Znajdowały się te uniwersytety pod wpływem lub kierunkiem dwu znamienitych i wielkich mężów Kołłątaja i Poczubuta. Trudniejsze, zwickalsze jest położenie i działanie pierwszego, większa, zawilsza i obrażająca czynność i postępowanie jego, otwartsze, uczciwsze, bezwłasnego interesu, a z nieumniejszą mocą zastawianie się i kroki drugiego. Wyzwany do czynności uniwersytet Krakowski, rzeczywiście bardzo czynnie występował, jakożkolwiek jego zabiegi i usiłowania, bywały nie trafne, i nie raz komissją edukacyjną obrażające; Wileński był mniżej czynny, oczekujący, komissyjne urządzenia dopełniać nie zawsze ochoczy. Z tego zbiegu okoliczności, tak w czasie reformy, jak i w dalszych latach: Krakowski podrastając, doznał gwałtownych działań i krzywd, od czasu do czasu doświadczał niejako konwulsyjnych poruszeń, znajdował się w dolegliwych zatargach i doświadczał gromów, które od najwyższej komissji nań wypadały; Wileński podrastając, w pokuju pędził pogodny, w ustroni dla komissji trudniejszego przystępu, pozyskiwał pochwały i łagodne wezwania, aby zaległe obowiązki dopełnił (d). Podrastały oha uniwersytety i z nimi ich zakłady, tylko w zawichrzeniu Krakowskiego, w spokojności Wileńskiego. W Krakowie około biblioteki, krzątało się wiele osób, przewracało nią, na jój utrzymanie i porządkowanie podejmowany był coroczny przeszło sześciotysięczny wydatek, a do biblioteki, nad to, co książkę prymas podarował, co Bogucicki ofiarował, mało co godnego uwagi przybyło; w Wilnie biblio-

-
- (d) Burzliwe położenie uniwersytetu Krakowskiego i postępowania Kołłątaja można poznać w pismach rozmaitych Jana Śniadeckiego Tom I. w żywocie Hugona Kołłątaja. W żywocie Poczubuta nie widać takiegoż obeznania się z położeniem i działaniem Poczubuta, które bliżej uniwersytet Wileński dotykało i na jego pomyślność tyle lat wpływało. Stosunki obu tych uniwersytetów z komissją, sposób dopełniania rektorstwa przez Kołłątaja i Poczubuta, charakter działania uniwersytetów, ich wzrost, a nawet ich stosunki ze swymi Kancelarzami bardzo się wyrozumiewać dają z protokółów komissji edukacyjnej, które porylekróć przytaczałem, a które w oryginalne znajdują się w archiwum uniwersytetu Wileńskiego.

teka co do swego uporządkowania i utrzymania była nieco zaniedbana, na ten koniec roczny wydatek, ledwie parę tysięcy przenosił, wszakże do biblioteki różnemi kanałami nie mało ksiąg przybyło, które jęj zamożność podniosły i pewny jęj charakter nadały. Do pojezuickięj Sto Jańskieję, która się w uniwersytecką zamieniła, wpłynęły w wielkieję części pojezuickie Krońska, Kowieńska, Grodzieńska, a od początku samego, kiedy uniwersytetem Wileńskim zajął się ksiązę Massalski biskup Wileński, polecił mu komissja, ażeby uniwersytet Litewski, nie tylko w profesorów, ale i w potrzebne księgi opatrzył (e). Wkrótce taż komissja, zajęła się nabyciem zbioru ksiąg, który w Wilnie posiadał Bisio (f). Kiedy już rozpoczętą i dopełnioną została reforma akademii Wileńskieję, wtedy 1781 król obdarzył ją ogrodem botanicznym, różnemi przedmiotami naukowemi i księgami (g). Ponabywane i otrzymane księgi, były scienyficzne, mianowicie nauki przyrodzone traktujące, a że były od razu od profesorów używane, a załym nie zaraz do biblioteki, która dość zamkniętą była wchodził. Ztąd, kiedy Gilibert oddalał się z Wilna, zdawał on równie i bibliotekę uzmocowanym do tego osobom, i bibliotekę, która przy ogrodzie i zbiorach historii naturalnej znajdowała się (h). Pewnie wówczas do biblioteki wniesione zostały. Żeby jaki fundusz na pomnożenie coroczne

(e) Pozwoliła komissja XJMei biskupowi Wileńskiemu sprowadzić nakładem publicznym profesorów do akademii Wileńskieję potrzebnych z Francji i z innych miejsc. (prot. k. e. Vol. I. p. 73 d. 18 listop. 1774). Jak wiele kosztować ma sprowadzenie profesorów i ksiąg potrzebnych z Paryża JMé Pann Du Pont przez księcia prezesa z woli komissji zlecone; znieśienia się przed o to z komissantem i podania rejestru expensy do decyzji komissji, żądali komisarze. (prot. k. e. Vol. I. p. 80. dnia 24 grudnia 1774)

(f) Protok. k. e. Vol. II. p. 3, 4. d. 10 stycznia 1777.

(g) JOXJMé biskup Płocki doniósł komissji nowe JK. Mei dobrodziejstwo, w darowaniu ogrodu botanicznego, zbioru historii naturalnej, ksiąg i różnych narzędzi na publiczne ćwiczące się młodzi narodowej użycie, szkole głównej W. X. Lit. Proszony tenże XJméc, ażeby imieniem komissji złożył dzięki N. Pann w głosie swym pod czas publicznej audjencji na dniu 7 przyszłego miesiąca marca. (Prot. k. e. Vol. III. p. 73. d. 23 lutego 1781.)

(h) Protok. k. e. Vol. V. pp. 271, 272. d. 8 marca 1783.

tęj biblioteki miał być obmyślony, tego śladu nie dostrzegłem. Tylko na żądanie i szczególne potrzeby bywały niektóre dzieła sprowadzane, wreszcie każdy profesor na swoje potrzeby własnym sumptem dla siebie książki pozyskiwał (i). Od nich niekiedy albo po ich zgonie czasem te książki nabywane były. Bibliotekarze kolejną po sobie następowali, tylko komisja edukacyjna pragnęła coraz lepiej usposobione koło biblioteki widzieć osoby (k). Za czasów bibliotekarzowania księdza Litwińskiego jeszcze jeden piękny r. 1792 nabytek biblioteka wileńska zrobiła, przez zakupienie za sumę 3600 złotych w Warszawie zbioru książ po regimentsfelczersze Otto, które rzeczywiście do niej weszły i od razu ją zapaśną w książki medyczne, mianowicie w liczny zbiór medycznych rozpraw bogatą uczyniły (l), a co dla założonego fakultetu me-

(i) Równie i professor historii powszechnej ś. p. Tomasz Hussarzewski, który innych nie użył tylko te, na które się sam z niemałym nakładem zdobył, a które z czasem zapisane testamentem Warszawskiemu misjonarzów zgromadzenia, weszły do biblioteki misjonarskiej w Wilnie.

(k) Po kasacie jezuitów był bibliotekarzem ksiądz Józef Pażowski (jeszcze r. 1778). Po nim ksiądz Tadeusz Mackiewicz. (prot. k. e. Vol. VII. p. 400. r. 1787. Vol. VIII. p. 169. r. 1788.) Po którym w 1792 został bibliotekarzem ksiądz Fabian Litwiński. „Podobnie JMX. Litwińskiego dawniej wice prezesa drukarni, wybranego teraz na bibliotekarza szkoły głównej Lit. większością głosów zostawiając na tymże urzędzie i stopniu ustawami opisanym, nie może jeszcze onemuż postąpić większej pensji nad dwa tysiące rocznie; lecz gdy nieprzystając teraz na samym dozorze porządku w bibliotece, usposobi się z czasem do dawania lekcyi starożytności i w całkowite pełnienie obowiązków swych wnijdzie, będzie on mieć prawo w dalszych latach, przy większej sposobności funduszu, proporcjonalnej pracom swoim dopomnieć się nagrody. (prot. k. e. Vol. X. p. 89. d. 14 kwietnia 1792.)

(l) Komisja mając przełożoną sobie imieniem szkoły głównej W. X. Lit. przez JX. Poczebota rektora potrzebę zakupu dla tejże szkoły głównej książek lecarskich, jakowe tu w Warszawie według rejestru tejże szkoły głównej komunikowanego do nabycia od suksesorów zeszłego JP. Augusta Otto regimentsfelczersza gwardji piechoty koronnej zdarszają się; zaleca kasie generalnej funduszu edukacyjnego, ażeby też książki według rejestru zakupiła i sumę złotych polskich 3600 za szacunek onychże przez profesorów collegii medici zadeterminowany przychodzącą, właścicielom zapłaciła. Zakupione zaś dla szkoły głównej W. X. Lit. do Wilna transportowała, na który to transport, nastąpić mający wydatek w rachunkach przyjęty będzie. (prot. k. e. Vol. X. p. 141, 142. d. 22 czerwca 1792.)

dycznego wielkiego stało się użytku. Lecz to było w czasach zbliżającej się niedoli.

XXXVII. Z tego wszystkiego widać, że jakiegokolwiek około bibliotek starania od zgonu Załuskiego do upadku Polski były, że te nic nadzwyczajnego nie ukazują, tylko dobrą chęć, często niedoświadczoną i nieprzezorną usilność, a mały wzrost. Wszelako i to widać, że umiano więcej niż dawniej księgi szacować. Podniecił ten ku nim szacunek Załuski, a tym szcunkiem zdjęci różni prywatni kraju obywatele, swoje zbiory lepiej pielęgnować, a nie jeden ubogacać poczynali. Wszakże poniósł kraj niemłą stratę przez to, że w roku 1772 prywatne Radziwiłłów zbiory, wśród wielu klęsk dawnych wieków ocalałe, naostatek tknięte zostały wojenną koleją. Z Nieświża księgi przeniesione zostały do Petersburga, a to było liczny zbiorem, który wszedł do imperatorskiej biblioteki (m). Niektóre dawne prywatne rodzinne biblioteki, wśród odnawiających się klęsk, zaniedbywane albo na szkody narażane. Sapiechów w Kodniu, Mniszchów w Wiszniowcu. Zbiory Czartoryskich wzrastały, Lubomirskich kopiowaniem różnych historycznych rękopismów w bibliotece narodowej Załuskich, bogaczone, dostały się do Willanowa i stały się Potockich własnością. Joachim Chreptowicz, nie małym kosztem zbierał bibliotekę, poszukiwał dzieł krajowych, zbierał pisarzy starożytnych i najcenniejsze dzieła nowszej literatury, belles lettres, które największą ilość stanowią (n). Zbierał też i król Stanisław August dla siebie bibliotekę. Nie tak jakby

(m) Mais une autre acquisition, que je n'ai garde de passer sous silence, fut celle, qu'elle fit en 1772. et qui surpassa toutes les précédentes. La nombreuse collection de livres, gardée jusqu'à lors à Nesvitz en Lithuanie fut apportée et ajoutée à la nôtre. Backmeist. essai sur la bibl. de St. Peterab. p. 61. Więcej o tej bibliotece Bakmeijster nie mówi, nie wymieniając, z czegoaby złożona była i czymby tak dalece ubogacała.

(n) Dziś biblioteka ta znajduje się w Szczorsach w dobrach syna kanclerza Adama Chreptowicza. Nie dotykam najliczniejszej części biblioteki francuskiej, belles lettres, którą dość przejrzeć nie mogłem. W oddziale pisarzy starożytnych i łaciny widziałem wiele cum notis variorum, baponckie, glosowskie. Ilość, nie co do liczby wydań, ale autorów, znaczna, wszakże bywa po kilka lepszych dawnych wydań, jak greckich tragików. (Hudsona geogr. min. defekt.) Byzantyny Weneckie, Kro-

oczekiwać należało, zajęły go krajowe płody, przez co mniejsza ich liczba była, aniżeli po wielu prywatnych obywatelskich bibliotekach. Wielki nakład, obrócił się na pisarzy starożytnych, archaeologią, dzieła przepychu, Sagi islandzkie, historją, kupersztuchy, a na pomnożenie liczby tych sztychów, niszczone dzieła. Liczba ksiąg w bibliotece urosła do 20000 najwięcej nowych, często dobranych, wiele wielkich i kosztownych (o). Albertrandi był bibliotekarzem, który kopiowaniem rozmaitych aktów i pism pomnażał królewskie zbiory, które powoli, miały pisanie historii narodowej zasilać, tak jak zasilały zewsząd dla Naruszewicza ściągane materiały. Tylko ostatnich lat niedole, mięszały wynikający zład przepływ rękopismów i ksiąg drukowanych. W tym, zbliżała się chwila upadku Rzeczypospolitej. Biblioteka narodowa Załuskich zwana szczególniej pilnością doznająca, która w roku 1793 na sejmie Grodzieńskim widziała wyekwowane dawne sejmy przyrzeczenia, że jeden z Załuskich kuratorem tej biblioteki został (p), biblioteka Załuskich mówię, roku 1795 do Petersburga do imperatorskiej przeniesioną została. Że przy żywym przewożeniu, wojskową drogą kilkukroćtutysięcy książek, zaszedł wielki w bibliotece uszczerbek, to było prawie

niki wieków średnich i różni pisarze po łacinie lub w innym (nie francuskim ani polskim) języku piszący: Bel tomy trzy, Bauchinowie, Machiavelli, Guicciardini, najwięcej historyków. W Polskim wydanie, chociaż więcej niż dwa razy tyle albo i trzy razy tyle, co w królewskiej pozostało bibliotece, jednak więcej jest znaczna szczególniej dziełami, niż liczbą. Biblję: Ostrogę, Wujkę, Leopoldy, Siennik, Spiczynski, Brutus, Starowolskiego Zygmunt, O. H. G. Paprockiego, Niesiecki, Bohomolec, Mitzler cały, Lengnich hist. Pruss., Diarinsze, Volumina legum, pierwotny statut z ryciną Łaskiego. Reja zwierciadło, dość druków Rakowskich, różne niemałego interesu broszurki. Grzegorza z Żarnowca postilla i obrona jego. Gilowskiego postilla u Kotenjusa w Toruniu 1594, postilla J. na Kalstein w Królewcu 1557 folio, postilla Ostafiusza Trepi u Neringa Toruń 1584. folio — Jeszcze w Warszawie poniosła ta biblioteka niejakie szkody, bo widziałem jej oprawy i podpisy po innych bibliotekach prywatnych i pomiędzy bukiuistami.

- (o) W bibliotece królewskiej była pars posterior machinae coelestis Heveliusza.
- (p) Komisja eduk. obojga narod. dnia 27 lutego 1794. obiecuje kuratorowi, wydać przepisy i oznaczyć obowiązki jego. Protok. k. e. Vol. XI. p. 105, 106.

nieodzowne. Na miejscu zaraz w Warszawie, osoby łatwiej do biblioteki przysunąć się mogące, nie zaniechały podchwycić wielu bardzo szacownych rzeczy. Gdy książki poszły w drogę, różne z pakami przypadki zaszły: niektóre porozbijane, z wielu powyciągane wolumina, defektowały dzieła. W Grodnie korcami zrywali książki ci, co zachwycili jaką partją, a chociaż nabywców nie było, dotąd nie trudno z rozproszonymi po kraju Żałuskich biblioteki książkami spotykać się. Nietrudno je poznać, bo każda była w rękę biskupa Józefa Andrzeja i każdą własną zakonotował ręką. Znacznie tedy uszkodzone Żałuskich zbiory, dostały się do Petersburga, tam do imperatorskiej biblioteki przeznaczone, nie zaraz do jakiego uporządkowania wzięte. Wówczas biblioteka imperatorska ze zdobyczy w Mitawie i Nieświżu zrobioną urosła, szczególnym staraniem i niemałym nakładem, dotychczas była kompletowana, że licząc około 20000 ksiąg szczyścić się mogła dohorem i pewną zupełnością. Opatrzona była w istotnie i pierwszych w bibliotece potrzeb dzieła (q). Dołączona do zbiorów tak różnorodnych i tak licznych, jakie z Polski Żałuskich przybyły, stała się jedną z wielkich w Europie, a przeto jedną z najpiękniejszych (r).

XXXVIII. Król Stanisław August upoważnił Albertrandego samowolnym rozrządzeniem ksiąg w ostatnich chwilach. Równie w tym razie król dysponował biblioteką Żałuskich, jak i biblioteką własną. Na mocy pozwolenia lub rozkazu, Albertrandi, wiele kodexów, rękopiśmienne zbiory dla Naruszewicza gromadzone, powierzał Czackiemu. Thaddeusz Czacki, sta-

(q) Jak to okazuje Beckmeijstera *essai sur la bibl. de S. Peterab.* 1776. 8vo.

(r) Zapewnia Olenin, że dziś jeszcze Żałuskich księgi w Imperatorskiej bibliotece wynoszą liczbę 262. 640 voluminów, 24575 rycin, która to liczba jest bogatą w dzieła teologii, historii i belles lettres; a nie tak okwita w filozofji, matematyce, fizyce, podróżach i starożytności; rękopismów było 11000, które powierzone zostały Dubrowskiemu. — A. Olenin *essai sur un nouvel ordre bibliographique, pour la bibliothèque imperiale de St Petersburg* 1809. 4to. W tym dziele zdaje razem sprawę i wyjaśnia jak biblioteka rozklasyfikowaną została. Z tym wszystkim dziełem tego nie mam pod ręką.

rosta Nowogrodzki, miał się stać składem i schronieniem światła i dziejów krajowych, które Naruszewicz opuszczał. Sam dla siebie Albertrandi niewiele zatrzymał. Interesowały go niektóre exemplarze starożytnych pisarzy, niektóre drukowane dzieła do rzeczy Polskich i starożytności. Lecz nim o dalszych Czackiego czynnościach wspomnę, wprzód powiem o bibliotekach, Lwowskię i Krakowskię. Przedsiębiorczy reformę państw swoich Józef II, przedsięwziął utworzyć znamienitą bibliotekę przy uniwersytecie Lwowskim. Roku 1784 było sprowadzonych z Wiednia do Lwowa 11000 voluminów, z duplikat garellofskiej biblioteki odłączonych, a że w tymże czasie wiele klasztorów w całym państwie i w Galicji poznoszonych było, w tych okolicach, gdzie niegdys było siedlisko światła i najcelniejszego piśmiennictwa polskiego, gdzie światłe zakony niemałe pogromadziły skarby: z katalogów ich ksiąg, przeszło jak dwa razy tyle co garellofskich voluminów wybrano i do biblioteki uniwersytetu lwowskiego przekazano. W takim kilkudziesięciu tysięcy zebraniu ksiąg, niepodobna było uniknąć liczego podublowania. Odłączono tedy dublety i dopełniono duplikatów sprzedaż w trzech licytacjach. W roku 1790 sprzedano 4735 ksiąg; w r. 1795 w liczbie 2021; w trzeciej w r. 1801 sprzedaży, resztę, na centnary po złotych 8 centnar zbyto, ażeby się całkowicie pozbyć tego ciężaru, bez którego prawdziwie żyjące biblioteki eksystować nie mogą. W tym sprzedawaniu, poszły za hezcen najrzadsze dzieła, z których nie małyby korzyść w powolnym postępowaniu biblioteka odnieść mogła. Luho wiele z nich szczęśliwym zdarzeniem ponahywali Czacki i Ossoliński, jednakże wielka część wpadła w ręce nie znające dosyć szacunku tego co nabyły. Lecz co gorsza, niedbalstwo i lekceważenie obowiązku swógo, z jakim się pokazali, bibliotekarz Józef Brettschneider i kustosz Kurald nabawiła większej jeszcze szkody, przez ostatnie marnotrawstwo zebranych skarbów, gdy wiele dzieł takich wyszło, których ani jednego exemplarza w bibliotece nie zostało, i takie jedynaki w nieświadome powymykały się ręce, jakich nigdzie nie miano(a). Był

(a) Dostałem od żyda kramarza (mówi Chłędowski) pozostałe z co-

przytym wprowadzony do biblioteki niemały niedład, którego nie powściągali Kurelda następcy, który dziesiętemu bibliotekarzowi nie mało utrapienia zadawał (1). Nie ma ta biblioteka przyzwoitych dochodów, lecz wzrasta niekiedy, jak to było 1816, gdy familja Treterów ofiarowała jej do publicznego użytku 3179 dzieł zbiorów swoich. Ogółem cała biblioteka wynosi 36000 voluminów, między któremi znajduje się blisko 7000 dzieł polskich (u). Gdy krakowski uniwersytet dostał się pod rząd Austriacki, był wówczas bibliotekarzem słabiejący i chorowity Jacek Przybylski, który powtarzał, że ma posługaczy w bibliotece z wroblów, ho mu robactwo z książek wyjada. Wnet po objęciu Krakowa, wyszedł rozkaz, aby razem leżące biblioteki po jezuitach uniwersytetowi oddane, niezwłocznie w inne miejsce przenieść. Przybylski prowadzony pod wartą z kluczami, otworzył pojezuickie zbiory i we dwa dni przewiózł je do domu akademickiego. Wzięte do tego wozy, nie umiały czasem trafiać do pustek domu akademickiego, zbaczaly w różne strony, przez co nie mało książek wpadło w rozmaitego rodzaju miłośników książek ręce. Może jeszcze do 3000 zapyłonych książek w pustkach akademickich na kupę zsypanych zostało, a po wszystkich prawie salach i izbach biblioteki uniwersytetu jagiellońskiego, liczne familje wroblów zakładały swobodnie gniazda swoje, po szafach i stosach książek, około których tylekroć podejmowane były roboty, których zewszystkim nawet nieprzepatrzono (w). Nie bez gorzkiego uczucia, od tylu czasów piastujący tytuł bibliotekarza Przybylski, poglądał na to wszystko, liczył swe pretensje i wydatki, prosił naostatek 1801 o u-

tnarowego kupna życia Jerzego Kastrjotty, przekładu Cyprjana Bazylka druk. r. 1564. i ostatnie 10 kart rozdarte na funkciki jakiegoś dzieła o Duchu Ś. wybijanego r. 1635. w drukarni Alex. Dymowskiego, o której Bandtkie nawet i nie wspomina.

- (t) Po Brettschneiderze zastępował bibliotekarza, miejsce Marcin Kureld, później Max. Aloizy Füger dopóki Vuchich bibliotekarzem nie został. Po zgonie Vuchicha, zawiadował nią Józef Winiwarter.
- (u) Całą tę o Lwowskiej bibliotece wiadomość wzięliśmy z Adama Tomaszka Chłędowskiego, spis dzieł polskich, we Lwowie 1818. pp. 151, 152, 153 w nocie.
- (w) Bandt. hist. bibl. pp. 122, 125, 126.

wolnienie od obowiązków. Po niejakić odwołce, gdy reformę rząd dopełnić postanowił, r. 1802 24 lutego dał Przybyłskiemu uwolnienie (x). Zdał bibliotekę Anzelmowi Speiserowi, który dostał rozkaz od rządu, ażeby się zajął nowym katalogiem, ponieważ te wszystkie, które znalazł, na nic się nie przydały. Do zadosyć uczynienia rozkazom rządu, począł się Speiser w następnych latach przygotowywać. R. 1805 udał się w tym celu do Wiednia, skąd 1806 wracając, zupełnie rząd w bibliotece objął, mając do pomocy Voigta, który go był zastępował. Przygotowania Speisera były wcale powolne, począł od tworzenia swojej własnej biblioteki, która mu w pracy pomocną była. Gromadził tedy co mógł dzieł bibliograficznych i bardzo piękny aparat zebrał, ale razem popozyskiwał nie mało inkunabulów, rzadkich i wysokiej ceny. Do 2000 ksiąg zebrał Speiser, które dziwnym sposobem pomnożył. Znaczną bowiem liczbę dzieł bibliograficznych, poprzedzał białym papierem, który, w niektórych dziełach był rubrykowany, i znalazłem tu i ówdzie kartki, na których Speiser począł był uczone zapiski, czarnym i czerwonym atramentem robić. Wygotował nawet Speiser plan, wedle którego miał katalog systematyczny ułożyć. Widzę we wszystkim w Speiserze, człowieka rzecz swoją znającego i pracowitego, ale chorowitego i zimnego pedanta, który zagrzezał w drobiazgowych poszukiwaniach, w każdej chwili ginął w szczegółach, a wykończenie ogółu zostawiał dalekim w przyszłości latom. Nie dożył on ani należytego rozpoczęcia planów swoich, przygotował krokwie i belki, nie omiótł ich, ni z trzciny, ni z wiórów, a schodząc ze świata 1807 1 października, zostawił dalsze prace Voigtowi, którego kolidzie z Vuchichem do pomocy mu przydanym, luho były na zawadzie, jednak do 9000 dzieł skatalogowanych było, gdy Kraków 1809 przeszedł znowu w ręce Polskie (y).

(x) Baudt. l. c. p. 123.

(y) Baudt. l. c. p. 128—138. Vuchich przeniesiony był przez rząd Austriacki do Lwowa, gdzie przy bibliotece uniwersytetu Lwowskiego zmarł. Voigt po kilkoletnim pobycie we Lwowie w 1813 został bibliotekarzem w Ołomuńcu, „gdzie dotąd z pożytkiem i sławą biblioteką zarządza” mówi p. 138 Baudtkie tymczasem w tymże arkuszu druku, przewróciwszy kartkę,

XXXIX. Różnemi zdarzeniami, a mianowicie przez tworzenie się i przeniesienie biblioteki Zafuskich, i przez tworzenie i urządzenie Lwowskiej, znaczna liczba ksiąg rozproszyła się po różnych rękach. Jeżeli przez to mogło się zjawić jakie ułatwienie w zbieraniu ksiąg, zachętą do tego stawała się gorliwość Czackiego. Thaddeusz Czacki, o którym już się nadmieniono, po upadku Polski, wyrwał się dla dobra ziomków. Odwiedzał ich we wszystkich trzech kordonach i zwracał do prac naukowych, w których mogli ośłodę życia i szlachetne w domowym zaciszu zatrudnienie znajdować. Jego wpływem tworzące się towarzystwo przyjaciół nauk, dawało piękny przykład. Pozyskało wr. 1802 w darze od członka swojego Alexandra Sapielhy, sapieżyńską z Kodnia bibliotekę. Około 4000 książek różnego rodzaju, było pięknym zakładem do dalszego biblioteki tworzenia. Znajdowało się tam cokolwiek defektów, jednakże z różnych wieków dzieł, często trudnych do pozyskania nie mało tę bibliotekę przyozdabia. Dopełnia je towarzystwo nowemi, umyślnie sprowadzanemi, mianowicie scientificznemi dziełami, na które zdobywać się może, i otwiera do publicznego użycia za pomocą ofiar kilku członków swoich. Wiadome są prezesa Staszica dary, które zapewniły bibliotece, równie jak całemu towarzystwu lokal, Bobusz uczynił fundusz 1000 złotych na utrzymanie osoby przy bibliotece, a tenże Alexander Sapielha opatrzył bibliotekę na lat 50 po 5000 złotych, które od 1809 r. rzeczywiście towarzystwo pobiera i jedynie na samo kupowanie ksiąg obraca. Żadna dotąd biblioteka w Polsce tak znamiennego funduszu nie miała, a po stracie biblioteki Zafuskich, to była pierwsza, która została 1811 do publicznego użycia otwarta (z) — Tymczasem Czacki

p. 141. mówi Bandtkie o ś. p. Voigcie; który umarł w Ołomuńcu d. 24 września r. 1820. Szkoda, że korektor w ciągu korektury druku tej małej a tak bliskiej sprzeczności nie poprawił.

- (p) Ta biblioteka wrosła nie tylko kupnem, ale ofiarami, z których ofiara prymasa Hołowczyca wniosła 5000 ksiąg, familji Kortuma zmarłego członka towarzystwa tysiąc kilkaset, tak, iż biblioteka towarzystwa do kilkunastu tysięcy większych i małych ksiąg wynosi.

w samierze pisania dziejów, i pracowania nad prawem Polskim i Litewskim, już zbierał druki i rękopisma, które w roku 1792 pomieścił był w klasztorze S. Anny o cztery mile od Szczekocin, a w roku 1795, że miał majątki swoje w kordonie Rossyjskim, przewiózł do Porycka. Zasilony od króla, podarowanemi lub poruczonemi sobie przez niego lub w jego imieniu rozmaitemi rękopismami, tym samym już zbiory swoje za bogate poczytywał. Dar Działyńskiego generalnego archiwum po kanclerzu Szembeku opatrzył w rękopisma do czasów Augusta III. Różne znamienite osoby nieraz piękne mu ofiary czyniły. Lecz opatrzone od króla listami otwartemi, zwiedził Czacki po kolei Krakowskie, Sandomirskie i Lubelskie, potem Wielkopolskę, Gdańsk, Królewiec, Węlin, Podole, Kijów, Galicję i Litwę. W tych podróżach rozpoznawał zbiory zakonne, z nich czasem pozyskiwał, nieraz zniewolony pożyczać na długie, na wieczne nieoddanie, często z nich podchwytywał te rzadkości, któremi, albo już syt był Żeluski, że ich nie potrzebował, albo ich niedopatrzył. I zwoził rękopisma i drukowane księgi. Z pozatrzaconych stosów wyciągał jedyne exemplarze. Za nic poczytywane i gardzone bibliotecznych pułek sprzęty, w jego rękę ceny nabywały i wnet wzniewały zazdrosne narzekania, że sobie cudzą przyswaja własność. Co bądź, Czacki, nie tyle liczną co nieocenionych skarbów pełną bibliotekę zebrał. Pierwsze czoło i istotną jej wielkość stanowiły rękopisma. Lecz księgi drukowane równie nie do oszacowania. Dzieł drukowanych tyczących się Polski było przeszło 8500, z broszurkami biorąc liczyła biblioteka do 20000 numerów. Prócz historycznych, prawnych, których zbiór do pełności dochodzi, rzadkości w języku Polskim wielce liczne: polemika teologiczna w Polskim języku, pierwsze w Polskim języku druki, szczególnież bibliotekę przyozdabiają. Jedynaki exemplarze, a wielu rzadkich dzieł dziwnie pięknie zakonserwowane exemplarze, jako na przykład Reja zwierzyńiec. Kazań bardzo mało. Innych narodów dzieł, nie wiele, lecz cenniejszych nie braknie: Byzantyny paryskie, różni pisarze starożytni, Ptolemeusz po grecku, Strabo Casaubona, Wormjusz, Verelius, Rudbek niech będą

przykładem, jak bogaty być mógł mały zbiorek externalnów. Lecz gdy na rękopisma uwagę zwrócić przyjdzie, wymienić wypada około 500 oddzielnych dyplomatów, podobnych cztery wolumina drugie tyle liczą. Aktów korespondencyj, notat, w kopjach lub w oryginałach przeszło 900 voluminów. W tym Łojka notat 69 foliałów, do dziejów Stanisława Augusta 375 tomów, wiele statutowych prawnych, rękopism statutów Polskich i synodalnych Sirzepińskiego 1459, statutów po Polsku 1450. Codex Justiniani na pergaminie, prawa Ormiańskie i różne krajowe. Historycznych kodexów przeszło sto, w tych 13 Długosza, siedm Wincentego Kadłubkowego syna, kodex Zamojski Gallusa. I szczególniej ciekawości bywają kodexa: psalterz po Polsku, kodex złotemi literami pisany, Pontificalis ordinis liber. (Cod. XXVI. bibl. Zał.) Ruski przekład żywota Alexandra Wielkiego Gorionidesa i tym podobne. W ogóle kodexów lub oddzielnych dyplomatów 1558. A dyplomatów kopiowanych w tękach Naruszewiczowskich było tek 231, a oddzielnych oryginałów od roku 1173go z XIIIgo wieku kilka, kilkanaście z XIVgo i tak dalej. Wprawdzie nie po bibliotekarsku z tymi wszystkimi zbiorami swojemi postępował Czacki, bo przy zrozumiaconych pracach swoich, nie raz je mieszał, i żywo je przewracał. Ale ta biblioteka była mu świadoma, że sam ją gromadził, a dzieła pozyskane rozpoznawał. Nie znaczył ich znakami, któreby przyswojenie ich dowodziły, ale wielką liczbę często własnoręcznemi notatami szacowniejszą uczynił. Nie mało jest i takich rękopismów, a czasem i druków, które, nie tylko do uwag pobudziły, ale dały powód do napisania całe obszernych rozpraw (a). Nie zaraz wygotowany został skrzydłowy w Porycku pałac, do którego przeniesiona biblioteka

(a) Uczęni przeglądający ten skarb najdroższy pamiętek narodowych, uznali go być jedynym w całej Europie. Żadna księga nie była mu obojętną, wszystkie rozczytywał z uwagą. Nakładł niemal opisać ośnowę i czynił uwagi we względzie języka i rzeczy. Stać się one mogły wielką pomocą piszącym o naukach ojczyistych. Zebrany ogrom wiadomości rozległych, miał w przytomnej pamięci. *Osiński o życiu i pismach Tadeusza Czackiego*, w Krzemieńcu 1816. pp. 218, 219. ciferatur nota 56, 57. pp. 396, 397, 398.

porządnie pracą i staraniem jój bibliotekarza ustawioną była. Łukasz Gołębiowski bibliotekarstwem trudniący się, mógł wówczas jój spisanie dokonać i w szyku utrzymać. Spisanie 4574 dzieł czyli 5099 woluminów, co wynosiło ośm tysięcy kilkaset dzieł wymagało niemałej pracy, a większa daleko otwierała się dla Gołębiowskiego z tysiącem kilkuset rękopismów. Lubo Czacki nad niejednym dołożył swój pracy, wszelako do bibliotekarza należało, rozpoznać je, odczytać, każdego opis wygotować i treści powyciągać. Do tysiąca arkuszy udowodniło, dwódziestoletnią z okładem pracę, która porządkiem panowań i przedmiotami rozkładając historyczne krajowe pomniki, zostawiła je zadeterminowane dla Poryckiej biblioteki. Dopełnił tego wszystkiego Gołębiowski, a przytym znana jest jego uczynność i szczere wylanie się dla podania pomocy w poszukiwaniach literackich. Sam Czacki chciał, ażeby zbiór jego był dla każdego przystępny, ażeby w pogranicznym ustroniu, w Porycku złożony, ażeby był niejako publiczny. Na wstępie do bibliotecznej sali, leżał katalog, a za odemknięciem pierwszej okładki, każdy czytał uroczyste właściciela biblioteki oświadczenie, że każdemu wolne jest jój użycie, równie ksiąg drukowanych jak rękopismów, a każdy, może sobie sięść w Porycku, i każdy, który mu się spodoba rękopism, przepisać i drukiem go ogłosić. Wieleż to osób, z pełnym zaufaniem przystępować mogły; wieleż to prasał Aloyzy Osinski, kasztelan Tarnowski i inni korzystali. Jeżeli u niektórych osób niektóre dzieła pozostały; jeśli zdarzył się kto, co nadużył zaufania, było to wypadkiem dziwnej uczynności i dobroci Czackiego, lub jakiej ofiary przez niego uczynionej. Czyli miał Czacki jakie względem swych zbiorów zamiary, to zgonem tego nadzwyczajnego człowieka przerwane zostało.

XL. Założenie gimnazjum Wołyńskiego w Krzemieńcu szkoły na wyższym od innych stanowisku, i na inny urządzone sposób, wspierane pozwoleniem, łaską i ofiarami monarchy, oraz składkami obywatelskimi i rozmaitych osób, było owocem starań i zabiegów Czackiego. Chciał on mieć odrazu gimnazjum możne w naukowe zakłady. Używał tym koń-

cem funduszów z natężeniem i z własnego majątku wielkie zaawansował summy. Od familji Poniatowskich zakupił 1804 królewską bibliotekę z 15580 ksiąg złożoną i gabinet numizmatyczny za 7500 czerwonych złotych, bo to były prywatne familijne zbiory (b). Biblioteka kupiona, była przeznaczona dla gymnazjum Krzemienieckiego. Tym sposobem szkoła ta już 1805. przyszła do pięknego zbioru ksiąg, do którego weszły ofiary księżny Teofili Sapieżyny, która darowała bibliotekę Jabłonowskich, Jana Lerneta, którego darowizna w medyczne opatrywała dzieła, ofiara Mikoszewskich 788, ofiara Moszyńskiego 2603, ofiara bezimiennego 1327; weszły też niektóre pojedyncze dary i nabywane z dochodów gymnazjum, które zmieniło swój tytuł na liceum. Przez takie ksiąg przybywanie, liczba ich w bibliotece podniosła się do 31000 (c). Z niemłą dla funduszów uciążliwością przedsięwziął gorliwy Czacki przygotowanie przyzwoitego dla pięknego zbioru lokalu. Przerabianie na to stariej budowy pojezuickiej, niedogodne się stawało dla biblioteki, gdyż poszła na lat kilka w paki. Wydobyta nareszcie i w uowo przyrządzonych salach, a w niej poustawianych dawnych królewskich szafach (d) ustawiona, wedle porządku i katalogów Albertrandego, oczekiwała umiejętnej ręki, ażeby spisana i dojrzałej uorganizowaną była. Chciał Czacki, ażeby owe gymnazjum, potym liceum, liczne gałęzie nauk w całej ich obszerności i zupełności traktowało. Zwykle szczęśliwy dobór osób, powierzył bibliotekę licealną Pawłowi Jarkowskiemu, a razem dawanie kursu bibliografji, który na poznanie szacunku dzieł naprowadzać jest zdolny, a w kursie manipulacją biblioteczną, poznawać daje, co czystsze wyobrażenia o księgach i trudach około nich podejmowanych npowszechnić może. Widział Czacki kwitnący zakład Wołyńskiej szkoły i schodząc ze świata 1813. 8 lutego zostawił wydają-

(b) Osiański o życiu i pismach Tad. Czackiego p. 102.

(c) Osiański l. c. p. 103.

(d) Szafy zamykané z kracianemi drzwiami pięknie tokarską robotą ozdobione, dwa razy głębszymi niż były, zrobione i do międjsca przez boczne przystawki zastosowane, lubo czasem do rozkładu szczuple otwierają zakątki, wszelako wygodny i zdrowy dla ksiązek przytułek dają.

cy coraz dojrzalsze owoce. Królewska biblioteka celiwała w archeologiczne i numizmatyczne; miała w każdym obiekcie dzieła przepychu i w przedmiocie swoim ważne, wszelako nie była uzupełniona, żeby w każdym wydziale, co najistotniejsza, w zupełności miała. Teologia trzymała pierwszeństwo w doborze i uzupełnieniu, a najsłabsza w tej mierze była medycyna, teraz i ten oddział równie jak inne wzbogacony. Biblioteka trzykrotnie widziała wzrastające swoje dochody. Etat jej r. 1805 był 2260 złotych polskich, r. 1813 pomnożony do 4333 zł. p.; a nakoniec r. 1818 podniesiony do 7333 złotych polskich. Pewnie, że nikt nie mógł Czackiemu wyrównać w olbrzymich jego krokach, w jego gorliwości i poświęceniu się, ale wiele pierwszych osób po różnych prowincjach dawniej Rzeczypospolitej, podobną jak Czacki uniesieni starannością, tworzyli lub pomnażali biblioteki, w sposobie, który wyjaśniał jak wiele taktu miał pomysł tworzenia księgowych zbiorów. Pospolicie zbiór płodów krajowych bywał jeśli nie jedynym, zawsze jednym z istotnych celów, jeśli nie takim, który mógł ogromny zbiór tworzyć, przynajmniej takim, który w skromnym objęciu i wejrzeniu więcej był drogi właścicielowi, więcej od niego miłowany, większą jego chlubą, aniżeli liczniejsze, pozorniejsze i nie mają satysfakcją jedynące cudzoziemcze zbiory. Z pomiędzy tak podnoszących się bibliotek, prędko przed innemi głośną się stawała biblioteka Maximiliana Ossolińskiego. Imię Czackiego i Ossolińskiego, z powodu gorliwego i z zapałem popieranego zbierania ksiąg, po wielu miejscach stawało się nieodłącznym. Skrytki i tajniki, które Załuskiego baczności uszły, były przez tych mężów przetrzāsane, a pomimo tego, że znacznie z grubszego przetrzebione zostały, równie Ossolińskiemu jak Czackiemu okwity plon wydawały. Jeżeli nie zdaje się, ażeby zbiór Ossolińskiego w rękopismach dorównał Czackiego zbiorowi, gdyż nie miał takich łatwości i pomocy, aby tak dalece urósł, tedy zbiór ksiąg drukowanych nie ustępuje w niczym, a co do liczby, zamowniejszy. Co zebrął Ossoliński, to ściągał do Wiednia miejsca pobytu i prac swoich. Z powatającego zbioru piękne i interesowne dublety sprzedawane były przez licytacją tamże w Wiedniu 1803. Do tej sprze-

daży katalog, układał biegły bibliograf Anselm Speiser. Przemyślał Ossoliński równie jak Czacki, co ma ze zbiorem swoim zrobić? Jego ważność i bogactwo dało się poznać z własnych dzieł Ossolińskiego, pełnych głębokiej nauki i rozległych wiadomości, jakich mnoga biblioteka dostarczyć mogła. Postanowił był ostatecznie Ossoliński bibliotekę powrócić na tę ziemię, na której zebrana była i oddać ją użytkowi publicznemu. W tym celu, miała być biblioteka przyłączona do ordynacji Zamojskiej, i w tej mierze z ordynatem układ był uczyniony 1804 w sierpniu. Gdy jednak Zamość z kordonu austriackiego wypadł, nowym postanowieniem swoim r. 1817 ustawił ordynację biblioteki rodzinnej, którą w mieście Lwowie lokuje, dokąd, podług życia jego, przeniesioną zostanie; zapewnia dla niej fundusz, na utrzymanie osób, i pomnożenie zbioru. Fundusz ten niczym, żadnym przypadkiem uszczuplony być nie może, owszem fundator ma nadzieję, że podrośnie i na utworzenie drukarni dostatecznym będzie (e). Straceniem wzroku i cierpieniami ciała, nieraz chwile tego męża piśmiennym pracom są zabrane, wszakże, równie dzieła jego, jak zbioru jego ofiara, imię jego pamiętnym czyni. Nie mogła pod ówczas tyle co Czacki i Ossoliński dokazać biblioteka książąt Czartoryskich w Puławach. Wielą tysięcy dzieł wzmagała się, wkrótce zaciasna się stawała na nią przeznaczona sala i literacki księcia apartament. Napełniona foliarami, mianowicie do historii, polityki, dyplomacji, w każdej gałęzi nauk głównymi i doborowymi opatrzana dziełami, księgami każdego języka, mianowicie trzech głównych w oświeceniu dzisiejszym Europy narodów: Angielskiego, Francuskiego i Niemieckiego; w dzieła Włoskie i dawne piśmiennictwa pomniki zasobiona, w dobór wydań starożytnych pisarzy greckich i łacińskich, w niektóre osobliwości, i dziełami przepychu przystrojana, liczyła kilkadziesiąt tysięcy voluminów. Uczony filolog Ernest Gottfried Groddeck nad nią przełożony, na jej dobór i wzbogacanie wpływał. Tak bogatą bi-

(e) Ustanowienie biblioteki Ossolińskich we Lwowie w pamiętn. Lwowskim 1818, nr 5. w pamiętn. Warsz. na r. 1818. T. XII. p. 91—108. 156—172.

bliotekę wypadało uposażyć krajowemi płodami, jeżeli dzieł Gdańskich, i ściągających się korpusu kadeckiego i różnych nowszych, łatwo było mieć dostatek; jeżeli archiwa familijne łatwo utworzyły fundament zbioru rękopismów: trzeba było w téj mierze podjąć inného rodzaju, niż prostého nabywania środków. Wysłany w tym celu do Szwecji Felicjan Biernacki pozyskał z biblioteki uniwersytetu Upsalskiego rękopisma, i z wielu miejsc w Szwecji wydostawszy niektóre, wrócił ze znacznym plonem. Felicjan Biernacki, który je przywiózł, mając sobie powierzona bibliotekę o jój wzbogaceniu myślał. Wspomniane są po różnych miejscach w tychże c. a. ach rosnące zbiory Antoniego Stadnickiego w Żmigrodzie; Józefa Kuropatnickiego w Lipinkach, gdzie jest Opecia żywot Chrystusa z wydań jego pierwotnych. Zdaje się, że Kuropatnicki ogranicza się najwięcej drukowanemi dziełami, gdyż wyzwał się z kilku rękopismów, które ofiarował towarzystwu przyjaciół nauk w Warszawie (f). Jest znaczna biblioteka Radziwiłłowska w Nieborowie i po wielu znamienitych domach nie obojętne zbiory, lubo nie wszędzie w téj wielkiej liczbie krajowe druki zbierać było można (g). W tychże jeszcze czasach mnożyła się w liczbę biblioteka Kajetana Kwiatkowskiego. Różna drużyna ksiąg drukowanych w tysiące podrosła, dostarczyła niemałej wartości mniej znanych dziełek (h). Rękopisma z archiwów Radziwiłłowskich wydostane i z kąd inąd pozyskane, podnosiły wartość szacownego zbioru. Najznamienitszymi były wszystkie volumina aktów Tomickiego czyli Górskiego.

(f) O tych bibliotekach wspomina Juszyński, Chłędowski.

(g) Rzewuski starosta Drohobyski, wuj Alexandra Chodkiewicza przez lat 50 skupował najrzadsze dzieła. Wszystkie nabył Chodkiewicz mający po matce kilka tysięcy tomów. Do tego zbioru sam przez lat 24 zbierał księgi i bibliotekę pomnażał. W zbiorze Rzewuskiego najwięcej było dzieł historycznych, numizmatycznych, archeologii, oraz wydań zbytowych i rzadkich. Zbiór Chodkiewiczowej samożyt w romansie, a zbiór samego Chodkiewicza w księgi sciencyficzne. Ogół dochodzi do 25000. Niebraknie w nich dzieł polskich często i ważnych i rzadkich. Przytym familijne akta, z różnych stron pozyskane, oraz kilka kodexów do tych liczy się bogactw i ważność ich wysoko podnosi.

(h) O których wyczerpnął wiadomość Benthowski w swojej hist. lit. 1814.

XLI. Piękny był ten zapół zbierania ksiąg i bibliotek, któremu zdawali się przewodniczyć i wzorem być, Czacki i Ossoliński, lecz razem na ich karb rosgłozzone i sownie exaggerowane anegdotki o ukradkowym podchwytywaniu, stały się prawdziwym zgorznięciem, i zdając się upoważniać przywłaszczanie cudzego, podniecały do prawdziwych kradzieży. Wyznać trzeba, że sprzątał niekiedy Czacki dzieła, a to takie, które były wielką osobliwością, do nabycia których, nie miał żadnych innych środków, które zostając w zazdrosnych rękach, a cenić nie umiejących, zaginąćby mogły, może nareszcie niejako przez emulację (i). W innych razach używał godziwszych środków. Nie szczędził wydatków i drogo opłacał. Gdy jednak znaleźli się ludzie przestronego sumnienia a szczupłych dostatków, którym niepodobna było tyle wydawać, ich miłośnictwo, zamieniało się w prostsze grabienie i przywłaszczanie sobie cudzego. Powtarzano, że strzelec strzelcowi psa ukrącić może, literat literatowi książkę. Haniebna ta maxyma rozszérszona do nieskończoności, bez względu na to, że po lichého psa strzelec niepośiagnie. Zdawało się, że powaga Załuskich, Czackich, zabezpieczała rzetelne złodziejstwa, za któreby przed prawem odpowiedzi wypadało, którym na słuszną zasługiwno karę. Albowiem chociaż łatwo było w księgarni za małą kupić cenę dzieło jakie, fałszywy honor, chciwość i łakomstwo, stawiały się niesumiennym ludziom, pobudką do sprzątnięcia ich komu bądź. Ze zbiorów prywatnych osób, z bibliotek klasztornych i publicznych, zarówno z wytartym czołem i z przechwalaniem, bez

(i) Wchodzę przed laty tu w Warszawie do pochyłonego latami p. I. J. C. wita mnie starzec i wskazując na książkę na stole leżącą, z uśmiechem przemówił: „Patrz oto, kradł mi Czacki, kradłem i ja jemu.“ — Wiele było tworzonych i powtarzanych od osób dostojnych pozwy. Na okładce kodexu psalmów polskich tak nazwanych Jadwigi, czytać można ręką księcia generała ziem Podolskich taką protestacją: „Ex dono Adami in Klewan et Zukow Ducis Czartoryski hic liber furto quondam ablatus ex Bibliotheca Czartorysiana, nunc eam agnitus a legitimo possessore, libenter transmittitur Excmo Dno Tadeo Czacki Cpmo Nowogrodensi in tesseram amiciciae.“ Obecnie wiad. hist. kryt. hr. Ossolińskiego T. III. notę 41. str. 59.

braku księgi porywano. Obstawiał za własnością publiczną Czacki i zdawało się, że jój w chęci pozyskania książki nie naruszy; wołał za całością własności prywatnej, dla dobra publicznego, gotów ją na stratę narazić. Lecz niewczesne restrykcje, źle zrozumiane od ludzi szerokiego sumnienia, lub lekce ważących i książki i własne postępowanie, narażały na niemałe szkody rozmaite zbiory ksiąg, do których przysunąć się mogli. Szczegulniej zakonne biblioteki cierpiały. Grabież ksiąg z bibliotek zakonnych, z tym większym zaspokojeniem dopełniana była, że nadeszły lata powszechnego własności duchownej i kościelnej grabienia. Zakony potraciły swe fundusze, w różnym obyczaju świata i w urządzeniach zaniedbane, traciły tego ducha, który im tyle czasów wigoru dodawał. Opuściły się w czułości około siebie, i zbiory ich, na podchwytywanie lada czyje narażone zostały. Coraz mniejszego interesu dla nich stawały się ich własne biblioteki, które tyle były nieszczęśliwe, że gdy jedne zaniedbaniem lub ustronną napaścią uszczerbku doznawały, inne, w samym porządnym ich utrzymaniu, na dziwne zdarzenia wystawione zostały. Między benedyktynami i cistersami zamieszkałi byli niektórzy emigranci Francuzi i gościnny przytułek znajdując, ofiarowali swe usługi. Z pomiędzy nich, Gerard Lefebvre de Lassus, kierował różnych bibliotek urządzeniem, i sam wiele pracując i pisząc, w Sieciechowie, w Koprzywnicy i na Łysiej górze, spisywał katalogi rękopismów, których jeszcze po dwieście kilkadziesiąt znajdował. Był on do tego dosyć usposobiony i całę porządnie do wyrozumienia jakie są kodexa, katalogi ułożył. W Koprzywnicy r. 1802. wygotował podobnie katalog ksiąg drukowanych (i). A tak, nim wrócił do Francji, zostawił piękne dowody swój pracowitości, ale przypominające nową purgacją i redukcją, której te celne biblioteki uległy. Lefebvre, co tylko obrażało wzrok i myśl jego, bez litości palił. Żalili się benedyktyni i cisterci, że im wielkie poczynił

(i) Pisał także T. I—VII. 8° dzieje benedyktyńskie, są to powiększej części wypisy. Te dzieje i katalogi przepisywał na czysto na Łysej górze r. 1802.

szkody, na które nieostróżnie zezwolili (l). Tym sposobem w Koprzywnicy, stało 13 exemplarzy wielce rzadkiego dzieła victoria deorum Aceriusa (Klonowicza), te Lefebvre spalił, bo go tytuł obrażał. Biegły ten bibliograf w bibliotekarskiej manipulacji nie małą sobie uczynił ulgę, gdy mniej zrozumiane dzieła polskie uprzętnął(m). W każdym czasie niebezpiecznym się stawało urządzenie bibliotek. Zdarzało się, że po ustawieniu ksiąg porządku oprawnych i łatwo wyczytanych, rękopisma zdawały się być trudne i niewyraźne: żeby tedy biblioteki nie szpeciły, wszystkie wyładowane na brykę, wywiezione, i w stawie zatopione (n). Na Wołyniu w pewnym miejscu byłem usilnie zapraszany, ażebym odwiedził bibliotekę i przejrzał, czy nie ma czego oschliwego. Powolny na wezwanie, znalazłem rzeczywiście osobliwy widok, który wprzód w wyobrażeniu nie powstał i nigdy wprzód nie trafiła myśl na to, co by się stało z księgami, gdyby zaniedbane do szczytu zamokły? W dzwonnicy murywaniej nad bramą, a pod dzwonami, porządna niegdyś była izba, i tam księgi złożone, lecz czas nielitościwy, otwierając na wszystkie strony zdrowy dla książek przewiew, poótwierał kanały strugom deszczu i mokradli. Książki wszystkie asypane były na jedną po środku izby kupę. Powolnym czasem, przysiadła ku podłodze. Tak spoczywające księgi pobutwiały, przegniły, grzybami do tego stopnia przerosły, że gdym chwycił za jedną i drugą powstała, która jeszcze wyraz księgi

(l) Bandt. hist. bibl. p. 98. Odwiedzałem z biskupem Kieleckim bibliotekę Świętokrzyską; mówi Juszyński dykc. poetów w przedm., a będąc tam przed dwadzieścia laty z Czackim już tylko dzień ojezystych ślady widziałem. X. Lochman, przeor wówczas tego klasztoru, z rozzerwieniem opowiadał: iż benedyktyni francuscy przyjęci jako emigranci, podjąwszy się ułożenia biblioteki, płacąc gościnność, jak barbarzyńcy z Alerandryjską biblioteką postąpili, gdyż znaczną część ksiąg polskich jako nierozumianych, spalić mieli.

(m) Wszakże z drugiej strony to uważać trzeba, o czym zamilczył nie wypada, że wielu sądzi, iż cała o Lefebvrze powieść, wymyślona została dla pokrycia szkód, jakie biblioteki poniosły. A chociaż różne ustne zapewnienia o mocnym przedświadczeniu tych, co na Lefebvra narzekali: z tym wszystkim być mogło, że nawet osoby szanowne zakonu zostały tą powieścią złudzone.

(n) O tym zdarzeniu słyszałem od godnej i poważnej duchownej osoby.

miała; téj częstka w połowie przełamana w rękę pozostała, innéj trudno było od reszty oderwać. Tu i ówdzie tę przegrzybiałą kupę, przyklepiał już był do tego stopnia deszcz, że ruiny biblioteki, zdawały się być ruiną Babilonu małym obrazem. Ale porządnie utrzymywane biblioteki znajdowały się nieraz w przykrym położeniu. W Warszawie, w Wilnie, w Krakowie, a pewnie i po innych miejscach, biblioteki zakonne, nagle lazaretom ustępowały. Cóż, jeżeli czasem która na domową wygodę użyta była, że się w jednej suszył chmiel (o), w innéj, to jest w Połockiéj u jezuitów, zawieszano poście i kumpie (p).

XLII. Gdy o szkolnych bibliotekach mówić mamy, wiązą się z nimi niektóre, które zkaż inąd są zakonne. Tym sposobem w Połocku jezuicka biblioteka była szkolną; a gdy szkoła Połocka tytuł akademii pozyskała, akademicką. Różnie zwożonemi rosła choć nie przedsiębrała poszukiwać dzieł rzeczywiście potrzebnych i myśl odświeżyć mogących. Raczyński arcybiskup gnieźnieński, od roku 1807 swój zbiór i świeżo skupywane książki posyłał w ofierze do Połocka. Tym sposobem podrastały połockie ksiąg zbiory, które samą surową pilnością, jak to i z innemi na świecie bibliotekami zdarzało się, uszkodzone były, i trudnego hędac przystępu, małego stawały się użytku (q). Przy ostatelcznym jezuitów białoruskich zwinięciu, zbiory połockie nieco uszczerbione się być zdają, przynajmniej oczekiwanie, że się rękopismów krajowych i ksiąg z polskich drukarni niemało znajdzie, zawiedzionym zostało. Biblioteka dominikańska w Gródnie, wielą pięknych dzieł od niejakiégo czasu uposażona, w pięknej konserwie utrzymywana, oby użyteczną być mogła! Pijarskie wszędzie, jako się uczuć dało, więcéj jak którekolwiek z bibliotek duchownych zgromadzeń, szkolnemi były, i dosyć w książki zasobne, które przy

(o) Bandt. hist. bibl. p. 98.

(p) W miejscu zwanym biblioteką, gdzie zwyczajnie wisały poście i kumpie, od których i dotąd na murach są piętna, składano książki. Styczyński w dzienniku Wil. r. 1817. nr 36. T. VI. p. 627. O niektórych bibliotekach zakonnych w Litwie wspomina Ousaciewicz w Archiwum Północnem r. 1822. T. IV. N. 24. str. 474—485.

(q) Styczyński l. c. w dzienniku Wil. pp. 630, 631.

szkołach pożyteczne być mogły. W powszechności, biblioteki te, przestały tyle wzrastać, ile wzrastały przed upadkiem Polski, atoli niektóre były nad inne szczęśliwsze. Warszawskie kolegium większego zawsze się w liczbę pomnażała. Poruczona prefektowi drukarni, ze czcią wspomnianemu Bielskiemu (r), pilnie spisana, i całe szczęśliwie w oddziały ustawiona, miała wydrukowany 1796 swój katalog. Kiedy liczba jej ksiąg do 17000 przeszła podrosła, pomnożony katalog, powtórnie był roku 1822. 8°, stron 497 drukowany. Jest to jedyna biblioteka w Polsce, która ma swój drukowany katalog: mogą się w nim znaleźć omyłki, z druku, z przepisywania, lub z niedostatku tytułów w egzemplarzach ksiąg bibliotecznych wynikające (s), wszelako ten katalog daje poznać bibliotekę i czystą jest skazówką do tego, co się w zbiorze znajduje. Warszawskiego kolegium nobilium 10000 ksiąg wynosi. Na Białej rusi w Walerjanie czyli Łużkach była od Serafinowicza członka zgromadzenia, licznemi dziełami obdarzona. W Międzyrzeczu na Wołyniu niemałym zgromadzeniu wydalkiem powiększona, spaliła się, i na nowo musi być tworzona. Ale trudno o każdą w szczególe mówić i o każdej muie wiedzieć. Do duchownych liczą się te, które są przy seminarjach, a z tych Wileńskie zasługują na pewną uwagę. Dawniejsza jest, i większa ta, która się znajduje przy seminarjum diecezjalnym u Sgo Jerzego, wsparta ascetyczno teologicznym jezuickim od Sgo Ignacego ksiąg zbiorom, opatrzoną została pięknym suffragana Józefa Sapiehy zapisem, którego miłośnictwo do książek zasilane było uczonym z Załuskim związkiem i biegłością bibliotekarza Eberta, od niego pozyskała biblioteka i kilka rękopismów (t). Umarzając zaś dług Józefa Kossakowskiego biskupa Inflanckiego, seminarium nabyło po nim w roku 1795tym pozostałe

(r) Bibliogr. I. 63. T. I. p. 225.

(s) Czytam na stronie 244. Statuta et privilegia regni Poloniae 1506, ma to być Commune Łaskiego 1506. widzieć egzemplarze były bez tytułu. — p. 245. nr 19. Prawa i konstytucje przez Stankowicza, ma to być Stan. Konar. zebrań.

(t) Zdaje mi się, że Sto Jerski rękopism statutów Polskich po Polsku w XVI wieku pisany, a któregośiny w wydrukowanych świętych statutach użyli, że będzie z liczby ksiąg tego suffragana.

księgi, które przystroiły bibliotekę i dostarczyły różnych dzieł historycznych i różnego rodzaju, między którymi i polyglotta Waltona znajdowała się. Nowsza jest i w liczbę dotąd skromniejsza biblioteka głównego seminarium Wileńskiego (r. 1808 założonego) ciągle z nabytków różnych rosnąca, mająca prócz nadzwyczajnych wydatków coroczny 4000 złotych fundusz. Mało w niej jest ksiąg przestarzałych najczęściej na zapomnienie skazanych. Pozyskała znaczną liczbę dzieł świeższej teologii, wszystkie najgłośniejsze nowsze do exegetyki i hermeneutyki dzieła, polyglotta Waltona, ojców kościoła, zbioru konciliów, bullaryów, apparatus jest całę pełny; nie brakuje dzieł innego rodzaju. Nabytych świeżo w r. 1824 blisko 2000 ksiąg od kanonika Michała Bobrowskiego, które nie małym staraniem za granicą w czasie wojażu swego nabył, zaopatrzyło bibliotekę w wiele dzieł rzadkich i osobliwości bibliograficzne stanowiących, a najwięcej w takie, które do nauki wschodnich języków służą. Nabytek ten szacowny podnoszący liczbę ksiąg na 7000, uczynił bibliotekę seminarjum głównego interesu takiego, jakiego żadna dotąd seminarium biblioteka nie ma, i nie łatwo mieć może: nie tylko bowiem jest w głównym przedmiocie swoim zapaśna, ale do tego świeża, a w przydatkowych do przedmiotu stosownych przydatkach bardzo rozmaita i nadzwyczajności posiadająca. — Lecz za dalekośmy poskoczyli w opowiadaniu o bibliotekach duchownych, zwróćmy się znowu do szkolnych, aby wspomnieć jakich od roku 1794go losów w różnych okolicach kraju doznawały.

XLIII. Świeckie szkolne biblioteki powszechnie były, nie opatrzone, oprócz małych w tym przypadkowych wyjątków. W Litwie i na Wołyniu małym funduszem szkolnym, mogły pozyskiwać corok jedno i drugie dzieło, do tych elementarnych, które były w kraju używane, W Galicjach, wchodziły do szkolnych bibliotek, elementarne Austriackie dziełka. W jednym kordonie Pruskim, biblioteki zrazu rozesłanemi za Buxhewdena księgami nieco opatrzone, po niejakiem czasie dostateczniejsze resursa sobie wskazały. Rząd Pruski chciał, aby stosownie do potrzeby zaopatrywane były: tym końcem ze składek uczniów

miały być nabywane dla szkół najwięcej niemieckie kompendja, przedrukowania starożytnych i nieco obszerniejszych różnego rodzaju dzieł. Częściej na to nadzwyczajny poniesiony bywał wydatek, który dożyć w potrzebne podręczne księgi te zbiory zasobił, a w jednym lyceum Warszawskim pewne składki przeznaczono. Tworzył rząd Pruski w Warszawie lyceum, szkołę, która miała być na stopie od gimnazjów wyższej. Dawne po kadetach pozostałe księgi, były załączone do nowo nabytych i dały zakład bibliotece lyceum Warszawskiego. W Berlinie, na licytacji zakupione, starożytnych pisarzy i kronik średniego wieku, (których nigdzie zbytku nie było), tyle, że biblioteka lycejska wcale interesowną się stawała. Tymczasem po zgonie Krasickiego biskupa Warmińskiego, naostatku arcybiskupa Gnieźnieńskiego, biblioteka jego ze Skierniewic, dostała się do lyceum. Umieszczona w salach lycealnych Saskiego pałacu, powoli wcielona została do lycejskiej, która tym sposobem w liczbę trzecią częścią podrosła. Tym nabytkiem pozyskała biblioteka około 4000 ksiąg, wiele dzieł do belles lettres, oeuvres wydań wspaniałych i lepszych, które i wejście biblioteki przyjemniejsze uczyniły. Weszły do niej Bzantyny Weneckie, piękne wydania starożytnych pisarzy, tak, że lycejska biblioteka nie dość w sientyficzne dzieła opatrzona, często na szkolną potrzebę jeszcze uboga, poczęła się liczyć do bibliotek znacznych i pierwszego między Polskimi rzędu. Za księstwa Warszawskiego fundusz z dochodów lycejskich, corocznie do 10000 zł. dochodził, tak, że staraniem Lindego, tegoż lyceum rektora, i bibliotekarza Beichta, a potem Felixa Benthowskiego zbiór do 12000 ksiąg podniósł się (u). — Jak dalece z księgowością pod ówczas wszystko zmieniło się? wyjszwały te lata ostatnie. Nie zdarzały się więc przypadki, ażeby urządzenie bibliotek miało jaką szkodę bibliotece dziać. Do obowiązku bibliotekarstwa, wzywano osoby światłe, nawet do prywatnych bibliotek, powoływani ludzie biegli, i dokonane starania pilniejszego ich opisywania. Cokolwiek

(u) Benth. hist. lit. pol. T. I. p. 115.

przedsiębrali, w swoich miejscach bibliotekarze około powierzonych sobie zbiorów, było to z dokładnością, jakiej za czasów Załuskiego nieznano. Ernest Gottfried Groddeck w Wilnie, Jerzy Samuel Bandtkie w Krakowie, Paweł Jarkowski w Krzemieńcu, Felix Bentkowski w Warszawie, musieli się zająć uporządkowaniem bibliotek sobie powierzonych i do tego wiele osób uspasabiali (w), Bentkowski wiele się nad płodami piśmiennymi krajowemi zastanawiając, poszukując w różnych dziełach i notatach Załuskiego i w rozmaitych katalogach; rozpoznając biblioteki lycejską, misyjną, pijarską, naoslatek Kwiatkowskiego; znalazłszy pomoc od Jana Wincentego Bandtkie w oddziale prawa: wygotował 1814 dzieło zamierzone niegdyś przez biskupa Załuskiego i Janockiego (x), w którym, jeśli nie było pola, tyle się nad niektórymi pismami zastanawiać, ile się zatrzymywał w swych drukowanych bibliograficznych dziełach Janocki; jeśli nie w każdym razie dość ścisła dokładność dochowaną być mogła, nie zawsze z dość pewnego źródła wyczerpnięta wiadomość; jeśli bardzo wiele jeszcze rzeczy później znaleźć i poznać się dało: zawsze jednak w szanownym Bentkowskiego dziele znajdowała się do pewnego stopnia pełność i dobor, bogactwo, jakiego nigdzie podobnego nie było, dokładność od poprzednich bibliograficznych pism wyższa. Janocki ze swoją fałszującą rzecz, łaciną, ze swojimi ułamkami wiadomości, Bentkowskiego zupełności i większej dokładności ustąpił. Bentkowski dał niestosowny dziełu swojemu tytuł, przez to, że go nazwał historję literatury Polskiej; nieograniczył się skatalogowaniem samym, przepełnił go w niektórych miejscach excerptami, pochwałami; podnosząc obserwacjami swymi wyliczanie dzieł do wyższego stanowiska, nie był w stanie z tym w jednolitym utrzymać się wymiarze: ale zbudował całość, która z rąk do rąk przebiegając, o-

(w) Cedulkowe katalogowanie weszło w powszechny zwyczaj.

(x) Voluit autem praesul ipse, ut a Janocio suo, Polonicarum literaturae monumentum principale, auctorum Polonicorum bibliotheca universalis, quam sacrosanctus senex, manu propria sua, quadraginta annorum spatio contextuit, sibi mittatur quam citissime. (Janocki, Sarmaticae lit. fragmenta. Vol. I. p. 127.)

twierała oasy krajowcom, otwierała im ogół, z którym tak trudno było się spotkać. Są uchybienia, są omyłki, właściwe dziełom bibliograficznym, ponieważ Bentkowskiego dzieło jest bibliograficznym, i ten tytuł przybrać było powinno, i tym tytułem, byłoby zabezpieczyło sobie wszelkie nieforemności. Mogą powstawać żółcia przejeć pisarze i ścigać swym gorzkim dowcipem Bentkowskiego, ale z tą bronią przeoiw niemu występując, niezdolają ocenić rzetelnej posługi, jaką Bentkowski dla wszystkich swym dziełem uczynił. On zuchwała, śmiała i szczęśliwą ręką wystawił wzrąb, który, wykończyć i oglądać, zamknąć, pokryć i umeblować każdemu jest wolno. Nie łatwo było jednemu być całości budownikiem, łatwo jest każdemu, kto ma ochotę i sposobność coś nowego dostarczyć, szczeguł uzupełnić.

XLIV. Dzieło Bentkowskiego było wypadkiem lepszego stanu księgowości w Polsce, a podniecifo do usilniejszego jeszcze poszukiwania piśmiennych krajowych pomników, do większego u wszystkich na nie względu. Znaleźli się poszukujący, znaleźli się wynajdujący, którzy poszukującym dostarczają. Zjawilo się miłośnictwo książek aż prawie do bibliomanji pomknięte: lecz zacne i ze smakiem. Bentkowski był skazówką do szukania, to co u niego się nie znajduje, znalezione, napełnia nie raz wynalazcą radością. Miłośnik nie szczędzi wydatków i trudów, szanuje i admiruje osobliwości w bibliotekach złożoné, w innych znajdujące się rękach, z uczciwą ufnością pozyskuje wzajemne sobie udzielanie; jeśli oryginału mieć nie może, mieć kopją kosztownej księgi stara się, iłożyć na to nie żałuje. Tak przynajmniej postępując znani książk miłośnicy Tarnowski, Chyliczkowski, Działyński, Swidziński, stają się wzorem do naśladowania. Ich niezmordowane poszukiwanie i szczęśliwe wynajdywanie, prawdziwe podziwienie wzbudzają. Trudno, żeby w tak krótkim czasie takie zgromadzić skarby. Wielu po wszystkich okolicach zbiérá, i słusznie się, cieszy pozyskanemi nie wielu dziełkami, które im pociechę i w pracy użytek przynoszą, lecz mało kto do tylu szczęśliwym być może, co oni (y). Kasztelan

(y) Nie jedną już książkę ze zbiorów Swidzińskiego i Chyliczko-

Tarnowski ustawicznie szczegółowemi poszukiwaniami wzbogacając swe zbiory, za 200 czerwonych zł. zakupił starych dzieł Polskich od Juszyńskiego. W gorliwym zbieraniu dzieł cieszy się, że w przeciągu tego roku półtora tysiąca ksiąg zgromadził, które lokuje w Dzikowie, miejscu, w którym krajowe piśmiennne płody i stare osobliwości składa. Tytus Działyński ogromniejsze od razu dopełniając przedsięwzięcie, gdy już niemało drukowanych osobliwości i rękopismów posiadał, zakupił w 1821 od Kwiatkowskiego za 2000 czerwonych złotych rękopisma, które w swym zbiorze miał Kwiatkowski. Cokolwiek wprzód ogromniejszy uczynił nabytek ksiąg Czartoryjski, gdy roku 1819 za sumę 12 000 czerwonych złotych zakupił całą Porycką Czackiego bibliotekę. Tym sposobem prywatna domu Czartoryjskich biblioteka stała się ze wszystkich względów najznamienitsza, stała się skarbnicą do dziejów krajowych, dla których nie przestaje uienalym nakładem pozyskiwać oryginały lub kopje, które w następnych latach w znacznej ilości, z Francji, z Królewca, z Litwy poprzybywały. Tym sposobem puławska biblioteka z siebie liczna urosła potężnie w rękopisma, do swoich 430 voluminów w bibliotece, a kilkudziesięciu sztuk w świątyni Sybilli złożonych, przybyło poryckich 1550, a przeto do dwóch tysięcy rękopismów. Ktokolwiek kiedyż tedyż dzieje bibliotek pisać będzie, nie może przeminąć tego ważnego Puławskiej biblioteki wzrostu, lecz trudno będzie i nam niepodobna nadmienić wszystkie prywatne w tych czasach powstające zbiory, które się nieraz interesownym i użytecznym napełniają dzieł apparatus. Jeśli Jan Wincenty Bandtkie zdołał okwitość i dohór, prawie do zupełności, w przedmiocie prawa krajowego w swym zbiorze doprowadzić, inni, bądź w tymże, bądź w innym przedmiocie, cieszą się ze swymi. Niepodobna nam w te szczeguły zasięgać, których dość dokładnie po rozstrzygniętej ziemi rozpoznaćby się nieudało: zwrócić jeszcze wypada uwagę na inny

wskiego przyszło mi w pierwszym tych ksiąg bibliograficznych Tomie wspomnieć, nie jedna w tym drugim i następnym nadmieni się. Chyliczkowskiego zbiór, Polskich dzieł przeszło 4000 ksiąg wynosi.

względ, z którego prywatne biblioteki wzrastały. Puławską biblioteka nie z samych skarbów Polskich zebrana, niemniej pomnażana jest wszelkiego rodzaju Europejskimi dziełami. Piękny dobór dzieł bibliograficznych, równie pomnożony został, jak innych przedmiotów. Rosnąca biblioteka potrzebuje rozkurczenia, mianowicie że nie wszystkie miejsca, w których pomieszczone zostały przybywające książki dość suche i dogodne się ukazywały. O przyzwolitéj na bibliotekę budowie i miejscu, właściciel nie zapomina. Po połączeniu domowych Puławskich zbiorów z Porzyckimi, (jak dawniej w Puławskich od przedmiotów odosobnieni byli starożytni pisarze), tak odosobnieni od innych zostali Polscy. Zasługiwali oni na to oddzielenie, bo są oddzielnego interesu, któryby po ich z innemi zamieszaniu zamitrażony został; zasługiwali na to i dla tego, iż po rękopismach ich zbiór rzeczywiście nieocenionego jest szacunku; gdyby ich w masę innych języków pisarzy zamieszać, gdzie wówczas tych maleńkich brylantów z pod ciężkich brył wyśledzić(z). A gdy tak odosobnione zostały Polakie ich małej objętości płody wyniosły 16800 numerów obok 27000 zbioru dzieł Europy, który stale nowo zakupywanemi podrosta. Podobnie inni krajowych ksiąg zbieracze, nieograniczają się do nich samych. Kasztelan Tarnowski niemałełoży nakłady, napełniając sale w Horohowie dziełami przepychu, mianowicie do sztuk obrazowych ściągającemi się, francuskimi lub włoskimi (a). W tychże czasach uformowała się biblioteka ordynata Zamojskiego w Warszawie. Odstępując ordynat Zamościa rządowi, przeniósł szkołę Zamojską, niegdyś uniwersytet do Szczebrzeszyna, którą dobrym urządzeniem, opatrzeniem jej w naukowe potrzeby, podniesieniem oraz do wyższego stopnia, zajął się. Bibliotekę Zamojską z dawnych ksiąg złożoną, prze-

-
- (2) Od czasu jak tłumacz Pani Jeziora Karol Sienkiewicz bibliotekarzem został, nie widziałem Puławskiej biblioteki, chociaż względów jej doznać nieprzestaję, dowodem czego, wychodzące pomniki języka Polskiego w wielorakich textach tłumaczonych z łacińskiego statutów, u Zawadz. w Wilnie 1824. 15 paźdz.
- (a) Widziałem np. sprowadzone Voyage pittoresque en Espagne Laborda, wielkie dzieło Cicognary.

prowadzając do Warszawy i łącząc ją z dawnym domowym zbiorem i nowo dla siebie sprowadzonymi dziełami, potrzeby szkolne sownie wynagradza i opatruje formowaniem dostatniej biblioteki szkolnej, na co, nie szczędzi swoich ofiar i wydatków. Stara z Zamościa do Warszawy przeprowadzona biblioteka, wynosić mogła ledwie piątą część całego zbioru domowego, jednak opatrzyła go w dawne dzieła, których nie było, ponieważ w tym zbiorze jedynie prawie są cenniejsze świeższe dzieła w języku francuskim lub angielskim. W dziełach i wydaniach wielkich i przepychu, żadnemu z tych dwóch języków przewaga nie jest dana; w dziełach muięjszych i wydań pospolitszych, więcćj jest francuskich. Niebraknie i włoskich, co zaś do niemieckich, tych nie ma. Cały zbiór wynosić może do 8000 ksiąg, w całości wiele jest przepychu i powabu. Sala i szafy biblioteczne pięknie przystrojone i ozdobne, w nich z wielką i przynależną konserwą księgi ustawione, księgi z formatu, wydania (Humes), drukarza (Didota Racin), oprawy (w Anglii) kosztowne. Dzieł przepychu najwięcćj znajdziesz w historii, w podróżyach w historii naturalnej, w sztukach obrazowych. A gdy cała biblioteka, bez żadnych wyjątków podzielona jest na przedmioty; jedno tylko rękopisma oddzielnie wyłączone. Gdy przedmiot każdy nie jest zapomniany, w każdym tedy przedmiocie połyskuje się coś znamienitego, coś dla przedmiotu istotnego. coś bibliografa zastanawiającego (b). — Lecz więcćj już nie powiem o prywatnych domowych zbiorach, zatrzymam się jeszcze przy publicznych bibliotekach,

(b) Od dołu stoja dzieła ogromniejsze i więcćj w oko wpaść mogące, na galerji mniej pozornej. Ode drzwi wlewa i w koło sali tym porządkiem przedmioty ustawione: Bibliografja, filologia czyli lingwistyka; historie kościelne i światowe i statystyka i geografja i atlasy; podróże; historia naturalna; filozofja; polityka, matematyka i architektura; fizyka; rolnictwo; medycyna; prawo; teologia i patres; belles lettres proza i poezja; i dramatyka; sztuki obrazowe; inkunabula; rękopisma; żurnalistika i oeuvres. Spisana na cedułkach znależyta doktryna. Był jej bibliotekarzem czas jakiś uczeń Pawła Jarzowskiego Józef Korzeniowski, dziś w lyceum Krzemienieckim professor, po którym sprawuje bibliotekarstwo Francisz Szwajcar. Dutoit.

oprócz biblioteki towarzystwa przyjaciół nauk, o której już się mówiło.

XLV. Kiedy mam o publicznych bibliotekach mówić nasamprzód mimowolny pociąg i rzetelna admira-
cja zwraca mnie ku Krzemieńcowi. Od początku jak biblioteka królewska do Krzemieńca przeprowadzona została, miał sobie ją powierzona wspominać już Paweł Jarkowski. W ciasnyn on ją miejscu rozsta-
wił i użyteczną dla publiczności uczynił, kiedy prze-
rabiano mury porządnie popakował, a korzystając z czasu nieczynnie zamkniętej biblioteki, odwiedził Kraków i Warszawę oglądając tych stolic biblioteki i sposób ich utrzymania. Po przygotowaniu sal, znowu bibliotekę rozpakował i do użytku otwartą trzymał. Nie przersucał nią i nie mieszał jej szyku, ponieważ miał pod ręką Albertrandego ogromne katalogów kwar-
tanty, do których stosować się wypadało, które pewny porządek biblioteki stanowiły. Te atoli katalogi nie były dosyć zaspakajające dla biegłego bibliotekarza. Paweł Jarkowski przedsięwziął, nie burząc porządku, wedle najdojrzałych bibliotecznych przepisów, księgi na nowo skatalogować. Rozpoczęta, czasu wielkiego i pracy niezmierniej wymagająca robota, przy nabytym takcie, nie była wypadkiem pedanterji, przysady, drobiazgowości, ale trafnego rozpoznania każdego volu-
minu i dzieła, i umiejętnego w szczegółach opisanie. W tej pracowitej robocie, nic zbytowego i przesadzonego nie widzę: owszem zdawałaby mi się potrzeba, jeszcze jednej ścisłości względem nazwiska z tytułu wyruszanego. Po kilkoletniej niezmordowanej i do-
trwałej pracy, ma Paweł Jarkowski zupełną ukoń-
czonej roboty satysfakcją, ukończonej, ile w ciągłej i nieustającej manipulacji, otwartej i żyjącej biblio-
teki, ukończona być może. A ztąd dziwna jest łat-
wość znalezienia najmniejszego szczegółu. Lecz u-
czony bibliotekarz, nieogranicza się mechanicznym znajdowaniem, obejmuje on myślą i pamięcią cały zbiór Krzemieniecki, cohy mu łatwiej było dopełnić, gdyby się ośmielił wyruszyć księgi z dawnego szyku i rozstawił stosownie do porządku przez się pomy-
ślanego, gdyby na to miejsce pozwoliło. Wreszcie, co do wewnętrznego urządzenia swego całkowicie wzo-

rowym sposobem jest kierowana biblioteka Krzemieniecka. Zewnętrzny jej ruch, jest poniekąd trudny i mały. Wśród ładu, od handlu księgowego w oddaleniu położone miejsce, sprawia nieco trudne komunikacje, dla czego, żadnych przebiegłych, spekulacyjnych kroków, biblioteka czynić nie może: po prostu tylko, zakupuje przez księgarza miejscowego, albo z księgarni za granicą zakupione sprowadza, a niekiedy powolny dubletów wymian zrobić może (c). Podobnie położona jest biblioteka uniwersytetu Wileńskiego.

XLVI. Od czasu restauracji uniwersytetu Wileńskiego, przez czas niedługi po księdzu Litwińskim, piastował klucze biblioteki ksiądz Augustyn Tomaszewski, zakonu bazylikańskiego professor teologii w uniwersytecie i bibliotekarz. Zanedbana zbiegiem dawnych okoliczności biblioteka, potrzebowała ogromnej i przykrzej pracy a znajomości rzeczy, żeby podjęta robota z pożytkiem dopełnioną być mogła. Tym końcem poruczone zostało w lutym 1805 prefektostwo czyli bibliotekarstwo uczonemu filologowi Grodtkowi, tegoż uniwersytetu professorowi, który w przydanym adjunkcie Kazimirzu Kontrymie znalazł pracowitość, gorliwość i szczęśliwe wydanych przepisów dopełnienie. Wraz biblioteka do użytku publicznego otwieraną została, i rozpoczęte jej spiśywanie i uporządkowanie. Była wprawdzie starodawna ta biblioteka złożona w jednej wielkiej sali, w miejscu na piętro podniesionym, suchym, a przez samo opuszczenie nie mało przewiewu doznającym. Księgi zdrowe tylko dość okurzone wedle dawnego z czasów jezuitckich trwającego porządku spoczywały. Wszelako znaczna część biblioteki rozproszona była od lat wielu po licznych rękach i miejscach. Wyśledzić je ile być mogło i zebrać, było pierwszym niemiłym obowiązkiem; rozpoznać i zrozumieć co jest, i jakieś natury

-
- (b) Wiadomość o bibl. Krzemienieckiej, podaje sam Paweł Jarowski w wygotowanym piśmie, którego ogłoszenia drukiem pragniemy mając nadzieję znalezienia w nim zdania sprawy z własnych w bibliotece podjętych trudów, oraz wymienienia tego, co bibl. Krzemieniecka posiada, przez cośmy ją poznać mogli.

był zbiór cały, stawało się od razu niemniej istotną potrzebą, ponieważ wypadło zaraz obmyślać o sposobach pomnożenia téj biblioteki, i należało niezwłocznie rozpatrzyć się czego istotnego niedostaje bibliotece dla podnoszących się w uniwersytecie nauk. Żywo i z natężeniem pomykana była robota, którą zarówno prefekt, adjunkt i przybierani pomocnicy tyle posunęli, że z wygotowanych kartek w lat pięć roku 1810. o abecedowym katalogu myśleć mogli, w który w roku 1812. 13254 dzieł, wynoszących 18025 voluminów wpisanych było. Lecz jeżeli porządkowanie żywo pomykane być mogło, i użyteczność biblioteki podniesiona, jój wzrost takim krokiem postępować nie mógł. Trudności w téj mierze wynikały, ze szczupłych na nią naznaczonych funduszów, i z położenia samego Wilna. Biblioteka Wileńska przesłaje na sprowadzaniu przez księgarzy, nie ma dość znacznej liczby dubletów, aby żywe otworzyła zamiany, nie ma dość komunikacyi, ażeby na licytacjach nabywać: przynajmniej bardzo rzadko się zdarza nabytek przez licytację. Prostym tedy sposobem, a pośpolicie wielkiego wydatku wymagającym, może się biblioteka uzupełnić. Pomnożoną ona została wziętymi r. 1816 ze Słucka pojezuickimi księgami, których 2200 było. W nich między starymi brudami, statut mazowiecki 1541, rękopism ruski pierwszego statutu litewskiego i kilka innych kodexów, w których znajduje się autograf Skargi o jedności kościoła, dowodzą, że się szacowne znajdują rzeczy. Innych podobnych bez tu pozyskanych nabytków nie było, chyba pojedyncze małe ofiary. Musi za gotowy pieniądź nabywać, a funduszu stałego prawie żadnego nie ma, bo kilkaset rubli na nią wypadających, mało potrzeby biblioteczne i trocha introligatora pokryć może. Corocznie jednak zakupuje się książek cokolwiek i z innych dochodów, stosownie do potrzeb; lub zdarzając okazji nabycia zbioru jakiego. Koło roku 1819 były od monarchy wyznaczone trzy summy po kilkadziesiąt tysięcy rubli srebrnych wynoszące jedna na budowę biblioteki, jedna na zakupienie książek do biblioteki, a jedna na nabycie gabinetu mineralogicznego. Ze się udało znacznie taniej, aniżeli było spodziewane gabinet mineralogiczny nabyć, zostające z summy mi-

neralologicznój pieniądze przeznaczone zostały na książki. Tym sposobem był nadzwyczajny fundusz dwadzieścia kilka tysięcy rubli srebrnych wynoszący na zakupienie ksiąg, i ta cała summa rzeczywiście na kupno obróconą została. Biblioteka tym sposobem znacznego wzrostu nabyła, a fundusz nadzwyczajny prędko wydany został. Bo z położenia odległego Wilna od handlu księgowego to wynika, że wprost kupowano. Zakupiono wiele dzieł znajdujących się w księgarniach, albo przez księgarzy sprowadzanych. Jak dalece to kosztownie przyszło, dało się to czuć, gdy naprzykład thesaurus antiquitatum Graevii et Gronovii włoskiego przedrukowania 500 rublami srebrnymi opłacić przyszło. Kupionych kilka dzieł przepychu, i więcej kosztownych, flory, dzieła angielskie prędko fundusz wyczerpnęły. Wszakże biblioteka Wileńska tymi nabytkami odświeżona, pomnożona i nie mało uzupełniona, stała się liczna do 40000 ksiąg. Teologia i medycyna jej trzecią część stanowią. Wszelako teologia jest jednym, z oddziałów najmniej opatrzonym; Prawo ma cokolwiek dobrego, i na pozór dość licznę, wszelako wielkich potrzebuje dopełnień. Historia, geografia i statystyka, daleko więcej potrzebne. Wprawdzie oddział ten zajmuje szaf kilka, lecz kto zna biblioteczne zbiory, łatwo przyzna, że ten, co do liczby przed wszystkiemi jest najbiedniejszy, ma kilka nowszych celniejszych dzieł historycznych, kilka podróży, a prawie wyczerpany jest z tego, co źródłami historycznemi zowią. Starożytni pisarze i co się do nich ściąga, jest bardzo piękne: nie ogromem, nie liczbą, ale świeżością, pełnością i doborem. Jednakże zdaje mi się więcej zupełności w zbiorze samych pisarzy starożytnych niż w filologii, niż w antiquitach i archeologii, które jednak cieszą się najcelniejszymi dziełami. Bibliografia, prócz wydziału starożytniej jest wcale uboga. Belles lettres dosyć klasycyzego rzędu pisarzy obejmują. Wydział ten po bibliotekach pospolicie zaniedbywany bywał, a zatem może się nazwać przy innych całę zapaśnym. Filozofja nieliczna, choć pragnie większego dostatku, nie może się nazwać zaniedbaną. Sciencje w powszechności są w tej bibliotece lepiej opatrzone, aniżeli wiele już wymienionych wydziałów. Bezwątpienia że potrze-

bują wiele: bo któraż biblioteka jest nie potrzebująca. Posiada biblioteka piękny aparat aktów i *mémoires*, różnych akademji i towarzystw, filozoficzne transakcje i ma książek angielskich tyle, że z innymi publicznymi bibliotekami, o których mówimy zwycięzko cętować może. Oddzielne szafy dzieł historycznych rosyjskich przy historii, zdają się dawać ten przywilej językowi rosyjskiemu, jaki w téjże wileńskiej bibliotece dany jest językowi greckiemu i rzymskiemu, to jest, że tych narodów pisarze, od przedmiotów bibliotekę podziеляjących, są wyłączeni i oddzielnie stoją. Pisarze krajowi tego wyłączenia nie pozyskali, stąd trudno wymiarkować liczby dzieł z drukarni Polskich wyszłych, trudno nawet wymiarkować zasobu rozproszoného po wszystkich kątach sali. Wszakże nie wszędzie są tak zatopioné, żeby się dostrzec nie dały. Uderzają w oczy w wydziale prawa volumina i cokolwiek innych, w ubogich historycznych szafach nie mało miejsca zajmują. Chociaż mało, wszelako posiada biblioteka kilkadziesiąt rękopismów, mianowicie świeższych. Z nadzwyczajności, prócz chińskiego rękopismu i kilku dzieł przepychu, nie ma nic znacznego. Umieszczona jest w sali wewnątrz dość przystrojonej, zewnątrz nieforemnej, nie bez niedogodności tak co do światła, jak suchości i opatrzenia. Przerobienie téj budowy nie małym kosztem przyszło. Szafy są porządne, otwarte, chociaż cokolwiek głębsze, byłoby lepsze. Ustawione w niej dzieła wedle materyi, lecz nie tak ściśle żeby miał być jaki wzgląd na podziały, albo żeby jakie drobniejsze gałązki wiadomości ludzkich nie miały być tu i ówdzie rozerwane. Uporządkowanie nie jest do ostatka wykończone, po kilkonastoletniej pracy do pewnego stopnia pomknięte, w swym stanowisku zatrzymané, utrzymuje porządek, staraniem bibliotekarzy dopilnowany. Spisywanie jest dopełnione na karteczkach cedułkach, bez rubryk, oparte jedynie na samym tytule, jedynie sam tytuł wypisywany bez wglądania wewnątrz i bez wielkich poszukiwań, bez przysadnej skrupulatności, z przyzwyczajonym często dość mocnym skróceniem. Niekoniecznym było celem w tym spisywaniu odszczegulnianie pism w jednym dziele objętych, ale dość znaczna liczba dyssertacyj, przy dłużej pracujących zatrzy-

mała tak, że za ledwie po wielu leciech kartkowe czyli cedułkowe spisanie do końca zbliżone zostało, aby z niego abecadłowy katalog we czterech voluminach wpisany dopełniać. Przy przeniesieniu do przerobionej sali ponumerowane szafy i półki są środkiem zamykania dzieł.

XLVII. W Krakowie, gdzie Speiser i Voigt nie wiele zrobili, po małej przerwie (d) objął bibliotekarstwo Jerzy Samuel Bandtkie roku 1811. 4 września. Był on już znany więcej jak ktokolwiek ze swoich prac bibliotekarskich i wielką posiadający wprawę, ponieważ (od r. 1803 do 1811) był we Wrocławiu bibliotekarzem przy S. Bernardynie Seneńskim (e), jego działanie nie mogło być zacieśnione do środka lub dróg ścieśnionych. We wszystkich ruszający się szczegółach, mógł dźwigać cały ogrom biblioteki urządzonej, otwieranej, rosnącej i handlującej. Zdano mu sale Obiedzińskiego, w których jakikolwiek był porządek; oddano różne sale i izby, w których na stosach po kilkanaście tysięcy ksiąg naskładanych było, ze wszystkim ich pyłem, kurzawą, śmieciami i plugastwem, oddano mu katalogi dość liczne, które się na nic nie przydały, i rozpoczętą robotę Speisera i Voigta (f). Objął to wszystko Bandtkie, utyskując nieco, że nie znalazł katalogów repozytorjalnych, to jest takich, któreby pisane były tym porządkiem, jakim książki stoją, a któreby mogły wskazać ich miejsce, chociaż tyle tego na stosach było (g)! Wkrótce strapiiony był trudem, gdy wioletomowych dzieł tomy,

(d) Po ustępie Voigta zawiadywał biblioteką ksiądz Dominik Marciewicz a po nim ksiądz Florian Kudrewicz. (Bandt. hist. bibl. p. 146.)

(e) Bandt. hist. bibl. p. 117. O urzędzeniu tamecznej biblioteki trzeciej miejskiej Wrocławskiej obacz: *Geschichte des Hospitals und der Schule, zum heil. Geiste, so wie auch der Bibliothek zu St Bernardin zu Breslau zum Andenken der 600 jahrl. Dauer des Hospitals abgefasst von Michael Morgenbesser. Breslau. Grass u. Barth 1814.*

(f) Bandt. hist. bibl. pp. 158—169.

(g) Zda się wielką cenę do repozytorjalnych katalogów Bandtkie przywiązywać. Tymczasem ile wiem w naszych Polskich bibliotekach dotąd są prawie nie znane. Dobrze bywszą do weryfikacji.

volumina, rozpieczętowane były, że je pojedynczo ścigać wypadało, gdy postrzegł, że między dubletami już wyłączone, najpierwszego rzędu skurby znajdował, gdy z zaniedbanych zakątków i szpargałów, wyciągał nie małego interesu papiery. Im bardziej się cieszył z wynalazkami swymi, tym więcej mógł nad brzydkim opuszczeniem biblioteki uniwersytetu ubolewać. Gdy się wewnętrznym uporządkowywaniem zajął Bandtkie, za staraniem Stanisława Potockiego ministra oświecenia w księstwie Warszawskim r. 1812 naznaczony był fundusz na bibliotekę 6000 złotych corocznego dochodu, który podniesiony został do 9600, tak, że 5000 oddawanych być miało do rąk bibliotekarzowi, 4600 szafowały wedle swych potrzeb wydziały uniwersytetu. W początkach nie cały dochodził, tak, że zaległości do 20000 urosło; z tegoż funduszu wydawano na pisma perłownicze, co wynieść mogło do 10000; z tegoż funduszu opatrywane były niektóre potrzeby, ale nie posługa biblioteczna, a zatem reszta wszystka szła na nabycie książek (h). Mogła się tedy z bogactwami biblioteka, a z bogactwami jak zwykle i utrzymaniami darów, które czasem po kilkaset książek wносиły (i). Lecz więcej daleko, szczęśliwym obrotem funduszy bibliotekarzowi poręczanych. Przypadkowe nabycie, poszukiwanie takowego nabycia, związki postronne, kupna licytacyjne, loterijowe (k), opatrzyły bibliotekę w niemałe dostatki. Gorliwy o pomnożenie biblioteki Bandtkie, szukał handlu i wymiany, corocznie prawie z obładowaną pakami dubletów bryką, w różne strony, do Warszawy, do Wro-

(b) Daje o tym wiadomość Bandt. hist. bibl. p. 169. i w przypisaniu uczonym mężom wraz na początku tego przypisania. Wszakże w tym znajduję nieregularności i omyłki, takie są na karcie 169 (iż od r. 1812 do 1815. przez lat 5, chyba tedy do r. 1816.) i w przedmowie, bo z liczb wymienionych ogółem wypadłoby 49143. Wreszcie zdaje się, że Bandtkie mówi tylko o awojach 5000.

(i) Bandt. hist. bibl. p. 170—177.

(k) Czytaliśmy w gazetach zarzuty czynione Bandtkiemu, że się w loterji funduszem bibliotecznym wdawał. Kto był dość ciemny, że się na tym rodzaju kupna nie znał, mógł zarzucić: wszakże loterie kupieckie są jedne z godziwych, w których wszystkie strony zyskują, nikt nie przegrywał wielu, a często wszyscy nie w imaginacji, ale rzeczywiście wygrywają.

clawia, do Wiednia udawał się, i za nie swoził to, czego bibliotece niedostawało. Z tego powodu spotykaliśmy go nieraz przyjacielskim uściśnieniem w Warszawie, i światłej rady zasięgać mogli. Jak dalece wzbogaconą biblioteka być mogła, niech to służy za dowód, że gdy Bandtkie objął jej zawiadywanie, stara ta biblioteka liczyła zaledwie 200 ksiąg Polskich, a w lat dziesięć, liczba tomów na 2245 urosła. (l). A tą wielką i niezmordowaną czynnością, biblioteka ze swoich przestarzałych stanowisk wyruszoną została. Nie tak, ażeby ją miał Bandtkie z miejsc rugować, ale że stała się z obumarłej i pruchniejącej, żyjącą, odświeżoną i czerstwą, że z przestarzałej słabości, dźwigniona do młodzieńczego wigoru, że z nieładu trafiła do porządku. W budowie, powiększej części sklepionej, często dosyć grubością murów ścieśnionej, z różnych pokręconych komnat złożonej, ustawiał Bandtkie ze stosów wybierane księgi, stojące w miejscach swoich zostawiał. Ztąd, w rozkładzie i w rozstawieniu swoim, biblioteka Krakowska najmniej ze wszystkich naszych publicznych harmonii ukazuje. Jak starodawne izby jedne do drugich różnie nieszykownie dotyczą, tak w nich są zamknięte, coraz oddzielne ksiąg zbiory, oddzielne ich repozytorialne katalogi, które w innych dopiero katalogach wiążą się (m). Szukał Bandtkie do pomocy w spisywaniu młodzieńczej pomocy, któraby mogła się przejąć istotą rzeczy, i znalazł do tego osoby zdolne, które jego pracę po-

(l) Bandt. hist. bibl. p. 182, 183.

(m) „Ze nie można systematów dowolnie odmieniał w bibliotekach starożytnych, jest rzeczą doświadczoną. Speiser i Voigt mężowie uczeni znali to także bardzo dobrze i nie przewracali porządku, jako takiego, a i mnie, gdy już 7 lat od roku 1803 do 1811 byłem bibliotekarzem w Wrocławiu równie wiadomą to było rzeczą.“ (Bandt. h. b. p. 116, 117.) Tak mówi Bandtkie. Pomimo jednak wielkiej Speisera, Voigta, Bandtkiego i innych tego gustu mężów, mnie mniej doświadczonemu cokolwiek przeciw temu oświadczyć się potrzeba: ponieważ byłem w tym przypadku, że byłem zniewolony księgi przedstawiać i o systemacie myśleć, i doświadczyłem, że w bibliotekach jakich bądź systemat odmieniał można, byle dobrze pomyśleć i nieco sił fizycznych przyłożyć; nie raz nawet odmienianie jest istotną potrzebą, mianowicie w starożytnych, w których pospolicie szuku niedostawa. O tych systematach i ustawianiu ksiąg powiemy niżej.

dzielały (n). Nie zdaje mi się, ażeby Bandtkie ścisłość i zgłębienie szczegółów w tym spisywaniu do tego stopnia pomknął, do którego pomknęto w Krzemieńcu. Szło mu naprzód o to, ażeby wygotował wszystkie cedułki, przeświadczony, że wpogotowiui będące katalogi cedułkowe, przydadzą się do wszelkich układów (o). Ma tedy cedułkowy, powtórę repozytorjalny, potrzebie powiększej części językowy, nie wspominając ułamkowych, które są spisaniem niektórych ofiar, abecadłowy medyczny, chronologiczny Polskich; naostatek rozpoczęty realny (p). Jest to owoc ciężkiej pracy, którą przy wielkim natężeniu, narażeniu zdrowia i wzroku, Bandtkie po dziesięcioletnich trudach dopełnił. Cedułkowy katalog łatwo zastępuje istotną potrzebę abecadłowego, a gdy jest w porządku abecadłowym utrzymywany, nie może w téjże chwili podzielonym być na przedmioty. Systemat ustawienia ksiąg w bibliotece Krakowskiej, jest tak rozerwany, rozproszony, w takim roztargnieniu, w tylu celkach rozsadzony, że mogą powiedzieć, że nie ma żadnego (q), a zatym i katalogi repozytorjalne, których jest do dziesiątka różnych, z trudnością dostarczyć mogą czyste o ogule biblioteki wyobrażenie, to jest, nie ma bibliotekarz żadnego ułatwienia, ażeby się przeświadczył w jakim wydziale nauk i wiadomości ludzkich, biblioteka jest zasobniejszą, w jakiej w większym znajduje się niedostatk. Biblioteka Krakowska jest dość liczna z okładem 2100 kodexów licząca, przeszło 35000 dzieł do 20000 rozpraw i broszur. Cieszy się Bandtkie w dziele swoim historii biblioteki uniwersytetu Krakowskiego, w którym i sprawę czynności swoich zdaje, cieszy się mówić, że między kodexami są pisarze starożytni, są materiały do historii narodowej; cieszy się znaczną liczbą inkunabulów a między nimi pisarzami starożytnymi pierwotnych wydań, z pras

(n) Wymienia je z wdzięcznością w przypisaniu dzieła swęgo historii bibl. uniwersytetu Krakowa.

(o) Bandt. h. b. p. 189.

(p) Bandt. h. b. p. 177 do 185.

(q) Biblioteka będąc z samych *Nebenbibliothek* potocznych, złożona. Bandt. h. b. p. 131 ef. liczbę woluminów po tych bibliotekach p. 179. 180.

Aldów, Stefanów; cieszy się atlasami i niemałym kart geograficznych zbiorom, a mianowicie Polskę wyobrażających i do niej ściągających się (p. 181, 182), a ponieważ jest wskazany fundusz coroczny, którym wydziały uniwersytetu dysponują, a ztym poważną, dawnością posiwała biblioteka, opatryw a jest w najświeższe dzieła i w pierwsze naukowe potrzeby (r).

XLVIII. W Warszawie za księstwa Warszawskiego, ministrowie przedsięwzięli zająć się krajowymi bibliotekami. Minister interesów wewnętrznych Łuszczewski, zamyślał wszystkie w kraju znajdujące się związać w jedno; a minister sprawiedliwości Łubieński przedsięwziął z nich wyciągnąć jedną. Wezwał Łuszczewski zakony, ażeby wygotowały swoich zbiorów katalogi, któreby w jedno miejsce w stolicy złożone były, z nich wszystkich jeden ogólny katalog utworzony, za pomocą którego możnaby wiedzieć, gdzie, jakie dzieło znaleźć, a potrzebujący mógł je mieć sobie użyczone, lub na miejsce do niego jechać. Lękały się zakony jakiego swoich zbiorów zaboru, ociagały się z dopełnieniem tego, a bezwątpienia nie łatwo było znaleźć tyle, na tylu miejscach osób, któreby to jak należy dopełniły. Tymczasem Łubieński przedsiębrał zebrać i utworzyć bibliotekę narodową (jak była niegdyś Załuskich). Zgłosił się on do różnych opatów i klasztorów, a za różny wymian lub z dobrego przyzwolenia z Łubienia, Obry, Bledzewa, Paradyża, Trzemeszna, Przemęta, od kapituły Pułtuskiej (s) i z innych miejsc znaczne partje ksiąg pozyskiwał, rękopismów lub druków. Zakupił przytym zbiór ksiąg po zmarłym Anselmie Speiserze, które jeśli zdawało się że dobrze opłacił, bo dał 10000 złotych, wszelako nabył od razu zbiór, którego nie łatwo by długim mozolem pozyskać. Nabył podobnie a tanio kilkaset ksiąg po Sternaku. Zamyślał nawet minister własnego zbioru ofiarę uczynić. Zwożone liczne paki, składane były, z inwentarzami swymi, w ciasnych pa-

(r) Co miś do wycierpienia szanowny Bandtkie, to pomijam. Chciałbym wierzyć, że to wynikało z niewiedomości a nie złości ludzkiej.

(s) Od niej ów Apulejus Rzymski 1470 płacony tysiącami franków.

żacu biskupa Krakowskiego izdebkach, w których żadnego rostkurczenia być nie mogło. Składane w nich w bliskości sądu appellacyjnego, nabyły zrazu nazwiska biblioteki przy sądzie appellacyjnym. Wezwany od ministra znany bibliograf Mateusz Kozłowski, a niemając wprawą doświadczony, na dobór ksiąg pozyskanych wpływający; poodmykał niektóre paki, ułatwiał przystęp do świeżo pozyskiwanych zbiorów pracującym pisarzom, w samym niewygodnym ich składzie, już czynił je pożytecznemi. Lecz niewypowiedzianie ciasne miejsce, po roztworzeniu jednej i drugiej paki, czyniło niepodobieństwo cóżkolwiek przedsięwziąć z tymi zbiorami. Z wojennemi zdarzeniami, które zaszły, wiele transportów oczekiwanych, któreby nowe izdebki pozacieśniały, zatrzymało się w różnych Wielkiejpolski stronach, a usunięcie się Łubieńskiego, wniwecz obracały nadzieję, aby kiedy przystojniejsze miejsce upatrzone być miało. Osadzony tedy biegle i uczynny bibliograf, z książkami i pakami jedne na drugie nałożonemi i niedokładnemi inwentarzami, w dziwnej ciasnocie oczekiwał z tym zbiorem, na który patrzył i który na niego walić się zdawał, nowej odmiany, jaka w r. 1817 za królestwa Polskiego zaszła. — Dawne jeszcze za księstwa Warszawskiego tworzone projekta utworzenia w Warszawie uniwersytetu, i wtedy w części wydziałami rozpoczęte, za królestwa Polskiego do skutku przyszły. Miejsce dla uniwersytetu przeznaczone było w dawnym Kazimirowskim pałacu i placu pogorzałych koszar dawnych kadetów. Potrzebował nowo powstający uniwersytet biblioteki: dla niej w samym korpusie Kazimirowskiego pałacu lokal wskazany i od razu biblioteka uformowana sposobem takim, że lycejska nie tracąc swojego lycejskiego funduszu, za uniwersytecką poczytaną została, a drugie tyle od razu urosła przez to, że podobnie z klasztorów pozyskane lub po Speiserze zakupione książki, a bibliotekę przy sądzie appellacyjnym składające, do nowej lycejsko uniwersyteckiej, czyli uniwersyteckiej wzięte i w salach Kazimierzowskiego pałacu z nią połączone. W tym rozstawianiu nie było względu na to, co Beicht i Bentkowski w lycejskiej zrobił. Różne do rozkładania ksiąg wezwane osoby, co żywo w nowych salach je rozsta-

wiały. Przybyły do nich ofiarowane zapisem do lyceum od Chronińskiego profesora gymnazjum grodzieńskiego w Swisłoczy, i zakupione z czytelnicy Pfaffa niemieckie książki, równie między wszystkie rozdane. Ponieważ tym sposobem pomnażała się około biblioteki robota, i w uniwersytecie potrzebny był kurs bibliografii: do wykładania kursu tego wezwany zostałem z obowiązkiem bibliotekarzowania w bibliotece uniwersytetu. Lecz nimem do Warszawy przybył, biblioteka ta uniwersytecką być przestała. Wedle przywileju organizującego uniwersytet, miało być dopełnione obranie rektora. Minister Stanisław Potocki, życzył sobie, aby Samuel Bogumił Linde, lyceum Warszawskiego rektor, obrany był na rektora uniwersytetu. Gdy to chybiło, Linde został mianowany generalnym dyrektorem bibliotek i muzeów w królestwie (t). Zatem to poszło, że biblioteka uniwersytecka, uniwersytecką być przestała. Była to biblioteka publiczna przy uniwersytecie, (jak niegdyś jej część przy sądzie apelacyjnym), miała pieczęć, na której narodową nazwana, była między publicznymi publiczną bez nazwiska. Zdarzenia tę, niezmiernie

-
- (t) Nun sollte solche (Universität) ihren ersten *Rector Magnificus* erhalten. Graf Stanislaus Potocki, lud die Dekane und mehrere Professoren zu sich, legte ihnen in Gegenwart einiger Minister seinen Wunsch ans Herz, dass sie den Herrn Linde zum Rektor wählen möchten, was man auch höhern Orts geru sehen würde. Gerade diess aber that die entgegengesetzte Wirkung; man bestand um so mehr darauf, die Wahl frey von allem Einfluss zu üben, und wählte fast einstimmig dazu einen Andern. Potocki äusserte ihm sein Bedauern hierüber; doch Linde hatte erklärt, die Würde nicht anders als durch eine freye Wahl annehmen zu wollen, und hatte überhaupt keine grosse Lust dazu bezeigt. Der Graf konnte diese Kränkung bis an sein Ende nicht vergessen; er schien selbst gegen die neu beginnende Universität etwas zu erhalten, und beschäftigte sich in Ansehung ihrer fast bloss mit Ausführung der neuen Gebäude, da überhaupt Architektur seine Lieblings-Occupation war. Um aber auf der andern Seite für seinen Freund Linde etwas zu thun, bewirkte er, dass dieser zum General-Director der öffentlichen Landesbibliothek und der dazu gehörigen Cabinette ernannt, und zur zweiten Klasse des St. Stanislaus-Ordens mit Kreuz und Stern erhoben wurde; gleichwohl hätte ein Theil des Publicums ihm noch reellere Vortheile und Auszeichnungen gewünscht. (Samuel Gottlieb Linde, eine biographische Skizze durch Köppen, in den Jahrbüchern der Litteratur, Wien. 1823.)

wpływały, na los, na wzrost i wielkość biblioteki. Linde w dyrekcji swojej, szczególnie i jedynie tylko zajął się tą wielką publiczną biblioteką. Miał w swoim szafunku, bezpośrednio wprost z samym zawsze znosząc się ministrem, którego pełne zaufanie posiadał, fundusz coroczny 10000 złotych z lyceum, a nadto 13000 złotych na bibliotekę corocznie przeznaczonych. Oprócz tego, minister zawsze dyrektorowi Lindemu przyjazny i życzeniom jego zadosyć czyniący, nie umiał na jego żądania odmawiać, i w każdym razie nie szczędził dostarczyć znacznych pieniężnych zasilków, w każdym zdarzeniu, skoro tylko tym wzrost biblioteki mógł być pomnożony. Tym sposobem, jakby z popiołów nowa biblioteka w Warszawie w przeciągu trzech lat powstawała. W takim stanie kwitnących bibliotecznych rzeczy, przybyłem dawać kurs bibliografii w uniwersytecie, a w dodatku, miałem powierzone bibliotekarstwo biblioteki pod dykcją Lindego zostając, i w tym położeniu znajdowałem się lat trzy.

XLIX. Bez doświadczenia, w cały odmęt biblioteczny uwikłany, koniecznie znalazłem dla siebie rok pierwszy bardzo przykry. Dalsze lata jeśli nie były przyjemniejsze, jakkolwiek już satysfakcją wdrożonemu sprawić mogły. Nie miałem doświadczenia, wszakże jakiegokolwiek nabyłem był wyobrażenia. Przez lat wiele przypatrywałem się manipulacji w bibliotece Wileńskiej doświadczanej. Spotykałem się z Bandtkiem i Jarkowskim, od których różnych bibliotekarskich wyobrażeń nabyć mogłem, i zasięgnąć rady co do wykładu kursu bibliografji. Wreszcie dawał mi rady Bandtkie, a Jarkowski, na prośbę moją, komunikował mi swój plan bibliografji. Wertowałem też stosownie do tego dzieła, ażeby ile być mogło, nabyć do bibliotekarstwa potrzebnych wiadomości. Chociaż szukałem instrukcji, i obowiązków moich podjąłem się, jednakże do jednych z obawą przystępowałem, drugich z niespokojnością oczekiwałem, ponieważ nie we wszystkie od razu wszedłem, albowiem z powodu wielkich w bibliotece zatrudnień rok pierwszy i drugi do kursu bibliografji nie przystąpiłem. A jeżeli sobie mógł pochlebiać, że miał jakiegokol-

wiek o bibliotekarstwie wyobrażenie, wszedłem do biblioteki, choć świeżej, jednakże już rozstawionej i znacznej, już do użytku publicznego otwartej, już pewne urządzenie mającej: trzeba się było z nią i jej organizacją obeznac i oswojć. Wprawdzie dyrektor Linde, zawsze mi przyjazny i stale przychylny i życzliwy, nieżałował czasu, aby mi wszystko wyjaśnić i zdać na mnie bibliotekę, lecz powolnym dopiero czasem, we wszystko wdroić się mogłem. W tym największą pomoc znajdowałem w kolidze bibliotekarstwa Pawle Zaroskim. Podejmował on, i zostało przy nim, dopilnowanie wszystkich szczegółów wewnętrznego zarządzenia; on rozumiał skład biblioteki, on pamiętał co jest, pamiętał jak iść powinno, a bez przyjaźni jego pomocy trudnoby mi było w bibliotece się rozgospodarować, trudnoby było dość osłody w bibliotecznych pracach znajdować. Oheznając się z całością, trzeba było niezwłocznie myśleć o spisaniu i skatalogowaniu biblioteki całej i do tego niezwłocznie przystąpić. Wiedziałem, jak daleko w tym ścisłość pomykać można, ile wprawy własnej i wprawnych osób do tego potrzeba, jak wiele czasułożyć wypadnie; mierzylem myślą, ogrom roboty, pomocy i granice przedsięwzięcia: lecz to wszystko zawczasu było, wszystko to, przynajmniej w daleką odwołkę iść musiało. Gorliwy dyrektor, którego względy i przyjaźń zawsze mi słodko z wdzięcznością przypominać przychodzi, pragnął wielkiego pośpiechu, niesłychanie skracał w ceduikowaniu robotę, przybierał osoby, aby robotę przynaglić, którą gdy przyszło z czasem w katalog wnotowywać, wypadało rozpoczętą polepszyć. To wszystko zmijało się z tym, czegom z przeświadczenia i mocnego przekonania pragnął. Niech tymczasem tak będzie, kiedy w ten moment inaczej być nie może. Pierwszy krok pośpiechu w robocie, rozszerzy się dalazym powolnym działaniem. I przyjdzie czas, że ta wielka biblioteka uzyska katalog równie ogromny, jak sama jest wielka. Tymczasem widziałem tę bibliotekę niezmiernie żyjącą i w potężnym wzroście i wigorze. Jeśli dla przyspieszenia roboty wydatek był podniesiony, nadzwyczajnie były poruszane resursa do zakupywania znacznej liczby ksiąg na licytacjach. Miło nam było zadosyć czynić nie-

zmordowanej dyrektora gorliwości, która żadnej nie opuszczała okoliczności podającej sposobność nabycia, czego w bibliotece nie było. Zaledwie tym trybem działania biblioteczne rozwijać się poczęły, zaszło walne w ciągu simy zdarzenie, które sprawiło nagły biblioteki wzrost. Zadecydowana była r. 1819. redukcja zakonów w królestwie, ich fundusze na dożywotnie zakonników utrzymanie i na polepszenie funduszów duchowieństwa świeckiego obrócone, a biblioteki zwijanych, albo uszczuplanych zakonów, lub altaryj pod dyspozycją komisji i ministra oświecenia oddane. Biblioteki te miały iść na użytek szkół i seminariów, a przed wszystkim, na pomnożenie publicznej biblioteki przy uniwersytecie. Kto zna jak wiele trzeba czasu na takie spisywanie ksiąg, z któregoby o tożsamości dzieł i ich wydań sądzić było można, jak zmudne i odwleczone byłoby porównywanie tych cedulek, tych katalogów, któreby pątylu różnych miejscach pisané były, kto pomyśli jak wielu byłoby potrzeba usposabiać do katalogowania po tylu miejscach, kiedy takich samój bibliotece publicznej przy uniwersytecie Warszawskim niedostawało, nie zadziwi się, że przedsięwzięte były nagłéjsze nieco wydatki i ogromne przedsięwzięcie niezwłócného ściągnięcia całego brzemienia wszystkich pod reformę podpadłych bibliotek do jednego centru, do Warszawy. Nie mogło się to ograniczyć, prostym pakowaniem i przesyłaniem, trzeba było prawie wszędzie pewnej dyspozycji. Sam dyrektor Lind wyprawił się w podróż mil kilkuset, aby odwiedzić do trzydziestu miejsc, które reformie uległy; odwiedzić równie i pobliskie zakątki, które nieraz dostarczyły pożywną zdobycz. Miechowici, cisteri, (w Czerwieńsku, Landzie, Sułajowie, Wąchocku, Jędrzejowie, Koprzywnicy), benedyktyni, (w Sieciechowie, na Łyséj górze), kanonicy regularni, (w Lubrańcu, Witowie, Mstowie, Uniejowie, Hebdowie), kameduli (w Bieniszawie, Szańcu, Rytwianach), kartuzi, (w Gidlach), różne zakony panien, kilka altaryj całkowicie zniesionych zostało, paulinów niektóre miejsca (w Oporowie, Brdowie, Łęczyszczach, Wielkich młynach, Beszowie, Pińczowie) w tę reformę objęte. Ze wszad prawie wszystkie księgi Liude pakował i przesyłał do Warszawy. Po wielu

miejscach, jako to, na Łysiej górze, w Sieciechowie, Miechowie, Hebdowie, Koprzywnicy, wzięwszy część wielką, wielką zostawił w miejscu do dalszego urzadzenia miarkując, że to są dublety, któreby nadaremnie bibliotekę Warszawską obciążały. Odwiedzał przytym Linde, klasztory franciszkańskie, bernardynów, dominikanów, które ochoczo wspierając wielki publiczny zakład, nie wzdrygały się i chętnie ofiarowały po kilka ksiąg dla zbiorów Warszawskich. Dary te bywały nader szacowne, jakie Linde u dominikanów, w Sandomirzu, Gidlach i Piotrkowie, u bernardynów w Opatowie, Przyrowie i Piotrkowie, i po różnych małych miejscach, jako na przykład w Kurzelowie pozyskał. Tak objeżdżając, w różnym stanie te biblioteki znajdował, a zdziwiony był porządkiem, ochędóstwem i konserwą wieku. Różnemi drogami lądem i wodą w oiaгу podróży i po powrocie ściągały się księgi. Kilkanaście tysięcy złotych zwiezenie kosztowało, a z okładem 50000 ksiąg, woluminów, jedne za drugimi zbiegły się. Były to powiększej części dawnych lat szpargały, w których moc wielka gratów i prawdziwych śmieci, które nie raz szacownemi się stawały, gdy jakich oddziałów napastworzyły, kompletowały. Szpargały potężnie przebrakowane, nawiedzinami Załuskiego i następnych większych i mniejszych amatorów, i rozmaitych czyścicieli bibliotek. Potych rozmaitych ubytkach, resztką dostała się bibliotece Warszawskiej, i ta przyniosła jej te rzadkości, te bogactwa, którychby największym przepłacaniem niepodobna było pozyskać, tak w rękopismach, jako księgach drukowanych; dostarczyła też niemało dzieł ogromnych i nowszych. A ponieważ hurtowie biblioteki zabięrané były, rząd namnożyło się dubletów, te z biblioteki na bok usunąć wypadało.

L. Skoro tak wielka ksiąg liczba, że przybędzie, oczekiwaną była, trzeba było na jej przyjęcie przygotować miejsce. Nie takie, aby ją na kupy pozawalać, ale takie, aby w szafach pomieścić. A skoro po kolei ściągały się różne oddziały i na końcu w wielkiej ilości razem zbiegły, trzeba było niezwłocznie za wszystkie uchwycić, aby je wszystkie rozpoznać, bo

inwentarze, które z pakami przybywały, cóżkolwiek o liczbie, nie o istocie mówić mogły. Więc rugowaliśmy z miejsc wszystkie prawie księgi, ich rozkład z większą ścisłością rozpatrzyli, i na różnych miejscach pomodyfikowali, przedsię pewny porządek wzięwszy, ten w oddziałach mniejszych i ich poddziałach obserwując, wedle tego, każdy przybytek i całą masę przybywających wraz rozkładaliśmy z będącymi już egzemplarzami porównywali. W swoje miejsce, w swój oddział i swoje szczegółowe podziały, wchodziły dzieła, które jeszcze nie były; a zetknięte z sobą już będącego dzieła egzemplarze, z sobą porównane, co lepsze zatrzymane, inne między dublety odrzucone. Że to wszystko dopełnić można, doświadczyłem. Że to wszystko w bibliotece nieopisanéj przed wszystkim dopełnić potrzeba, niemniej mocno przekonałem się, ponieważ, ilem lepiej pojął rozkład, który systemat ustawienia ksiąg utworzył, im dokładniej ustawienie do tego zastosowałem, tym lepiej rozumiałem bibliotekę, tym lepiej o wszystkim pamiętać mogłem i wszystko znaleźć. Że to wszystko można i potrzeba zrobić; doznawałem tego na małych ksiąg zbiorcach, doznawałem jeszcze na stu kilkudziesięciu księgach, które mi się przerzucało. Była to robota ogromna i czasu potrzebująca. Ale przekonany jestem, że żadną inną manipulacją czas skrócony być nie może: może być odwleczony, dla tego nie unikniesz, aby przy brakowaniu dubletów nie przyszło brać egzemplarzy wrękę. W ciągu roku przybywających transportów, tudzież w bliskim mnie stojącym roku, niepodobna było ze wszystkimi się załatwić, bo małe broszurki, bo inkunabula więcej cokolwiek czasu mitrężą. Wszakże i część większa inkunabulów załatwioną została: tylko ogromny wydział teologii, i broszur zostawiłem memu następcy, równie jak rozpoznawanie rękopismów. Spisywanie zaś szło swoim trybem, mianowicie sali Polskiej żywo popierane było. Co jeszcze nie rozłożone było, to Adam Tomasz Chłędowski znany ze swoich pism, jeszcze nimem w trzecim roku mego bibliotekarstwa z Warszawy wyjechał, na bibliotekarza podany, i bibliotekarzem tylko, a bibliografji wykładać nie obowiązany, naznaczony, dopełnił, i skoro miejsce obszerniejsze, to jest nowe sale uzyskał (bo

już za oświeceniem było) równie i z oddziałem teologicznym i z broszurkami załatwił się. Spisywanie nastąpiło, poprawniej odświeżane a dalej szczęśliwie pomykane, blisko na ten sam sposób co w Wilnie. Miejsce na bibliotekę obrane w gmachu przez czas i opuszczenie nie mało zdezolowanym, naprawiania i w tym pilności potrzebującym, odosobnione od innej budowy, ma dosyć otwartości i przewiewu, okien wiele, światła dostatek, przystrojona darem monarszym, to jest oknem jednoszybowym, pięknym na różne strony cieszy się widokiem. Książki w szafach przy ścianie. Szafy z licejskiej jeszcze biblioteki we dwóch salach zamknięte, w średnich i pobocznych mniej wygodne; otwarte, równie sal narożnych nowo robionych otwarte, a wcale wygodne, bo są dosyć głębokie. Był dany przykład w bibliotece lyceum, że szafy zostały kredą z klejem pobielone i zewnątrz i wewnątrz i półki ich. Tymże samym sposobem, to jest wapnem pomalowane wszystkie i najnowsze szafy. Tylko w gabinecie sztychów: w królewskim są pomalowane olejno, a w gabinecie Potockiego mahoniowe. Gabinet ten sztychów także nagle podrośł. Za 80000 złotych od rodziny króla Stanisława Augusta zakupiony był królewski zbiór sztychów. Był on wiele uszkodzony przez to, że wiele znamienitych sztuk postradał, wszelako wielką okwitość sztychów zawsze go szacownym czyniła. Do tego ofiarował swój zbiór sztychów minister Stanisław Potocki. Był tu dobór, mianowicie dawnych sztycharstwa płodów i wyszukane rzadkości. Tym sposobem Warszawski gabinet sztychów, liczy się do wyborniejszych i znamienitych w Europie. Związany on jest ściśle z całą biblioteką, nie tylko miejscem, ale i dziełami kupersztychowni, w archeologii, podróżach, architekturze, historii naturalnej i tak dalej. Przez to, gdy biblioteka różnemi wzrastała nabytkami i on niekiedy wzbogacał się. A jako się wspominało, biblioteka była wielce żyjąca i potężnego wigoru. Z klasztornych zbiorów szczęśliwie był pozyskany nabytek, ponieważ nie tyle pokazało się dubletów, wiele spodziewać się było można: kilkanaście tysięcy w dublety odłożonych zostawiło jednak do 40000 voluminów, których wiele w broszury porożłączane, pewnie stanowić będą 50 tysięcy numerów. Nabytek taki

znaczną już bibliotekę czynił, dwa razy większą i prawdziwie wielką. Po odłączeniu dubletów, może ta biblioteka wynosić do 100 000, a licząc i wcale małe książki, może i cokolwiek więcej. Lecz liczba ta nie samym klasztornym nabytkiem tak podskoczyła: urosła ona tym biblioteki ruchem, który jej wielkim życiem nazywam. Biblioteka ta wiele tysięcy ksiąg nabyła kupnem lub wymianem. Przez te trzy lata, w których w niej bibliotekarzowałem. Zakupywane były na licytacjach w Ratisbonie po księciu Palmy i Reissachach, w Gripswaldzie po Kosegartenie, w Warszawie po Rogalińskim, w Wiedniu Binzowskie, w Lipsku Wejgelowskie, w Wrocławiu, w Toruniu, w Elblągu; i w Warszawie w różnych mniejszych zdarzeniach zakupione. Z Puławską biblioteką kilkaset na kilkaset książek wymienionych zostało i mniejsze wymiany czynione. We wszystkich tych nabytkach opatrywała się biblioteka w dzieła dobrańsze. Wszelkiego rodzaju pisarzy starożytnych, bibliografji, historii naturalnej, geografji, belles lettres, teorii a najwięcej historii. Bibliotheca maxima patrum, wielki zbiór koncyliów, kilkadziesiąt foliałów Luniga, Rudbeck, dzieła przepychu Audeberta, Levaillanta, niech będą małym przykładem nabytków. Jeżeli Rudbeka niepodobna było nabyć bez poświęcenia około 800 złotych, Audeberta i inne sztychowe dzieła, nabywały się po trzeciej części ich wartości, a inne za bezcen, jak to dobrze wiadomo tym, którzy około tego chodzą. Kupiło się Reja całkowity wizerunek za złotych cztery, a Menińskiego pierwszego wydania dykjonarz wraz z arabską grammatyką za złotych 300 (u). Niech to służy za przykład. A gdy tym sposobem wydało się kilka tysięcy talarów, oczywiście tą drogą biblioteka niezmiernie ubogaconą została. W dalszych latach, w wydatkach krajowych zaprowadzona oszczędność niedozwalała nadzwyczajnymi summami poruszać: wszelako roczny fundusz wnet cokolwiek podniesiony został, bo na same jedynie nabywanie ksiąg przeznaczonych zostało 18000 złotych. Corocznie tedy księgi są kupowane

(u) W tej chwili, w której go w Wiedniu kilka tysięcy ryńskich płacono. — O podobnych swoich szczęśliwych nabytkach wspomina Bandtkie hist. bibl. p. 183.

i przez wymian cokolwiek nabywane (w). Do tych wszystkich liczyć potrzeba zdarzające się darowizny; a więcéj daleko kupna uniwersytetu, który stosownie do potrzeb wydziałów, corocznie po kilkaset ksiąg ze swoich dochodów nabywał ksiąg takich, których w bibliotece nie znajdował, a które do biblioteki składał. O lékarskich nie mówię, ponieważ wydział lékarski má swoją oddzielną bibliotekę. Lékarskich tedy dzieł naj-mniej ma wielka publiczna Warszawska biblioteka. Najmniej téż ma matematycznych, tak, że ten oddział zupełnie zaniedbanym nazwać się może; mało ma fizycznych i chemicznych tak, że ubogą jest w tym przedmiocie; nie wiele do historii naturalnej choć piękne rzeczy posiada. W powszechności mniej jak część trzecią składa teologia z należącemi do siebie wiadomościami, wiele świeżych rzeczy potrzebująca; trzecią część składa historia, polityczna, kościelna, litterarja i kultury z należącemi do niej, geografją, bibliografją, podróżami i tym podobnemi dziełami, a w tym razie bogactwo biblioteki, daleko jest pomknięte; dobrze więcéj jak część trzecią składa wszelka reszta, autorowie starożytni, lingwistyka, filozofja, belles lettres, wspomnioné już scjencje, miscellanea, ze 6000 inkunabulów do roku 1536 licząc, tysiąc parę set kodexów rękopiśmiennych. Resztę o téj bibliotece wymiarkować można z tego, co się mówiło wyżej, a co pod koniec tych wtórych ksiąg bibliograficznych obazérniéj się powie. Z podziału i rozstawienia całej biblioteki na przedmioty wyjątkami w niéj są: miscellanea z encyklopedjami i pismami perjodycznemi, pisarze starożytni greccy i łacińscy, inkunabula, osobliwości i biblioteka polska. Osobliwości są piękne, nie tyle oko hawiące co znawców zająć mogą. Wartość kilku w niéj kodexów pisanych lub drukowanych, mogłaby porządną utworzyć bibliotekę. W sali Polskiej pomimo wielkich skarbów i znacznej liczby i licznych mianowicie w tych ostatnich latach nabytków, wiele kompletować wypada.

(w) Co późniéj przybywało widzieć można w gazecie literackiej Warszawskiej 1822. listop. 11. Nr 40. p. 227. etc.

Kilka mniej znanych książek Polekich.

LI. Że biblioteki te publiczne i prywatne zamykają w sobie wiele ciekawości i rzeczy nie dość znanych, już tego wielokrotnie po wielu dziełach były przykłady, tak, że znajdując do nich przystęp, nie trudno jest przykłady takie pomnożyć. Zbytku w tej mierze czynić nie chcę, ale idąc w ślady ksiąg pierwszych bibliograficznych znowu o kilku mniej znanych książkach powiem. Mało tu co znajdzie się wielkiego, a o takich napomknę, które są do odgadnięcia zagadką, które coś wyjaśnią, albo to, co się powiedziało w księgach pierwszych, sprostują. Bez wielkiej usilności dokazać tego mogę, kiedy odwołując się do przejrzenia skarbów referendarza Jána Chylicz-kowskiego, nad nimi nieco się zastanowiłem, i z nich, co tu powiem, najwięcej wyciągnąłem. Kiedy mi uwagi swoje komunikował pisał Osiński, kiedy wiele osób i różny przypadek, dostarczyli mnie do tego materiałów. A naprzód o drukach Ruskich nadmienię.

Eliasz Teodorowicz Kopiewski zmarły 1701. drukował dzieła kilka w Amsterdamie u drukarza Tessinga, jak to dobrze widzę z rysu historycznego literatury Rossyjskiej Mikołaja Grecza (przekład Lindégo. Dział II. oddz. 1. § 35. przyp. 34. p. 100. *ibid.* § 44. nr. 7. p. 125.). Po tych wymienionych drukowanych są wspomniane, które Kopiewski w rękopiśmie zostawił, a między tymi Bajki Ezopa. Te bajki Ezopa wraz z homeryczną wojną myszy i żab wyszły jednak z druku w Amsterdamie u tegoż Tessinga. Exemplarz tych bajek widziałem rzeczywiście i posiada go biblioteka hazylińska w Wilnie. Jest on nie mało nadpsuty, Text ruski cerkiewnym pismem, na przeciw niego text łaciński antykwą. Do każdej bajki jest sztych na blasze serwaserem hollenderski, na każdym napis i numeracja po rusku i po łacinie. Jest bajek 60, i sztychów numerowanych 60. Signatur A—F, 33 stronice cerkiewnemi literami notowanych 149 (149), format 12°. Na ostatniej karcie numerowanej rycina wyobraża prasę z napisem: premat dum imprimat. Na odwrotnej stronie Insigne Tessinga całą stronę zajmuje, związane z liter T s i 152. Dalej (signat. G 4)

ГОМІЛОЗА ВРАНА НАН БОН ЖАСЕ НАН ААГШУКЕ Н МММММ
 В ГРЕЧКАГО Н ЛАТИНКАГО МЪКА НА САДАННОРОСКИМ
 ПРЕДАНІ І ПРАКЖАНІМ ТРАПІАНЪ Elias. КОНИСЕКАГВ.

Tłómaczenie prozą, druk cerkiewny, sztychów podobnych jak w bajkach sześć, stronic numerowanych liczbami arabskimi 30. signatur G, H7. — reszty nie ma, bo jakośmy powiedzieli, exemplarz uszkodzony, brak w nim początku i końca. Mám jednak nadzieję, że nie trudnoby to znaleźć, gdyby kto szukał.

Również mam nadzieję, że się znajdzie grammatyka Sławiańska r. 1586 w Wilnie drukowana. Wiadomość o niej świeżo powzięta zostaje z pism Jana Exarchy Bułgarskiego, nakładem kanclerza imperii w Moskwie, a pracą Kałajdowicza wychodzących. „Bohā blahaho blahodatiu, a za prezbno žitelej stolicy welikaho kniaźstwa Litowskaho, hrada Wilny, sija khramotika słowenskaho jazyka z hazofilakji sławnaho hrada Ostroha, włastnoje otczizny jasnie wielmožnaho kniaźati i pana Konstantina Konstantinowicza, kniaźati na Ostrohu, pana na Dubnie, wojewody Kijewskaho, marszałka ziemi Wołyńskiej i proczaja z szczodroblivoje jehio miłosti łaski wydana, dla nauczenia i wyrozumienia bożestwiennaho pisanja, a za pomoszczu Chriatowoju na nesmertnuju sławu narodu domu jehio kniaźatskoj miłosti wydrukowana w mieście Wilenskom, w roku narożenia słowa i boha i spasa naszego Isusa Christa 1586, miesiaca oktiabria 8 dnia, na pamiat predobnyja matere naszeje Pełahai, a ot solworenja swieta 7095 ho, w drukarni domu Mamoiczów.“

W lat kilka potem wychodziła we Lwowie w ruskim języku grammatyka Grecka. Jest ona rzadkością wszakże powszechnie znana. W życiu moim widziałem jęj exemplarzy kilka i nie znajdowałem w nich roku 1591go, który jest za rok jęj wydania poczytany. Otrzymałszy od filologa Mikołaja Malinowskiego, b. redaktora dziejów dobroczynności, a przyszłego różnych pism bibliograficznych wydawcy, tój grammatyki opisanie i stosowne obserwacje, te w tym tu miejscu zamieszczam. = Sopikow, Dobrowski, Kaczenowski, Grecz wiedzą z pewnością, że była drukowana w 1591. Sopików przytacza tytuł, jakoby ten tytuł był długi

tak: Hrammatika dobrohshaholiwaho jejstno — Sławenskaho jazyka, sowerszennaho iskustwa osmi czastej słowa, ko nakazaniju mnohoimenitomu Rossijskomu rodu, složennaja ot razlicznych grammatik spudejmi, iże wo Lwoskoj szkole na hreczeskom i sławenskom jazykach, wo Lwowie w drukarnie bratskoj 1591 (x). Mikołaj Grecz (Opyt kratkoj istorji Ruskoj liter. IV. p. 322) widzi w tym grammatykę dla studentów. 'Głómacz jego Linde uważając tę grammatykę, jako grammatykę grecką, przytacza zdania, że ta grammatyka jest wcale dobra i właśnie nauczyciela, a nie uczniów. (M. Grecza rys histor. lit. Ross. III. § 28. p. 57, 58). Czyli ta grammatyka przeznaczona dla nauczycieli, czy dla uczniów, zawsze ona była szkolna. Może tedy jój wydań więcj jak jedno wyszło, ponieważ w exemplarzu, którego opisanie załączamy, ani drukarnia, ani rok druku nie naznaczony. Tytuł mojego (mówi M. Malin.) exemplarza jest następujący:

Γραμματικὴ συντεθεισα ἐκ διαφορῶν γραμματικῶν δια σπουδαιων οἱ ἐν τῷ τῆς λεωσόλεως παιδοτριβῆ.

Грамматика сложенна оуъ различныхъ грамматикъ, споудейми иже въ Львовской школѣ,

to jest Hrammatika složenna ot razlicznych hrammatik stoudejmi iże w Lwowskoj szkole. —

Następuje zdanie z pisma świętego: *δράξασθε παιδείας, μήποτε ὀργισθῇ κύριος καὶ ἀπολείσθε ἐξ ὁδοῦ δικαίας;* toż samo po sławiańsku. — Zaraz na odwrótnój, tytułowój karty, stronie, położone są zdania o grammatyce po grecku i sławiańsku e regione, i tak dalej wciąż idzie. Format 8vo minori stron 360, pięknie po grecku drukowane, druk sławiański zakrawa na kursywę, nierówno stojący mniej kształtny. Dzieło to jest przerobione z grammatyki greckiej Konstantina Laskarisa, której pierwsze wydanie według J. A. Fabricjusza (Bibl. Gr. vol. VI. p. 329. ed. Harl.) już 1476 wyszła. Porównyując grammatykę sławiańsko-grecką z dziełem Laskarisa ed. Paryzkiej 1543,

(x) Ten tytuł nie może być rzetelny, bo ruskie wyrazy rosyjskiemi się stały, wada, w którą łatwo popaść z cerkiewnych w rosyjskich pisząc literach. A może być, że Sopikow objaśniające wyrazy pozamienił lub wmięszał.

znalazłem je zupełnie podobne, wyjąwszy że we Lwowskięj dodane są, nie wiadomo przez kogo uwagi, tylko w języku sławiańskim.

Więcej o drukach Ruskich nie powiem. A co mam o Fiolowskich i Skoriny drukach mówić, to do katalogu inkunabulów należy.

LII. A chociaż pomijam oo ma być w katalogu inkunabulów powiedziano, przytoczę tu jeden ułamek. = Jan Chyliczkowski komunikował mi, znalezione przez siebie w okładce cztery kartek awantur króla Salomona z Marcholtem signatury D ij D ijj D 4, i czwarta z dalszych 8vo. Druk gocki jest albo Wjetorowski, albo Szarfenbergowski, albo po którym z nich pozostały, czego dowodzą litery uncjalne dwu linjowe antykwy, i s z antykwy między pismem gockim, wreszcie litery wielkie, które są tegoż druku jaki jest w psalterzu Wjetora 1535go roku 8vo, o którym w pierwszych księgach bibliograficznych nie mówiłem, bo wcale nie był znany dopiero później odkryty i jest także J. Chyliczkowskiego własnością (y), które to litery są tegoż druku, jaki się i po innych Wjetora dziełach znajduje. Na każdej zdaje się karcie jest rycina na wierzchniej albo odwrótniej stronie, przynamniej, na tych czterech kartkach na każdej się znajduje. Wyobraża zdarzenia Marchołtowe, jak śpi, jak srocze pióra liczy i garniec z mlekiem podstawić, jak siostrę skarży, jak Salomonowi garniec pełen mleka przyniosł (z). Może kto będzie szczęśliwy cały exem-

- (y) Odstąpił mu tę książeczkę ze 144 kart złożoną A. T. Chłędowski za 900 złotych.
- (z) Chociaż Marcolphusa czyli Marchołtowe rzeczy, są na świecie w Niemczech i u nas znane i były z tekstem niemieckim 1566 u Daubmana w Królewcu, a 1590 u Kottenjusza w Toruniu, przy wokabularzach w cząstce drukowanej (Bandt. hist. druk. Krak. p. 496), z tym wszystkim, ponieważ i te ułamki z wokabularzami wspomnianymi są rzadkie, zamieszczam próbkę historii Salomona i Marcholta, z tych czterech kart wypisaną:

Król Salomon y Marcholt nie spał w nocy.

Tedy Salomon y Marcholt siedli, a po małej chwili Marcholt począł spać y chrząpć. Ktoremu Salomon rzekł. Marcholcie spisz. Marcholt odpowiedział. Nie spyj ale myślę. Salomon. Co myślisz. March. Myślę iż tyle sławow zając ma w ogony iak w chrzepcie. Salom. Jezli tego niedofwyatylisz, będziesz

plarz podobny odkryć. A z tego coraz więcej przekonujemy się, że od początku wieku XVIgo więcej w języku polskim drukowano; a niżeliśmy się spu-
dzieliwali.

wynien smierci. Potem gdy Sálomon milczał Marcholt po-
czął spać. Ktoremu Sálomon. Spisz Marcholtcie. Marcholt. Nie
spię ale myślę. Sálom. Co myślisz. March. Myślę iż sroka tyle
ma pierza białego ile czarnego. Sálom. Jeśli też tego niedo-
wiedzyś, tedy bądźżeś wynien smierci. Potem gdy zaśię
Sálomon milczał Marcholt zaczął spać y chrząpć. Ktoremu
Sálom. Spisz Marcholtcie. March. Nie spię ale myślę. Sálom.
Co myślisz March. Myślę iż nie maś tak nia światleyłrogo nąd
dzień ani ciudniejszy. Sálomon. Zaś dzień iest bielszy niż
mleko. March. Tak iest. Sálomon. J tego też maś doświat-
łyś. Potem gdy Sálomon milczał a czuł Marcholt zaczął spać
a chrząpć. Ktoremu Sálomon. Marcholtcie już spisz. March.
Nie spię ale myślę Sálomon. Co myślisz. Marcholt. Nie ma
być takiego niewieście wierzone tajemnego. Sálomon. I tego
też maś doświatłyś: Potem zaśię gdy Sálomon milczał,
Marcholt zaczął spać y chrząpć. Ktoremu Sálomon. Już zaśię
spisz. March. Myślę iż więcej wazy przyrodzenie niżli wycho-
wany. Sálom. Jeśli tego niedoświatłyś, tedy intro vmrziesz.
Potem gdy przeminęła noc, Sálom. zmęczony od czucia po-
łożył się na swym miejscu. Tedy Marcholt opuściłszy krola
skwapieniem biegał do swej siostry imieniem Fudazy, a ukazując
się bázro smutnym rękę do niej. Krol Sálomon bázro mię prze-
śladuie, a już niemogę tego krzywd a prześladowania cierpieć,
ale oto już biorę ten nosz pod moje odzienie, y zdrąłą go prze-
kolę y zabije. Ale miła siostro proszę cię niepowiadać na mię,
ani meinu brátu Bufrido i ale tay. Ktoremu Fudazá odpowie-
działá namileyły bráćye marcholtcie wierz mi, iż bych ci też
miała vmrzeć, tedych bych cię nieoskárziła.

Marcholt wślytko co przed tym powiedział wywodził

krolowi Sálomonowi być prawdziwe.

Potem Marcholt zrośtropnoścyą przyśedł ná dwór krolowski, a
gdy słońce wzešlo, náśto się ludzi pełen dwór a Sálomon
wślawy z łóżnice siedl ná swem stolcu. Tedy przykazania kro-
lewskiego zająć słukano y przed krolá przyniesiono y dowoził
y zliczył marcholt, iż tyle stówow było w oganie yle wkońcu
chrzępiá. Potem słukano sroki y przyniesiono przed krolá a
Marcholt zliczył iż tyle miała pierza białego yle czarnego.
Tedy marcholt milozkiem gárniec pełny mleka postawił wło-
żnicy krolowskiej, y zatkął by tam światłość nie była, y za-
wołał krolá. A gdy krol chciał waidz do łóżnice, wśąpił ná
gárnec mleka y padł by był by się był obiemá rękoma nie
szchwacił. Tedy krol rozgniewowśly się rzekł. Ty zgineły
synu cóś to uczynił. Már. Nie maś się gniewać dla tej rzeczy
za żeś nie rzekł iż mleko iest swietlśie niż dzień czemurześ tak
od mleka niewidziałś iako od doya, rozśąpił to sam iezli yem
krzyw. Sálom. Bog ci odpuść, odzienie moje pomázáło się mle-
kiem a dla twego uczynku, máłom śyie nyczłanał, a wśła-
kozos nie krzyw bos śpráwiedliwie uczynił. Marcholt. Przeto

A ponieważ uczyniła się wzmianka Psalterza 1535 u Wjetora drukowanego a o psalterzachcale dawnych była już mowa w pierwszych księgach bibliograficznych § 33. O wspomnianym psalterzu to powiedzieć mogę, że Wujek mógł w nim mieć pomoc, i wyrazy tego wcale gładkiego tłómaczenia hardzo prosto na wyrazy Wujka padają. Ciekawa czyli się da postrzec dawniejszy w języku polskim psalterz. Marcin Krowicki w Apologii większej pagin 151 verso, (równie pierwszego druku roku... jak 1604 w Wilnie nakładem Stanisława Ninińskiego drukowanej, a w tłómaczeniu Niemieckim tej Apologii przez Cyrjaka Möllera, w Wilnie 1602. 4° p. 162), przytacza zwykłemi kacerstwa owego wieku wyrazami psalterz r. 1531, którego „mniiszy sfalszowali i drukować kazali Jeronimowi Wietorowi w Krakowie.“ Ale pominąwszy te opryskliwe wyrazy to powiedzieć trzeba, że dzieło to 1531 roku od wszystkiej kolegiaty podpisane i potwierdzone tytuł psalmów noszące nie było psalmów Dawida prostym tłómaczeniem, jakim było tłómaczenie Wróbla, Wujka, lub innych, ale było parafrazowanie zamieniając myśl psalmów, w modlitwy do Panny Marii, Tego dowodem jest od samego Krowickiego przytoczony przykład, który tak brzmi „Błogosławiony mąż, który miłuje imię twe dziewico Marya, łaska twoja duszę jego potwierdzi. Miłosierdzie twoie wszędy powiedaią panno Márya, zrobot rąk twoich Bog będzie błogosławion“ i tak dalej.

A ponieważ rzecz o psalmów wykładzie tu zaczępiłem, i w niej o przekładzie Wróbla napomknęło się, nie mogę przemilczyć tego, co mi prałat Osiński na moje zarzuty w pierwszych bibliograficznych księgach poczynione komunikował. Wolałbym z tego korzystać w katalogu inkunabulów, że jednak każde słówko prałata, którego szczegółuńj przyjaźni i wielkich doznawałem względów jest dla mnie nieoszacow-

śie potem strasz, a teraz siądz, a wozyd mi sprawiedliwość, o to, o co przed tobą będę skarzył. A gdy krol siadł. Márchoft iął starzyć mowiąc. Panie mam iedną siostrę imieniem fudazę, ktora się...

Przed krolá siostrá Márchoftową była wczwaná.

wane i zawsze rzetelną jedną przyjemność, to co mi o wątpliwym psalterzu Wróbla odpięra, to całkowicie jego własnymi słowy zamieszczam. Słowa prałata Osuskiego są:

„Naprzód o wydaniu psalterza Wróbla 1567go winien jestem mówić, do czego mnie autor wyzywa na kar. 111 i 113 dzieła swojego.

Wymieniłem dwa wydania Zofłtarza Walentego Wróbla 1539 i 1567. (kar. 67 o życiu i pismach X. Skargi), i upewniłem czytelników, że pierwsze wydanie 1539, miałem sobie pozwolone do czytania z księgozbioru poryckiego, a o drugim wydaniu wcalem nie powiedział, skąd się do mnie dostało. Poszukiwanie zatym drugiego wydania w Puławach, było dowodem własnej chęci gorliwego autora, ale nie wypływało z zawodu nierzetelnych przywódczeń moich. Napisano: że ja swoim dworem, nie dając względu na innych, upewniłem o dwóch wydaniach Wróbla. Zastanowiłem się nad tym niezwykajnym sposobem mówienia: upewniać kogo swoim dworem, i poznałem. że nie bardzo dawno pewny pisarz chciał przez to rozumieć: według swego sposobu myślenia.

Jeszcze więc swoim dworem upewniam, nie mając względu na innych o wydaniu zofłtarza Wróbla 1567. in 8vo. Kto albowiem księgę jaką widzi i czyta, ten swoim dworem, o jej bytności upewnić może, ten na innych piszących o tym, względu mieć nie powinien. Może wprawdzie zachodzić pomyłka w przepisywaniu. ale od tej wolne jest wydanie Wróbla.

Zacny autor upewnia, że widział siedm wydań Wróbla, i temu bynajmniej nie zaprzeczam, niechże i mnie łaskawie zawierzy, że pięć wydań tego psalterza moje oczy widziały.

1. 1539 in 8° kert 326. w Krakowie w drukarni Macieja Scharffenbergera przypisany Piotrowi Kmiecie. Andrzej z Kobylina Glaber mistrz z polecenia akademji Krakowskiej był dzieła tego wydawcą.
2. 1540 in 8° w Krakowie u Hieronima Vietora.
3. 1543 in 8° w Krakowie u Macieja Scharffenbergera.

4. 1547 w Krakowie u Macieja Scharffenbergera.
5. 1567 w Krakowie in 8°.

Mam nadzieję oglądania kilku zbiorów dzieł dawnych, może się w nich i *Wróble* znajdują, wszystkie połączę i gorliwemu badaczowi starożytności polskich poszlę, który je przyjmie do zbiorów swoich. — Nie w duchu sprzeczności, ale w duchu pokoju i prawdy wypisuję to, co się nie zgadza z moimi zbiorami.“

Tyle jest słów prałata Osińskiego. Ja z mojej strony w duchu pokory, całkowicie na siebie winę przyjmuję, że w wyrazach prałata: „Znajduje się w bibliotece Poryckiej. Drugie wydanie tego Psalterza 1567 in 8°.“ (o życiu i pismach Skargi p. 67.) nie zrozumiałem i porozumiewane periody nie dobrzem powiązałem. I w tymże duchu pokory zawierzam, kiedy prałat zawierać nakazuje. A chociaż ani kurcząt, ani kanarków, ani papug nie chowam, wszelako, stosownie do przedsięwzięcia, jakie prałatowi z niemałym zmordowaniem dopełnić przyjdzie polapania *Wróblów*, które nie w jednej (na podobieństwo Krakowskiej) świegoczą bibliotece, gotuje, nie kartki w księgach bibliograficznych, ale klatki. Za tym *Wróblem* 1567go roku umyślnie odbył drogę z Wilna aż do Krzemieńca mil 80 i coś, i nie widziałem go, ponieważ go drukowane i nie drukowane ogromne słowniki przydużyły. Niedawno, gdy prałat rezydencją przeniósł do Wilna, przebyłem po bezdrożach z Warszawy mil przeszło 60 w nadziei, że mnie ów *Wróbla* 1567go roku egzemplarz ukaże. I to było próżno, gdyż ów *Wróbel* miał pozostać na Wołyniu. I nie wiem na jaki lep, czy jaką siatkę go złowić. Tymczasem pójdźmy dalej.

LIII. Maksymilian hrabia Ossoliński we wspaniałym dziele swoim pisząc o Ochonie (czytaj Okinie), tyle o nim postanowił mówić, ile się jego okoliczności do Polski ściągały: z resztą odwołuje się (Wiadomości hist. krytyczne T. II. p. 29, 30.) do różnych pisarzy, którzy w zupełności o życiu i dziełach Ochona pisali. Zdaje się, że zasługiwały przytym niektóre dzieła Ochona na wymienienie, które wielki wpływ na czytelników Polskich wywrzeć mogły, albo na język Polski przekładane były. Tak na przykład prałat Alojzy O-

siński przytacza: „tragedją o Mszy Bernarda Ochina,
 s Senny w Pińczowie w Drukarni Danielowej, nakła-
 dem Doktora Lizmanina 1560 in 8vo kart 374. znaj-
 dującą się w bibliotece Poryckiej (Puławskiej) (o życiu
 i pismach Skargi nota 53. p. 73.) Jest też inna tegoż
 Ochina podobnego rodzaju tragedia na język Polski
 przełożona. Mám przed sobą ze zbiorów Konstantego
 Swidzińskiego egzemplarz tej tragedji o Papieżu z od-
 dartą tytułową kartą, a z powodu tego uszkodzenia
 tytułu, miejsce druku, drukarz i czas, nie pewné. —
 Na następnej karcie czyli signaturze A2, jest przypi-
 szenie Mikołajowi Radziwiłłowi od O. (stafieja) T. (repki)
 pod datą 1558. w Szamotułach. — Po niej signatura A5,
 Bernardina Okina s Seni. Meża bardzo wczonogo i za-
 cnego. O zwierzchności Papieskiej nad wllsytkim Swia-
 tem Krześcianskim. Tragedia krotochwilna Nauki Krze-
 ścianskiej barzo potrzebuei Papieskie fałsze okazuiacei
 i burzacei pełná. — Druk całkiem gocki bez tytułików,
 bez liczbowania kart, z kustoszami, signatur A—T,
 kwaternów więć kart 152. 8°. Jak i zwykłe w tego
 rodzaju dziełach występują jak osoby ludzie i mocy
 niebieskie i piekielne. W ośmiu rozmowach rozmówce
 są Lucifer i Belzebub, Bonifacy III i sekretarz ce-
 sarski, lud Rzymski albo kościół Rzymski, papież i
 opinia, Maciej Rostrucharz i Lepidus komornik, Chri-
 stus, Michał i Gabriel, król, panowie rada duchowni,
 i panowie rada świecka. Drukowana ta tragedia roku
 1558 w Szamotułach w drukarni wojewody Gorki, jako
 przypisanie wspomnionego Ostafieja Trepki — Oswie-
 conemu xiążęciu y Wielmożnemu Panu. Panu Mi-
 kołajowi Radzywiłłowi, ná Olice y Nieświeżu Xią-
 żęciu. Wotewodzie Wilenskiemu. Nawysłłemu Mar-
 śalkowi y Kanclerzowi Wielkiego Xięstwa Litewskie-
 go, okazuje: ponieważ w niej wydawca oświadcza się,
 że się o przepolszczenie listu Radziwiłłowskiego do
 Lismanina postará, a co nastąpiło roku 1559. (księgi
 bibl. I. 55. nota (w) T. I. p. 195), jak to we własnych
 Ostafieja Trepki wyrazach brzmi. „Ja iżem dostał książ-
 żek Zwłofkiego na Polski ięzik przełożonych: Epistolę
 W. M. w teiże materiei rownych: Bo też w nich Ber-
 nardin Okinus Włoch człowiek barzo zacny y wczon-
 ny: a dla słowa Bożego wygnaniec: barzo cudnie o-
 stro: y uczenie: zwyrzchność Papieską tłumi: byrzy:

y przewraca: Niechciałem zaniechać abych był do tego prace swei nieprzyłożył: iżby byli w Drukarui Jego miłości Pana Łukasza z Gorky Woiewody Brzeskiego: Pana mego Miłościwego wyćśniono: Ktore W: M: memu miłościw — Panu przypisuię: iako temu któryś W: M: ię barzo pobożną y sławną wojnę zaczął, y dla tego: iżby tż więtszej powadze y obronie mogły się zliudźmi pobożnymi rozmawiać. Y prośię: aby iho W. M. na ten czas raczył odemnie wdzięcznie prziać: Co iesli obaczę: w więtszych rzeczach W: M: tym chutliwiei będę służył swę pokazawał y ofiarował. J starać się będę: że Epistoła W: M: wkrótkim czasie Spolaki ich własny ięzykiem rozmawiać będzie. Iż też Pan Bog W: M: y wiadomości o sobie: możności: maiętności wielkich, łaski panskiei posprzysiać raczył: i tak dalęj: „Datum w Sfamotulach Roku: 1558. O. T.“ (a).

Rzeczony Ostafi Trepka nie mało się starał o rozkrzewienie nowych w tych 1557, 1558, 1559 latach nauk: a właśnie o nim w naszych nowszych pod ręką będących bibliograficznych dziełach wzmianki niedostrzeże. Dla tego wspomnę parę dzieł za staraniem tego Trepki ogłoszonych, które mam przed sobą, to jest: księgi o tym skąd wzięło początek słowo boże, które to dzieło znajduje się w bibliotece przy uniwersytecie Warszawskim; oraz postylle Arzaczuszową i Antoniego Korwina za staraniem tegoż Trepki drukowane, które mi były kommuunikowane ze zbiorów Chyliczkowskięgo.

Książki o tym skąd wzięło początek słowo boże, a która jest jego powazność, tyż o tym iako o papieżach, o Oycach swietych, y o conciliach dzierzeć mamy, rzeczy tych czasów barzo potrzebne. Tyż jest przydan poczeth Doctorow Kościoła a sboru bo-

-
- (a) Należałoby powiedzieć gdzie w jakich piśmach łacińskich czy włoskich Ochina ta tragedia o zwiarszechuoci papieskiej znajduje się, w czym jest podobna, w czym różna z ową tragedią o mszy. Lecz temu załosyć uczynić nie mogłem. Nie mając pod ręką wszystkich dzieł Ochina, a z opisów lub tych, co pod ręką było, nie mi się wymiarkować nie udało. Co zaś do drugiego, środki porównania z tragedią o mszy upadły, ponieważ ta o mszy tragedia wprzód z biblioteki Poryckiej wyniosła się, nim jeszcze Porycha do Puław przewieziona została.

zego, od początku świata aż do tych czasow. Odwrotna strona biała. Na karcie następującej: Jasnemu a wielmożnemu Panu Panu Lucaszowi grabi z Gorki Woiewodzie Bizeskiemu, ... przypisując opowiada, że jak Apellesa Prothogenes po subtelności pociągnionej linii poznał tak Boga ze zbudowania świata poznać. Ale większe jest objawienie boże, i poznać jego Syna i Słowo, które zatłumione zostało, tak iż jeśli kiedy tedy tego czasu kościół y wślyscy potrzebuia zlepzenia y poprawienia, czego też przedniejszy panowie świecy na tym przeszłym seymie takową potrzebą zruszeni niezamileczeli y ktemu się znali. A iż pospolicie tego czasu wszyscy o concilium proszą, napisałem krotkie Xiąski o powadze słowa bożego. Wzywa Łukasza Górkę i braci jego Andrzeja i Stanisława, aby użyli swych dostatków na potrzebę słowa bożego. Przytacza Magdalenę albowiem w jej historii, widzi dwoy rodzaj ludzi, hipocryty to jest, obłudne chrześciany y prawdziwe członki kościelne. A jakie posługi kościelowi Magdalena czyni, takie i Pan Łukasz. I dla tego mu przypisuje. Dan W Krolewcu, Dnia pyatego Maia, gdy Pan Christus triumphuiąc przed oczima swoich Apostołów do nieba wstępował. — Sam text dzieła zaczyna się na czwartej karcie signatury C, Xiąski barzo wczesne o tym skąd wzięło początek. Na trzeciej karcie signatury K, odwrotnie jest: Porzeth Doctorow kościoła Bożego. Signatura Sij. Jesli oycowie i concilia mogą błędzić. Signat. Vij O daru wykładania pisma. Całe dzieło 4to, drukiem gockim całę bujnym, bez tytułików i liczbowania, z kustoszami i signaturami, signatur A—X duernów, a zatyż kart 84. Na ostatniej stronie i karcie: Za rozkazanim a nakładem, Jego Miłości Xiążęcia Pruskiego Osiaphy Trep. przełożył, A Jan Daubman wiciszał w Krolewcu Pruskim Dnia xxij Mayu ktorego Bog Zidy o Szęmranie y niedowiarstwo skarał Roku pana Chrystowe-go. M. D. Lvij. (1557).

Teraz mówmy o Postyllach.

Pierwsza część Postille. To iest Kazania na Epi-stoly Świętego Pawła z Antoniego Cornina wzięta którą ma być przidana do Wtorey części, przed tim z Arsaciuszowej Postille wcinionej y przełożoney. (Obraz błogosławiącego Chrystusa do połowy figury.

godło z listów piotrowych). Drukowano w Krolewcu Pruskim przez Jana Daubmana Roku Pańskiego 1557. format folio signatur a, A—Z, Aa—Mm kart 214. (czyli 216 b exemplarzowi podobno dwóch kart nie dostaje) pierwsza signatura nie liczbowana, dalsze foliowane I—CCXI. Druk gocki, litery uncjalne kręcone gockie, po pięć linii trzymają, między nimi zachodzą antykwę w czworogrannie zakręskowanym a, b, c, g, k, m, p, s, t, tak, że ABGP są od kręconych większe; m, p od nich mniejsze inne (prócz A, m), równe kręconym. Na końcu na odwrotnej stronie karty 211. jest obraz Christusa z barankiem na ramionach, przed nim klęczy człowiek, pod czym: Drukowano w Krolewcu Pruskim przez Jana Daubmana Roku Pańskiego 1557. Na signaturze aij i następującej jest przypisanie Stanisławowi Osiorogowi kassellanowi Miedzirzeczkiemu. „Starzi Graekowie od ktorich y nauki swobodne y sprawy wojenne mamy o zacnych a zwierzchnich ofsobach to dsierzeli y piffali, isz miłują iako oni swoim językiem mówią j idista j iksia, to iest rzeczy abo wdzięczne a miłe abo krotkie. Co mnie też do tego prziwiodło, iżem przed tym wydał Poftilię Arfaciuszowo, Polskim językiem uczinioną, prawda iż krotka. Ale takim piśmem prawym y pewnym vgruntowaną, a Pliebanom y ludziom prostim dla porządney rzeczy iey pożyteczną, isz też słusnie miała być od wsitkich za wdzięczną y miłą przięta. Ale się opacznie przitreffilo, Ahowiem nieodniosłem w tey mierze takiey wdzięczności iakąnem zasłużył, gdy ich iest niemało ktorzi oną krotkością rzetelną a porządną gardzą, a w rozmaitości y długości y siąd y zowąd zebraney piśna prawego dobrego rozsądku niemając ofsobliwe kochanie pokładają. Tak iżem zatim to iusz był przedsięwziął, y wymyślił abych był więcej ludziom niewdzięcznym niesłużył a do czego inszego vmysł y pracę swoją obracył. Leć Rozkazanim Jego Mci Książęcia Pruskiego Pana mego Miłościwego którego to iest naiprzednieisze staranie iżby słowo pańskie w Krolestwie Polskim naszyrżey skrzydła swoje rospuściło y rospotrzeniło prziwiedziony, nie się na oną niewdzięczność nieoglądając, ani na nią dbając, ucziniłem językiem Polskim, kazania a wykłady na Epistoły Świętego Pawła z Antoniego Coruina wzięte,

izby były pierwszą częścią Poſtille Arſaciuſzowej przed
tym wydańey, które aczkolwiek na okazałość widzą się
być krótkie, A wszakoż prawą a gruntowną naukę
sobie zamyslią... Dan w królewcu Dnia 14 Xyeżyosa
Sierpnia którego teſz Chryſtoſtom będąc wygnanym
z Biſkupſtwa Conſtantinopoliſkiego zmarł, Roku 1557.
„Oſtap. Trep.“

Mam też ſobie komunikowany exemplarz innéj
poſtilli (może wspomnionéj Arſaciuſza, ale musi być
przedrukowana, bo jeſt pod datą 1557?). Exemplarz
poczyna się od ſignatury Aiii, f. III. brakuje mu po-
czątku. Jeſt in folio, ſignatur A—Z, Aa—Zz, Aaa—
Ccc. kart 294 bez początkowych foliów. I—CCXCIII.
na téj 293ciéj karcie odwrótnie, godło z psalmu. Obraz
Chryſtusa z barankiem na ramionach, a przed nim
człowieka klęczącego, pod czym: Drukowano w Kro-
lewcu | Pruſkim, przez Jana Daubmana, | Roku Pań-
ſkiego, | M. D. Lvi. (1557) ostatnia karta oddarta. Druk
gocki. Litery uncjalne gockie fryzowane, albo anty-
kwy w kwadracie prawie całe abecadło mieſzane (bo
nie má tylko f, k, l, g, x, y). Na czele każdego ka-
zania ryciny wyobrażają zdarzenia z ewangelji.

LIV. Felix Bentkowski w ſwojéj historii litera-
tury Polſkiej (T. I. p. 352) między dziełami Macieja
Strykowskiégo przytacza: Goniec cnoty w Krakowie
1574 in 4to, z Zaſuſkiégo i Juſzyńſkiégo notat, oraz
z ſamégo Strykowskiégo, który o nim wzmianko-
wał. Co z przyzwoitą oſtróżnością Bentkowski wy-
mienić, to Hieronym Juſzyński w ſwym dykcjonarzu
poetów (T. II. p. 216.) zdaje się wyjaſniać gdy piſze:
Goniec cnoty. W Krakowie u Szarfeubergera roku
1574 in 4to. Zkąd ta wiadomość czy z widzianégo
exemplarza, czy z jakieś powieſci, nie mówi Juſzyń-
ſki. Sądzę, że albo trzecha jakoweś dwa wydania Gońca
cnoty w tymże ſamym 1574 roku w Krakowie zaſzło
przypuſcić, albo jaką faciendę drukarską wyſzukiwać,
albo omyłkę i niebaczoſć Juſzyńſkiemu przypisać,
ponieważ dostał mi ſię do rąk z biblioteki baſylijanów
Wileńſkich exemplarz Gońca cnoty, który jakożkol-
wiek uszkodzony, wydanie gdzie i u kogo, każdą kartą
ſwoją dobrze mi wyjaſnił. Niedostaje, bądź tytułu,
bądź pierwszych kart. Drukiem gockim i rycin do-

ayć, też same, jakie są w Reja zwierzyńcu u Wierzbieły drukowanym; bez paginacji i bez foliowania, stylulikami, format 4to signatur A—x, Yij, Matysa Strykow. Gomec Cnoty do signatury JIII. Matysa Strykowiufa o krolach Polskich y wywodzie sławnego narodu Sarmáckiego Rozdział siódmy do signatury Mij. Mat. Stryk. wywod krotki a dostateczny sławnego narodu Litewskiego, przed tym nigdy od żadnego, nieopisany Rozdział osmy, nad którym tytułik: książąt Litewskich powod, do signatury Sij. Pobudka i napominánye oyczyzny do swych synow, ku pomśczeniu krzywdy swych gránio do signatury Xij. Napis na grobie Jána wielmożnego páua Grehora Chodkiewiczá do signatury X4. Narzekanie (którego karta signatury Y1, wydarta). Na końcu signatura Yij Stanisław Lesuicki do czytelnika:

Ty książeczki Czytelniku, iesliś czytał pilnie,

Żeznasz iż Autor prawdy, przystrzegał usilnie.

Gdy opisał własność cnot, słácheckie urzędy,

A nádobnym dowodem, odkrył w nim złych błędy,

Dal z mężow zacnych wzor cnot, y z narodu swego

S krolow Polskich y s książąt, państwa Litewskiego.

Ktore on sam opisał, żaden wprzod nie chodził,

Ni ná to co on wywiodł, iáko żyw nie godził.

W Krakowie. Drukowano u Mácyeyá Wirzbieły Typographa Jego Krolewskiej Miłości, Roku od Národzenia Syná Bożego. 1574 Cum Gratia et Privilegio Sacrae Regiae Magestatis. Mniemam, że przez to wyjaśnienie Gońca cnoty szacowniejszym czynię. Bo, jeżeli mało go kto widział, mało kto zná, jeśli tedy liczyć się może do wielkich rzadkości, ponieważ on okazuje się być płodem typografji Wierzbieły, i to jeszcze przy jego rzadkości nie mało mu dodaje zalety (b). — Lecz jeszcze parę nieznaczących druków Wierzbieły przytoczmy.

-
- (b) Ponieważ była mowa o Strykowskim, lubo o dziele jego O wolności Korony Polskiej Bentkowski wspomina, przy téj jednak okazji mając sobie tego dzieła exemplarz pokazany od kasztelana Tarnowskiego o nim powiemy.

O wolności Korony Polskiej, y Wielkiego

Historia prawdziwa która się stała w Lándzye mieyscie Niemieckim, z osobnemi náukami, Polskim ięzykiem wyprawiona, Roku Páńskiego 1568. Rycina na wignietce dość wielka wyobraża starego ojca na łóžku przed nim stół z książką, klepsydrą i kwiatami, w koło córki i zięciowie znoszą ptastwo, owoce,

Xięstwa Litewskiego, á o frogim zniewoleniu inższych Kroléstw pod tyrańskim iármem Tu-reckim: o rokoshu ninieyszego tyráná Tureckiego Amuratá, y wżyskich Krolow domu Ostomáń-skiego, krotki á skuteczny wywod: tudzież kto-rymby sposobem tá zła moc pogańska vkroconá być mogła. Matysa Strykowskiego przesirogá, w Konstántynopolu, według czásu istotnie gwoli oyczyźnie nápisana. W Krákwie. W Drukárni Mikoláia Szarffenbergerá, Roku Páńskiego 1575. Na stronie odwrotnej lu-arma illustris ac magni-fici domini d. Joannis Costca a Stangenberg, Sandomirień. Palatini herb i wierszy łacińskich ósm. Łacińskiój dedykacji póstrzecia karty Cra-coniae 1575. Junij 21. cliens deditissimus Matthyas Strykouius. Po czym na ostatniój stronie spo-azytu pierwszego signatury A, ad christianum lectorem Andreas Tricesius, wierszy łacińskich 24. 1) O wolności Polskiój kart 6, a daléj o nie-woli Tureckiój kart 10.—2) Od f. 17. signat. F. O Ninieyszego Tyráná Tureckiego Rokoshu,... Rozdział w tory kart 8 O porażeniu Tureckim kart 4. 3) f. 30 verso Krolow y Cesarzow Tu-reckich postęпки, y żywoty, krotko przez Ma-tysa Strykowskiego spisane. W Konstántynopolu według własuey ich Kroyniki, Arábskim ięzy-kiem pisaney, kart 6.—4) f. 36 odwrotnie Zám-knienie z nápomínaniem, do Sławnie męznego Rycerstwa Sarmátskiego.... Rozdział czwarty, kart 6.—5) f. 43. Do Czytelniká, wierszy sześć Matys Strykowski. Na odwrotnój stronie i o-statniój karcie: Przydałem tu ná oślátku Czy-telniku miły Modlitwy... Signatur A—M. kart liczbowanych 1—43. z nieliczbowanemi 48 in 4to. (Jussyński, Dykc. poet. T. II. p. 216.)

ryby i zająca dla ojca do kucharki przed kominem stojącej. Spodem godło z V. rozdz. Vtych ksiąg Mój-żeszowych: Czci oycá twego y matkę... Na stronie odwrotnej: Do tego co ty kfyążki czytać będziesz, wier- szem przemówienie, na końcu którego, sign. Az w kole na pokręconej tarczy zebra głowa Wieniawitów, czyli tłómacza ma oznaczać, czy tego, któremu milczkiem to dzieło destynowane, wyrozumieć nie umiałem. Na stronie odwrotnej karty drugiej Az, zaczyna się: Historia pamięci godna kthora sye prawdziwie przy- trefila w Landzye Mieście Niemieckim. etc. Wier- szem, wierszy 742, druk gocki, z literą ś łacińskiej antykwy, 4to, signatur A—F. kart 26. Na końcu na ostatniej karcie: Z Drukárnie Mácieiá Wirzbięty, Roku Pańskiego 1568, Osnowa téj powieści jest, że ojciec podzieliwszy swój majątek córkom, tyle przykrości doznawał, że przytułku u nich nie mógł znaleźć. Wziął się tedy na sztukę, zakupił skrzynkę od sto- larza jakby miał co schować, nałożył kamieni, aby ciężką była, naładował w nią wory z liczmanami, jakby z pieniędzmi, i przesypując liczmanami krył się jakby z pieniędzmi. Owóż córki i zięciowie nadskakiwać mu poczęli i do zgonu go dochowali. Czując się bliskim śmierci starzec, wezwał urzędy miejskie i poruczył im skrzynkę z mniemanemi skarbami, które gdy po

Genealogia książąt Litewskich od Juszyńskiego nie wspo- minane dzieło, téż ośnowy, co w Gońcu cnoty rozdział ómy zatytułowany książąt Litewskich powód, w przerobieniu i wy- daniu Dowgirda znajduje się w zbiorze kasztelana Tarnowski- go. — Genealogia Albo Krotkie opisanie Wielkich Książąt Li- tewskich, y ich wielkich ś mężnych spraw wojennych. Wczy- nione Niegdy przez Mátyśá Strykowski-go, ś teraz odnowione, y znowu na świat wydane: Przez Samuela Dowgirda z Po- gowia. (szczęś wierszy) W Lubczu, w Drukárni Piotrá Blásiusá Kmity. Roku 1626 na stronie odwrotnej herb Radziwiłow ś wierszy 146cie. Na dalszych pięciu kartach: Do... Chrysztofa Radziwiłła... Hetm Pola. W. X. L. przedmowa wierszem przez Dowgirda. Dalsz trzy kart y jedna strona: Zálecenie Marłowe Pogonicy Wiel. X. Litew. przez tegoż wierszem kursywá. Dalsz od signat. Cz odwrotnie: Genealogia... odnowione ś powtore z Druku wydane Przez Samuela Dowgirdá z Pogowia. zajmuje dalsze kart 13. Na czwartej signatury F karcie z jednéj strony Pogonia W. X. Lit. ś wierszy 6, na drugéj Sława Synow W. X. Lit. Druk dzieła gocki jest in 4to, signat. A—F. kart 24. Może być, że *exemplarz nie cały*.

jego zgonie otwarte zostały i cała rzecz wykryła się, niegodne dzieci karę odebrały i z miasta wygnane. Jest wprawdzie o téj historii w Landzie wiadomość u Juszyńskiego, dykcjonarz poetów Polskich T. II. p. 422, 423. że jednak o drukarzu i miejscu druku nie wspominał, powtórzyłem tedy tę wiadomość mając przed sobą exemplarz ze zbiorów Konstantego Świdzińskiego.

Cebes przekładu samego Wirzbięty, o którym (księgi bibliogr. I. p. 181.) nie wiedziałem co powiedzieć, tak jak i wszyscy inni, którzy o nim wzmiankując nie widzieli go, rzeczywiście znajduje się w zbiorach Konstantego Świdzińskiego.

Tablica. Albo Konterfet Cebesza Thebańskiego Philosophá, wcześniá Sokratesa, który w sobie zamyka bieg wszystkiego żywota ludzkiego, ślicznie przez kształty a podobieństwa wymalowany: pełny nieprzebránéy mądrości: káždego stanu człowiekowi, tych skáżonych czasów, potrzebny y pożyteczny. Teraz nowo z Łacińskiego ná Polski ięzyk przełożony. Rycina wyobraza w kole na tarczy pokręconéj herb Wołowiczów Bogoryę. Pod którym: Cum Gratia & Privilegio S. R. M. W Krakowie. Z Drukarnie Máciejá Wirzbięty, Roku Páńskiego, 1581. Na stronie odwrotnéj: In Cebetis Thebani philosophi Polonicam versionem. Wierszy łacińskich Andrzeja Chrzastoviusa czternaście. Na karcie następnéj sign. A2. Wielmożnemu pánu, Pánu Osiáficiewi Wołowiczowi, Kászthelanowi Wileńskiemu, wierszem przypisanie wierszy 36.

Já wziąwszy go z rąk iscie, nie ledá człowieka

Przypátrując mu sie też, s pilnością s daleká.

Nie żáłowałem pracy, dla swych go przełożyć,

Nászym Polskim ięzykiem, y na druk náłożyć.

Aby sie mu y inšzy, ludzie przypátrzáli,

A co też oni Mędrcey, Pogańscy pifali.

Następuje wierszem Argument, albo położenie książek, potym prozą Żywot Cebesza, przez Janá Kámera Doktorá napisany, po czym samego Cebesza tablica wierszem przełożona. Signat. E2 jest zamknięcie po zakończeniu którego: Krociuchne wirzyczki, kthore też w sobie máią nieiákie podobieństwo tey Tábllice. Druk gocki tylko w drobniejszym litera á jest łaciń-

skiej antykwy, a łacińskie wyrazy są kursywą. Format 4to signatur A—E, kart 20. — Gdyby to dzieło wprzód było znajome było, pewnieby był Wirzbięta znalazł miejsce w dykcjonarzu poetów Polskich u Juszyńskiego, jakożkolwiek Wirzbięta talent poetycki dosyć jest niski.

Nie ma u Juszyńskiego T. I. p. 61. wspomnianego dzieła. — Sąd o zbroję Achillową Andrzej Dębowyego (tu herb korab w kole) Z Drukarnie Mącięcia Wirzbięty. Na stronie odwrotnej Na Korab herb ich miłości panów Łaskich, 22 wierszy. Na karcie następnej: Do yego Miłości páná Olbrychtá Łaskiego Woiewody Śiráckiego, Przemowá. wierszem. Cały sąd wierszem nie tyle złym co płaskim z wyrażeniami i wyrazami wów czas już starzejącemi się. 4to kart 14. druk gocki. Ostatniej karty w egzemplarsu referendarza Chyliczkowskiego dolna połowa karty oderwana, pewnie nie dozwala nam wiedzieć którego roku wyszło to dzieło, ale koło 1588.

Wspomniane jest u Juszyńskiego T. II. p. 333. następujące, tylko z małymi uchybieniami dzieło. — Zgodá Tuláiąca się Cyryusa Theodorá z Greckiego ná Polskie przetłómaczona, Przez S. W. (Stanisława Witkowskiego). Godło dwuwierszy łacińskich. W Krakowie. Drukowano v Potomków Wirzbięty Roku, 1605. Na stronie odwrotnej. Ná Stárożytny Kleynót, Jch Mości Pánów Stádnickich 14 wierszy. Za czym na karcie następnej prozą przypisuje Pánu Stániśławowi Stádnickiemu ze Zmigroda Stanisław Witkowski T. OB. L. „Przymisz moy Mościwy Pánie, Snopek ten moy Zniwá niedoyrzáłego, á to przez zabawy práwné ktorvch pod ten čás pracy tey záżywáło się: Czás przynieśie wolnieyszy, że bláhe Muze moie s czym pozorniejszy sstáwią się ná Dwor W. M. mego Mościwego Páná.“ Po czym Summa tych ksiáżek. „Zgodę od Świátá Mężá wygnáná Gośé podrożną nádszedł, która mu wśzytko co ponośilá krzywd y niewdzięczności od niego, krotko powieda. A to zá poduszczaniem słuźebnice swey, ktorey imię Głupstwo, á Záłożnicę Nienawiść że w dom do siebie przyiáł wspomina. Wyliczáiąc cnoty swoje, á pokázuiąc zbrodnie które Nienawiść rodzi. Potym od Gośiá náмовioná, za Máłżonkę przyiętá.“ 4to kart 16, druk gocki, zwrotki

czterowierszowe. Na ostatniej stronie Tarcz Zgody drukiem większym 24 wierszy. — Zaczyna się dialog ten Zgoda, od wiersza: „Zgodo cna Páni ozdobo mey głowy,” tak mówi Gość. Autor dialogu jest Theodor Prodromus czyli Ptochoprodrōmus czyli *χρύσιος* w zakonnym stanie Hilariona imie mający. Zył on we XII wieku za czasów Alexego i Jana Komnenów. Jego to dzieło czyli dialog w greckim języku z innemi tego Teodora poetyckimi dziełami wyszło w Bazylei 1536, a na język łaciński amicitia exulans przez Konrada Gesnera przełożone najczęściej znajduje się ad calcem Stobæusza. Po grecku też znajduje się przy Stobæusza wydaniach Tiguri 1543 fol. Basleæ 1549 fol. Tłumacz polski zapewnia, że z greckiego przekładał.

LV. Juszyński mówiąc o Mikołaju Szarzyńskim Sęp zwanym herbu Junosza (którego wyżej Sempa zowie Dykc. poet. T. II. p. 179.) ubolewá, że poezyj jego drukiem ogłoszonych nigdzie śladu nie znalazł (Dykc. poet. T. II. p. 228—230). Wystawić sobie tedy ukontentowanie Titusa Działyńskiego, kiedy znalazł i pozyskał drukowane Szarzyńskiego wiersze? — Juszyński z Wargockiego i Paprockiego przytacza kilkadziesiąt wierszy Szarzyńskiego: piękny jego wiersz na Rzym i inny na śmierć Strusia. Przytacza téż wiadomość o zgonie Szarzyńskiego z kroniki Bielskiego. Paprocki w dziele herby rycerstwa Polskiego p. 252. pod herbem Junosza tak mówi: „Dom Szarzyńskich w Płockim Wojewodztwie starodawny, z których ieden poiał Zimnowodzką w Rusi u Lwowa, z majątnością wielką, tego dziś potomstwo Sępami zowią. Był wieku mego Joachim Sęp Podstolim Lwowskim, Człowiek cnotliwy i bogoboyny, zostawił dwóch synów, Mikołaiá człowieka uczoného i poetę, po Janie Kochanowskim przednieyszego w Polskim wierszu. Umarł w Roku 1581, ciało iego w Przemyślu pochowano (c). Jakub syn tegoż Joachima Mąż godny y do posług Rzeczypospolitéj habilis.” Tyle z Paprockiego. Dzieło drukowane, które posiada Tytus Działyński ma taki tytuł: — Mikołaiá Sępá | Szarzyńkiego,

(c) Juszyński przytacza z Bielskiego że w Przeworsku.

Ry|tmy ábo Wiersze Polskie.| Po iego śmierci zebráne| y wydáne.| Roku Páńskiego 1601. Na stronie odwrotnéj herb gryffa i na ten herb pana Jakuba Leśniowskiego dwanaście wierszy. Na karcie drugiey przemowa Jakuba Szarzyńskiego do tegoż Leśniowskiego. Same dopiéro wiersze Mikołaja zaczynają się od signatury A. W znalezionym exemplarzu jest signatur A. B. C. D, kart wszystkich z dwoma tytułá i przemowy 19. ostatniey sáde się niedostaje. Druk gocki, tylko w zatytułowaniach i w łacinie antykwa, karty nie liczbowane, tytułik jest jeden Mikołaiá Sępa Rytmu Polskie, format 4to. Co się działo z rękopismami tego poety, wyjaśnia braterska przemowa téj osnowy: „Jego Mości Pánu Jakubowi Leśniowskiemu Podczászemu Ziemié Lwowskiey Panu y brátu mnie Miłościwemu—Częstokroć wiele ludzi Zácnych, Méiwy Pánie Brácie, którzy nieboszczyká Páná Mikołaiá Sępá Szarzynskiego, brátá mego rodzzonego, albo záznałi, albo też písmá iego czytali, rozmáwiali ze mná y z nárzekániem, żem się o to nie stáráł, aby práce y písná iego do kupy były za moim stárániem zebráne y światłu pokázane. Já záiste będąc w téy mierze y sam ná się frašowity, żem do tego przyść nie mógł, y narzekániem ludzkim poruszony, stáráłem się, iakobym y žádności oney prawie pospolitey od wszystkich, którzy się w dowćpie brátá mego zázocháli, y powinności moiey braterskiey, á przytym sławy brátá mego nie odbiegál. Lecz mi to na wielkiey przeszkodzie było, że po ześciu z tego świata brátá mego nieboszczyk Zacney Pámięci Je^o M. Pán Stanisław Stárzechowski Podkomorzy Ziemié Lwowskiey, písná y księgi iego ná swoy dozor y opiekę wziął, który też potym w rychle zmarł, także też já z pilnością się o onych písmach pyttając mianowicie v nieboszczyká Páná Pobidzińskiego nie mogłem się dopytać. Máiąc tedy troché písn takowych brátá mego, oczekiwálem z niemi ásáby się ich więcej kády między ludzmi wczonemi náleść mogło. Lecz gdy się nic takowego nie poiawilo; jám się, pátrząc ná złe zdrowie moie, aby y ta trochá co przy mnie byłá, iáko inšzych wiele, nie zgineła, obáwiając: wzyłem iedney zacney osohy duchowney do przeyzrzenia y sporządzenia písn, ręki brátá mego wásluoy, ktore przy mnie były, ktore já

aby świat widziały, pod Miłościwą obronę W. M. mego Miłościwego Páná y brata, y za vpominek po bracie mym oddaę. Zálecam się przy tym Miłościwey łasce W. M. Bráterskiey mego Miłościwego Páná y brata. — W. M. mego Mściwego Páná życzliwy brat y slugá. Jakub Szárzyński Sęp Podstoli ziemie Lwowskiej.“ Tak zebrane przez Jakuba Mikołajowe wiersze są: 1. napis na statuę śmierci; 2. Sonetow sześć mających po osterńacie wierszy; 3. sześć pieśni parafrazujących psalmy Dawida; 4. dziewięć pieśni własnych; 5. epitafja i epigrammata z tych niektóre po łacinie.

Powiém jeszcze o nieznanym prawie kiedy Bentkowski swoją historję literatury drukował dziółkach Paprockiego Bartosza, o których i Bandtkie w historii drukarń Krakowskich (p. 189—197.) i Juszyński (dykc. poet. T, I. p. 35—42.) nie wiedzieli.

Hetman, Albo Własny Konterfet Hetmański, skąd sye siła Woiennych posiępkow każdy nauczyć może. Exercitus sine Duce, Bellua sine capite. Rycinka wyobraża na koniu wodza trzymającego buławę czyli młot hetmański, z przodu i z tyłu pieszy z karabinem z podkasanemi s przodu długiemu połami w trzewiakach żołnierz. W Krakowie, Drukowano v Máttheuszá Syebeneycherá, Roku Páńskiego 1578. Na stronie odwrótnéj Ná Kleynot siárodawny POLski Jástrzębiec, należący Jch Mił. Pánom Zborowskim z Rytwian. herb i wierszy ośm. Przypisuje Samuelowi Zborowskiemu z Rytwian. sam autor Naniższy. slugá Bartosz Páp. Te dwie karty składają signaturę a. Dalej Konterfet Práwego Hetmana signatur A—F. zewszystkim kart 26 in 4to. Druk gocki. Exemplarz widziany przezemnié jest ze zbiorów kasztelana Tarnowskiego (d).

(d) W tym egzemplarzu na okładce własną ręką starosta Nowogrodzki Thad. Czacki treść dzieła zanotował tak:

Kiedy Stefan król użył Samuela Zborowskiego ku Inflantom: Paprocki to dzieło do niego napisał i jemu poświęcił. Opisuje własności hetmana, wskazuje mu obowiązki dobrego wyboru podrządných. Opisuje potrzebę mienia dobrego sekretarza. Wystawia przyzwoitość pierwéj upominania się o nagrodę krzywd, niżeli wydanie wojny nastąpi. W prowadzeniu wojska, radzi, aby zawsze było jak na pogotowiu do boju. Przednią straż w najmniejszych częstkach wojska mieć

Pamięć nierządu w Polścze; přes dwie fákcyę wczuionego, w roku 1587. Kłorego skutky co ďaley to gorŹse, á ku wielkiej sie škázie rzeczy pospolitey zázřely: Napísaná y wydána Roku, 1588. Přes Bárthořřá Páprockiego. Godřlo z Cicerona L. Luceio famil. V. Na stronie odwrótnéj herb Rosemberkow róža i na klejnot jego 10 wierszy, za czym na następującej karcie, sign. Aij Jářnie Wielmoźnemu Pánu Pánu Wilemowi z Rozmberka ná Čřeskiem Kromřowie, sprawcy á Wřáďáry domu Rosemberskiego, Náwyszemu Burgrábi w Kroleřtwie Čřeskiem, przypisuje wierszem Bártol. Paprocky eques Polonus S. R. M. Stip. — Sign. Aijj Pamięć nierządu w Polścze. Signatury D karta czwarta odwrótnie: Pożytky isłne á bárzo potrzebne dlá ktorych obrán Maximilian Krol: od cnotliwych Synow a zyczliwych Oycźnyñie swey mieley Páuná pozytecznego. Sign. Eij, Pocięhá trzym stanoim. sign. Fij Przestřoga tym kcorzy chytřosćią swá wiele zlego uabroieli czeczy pospolitey, sign. F, karta czwarta Okázaciem tu wám vmysřl čřego potrzebna dobřemu Krolowi. sign. Hij odwrótnie: Przestřoga Rycerřtwu Polskiemu. Na ostatniéj karcie Do Herbu trzech Kopiei żółtych na czarnem Polu.

załéca. Pustoszenie w nieochronnej potrzebie tylko pochwała. Życzy, aby wojnę ile możność pozwoli, w ziemię nieprzyjacielską przemieść. O zebraniu żywności staranie jest koniecznym. Nigdy nie dać próżnować żołnierzowi jest powinnością wodza. Zima nawet niech nie będzie epoką dozwołania głodu. — Rzecz dalej czyni, jak uniknąć i dostrzeżać fortelów nieprzyjaciela, jak po kształcie obozu poznać można siłę lub słabość nieprzyjaciela. Radzi, aby miejsca, gdzie się nieprzyjaciel ma potykać, były odrysowane, aby wprzódy o korzystnej lub szkodliwej każdego miejsca pozycji wiedzieć. Rozumną rozagę w doniesieniach od zbiegów radzi. Łaskawość dla poddających się i dla więźniów, załéca. Aby rozszerzyć swego żołnierza pozwala więźnie pobić. Błąd srogi lecz i wielki Łock tak błędną opinię wypuszczał. Odsyła autor hetmana do ksiąg o wojnie; wychwał Osiandra, z którego niektóre szczegóły o powinnościach hetmana wypisał. Maurycjusz Saski Osiandra stanowił być nauczycielem sztuki wojennej. Pochwała od Paprockiego i Maurycjusza mimo 150 lat różnicy zgodna: lecz obydwá pisarze obydwóch ostatnich punktów dosięgnęli. Maurycjusz jeden z najdoskonalszych wrzemioisł wojennym, Paprocki dobrą tylko chęcią i znanieñ pospolitych prawideł się załéca.

Wierzę yże wás vrobiono z Głogu
 Bofcie niegodne ludziem ani Bogu
 Ták v fortuny iefciecie igrzyskiem
 Ale v cnoty świętey náfmiewiskiem.

Po czym: Do tego co mu cen Herb nálezy wáśnie,
 przeciwko Zamojskiemu wymierzone wiersze. Całe
 dzieło stronnicze, wierszowane, a między wierszami
 przytaczane sentencje łacińskie. Druk gocki, tylko łaci-
 nina antykwą, 4to signatu. A—H. kart 32. Exemplarz
 dzieła tego znajduje się w zbiorach Działyńskiego i
 Swidsińskiego.

Senator — tyle tylko tytułu wśród floresów, pod
 nim pół osoby w szubie z czapką futrzaną na głowie,
 pod nią wiersze łacińskie te:

O Consultores, rectos assumite mores,
 Publica priuatis praeponite, cōmoda gratis:
 Ne damnet vestras animas diuina potestas.

Na stronie odwrótnéj: Na starożytny kleynot Polski
 Jástrzębiec, należący wáśnie Domowi, Jch Miłości
 Pánów, P. Zborowkich z Rytwian. pod herbem pol-
 skich wierszy ośm. — Na drugiéj następującéj karcie
 i następnych przypisanie PP. Zborowskim: „Od-
 ieżdżając ná ten czas z tych tu kráiów, Jáśnie Wiel-
 moźni M. Pánowie, przemyślawalem o tym, iáką-
 bych pamiątkę po sobie zostawić miał w domu W.W.
 czymbym wyświadczył chęć moią, iż jest vstawicznie
 ná tym, aby według możności y vmiejętności moiey
 bawisá mię ná posługách W.W. moich M. P. Ale to
 wiedząc Jáśnie Wielmoźni y M. Pánowie, iż nigdy
 chudziná nic droższego pánu dać nie może, tylko
 prawdziwą chęć á vprzeymość, która przed tym v
 ludzi więtszą cenę á niż złoto ábo insze metala kószto-
 wne miała. Wiedząc to ná W.W. którzy prętko od-
 zączenia Chrześciáńskiey Wiáry w tym krolestwie zá
 wielkie męstwo przodká swego od nypierwzego Krolá
 Polskiego z wielką sławą, nomen magnum, & à rebus
 praeclarè gestis v wśzytskich wieczną pámieć otrzy-
 mawszy, záwždy y nie odmiennie przy Páńskich bo-
 kách w rádzie ich rościecie: tę małuczką książeczkę,
 ktoram z Lácińskiego ięzyká ná Polski przełożył, ná-
 śládując w tym Ceriolaná, który też z Włoskiego ná
 Láciński conuertit. (Ten opisał własność Senatorá
 dobrego, pożytecznego R. P.) podawam do rękú W.

W. mych miłościwych pánow. Non eo animo, abych was tu czego uczyć chciał," i tak dalej „W Krakowie, 10. Maij. Roku, 1579. W. W. Śwych M. Pánow Naniższy slugá, Bar: Páprocki.“ To przypisanie z kartą tytułową zajmuje pierwszy sposzyt od kart czterech, tak, że ostatnia strona biała. Na drugim sposzycie, aignatura B, zaczyna się dzieło format 4to, signatur A—F, kart 24. druk gocki, tylko termina łacińskie antykwą. Na końcu na przedostatniej karcie W Krakowie, Z Drukárniey Mácieiá Gárwolczyká. Roku Pán-skiego, 1579. W widzianym exemplarzu referendarza Chyliczkowskiego ostatniej karty niedostaje: musiała być biała.— Dzieło to początkowie napisane było przez Friderika Furiusza Ceriolana w Walencji urodzonego Hiszpana, który z tytułem historyka był z Włoch od Karola Vgo do boku Filippa II. do Hiszpanii posłany, a który umarł 1554. Dzieło o senatorze pisał w języku hiszpańskim, a zatym było tłómaczone na włoski, z włoskiego na łaciński przez Schardiusa i Warszewickiego pod tytułem de consiliis et consiliarii officio, drukowane w Bazylei 1563 8vo i w Krakowie 1595 i w Wittenbergu 1597. 8vo.

Różne poprawy i dodatki do pierwszych ksiąg bibliograficznych.

LVI. Nieodzownych omyłek dużo. Samemu je dostrzec i poprawić miło. Cudze oko lepiej je doścignie. Dowodem tego są ścigane od prefata *Osińskiego* pomyłki, wszakże łaskawie mnie udzielone, które tu całkowicie umieszczam. Szykiem kart *Tomu Igo* moich ksiąg bibliograficznych, do których się odwołują.

Na karcie 158. — Muzyka położona przy pogrzebie człowieka chrześcijańskiego V. S. znaczy Wacława Szamotulskiego, jak to widać z tego, że w dziele: *Andreas Tricesii Sylvarum liber primus. Cracoviæ. In officina Stanislai Scharffenbergii. Anno Domini 1568. mense Januario 4to* kart 14, że w tym dziele jest *Sylva Secunda de obitu Venceslai Samotulini, musicorum in regno Poloniæ principis.*

na karcie 174, 175. — Mylna jest wiadomość o zielnikach *Spiczynskiego*; ponieważ zielnik jego dru-

kowany był w Krakowie w drukarni Łazarzowej 1554 roku, a 1556. Cracoviæ apud hæredes Marci Scharffenbergeri, stąd nie można wątpić, że apud hæredes Marci Scharffenbergeri, Spiczynski multum valebat, zdaniem Arnolda (e).

Tłómaczenie Piotra de Crescentiis przez Andrzeja Trzecieckiego drukowane było w Krakowie u Stanisława Szarfenbergera nie 1570, ale 1571.

na karcie 180. — Nie u Siebenejchera drukowana jest kronika świata Marcina Bielskiego 1554, ale u Hieronyma Scharffenbergera.

Opuszczone żywoty mędrców greckich i rzymskich Bielskiego Marcina, prasowane u Floriana in 8vo stron 171. roku 1535. księga niezmiernie rzadka (f).

Żywot Chrystusa przez Opecia 1522 drukowany, jest jedną z pierwszych ksiąg Polskich, a nie jedną z najpierwszych. Znalazłem arytmetykę Polską dawniejszą, o której dam wiedzieć później.

na karcie 181. — Postilla Reja, drukowana u Wirzbięty roku 1557, nie 1556.

Oprócz wydania 1562. zwierzyńca Reja, jest i drugie wydanie 1574. w Krakowie, w drukarni Macieja Wirzbięty 4to.

na karcie 193. — Katechizm Jana Sekluciana, drukowany w Królewcu Pruskim, nie 1546, ale 1547.

na karcie 194. — Katechizm Jana Brenciusza, drukowany w Królewcu od Daubmana 1556, a nie 1566.

na karcie 195. — Jest twierdzenie, że jedno jest tylko

(e) Może to wszystko prawda, co pisał o wydaniu Łazarzowskim 1554go, od nikogo nieznanym mówi: ale maie się zdaje, że notę na karcie 175 znajdującą się nie uważnie przeczytał, a ta nota jakożkolwiek jest krótka, jest wypadkiem wielkiej pracy. Mogę przytym żądać od pisałat, żeby mnie cokolwiek zawierzył, bo eo miałem w ręku, a czego dowodem jest wspomniona nota, i do niej należąca dziesiąta sztychowana tablica, to nie jest, aby mylnie uczyniony zarzut.

(f) Słuszny zarzut. Wszakże więcej może nazbyt niż mało dzieł wymieniło się. Wszelako nie same żywoty mędrców, lecz i wiele innych wspomnień warto. Nie wspomniałem np. wcale nie o Szczygielskim, nie wspomniałem o dziele Ver Luciscamum (Łukiszek), o którym Juszynski (dyk. poet. T. II. p. 461, 462) wspomina, a którego egzemplarz znajduje się w bibliotece uniw. Wileń.

wydanie komentarza na Ozeasza, a rzecz ma się inaczej: Komentarz na proroctwo Hozeasza proroka, którego pisma ku dzisiejszym czasom ostatecznym właśnie się przydać a przytrafić mogą. Teraz nowo po Polsku uczyniony. Drukowano w Brześciu Litewskim 1559. in 4to kart 381. — Drugie wydanie taki ma napis: Hozeasz prorok z wykładem zacnego męża, w piśmie s. przedniego zebrany, przez Wita Theodora Norýmberczyka z łacińskiego ięzyka na polski przełożony, i nad pierwsze wydanie pilniey przeyrzany i teraz nowo wyrobiony 1567. in 4to kart 381 (g).

Stanisław Marmelius na dwa lata pierwěj 1557 drukował w Brześciu Litewskim: akta zboru Wileńskiego pisane przez Zaciusza Symona z Proszowic.

na karcie 197. — Błędnie wydrukowany Szymon Nieciolkowski, bo tak się nigdy nie podpisywał. Szymon Niezielkowicz, wydrukował w Zamościu 1620. dzieło Wargockiego in 4to o krzyżu i ukrzyżowanym i t. d., a na probie weryfikacyi omylney i dowodzie swawoleństwa mało słychanego czernców i jednomyślnych Bractwa Wileńskiego, w Zamościu drukowanej 1621. in 4to, podpisał się Szymon Nizolius (h).

(g) Niech mi tu wolno tę uwagę uczynić, że tym zacytowaniem odmiennych pod rokiem 1559 i 1567, do 381szej karty tytułów, cale nieudowodnił u mnie (nie pomnę z jakich źródeł) zaprzeczonych dwu różnych wydań.

(h) Hofman de typograph. p. 28, nazywa go z tegoż od prałata przytaczanego dzieła Nicitkowic. Na Nizoliusa mam jeszcze pod ręką przykład: Pobudka ludzi rycerskich Przez nawłańność Pogańską w małej kupie, z łańnością Chrześcijaństwa znieśionych. Ku czutości y przestrodze dalfary Woyny Tureckiej Pauom Chrześcijańskim nowo wczyniona. Przez Stanisława Witkowskiego Roku Páńskiego, 1621. (godło z Jeremiasza) W Zamosciu, w Drukarnicy Akademicy Drukował Simon Nizolius... Druk gocki, mięszana antykwa, 4to kart drukowanych 23. Przypisanie Janowi Daniłowiczowi z Oleska, tudzież cała Pobudka wierszem.

Przy téj okazji, gdy przytaczamy drukarza z Zamościa, przydać to możemy, że drukarstwo Zamojskie dotąd jest bardzo nieznanne i niemałego wymaga poszukiwania, tak, że z Zamojskich drukarni nie trudno jest co miało znanego napotykać. Dla przykładu, przytoczę tu z pras Zamojskich nie wielkie

na karcie 202. — Jan Wolrab, nie drukował postylli Wujka 1585, ale 1580 i 1582.

Kotenius drukował w Toruniu 1593, 1597, do dać 1600, bo tego roku wyszła *Thematomachia*.

Nie Bernard Maciey, ale Bernath Maciey był drukarzem we Lwowie w wieku XVI. Czytałem dzieło Karlińskiego, drukowane w jego drukarni we Lwowie 1599.

na karcie 210. — wyrażono: że drukarnia Balcera Sinieszkowicza okazywać się zaczęła w Krakowie 1663, a mamy dzieło jego dwódziesiąt laty pierwej drukowane, 1640. Przyłbica żołnierska Jacka Liberyusza.

na karcie 212. — Jedenastą lat później położony druk w Poznaniu Woyciecha Regulusa, który 1638 in 4to stron 12 wydrukował w Poznaniu przypadki zachowane do rozgrzeszenia w stolicy Apostolskiej.

na karcie 232. — Przytoczone jest jedno dzieło drukowane od Alexandra Turobińczyka 1578, ja dołączam drugie Artomiusza następnie: Rozsądek na wykład Katechizmu X. Pawła Gilowskiego; Stanisławowi z Liefławic uczyniony. Drukował Alexander Turobińczyk 1581. in 4to kart 120 (i).

Tyle mi udzielił popraw prałat Osieński.

działko, którego exemplarz posiada biblioteka przy uniwersytecie Warszawskim.

Stemma Samosciorum ab illustrissimo Joanne Samoscio conscriptum, et filio dicatum. Ab Adamo Bursio editum. Cui adiecta est oratio de nobilitate gentis Samosciorum (insigne typografii Zamojskiej) Samoscii Excudebat Martinus Lenscius Acad. Typogr. Anno Domini M. DC. IX. (1609). Na stronie odwrotnej tu arma Samosciorum, herb jelita i pod nim wierszy pięć. Druk antykwa, signatur A—C, kart 14 in folio. — na signaturze Aij Thoma Samoscio magni Joannis filio Adamus Bursius S. P. — signat. Aijj, *Stemma Samosciorum. Joannes Samoycki cancellarius R. et exercituum dux generalis ad Thomam filium de Samoscie wierszy pięć.* Na stronie odwrotnej i na pięciu następujących kartach, jest jedenaście rycin, wyobrażających aż do pasa osoby męskie familii Zamojskich: w czym odmiennych rycin jest pięć. Pod każdym dziewięciu Zamojskich, jest po sześć wierszy, w których, i o sobie samym na sign. Biiij odwrótnie, Jan Zamojski mówi. Oratio Bursiusza zaczyna się signat. B4, odwrótnie, a na końcu zamknięta przez insignium Zamojskiej drukarni.

(i) Nie jest to jakie nieznanne od Turobińczyka drukowane dzieło, które prałat przytacza, ponieważ o nim dokładniej powiedział

LVII. Zbierając dalej poprawy, prostując omyłki, coraz więcej czynimy dodatków i wpadamy w pewny rodzaj pomnożenia tych wiadomości, któreśmy w pierwszych bibliograficznych księgach pogromadzili. Tym rodzajem wzbogacających dodatków jest interesująca wiadomość, którą nam o drukach w Lesznie udzielił wspominany już Mikołaj Malinowski.

Politicus Christianus hoc est de vita et morte Illustris, Magnifici, ac Generosi Domini, Dn. Nicolai Latałski, Comitis de Łabiszin, Castellani Naclensis etc. Pauegyricus Parentalis, in Illustri Lesneo, 17. Novemb. habitus et Illustribus, Magnificis ac Generosis Dominis, Dn. Raphaele Latałski, Comiti de Łabiszin etc. defuncti ex Fratre Nepoti, Dn. Andreae Rey de Nagłowice Secretario Regio etc. Genero, Dn. Hieronymo Broniewski de Broniewo, delecto ad Tribunal Regni universale Judici etc. Genero, Nec non Vladislao, Stanislao, Nicolao, Johanni et Alexandro, Filijs, Georgio, ex Fratre Pronepoti, L. M. Q. (libera meritoque) dicatus ab Andrea Wegierscio, V. D. M. S. Q. R. (Verbi Divini Ministro Scholae Que Rectore) (k), Lesnae. Anno MDCXXXII. (1632), wszystkich nie liczbowanych kart 16 in 4to minori. Na stronie tytułowi odwrótnej, In Stemma Gentis Latałsciae, zachym wyobrażenie herbu Latałskich Prawdzic, pod którym stosownych sześć wierszy. — Dziełko to pod względem bibliograficznym ważne, bo z niego następne wyciągnąć można uwagi: 1) Joachim Lelewel na stron. 204. idąc za Hoffmannem utrzymuje, że w Le-

Hoffmann (de typographiis p. 65), któregośmy z powodu Turobińczyka przytaczali (księgi bibliogr. T. I. p. 232. — Możemy na miejsce tego przytoczyć inne dziełko znajdujące się w bibliot. przy uniw. Warsz. — Catechesis et confessio fidei, coetus per Poloniam congregati, in nomine Jesu Christi, Domini nostri crucifixi et resuscitati, (godła Deut. i Jana). Typis Alexandri Turobini Anno nati Jesu Christi, filij Dei 1574. in 12mo, signat. a—o, kart 86. antykwa. Prefacio ad lectorem Dita Cracouiz in Polonia. Anno post Jesum Christum natum 1574. Ale to przytoczenie dzieła nie nas więcej o Turobińczyku nie objaśniło. — Bibliotekarz Chęłkowski posiada więc o tym wiadomości i obiecuje, swoje w tej mierze odkrycia drukiem ogłosić.

- (k) Regenvolscii (Węgierscii) systema hist. chron. eccles. Slavonicar. III. 15. p. 420. edit. Trajecti ad Rhen. 1652. 4to.

sznie była drukarnia utrzymywana przez Wetttera od 1643. Jeżeli data jest nie mylna, musiała znajdować się inna drukarnia, gdyż Politicus Węgierskiego bez wyrażenia drukarza w r. 1652 wyszedł, a więc jedno-
naście lat wcześniej. — 2) Jeżeli i nasze dziełko drukowane jest przez Wetttera, musiał koniecznie postarać się o nowe druki polskie, drukując poezie Twardowskiego, bo nie miał ich drukując Politicum Christianum. Wniosek mój zasiedza się już na tym, że na tytule brakowało mu ę nosowego, już że w ciągu dziełka przytoczywszy apophtegma Łańalskiego = Dla tego mie Łańalskim zowia, żebyim przyuścielom ná posługę łatal (pag. 16.) użył typów niemieckich, a raczej czeskich (gock:ch) jak to oczywiście ę notowane zdaje się pokazywać — 3) Zastanawia dosyć częste używanie druku greckiego (1).

-
- (1) Treść dzieła jest: Mikołaj Łański herbu Prawdzie, mąż znakomitego rodu, już około 1413. Andrzej Łański jego prapradziad był wojewodą brzeskim. Janusz pradiad kasztelanem gnieźnieńskim. Dziad zaś jego tegoż imienia Janusz Łański wojewoda Poznański r. 1538. poseł od króla Pol. Zygmunta I. do Ferdynanda cesarza, aby odprowadził do Polski Elżbietę austriacką w małżeństwo Zygmunutowi Augustowi. Był on już dawniej starostą Inowłodzawskim, a tytułem hrabiego od Ferdynanda zaszczycony w czasie poselstwa został. (Obacz dyplom. cesarski u Węgiersk. p. 6.) Ojciec jego zapalony heretyk w r. 1595 na powszechnym synodzie toruńskim, między pierwszymi się podpisał. Z Jerzego urodził się Mikołaj roku 1572. oddany na naukę do gimnazjum toruńskiego, kiedy się już dostatecznie w naukach pierwiastkowych wyćwiczył, wysłany do akademii Strasburskiej pod sławnym Melchiorem Junuszem w wymowie się sposobił. Tam, gdy młodzież akademicka dysputowała o przyczynach wstrząśnięć i upadku rzeczypospolitych, nasz Łański w pięknej mowie obstając za Aristotelesem zbijał Platona (Tom II. Orat. Junii p. 213.) Zwiedziwszy zaś Niemcy zabawił w Wiedniu, Auspurgu Ulmie. Wrócił do kraju, poślubił sobie naprzód Katarzynę Zebrzydowską, z którą jednak pomimo tego, iż trzy córki spłodził; jedna z nich małoletnia umarła, druga z Andrzejem Rejem z Nagłowic, trzecia z Hieronimem Broniewskim z Bruniewa była, tę miał w życiu dolegliwość, że do kacerstwa przyłgnąć nie chciała. Po jej śmierci zaślubił Przyjemską już tegoż samego z sobą wyznania, i z tej małżonki siedmioro dzieci spłodził. Marianę i Andrzeja w dzieciannym wieku zmarłych, Władysława, Stanisława, Mikołaja, Jana i Alexandra. Zostawszy kasztelanem Nakielskim od szlachty na sejm konwokacyjny posłem obrany, chociaż słabego był zdrowia, udał się jednak do Warszawy, skąd bardziej jeszcze na siłach zwątlony

Dawność druków w Lesznie popiérają dwa dzieła J. A. Commeniusa, których przedrukowanie niemnieić interesowne jest tak:

1) *Centrum Securitatis* To gest, | Hlubina Bezpečnosti | Aneb | světlé wymalovánj, gak w | samém ge-diném Bohu, a pokorném se gemu na wśfecku geho-wu li oddánj a | poddánj, wśfecka dokonalá přjtomuě | - ho žiwota Bezpečnost, Pokog | a Blahoslavenstwj zá-ležj. (godlo Psalm 31. v. 25.) wydáno negprw w Le-šně 1633. | A nynj z nowu | w Amsterdamě. M.DC.LXIII. (1663) in 12mo stron 130, z których od 3 do 9, sześć, zajmują dedykacją do Rafała Leszczyńskiego po-laci-nie. 24 octobra 1633. z Leszna datowaną, p. 129, 130 registr.

2) *Hystorya o těžkých Protiwenstwjch Cyrkwe české, hned od počátku gegiho na wiru křestianskau obrā-ceni, w Létu Páně 894, až do Léta 1632. za pano-wánj Ferdynanda druhého — S přepogenim Hystorye o Persekucy Wáldenských Roku 1655 stalé. Tlačeno w Lešně 1655. a podruhě w Amsterdamě u Jana Pa-skowského. MDCLXIII. (1663) in 12mo. Przedmowa i registr stron 16, rejestru osóh i rzeczy stron nie-liczbowanych 26. samego textu 354. — To mam-sobie udzielone od Mikołaja Malinowskiego.*

Z tych dwóch w Amsterdamie przedrukowanych jest jedno, które dawność druków w Lesznie a Politico Christiano poświadczoną popiérają, obadwa są w ję-zyku Czeskim i okazują heretyckie Czech z Polską związki, a dostarczają ksiąg w języku Czeskim, które w Polsce dość licznie drukowane były. — A ponie-waż w tym widzimy razem dzieła pras Polakich, które znalazły się na prasach zagranicznych Amsterdam-skich, przytoczmyż jeszcze od Mikoł. Malinowskiego udzieloną wiadomość o dziele w języku Polskim, które było w Paryżu drukowane jako dodatek do strony 128. Tomu pierwszego naszych ksiąg biblio-graficznych.

Arseńał Miłosierdzia Panny przenaszwietlszey Ma-riej przeciw swrowey sprawiedliwosci Boskiej na zie-

powróciwszy 1 sierpnia 1632. życie zakończył. (Węgierski in Politico Christiano).

mi założony Kazeniami na różne Panny przenasvieszey uroczystosci w kościele Chrystusovym przydajace przez W. X. Kazimierza Jana Woysznarowicza Cancellorza Diecezney Wilenskiej, Proboszcza Eyszmon-tovvskiego. J. K. M. Sekretarza odrysovvany. W Paryzv W Drukarni Lydvovici Sevestre. Roku Pauskiego 1668. Tytuł ten wypisany jest z części drugiej, bo tyle zawiera dzieło. Exemplarz który mam przed sobą, jest uszkodzony. Zupełny, ma się znajdować w bibliotece XX. misjonarzy wileńskich, in folio dwie części, 1sza str. 248. IIGA str. 131.

LVIII. Do tego, com powiedział o drukach Dobromilskich i Szelidze, co o Grzegórkowicu i Miaszkowskim mówił (§ 42. T. I. p. 139.) mogę niemały dodatek uczynić, ponieważ poznałem pierwsze Grzegórkowica wydanie i naukę Dobromilską. Pierwszego wydania Grzegórkowica tytuł tak brzmi.

Vtrapioney Rzeczypospolitey Polskiej wizerunk y skuteczna naprawa z Pism Stanisława Orzechowskiego Hieronym Bozdarzowski na Świat podał. Odmiaua szkodliwa, Poprawa wątpliwa. (godło łacińskie) Roku od przyścia Mesysasza prawdziwego 1629. Druk gocki z mieszaną antyką, do czytelnika bujają kursywą 4to kart 12. Bez wyrażenia miejsca i drukarza. Są exemplarze, w których na stronie odwrótniej karty tytułowój rycina wyobraża dwu aniołów na powietrzu, trzymających do góry wszystkiemi czterema rękami miecz, żelazcem do góry, koło którego nad nimi rozłożona wstęga z napisem OBRONA. Rycina ta nie w każdym znajduje się exemplarzu, bom widział taki, w którym jej nie było. Można ją widywać po różnych broszurkach in 4to mieszczoną. Można ją widzieć na stronie 122. statutów i metryki przywilejów koronnych, nowo zebranych przez Stan. Sarnickiego 1594. A że te statuta i metryki są drukowane w Krakowie w drukarni Łazarzowskiój, a zatym Vtrapionej Rzeczyp. Pol. wizerunk pod imieniem Bozdarzowskiego 1629 roku drukowany, drukowanym był u Łazarza w Krakowie. Równie jak te wszystkie dziełka, które też samą ryciną mają, albo do niej podobną, w której anioły berło trzymają, a napis na wstędze jest: SPRAWIE DLIWOSC, takie wszystkie są

z drukarni Krakowskiej Łazarzów. — A kiedym tak poznał Grzegorzkowica Wizerunk, teraz mi rzecz jasna ze wszystkimi trzema wydaniem: jedną roku 1629 pod imieniem Bozdarzowskiego, a dwiema innemi: pierwszą i drugą w Dobromilu 1613, 1616 roku, pod własnym Grzegorzkowica imieniem (m). — Przy tych dwu Dobromilskich wydaniach, wspomniałem (p. 140), że się znajduje dołączany Kaspra Miaskowskiego Herkules Słowieński; że on w małej tylko części w powtórny zbiór rytmów Miaskowskiego wydaniu znajduje się, a większa reszta, to jest Herkula z Fortuną i Cnotą, i Pieśń końcowa nie znajdują się w tym zbiorze rytmów: owoż wiedzieć trzeba, że co jest w Herkulesie Słowieńskim wierszem, to jest rozmowa Merkurjusza z Apollinem oraz Pieśń końcowa, to jest to, co jest Miaskowskiego dziełem, to jest w zbiorze jego rytmów; to zaś, co jest zatytułowane: (p. 41). Tenże z Fortuną i Cnotą. DD, to jest wszystka proza wierszem przeplatana (p. 41 do 62), ta się nie znajduje, ponieważ jej autorem jest: Tenże DD. jak to zatytułowanie poświadcza. Tenże DD. znajduje się na wszystkich tytułach wydań 1613 i 1616 roku, i jest Felix Herbult, który starania i nakładyłożył, przedsięwzięcia Szeligi w Dobromilu wspierając, który na różnych polskich i łacińskich w Dobromilu drukowanych książkach, literami DD podpisywał się.

Artes | Dobro | milenses. | Náuká | Dobromilka. | w Dobromilu, (taki tytuł wśród ryciny). Na stronie odwrotnej i na drugiej karcie następujące przypisanie: Młodzi szlachecka Polska. Dziesięcioletne za pomocą Bożą ćwiczenie moje, iż się ludziom cnotliwym i miłującym wolność Polską, podoba, i przepisane wiele ich mieć chcieli, łacno do tego Jeo M. Páná Oycá mego przywiedli, że one w druk dać rozkazał. Bo w tego który nąd zdrowie swe dobro popospolite wmiłował,

(m) Mówiąc w pierwszym Tomie ksiąg moich bibliograficznych, o wydaniach 1613, 1616, zaniedbałem przytoczyć o tym wiadomości podanej od Jana Gwalberta Styczyńskiego w jego małym dodatku do hist. lit. Polskiej, Nro V. w Dzien. Wil. na 1818. T. II. p. 191. podanej. Do tych małych Styczyńskiego dodatków, miło jest odwoływać się, bo celują przed innemi, pilnością, dokładnością i starannością, uczynienia użytecznym rozpatrzenie widzianych i opisanych egzemplarzy.

nie trudno o to co wszystkim pomoc może. Chce też i mnie tym obowiązać, abym zawniętych cnot, i miłości swobod, w naydalszym da bog wieku nie odstępował. Przetoż Páná Bogá prosząc, aby Oyczyznie nászey błogosiawió raczył, teraz wczyc się cnot i nauk będę, a potym da Bog dorozszy służyć Oyczyznie przemożeniem i zdrowiem moim nie wślanę. A kókolwiek iest z was wieku moiego, i takąż drogą cnoty, godności i miłości Oyczyzny iść zechce, onemu posługi i przyiaźń moię oddaię nieodmienną. W Dobromilu dnia 2. Kwietnia, Roku, 1613. Jan Lew Herbult Dobromilski Syn Szczesnego. — Te dwie karty nie liczbowane signaturowane 02, wyjaśniają miejsce druku, drukarza i autora maleńkiej książeczki. Jest ona in 12mo, signatur A—K, stron liczbowanych 233, jak pierwsze jak siedm stron ostatnich nie liczbowanych, ze wszystkim kart 122. Druk gocki, a w łacinie antykwa. Naprzód p. 1—105, są różne sentencje i maxymy własne, siedmiu mędrców, Publiusza syryjczyka, oraz 15ście przypowieści: wszystko po łacinie i po polsku. Dalej p. 107. do końca Herby szlachty Polskiej według obiecadła dla pamięci łacniejszej, i każdego herbu załączona rycina. Nie bardzo to ładne są ryciny, jak nie zbyt ładne litery druku. Zamyka dzieło rzecz do czytelnika o szlachectwie Polskim. — Ostatniej karty w udzielonym mi od kasztelana Tarnowskiego exemplarsu niedostawało.

Szeliga drukowawszy lat kilka w Dobromilu, przeniósł się naprzód do Jaworowa o siedm mil ode Lwowa położonego, z kąd dopióro osiadał w Jarosławiu, a na końcu we Lwowie. Jaworowskich jego druków znanych jest kilka, z których jeden komunikował mi ze zbioru swojego Andrzej Koźmian syn Radczy stanu. Są to kazania na modlitwę Pańską Gabriela Leopolda, in 4to, drukiem gockim, kolumny oblinowane, równie jak przy marginesie konkordanse, w których mniejsze zatytułowania i cytacje pomieszczone. W przemowie autor Xiądz Gábríel Leopolda Zakonu Káznodzieyskiego Pręd. Gen. przypisuje Rykowskiemu na przedmiesćiu Jáworowskim v Świętego Mikołáia w Wielki Czwartek, Roku Páńskiego 1619. „Z tego mieysca osobnego, y do wważenia tájemnic Bożych bárzo sfofubnego, przy Kościele Miko-

Iaiá Świętego. Vpatrzyłem... za świętą przyczyną jego, niektóre nauki proste siabemi y łepemi oczyma moiemi, które z rozkazania Stárszych moich wypuszczając ná widok, wyzrzałem y to za rzecz siuszną y potrzebną, aby ie naprzod oddał w ręce W. M. które ten Kościół zbudowały Świętemu Mikoláiovi, y przy nim Kłasztor Świętemu Dominikowi. A zwłaszcza iż te ręce mnie ná to mieysce z posłuszeństwa świętego przyślanego, tak wdzięcznie przyięły, że nie tylko żywnością y wszelkiemi potrzebami opatrowały y opatruiały, ale też y na Druk tych Książek ochotnie nałożyły.“ Całego dzieła jest w signaturach trzy alfabety. Liczbowanie pagin 1—753. Ostatnie trzy strony, gdzie są wiersze o ostatecznym Amen, nie liczbowane. Po nich na końcu: Ná przedmieściu Jáworowskim przy Kościele Mikoláia S. W Drukárui Janá Szeligi. Roku Pán: 1619. Dzieło to ozdobione jest rycinami powtarzanemi. Pagg. 17, 34, 116, 167, 336, stoi Christus olbrzymiej postaci, nad nim unosi się Duch święty, na boku Bóg Ojciec. Ołoczony zaś jest Christus królami, biskupami i różnego stanu ludźmi, którzy, oprócz biskupów, klęczą. Podobnie powtarzane są i mniejsze ryciny, często zapokalypsów wzięte. Pagg. 97, 101, 104, 106, gdy kaznodzieja mówi jak Kárty Kosteriskie są obrażkami Káplice Szátáńskiej, mają na sobie cztery tuze. Bo 'Tuz dzwinkowy, jest pierwszym Obrazem przekłetej Káplice Szátáńskiej. 'Tuz czerwienny, drugim; winny, trzecim; żółdny, czwartym. Na tuzie dzwinkowym, jest leżący lew; na czerwiennym, galopujący koń; na winnym, kształt krzewu; na żółdnym, siedzący i dzwonem od koła podpierający się lew, przy nim kogutek, nad nim legenda nazwisko karciarze trudno odgadnione wyrażająca (BARTO?IZRTOWIU). Podobnie Wárczaby są wrotami káplice Szátáńskiej. Szachownica jest posłaczka káplice Dyabelskiej. — Wypada tedy w pierwszych księgach bibliograficznych w § 57. T. I. p. 203, tekstu linia ostatnia dodać: Szeliga udał się do Jaworowa, gdzie koło 1619. przy kościele dominikańskim osiadłszy duchowne księgi drukował; po czym przeniósł się do Jarosławia. — Lecz na tym dosyć o Szeligi drukach.

LIX. W obrazie historycznym drukarstwa w Polsce, liczyliśmy wielką ilość drukarzy, Krakowskich

prawie wszystkich z historji drukarni Krakowskich od Bandtkiego wziętych, innych też nie mała ilość wymienioną zostawa. Kiedy ci drukarze officyny swoje mieli, kiedy drukować zaczęli, kiedy zaprzestawali, co do Krakowskich, objaśniał mnie Bandtkie, co do innych Hoffmann; a do ich wiadomości zdarzyło się swoje przydać abym mógł skreślić obraz historyczny drukarstwa w Polsce. Obudzone w tym przedmiocie poszukiwanie, sprawia to, że się często dostrzegać daje, iż niektórzy wcześniej, inni dłużej drukowali, aniżeliśmy w pierwszych bibliogr. księgach naznaczyli. Owóż tego kilka przykładów przytoczę.

Sebastian Sternacki, drukował w Krakowie, od r. 1592, a dłużej niż do r. 1603. (T. I. p. 197), ponieważ jest Klonowicza dzieło: *Worek Judaszow*, to jest, złe nabycie Majętności. W Krakowie, Drukował Sebastian Sternacki R. 1607. 4to kart 48.

Antoni Wosiński miał drukować od r. 1619 do 1621. (T. I. p. 186.) tymczasem jest: *Kazanie na wtórą niedzielę postu a święto S. Tomasza Doktora Anyelskiego*, które uczynił. X. Jan Dyonizy Mosciński Dominikan. podał do druku Piotr Malczewsky. W Krakowie w Drukarni Antoniego Wosińskiego R. 1632, 4to kart....

Wojciech Gorecki, wiadomo, że drukował 1671, 1676, (T. I. p. 210.) tymczasem, jeszcze 1684, drukuje: *Dzieło Boskie albo Pieśni Wiednia wybawionego y innych Transakcyey wojny Tureckiej w Roku 1683 szczęśliwie rozpoczętej*. W Krakowie w Drukarni Wojciecha Goreckiego. 1684. 4to kart 40.

Lubo wiadome były Stanisława Lenczewskiego Bertutowicza druki od roku 1639. (T. I. p. 187.) z tym wszystkim, wcześniej on drukować począł, gdy z jego officyny wyszły: *Heliades albo Góry Słoneczne przy Pogrzebie J. O. Książęcia JMci Jerzego z Ostroga Zasławskiego Starosty Włodzimirskiego etc.* Roku 1636 w Zasławiu wystawione, przez Jana Guczego. W Krakowie w Drukarni Stanisława Bertutowicza R. 1637. 4to kart 7.

Marcin Filipowski miał drukować od roku 1638. (T. I. p. 187.) Znajdują się jednak cokolwiek dawniejsze druki, gdy z jego drukarni wyszła: *Threnodia albo Łzy Zalu na śmierć królestwa Jch Msci*, przez

Jana Alexandra Koreywę studenta Sławney Akademii Krakowskiej napisana. W Krakowie w Drukarni Marcina Filipowskiego. R. P. 1632. 4to kart 16.

Podobnie mówiąc o Baranowie wspomniało się, że Jerzy Twardomeski już 1646 drukował. (T. I. p. 204.) Wszakże ten Jerzy Twardomeski, wcześniej już w Baranowie drukował, jak tego dowodzi dzieło: Anna z Radzanowa Gorańska, Wstęgą pogrzebową wspomnianą, w Łuszczowie: W Kościele Ewangelickim, Roku 1638. dnia 5. Julij. Przez X. Krzysztoffa Pándłowskiego: Kaznodzieję tamtecznego. (godło) W Baranowie, Drukował Jerzy Twardomeński, Roku 1638. 4to kart 14 (n).

- (n) To dotąd w tym § 59. przytoczone dzieła, znajdują się w bibliotece Jana Chyliczkowskiego: — A ponieważ tu o Baranowie mówimy i druki Andrzeja Piotrkowczyka w Baranowie są zawsze rzadkosem, a zatem przytaczamy ich przykłady.

Minerva Athenaea hoc est. Dissertatio Quā primum, Scholarum dignitas et necessitas demonstratur; deinde vera informanda iuventutis ratio explicatur. Habita In Illustro Lesueo ab Andrea Wegeracio U. D. M. S. Q. R. (verbi divini magistro scholarum rectore) Ipso inaugurationis suae die XXVII: Julij Anno M.DC. XXIX. (1629) Baranoviae Excudebat Andreas Petricowiensis. in 4to stron liczbowanych 20, na ostatniej są wiersze na cześć autora: ośm przez T. W. (Thomasza Węgierskiego brata, bo się podpisał Philadelphius ergo), cztery przez Alb. W. (Alberta Węgierskiego brata, bo się podpisał Fraterno Fratri charitas. affectu apprecatur), a czternaście przez Daniela Stephana Moderatorem Scholae Baranoviensis. — (O Węgierskich wiadomościach znajduje się w dziele Regencyolicii systema hist. chron. ecclesiar. Slavonic. Trajecti ad Rhen 1652. 4to. III. 15. pp. 415, 417, 419. — (Tę wiadomość udzielił mnie Mikołaj Malinowski).

O innym Piotrkowczyka Baranowskim druku, wiedzieć można z pism prałata Osiańskiego (O życiu i pismach P. Skargi p. 84.) ale że przy tej wiadomości, tenże prałat napomknął (p. 85.) o innym Klementinusa, dziele, i tak dalece niedokładnie że o nim, ani gdzie, ani kiedy drukowane nie powiedział, to przeto dzieło, mając sobie exemplarz jego od kasztelana Tarnowskiego ukazane opisujemy, przypominając, że o nim nadmieniał Andrzej Węgierski (Regencyolicii syst. hist. chron. eccles. Slavon. III. 15. p. 415.) co uszło prałata wiadomości.

Antypologia: to jest, Odpowiedz X. Daniela Clementinusa, na Odpowiedź P. Jonaśa Szlichtinką. (godło z Jana II. 9. 10. 11.) W Baranowie, Andrzej Piotrkowczyk Drukował, Roku Pańskiego, 1630. Na stronie odwrótniej pięć miejsc z nowego testamentu wycytowanych. Dopiero po takiej tytułowej pojedynczo dolepianej kartki, na stronie 1. signatury A, jest Przedmowa Do Czytelnika łaskawego: w której się rozbiera list P.

Wspomniane kazanie na pogrzebie Anny Gorajskiej przez księdza Krzysztofa Pandlowskiego kaznodzieję Łaszczowskię, w Łaszczowie miane, a w Baranowie drukowane, zdaje się dowodzić, że w roku 1638 już drukarni w Łaszczowie nie było. Wspomnieliśmy byli o Łaszczowskię drukarni, że się roku 1610 ukazała (knięgi bibliogr. I. § 58. T. I. p. 204), nie z nię nie przytoczywszy. Owóż z tego roku mam przed sobą.

Rachunek Summariusza prawdy Catholickiey w przedniejszych artykułach. Ktore ma Kościół ś. Kátholicki z terážniejszemi Kácerstwý, ku chwale Bożey y obronie Kościoła świętego spisány. przez X. Jakuba Białkowskiego, godło z Psalmów. W Łaszczowie Roku Páńskiego, 1610. Na stronie odwrotnęj róż e łacińskie sentencje, na karcie następnej herby Lewart i Janina i na nich wiersze. Przedmowa do Jana i Andrzeja Firlejów kart siedm. Jeszcze karta łacinskich sentencyj i rejestru. Te kart 10. nie liczhowane dalsze: signatur A—Z, Aa—Zz. pp. 1—176. zewszystkim kart 194 in 4to. Druk gocki.

Lecz Łaszczowska drukarnia nie w tym jednym roku 1610. czynna była. Mam przed sobą uszkodzone exemplarze dwu dzieł jednego niepospolitej wielkości

Szlichtyngow do Je^o Mōi Pána Wolewody Belskiego. „ACzem ja pierwszy moy Script nie ná to wypuścił, Czytelniku łaskawy. żeby mi się okazać, y w gadania dalsze swarliwé záuwić chćiał: áni też dla tego, iżby mi PP. Socinistów do więszego rozgniewania y záiatrzenia ná się pobudził. Świádkiem mi jest Pań Bog, y łumnienie moje własne!... Wszakóż ten dobry á życzliwy propoził moy, niektorzy opácznie przyjąwszy, ná osobę moię lichó, ku zniewadze á pohánbieniu iey, powstáli, y tak się ypornie tórguęli, że ná harc pojedynkowy, przeciwko mnie wyieżdżáli. Takim się pokazał iáwnie Pan Jous Szlichting z Bukowcá, Prádicant Rákowski.... Przyszło mi się też ná niektoré pozorniejsze obietcie iego ozwać.“ Druk gocki, in 4to pp. 569. rejestru kart nie liczhowanych cztery na końcu, W Baranowie Andrzej Piotrkowczyk Drukował, Roku Páńskiego, 1630. Do tego Dániel Clementinus dołącza: Asymbolum socinianorum (socinianorum) To iest, O Przedniejszych Powszehney Apostolskiey Wiary Częstkách, Non-Credo, ábo Nie-wiára Aryanów dż.śięsłych, którego tytułu w exemplarzu przedmową leżącym niedostaje. — Druk jest gocki, pp. 72. nad to kart nie liczhowanych 16. Ostatnia karta pojedynczo przyłożona, na nięj pod rejestrem: W Baranowie, Andrzej Piotrkowczyk Drukował, Roku Páńskiego, 1630.

w roku 1617 wychodzących, które dowodzą wielką drukarni czynność; jedno Bankiet duszny księdza Sokola, drugie Postyllę księdza Kraińskiego. — Bankiet duszny jest in 8vo (o), drukiem gockim każda karta obwiedziona kwiatostawami rycinami. Na początku dzieła przed modlitwami w tym 1617 roku wydaniu jest obzerne pismo o modlitwie, w którym dowodzi co jest modlitwa i jaka być powinna? używając do tego argumentów nawet i Skargi. Gdy XVIście paragrafów o tej materji wypisał: tak mówi: "Otoż macie W. M. moie M. P. naukę piękną y wielce potrzebną, o modlitwie świętej; wiedzcież co iest Modlitwą, kogo w niej wzywać, przez kogo, y czego potrzeba do niej. Umiećcież się Pánu Bogu modlić, y chciećcie: Macie Dziennik którym tak rok wydał, (r. 1616.) macie y Bankiet duszny który tak dwie lecie wydał Xiądz Bartłomiej Sokoł Minister Zboru Czyżowskiego, (1615), człowiek pobożny, trzeźwi, y w rządzie swym pilny, który już w żywocie wiecznym z Krysiusem odpoczywa iako wieruły slugą z Pánem swoim. A słusznie to modlitwy nazwał Bankietem dusznym: Ahowiem wszelką duszą wierna, háwiąc się tymi modlitwami, bywa náfyciona łáski Bożej, y pokármu Aniełskiego, ná tym tu pádole ziemskim, idąc do oney oyczyzny wieczney, męką Krysiusową záslużouey. Wiem iż nieprzyiácielo prawdy, szydą z tego tytułu, którym nie trzeba dziwować, bo się ná to vdáli, aby się iako z prawdy Bożej, tak y z pracey wiernych ludzi oszczerzáli y natrzásáli, iako ci których Bog podał w myśl bezrozumną, y którym dał ducha śwétwienia. Więc szydą iż tym Modlitwom dał brát miły zmarły ten tytuł Bankiet. A cóż rzeką Wuýkowi Jezuitcie, który w Kazániu Wielkoczwartkowym, názywa oną wieczerażą świętą, którą Pan na sáli w Jerusalemy spráwował, Bánkietem. Coż rzeką y swoim náuczycielom, którzy Modlitwy swe rozmaicie tytułuią, Háńsami, Spizárniámi, Száfárniámi, Ráiiámi, Koronkái, Wiankami, 7c..... A widząc ia M. P. w tym Bánkiecie modlitwy wdiefne, y wiedząc też iako się ludzie bogoboyni óń pytáią, onego prágnąc, przetoż odłożywszy ná čás pracą

(o) Exemplarz który mam przed sobą jest bez tytułu i początku.

przedsięwziętą, tegom Bánkietu dufznego ná żądanie ludzi ucziwých poprawił, y on wydał, przydawszy do niego Broń duchowną przeciwko nieprzyjacielom Maiestatu y wrzędu Syná Bóžego, y Sententiy z piśna y z Doktorow potrzebnych. Ktorą pracą pod imieniem W. M. wypuszczam, y onę W. M. zúlecám y oddawam.... Dan z Łaszczowá, Roku 1617. Julij 28.º nazwiska swego nie wyraził. Tego pisma o modlitwie signatura — ci kartka. Po czym Bankietu signatur A—Z, a—g. Część pierwsza Bankietu poczyňa się od signatury A; część wtóra od karty drugiey signatury K; część trzecia od siódmej karty signatury Y; Broń duchowna od siódmej karty signatury g. Jak wiele kart zajmuje nie wiem, bo exemplarz uszkodzony.

Daleko więkšie przedsięwzięcie niż Bankietu przedrukowanie w Łaszczowskiéj drukarni w roku 1617. podjęte było, gdy wyszło pięć części Postilli Krainskiego. Jest ta postilla in folio, drukiem gockim, kolumny obliniowané, przy marginesie w konkordansie oblinjowanym zatytułowania i cytacje. Trzy piérwsze części składają foliał Kazań wielkich. Część czwarta i piąta kazania odwieczorné. Część czwarta kazań jutrzennych i odwieczornych od Adwentu do Świętey Troyce przypisane są Rafałowi Leszczyńskiemu kasztelanowi Wiślickiemu, od samego księdza Krzysztofa Krainskiego, w Łaszczowie, Roku 1617. 5 sierpnia, poczynają się od pag. 765 do 1121. Signatur A—Z, Aa—Gg. Na karcie szóstéj signatury Gg Postylla kościoła powszechnego apostolskiego, Słowem Bożym ugruntowaného, y zbudowaného, ná Jezusie Krystusie, Spisána ku chwale Bogu w Troycy's iedynemu, Przez X. Krzysztofa Krainskiego. Piąta Część Kazań Odwieczornych, od Troyce Świętey aż do Adwentu. Po czym, godła. Przypisana Marcyanowi i Janowi Gorayskim od tegoż X. Krzysz. Krainskiego poczyną się od p. 1123. dochodzi do p. 1313. Po czym od p. 1315 do 1327 Passia. Po czym regestrów nie liczhowanych kart 13, a omyłce Postylle Drukowaney w Łaszczowie kart 3. Uczzone i obszerne przypisanie z tytułami po 14 kart trzymające także nie liczbowané. Tym sposobem część czwarta i piąta czyli odwieczorne Krainskiego kazania liczą kart 708.— Te trzy Łaszczowskiéj drukarni dzieła komunikował mi ze

swego świeżo tworzonoego zbioru Andrzej Kozmian syn Radczy stanu.

LX. W obrazie historycznym drukarstwa w Polsce, dopuściliśmy się nad zamiar i potrzebę wymienić wielką liczbę drukarzy i drukarni, często nie znaczących. To dało powód łaskawemu mégo Tomu Iŝzego recenzentowi, który nie tylko przyjaźnią, dla mnie nigdy dosyć nieocenioną powodowany udzielił mi tyle pochlebnych wyrażen, ale nadto przedmiotem zajęty, owoc pracy mojej widząc większym niżeli zasługiwał, pozwolił sobie niekiedy wyrażen przesadnych. „Trudno hędzie“ mówi on (*Dzien. Wil.* na rok 1823. Nr 6. T. II. p. 134), „najpilniejszemu szperaczowi odkryć jeszcze jedną jaką drukarnią, któraby tu była zapomniana;“ jakożkolwiek nie było istotnym celem moim wszystkie wyczerpnąć i wymienić. Podobnie tę rzecz traktowali inni i poczęli notować opuszczone drukarnie i drukarzy. Dostał mi ich dwudziestu z okładem, ode mnie, czyli raczej od Hoffmanna i Bandtkiego nie wymienionych Prałat Osiński, wynotował mi ich kilku z dzieła Juszyńskiego, Malinowski. Bibliotekarz Chłędowski cieszy się, że ich ma jeszcze drugie tyle, jaki zapas, stosownie do wykładu dziejów drukarstwa użyty, dla tych dziejów nie obojętnym się staje. Lecz że nie dokładałem usilności wyłowić wszystkich imion, zład to wynika, że i mnie różnym zdaniem bardzo było łatwo z niewymienionym w pierwszych księgach bibliograficznych imieniem spotykać się. Co przypadkiem natrafiłem, co przyjaźń prałata Osińskiego i Malinowskiego mnie udzieliła, to w następującym miejsc szeregu wymieniam.

W Krakowie w roku 1638. miał drukarnią Wojciech Zyzowicz i drukował dzieło Jana Łopeskiego, jak o tym mówi Juszyński (*Dykc. Poet.* T. I. p. 263.— W Krakowie księgarz Józef Haik, zawiadujący drukarnią biskupią słusznie między drukarzy liczyć się daje, bo nie jeden z podobnych zawiadowców drukarzem nazywał się, za drukarza poczytywany bywa, i między drukarzy policzony zostanie choćby dla tego, aby drukarzy ilość pomnożyć. Za zawiadowstwem Haika drukowana była: *Arytmetyka albo Nauka o Liczbie*, tak caŝey iako y łamaney, tudzież *explicacya* o ró-

żnych y ciekawych kwestyach z teyże pochodzących liczby, z różnych autorów, przez Michała Kaczwinskigo zebrana 1757 w Krakowie w Drukarni J. O. X. Biskupa Krakowskiego, przy administracyi Jozefa Hąka Bibliopoli nadwornego 8vo kart 271. — W Krakowie, Dyaszewski Michał, Józef Antoni, drukował 1) roku 1746go in 8vo, bez liczbowanych kart historją piękną i krotochwilną o Otonie cesarzu rzymskim, i o małżonce jego, którą ze dwoma synami z ziemi na puszcza wygnał z namowy matki swojej, a jako potem dziwnym sposobem się naleźli i poznali. Tenże Dyaszewski drukował 2) w Krakowie r. 1750. dzieło 8vo stron 152, Bolesławiula Klemenfa Przeraziłwe echo trąby ostatecznej, a po 3) roku 1775 in 4to bez kart liczbowanych Szafrńskiego Woyciecha: miłość skuteczna Rodyana i Kranefiszy. (Osiń.)

We Lwowie, iezuicka drukarnia pod różnymi nazwiskami drukarzów. nią zawiadujących uchodzić mogła. W niej wyszła: Rozmowa Theologa Katholickiego z Rabinem Żydowskim przy Aryanie nie prawym Chrześcianinie. Przez X. Marka Koronę Doktora Pisma Świętego, Zakonu Franciszka świętego Konwentualów, w ten sposób według tłumaczenia Żydowskiego z pilnością opisana. Wszem Stanom różnych Religiey do uznania prawdziwey Wiary pożyteczna, we Lwowie w Drukarni Colleg. S. J. u Sebastiana Nowogorskiego. Roku Pańskiego 1645 4to kart 160 (p). — We Lwowie, Krokoczyński Wilhelm wydrukował 1652. in 4to stron 74. kazanie X. Borkowskiego Modesta: Kazanie na pogrzebie Mikołaja z Potoka Potockiego kasztelana Krakowskiego (Aloyzy Osiń.) — We Lwowie Słozek Michał wydrukował 1665. in 4to kazanie Prokopa Farasiusza na pogrzebie Arseniego Żeliborskiego biskupa lwowskiego. (Al. Osiń.) O tym Michale Słoska mającym swoją w 1638 officynę, wspo-

(p) Prełat Osiński mówi: Nowogorski Sebast. wydrukował we Lwowie 1645 in 4to stron 160. Witanie oraz i powinszowanie stanu małżeńskiego JOX. Samuela Koreckiego i J. Pani Wislickiey na przenosinach w Koreu. — Nowogorski Sebastyan wydrukował we Lwowie 1647. in folio, stron 32, dzieło następne: X. Tomaszewskiego Macieja Jeznity: chwalebny Lwa Płomieńczyka obłot, na pogrzebie Mikołaja, syna Stanisława z Brzezia Lanckorońskiego kasztelana Halickiego, Skalskiego starosty.

mina Juszyński (dykc. poet. T. II. p. 205.) — We Lwowie, Paweł Józef Golczewski drukował 1745, pierwszy tom nowych Athen Chmielowskiego, i poema jakieś teologiczne po polsku 1742, cf. Janozki Pol. Lit. p. 134. (M. Malin.) — We Lwowie Jan Filipowski J. K. M. uprzywilejowany typograf i sekretarz, drukował 1765 kazanie na uroczystość przeuosin z ziemi do nieba królowej N. Maryi P. X. Hieronyma Nereziusza Z. S. B. W. in folio.

LXI. W Lublinie będący drukarze, jeszcze nie są dostatecznie rozpoznani. Lepiej poniekać wiemy o żydowskich w Lublinie niż o chrześcijańskich, dla tego oprócz wspomnianych, nadmieniamy o niewspominanych dotąd drukarzach następujących: — Rozsądek prawdziwy o fundamencie wiary y prawidle w niey prawdy Katholikom Rzymskim y Dissidentom abo Heretykom iakieykolwiek Sekty zwyczajnych. Miśniącym prawdę y zbawienie Duszy do uwagi podany przez X. Jana Zuchowica Societatis Jezu Roku Pańskiego 1661. Za wyraźnym Starszych zakonnych pozwoleniem. W Lublinie W Drukarni Stanisława Krasuńskiego, 4to, kart 132. — Inne innego drukarza dzieło, znajduję przytoczone w rękopiśmie Efraima Oloffa o drukarniach w Polsce p. 69. takie: Causæ ob quas Carolus Gustäuus Johannem Casimirum bello adoriri se profiteatur limatæ et eliminatæ in officina Johannis Wiecmorowski. Lublini 1654.

W Poznaniu także łatwo znajdują się nie wspomnieni drukarze — Parol Fortuny niepłonnym łosem na Przywilej godności Maciejowi dany, a w ach Maciejach P. Niegolewskim Chorążym y Mielżyńskim Kasztelanie dotrzymany etc. przez X. Stanisława Jaworskiego R. 1686. W Poznaniu w Drukarni X. Wojciecha Łaktańskiego, 8vo kart 11. O téj Xa Wojc. Łaktańskiego drukarni wspomina Juszyński (dykc. poet. T. II. p. 411.) a Malinowski upewnia, że wiele dzieł przezeń drukowanych, znajduje się w bibl. uniwersyteckiej w Wilnie. Drukował on już 1679, jak widać z Kazania X. Elerta Franciszka na pogrzebie Pawła Ludwika Szczawińskiego starosty, w Poznaniu 1679. 4to kart 21. (Aloyz. Osni.) — W Poznaniu może być do drukarzy policzony Bettcher. Kazanie na Pogrzebie Serafina

Głębockiego woyskiego Kaliskiego.... odprawione przez X. Jana Rożyckiego... W Poznaniu w Drukarni Wojciecha Regulusa drukował Paweł Bettcher 1638. 4to kart 12. Z tego widać, że Wojciech Regulus Młodniewicz ojciec, wcześniej miał drukarnią a niżeliśmy o tym w naszym obrazie historycznym drukarni w Polsce wiedzieli (§ 60. T. I. p. 211.) —

W Toruniu podobnież kilku jeszcze drukarzy przytoczę: Zwierciadło nikomu nie pochlebiające przez JW. J. Wincentego Corwina Gosiewskiego Podskarbiego W.... Polskiemu narodowi w Moskiewskim więzieniu zgotowane Roku 1650 Opus posthumum, teraz świeżo przez Jozefa Laskowskiego do druku podane. W Toruniu drukował Jan Balcer Bresler 1695. 4to. (toż Al. Osiń.) — Zodyak iasniejącemu w Koligowanych splendorach Słońcu Szlachet. Jakubowi Meisnerowi Radcy i Sędziemu miasta Torunia z Pą Benigną Gerharda Thomasza starszego Burmistrza jedyną Corą. W Toruniu 1715 drukował Jan Nicolai przez P. S. (wierszem) 8vo, kart 8. — Bekk Chrystyan, wydrukował w Toruniu 1684. in 8vo stron 460. Rozmyślania nabożne X. Bliwernica Aarona kaznodzioi Toruńskiego. (Al. Osiń.) — Karnał Michał wydrukował w Toruniu 1647. 4to Założny rytm na pogrzeb Mikołaja Weihera wojewody Chełm. a w r. 1657 in 4to stron 22. Waleta, którą X. Uberfohar Hypperik kaznodzieia Toruński po sobie zostawił. (Al. Osiń.), tudzież Postillę Abrah. Szkulteta 1657 fol. stron 908; tenże później 1668 r. drukował w Mitawie, cf. Janoz. Nachr. v. rar. poln. Bücheru, p. 41.

Słowem, że łatwo natrafić na drukarzy i drukarnie w pierwszych księgach nie wymienione. Dziś nawet exystujących, nie mogłem wszystkich wyzbierać. Zostawuję to pilniejszemu i szczęśliwyszemu. Dziś na przykład odżyła dominikańska w Łucku. Szczególniej zakonne niepodobna mi było wszystkie wymieniać. Exystowała ich liczba wielka szczególnie młodszych zakonów. Exystowała po różnych małych miéscach i miewała z książek pobożnych lub conceptowych nie mały miéjscowy odbyt, tak, że zdaje się, że w XVII. wieku w Polsce więcej było ludzi czytać umięjących niż w końcu XVIIIgo wieku. — Lecz i dawniej-

szego zakonu, w mniej znanym miejscu przytoczą, a do tego wcale piękną, dziełkiem:

Xiężyc świadek wierny na niebie Ludzkiej na Świecie Prożności Przy Anniwersalnych Obsequiach Świętey Pamięci godnego Jaśnie Wielmożne^o Jego M. Pána Adama Hieronima z Gránowá Sieniawskiego Hrabi ná Szklowie y Myśły, Pisarza Polnego Koronnego Lwowskiego starosty etc. przywołauy y Vkazauy Przez W. X. Barthłomieia Ginterá. J. V. D. Kanonika Kamienieckiego, Proboszczá y Dziekaná Międzyboskiego. w Kościele Couwentualnym Oycow Dominikanow we Szklowie. Roku Pánskiego. 1653. Dnia 18. Stycznia. y Przez tegoż Świátu, ku luckiey Przełożdze, Permissu superiorum do Druku podány. w Białyniczach. w Drukarni Oycow Carmelitów A. R. O. Fundaciy J. W. J. M. P. Kazimirza Leona Sápiehy Podkanclerzego W. X. L. Druk gocki z textami autykwą, 4to, kart 31. Posiada to dzieło, jak wiele przezemnie tu do udowodnienia użytých dzieł, Jan Chylińskowski.

LXII. Lecz jeszcze z wiadomości mnie udzielenych o opuszczonych drukarzach i drukarniach słów kilka.

W Kaliszu Andrzej Choyniewicz wydrukował Eposu *divinorum Decanatus Unieioviensis* 1652. 4to. (Al. Osiń.)

W Gdańsku Jana Fryderyka Grefensa wdowa wydrukowała *Kaucyonał* 1684. in 8vo stron 796. Przyłączone modlitwy obejmują stron 115. — W Gdańsku Tomasz Jan Schreiber wydrukował 1769 in 12. *Kleiner Lustgarten worinn gerade Gänge zur polnisch her Sprache angewiesen werden.* — W Gdańsku Jan Daniel Zacharyasz Stella wydrukował 1714. in 4to stron 86. Czarownicę powołaną, albo krótką naukę i przestrożę z strony czarownic. Tegoż roku Postanowienie szlachetney rady względem rozporządzenia spraw urzędu duchownego in 4to stron 92. (cała o Gdańsku wiadomość Al. Osiń.)

W Wilnie drukiem Akademickim w 1605 drukował Tomasz Lewicki, jak o tym mówi Juszyński (dykc. poet. T. II. p. 198.)

W Królewcu Jerzy Neycken wydrukował 1606, 4to, *Compendium* to iest krótkie ogarnienie przedniój-

szczyh capita nauki, prawdziwego kościoła Ewangelickiego. — Jan Fabrycius w 1615, in 4to, kart 133 ustawę albo porządek kościelny Malockiego Hieronima z pierwszego 1571go roku wydania przedrukował. — Georgi Professor w 1706 w swej drukarni przedrukował Kaznodzieję osobnego, to jest sposob odprawiania nabożeństwa osobnego. (to od Al. Osiń.) (q).

W Rawiczu, Józef Jan Hunold katolik drukował w 1759. 8vo dzieło Bazylego Malinowskiego (Juszyński dykc. poet. T. I. p. 175.)

W Tarnowie drukował 1558. Łazarz Andrysowicz dzieło Jana Tarnowskiego, Consilium rationis bellicæ. (Al. Osiń.)

W Mogilanach, Spytek z Mielsztyna wydrukował roku 1567. in folio kart 274. Zwierciadło, albo kształt, w którym każdy stan snadnie się może swym sprawom jako we zwierciadle przypatrzeć za szczęsnego panowania Zygmunta. (Al. Osiń.)

W Bodzencinie in 4to w 1607 drukowane dzieło: Młodzieńcom i wdowom, krótka przestroga. (Juszyński dykc. poet. T. II. p. 435.)

W Pińsku: Casimiri Niesiołowski Castellani Smolensc. Epigrammata vernacula multaque alia opuscula. Pinski 1743. (Malin.) (czy nie u Frauciszkanów).

W Dąbrowie drukowane dzieło, które widziałem u kasztel. Tarnow. i referend. Chyliczk. tak: — Schola JESV CHRISTI Meditationum mentalium. DABROVIAE. na stronie odwrótniej Ego Valentinus Fontanus Philosophiæ ac Medicinæ Doctor, Almæ Vniuersitatis Cracoui. Rector, dedi hunc librum duobus Theologis relegendum, nil nisi deuotissimum et piissimum in eo

(q) W naszych jeszcze czasach Friderik Nicolonus w Królewcu r. 1803 drukował słownik Polsko-niemiecki K. C. Mrongowiusa. — Lecz to już inna jest rzecz, że zagraniczni drukarze czasem Polskie księgi drukuja: W Krośnie Christian Müller wydrukował 1699. bajki Ezopowe Krysztofa Niemirycza z Czerniechowa. (Al. Osiń.) — A we Wrocławiu nie jeden Polskie księgi drukował. — A w Bytomiu Marcin Bruxer 1624, wdowa Dürfera 1627. Jan Dürfer 1641. (Juszyński dykc. Poet. T. II. p. 306, 262, 307). A w Moguncji Baltazar Lippen 1603. tłómaczenie Polskie peregrynacji Jerozolimskiej Mikołaja Radziwiłła. (Al. Osiń.) — A w Pradze Ceskiej Daniel Siedlczanski drukował w 1595 Ogród królewski Bartłomieja Paprockiego, w arkuszu (folio) kart 23½. (Al. Osiń.) etc. etc.

inuentū. Ofiaruje swoje dzieło królowi Subditus fidelissimus Nico. Spytek Ligeza de Bobrek, Prefatio Ad Lectorem, datowana, Datum Dąbrowiæ die quindecima Mensis Nouembris, Anno Domini. 1618. To z tytułem zajmuje kart cztery, dalej signatur A—Z, Aa—Ll. form czyli półarkuszków, a zatył kart 136, zewszystkim 140. in 8vo druk antykwa oblinjowana, papier dobry i drukowano czysto, szykownie i wcale pięknie.

Z tych przytoczeń kilkudziesięciu drukarzy i drukarń okazuje się, że łatwo było nowych, zaniedbanych i niedostrzeżonych znajdować. Rozpoznanie ich gruntowniejsze, stanie się bez wątpienia ogólniejszego dla dziejów drukarstwa krajowego interesu, tymczasem są to szczegółowe widoki, które w miłośnikach nie raz coraz nowe upragnienia podniecają, wiele pojedynczych przedmiotów do poszukiwania wskazują i niejedną osobliwość do uganiania się o nią dostarczają. Lecz dosyć już na tych kilkudziesięciu tych zanadto licznych przykładów, że pomnożyć liczbę wymienionych drukarń nie trudno.

Chciałem był zinniej okoliczności mówić o drukarzu Krakowskim Alexandrze Dymowskim, o którym była uczyniona wzmianka w pierwszych księgach bibliograficznych (T. I. p. 187). Wzmianka ta uczyniona była z tego, co Chłędowski w swoim spisie dzieł Polskich (p. 152. w nocy) powiedział. Lecz skoro raz odkrył się ten drukarz, jego druki poczynają się liczniejsze dostrzegać; a skorośmy się zastanowili nad jego wydaniem Apofthegmatów Bieniasza Budnego, z tego utworzył się nam następujący traktacik o wydaniach dzieł Bien. Budnego, o których, choć niezupełną spojiło się wiadomość; wszelako dość zmierzającą do wyjaśnienia całej osnowy, że dla niej Dymowskiego dalsze poszukiwanie opuszczamy.

Bieniasz Budny. Koszutski.

LXIII. Bieniasz Budny pisał Apofthegmata, i tłómaczył parę pism Cicerona. Jakie było najpierwsze Apofthegmatów wydanie trudno jest powiedzieć, gdy są wydania bez oznaczenia roku. Sądzę jednak, że z pomiędzy tych, które widziałem i porównywałem, najpierwszym, najdawniejszym wydaniem jest to, które

było u Kwaśniowskiego drukowane. Albowiem to u Kwaśniowskiego wydanie nie ma tego przyczynienia, które się w innych znajduje i winnych jest powtarzane.

Krotkich a węzłowatych powieści Ktore po Gretku zowią apophtegmata ksiąg czworo. Przez Bieniasza Budnego, Z rozmaitych przedniejszych Authorow zebrane, y teraz znowu z przyczynieniem innych różnych powieści, y nauk tychże Filozofow wydane, y wydrukowane. Za pozwoleniem Stárszych. W Krakowie u Bartł. Kwaśniowskiego. Druk gocki 4to, signatur A — R. kart 68. Bez daty czasu.

Krotkich a węzłowatych powieści, Ktore po Gretku zowią apophtegmata ksiąg IV. Przez Bieniasza Budnego, Z rozmaitych przedniejszych Authorow zebrane y teraz znowu z przyczynieniem inszych różnych Powieści y nauk tychże Filozofow wydane, y wydrukowane. Z pozwoleniem Stárszych. W Krakowie u Wáleryana Piátkoskiego. 4° signatur A — R. kart 68. druk gocki. — Jest to nowsze od Kwaśniowskiego wydania wydanie, ponieważ jest następująca dodana anegdotka o Niegoszewskim: „w Wenecyey niedawnych czasow iednemu Polakowi Niegoszewskiemu człowiekowi w wyzwolonych náukách in Poesi dziwnie biegłemu, za parę wierszow dosyć sztucznych, od Senatu nie máły podárek dárowano. Wiersze te były, ktore wspak czytáne y iedną się literą nie odmieniaią

sibenetetrassedessedartetenebis

etsiseretroferetutereforteresiste

O téj anegdocie wspomina Juszyński, który i o Niegoszewskim ciekawą podaje wiadomość (Dykc. poetów T. II. p. 5. 6. 7.) (r). Ponieważ Kwaśniowskiego

- (r) Dowodem biegłości Niegoszewskiego w językach rozmaitych są jego dziełka we Włoszech drukowane, a przeto u nas rzadko od kogo widziane.

Προς Θεον Σιγισμουνδον τριτον των Πολωνων βασιλεα ανικητον, Σουηων, και Γουθων, Βαρδαρινη αρχοντα, και μεγαν ηγουμενα Αιτουανιας, και Ρουσιας, και Προνσιας, και Μαζουβιας, και Λιβωνιας, και Ζαμωγιτιας, και των λοιπων, δεσποτην ευμενιστατον, και μεγαλοπρεπιστατον. Στεφανηφορια. Σταυριου Νιγοσιβιου Πολωνου των Ενετων αριστοκρατειας ιπποτου χροσιου εν Ρωμη, Παρα Φραγκισκη τη Ζαννέτω η. φ. π. η. (1578). Na stronie odwrotnej na miedzi sztych wyobraża glob na ręku z napisem καλλιων. kart 4. in 4to. wierszy 42. na stronie ostatniej z Pindara: αἰεὶ δ' ἕμα ἀρεταῖσι πόρος δαπάνη:.. wierszy pięć.

druki znane są dopiero od r. 1633. (Bibliogr. ks. I. § 52. T. I. p. 186), a to Piątkowskiego wydanie od wydanie Kwaśniewskiego z powodu tej dodanej anekdoty za nowsze poczytać należy, a zatem to Piątkowskiego wydanie jest po r. 1633. A że Dymowskiego wydanie było już 1639 (jeśli nie wcześniej) i od tąd po kilkakroć ponawiane, a zatem to Piątkowskiego wyjść mogło w latach 1634—1638. W tym wydaniu wiersze Niegoszewskiego są na stronie wierszuchniej signatury P. 4, w linjach 26 i 27.

Dymowskiego wydań było przynajmniej cztery, które było pierwsze czy roku 1639. i wprzód tego dobrze nie wiem. Mam przed sobą jedno 1642. i z kolei u Dymowskiego czwarte.

Krótkich a węzłowatych powieści które po Grecku zowią apophthegmata księgi IIII. Przez Bieniasza Budnego, z rozmaitych a przedniejszych Authorow zebrane, a teraz znowu z przyczynieniem inszych Powieści y nauk tychże Philozophow wydane y poprawione. Z dozwoleniem Starszych. W Krakowie. W Druk: Alexandrá Dymowskiego, R. P. 1642. 4to, signatur A—S, kart 72. w nich stron liczbowanych 1—138. tytuł i registr nie liczbowany. Druk gocki. Na końcu przydanych do czytelnika wierszy 10. po tym jak zwykle registr. Wiersze Niegoszewskiego

Ad illustriff. principem Joannem Zamoiscium regni Poloniae magnum cancellarium et exercituum imper. P. P. Stanislai Niegoszewii Poloni reipub. Ven. eq. aurati. *ένωπιον*, na wignecie na blasze sztychowanej popiersie młodego mężczyzny w zbroji z krzyżami i w rękach książka. Na stronie odwrotnej włoskich wierszy dziewięć, signatur A—E, kart 20, bez wyrażenia miejsca, czasu i drukarza — Signatura Aij i 3, połączenie dedykacja Niegoszewskiego Zamojskiemu dotowana Venetis, V Idus Martij 1610. LXXXVIII. (1588). Dalej aż do signatury Epinikion łacińskich kursywą, drukowanych wierszy 443. po 25 na stronie. Od signat. D odwrotnie Gedeon [דגדון] hebrajskich wierszy 32. *Εναμφορδα* wierszy greckich 33. Fabius Maximus wierszy łacińskich 32. Gran capitán Consalvo Hernandes de Corduba wierszy Hiszpańskich 32. Marco Antonio Colonna wierszy włoskich 33. Jan grabia Starosova wielki hetman królestwa Polskiego wierszy polskich 32. Peroratio wierszy łacińskich 30, każde na dwie strony pobocznie rozciągnięte, ostatnia strona biała.

Exemplarz obu tych dzieł Niegoszewskiego znajduję się w bibliotece przy uniw. Warsz.

w tym wydaniu są na stronie odwrotnéj signatury Q₂ w linji 10 i 11.

Krotkich i węzłowatych powiesci ktore po Grecku zową apophthegmata. księgi IIII. Przez Bieniasza Budnego Slugę Je^o X. M. Páná Chrysztofa Rádziwila Xiążęcia ná Bierzách y Dubinkách, Hetmaná polnego W. X. L^o Żyżmorskiego, Bystrzyckiego, Szeyweyskiego, etc. etc. Stároasty. Z rozmaitych á przednieyszych Authorow zebrané, a teraz z nowu z przyczynieniem inszych Powiesci y náuk tylchże Philozophow y inszych, czwarty raz vvydane. W Krakowie. W Drukárni Alexandrá Dymovvskiego. 4to, signatur A-X. kart 84, w których stron liczbowanych do signatury V—2. jest 1—154. reszta nie liczbowana. Druk gocki. W końcu od signatury V3 załączona: Historia krotofilna o kupcu, ktory sie z drugim zalozyl o cnote zony swoiey. Po której zwykłe w Dymowskiego wydaniach 10 wierszy do Czytelnika, a dalej na jednéj kartce wo trzy kolumny registr. Wiersz Niegoszewskiego znajduje się na signaturze S₂, w linji 3 i 4.

LXIV. Było tedy Bieniasza Budného apophthegmatów wydań przynajmniej siedm jeżeli nie więcej. Księgi Cyceronowe o przyjaźni i starości przez Budnego tłómaczone, są ściśle powiązane z tłómaczeniem Koszutskiego ksiąg cyceronowych o powinnościach. (patrz Bentkowski hist. lit. T. II. p. 38).

O powinnościach wszech stanów ludzi, Marka Tulliusa Cicerona księgi troje, na język Polski Przez Stániśława Koszutskiego przełożone, y krotkimi przypiskami objaśnione. Ktemu przydano żywot iego krotko zebrány z roznych Historikow, iako skąd poszedł Cicero, co czynił zá swego wieku, y iako żywotá swego dokonał. A ktemu, ná ośiátku przydane są przypiski dostateczne, ktore się znúczyły w tekście liczba wedle porządku swego. Drukowano w Wilnie v Janá Kárcaná z Wieliczki. Roku 1583. 4to signatur a—z A—K, ostatni ternion kart 134, paginowanie textu o Powinnościach od signat. f. do F 1j. tak 1—199. Druk gocki. Przypisuje Janowi Chodkiewiczowi kasztelanowi żmudzkiemu drukarz Jan Karoan. „Co ia v siebie wważywszy, abym też z strony swey y wtem Oyczyźnie vtilitatie publicæ confulerem, te, mogą rzec,

złote księgi Ciceronowe o Powinnościach, które inż od kilkanaście lat Stanisław Koszusiński z Łacińskiego języka przełożył, dawszy je ludziom wczouym przeczytać, kazałem wydrukować.... Pisan w Lubczu Roku od narózdzenia syná Bożego 1576. Mieśiáca Márcá dnia 13.⁴ Było tedy i przypisanie przed kilką laty gotowe. W tym 1583 wydaniu kończą się księgi o powinnościach p. 199, czyli na stronie odwórtnej signatury F 1j, w trzech linjach całych a czterech coraz krótszych, a wraz na stronie pobocznej poczynają się przypiski tak: ná pierwsze księgi. Ná trudniejszy mieysć y słowá w księgach Ciceronowych.

Márka Tulliusa Ciceroná, O powinnościach wśzech stanów ludzi, Księgi troie. przez Stánisławá Koszusińskiego przełożone, y krotkimi przypiskámi objaśnione. Ktemu przydano żywót iego, krotko zebrány z roznych Historikow, iáko skąd poszedł Cicero, co czynił zá swego wieku, y iáko żywótá swego dokonał. A náosiátku, przydane są przypiski dośláteczne, które poznaczone są w tekście liczbá, wédle porzádku swego. W Wilnie w Drukárni Janá Kárcaná, Roku 1593. 4to signatur A, b—z, A—K, pierwsza drukarkowa, ostatnia sześciokartkowa, a zatym kart 132, paginacja tekstu o Powinnościach od signatury f, do F1j tak jak w poprzednim przed lat dziesiátkiem wydaniu, tak, że drukowane powiększėj części karta w kartę i wiersz w wiersz, drukiem gockim. Przypisuje Mikołajowi Naruszewiczowi kasztelanowi ziemi Zmudzkiej drukarz Jan Karcan, w Wilnie dnia 22 Máia Roku 1593. W tym wydaniu 1593. kończą się księgi o powinnościach p. 199, czyli na stronie odwórtnej signatury F 1j w czterech linjach całkowitych a siedmiu coraz krótszych, a wraz na stronie pobocznej poczynają się przypiski tak: Ná pierwszy księgi. Nátrudniejszy mieysć y słowá w Księgach Ciceronowych.

Kiedy już parę wydań Koszusińskiego tłómaczenia wyszło, wtedy poczęły się ukazywać tłómaczenia Bieńskiego Budnego ksiąg cyceronowych o starości i o przyjaźni, ksiąg o Starości zdaje się wyszło naprzd 1595, jako się pokazuje z powtarzanego w przedrukowaniach przypisania Teodorowi Skuminowi wojewodzie Nowogrodzkiemu, datowanym z Lipska 6 Fe-

bruarij Roku 1595 (s). Tego wydania dotąd nie wi-
działem. Dialog o Przyjaźni wyszedł później 1603.

Marka Tulliusa Cicerona księgi o Przyjaźni, Te-
raz nowo z-Lacinskiego na Polski język z pilnością
Przełożone. przez Bieniąszá Budnego. Drukowano w
Wilnie u Janá Kárcaná. Nakładem tegoż Authorá.
Roku 1603. 4to, signatur A—F. pp. 1—42, kart 24.
Druk gocki. Przypisuje autor Adamowi Chreptowi-
czowi. „Przeto przełożywszy Księgi Ciceronowe o
Przyjaźni, W. M. ie swemu Miłościwemu Pánu offia-
ruie: aby były pewnym oświadczeniem powolności
mey et animi grati. A iakom pierwey O Starości di-
spulującemu tón drogę vказаł, gdzie sobie starość
doyżrzáfá mieysce- była vluhiłá (gdzie nád nádzieię
moię chęć mu pokazano) tak teraz o Przyjaźni discu-
ruiącego veżenie, tak zacnego Rzymiániná, w dom
zacny W. M. posłać mi się zdáło.... Datt z Ofirowa
z Dworu Jego Miłości Páná Wirowskiego, 20 Martij.
Roku 1603 Bieniasz Budny.“ W tym pierwszym wy-
daniu na p. 30. linja 15 zaczyna się od tych wyrazów:
Iż nie iedyn korzec soli trzeba z tym ziesć, etc. Na
ostatniej p. 42. linij 16 całych, a sześć coraz krótszych.

Márká Tulliusá Ciceroná O powinnościach wśzech
stanow ludzi Księgi Troie przez Stánisława Koszut-
skiego przełożone, y krotkimi przypiskámi objaśnio-
ne. Ktemu przydano żywot iego.... Są też przypiski
dostateczne, które poznączone w textcie liczbá, wedle
porządku swego. A náosátku, przydane też sá Księgi
II. O Starości, y o Przyjaźni. Przez Bieniasz á Budnego
przełożone. W Wilnie w Drukárni Janá Kárcaná, Roku
1606. 4to, signatur A—X quaternów prócz R, kart
180. Druk gocki. Wszystkich trzech dzieł wydań 1593,
1595 i 1603 karta w kartę, a pospolicie wiersz w wiersz
przedrukowanie. Złąd i liczbowanie kart jest takież
jak w przeszłych wydaniach pp. 1—199, 1—40, 1—42.
Zachowane i tytuły ksiąg ciceronowych o Starości i
Przyjaźni wypadające na signaturę S i Z 8, tylko ta
na nich odiniana.... przełożone y wydane Przez Bie-
niąszá Budnego W Wilnie w Drukarni Janá Kárcaná

(s) O tym wydaniu wspomina Prokopowicz Górnickiego rozmów o
Dworzaniwie wydawca,

Roku 1606. Też same wszędzie ryciny i przypisanie tylko dodano, na stronie odwrotnej signatury A i j. Czytelnikowi łaskawemu, Drukarz szczęśliwości życzy. Odmienność signatur i sposzylów, dosyć to wydanie od innych odróżnia.

Marka Tulliusa Cicerona o powinnościach wszech stanów ludzi księgi troje przez Stanisława Koszutskiego przełożone y dostatecznemi przypiskami objaśnione. Na ostatku przydane są tegoż Cicerona księgi o starości przełożone przez Bieniasza Budnego. Wydrukowane niegdyś w Wilnie w roku 1593, a teraz znowu do druku podane. w Wilnie w drukarni J. K. M. i rzeczypospolitey, akademickiey Soc. Jesu. Roku 1766. 4to kart 162. stron liczbowanych: o powinnościach 236. signatur, A—Z, Aa—Kk, o starości 42. sign. A—F (t). Jest to przedrukowanie, jak sam tytuł zapewnia ksiąg o powinnościach wydania 1593, a więc o starości 1595. Złąd i paginacja i signatury w tym ostatnim przedrukowaniu na każde osobne. Opuszczane są tylko dawne dedykacje, a na to miejsce wydawca X. Kazimierz Naruszewicz S. J. dedykuje Xciu Adamowi Czartoryskiemu generałowi ziem Podolskich.

-
- (t) Opisał to wydanie ze zwykłą sobie pilnością i przykładną dokładnością Jan Gwałbert Styczyński w nocie 11. do Nr. II. w swoim do historii literatury Polskiej małym dodatku, w Dz. Wil. na rok 1818. T. II. p. 98.
-

P R Z E M O W A

do moich ksiąg bibliograficznych.

and wrote the Preface to it in the
Desobligeant.

Stern. sentim. journ.

LXV. Nie w dezobliżantce, czyli pojedynczej karetce, jak tłumacz Polski, nie zawsze tłumaczone dzieło rozumiejący, mówi, nie w tej na jedną osobę karetce, kilajką zasłonięty, jak Yorik; ale na furmańskiej bryce; do tej biorę się przemowy. W tę chwilę sam jeden, prawie pod gołym niebem, opuszczony od świata, tylko, starozakonny filozofujący woźnica mnie towarzyszy; sam jeden, puszczam myśl, wśród słoty, pogodną. Z biegiem kół zbrzydzanych, biegną bezdrożem rozkołysane myśli, a każdy koniom dany wypoczynek, jest czasem, w którym wyjąć można notatkę kałamarz i pióro, i przemowę pisać. Sam jeden tylko jestem i do siebie mówić mogę, do siebie, czyli do was, moje księgi bibliograficzne! Lecz są inne jeszcze powody, że do was mówię. A naprzód że wami w te czasy byłem zajęty, z mocnym upragnieniem, ażeby się was i z wami Sępów, Budnych, Koszulewskich pozbyć: a powtóre, że dzieło bez przemowy, w oczach nie jednego wydawałoby się defektyw, jak głowa bez czapki, jak bryka bez budy. A tę przemowę jedynie do was obrócić wypadło. Przemawiania takie, różne tytuły noszą: przemowy, przedślowia, wstępy, przedmowy, pomowy, wyłożenia, przedłożenia, wyjaśnienia, odezwy; a mieszczone hywają najpoopoliciej, na czele dzieła, rzadko na końcu, a jeszcze rzadziej i ledwie kiedy w środku, jak się, na nieszczęście! tej mojej przemowie wydarzyło. Bywają przemowy, w szerz i wzdłuż ogromnej objętości, tak, że czyli przemowa do dzieła, czyli raczej dzieło do przemowy należy nie

Łatwo czytelnikowi zaderydować. Tak, że dzieło miéwa wejście, bryki kupieckiej od góry całkowicie płótnem powleczonej, samej bryki i kosów jej od wierzchniej powłoki prawie nie widać. Tak nie raz w Niemczech bywa. Lecz najpospoliej, choć dosyć rozciągle, wszelako wymierne widzim przemowy, a przyszło już do bardzo krótkich przemów, jak tego świeżo są przykłady, w grammatyce regenta Dworckiego, oraz w historycznych języka Polskiego komunikach in 4to w Wilnie ogłoszonych. W takim przemawianiu zwykli: autorowie, plagiarusze, tłumacze, wykładacze, wydawcy, redaktorowie, antreprenery, typografowie, bibliopole, i im podobni, księżki na świat wysyłający, bądź nie o czym pisać. Chwalą się, narzekają, zdają sprawę ze swoich czynności, uczzone rozprawy piszą, wesole i poważne wiadomości wkładają, gadają o dziele i rzeczy w nim będącej, których pospolicie czytelnik jeszcze nie zna: a swykle, obracają się do czytelnika. Z komplementem, z instrukcją, z nauką, z konceptem, a najpospoliej, do czytelnika. Pragnie przemowy czytelnik, a czytając ją, częstokroć jej nie pojmuje, bo wprzód dzieło mu przeczytać wypada, nimby zrozumiał przemowę. Najczęściej do czytelnika, polecając się jego względom, jego łasce. A jeżeli jakie dzieła, to dzieła bibliograficzne potrzebowały takiego zalecenia, i liczne dzieła bibliograficzne są rzeczywiście pokryte i odziane słodkiemi przemowy wyrazami, jak podziórawiona buda bryki, całkowicie naciągnięta płótnem. Lecz gdy deszcz przez nią lunie, nie masz zasłony od deszczu, bo przezroczyło płótno, dziur w popsutój skórze lub rogoży nie ubeścipeczy, tak jak uprzejme przemowy słówka nie wyłatają błędów bibliograficznych. Zmoczą te bibliograficzne kalestwa, zjadliwe i szydercze, a wszakże sprawiedliwe krytyki, jak podróżnego ulęwa przez rzadzią płótna cedzona. Niech i na was spadną podobne, ja za wami przemawiać nie będę. Niech zaś przyjaźny dym grzeczności, którym was dziennik okadził, nie unosi, ja was oddaję sprawiedliwości, a choćby nawet i złośliwości ludzkiej, ja za wami do czytelnika przemawiać nie myślę, a mówię jedynie do siebie, czyli do was samych, mówię w odludnym odośobnieniu moim, tak, jakbym do czytelnika mówić nie śmiał.

Miedzy nami wielka jest zażyłość, wielka poufałość, a przeto, co innym śmiesznie, niedorzecznie się wyda, to wam znosne być musi. I do was ja samych, moje książki bibliograficzne, które na świat wypycham, do was przemawiam, ażebym roztrząsał co wy za jednej? czyliście zadość swemu nazwiskowi uczyniły, czyli macie właściwy sobie charakter, czyliście rzeczywiście bibliograficznymi.

Co jest bibliografia.

LXVI. Wyraz Bibliografia, że jest grecki, że w różnych wiekach, w różnym był znaczeniu, to każdy pojmuje, ależ i to pewna, że choć jego nie było, dla tego już bibliografja i bibliografowie na świecie exystowali. Czy od stworzenia świata, czy od potopu? to pewna, że w starożytności byli bibliografowie, za takich bowiem bibliotekarzy i grammatyków: Eratostenesa, Apollonjusza z Rhodu, Warrona, Dionysiusza z Helikarnassu i wielu innych poczytywać należy; za takich uczonych pisarzy: Plutarcha, Swetoniusza, Diogenesa z Laertu, Sgo Hieronyma, i w nowszych wiekach, Focjusza, Tritenhejma uważać wypada; a w nowszych wiekach, przed wszystkiemi Włosi, a za nimi Niemcy i Francuzi do prac bibliograficznych rzucili się. Zbieranie i rozpoznawanie, pisanych i drukowanych kodexów; poszukiwanie i zbieranie wiadomości o piśmiennej pracy rodu ludzkiego, prędko rozprzestrzeniło widoki bibliograficzne, że wszystkich narodów i języków piśmiennictwo i pisarze, również zainteresowali: usiłowano wszystko co się tych tak powszechnych wiadomości dotyczy, wiedzieć. Polydori Vergili, de inventoriis rerum 1509, 1517 uważany jest za pierwszą niedokładną usilność, powszechnych literackich wiadomości. Za ojca dziejów piśmiennictwa, poczytują Niemcy swojego J. Konrada Gesnera, bibliotheca universalis seu catalogus omnium scriptorum, Tiguri, 1545 folio, do czego drugim tomem jest: pandectarum seu partitionum universalium. libri XXI. Tig. 1548. (chociaż tylko XIX. wydał) w czym uczeni są alfabetycznie ułożeni i prace ich opisywane. Zatem Possevinus pisał bibliothecam selectam 1593 folio, pisali i inni, kiedy Piotr Lambeck

zaczął innego rodzaju dzieło: *prodromus historiae litterariae* 1659 folio w chronologicznym rzeczy skielecie; a medyk Gabriel Naude pisząc: *avis pour dresser une bibliothéque* 1644, i *bibliographiam politicam*, dotykał z innym interesem częściowe widoki. Tym sposobem krążyć poczęły po tytułach dzieł, wyrazy: *catalogus*, *bibliotheca*, *bibliographia*, *historia litteraria* i im pokrewne, podobne. Najzaeniejszą z tego się wydała historia literaria, chociaż jedynie chronologicznym porządkiem różniła się od innych spisów i notat bibliograficznych. — Baco (w dziele: *de dignitate et augmentis scientiarum* koło r. 1630.) zwrócił oko na historiam literariam, obejmując w nią całą kulturę. Pragnie on wyjaśnienia ile nauki i sztuki w różnych czasach kwitnęły; wysłedzić ich dawność, postęp, udzielanie się i przenoszenie postronno, ich upadanie, zaniedbanie i nowe dźwiganie się; odkrycia początki i przyczyny, sposoby traktowania nauk; rozpoznać spory uczone, znaczenie i wziętość pisarzy; tych, którzy nad innych się wznoszą, i zakłady naukowe, szkoły, akademje, towarzystwa, kollegia, zakony i co się tylko stanu nauk dotyczy. Te Baco na upragnienia stały się prędko uczonemu światu wiadome, tylko nikt nie był w stanie tych widoków exekwować i zadosyć im czynić. Służyło to za ideał do pisania dziejów piśmiennictwa w powszechności wziętego, równie jak do pisania dziejów jakiej poszczegulne nauki lub wiadomości ludzkiej. Lecz jak dzieje powszechne piśmiennictwa nie mogły się ze swego płaskiego poziomu do wskazywanych im wyżyn podnosić, tak i dzieje szczegółowe podobnemi, katalogami bibliotekami, bibliografjami były. We Francji, Niceron i inni (a) pisali, *mémoires pour servir à l'histoire des hommes illustres dans la république des lettres*, Paris 1726. T. I—XLIII. 12mo maj. Baillet podobne notaty czynił w dziele: *jugemens des savans* 1722 Vol. I—VIII. 4to, 1725 Vol. I—XVII. 8vo. Dehure ogłosił dzieło, *bibliographie instructive ou traité des livres rares et singuliers*, 1763 Vol. I—VII. 8vo i po-
tężnie z innym imiennikiem swoim katalogował (b).

(a) Niceron, Oudin, Michaut, Goujet.

(b) Guil de Bure † 1782, katalogi: Gaignat, dela Vallière, T. I. II.

Bayle, Moreri, dykcjonarzowali (c). Za nimi wielu innych również dykcjonarze pisali (d). Występujący trafnie a często twórczo, dowcip francuski, był własną illuzją lub płocnością w odmet fałszów popychany, tak, że w każdym tego rodzaju dziele, okwitość wielka wiadomostek, niedostatek wielu, a dosyć omyłek i błędów, we wszystkim wystawiły dorywczość i mieszaninę. Mało kto ku wyższemu zmierzał pomyślowi, mało kto dorywczo chwytały ogół, za swój cel położył. Carlancaesa *essai sur l'hist. des belles lettres, des sciences et des arts* Lyon 1734, 1757. było dziełem płaskim, przy bogactwie innych notat bibliograficznych mniej ważnym. W Niemczech, zimna i filozofująca rozważa, nie tylko wyższego poszukiwała stanowiska, rzuciła się w ogólniki, i trafne rzeczy rozróżnienia, ale razem, idąc Niemcy w tropy ideałów, które wskazały sąsiednie dowcipy i geniusze, przyswajali sobie i przeniemięczali sąsiednio płody, inwencje, obafamucenia i błędy, które swą pedanterją i niesmakiem zarazili, albo pracowitością i poprawnością z fantastycznych urojeń i płocznego zawierzenia oczyszczali. Ile w Niemczech państw, tyle było tłumów katalogowych dzieł, tyle poważnych i jowialnych notat bibliograficznych. Jak Hamberger, *zuverlässige Nachrichten von den Schriftstellern bis 1500*, 1756. *kurze Nachrichten* 1766, tak Mensel, tak inni w różnym planie układali, przekładali, notowali, kompilowane, a przez siebie często oceniane wiadomości. Z licznych dykcjonarzów Francuskich, powstał Zeilera czyli Ludeviga *grosses vollständiges Universal Lexicon folio* Vol. I—LX. 1732, 1750, z coraz zaś dokładniejszych wiadomości, jedynie uczonych dykcjonarz ogłosił Jöcher i w ogromniejszych dodatkach

Girardot — inny Guil de Bure, katalogi: Lemarié, de la Vallière T. I—III. Amelot, Ceron, Merigot, Bounier.

(c) Goujet Morerego w 1—10 tomów folio zamienił.

(d) Chandon, Delandine od 1765; Feller Jezuita z wielu felerami; *Ladvoat diction. hist. et bibliogr.* 1752, 1777, 1789; Desessart *nouveau dict. bibliogr. ou essai de bibliogr. universelle etc. etc.* W Anglii: Watkins *nouveau dict. universel historique, biogr. et bibliogr. et portatif, en partie traduit de l'anglais par l'Ecnay* 1803. T. I. II. — Dziś we Francji wiele dykcjonarzów wychodzi, po kilka i kilkanaście tomów, i *dictionnaire biographique universel*, którego jest już tomów kilkadziesiąt.

Adelung i Rottermund. W takich wszystkich dziełach jest okwitość wielka wiadomości, niedostatek wielu, a dosyć omyłek i błędów. Lecz Niemcy nie tracili z oka porządniejszego ogółu w bibliograficznych wiadomościach, w których poruszał umysły i widoki, polyhistor Morhofa od r. 1688. Większe zasługi położył Burkhard Gotthelf Struvius i jego przerabiacze, w swym dziele: *introductio ad notitiam rei litterariae et usum bibliothecarum*, Jenae 1704. poprzerabiane przez Colera, Lilienthala, Köchera, Fischera, wychodziło pod tytułem: *bibliotheca historiae litterariae, selecta Struvii, formata per Jugler*, 1754. Vol. I—III. pp. 2274; do której przydatkowe i szczegółowe są: *bibliotheca numismatica* 1693, *philosophica* 1704, przez Kahla 1740; *historica* 1705 przez Budera 1740. pp. 1726; *juridica* 1703 przez Budera. Niehawem Reimmanna *Versuch einer Einleitung in die historiam litterariam*, Halle 1708, Heumanna, *conspectus reipublicae litterariae* 1718, 1763, podniecały Stolle 1718, Gundlinga 1734, Bouginé 1789; Schmeizela 1728, Bertramma 1730, Fabriciusza *Abriß einer allgemeinen Historie der Gelehrsamkeit* 1752. do dziejów powszechnych piśmiennictwa. Nie bywało w nich nic więcej, jak o dziełach i ich pisarzach, nic więcej, jak co i w dykcjonarzu w innymbyś szyku znalazł, ale żaden naród więcej nie usiłował ogólne dzieje piśmiennictwa wyłożyć, co Niemiecki: Jeżeli nie dopinał swęgo, miał coś na oku, co od bibliografji oddzielał, co wyższym, co od bibliografji lepszym się być wydawało. Ależ ja wam moje księgi bibliograficzne, nie potrzebnie to gadam, o czym wy wiecie, a mianowicie, że łatwobyście licznym dotąd wymieniony katalog pomnożyły i rozciągnęły. Wreszcie wpadłem w tym gadulstwie moim w dzieła więcej ogółu szukające, często kompendjami będące, wybyście tysiące katalogów, tysiące notitiów, tysiące bibliografji, tysiące literatur, indexów, registerów, dla każdej nauki, dla każdej wiadomości, dla każdej biblioteki, księgarni, licytacji, loterji, dla każdego w rzeczywistości lub w imaginacji exystującego zbioru książek, nacytowały. Są to wszystko wasze siostry, kuzynki, jest to liczna familia, z którą się znacie, która podziela między sobą, zalety, cnoty, wady i szarlatanerje bibliograficzne.

LXVII. Onego czasu, posłyszawszy pewien Anglik, że we Frankfurcie znajduje się bulla złota, wziął to za złotego cielca (gold bull) i skwapliwie pośpieszył, na stały ląd, do Niemiec do Frankfurtu, ażeby oglądać cielca, którego niegdyś Israelici stawiali. Wzrokiem, słuchem, dotknięciem, uczuciem, rozłargnieniem, zapędem, błędzą ludzcie, i uczeni popełniają solecызmy (solecызmami litterarii, *bévue littéraire*); tym owym obalamuceni, zagaluszeni, wpadają w dziwne obłąkanie i plotą troje niewidów. Bez końca tego przykładów! naszpikowane są podobnemi osobliwosciami dzieła, a nie raz same tytuły uśmiesznione, lub w potworne jestestwa pozamieniane zostały. Tłómaczy Francuz dzieło Göthego, Götz von Berlichingen, i tytułuje swój przekład: *l'idole de Berlichingen*; inny tytuł dzieła: *Der Schatz und Minna von Barnhelm* przełożył: *le trésor et la mine de Barnhelm*. Wzajem Niemiec, francuskie wyrazy: *la femme juge et partie*, przełożył: *die Frau Richter in ist abgereiset*. Mówiąc Strabo geograf o wielu pisarzach i o tym, co oni pisali, powiada: *Τὸς δὲ Σκυθαί, Ἀλιζώνας φάσκοντες ὑπὲρ τὸν Βορυσθίνην, καὶ Καλλιπίδας, καὶ ἄλλα ὀνόματα, ἅπερ Ἑλλαδικός τε, καὶ Ἡρόδοτος, καὶ Εὐδοξὸς κατεφλυάρησαν ἡμῶν*. Te wyrazy Xylander, a za nim wielu uczonych, pism Herodota świadomych, wykłada: Callipides Hellanicus, Herodotus et Eudoxus, magis nos onerantes, Scythas quosdam Halizonas supra Borysthenem, aliaque id genus nomina perhibuerunt, tworząc nieprzezornym wyrozumieniem z narodu Kallipidów, autora Kallipidesa. A tego Kallipidesa wciągnął w listę pisarzy i historyków, do dzieła swojego bibliograficznego, do *historiciis Græcis* IV. p. 509. Gerhard Jan Vossius. Brzemienne są takich uchybień, przed innemi wszystkimi, dzieła bibliograficzne, katalogi, indexy, literatury, rejestra, bibliografie, biblioteki, spisy dzieł, myślą się ustawicznie, zmyślają co nie było. Ten zagawronił się przedmiotem poszukiwanym, ów olśnął widokiem wielkiej litery, a tak legną się żółwim wzrokiem auctores, którzy słuszny gniew na nieprzezornych ich twórców obudzają. Jak Kallipides w Strabonie, tak był ze zmierzschu wieczornego w Atheneuszu, Cynik Hesperios utworzony. Tak u Waltona arabskiego dykcjonarza autorem stał się Kamus, z te-

go, że piszący ów dykcjonarz mahometanin, nazwał go Oceanem (Kamum). Moreri czytając tytuł Stuar-towego dzieła, δῶρον βασιλικόν, powtarzał autora Dora Bazylika. Ján Kacper Ebert patrząc na antonisańską perłę, (antoniana margarita), przez Gomeza Pereire ogłoszoną, cieszył się, że ma przed sobą Małgorzatę, foeminam eruditissimam. W katalogu biblioteki Bar-berini, gdy zapisywano dzieło Jo. Arnd wejländ lu-bekscher Superintendent de vero christianismo, po-mieszczono go pod W, jako płód autora, który się nazywa Wejländ. Bibliograf de Bure, z niemieckiego słowa gedruckt (drukowana) zrobił autora Gedrukta. Inny, z wyrazu Verfasser (wydawca) Ferfassera. Inny z Angielskiego terminu, bądź zdrów (Fare wel) Fa-rewelliusza. Tchu hy nie stało, kartek obudwu to-mów tych ksiąg bibliograficznych zabrakło, gdyby przyszło wybierać wszystkie obalamucenia pisarzy, równie tych, co piszą, aby pisać, piszą co tylko się im ochapia, że słyszeli, że widzieli, jak tych co pil-nością swoją, gmérając innych ramoty i chryje, wy-dają na świat dojrzałe i znaczne bibliograficzne płody, wszelako uciśnione tymi błędami, które zrudne bi-bliograficzne trudy, tak opryskały, jak opryskane zostały blokiem koła u bryki mojej, po kałużach i jesiennych hezdrożach, wśród flagi i dnia chmurami przymroczoného biegące. Nie ma rady, nie ma spo-sobu; jeśli chcesz odbyć bibliograficzne drogi, mu-sisz ze wszystkimi przebyć, pozrywane groble, po-krzywione mosty, wszystkie wyboje, pozarzynane ko-leje, rozbeblane piaski, w trzęsawiskach obłądu, mu-sisz brnąć po uszy, a jeśli ujdiesz cały, jesteś prze-mokły, schlapany, znojem okryty. Jakożkolwiek w te drogi różnym szczęściem tysiące puszczało się pisa-rzy, jakożkolwiek wielom fortuna dosyć sprzyjała, nikt jednak dosyć czysty, nikt bez zmordowania, u mety nie stanął. Kallipides, albo do Małgorzaty i Farewelliusza podobni pisarze, wciskali się, bo wza-jemne zawierzenie do ich powtarzania skłaniało. Tacy byli autorowie, Aureolus (aureolus Theophrasti liber de nuptiis), Symposjusz (Lactantii symposia); z Jul. Cæsara z P. Victora, pojawili się Ján Cæsar, Piotr Wiktor, Francuski tłumacz Bongarsa, z uniwersy-tetu Altdorf utworzył autora Altdorfiusza, a Posse-

winus z tego, że biblia drukiem typis Wilmersdorfi drukowaną była, zapewnia czytelników o biblji staraniem Wilmerdorfa wydanej. Rótermund w swym dykcyonarzy z romansu Wilhelma z Orleans pisanego przez Rudolfa Montfort, zrobił pisarza Wilhelma Orleańskiego; w bibliotece Neapolitańskiej, Jana Antoniego van der Linden, posądzili, że się żowie Vander, urodzony w mieście Linden. A nie jeden Friderika Sylburga w miasto Sylburg, Friderika ojczyznę przeistoczył. De Bure z drukarza Kourada Hista, wykuf Konrada historyka; a z Lichtenstejla po łacinie Levilapiseu piszącego się, kompanją dwóch drukarzy na wydanie Owidjusza skojarzył, z drukarza zaś Platona de Benedictis, zrobił Platonidesa benediktynów księgarza. Upakarzają te usterki bibliografów i ludzi. Bywały one jowialnych konceptów ulubionym przedmiotem, z upodobaniem z nimi i grano, gromadzono je i w nie krotofilnie księgi bibliograficzne strojono. Bywa to, że kosztem cudzym najlepsza zabawa, wszakże w tych, przez Schelhorna, Lilienthala, Reimmauna, Vigneula, powtarzaniach, swój swęgo na pośmiewisko wystawiał, człowiek natrząsał się z człowieka, z siebie samego. Nie wyszydzaście tego, wy, moje księgi bibliograficzne, powtórzcie jedynie dla przestrogi, dla powściągnięcia tych, którzy błędów ludzkich innym przebaczać nie umieją. Gdybyż jeszcze pogodny żart łagodził drwiny, lecz żyłka złości drga pod skórą bibliografów, a co gorsza, kłóliwość, swarliwość, zwady i zawadijactwo, mięsza pokój ich duszy i pióra. Gorycz i zółć niemniej napawa ich trudy. Pokój wam księgi bibliograficzne! bo ludzie błędzą i wy z nimi, a błędzą przez nieostrożność, przez niebaczość i obłamucenie. Postawił bibliotekarz dzieło o Karola Wielkiego wysłańcach do missis dominicis, między rytuałami, mniemając, że to jest o mszach niedzielnych; Coronelli w swojej bibl. universale, zapewnia, że bibliotheca Attilia, fù aperta da Eumene ambasciadore Romano in Pergamo. Wielu bibliografów Niemieckich śmiało twierdzi, że pierwotnych druków kodexa znajdują się drukowane na welinowym papierze, a nie umiając rozróżnić francuskiego velin (pargaminu) od papieru velin, dopuszczają się obrażającego anachronizmu, gdy papier welinowy,

zaledwie od lat nieco więcej jak 40, zjawił się. Wydał Piotr de Natalibus catalogus Venetorum senatorum et gestorum eorum, z tego Antoni Werlam ogłaszał dzieło: Petri de Natalibus historia sanctorum, z tego też efemerydy Włoskie przytoczyły dzieło Piotra de Natalibus catalogus sanctorum Venetor. et gestor. eor. Bibliotekarze i bibliografowie, katalogi, indexy, spisy dzieł, biblioteki, litteratury, bibliografie, popadają w podobne uchybienia. Miałyscie tego przykłady wy książki bibliograficzne, gdyście innych ścigali, i gdy was strofowawo. Niebezpieczne są drogi bibliograficzne, śliskie, grząskie, łatwo się uoga powinąć może, mogą się podruzgotać koła, połamać osie, bo toń jest wielka i ciężka przeprawa. A na takie drogi i przeprawy, wyście innie wywiodły, gdym was pisać zaczął, z moich ogrodów, wyście muie w te bibliograficzne samolówki zaciągnęły.

LXVIII. Mówią Francuzi, że bibliografia jest la plus vaste et la plus universelle de toutes les connaissances humaines. Być bibliografem, ma być rzeczą najpiękniejszą i najpoważniejszą: Cóż bowiem człowiekowi więcej satysfakcji przynosić może, nad oświecenie się ze wszystkimi pracami ludzkiemi; co milszego, jak tocząc swe oko w obszernym ksiąg zbiorze, po szrankach dzieł, i szeregach pisarzy, odświeżać posiadane przez się wiadomości, o autorach, o przedmiotach, o dobroci i wartości. Bibliograf jak polyhistor lub encyklopedysta, obowiązany znać wszystkie użyteczne, rzadkie i ciekawe książki, jednym rzutem oka poznaje i ocenia; biegły w rozpoznaniu druku, znaków, rysunków, składu, papieru, wie co się w książce znajduje, bo trawi swe życie na ich czytaniu, na ich rozbiéraniu, klassowaniu, opisywaniu; na wyszukaniu wskazanych sobie od uczonych, na przebieganiu bibliotek i gabinetów dla zbogacenia swych wiadomości. Tym sposobem w przyjemnym zajęciu się, ubogaca zapas swój nauki. Pisarzy, którzy o nauce książek pisali, nie wypuszcza z ręki, własną znajomością i własnym doświadczeniem ich przetrawia, błędy wytyka, zhije, przyczynia się do prostowania i poprawiania cudzych uchybień, które mu ustawicznie się nawijają. Zna wca wszystkich dzieł, w tłumie no-

wych przez pisma periodyczne ogłaszanych, odróżnia te, które w pamięci dłużej trwać mają; które z powodu doskonałości, dobroci, z powodu wyeksekowania, przepychu, nadzwyczajności, osobliwości, zasłużyły na to, aby zostały w bibliotece pomieszczone. Posiadacz skarbów zeszlých wieków, snadno wytyka, co wieki późniejsze do dawnych dodają, w czym się wyższemi ukazują. W ciągłej pracy swojej, nie śpieszy w miejsca, gdzieby rokoszy i znikome rozrywki znajdować, stroni owszem od nich, rozlargnienia unika, a to dla tego, aby się uspasabiał być jak najwięcej towarzyskim. Albowiem, zasobny w naukowe skarby, dla każdego przystępny, różnemi językami chętnie rady udziela, o dziełach uwiadamia. Czyni to ustnie i na piśmie. Żyje w ciągłym ruchu, szuka i utrzymuje jak najrozległjsze zwąski z uczonemi, równie z krajowemi jak z cudzoziemskimi. Wszędzie znajomy. Tak Francuzi bibliografów trudy wysławiają. Lecz przy takim rozerwaniu i tak zwieleraczonych przedmiotach, bibliograf staje się polyhistor, encyklopedistą, który wie i umie wszystko, a w każdym razie, cierpliwie słuchać musi zarzutów, że wielu rzeczy nieświadom; bibliograf bywa podobny do owego wszystkowiedza, którego Kotzebue na teatrze wystawiał, który znał rolnictwo, bo wiedział, że Cincinnatus plugiem pruć ziemię; bibliograf z równą do każdej nauki chęcią, snuje się koło każdej, z równą pilnością, żadnej poszczegule poświęcony być nie może. Stracone są dla nich jego zdolności, jakieby w jednym wydziale wiadomości, pożytecznie mógł użyć. Imie jego choć oznajmione żyjącym, nie zabłyśnie tak okazale, jak szczęśliwych twórców prawd w tylu naukach. Imiona Plakcjuszów, Myliusów, Andiffloedich, Lamherjuszów, Vogta, Morelli, objijają się po zaciszach bibliotecznych, tam ich uczone katalogi poszukiwane, a chociaż niekiedy od uczonych w pomoc wezwane, wszelako światu o naukach wiedzieć chracem, nieprzyjemne i nieznané. Stracone są jego dni i godziny życia, zmarnowane trudy, na drodze, w której ogrom nie dających się rozpoznać widoków myśl jego uciska, albo drobiazgowość i maleńkowość w ostateczne rozlargnienie go wprowadzają. Jest to podróżny obłąkany wśród pustyn piasezystych,

wśród puszczy i knieji lesistych, wśród step okiem nieprzejrzanym, wśród nocy na niepewnych ścieżkach zwodliwym światłem uwodzony, pragnie widzieć wszystko a nie widzi. Był podróżny liczący w całej drodze swojej stąpania każdego z osobna czterech koni co go ciągną, liczący obrót czterech kół, na których się toczy, pnie drzewa, które się przed nim migną i gałęzie i liście co go swym szumem otaczają; podróżny, liczący cegły i kamienie, w budynkach, lub żerdzie w płotach i zagrodach, które w oko mu wpadły, liczący krople deszczu, co drogę przezeń przebyłą przemoczyły, liczący te drobnostki, zapominający tylko obrachować czas na długą drogę i na to liczenie łożony. Patrz na tego podróżnego, a będziesz miał obraz pilnego i w obowiązku swoim niezmordowanego bibliografa, będziesz miał obraz bibliografa, liczącego tomy, kartki, linje, a niekiedy litery, a nie rachującego minut, które mu z wiatrem ulatują: W przestrzeni niezmierniej, nie widzi pięknych okolic, zachwycających widoków, nie czuje uroku natury lub sztuki, nie ocenia różnaitości przedmiotów, bo go najmocniej drobne szczeguły zajmują. W nich zatopiony maruje drogi czas. Nieką mu godziny i lata, w zmudnym i przysadnym, w pyłe i śmieciach, po przegniłych lub zbutwiałych szpargałach, szperaniu. A cikliwość pracy w namiętności lub twardej pedanterji zatopiona, szuka okraszy i życia w błyskotkach dowcipu lub mniej szykownych conceptach. Sadzą się na snekdotki i dawnością czasu pośniedziało nowinki. Francuski dowcip w swoich Anach, gromadzi często wymuszone facecje, bon mot, trafne uciniki, igraszkę wyrazów, nadzwyczajne wysoki myśli, co wszystko staje się żywiołem dodającym uczucia obumarłej koło ksiąg pracy. Poważniejszy niemiecki uśmiech, w niezmordowanej pracy swojej, głęboko się zamysła nad obliczeniem uczonych szewców i krawców, uczonych którzy zgon swój przewidywali, tych co imię Piotra, Stefana, nosili, co w kawalerstwie do śmierci przeżyli, co błękitne spodnie, a zielone pończochy nosili. I to był owoc nie dość oceniony, krwawym potem dopełnionych prac bibliograficznych, tym usilnym zbieraniem mikrologicznych wiadomostek, w których wesołość i entuzjazm niekiedy,

roskosz znalazła, nad którymi wzruszyć było ramionami, a westchnąć nad niemniej małemi obowiązkaniami prawdziwych bibliografów. Wszyscy bowiem, a najbieglejsi bibliografowie są podobni do podróżnego, co staje w zachwyceniu zadumany przy wspaniałej sobie nieznanej kaskadzie. Wielki to obraz poruszonej natury! wydzięra się woda z pośród skał, w różnym kierunku spotyka się i tłucze, w szybkim biegu ze wzrokiem podróżnego pragnie iść na wyscigi, zachwycić i zatopić wzrok jego w bezdenności przez siebie wybitej: lecz podróżny, zapatrzył się i cały zajął widokiem, migających się bulek, tą hańką, która w tysiącnym poruszeniu, ustawnie się odradza i rozpryska, która w tysiącnym wymierze potęga się i pieni, a drży, samym szumem kaskady wstrząśnięta. Przerażający jest łoskot szumu, lecz i na to stał się podróżny głuchym, bo mniema, że słyszy owych wodnych purchelów, pryskot i pękanie, mniema, że słuchem schwyci tej pieni szelest, jak wzrokiem jej migot. Tej wietrznej piany, aby jej znikome bąble policzyć, aby ich kolory opisać, wyście mnie książki bibliograficzne wyzwaly, gdyś was pisać zaczął, wyście mnie z mych zagród w ten bibliograficzny odmęt pograżyły.

LXIX. Nie same wodniste bąble, są celem bibliograficznych trudów, niemniej zajmują dzieje i historję nauk, piśmiennictwa, rozumu ludzkiego, kultury i postępu zdolności ludzkiej. To jest posada, na której opierają się mikrologiczne bibliografów prace: to jest wielkie światło, które z wysokości przez najężone tytułami katalogi, przedzięra się do myślącej głowy, podobnie jak promienie słoneczne w ciemnych kniejach przez gęstwinę gałęzi i liści, do poziomych, przy pniu drzewa porastających bedłek. Takie światło, było rzeczywiście rozpromienione po wszystkich różniamiennych dziełach. Bibliografia, katalog, historia litteraria, bibliotheca, notitia rei litterariae, historia rei litterariae, conspectus reipublicae litterariae, catalogue raisonnée, dictionnaire, biografia, index, register, litteratura, biblionomia, pod ziniennemi nazwiskami tymże światłem tknięte, toż samo mówiły, mówiły o pisaniu, pisarzach i pismach. Struwajsz pisać katalogi w różnych przedmiotach, dzieli swą bi-

biotekę na rozdziały: 1. de historia literaria, 2—4, de bibliothecis, 5. de usu bibliothecarum, 6. de ephemeridibus, 7. de scriptoribus vitarum, 8. de scriptoribus elogiurum, de anonymis, pseudonymis, plagiaris, 9. de libris prohibitis, 10. de societatibus, 11. de origine typographiae. A to jest bibliotheca, która u innych jest samym katalogiem, rejestrem, indexem. Heumann swój conspectus reipublicae tak podzielił: 1. de natura et partibus historiae litterariae, 2. de scriptoribus hist. litt. universalis, 3. de arte scribendi, 4. de progressu studiorum litterariorum, 5. de satis disciplinarum, 6. notitia librorum, 7. notitia auctorum. Druk, pisanie, księgi, bibliotheki, dzieła, autorowie, nauki i wszystkiego dzieje, różnie, różnemi tytułami zachwycać były. Wszakże czas było ten odmęt rzeczy i rozmaitość tytułów, rozosobnić. A że, wspomniano się wyżej, były niejaki ideały i pewna dążność pisania historii dziejów piśmiennictwa i kultury ludzkiej, a zatem widok ten, takie pożywne światło na mikrologiczne bibliografji prace rzucający, z odmętu odłączał się i pozyskał pisarzy, myśl swoją do historycznego stanowiska podnoszących. Karol Denina 1761 wydał discorso sopra le vicende della letteratura, w którym ma wzgląd na nauki nie na książki, na masę ludzi nie na indywidua, cienie i daje charakter, losów i zmian piśmiennictwa, najwięcej francuskiego i włoskiego. Hiszpan z rodu Giovanni Andres, w języku włoskim, ogromniejsze pisał dzieło: dell' origine, progressi e stato attuale d'ogni letteratura. Parma. 1782. Vol. I—VII. 4to, przełożone na hiszpański język: origen progressos y estado actual de toda la literatura, en Madrid 1784. T. I—IX. 8vo; dzieło obszernych znajomości, trafnych, widoków i charakterów, które musiało być defektowe, bo wypadło wprzód szczegółowie wyjaśnić dzieje nauk i piśmiennictwa. Niemcy w téj mierze wielkie zasługi położyli. Eichhorn teolog i historyk, dał do tego impuls, że nowszych wieków różnych narodów poezja, wymowa, i historia, tudzież różne nauki, wiadomości i sztuki, oraz kultura, wielu mężów usilnością zgłębiane były. Były przytym częścią botańską, medycyną, filozofją, w powszechności piśmiennictwo Włoskie, a w części hiszpańskie, że prawdzi-

wych historyków uzyskały. — Nastąpił tedy następujący rozdział z sobą pomieszanych przedmiotów.

Historia litteraria, historia nauk, piśmiennictwa, sztuk, kultury, szuka początku, następstwa, rozwiniecia i zmian zdolności i rozumu ludzkiego; szuka we wszystkim związku i harmonii, wskazuje odcienie, rozróżnia charaktery i kreśli ich ogólne znamiona; rozważa podniesienie umysłu, kulturę moralną, obyczajową i wszelki zbieg okoliczności, który od wieków st. owi o usposobieniu rodu ludzkiego. Z wyższego historycznego stanowiska, rozciąga obraz, który w ogóle zupełną całość wyobraża. Pojedynczych pisarzy lub pojedynczych dzieł wyliczanie, stały się rzeczami przydatkowemi, ponieważ historia piśmiennictwa i sztuk zajmuje się nie książkami, ale rozumem ludzkim. A gdy się nie zajmuje książkami, a zatem bibliografią nie jest. Bibliografia pozbawiona téj historycznej okraszy, wychudła, wyschła, wpadła w suchoty.

Litteratura dostarcza wiadomości, o dziełach (i książkach) jakie są w jakiej nauce pisane, ponieważ chcącemu nad jaką nauką pracować, nie dość jest znać jej fatę, jej losy, trzeba znać wszystkie, a przynajmniej najlepsze dzieła o niej traktujące, a przeto przyzwolta mieć porządne i łatwe ich spisanie, którego dokładność, ocenieniem zalet i lepszości podniesiona być może. To u Niemców zowie się literaturą nauki, u Francuzów służy powszechny tytuł katalogu. Ma taką literaturę swoją czyli katalogi równie i sama bibliografia. Ten rodzaj dzieł zajmuje się dziełami i książkami, tak, że je tytuły ksiąg napelniają: wszelako, ponieważ i w tym razie dzieła i ich książki tyle są pospisywane, ile ich spisanie zadosyć potrzebie przedmiotu uczynić może, książki nie będąc tu istotą dzieła, tylko przedmiot, a ksiązek i dzieł wyliczenie, drugim stając się widokiem, i ten rodzaj dzieł, to jest literatura, bibliografią nie jest. Jest poniekąd pewnym rodzajem opisanie ksiąg, to jest bibliografji, ale że w nim tkwi pewny pomysł ogólny, że nie dość mikologicznych, drobnostkowych wiadomości i notat bywa, a zatem to nie zupełnie przystoju bibliografią nazywać.

Są katalogi, rejestra, spisy, inwentarze, indexa, bibliotek, licytacji, księgarskie i różnych zbiorów ksiąg, tym prędjéby tytuł bibliografji przystał, ponieważ są

to bibliograficzne, czyli książki opisujące, spisujące katalogi, w których same jedynie książki są na celu, ich wartość i ocenienie. Wszakże wzdrażają się bibliografowie, bibliotekarze i księgarze, udzielać tytułu bibliografji. Tytuł bibliografji bibliograficznych spisów czegoś szczególnego dla siebie wymagają.

Są katalogi tytułowane *bibliografją* wtedy, gdy wyliczają książki, które nie z przedmiotu w sobie zawartego, nie z użytku, ale z własnego bytu, ze swojej materialności, wartość mają, które swoją osobliwością, rzadkością, zasługują na szczególne poszukiwanie i wspomnienie, o których jest coś ciekawego do powiedzenia, jaka anegdota, concept, przypowieść, nieznaczną nowinka, które wymagają pilniejszego od innych opisu, które aby dać poznać, do ich opisu nie dość poprzyczepiać dykteryjki, jak worki, przetaki, liwary, toporki, kubelki, maźnice do bryki, ale tak obserwować trzeba, karty, signatury, reklamy, znaki, filigrany, insygnia, floresy, kwiaty, uncjalne, antykwę, finaliki, tytułki, jakbyś opisując brykę obliczył obręcze, szprychy, szczeble, klonice, dzwona, szynale, w koszu i półkoszkach znajdujące się różgi i plecionki. Mówiłem i powtarzam, że bez tych drobnych obserwacji, książek poznać nie można i dość biegłym bibliografem być nie podobna. A gdy chcesz książkę bibliograficznie opisywać, to jest istotnym obowiązkiem twoim, abyś nie szczędził pilności, mitręgi i znoju, w rozpoznaniu tych drobnostek; abyś koło dzieł przepychu i kosztownych, z wielką chodź pieczołowitością, ponieważ te pospolicie są rzadkie; abyś umiał cenić rzadkości, te brudne graty, które często są wyrzutem wzgardzonym, ale od miłośników, na wagę złota chwytało, te świstki i kilkokartkowe szpargaliki, których karaty i waga złota nie doważą. Umiej je cenić, umiej je zgłębiać. Obarcz swą pamięć, wzrok i przypomnienie tymi szczegółami, niech ci na każde zapytanie obecne będą, a będziesz biegłym. Trudny i nie bardzo tu potrzebny porządek, można pleść trzy po trzy, jedno do drugiego przyczepiać, twoja łaska jeśli wskażesz środki znalezienia szczegółów, a czarującym i wielce pomyślanym jest porządek, gdy obierzesz chronologiczny, abecadłowy, drukarzami lub autorami kierowany. Oswojone jesteście wy, moje

księgi bibliograficzne z tym wszystkim, boście leżały przy wzorowych do tego dziełach, i dobrzeście się zapatrzyły na dzieła Sołtykowicza, Ossolińskiego i Bandtkiego. Wyście równie liczyły dzieła rzadkie, osobliwe nie ocenione, wyście uwieczniły Sępów, Budnych, Koszutskich, i Marchotłowe facecje i doskonałe końskie lekarstwa, wy pograżone w książki, w szpargały w śmiecie, drobiazgi, w błędy i koncepta, w przysadną suchość i dorywczość, w odmęt, dowolność i nieład. Dla was dzieła Jerzego Samuela, są tym, czym jest sworzeń u bryki. Na każdym skręcie wasz dyszel śmiało zwraca cały ładunek na ubitéj kolei pewnym zawrotem. Wyście na bibliograficznój posadzie, same bibliograficzne.

LXX. Nie koniec na tym, że bibliografia zajmuje się opisywaniem książ, a mianowicie interesowniejszych, cenniejszych, rzadszych, osobliwszych; żeby umieć książkę opisać, potrzeba pewnej nauki, posiadać różne wiadomości, znać reguły i zasady, wedle których opisują się. I to również bibliografia obejmuje, i to również bibliografią się zowie. L'abbé de Rive proponował, aby wiadomość o prawidłach bibliograficznych, o regułach opisywania książ nazywać biblioguosją, lecz to nikomu do myśli nie przypadło. Francuzi usiłowali zasady bibliograficzne, od samego opisywania książ odróżnić nazwiskami bibliologii i bibliografji. Lecz zakończenia logji, grafji, w nazwiskach nauk w takim odmiecie zostają, tak nie raz toż samo znaczą, że nadanie im ściślejszego znaczenia, stało się próżną usilnością. Dość zwrócić uwagę na chronologją, chronografją, geologją, geografją, ethnologją, ethnografją, aby zaniechać tę usilność odróżnienia terminów bibliologii od bibliografji, które równie jak biblionosja, jednoż, a toż samo wyobrażenie w myśli obudzają. Równie tedy opisywanie książ, jak zasady i przepisy tego opisywania bibliografią się nazywają. Równie Bücherkunde i Bücherwesen są bibliografią. — Gdy teraz mamy mówić o bibliografji, ile ona podaje środki poznawania książ, ile obeznajamia z wiadomościami do tego potrzebnymi, spotykamy się z mocno zakłopotconemi bibliografami, którzy jak w labiryncie kręcą ze zleżałym kłębkim

ariadny, którego krucha, a dawnością czasu zhołała nitka, wszędzie się zrywa. Zamiast tedy upragnionego systematu, tworzy się zbierałina wiadomości następujących:

1. Historia książkowa czyli księgowości, i zdarzeń, które na ich był wpływały, ich mnożenia się, niszczenia, a zatym historia bibliotek.

2. Glossologia, czyli raczej grafika, ponieważ nauka języków należy do uprzednich usposobień bibliografa, a do poznania ksiąg, voluminów, kodexów, znać trzeba pismo, wszelkich języków, na wszelki sposób pisany, znać wszelki materiał, na którym księgi pisane być mogą. Do objaśnienia tego służą paleografia, dyplomatyka, a w części i hieroglyfika. Lecz chcą niektórzy, aby bibliograf był uprowadowany, nie tylko w znajomość, przynajmniej powierzchowną wszelkiego pisma, ale nadto, znał całe rozgłuszenie się języków i wzajemne ich konneksje, co glossologjā mǎ obejmować.

3. Typografia, sztuka drukarska powinna być znajoma: jej wynalazek, zmiany czyli historia i stan dzisiejszy. Pod tym tytułem obejmuje się bibliograficznie i wszelki sposób licznego rozmnożenia exemplarzy pism, stereotypowaniem, sztychowaniem, litografowaniem i tym podobnie.

4. Intrologatorstwo i historia jego.

5. Bibliopolia czyli księgarstwo, i bibliotekarstwo czyli księżnictwo, co jest można mówić najwyższym bibliografji celem. Wprawdzie księgarstwo ód księżnictwa jest nieco różné, bo tamto na celu ma wymian i odbyt, handlowe zbycie, to zaś gromadzenie i przechowanie, czasem handlowe nabycie. Żeby umieć księgi zbierać, oczywiście że trzeba się na nich znać, być znawcą książek, bibliografem. Zład nie umiano bibliotekarstwa ód bibliografji odróżniać, tak dalece, że bibliografia zdawała się być bibliotekarstwem, dając przepisy gromadzenia, porządkowania, opisywania i utrzymywania ksiąg.

6. Bibliopoeia, czyli księgoróbstwo, księgotwórstwo, a razem nauka oceniania wewnętrznej wartości książek, było też wydziałem jednéj z najcelniejszych bibliograficznych wiadomości. Chociaż bowiem bibliograf nie bierze się do pisania dzieł takich, do których pisanie

mógłby przepisy bibliopoei zastosować: wszelako znajomość prawideł dobrego dzieła pisania, ocenianie dzieł cudzych ułatwia (e). — Lecz pominąwszy tę bibliopoeję i niektóre wiadomości od niektórych uczonych odrzucając, zostaną: pisanie, drukarstwo i bibliotekarstwo, oraz tego wszystkiego historia, składające naukę bibliografji, w których zebrane są reguły i sposoby poznania się na książkach i ich opisywania. Wszystko to stanowi zbiór wiadomości oddzielnych, sobie niepodległych, przez się exystujących, z których, jedno ułatwiają mechaniczne książę poznawanie, jako grafika i drukarstwo; inne już posiadanej książę znajomości wymagają, jak księgarstwo, księżnictwo. Wypadają tedy na to, że bibliologia, czyli bibliografia jest zbiorem nauk i wiadomości, służących do mechanicznego powiększają części oheznawania się z książkami. — Że zatyń nauki bibliografji w sobie samęj już nie mają, ponieważ ją pozastępowaly inne imiona: bibliotekarstwa, typografji, grafiki, tam nawet, gdzieby najprzystojniej było wyraz mógł być użyty, tam go zastąpily: litteratura, katalog, spisanie. — Gdy atoli mówimy o wiadomościach do poznawania książę niedozownych, za pomocą których rozpoznaje się książę jak jest w sobie, (w owęj bibliologii) trzy warunki na oko bierzemy.

1. Uważamy książę pisaną rękopiśmienną, *graficznie*.
2. Uważamy książę drukowaną, *typograficznie*.
3. Uważamy książę w składzie, w zbiorze, w bibliotece, *bibliotecznie*.

Zważając zaś na dzieje księgowości, co się z książkami

- (e) Rozważać dobór przedmiotu, zgłębianie jego, uzupełnienie, uszykowanie porządku swych wyobrażeń, wyłożenie ich łatwo i jasne, poprawne, i miało czas dobrze się odleżyć. Są słowem ogólne przepisy dobrego pisania. Ponieważ zaś dzieła bywają owocem różnego wieku, a zatyń na czas, w którym pisane były, w ocenianiu wgląd mieć należy. — Były podobnego rodzaju dzieła dla bibliografów wygotowywane: Buddzi diss. de criteriis boni libri 1714, Augustin Valerio de cautione adhibenda in edendis libris 1719. Selden de libris variorumque eorum usu et abusu, Anchersen collecta de criteriis boni libri 1746, Bartholini de libris legendis 1676. i inni o sposobie czytania i używania książę piszący: aż Denina bibliopoeją po Włosku napisał, przełożoną na niemiecki 1783, zacytujemy bibliopoeją po niemiecku pisał Hübler 1802.

działo, widzimy, że z czasów starożytnych, kodexów ówczesowego pisania, prawie nie pozostało; że nim drukowanie nastąpiło, do XVIgo wieku, jedynie rękopiśmienne kodexy biblioteki składają, i te rękopisma z tysiąca owych lat dotąd wielkiego są interesu; że po nastaniu druku nowe obserwacje nad książkami nastają — zdaje się przeto bardzo składnie bibliograficzne wiadomości potrójnym szeregiem szykować tak:

1. Dzieje bibliotek i księgowości starożytnych
Grafika, bo daje przepisy poznawania ksiąg wieków średnich.
2. Dzieje bibliotek wieków średnich do XVgo wieku
Drukarstwo, bo to w tym XV. wieku wynalezione i poznane, ułatwia poznawanie ksiąg drukowanych następnych trzech wieków.
3. Dzieje bibliotek ostatnich trzech wieków
Bibliotekarstwo, które uczy jak chodzić koło całkowitego składu ksiąg zeszłych wieków, dla użytku przyszłości, około którego podejmowane starania, dziś wydoskonalone zostały.

Ten potrójny szyk i układ, jest szczęśliwą Michała Denisa myślą. Jego dzieło: *Grundriss der Bibliografie*, Wien 1775, 8vo, było szkicą, z której powstało, *Einleitung in die Bücherkunde 1777—1778*. T. I. II. 4to. *Zweite Auflage 1795*. T. I. II. 4to. W tym swoim klasycznym dziele, objął on zarazem i historję piśmiennictwa. Lecz po 30stu latach dzieło to przez starca pisane, poczęło być trochę podstarzałe. Jego filologiczny strój dla dzisiejszych czasów nie przydatny; przy wybornym ogólnym planie (bo tylko katalogowanie przyzwoitego miejsca nie znalazło) i przy dojrzałe rzuconych zasadach, mało w nim edycyjnych szczegółów, niedostaje nowszych postrzeżeń. Ma wspominałe wejrzenie i z niejakim przepychem drukowane, zład objętości większej, a rzecz w krótkości szczupła, następstwo poczyną być rzadkie, przez to kosztowne i trudne do pozyskania. Zastępować go może Mertensa *hodegetischer Entwurf einer vollständigen Geschichte der Gelehrsamkeit 1779*. T. I. II. 8°, obarczone omyłkami druku (f). Wszakże co do historji piśmiennictwa

(1) Francuzi bardzo wiele nad bibliografją pracujący, niebyli dość

pod ręką dogodnie być mogą dzieła, albo Meusela *Leitfaden zur Geschichte der Gelehrsamkeit*, Leipzig 1799, 1800. T. I—III. 8vo, albo Wachlera *Handbuch der allgemeinen Geschichte der litterarischen Cultur*. 1804, 1805. T. I. II. 8vo pp. 1184. W obu więcj historii piśmiennictwa i literatury: zasad bibliografji zaledwie lekkie rysy dośledzi. Meusel więcj ma textu, dłuższy wykład, więcj go zajmuje przedmiot piśmiennictwa, a zatym zupełniejsze i ogólniejsze części, odróżnienia i charakteryzowania, bez indexu. Wachlera wszystko krótsze, przytoczeniem dzieł prześrótowane, zajmują go więcj pisarze, krótsza zatym historia piśmiennictwa, a w łagodniejszych wyrazach, wylicza cenniejsze i pierwotne wydania, z indexem pisarzy. Wachler tedy więcj bibliograficzny, Meusel więcj historyczny, lecz Meusel bogatszy w literaturę historii litterarii i bibliografji, aniżeli Wachler. Potrzebowałby już i Meusel i Wachler odświeżenia i dokompletowania, wszakże inne narody z tego rodzaju nie podobnego równie dobrego nie posiadają. Francuzi szczęśliwiej występowali z notatami i spisami czyli katalogami bibliograficznymi. Z tych, Bruneta Manuel du libraire czyli dictionnaire bibliographique celował przed innemi, gdy w Niemczech Ebert w swój bibliographisches Lexicon, Bruneta wcielił i mnóstwem wiadomości poprawił, uzupełnił i mocno pomnożył.

szczęśliwi, ażeby jakie dzieło o zasadach bibliograficznych, dojrzałsze i szczególnego wspomnienia godne wygotowali. Boularda *traité élémentaire de bibliogr.* 1804. 8vo, jest niedostateczne, innych jeszcze biedniejsze. Za najlepszego we Francji o bibliografji pisarza słusznie poczytać należy: Gabriela Peignot, jego dzieła główniejsze: Manuel bibliogr. ou essai sur les bibliothèques et sur la connaissance des livres. 1800. 8vo, Dictionnaire raisonné de bibliologie 1802. Vol. I II. 8vo supplement. 1804. Wyjaśnia terminy bibliograficzne, niektóre drukarskie, a dosyć wymienia drukarzy i rzeczy ubocznych. — Répertoire bibliographique universel. 1812. 8vo. Dzieło ważne i okwitujące w nauce bibliograficznej, ale istoty w nim nie tyle co ogromu, bo naśladowane obcemi przydatkami, a brak wielu znajomości, oraz częsty niedostatek dzieł cudzoziemskich, a przez poleganie na samych tytułach dzieła często nie w swoim pomieszczono miejscu. — *Traité du choix des livres* 1817. 8vo, dobra literatura (literatury czyli) de belles lettres, prócz ogólnych uwag; wreszcie bardzo niedostateczne.

LXXI. Jeszcze to przed stem i dwiema tysiącomi laty, jeden z siedmiu plejad poeta Kallimach Battlada powtarzał, że wielka księga jest wielkim złym, *τὸ μέγα βιβλίον, ἴσον τῷ μεγάλῳ κακῷ*. Ażaliż to nie zjści się na was księgi bibliograficzne, i na tój przemowie do was, która sążnisto rozciąga, łokciowe ma paragrafy czy rozdziały. Ale bo długa jest droga, którą się przedsięwzięło. Chociaż tedy są popasy, noclegi, choć woźnica daje koniom wytchnienie, często stawa i poji, i siana im podrzuca i dobrze obroku zasypuje, wszelako wielkie czyni stację. Wyciera się oś bryki, jak pióro na papierze; męczą się szkapy, jak autor usilnie przyrzeczone dzieło dokonywający; nuży się podróżny, jak czytelnik niecierpliwie koniec dzieła goniący. Lecz przedsięwziętą drogę dokonać należy i stanąć w miejscu, do którego zmierzasz. I zaprzęglyście mnie w długą drogę księgi bibliograficzne, którą pragnę skończyć i zamknąć, skoro tylko na miejscu stanę. Wyście mnie w to uprzęgly, wy! moja pociecho, moje troski i moje utrapienie! Wy! tykając obrazów historycznych dziejów bibliotek w Polsce lub drukarstwa polskiego, dziejów odkrycia drukarstwa; kreśląc krótki wykład grafiki, a podając środki opisywania kodexów tak pisanych jak i drukowanych, zajęłyście część znaczną tego, co pod nazwiskiem bibliognosji, bibliologii, czyli bibliograficznych zasad, czyli to, co do zbioru bibliograficznych wiadomości od tyłu pisarzy policzone było. Wy i tym sposobem bibliograficznymi jesteście. Wreszcie jesteście bibliograficzne, bo wiernie w tropy Jerzego Samuela Bandtkiego i w wycięte przez jego dzieła koleje trafiać. Kręcą się koła koło swych osi, obiegają ziemia i planety w koło słońca, lata ćma koło gorejącej świecy, równie kręcą się i tych tomów moich księgi i rozdziały, koło dzieł Bandtkiego. I wszystkie me księgi bibliograficzne, aż do ostatniego rozdziału i paragrafu wynikają ze słów Bandtkiego. Lecz Bandtkie, równie jak i inni nasi pisarze, nie chciał użyć terminu bibliografji. Bądź to uczynił przez wrodzoną sobie skromność, aby nie przechwalać się w obliczu świata, że posiada la plus vaste et la plus universelle de toutes les connaissances humaines; bądź się wstydział tego, ażeby nie rzucił na dzieła swoje plamy

porywczosci, dorywczosci, sekaturstwa, konceptowosci, suchej erudycji, malenkowatosci, nieporzadku i nieładu, wczym się dzieło jego, jedno nad drugie przesadza; bądź naostatek lękał się, ażeby mu nie przyszło zdradzać czarujące tego wyrażu tajemnice wyjawiać i objaśniać, że żadnej nanki bibliografji nie miał, zdzierać maskę, jaką przywdziwając opisy bibliograficzne, szukają środków odróżnienia się od wszystkich różnorodnych spisów ksiąg, wytykać imposturę terminu, i precz wyświecać, ile cała bibliografia ekorjarzona jest, z drużyny poważnych historycznych powieści, różnych pokątnych wiadomości i umiejętności, a kilku sztuk, które ani są rękodzielne, ani gimnastyczne, ani rzemieślnicze, ani do sztuk obrazowych liczone, chociaż niektóre miały po miastach swoje cechy. Wyjaśnienia tego wszystkiego unikał Bandtkie, a mnie, z powodu tego, żeście wy! moje księgi, tytuł bibliograficznych wzięły, wypadło to wszystko w niniejszej przemowie rozmazać; wypadło to, że ściśnionymi piersiami i rozdartym sercem dopełnić. Bandtkie tego szczęśliwie unikał. „Opuszczamy tu znówu“ mówi on (w hist. bibl. uniw. Krak. p. 137), to wszystko, co o manipulacji w szczególności uczony Voigt rozprawia, bo to nudziłoby tylko czytelnika, który się zna na rzeczy, a niewiadomy prac bibliotekarskich czytelnik, jeżeli nie ma szczególnego daru do czytania dzieł technologicznych, zapewne jeszcze prędzej stęskui sobie obszernie wywody trudnej roboty, której mozoł najlepiej ten tylko zna, co sam miał podobną jaką czynność.“ Jakoż co się dotyczy bibliotekarstwa, zaledwie cokolwiek o katalogach dał poznać, zaledwie o dowolnym systematów zmienianiu (p. 116, 117.) zdanie swoje wynurzył: wreszcie narzekając na nieświadomość ludzi w sprawie bibliotekarskiej, rozprawia o niej, jak o rzeczy powszechnie świadomej. Co do mnie, czyniąc zadosyć tytułowi, jaki przybrały obie księgi moje rozebrania i pomnożenia dzieł Bandtkiego, tytułowi ich bibliograficznych, oraz przyrzeczeniu mojemu mówienia o bibliotekarstwie, zapelniam te luki, te próżnie, które Bandtkie popozostawiał, i was moje księgi narażam na to, abyście czytelników swoich nudziły. Tym sposobem, gdy piszę i kończę tę przemowę, pomimo najżywszego

upragnienia, aby całe przedsięwzięcie dzieło zakończyć, znajduję się z uciętym zmartwieniem mojem, w jego środku w jego połowie, w którą tę Przemowę wkładam. Nie tylko bowiem, czeka mnie robota wielka, robota całotomowa, wydania katalogu inkunabułów Polskich, ale rzecz bardzo ważna, a pewnie że nudna, sucha, cikliwa i tęskna, a do tego nie mała i dosyć długa, to jest mówić o bibliotekarstwie. Ciężkie o nim uczonych mężów wyobrażenie, poczytywało go za bibliografją, a tym sposobem zamiast porządných bibliotecznych obserwacyj i przepisów, wtykano bibliograficzne quid pro quo, gromadzono różne wiadomości, które się bibliotekarzom przydać mogły, tak, że w rzeczy o bibliotekarstwie, pisano de omnibus rebus et quibusdam aliis, jak to właśnie bibliograficznie było, tak, że w owych dziełach o bibliotekarstwie bywało wszystko, tylko samého bibliotekarstwa niedostawało. Jeszcze zacny Schelhorn, z innemi, dołączał do tego znajomość książek, która może uczynić człowieka uczonym polyhistorém, bibliografem, ale nie bibliotekarzem. Podobnież nie jasne o bibliotekarstwie wyobrażenia mieszały księgarstwo z księżnictwem, bibliopolstwo z bibliotekarstwem. W rzeczy saméj, szykowanie książek po półkach w księgarni a w księżnicy, w librarii a w bibliotece; układanie katalogów, znajomość książek, ocenianie ich wartości, nabywanie, zamiana, korespondencja, wiadomość o handlu księgowym, o drukarniach, o licytacjach i środkach korzystnego nabywania, konserwa, podobnie czynią księgarzy i księżnych, bibliopolów i bibliotekarzy zatrudnienia. Ale księgarz jakożkolwiekby uczenie działał, ma na celu handel i zbycie, książek zaś zachowanie i nabycie. — Księgarz tym sposobem baczny, które dzieła w jego okolicy największy odbyt mają, tym się zajmuje, do pomnożenia ich liczby zwraca swój nakład, i w tym jedynie celu z drukarniami i księgarzami związki utrzymuje. Wywiadyuje się o każdego imieniu, mieszkaniu, czyli jest tylko księgarzem, czyli razem drukarzem. Rozważa jaki jest własnego nakładu zbiór livres de fonds, czyli ten wynika z własnych różnie podejmowanych przedsięwzięć, czyli z własnej księgarza drukarni. Bo z drukującym snadniejszy wymian, bo od drukującego sna-

dniej książki za niższą cenę nabyć. W krajach Polskich na gotówkę $\frac{1}{2}$ lub $\frac{1}{3}$ księgarskiej czyli katalogowej ceny, z innymi nadrzucenie exemplarzy, odstępianie procentów 10, 20, albo i 30. Dowiaduje się, co stanowi jego skład z jego antreprzyzy wynikający, czyli wszystkie przedmioty, czyli pojedyncze, czyli dorywcze i zmienne są jego kroki. Czy przestaje jedynie na dziełach swojego nakładu, czyli też wymienia i nabywa obce. Jakże tym końcem utrzymuje związki, czyli z jednej drukarni nabitek pomnoża własny skład jego, czyli z różnych. Czy na momentalne zażądanie sprowadza, czy też tworzy leżący u siebie zbiór. Jaki tody z tego powstaje assortiment, czy w nim jest jaki wybór, czy hyleco pozyskiwane. W czym jego księgarnia naihogatsza, czy starami zajmuje się dziełami, cudzoziemskimi, kartami geograficznymi, nutami muzycznymi, czy ma gabinet lektury, czy może się żurnalistyką zająć. Na co wreszcie w jego okolicy największy odbyt, a mianowicie jak wielki, książę do nabożeństwa, elementarnych i lektur, belles lettres. Jakże są jego resursa, jaki kredyt, jakie komunikacje. Tyle jest kwestji, które sobie wzajem, i o siebie księgarze czynią, a które nie tak dalece trudnią książnych, chociaż im dobrze zabocza o tym wiedzieć dla ułatwienia i większej pewności w nabywaniu. Lecz książny nie potrzebuje nabywać wielu exemplarzy jak księgarz, o pojedyncze exemplarze inné są układy, także wspólne nawet księgarstwu i książnictwu wiadomości, są modyfikowane, a wcale nie uczą pielęgnowania i wzhogacania, jakie znać powinni książni czyli bibliotekarze. Dla nich eksystuje pewna sztuka, artistischer Theil, Technika, Manipulacja, pewne działanie biblioteczne, do którego przystępujemy.

BIBLIOTEKARSTWO czyli KSIĄŻNICTWO.

LXXII. We Francji od bardzo dawna, uczonym niejako sposobem o książnictwie pisano. Zdarza się, że są nieświadomi i przewrótni o tym wyobrażenia mający, z tym wszystkim przez gęste pisanie i upowszechnione rezonowanie, liczne biblioteczne wyobrażenia spopolitowane zostały, a ztąd wynikały pytania

o obranie w bibliotece systemata, o prędkość ułożenia, spisania, złąd gorszenie się z pozornego nieładn; i censurowanie dających się postrzegać działań bibliotecznych. W Niemczech z dawnych czasów ludzie fachu, nad bibliotekarstwem myśleli, z dawnych tedy czasów i do téj chwili każdy następca na poprzednika narzeka, narzeka na lokal. Wszakże w Niemczech od lat 40, szczególniej przedmiot ten zatrudniać począł. Czyniono drobiazgowo, różnie zgrahne postrzeżenia. Symplifikowały się i oczyszczały wyobrażenia, usunęły filologiczne lub bibliograficzne przystrojenia, wyjaśniała ścisłość, tworzyły pewne zasady, sposoby znakowego ksiąg spisania, tworzenia abecadłowego katalogu: jednak dotąd wiele trwa niejednomyślności, a mówią ogólnie, dwa systemata działań, zdanie Niemiec szczepią.

Jedni ciągną na to, żeby wszystko do form i mechanizmu zredukować, księgi do liczb i do miejsca przywiązać, niedbać o szyk, jedynie na format i oprawę. Ale przy takim niewolniczym ksiąg do liczb i deski uwięzieniu, za pomocą alfabetycznych katalogów, znajdywać je i z nimi się obeznawać. Dla bibliotekarza nie potrzeba pamięci, ani lokalnego objęcia, ni systematycznej barwności, nie potrzeba uczonego ni rozumowego do utrzymywania porządku natężenia: Siedzi bibliotekarz za abecadłem, na każde pytanie (byle nie mylne było) przewraca go, notuje znaki, a za nim stojący hajduk nie umiejący czytać, tylko zdolny znaki rozpoznać, biega do szaf, przynosi i odnosi księgi. Ten sposób powszechniej zamiłowały Niemcy południowe.

Drudzy starają się księgi swobodniej utrzymać, tak, aby zależały jedynie od swego przedmiotu, to jest od tego, co się w nich samych znajduje; żeby liczby były do ksiąg przywiązane, a biblioteka, nie w miejscu, lecz w sobie samej uporządkowaną była; żeby chodzenie około niej coś przecie rozumowego miało. Więc na to trzeba usposobienia, pracy, pamięci, ciągłej pilności, utrudzenia głowy, lecz więcej myśl bibliotekarza zasilona bywa. Ten sposób powszechniej zamiłowały Niemcy północne.

W ścieraniu się zdań przeciwnych mechaniczne systemata dyskredytują się. A zaś w swobodniejszych, poszukiwane są: skrupulatność i precyzja, ułatwienie w trudniejszej pracy, ułatwienie następcy w bibliote-

karstwie i każdemu obcemu, obeznania się i rozgo-
szczenia w całym urzędzie, aby naostatek to u-
rządzenie było trwałym, ile można wieczystym. —
Różna w tej mierze w szczegółach czyniona praktyka,
pobudziła do obserwacji i do ogłoszenia ich drukiem.
Lecz z licznych dzieł o bibliotekarstwie piszących,
nie wiele jest takich, któreby czysto od innych przy-
datków odosobniły rzecz biblioteczną, a z tych, które
się na to zdobyły, nie wiele które, przytoczyć umiem.
Bo ledwie Schrettingera i Eberta między klasyczne
tego rodzaju dzieła liczyć należy.

Versuch eines vollständigen Lehrbuches der Bi-
bliothek-Wissenschaft von Martin Schrettinger kön.
Bayer. Hofbibliothek-Kustos. München 1808. 1810.
I—III. Heft. 8vo, pp. prawie 300 i tablice. Lecz to
dzieło szacowne zapuszczając się w drobne szczegóły
zapisywania na kartkach, w katalogach, zapominało o
całości. Zostało niewykończone, a gdyby nawet wy-
kończone być miało, nad plan i zamiar swój ugro-
mniejszymby stać się musiało. Zgłębiający wszystko
autor może być, że zgubił z uwagi ogół i różnorodność
wiedoków, które w manipulacji bibliotecznój rozwa-
żane być muszą: tonąc w tym, o czym po kolei roz-
pisywać się zaczął, wpadł w powtórzenia i drobnostki,
które może nie dość rozumieć się dają.

Die Bildung des Bibliothekars von Friederich A-
dolf Ebert, Secretair der königl. öffentl. Bibliotheken
zu Dresden Leipzig 1820. 8vo pp. 68. Jest to tedy
brozurka, wiele do myślenia dająca. Autor dawniej
mniej fortunnie występujący, dał w niej dowody ile
doświadczeniem poduczony, wzbił się myślą swoją do
trafnych ogólników. Te jego uwagi podnoszą umysł
bibliotekarski, dźwigają go z zacieśnień, i pobudzają
do śmiałych przedsięwzięć, a wskazują na nie pewne
i mocne zasady.

Do tego pomocne być może wzorowe urządzenie
biblioteki göttingkiej, o którym krótka wiadomość
znajduje się w dziełku, Christian Gottlob Heyne bio-
graphisch dargestellt, von Arn. Herm. Lud. Heeren.
Göttingen 1813. 8vo pp. 178. 290 ssq.

Te dzieła są źródłem i pobudką do tego, co tu
o bibliotekarstwie napiszę. Nie przedsiębiorę przez
to opisywać prawideł w przepisach jak najpilniej i naj-

regularniej urządzonych, chcę pisać jedynie dla tego, aby popopolitować te wiadomości, które pospolitemi być powinny, abym okazał moje w tej mierze widzenie. Dla tego zdarzą się niekiedy sporne zdania, nieregularnie przytaczane przykłady, czasem rozprawiania. Nie raz graniczą tu rozbieżności przepisów z mikrologicznymi ostatecznościami. Takie bywają mniej potrzebne dla małych bibliotek, dla wielkich, albo tych, które wielkimi stać się mogą, nieodzowne. My powinniśmy mieć na celu równie małe jak i wielkie biblioteki.

Całe bibliotekarstwo, czyli przepisy, prawidła działań i urządzeń bibliotecznych na sześć podzielimy części.

1. Zabezpieczenie bibliotek i książek.
2. Uporządkowanie tworzącej się lub w nieładzie będącej biblioteki.
3. Utrzymywanie zaprowadzonego porządku.
4. Użytek z biblioteki.
5. Pomnażanie zbioru, środki ciągłego wzrostu.
6. Urządzenie, żeby biblioteczne działania dopełnione być mogły.

'To wszystko po kolei rozważać mamy.'

1. *Zabezpieczenie biblioteki i książek.*

LXXIII. Wielka część warunków biblioteki zabezpieczających, pospolicie nie zależy od bibliotekarzy; wszakże bibliotekarze na nie wzgląd mieć powinni, i przypominać je, i o nie się upominać, aby im zadość czyniono było. Z niedopełnienia ich bowiem wynikają przypadki, którym najpilniejsi bibliotekarze zapobiec nie zdołają i za nie odpowiadać nie mogą.

1. Miejsce, budynki, sale, powinny być, ile być może odosobnione, w miejscu cwartym; odosobnione, a przynajmniej zabezpieczone od sąsiedniego ognia, od zalewu, od kurzawy i dymów, żeby nie panowało nad małemi budynkami, nie mało licznych okien i otworów od ulic, albo gdzie gwałtownie kurzawa poruszana bywa; ma być suche na ziemi suchej, ściany suche, nie ciągnące wilgoci.

2. W jakimkolwiek położeniu znajdzie się obrane miejsce, wymaga szczególniejszego opatrzenia od ognia,

to przez konduktory od piorunów, to przez moc murów, drzwi i okienice żelazne, które się łatwiej napaści ognia opierają. W budowie jak najmniej drzewa, dla tego pochwalane są sklepienia i od wielu przekładane, nad sufity, albo nieprzyzwojite biblioteczne pułapy: tylko sklepienia takie, któreby swymi arkadami nazbyt nie psuły miejsca. Żeby suche zimno miało księgom szkodzić tego nie widać: można tedy książki na najcięższe mrozy narazić i zdaje się być nie potrzebną sale biblioteczne ogrzewać, bądź to piecami, bądź rurami. Ale do nich ludzie cieplejszego przysępu potrzebują, jakiegokolwiek dla siebie ogrzanej izby, któraby przyległą była. Na ogrzanie takich pokoiów czyli sal, piece i sadzane kominy pomieszczone być powinny na boku, i ze wszelką ostrożnością, wreszcie wszelkie ostrożności dopełnić należy, i pilność, aby w salach bibliotecznych żadne palące się światło nie pozostało, ażeby świecy palącej się nie wnosić, ognia nie krzesać. Naostatek koło budowy bibliotecznej mieć zapas naczyń do szybkiego ratunku od ognia potrzebnych.

3. Sama budowa dobrze urządzona zabezpieczać może od wilgoci, kiedy dachy i okna dobrze opatrzone, aby śniegi i dżdże nie zalatywały, kiedy mury będą dobre, kiedy posadzka nie z kamienia, nie z cegieł, ale z drzewa, dobrze wysuszonego i podsypanego, zrobioną będzie; kiedy w budowie na przetrzał przewiew utrzymany, będzie zdolny pory roku lub dnia wilgoć rozpędzić i unieść, żeby łatwo było sale wietrzyć i wolnym ją powietrzem napełniać, wysokość i wielkość sal zdaje się temu sprzyjać.

4. Żeby kurzawy nie było opatrzywszy sale od zewnętrznej napaści, utrzymywać wypada posadzkę woskowaną i dołożyć pilności, ażeby przychodni nie nanosili błota lub śmieci. Mino tego, przez chodzenie około książek, przez oczyszczanie i wymiatanie posadzki, i przez sam czas, wznosi się pył i kurzawa, która na szafy, półki i książki osiada, równie tedy jak posadzka i szafy, tak i książki omiatane i opylane być powinny.

5. Na same spacery biblioteka otwierana być nie może, bo się przez to śmieci w bibliotecę mnoży. Jest zaś biblioteka każda jedynie dla ludzi a nie dla in-

nych stworzeń, dla tego psy, koty, ptaki, niedopérze, nie powinny postać w bibliotece. Pilności potrzeba, aby im przystępu nie dopuszczać. Nie cierpieć myszy, a mianowicie szczurów czyli pacuków, które mogą wielkie szkody działać, jeżeliby się pojawiły, jak najpilniej wytepić. Prócz książek i papierów nic innego być nie powinno, a mianowicie nic takiego, co by miało żeru jakim stworzeniom dostarczać, czyli to czworonogim, czyli owadom. Usuwać to wszystko, co może owad wabić. Na jesieni szczególniejsza na to hacznosc ma być dawana, gdyż wtedy przed zimnem wszystko pod dach się chroni. Motylki, ćmy, móle jakiego bądź rodzaju niepotrzebni są goście, wyganianie ich i wytepianie potrzeba. Robactwa, pełzające i latające owady, większe i drobniejsze, wszystkie są niepotrzebne. Przy ostróżnościach w ich niedopuszczaniu podejmowanych, jednym z najskuteczniejszych środków niedopuszczenia ich, jest częste książek użycie. Nic tak owadu nie odstrasza jak człowiek, dla tego samo częste wyjęcie książki, zabezpiecza ją od napaści owadu, dla tego niekiedy biblioteki przetrzepywane bywają, wszakże z tą ostróżnością, że przez samo przetrzepywanie książki cokolwiek cierpią.

6. Zabezpieczenie książek od ludzi, zależyć powinno od ludzi, a nie od jakiej sztuki. Zamykają się biblioteki dla ubezpieczenia książek od złodzieji i rozbójcu, książki same, zdaje się nieprzyzwoite, aby miały być zamknięte szybą, kratą, prętem. Kiedy ich tak trzeba pilnować, nie ma ich co ludziom pokazywać, zamknąć i zatarasować biblioteki całe. Są bowiem książki dla ludzi uczciwych i uczciwi tylko do bibliotek dopuszczeni być mają.

7. Szafy mogą być bardzo różnego kształtu, zamknięte drzwiczkami drewnianymi, szklanymi, firankowemi, kracianemi, otwieranemi lub suwanemi, mogą być, dla wygody lub ozdoby przyzwoite małym bibliotekom, nieprzyzwoite są wielkim. Wielkim bibliotekom najprzystojniej otwarte szafy, w zamkniętych bowiem, koniecznie książki niedostatku przewiewu doznają, którego i szkody stąd wynikającej, nie wynagrodzi urojona ochrona od kurzawy w zamykanych szafach, bo, lubo mniej, zawsze jednak pył dochodzi, a wietrzeńca nigdy dosyć dla książek. W wielkich też

bibliotekach niejakiego innego kształtu szafy być powinny, tylko w formie prostych pólek, równo okrywających wszystkie ściany od dołu do góry. Zrobione po prostu wszystkie aż do spojenia swego z bokami bez jakich kryjuwek, lub zakątków, któreby powstać mogły, od jakich poprzybijanych na płask tarcie lub blejtronów, które wcale biblioteki nie przyozdobią, ponieważ najlepszą bibliotek ozdoba są książki. Takie urządzenie szaf czyli polic, jest najpiękniej przyozdabiające sale wielkiej biblioteki. — W jakimkolwiek miejscu stawiasz na książki szafę lub pułki, staraj się, aby dobrze były oleju pomalowane. W małych bibliotekach, dla przepychu, mogą być wykwintne z osobliwszego rodzaju drzewa, albo politurowane. Utrzymanie takich szaf, jak meblów pokojowych, pewnie nie będzie trudne. Ale dla wielkiej biblioteki byłoby to ciężarem. Niech sobie będą, z jesionu, dębiny lub sosniny, byle oleju malowane. To malowanie ochrania od robactwa, i książkom schludne i łatwo czyszczone przygotowywa łożysko. Drzewo nagie chwytła tłustość, łąnie do niego pył, chwytła się go bez trudności robactwo. Bejcowane i woskowane, i wyciera się i zawoskowywa okładki i niezmiernie nabija się kurzawą. Malowane z klejem czy to kredą, czy gliną, czy kolorem jakim, czy wapnem, sławem bielone, są koniecznie najszkodliwsze dla książek. Nie mówię już, że co się tyczy zabrakania i robactwa, nie ma w tym żadnej ochrony, ponieważ w szorstką pobiałą kurzawą dziwnie się nabija, i wszelka tłustość i wilgoć chwyci, lecz takie malowanie jest prawdziwym książek morderstwem. Albowiem pobiała taka nigdy dosyć trwała być nie może, wyciera się, a wycierana od książek. Ustawicznie tedy kurzawą z tej pobiałej pokrywane są książki, a za ledwie postawioną książkę z takich polic wzięs do ręki przyjdzie, suknie i ręce, jakby wapnem lub piaskiem powalas. Książki tedy w ciągłej są nieczystości. A że takie malowanie koniecznie jest szorstkie, nielitościwie tedy szarza i drze okładki, nie tylko u dołu, ale po bokach, skoro się książka położy lub wywróci, i gdziekolwiek o pobiałą potrafi. Używanych książek okładki niszcza się nie do wyrażenia prędko, a przeprawianie książek dostarcza wyzdro-

wiały, ale często bardzo już chorowitych książek. Gdzie są takie szafy, przed wszystkim precz je wyrzucić trzeba, stokroć lepsze z prostego, czystego, wcale niemalowanego drzewa. — A najlepsze jakośmy wspomnieli są; olejno malowane, i żadne inne w wielkich bibliotekach być nie powinny. Malowanie to powinno być dobre, wszędzie pokrywające, i farby i oleju dostatek mające. Za cienko pociągnione będzie ostre i wytarcia uległe, za nadto nałożone, może być lipnące, tak, że książki do pułek przylgną, co im wcale niedogodno. — Wysokość szaf najlepiej kiedy jest mierna, aby nie było potrzeba do nich na złamane szyji po drabinach łaźić. Żeby umniejszyć zbytek wysokości, są dawane w salach galerje, które tyle szerokie być powinny, aby łatwo w nich było schylać się. Stawianie szaf i pułek, tak, aby się o ścianę nie opierały, nie wiele potrzebne będzie, kiedy otwarte pulki dosyć powietrza mieć będą i dosyć głębokie będą. Potrzeba bardzo dostatek głębokości, aby najdłuższe querfolio między quartantami stanęło bez ocierania się żłobkowój krawędzi o tylną szafy ścianę, i bez wystawiania na przód, przez co księga szpetnie, nie wsunięta i wisząca się być wydaje. Ta głębokość jednak jedynie dla wygody jednego ksiąg rzędu dostatek być powinna. W wielkiej bibliotece stawianie książek wedła, a co gorsza we trzy rzędy, jest smutną i nigdy dosyć nie opłakaną potrzebą. Lepiej dać pokój piękności, że książki tylko ściany przyodziejają: lepiej mówię po środku sali szeregi pułek nastawiać i w nich książki nałożyć, aniżeli je w kilka rzędów ładować. I urządzenie pułek dla oszczędzania miejsca, bywa rozmaite, że czasem dwu rzędowe głębsze i brzeżne różnie szykować się dają, lecz dla wielkich bibliotek nie ma w tym dogodności. Największa dla nich dogodność, gdy pulki można łatwo, wedle potrzeby, podnosić lub zniżać, aby mogły być książki od naciskania ich bezpieczne i mieć dosyć nad sobą wolnego miejsca, aby mogły być z miejsca uniesione lub wychylone, i bez tarcia wyciągnięte.

8. Co do samych książek, to naprzód do uczynienia jest uwaga, że powinny być oprowadzone, a do tego dobrze. Wiele tedy zależy od introligatora, aby nie używał mącznego kłajstru, a tym sposobem nie

narażał książę na robactwo. Jakimkolwiek sposobem oprawia, ażeby nie zbyt ścisnął, ani zbyt rozwolnione sposzycie zostawiał; żeby jak najmniej obcinał. Książki, które na częstsze użycie narażane być mają, nie powinny mieć zbyt mocno nalepionego grzbietu. Pilności potrzeba, aby tablice starannie o jak najmniej w książkach łamane były. Każda zaś karta w książce, a mianowicie tytułowa, powinna być zupełnie osobna i luźna, do innych kart nie ma być przylepiana, bo takie niegodziwe przylepianie te karty niszczy. Oprawa będzie w skórę, albo w półskórę. Na grzbiecie najlepiej kiedy etykieta nie na przylepianej skórcie będzie, wybita, ale na pomalowanej części grzbietu, a jeśli ma być przylepiana, niech będzie ze skórki, a nie papieru. Jeśli się co w książce zepsuje, wypada niezwłocznie naprawić. Dla tego dobrze, ażeby bibliotekarz umiał podejmować intruzatorskie roboty i mógł sam nalepiać co się oderwie, rozedrze, oderwie, co odleci, odpadnie, odstanie: ponieważ w dobrym stanie utrzymywanie oprawy i kartek w książce, jest wielką książkę ochroną. Trzeba tedy postępować ostrożnie z samemi jej okładkami, i dla tego stawiać na półkach luźnie, aby łatwo było książkę wziąć i wyjąć; żeby stały wolnie i o swojej mocy, o siebie się nie tarły, a wszakże, nie były pochylone i na siebie nie waliły się, nie upadały, i nie były wykrzywione, bo to wszystko książkę psuje. Jeżeli książka ma leżyc, a mianowicie mająca w sobie sztychy, a leżyc ma długo, kłaść ją wypada sztychem na dół, ponieważ, mimo wszelkiego przysłonięcia, między karty wciska się kurzawa, a ta osiadając, pokrywa wierszek karty, lepić tedy, żeby tytuł i sztychy na spód wykręcone zostały.

2. Uporządkowanie.

LXXIV. Żeby w ogólności wiedzieć to, co się w bibliotece znajduje, każdą w niej książkę łatwo było znaleźć, trzeba wiedzieć, jak ustawić i spisać książki, jak rejestra, katalogi wygotować, i znaki, po którychby do książki trafić było można, pokłaść. W tej tak ważnej pracy, nie mało są podzielone zdania, a w samym uporządkowywaniu najjaśniej się pokazuje,

czyli mechaniczny sposób, czyli myślenia potrzebujący, obrany został. W obu razach mogą być popełniane niedokładności, które nazawsze szkodzą. Zeby tych niedokładności uniknąć, nie można być dosyć drobiazgowym i pedantem, a chociaż drobiazgowość i przysada jest niepotrzebna, wszelako stokroć gorsza niedokładność, a nawet szkodliwa. Szukane ułatwienia nie raz nazawsze utrudzenie sprawią; szukany pośpiech niedorzeczną spłodzi robotę, ponieważ nie przeczornie ubmyślane ułatwienia i nagłony pośpiech sprawić mogą szkodliwą niedokładność. Dla pośpiechu i ułatwienia braue bywają gotowe drukowane katalogi papierem białym przekładane, w nich notowano i dopisywano to, co się w bibliotece znajduje, a przytym ukazywały się dzieła, których w bibliotece nie ma, które w innej znajdowały się, albo w głowie ów katalog drukującego autora, a te dzieła poczytywano za dezyderata biblioteki. Dobre są takie notaty dla własnej wygody i ciekawości, ale byłaby myśl wielce dziecinna, gdyby kto mniemał, że podobna notatkowa wiadomość, jest katalogiem, albo że jest w stanie zastąpić potrzeby biblioteki posiadania należytych katalogów. Również niegodny jest pośpiech, gdy, aby zżyć różnej wielkości kartki, małe a nierówne, poodzierane i czym innym zagryzmolone świstki, są do spisywania używane; gdy tytuł zbytecznie skraccany, nazwiska pisarzy niedbale zapisywane ich imiona opuszczane; gdy wydanie i miejsce druku i wielkość książki nie będzie wypisana. Taka robota jest niedołączna, nie warta i daremna, a często szkodliwa. Nie mówię już o takich, w których ostatnia piszących nieprzezorność, nie umie znaleźć tytułu, tylko siakie takie z niego wychwyci wyrazy, od kaprysu i wygody swojej przemieni go, inne na jego miejsce podstawi wyrazy, o takich nie mówię, z takiego opisania książek nie szukaj, bo ich nie znajdziesz.

Ze przed wszystkim katalog aheadsłowy jest potrzebny, a regestr repozytorjalny dogodny, na to każdy przyzwoli: czyli jednak potrzeba spisania systematycznego, i czyli ustawienie systematyczne jest istotnie przydatne? o tym wielu powątpiwa. Jeżeli systematycznie, to jest przedmiotami rozłożysz bibliotekę, masz przyjemniejsze dla myślącej głowy

wejrzenie, ponieważ patrzący na rozkład przedmiotami, od razu zasób biblioteczny okiem wymierza i przenika, i łatwiej go wyrozumié, aniżeli gdyby przeglądał jakie notaty. Przez takie na przedmioty rozstawienie biblioteki i użycie jej łatwiejsze. Jakiego to przypadku potrzeba, żeby w odmętym rozstawieniu, bez podziału na przedmioty, żeby się znalazło razem dzieł kilka takich, jakich wypadnie potrzeba. Nader często bywa, że gdy kto razem kilku dzieł zapotrzebuje, że ich potrzebuje z jednego przedmiotu. Będzież tedy bibliotekarz w odmętowym biblioteki ustawieniu, latał po nie z sali do sali, z drabiny na drabinę? Liłości godzien los bibliotekarza, jeśli tylko od katalogów i ich mechanicznego użycia zależy! Nędzny taki, który jedynie z katalogów mądry, jeśli ograniczonéj, nie mówię pamięci, ale głowy, nie sam przez się nie wie, nie głową nie działa. Wieleż to ułatwienia, z lokalnej pamięci i szczęśliwego objęcia! Rozgatkowanie i odrębne według przedmiotów ustawienie, takiemu wolnemu pamięci działaniu i rozumieniu i pojęciu co jest w bibliotece, niezmiernie ułatwia, a skoro bibliotekarz głową swoją bibliotekę opanuje, takie przedmiotami rozstawianie w jego ciągłym bibliotecznym działaniu, codziennie wielką mu pomoc przynosi. Jeżeli tedy poważecznie przyznana jest nieodzowna potrzeba abecadłowego katalogu, a od wielu przyznawana jest użyteczność systematycznego, systematyczne podług przedmiotów książek rozstawienie, jest jeszcze więcej użyteczne, a nawet potrzebne. — Pożytek z tego, po wielu uporządkowanych bibliotekach, w różnych zdarzeniach poznać się daje, a potrzeba tego najlepiej daje się uczuć wtedy, gdy bibliotekę, ze stosów, z nieładu, nie spisaną lub źle spisaną uporządkowywać wypadá. Manipulacja uporządkowania jest bardzo długa, wiele czasu, wielu lat potrzebująca. Żeby tedy na wiele lat biblioteki, jak to bywało nie zamykać, najlepiej zacząć od rozłożenia i rozstawienia na przedmioty. Rozłożenie i rozstawienie takie, niezmiernie krótszego czasu, niż spisanie wymaga. Po takim rozstawieniu, dalsze spisywanie zwykłym powolnym trybem pójdzie, a tymczasem biblioteka do pożytku otwartą być może, bo za pomocą logicznego porządku, lokalną pamięcią swoją i objęciem,

bibliotekarze w bibliotece panują. To otwarcie jej wprowadzie mitręży spisywanie i dalsze porządkowanie, ale ją wiele lat przędzój pożyteczną czyni.

Z tych tedy uwag i doświadczenia, wynika, że ustawienie, spisanie, poznaczenie, katalogowanie, są działania, które nie razem w odmiecie, ale z kolei dopełniać trzeba. Bo trudno przewidzieć, jak zamiast mniemanego przyspieszenia, jak w lat wiele robota zaciągnąć się może, mianowicie jeśli jakim przypadkiem, nowy wzrost biblioteka nabędzie. Trudno odgadnąć, przynaglając, jak cała robota z czasem nieużyteczną staje się, skoro w dokładności chybioło będzie. Ma ona być przecie trwałą, wieczystą.

LXXV. Srodki uporządkowania biblioteki rozważać będziemy w tym porządku: 1. ustawienie, u-
szykowanie rozłożenie książek, 2. spisanie ich, 3. po-
znaczenie, 4. wygotowanie katalogów.

1. Ustawienie. = Rozłożenie, rozstawienie i u-
szykowanie w szafach, stosownie do przedmiotów, znajduje trudności większe, aniżeli utworzenie spi-
sania systematycznego. W spisaniu zachodzą tru-
dności, że nie wiadomo do jakiego oddziału dzieło od-
nieść. Nie jedno dzieło, równie przyzwolicie umie-
szczone być może i powinno przy historii naturalnej
jak przy geografii, przy historii politycznej lub ko-
ścielnej; o pojedynku, jeden wstawi do prawa, inny
do filozofji moralnej, inny do theologii moralnej. Tru-
dności, a często zdecydowane niepewności takie, w ka-
talogach, załatwiają się wielorakim cytowaniem, czyli
powtarzaniem tegoż samego dzieła i odwoływaniem
się do niego. W rozstawianiu i szykowaniu na pół-
kach, jedno tylko miejsce obmyślane być musi. Raz
zdecydował się szykujący na to, a drugi raz czy trafi
na swoją decyzją? dajmy, że wstawi między miscel-
lanea, czy przypomni sobie, że tam stoi? — Utrudza
w rozstawieniu rozmaitość form, gdy z porządku wy-
padałoby, żeby folio stało obok 12mo. Mniejsza o to,
żeby się to nie podobało oku, więcej szkoda marno-
wać miejsca przez podobne niedorośliwych książek z fo-
liami mieszanie, więcej w tym niewygody i szkody,
bo folio łatwo na tak maleńką książeczkę pod pachą
jego stojącą pochyła się, a przez to psuje się, gdyż

książki luźnie o swojej mocy, wspólną siłą swoją wspię-
rane, stać powinny. — Utrudza też nie mało, kilku
razem w jedno wolumen opracowanie, ile gdy bardzo
różnych przedmiotów dzieła, w jedną księgę wpako-
wane zostaną. Rozrywać wszystkie a wszystkie wo-
lumina takie, byłoby narażać bibliotekę na próżne
koszta: pomimo nieodzownego rozerwania wielu, wiele
takich woluminów pozostanie. — Naostatek utrudza
często miejsce, szafy, do których stosować się trzeba,
a które rzadko wedle potrzeby dogodne uzyskać może.
Ztego wszystkiego wynikają różne obserwacje.

a. Rozkładać nie z tytułów dzieł, bo dziwne i
śmieszne wynikałyby mieszanki, (w które niekiedy
trudno nie popaść), *Dormi secure*, nie należy do diäte-
tyki, ale równie jak, *Biga salutis* do kazań; *De missis*
dominicis nie jest rzecz o mszach; *Wolfa Museum der*
Alterthums Wissenschaft nie należy ad antiquitates;
Tomasza Cantipratenskiego, *bonum universale de pro-*
prietatibus apum, nie się nie ma z pismami o pszczo-
łach; *Zejdlera Buchhinder Philosophie*, najmniesz z nich
z filozofją związków nie má; i bez końca takich jest
zdarzeń. Trzeba wejrzeć wewnątrz dzieła, do jego
regestrów, odczytać kilka kart, kilka miejsc, prze-
rzucić go i w całości rozpoznać, tak, żeby nie z ty-
tułu, ale z tego, co się we środku znajduje znane
było. I tak, zdarzy się kłopot, gdzie go pomieścić?
poszukiwanie po systematycznych katalogach niekiedy
dobrą myśl do udecydowania się podaje.

b. Rozkłada się, klasyfikuje się naprzód w o-
gólniejsze oddziały. Dopiero z tych w ogromiejsze
poddziały i stopniami w coraz ściślej sze szczeguły.
Jeżeli jest miejsce za szczupłe do działania klasyfi-
katorczego, a tym bardziej, jeżeli nie ma go tyle, aby
wszystkie bibhoteczne księgi wszafy porozstawiać się
udało, w takim razie, niektórych przedmiotów upo-
rządkowanie do dalszego czasu odkładane być musi,
tego przedmiotu księgi, składają się na stósy, aby na
nich odleżały się, dopóki się dla nich miejsce nie
rozwinie. Choćby zaś najprzestrzeńsze do klasyfiko-
waniu jest nieodzowne, a tym potrzebniejsze im li-
czniejszy jest zbiór ksiąg. Klasyfikowanie w rozsta-
wieniu dopełnia się z dokładnością i ściśłością ile mo-

żna jak najdalej pomknąć. Poniekąd atoli, że tak powiem, z grubszego, w sposobie takim, aby co do ogółu i w rozstawieniu użyć się dających szczegółów, zgodne było z systematem, w jakim katalog systematyczny ma być ułożony, ponieważ ksiąg samych rozklassyfikowanie, tak jak w katalogu dopełnione być nie może. Jednak przy tym działaniu, ogólne przedmiotów rozgraniczenie, z całą ścisłością pojęte, na haczeniu być powinno. Wolny być może bibliotekarz na półkach swoich od logicznych szyków i skrupulatnej ścisłości, dość mu na tym, że ma historią polityczną, historią naturalną, filozofją, matematykę, lingwistykę: podług tych ogólnych klass i tytułów rozkłada cały ogrom. Szykując takie działy, dla swojej wygody, zbliżając się zawsze do pomyślanego na przyszłość systematu, tworzy oddziały i poddziały, nie zbyt drobiazgowo, ale w miarę mnogości książek, które klassyfikuje mnożone, a to dla tego, aby sobie tą drogą poszukiwanie i zrozumienie zbioru ułatwić. Gdyby bowiem w wielkiej bibliotece, prawo, filozofją, teologją, historją pooddzielawszy nie dbał o wyszczegulowanie na oddziały i poddziały, na coby się taki rozkład na przedmioty przydał? Patrzałby na kilkadziesiąt tysięcy, historycznego przedmiotu zbiór i cóżby z tego rozumiał? gdzieby co znalazł? W klassyfikowaniu i rozstawianiu, oddziały i poddziały różnie daleko pomykane, są nieodzowne. A kiedy pomyślany jest pewien system, wtedy w rozstawianiu na półki, wciskanie jakich wyjątków dla swojej satysfakcji, albo ułatwienia, będzie albo śmieszne, albo szkodliwym odmetem. Takimi pospolicie bywają chronologiczne, drukarskie, miejsca, autorów, tytułowe excepcje. Tego wszystkiego nie ma, gdy jest pomyślany system. Śmieszne jest takich szczegółów wciskanie. Może ci być przebaczone, gdy jednego języka grammatyki, dykjonarze, gdy logiki, dialektyki, mając wzgląd na tytuły, tożsamość przedmiotu i mnóstwo tego rodzaju ksiąg, abecadłowicie rozstawisz, ale w rozstawionej systematycznie bibliotece rozpowszechniać abecadliwość, jest niedołęstwem, jest żakostwem. — Dobrze jest, kiedy w takim systematyzowaniu, jak najmniej jest wyjątków, bo wszelkie excepcje rozłagnienie sprawiają; a zatyłm ntrudzają. Inkunabula, osobliwości,

narodowe dzieła, starożytni, elzewirowie, aldinowie, dykcjonarze i tym podobne wyjątki, i od wyjątków praktykowane wyjątki, stają się często tak wygodne, tak potrzebne, jak przy wielkiej potoczne, boczne, (Neben-Bibl.) biblioteczki, bez których nieraz biblioteki obejść się nie mogą. — Lecz o systematach, co one w bibliotekarstwie znaczą? wspomni się niżej jeszcze przy katalogowaniu.

LXXVI. c. Format. Jest to słusznie przyjęte, stawiać większego formatu księgi u dołu, mniejszego u góry. Zład w każdym oddziale, lub nawet poddziale, dzielają się księgi najwięcej na cztery rozmaitości. Małe 12mo, 16mo i mniejsze razem. — 8vo, do których i 12mo majori i querquarto i median 8vo razem. — 4to a z nim quer folio, a nie raz 8vo majori lub median 8vo, albo i małe folio przystojnie mieszczą się razem. — foliały większe lub mniejsze, a w nich bardzo wielkiej objętości foliały, nie raz nie małą niedogodność w ustawianiu sprawia. — Rozróżnienie takie robi się jedynie tylko dla oka i miejsca. W każdym tedy razie bibliotekarz śmiało mieszać może formaty, 4tanty z 8vami, lub 8tawą z 4tantami; wysokie quartanty z mniejszemi foliałami, patrząc jedynie na wzrost książek, aby jedna przy drugich nie wyskakiwała zbyt znacznie, a inna mała przy szeregu wielkich, nie płażała zbyt poziomie, a przez to nie osłabiała prostujących szyków. Format tedy nieodzownie rozrywa, płące i cokolwiek wichrzy pomysłany systemat i praktykowane przedmiotowe rozstawienie. Ma się wzgląd na niego, dla oszczędzenia miejsca, wygodę książek, bo te wygodę potrzebują, i dla wejścia. Lecz gdy bibliotekarz baczny na swoją wygodę i na dokładność, wtedy naoczność nie ma go zbyt znacznie troskać. Zręczny bibliotekarz wszystkie te sprzeczności kojarzyć i w harmonję wprowadzić potrafi. Wymiarkuje przedmiot jaki w jaki format najbardziej okwituje, w tym formacie książkę, rozwinięciu sobie wyszczegółowanie oddziałów i poddziałów, tak, że ustawione niżej lub wyżej formaty będą do nich suplementarne.

d. Kiedy się zdarzy w jednej księdze, to jest w jednym woluminie razem kilka dzieł oprawnych,

pierwsze dzieło na czele innych umieszczone, niech decyduje o tym, gdzie tę książkę na półkach pomieścić. Inne dzieła za nim będące, tymczasem tkwić mogą w dorywczej pamięci bibliotekarza, w rozkład przedmiotowy wejść nie mogą, i w żadnym innym szyku umieścić się, dopóki pisanie ksiąg nie nastąpi, które i środki poszukiwania takich zamaskowanych dzieł wskaże. Broszury, drobne książeczki także pilnie na przedmioty i poddziały rozklassowane, wkładane będą w puzdra lub futerały, które przyzwolite miejsce między książkami, stosownie do przedmiotu i oddziału, znajdą. Defekta na ustroniu odstawiać, aby łatwiej o ich skompletowaniu pamiętać.

e. Szykować przedmiot i wielotomowe dzieła z góry do dołu, czy z dołu do góry, z lewej do prawej, czy z prawej do lewej, jest rzeczą zupełnie dowolną. Szykujący od dołu zwykle poczynają od prawej ręki do lewej i tak w górę z półki na półkę postępują, ten szyk Niemcy polubili. U nas łatwiej się rozumie z góry na dół i od lewej do prawej ręki ustawianie, na półkach, tak jakbyś co czytał lub pisał na szafie po linjach. Wreszcie, co się komu podoba, to tylko na hacznosci mieć należy, ażeby obracać sobie sposób szycowania we wszystkich szafach rowny i jednolity: bo jeśli zechcesz jakiejś różnitości zaprohować, doznasz niedogodnego spotkania się ksiąg, a z czasem takiego przypadkowego odmiętu, którego nieprzewidzisz, który się opisać nie da, a będzie prawdziwy nieład podniecał.

f. Stawiać księgi nie tylko luźnie, ale tak, żeby przybytek łatwo mógł być przystawiony i w miejscu swojemu włączony, żeby jednak przytym luk próżnych nie było. Ponieważ zawsze znajdują się w bibliotekach niejako w przedmiotowaniu excepcje, muszą być przynajmniej miscellanea, encyklopedje, opera, akta, journalistyka i tym podobne objekta, te można oddziałami rozpraszać po bibliotece, sadzić pomiędzy przedmiotami. Takie bowiem, skoro zbiór przedmiotu jakiego mnoży się, i rozkurczenia potrzebuje, łatwo precz odjęte, a indziej przedstawione być mogą, otwierając miejsce dla rosnącego przedmiotu.

g. Dobrze się obeznać z miejscem, wymierzyć okiem i swoją przenikliwością: sale, szafy i półki. Są

przedmioty, które w pewne formaty okwitują. Biblję, ojcowie, koncylja, bullarię, teologia scholastyczna, komentarze nad pismem świętym, potrzebują wiele miejsca na foliały, cale mało na oktawa. Przeciwnie sztuki mówne: belles lettres, drammatyka, i wiele części sciencyficznych, które więcej dzisiejsze pióra zajmują, są pełne okławów, a ledwie jakie foliały. Archæologia, historia naturalna, budownictwo, mają wiele foliów. Geografia kłopotliwie wielkimi foliałami. W historii, w pisarzach starożytnych formatów jest cale równa wymierność, jedno nad drugie nie przemagają. Ale te obserwacje rozciągać należy do oddziałów i szczuplejszych poddziałów; do zbioru, jaki się przypadkiem z przewagą jednego formatu utworzył. Trzeba tedy dobrze wymiarkować lokal, wymoderować jeśli są ruchawe półki, nie żałować sił swoich, poruszać po dwa i trzy razy i cale szafy, i cale nawet sale, nie wzdragać się przenieść, lub usunąć jaką partję, choć znaczną, a to żeby dogadzać oku, a więcej dla tego, aby korzystać z niéjsca, a mianowicie gdy ciasno. Do zadziwienia bywa, jak znikną książki, które, zdawało się, niepodobieństwo było pomieścić, które w innym szyku, niezmiernie niéjsce zajmowały.

h. Przystępując do klasyfikowania biblioteki, wypada ile być może wczesno, obrany przez się system pojąć. Mimo najlepszego jednakże pojęcia jego, zastosowanie jego do stawienia ksiąg wymaga wprawy. A chociaż najlepszej nabędzie się wprawy, dobrze jest notować w książce na jej okładkach wewnątrz do jakiego przedmiotu, oddziału, poddziału, albo i drobniejszego wydziału jakiego należy. Zanotowanie to wczesno zapewnia stałe dla książki pomieszczenie, tak, że wyjęta, nazad łatwo w swój porządek włożoną będzie, bez nowego jej wertowania i obmyślenia, albo niepewnego przypominania sobie, gdzie pomieszczoną była?

i. Klasyfikując i rozstawiając książki, tłumnie się zbiegają do siebie dublety i z nimi nie mało jest zachodu. A naprzód pilności wielkiej, ażeby się nie dać złudzić pozorami. Bywają bowiem tytufy tak dalece do siebie podobne, tak dalece też same, że w nich jeden lub parę na oko nieznacznych wyrazów wyjawiają, że pod jedną maską, cale inne są dzieła. Pilne przeto

rozpatrzenie się w tytule odkrywa inne wydanie dzieła, inny rok druku, inne miejsce, innego drukarza, innego księgarza; niekiedy na końcu dzieła te rozmaitości dostrzec się dają; niekiedy z kart pośrednich, z pilnego wyrazów porównania odmiennosc edycji daje się poznać. Ponieważ bywają przedrukowania, karty w kartę, takiegoż zupełnie druku, ale względ na nie biblioteka daje i nie może ich między dublety odrzucać. Nawet gdy w jakim egzemplarzu zdarzy się drukarski warjant jaki, lub coś osobliwego przez dopiski, zapiski, to również obserwowane być ma, to nie są dublety. — Powtóre przeświadczywszy się z zupełną pewnością, że mam przed sobą podublowane egzemplarze, przebieram, który z nich ma w bibliotece pozostać, które w dublety odrzucić. Czerstwość, ochrona, nie na jedno wejście zadecydowane być mogą, pod piękną okładką może się znaleźć defekt. Przetrząsnąć trzeba do najmniejszej kartki księgę, która w bibliotece ma pozostać, i przeświadczyć się, że nie brakuje żadnej, ani kartki, ani sztychu, ani tablicy, ani rejestru, ani erraty, ani jakich przydatków. Przeczyszczanie takie bibliotek z dubletów, przy klasyfikowaniu i ustawianiu ksiąg nieodzowne, nie raz więcéj czasu zmitręży, a niżeli samo rozkładanie.

LXXVII. 2. Spisywanie. Potrzebne są lub przydatne katalogi alfabetyczne, repozytorjalny, systematyczny, językowy, typograficzny, chronologiczny, narodowy, geograficzny, miejscowy, ażeby w tym rozmaitym sposobie można wiedzieć co biblioteka posiada, co się w niej znajduje. Żeby te szczególne widoki rozpoznać, wypadaloby, na każdy raz takowej potrzeby, książki w coraz inne oddziały, w coraz inny szereg, w coraz inny porządek przedstawiać, wypadaloby nieraz nie jedną księgę mieć zarazem na wielu miejscach, mieć ją przy fizyce i matematyce, przy autorze i tłumaczu, przy języku i drukarzu; a że często razem są księgi w jednej okładce, a zatem toż wolumen w kilku i kilkunastu miejscach. Słowem, potrzebna jest wielka książek ruchawość, ażeby każdą wszędzie mieć na zawołanie, a miejsca przytym nie zawalały. Tymczasem najmniejsze nawet 16mo, 18vo, 24to, 32do, jest nie ułamek i miejsca potrzebuje, otwie-

rane i zamykane być musi, tak, że księgi przez się żadnym sposobem tej lekkiej ruchawości zadość uczynić nie zdołają. Ta z ich natury wynikająca trudność, zafatwia się przez ich spisywanie na kartkach, na cedułkach. Cedulka, będąc tylko kartką, świsłkiem, jest łatwego ruchu, snadno z miejsca na miejsce przenoszona, przerzucana. Żeby jednak zadość tej posłudze uczynić, coraz księgę samą, ile można, zupełnie zastąpiła; zapisana i opisana na niej księga, ma być tak opisana, ażeby z jej zapisania i opisu, jej postać, wielkość, i całe wejście, cała jej fizyognomia, z tytułu i druku, wybitnie i jasno wydana była. Tym końcem liczne są obserwacje, a daleko liczniejsze wydarzają się trudności.

1) Na cedulki, biorą się kartki papieru, ani zbyt wielkie, ani zbyt małe, najwięcej ćwiartkowe, albo półćwiartkowe, jeśli papier jest wielkiej ręki. Papier powinien być dobry. Wiotki albo cienki, nie tyle wytrzyma, co tęgi. Atrament niemniej dobrany być winien, aby nie żółkł, nie był hlady. Bo się wielka praca robi, na długi i rozmaity użytek. Pisać wyraźnie, bez ogonów, piśmem więcej muijszym niż większym, bo na wielkie nie byłoby dość ogromnych kart; pisać więcej stojącym piśmem niż pochyłym, bo pochyłe muij czytelnę; a pisać wyraźnie, literami dobrze odróżnionemi, więcej odosobnieniami niż wiązaniem, bo wiązanie nieczytelnym piśmo sprawić może.

2) Tytuł dzieła wypisuje się na cedula wiernie, tym samym językiem, jakim jest na czele, tąż samą ortografią, szanując nawet omyłki, które żeby się nie zdawały być cedulkowemi omyłkami, dobrze jest ohok takiej omyłki, przyłożonym w nawiasie wyrazem (sic), albo po polsku (tak), ostrzec o pewności jej exystencji. Charakteru gockiego czyli niemieckiego, (ponieważ ten jest łacińskiego, niemitym dla oka, przekształceniem), nie ma co na cedulkach zachowywać. Piszę się zwykło italiką, literami łacińskimi. A zapisując na cedulkach dzieła niemieckie, niemieckimi pokrzywionemi literami drukowane, albo takie, które starym scholastycznym, gockim piśmem drukują się: notować w nawiasach (lit. Germ. albo Niem.) albo (lit. Goth. czy Gocki). Innych języków greckiego, hebrajskiego, arabskiego i tym podobnych tytuły, wła-

snymi ich literami wypisują się. — Tytuł wypisuje się całkowicie, z wymienieniem autora, tłumacza, objaśniacza, lub wydawcy, w porządku jak jest na tytule. Miejsce wydania, drukarz lub drukarnia, tego co słożył, u kogo się znajduje, rok wydania, a ten, w tym sposobie, w jakim jest rzeczywiście wyrażony, czy arabską, czy kościelną liczbą, czy słowami, czy jakimś bądź sposobem. Jeśli rok wydania nie arabską liczbą, tylko innym sposobem wyrażony, przy wiernym roku przepisaniu, powtarza się tenże rok liczbą arabską w nawiasach. Jeśliby właśnie taki rok lub cokolwiek na tytule w nawiasach znalazło się, przepisując ten nawias na cedulce, wypadł dołożyć przestrożkę (sic), (tak), dla uwiadomienia, że to, co się w nawiasie znajduje, nie jest jakim, piszącego cedulę objaśnieniem, ale się rzeczywiście na tytule znajduje. Jeżeli tomowe dzieło wychodziło w przeciągu lat wielu, pisze się rok tomu pierwszego i ostatniego; a jeśli w różnych latach wyrwczto tomy wychodziły, albo egzemplarz złożony jest z tomów przedrukowanych w międzanych latach, rok każdego się osobno odznacza. Podobnie jeśli tomy różnych autorów, tłumaczy, wydawców, te od różnienia, wyszczególniają się.

3) Wyrazić format księgi, który się poznaje za pomocą signatur, spozytów lub szramów w papierze. Ogólną liczbę tomów, części, notując pierwszy i ostatni, albo jakie są, gdy wszystkie na świat nie wyszły; notując liczbę ksiąg, czyli woluminów w wiele ich dzieło oprawione. Obliczyć i zapisać liczbę kart li czbowanych i nieliczbowanych. Wymienić czy są tablice, sztychy, i wiele ich. Egzemplarz biblioteczny czy nie jest pergaminowy, na welinowym papierze? Wymienić nawet oprawę, jeśli na to zasługuje.

4) Ceduły takie pospolicie bywają kratkowane w postaci tablicy, aby prócz całkowitego tytułu, osobno jaśniało nazwisko autora, drukarza, miejsca druku, roku, format. Jakożkolwiek tablicowanie powiększa objętość ceduły, wszelako dogodne jest takowe powtarzanie, ponieważ to wszystko prędzej w oko wpada. Można też łatwo przez podkreślanie, czarno, czerwono lub innym kolorem autora, wydawcy, drukarza, miejsca, na to oko zwrócić i to wydatnym uczynić. Rok przez liczbę arabską, przez się oko uderza. Format nie tru-

dno wyosobić, żeby go od razu dostrzec było można. Tak, że bardzo uokładnie i dogodnie, na cedułkach książki zapisywać można, choćby te cedułki nie były potablicowane.

np. Histoire de la décadence et de la chute de l'empire Romaine. Traduite de l'Anglais de M. Gibbon par M. de Septchènes (T. I. II. III.) par M. de Cantwel de Mokarky lieutenant de maréchaux de France (T. IV.—XI. XVI. XVII.) par D. M. et revue par A. M. H. B. (T. XIII.—XV) par C. et D. M. revue par A. M. H. B. (T. XVIII) à Paris chez Moutard imprimeur libraire de la Reine...: MDCCCLXXIX (1779) avec approb. et priv. du Roi (T. III. IV.) chez Moutard imp... lib... de la R. Le Tellier libraire MDCCCLXXXVIII (1788) (T. II.) MDCCCLXXXIX (1789) (T. V.—IX.) MDCCXC (1790) (T. X.) chez Marsdan libraire 1795. (T. I. XI. XIII—XVIII.) 1794 (T. XII.) 8vo maj. Tomów I—XVIII. pp. 455 do 500, ale T. V. pp. 542. T. III. pp. 563 T. VIII. pp. 571. T. I. i II. pp. 581. 584 nadto w każdym pp. I—VI. a w T. I. pp. I—XVI. Voluminów 1—18.

LXXVIII. Tytuł zawsze w swoim porządku zostać powinien. Ale mnóstwo tytułów, są nadto rozwlekłe, bywają obarczane przydatkami, bez których snadno dzieło poznać, bez których obejść się może. Takie zasługują na skracanie. W skracaniu, jedynie tylko proste wyrazów opuszczanie, czasem przerywanie nastąpić może, naznaczywszy kilku kropkami miejsca, w których wyrazy lub sylaby opuszczone zostały. Dla żadnych zaś powodów, nie na przód lub na koniec, w kolei wyrazów tytułu przekładać się nie godzi; nie do niego przydawać, nie w nim odmieniać; wyrazy na cedułkę zapisane i zakończenia ich grammatyczne powinny nietknięte pozostać. Jedno opuszczanie wyrazów jest dozwolone, tak jednak, ażeby sens i całość tytułu i wszystkie oznaki, wyrazy, odznaczające fizyognomią dzieła w całości pozostały. Opuszczanie takowe, może być różnie daleko pomknięte, a lepiej jest mniej być ochoczym w opuszczaniu, aniżeli nazbyt łatwym. Opuszczanie miejsce mieć może:

- 1) W samych tytułach przedmiot dzieła wyrażających. W tym razie zbytkiemby było wypisywać mieszczące niekiedy pochwały, niezmiernie drobiazgowo i rozwlekłe wyliczanie, co się w dziele znajduje, wyszczególnienie co się w jakim tomie mieści.
- 2) Przy autorach, tłumaczach lub wydawcach, imiona, nazwisko i miejsce jego urodzenia, jego przy-

domki są całkowicie na cedulach wypisywane, ale obok pomieszczone wielmożństwa, tytuły i pochwalne wyrazy, nawet literackie, obowiązki, zatrudnienia, tytuły i honory, całkiem opuszczane być mogą, a przynajmniej w wypisaniu mocno redukowane.

3) Podobne opuszczanie dopełnia się, przy osobach łączących nakład, przy drukarzach, drukarniach, pozwoleniach dedykacjach, gdy są w tytuł wciągnięte, albo tytuł w nich zatopiony.

Przykłady:

Traits historiques concernant les superstitions des anciens peuples, la divination et le prétendu art magique, Avec les différentes interprétations données aux Cartes à jouer pour s'en amuser en société, ou les tirant au hasard, au nom d'une ou de plusieurs personnes. Varsovie. Chez P. Dufour, Conseiller Aulique de S. M. le Roi de Pologne & Direct. de l'Impr. du corps Royal des Cadets. M.DCC.XC.IV. (1794) 8vo T. I. i II. razem pp. 455.

Można nieco skrócić: *Traits historiques concernant les superstitions des anciens peuples,.... Avec les différentes interprétations données aux Cartes à jouer.... Varsovie... Chez P. Dufour... M.DCC.XC.IV. (1794) 8vo T. I. II. p. 455.* — ale na wielką bibliotekę skrócenie takie na cedule już jest za zbyt czyste, kiedy całkowite tego tytułu na cedule wypisanie wcale zbyt czystym nie będzie.

Joan. Christophori de Jordan, S. R. M. Hungariz & Bohemiz Consiliarii Bohemici Aulici, De originibus Slavicis, opus Chronologico-Geographico-Historicum: Ab antiquitate literis nota, In Seculum usque Christianum decimum: Ex fontibus ipsis antiquis Scriptorum tum Romanorum tum Græcorum, Et ex historiis Variarum aliarum Gentium, Ad res Slavicis illustrandas facientium, deductum; In Tomos II. divisum: Quorum prior Introductionem in origines Slavicis Nec non Conspectum Generalem in totum opus, et Indicem triplicem, Chronologicum, Geographicum, & Historicum continet. Viindobonæ. Typis Gregorii Kurtzbück, & Joan. Jacobi Jahn, Univ. Typogr. MDCCXLV. (1745) folio T. I. pars I. pp. 247, indexów i tytułów kart 42. T. II pars II. pp. 204. pars III. pp. 199. Pars IV. pp. 316. (zewszystkim pp. 1052.) T. I. II w woluminie jednym.

Mocno się skracać daje: Joan. Christophori de Jordan.... De originibus Slavicis, opus ... Ex fontibus... deductum... Viindobonæ. Ale na wielką bibliotekę tak pisać ceduły, byłoby nieprzyzwoicie i ostatnim jej niedołęstwem, a cała robota byłaby nie warta.

Zwierząt domowych i dzikich osobliwie krajowych, Historii naturalney początku i gospodarstwo. Potrzebnych i pożytecznych domowych, chowanie, rozmnożenie, chorób leczenie, dzikich łowienie, oswoienie, zażycie. Szkodliwych zaś wygubienie. *Tom I. z figurami o zwierzętach ssących* przez X. Krzysztofa Kluka Kanonika Kruswickiego, *Diekana Drohicckiego, Proboszcza Ciechanowieckiego* w Warszawie 1795. w drukarni J. K. Mości i Rzeczy wspólnej u XX. Scholarum Piarum. *Tom II o Ptactwie* 1797. *Tom III. o Gadzie i Rybach* 1798. w drukarni XX. Scholarum Piarum. *Tom IV. o Owadzie i Robakach za pozwoleniem zwierzchności przedrukowany 1802*

☛ **Drukarni Xięży Piłarów.** 8vo T. I. pp. 424. kart 4. tabell 5, T. II. pp. 406 i kart 5, tabell 6, T. III. pp. 304. i kart 4, tab. 5, T. IV. pp. 499 i kart 6, tab. 9.

Nawet w wielkiej bibliotece, to co jest tutaj kursywą odróżnione, na cedułe śmiało opuścić i skrócić można.

Janina Zwycięzkich Tryumfów dziełami y heroicznym męstwem Jana III. krola Polskiego Na Mârłowym Polu nayasnieyszy Po przeżamanej Otomáńskiej y Tátárskiej potencji. Nieśmiertelnym wiekom do druku powtore podany. Przez Wiernego niegdy Sługę Najasnieyszego Máj-łstwu. Jakuba Kazimierza Rubinkowskiego Sekretarza, Rayce, Burgrábięgo J. K. M. y Post Magistra Toruńskiego, w Poznaniu w Drukarni J. K. M. Collegium Poznań: Soc. JESU: Rokũ Pań: 1744. 4to signatur A—Z, Aa—Qq, zewszyskim kart 322. (byłoby pp. 644.)

Z tego słusznie wypuścić na cedułe można wyrazy: Nieśmiertelnym wiekom. Lecz: *do druku powtore podany*, są wyrazy tak istotne, że przy największym skracaniu pomijane być nie mogą. Dalej dosyć będzie tak: Przez.... Jakuba Kazimierza Rubinkowskiego.... w Poznaniu w Druk.... J. K. M.... S... J.... 1744. etc., wszakże nieźleby nie skąpić pióra i na tytuły Rubinkowskiego.

Patriz reipublicæ literariæ Sarmatis Amazonibusque eruditis Josephus de ducibus Prussii Princeps S. R. J. Jablonovius Dapifer..... Museum Polonum seu collectionem in regno Poloniæ et M. Duc... Lit... scriptorum eruditorum et edendorum opus bipartitum dicat Tomus I. Tomus vero II. complectitur alios Polonos et Polonas supplementum Alphabeticum tum eos qui de Poloniæ regno variis idiomatis scripsere Leopoli Typis S. R. M. Collegii Societatis JESU. 1752. 4to pp. 298.

Mniemam, że ów z dedykacji wyciągnięty tytuł, przyswoicie jest tak skrócić.

Słowem, że w porządných bibliotekach w zapisywaniu książek na cedulach, nie ma potrzeby występować z całą bibliograficzną przesadą, ale też nie godzi się tak redukować tytułów, jak redukowane bywają w katalogach.

Przed wszystkim, cedułkowe książek zapisywanie, má służyć do ułożenia katalogu abecadłowego. Same nawet ceduły mają służyć do poszukiwania książ w bibliotece, a zatym abecadłowym porządkiem ułożone być mają. Wypada więc na ich czele zapisać wyraz, w całości lub w części, jako skazówkę do porządku abecadłowego. Wyraz ten, jedynie tylko z samého tytułu obrany być może, a to jedynie tym tylko sposobem:

1) Gdzie jest na tytule wymieniony autor, tam jego nazwisko czy prawdziwe, czy zmyślone, cedulą abecadluje.

2) Nie będzie autora, tylko tłómacz, objaśniacz, wydawca, wówczas nazwisko tłómacza, komentatora,

wydawcy, czy to prawdziwe, czy zmyślane, ale to, które jest wyrażone.

3) Będzie kilku pisarzy w tytule wymienionych, którzy do napisania jednego dzieła należeli: w takim razie pierwszy na ich czele pomieszczony, służy do porządku abecedłowego.

4) Zawsze się bierze do porządku abecedłowego nazwisko, a w ich niedostatku imiona, jak to bywa najczęściej w dziełach zakonników, swoim się imieniem, albo od świętego jakiego imienujących. Jeżeli nazwiska nie ma, bywa przy imieniu, albo i bez imienia, nazwanie od miejsca, w ówczas brać to uznanie za skazówkę abecedłową, np. Joannes Regiomontanus, chociaż wiadomo, że ten Jan nazywał się Müller, gdy stoi w tytule jego nazwisko nie znajduje się: to od miejsca Regiomontanus nazwanie jest abecedłowe. Podobnie: Karol (Sienkiewicz) z Kalinowki, Baptista Mantuanus.

5) Lecz z dobraniem nazwiska bywa kłopotu nie mało. Nazwisko bywa ułamkowo pierwszymi literami napoczynane, wymieniane, takie dopełnić się godzi i wypada. Znajdziesz na przykład Phil. Mel., jest to Philipp Melanchthon. — Będzie razem wiele imion i nazwisk i przydomków, i złąd wątpliwości jakie dobrać? Oswojony z nazwiskami umie je dobiierać. Na przykład Anicius Manlius Tarquinius Severinus Boetius, Caius Plinius Secundus, Salignac de la Mothe Fénelon, Anquetil du Perron, Torquato Tasso, Serroux d'Agincourt, Cervantes Saavedra, Schmidt Phiseldeck, Klamer Schmidt, Heller von Hellersperg, Andrzej Frycz Modrzewski, Szarzyński Sęp i t. d. Ustawicznie z tym tłumem spotyka się piszący cedułki. Dobrze oswojony z nazwiskami w dziejach piśmiennictwa umie się decydować, wiedząc co jak jest przyjęte. Niepewny w decyzji szuka po bibliograficznych i katalogowych dziełach jak jest przyjęto. A gdy sam się ma w doborze decydować, to całe powszechne prawidło służy nam, że z kilku nazwisk ostatnie służy do abecedłowej skazówki. Tym sposobem w tych przykładach jest Boetius, Fénelon, du Perron, Tasso, Agincourt, Schmidt, Heller, Hellersperg, Modrzewski, Sęp. Ale w tychże przykładach, jest Plinius, Schmidt Phiseldeck, Cervantes, gdzie nie o-

statnie nazwiska, ale uprzednie są abecedłowe. Nie Klamery, nie Phiseldeck, ale jeden i drugi w abecedłowym szyku są Schmidty. Trzeba nie raz wiedzieć jak, i poszukiwać jak. — Mamy też nazwiska z przydawkami von, de, la, du. W tym razie niemniej wiele trudności zachodzi, na przykład nie pisze się do abecedłowego porządku, Fontaine, Rochefoucauld, Mons, Alembert, Barry, von Haller, de Florian; ale La Fontaine, La Rochefoucauld, Van Mons, D'Alembert, Du Barry, Haller, Florian. Tego wszystkiego nie raz poszukiwać trzeba, jak jest używane. Miewamy i takie nazwiska, które są z dwóch składane, znakiem łączenia związane, takie z dwóch wyrazów złożone nazwiska uważają się za jeden wyraz i nazwisko, tak, że pierwsze w nim jest abecedłowe, jak na przykład: de la Curne de Sainte-Palaye, Sainte-Croix, Glutz-Blotzheim, Choiseul-Gouffier, Mac-Kenzie, Olivieri-Giordano. (jest SaintePalaye, etc., a nie Palaye, Croix, Blotzheim etc.

Do powyższych warunków jeszcze kilka przykładów przytoczmy. — Andrzeja Frycza *Modrzewskiego* o poprawie rzeczypospolitej, jest autor, a w tym nie nazwisko Frycz, ale drugie i ostatnie Modrzewski, do abecadła. —

Józefa *Kutasińskiego* herbu Dębioróg Szlachcica Łukowskiego, Uwagi nad Stanem Nieszlacheckim w Polsce. Roku 1790, 8vo pp. 40. Kutasiński jest abecedłowe nazwisko, chociaż to nazwisko jest zmyślone, a rzeczywistym autorem jest kanonik Franc. Salezy Jezierski. — Systema historico chronologicum, ecclesiarum Slavonicarum per provincias varias... distinctum... opera Adriani *Regenvolsz* E. P. zmyślone nazwisko choć autor Węgierski.

Goffred abo Jersalem wyzwolone, przekład Piotra *Kochanowskiego*. — W tym Kochanowski, jako tłumacz na tytule znajdujący się do abecadła kieruje, a nie autor Tasso.

Origines livoniae sacrae et civilis... sylvarumque documentorum adicit Joan. Daniel *Gruber*. — Polonice historiae corpus... ex bibl... Joann. *Pistorii* Nidani — tu wydawca Gruber, lub do wydania przyczyniający się Pistorjusz, są abecedłowe nazwiska.

Boguphali II... Chron. Poloniae cum continuatione Baszkonia... prodit sumptu Josephi Alex. Jablonowski Principis... ex Museo J. Z. R. R. (Josephi Żelazki Ref. Reip.) qui praemisit aliud Anonymi Chronicon circa A. 1285 scriptum ex collectione Sommersbergiana. Varsoviae S. P. MDCCCLII (1752.) 4to pp. 169. i kart 18, jest wydanie trzech autorów, naczelnym z nich Boguła, jest nazwiskiem abecedłowym.

Jeżeli nazwiska wyrażonego całkiem lub w wielkiej części rozpoczętego na tytule nie będzie, tylko w pier-

wszycich literach naznaczone, albo w przedmowach, dedykacjach, przywilejach, cenzurach wymienione, albo jak na tytule, tak i wszędzie zamilczane: w każdym tym razie, dzieło uważa się za bezimiennie. W takim razie do porządku abecedowego na cedule nazwiska żadnego, choćby jakie najlepiej świadome było, zapisywać się nie godzi. Jeśli się zanotuje w nawiasach dla objaśnienia, jednak na czoło ceduły do abecedowania nie wejdzie. W takim stanie dzieła i tytułu jego bezimiennego, dobiera się z niemałą trudnością istotny wyraz abecedowy. Zawsze jednak z tytułu samego, bo jedynie warazy tytułu do układu abecedowego służyć mogą.

- 1) Główny rzeczownik tytuł stanowiący.
- 2) Jeżeli nie ma rzeczownika, główny, istotny w tytule wyraz.
- 3) Jeżeli trudność zachodzi w obraniu takiego wyrazu, wtedy pierwszy wyraz jaki jest w tytule.
- 4) Jeżeli na tytule dzieła podwójny jest tytuł przez spójnik, czyli, albo, to jest, połączony, jeden drugim objaśniony, chociaż obadwa tytuły wypisują się na cedule, jednak wyraz abecedowy wybiera się z tytułu pierwszego, czyli z części pierwszej tytułu. Wszelako wyjątek z tego jest, że gdy pierwszy tytuł, czyli raczej pierwsza część tytułu będzie językiem greckim, hebrajskim lub im podobnym, a druga połowa językiem łacińskim lub żyjącym europejskim, abecedowy wyraz dobiera się z tytułu łacińskiego, lub języka żyjącego (g).

-
- (g) Zusammengesetzte Ordnungswörter werden als Ein Wort behandelt, mithin ganz an den ausgezeichneten Platz gesetzt, ohne ihre natürliche Ordnung zu verkehren; es mag diese Zusammensetzung aus was immer für Redetheilen bestehen. So wird man z. B. nicht: *Conclusum*, *Reichs-Hofraths-* sondern *Reichs-hofraths-conclusum*; setzen. Wenn zwei oder mehrere zusammengesetzte Ordnungswörter dergestalt mittelst eines Bindewortes (und, oder) vereinigt sind, dass ein gemeinschaftlicher Bestandtheil ihrer Zusammensetzung erst am Ende (mithin nach dem Bindeworte) angesetzt ist, so wird das Erste dieser zusammengesetzten Ordnungswörter mit dem gemeinschaftlichen Zusätze allein als Ordn. Wort ausgehoben, z. B. aus, Natur-und Völker-Recht, wird *Natur-Recht* als Ordn. Wort ausgehoben. Nur in dem seltenen Falle, wo das letzte (als das Haupt-Nennwort der Zusammensetzung) vor dem Bindeworte mit einem Beiworte, und nach demselben mit einem Hauptworte in Ver-

Przykłady:

Burmistrz, (więcej na tytule nie ma nic, bez wyrażenia autora, drukarza, miejsca i czasu), 8vo pp. 97. (pisany przez Vergisa, drukowany 1790 w Warszawie).

Złote Jarzmo małżeńskie, przedrukowane 1784. —

Dzieje królestwa Polskiego krótko lat porządkiem opisane, Na język Polski przełożone, poprawione i przydatkiem Panowania Augusta III. pomnożone.... w Warszawie 1766, nakładem Michała Grela 8vo pp. 371 i kart 7., na końcu: w Warszawie w Drukarni J. K. M. i R. P. w Koll... S. J.. 1766. (Chociaż wiadomo, że Schmidt pisał po francusku, Albertrandi tłómaczył na polskie, z tym wszystkim bezimiennie na tytule, a wyrazem abecadłowym jest rzeczownik Dajejr). —

O Towarzystwoci i obcowaniu z ludźmi. (Wiadomy autor niemiecki Pokels, a tłómacz Głiszczyński). —

Książka in octavo majori (sic.) (więcej na tytule nie) 8vo maj. pp. CXXXVI. (136, i dwie karty omyłek), na ostatniej stronie p. CXXXVI. jest: We Lwowie, w drukarni wdowy Jozefy Pillerowoy ces. król. gubern. typogr. Roku 1781. (Rzeczywiście drukowana w Warszawie u Dufoura, autorem szambelan Szembek) *Novi stratagematis circa efficiendum ex arcę Laudseronensi præsidium Sueticum.... historice descripta narratio* 1660. Cracoviae 4to —

Fortka mała do obszernego Ogrodu Plewidka potrzebnącego Otwarta przez S. J. F. K. J. M. S. W. O. (miasta stołeczna. Warsz. obywatel), w Warszawie u P. Dufour... 1791.

8vo pp. 20. —

Equitis Poloni discursus exhibens inn centiam comitis Lubomirski. —

Dix journées de la vie d'Alphonse Van-Worden. (autor Jan Potocki), Paris 1814. 8vo. T. I—III.

Dla pamięci, pismo sejmowe dnia 11. grudnia 1788. —

Was ist besser Krieg oder Frieden mit den Franzosen?

Wie wird man schön? und wie bleibt man schön? Schönheits-Mittel für Damen und Herren. —

Co się też to dzieje z nieszczęśliwą oyczyną naszą? w Chełmie (w Warszawie u Grölla) 1790. 8vo. —

Jak czuę tak piszę 1790. 8vo.

Tak będzie, jak było (1792) 8vo. —

Wer ist sie nun? Schauspiel in fünf Aufzügen. —

Po coż Pius VI. przyjechał do Wiednia. Obywatelska uwaga z Niemieckiego, w Gdańsku 1782. 8vo. —

Pamiętnik Warszawski czyli *Dziennik nauk i umiejętności*. —

O skutecznym rad *sposobie* albo o utrzymywaniu ordynaryjnych Szymow. (autor Konarski) w Warszawie 1762. 8vo T. I—IV. —

bindung steht, z. B. Philosophische- oder Natur-Moral. — Bürgerliche- und Staats-Rechts-Lehre wird das Letztere als Haupt-Ordn. Wort ausgehoben und vom Erstern mittelst einer Zitation darauf hingewiesen, z. B. auf die Haupt-Ordn. Worte: *Natur-Moral.* und *Staats-Rechts-Lehre*, wird von Moral, Philosophische, und von Rechts-Lehre, Bürgerliche, hinzutirt. (Schrettinger Versuch eines Lehrbuchs der Bibliothek-Wissenschaft. II. Heft. IV. Abschn. § 5. pp. 44. 45.)

We wspomnianych podwójnych tytułach, abecadłowe wyrazy są z pierwszego: *pamięć, schön, wer*, po cół, pamiętnik, sposób; a nie z drugiego objaśniającego.

LXXIX. Dotąd mówiliśmy o cedulach takich, które nieodzownie z każdego dzieła po jednej wynikają. Teraz chcemy zwrócić baczną na różne przypadki, w których liczba tych ceduł mnoży się, tak, że z dzieła, z książki nie jedna wynika cedula, ale kilka i kilkanaście. Ponieważ biblioteka powinna być na cedulkach tak pilnie opisana, ażeby za ich pomocą, w potrzebie, z łatwością znaleźć najmniejszy swistek, aby najmniejsze pisemka z ukrycia wydobyć, więc takie pomnożenie ceduł i robot staje się koniecznym. Chcemy też przypomnieć szczególnie przypadki, w których od powszechnych prawideł odstępować przychodzi. Chcemy i na to zwrócić uwagę, że niejasne z tytułu i egzystencji książki, do dzieła śledzące się rzeczy, biegły bibliograf będąc usiłował wyjaśnić. Nie idzie o to, aby brnąć, grzązł i tonął w bibliograficzne poszukiwania, ale, mając głowę rozumem i wiadomościami obdarzoną, pewnie nie przestanie na naocznym książce obejrzeniu, i mechanicznym z nią działaniu, ale sięgnie do dzieła w niej będącego, do tajemnic, którymi się na pozór pokryła, ażeby, czym ona jest? wyjśnić i zedrzeć z niej maskę jaką przywdziała. Tym sposobem tedy:

1) Jeżeli nie dość jest dat na tytule, mogą się znaleźć na końcu książki lub na innej kartce jakiej, miéj-sce, czas druku, drukarz.

Przykładem tego była książka in octavo majori, i dzieje Polskie Albertraudgo.

parę przykładów przytoczmy.

Ueber die Staatswissenschaft von Friedrich Ancillon. Berlin 1820. Verlag von Duncker und Humblot. 8vo pp. 176, a na końcu: Berlin, gedruckt bei G. Hahn —

Droit public Français... coordonné par l'Auteur des Principes d'Administration publique... Chez Clément frères, Libraires-Editeurs... M. DCCC. IX. (1809) 8vo pp. 749. na końcu: De l'imprimerie de Crapelet. —

Recherches géographiques et critiques sur le livre de mensura orbis terrarum, composé en Irlande au commencement du neuvième siècle, par Diacil; suivie du texte restitué par A. Le-tranne. Paris. Chez Germain Mathiot, libraire 1814, a na poprzednim płonnym tytule, na jego stronie odwrotniej: De l'imprimerie de J. B. Imbert. 8vo pp. VI. i 249. a Dicuila pp. 94. (zewszystkim kart 175.) —

Nicolaus Kopernikus. Dargestellt von Dr. Johann Heinrich Westphal. Konstanz bei W. Wallis. 1822. na poprzedniej kartce pionnego tytułu strony odwrotnej, jest: Constanz, gedruckt bei J. M. Banuhard. 8vo. pp. 100. —

Essais politiques sur la Pologne. A Warsovie. De l'Imprimerie de Psoubka. Et se vend à la Science. M.DCC.LXIV. (1764) 8vo pp. 240. Autor bezimienny był w Polsce przed rokiem 1752. Jak widać z pp. 26, 27. gdy wymienienia, c'est de quoi nous avons au jourd'hui la preuve. Józefa Potockiego zmarłego 1752. Michała Radziwiłła zmarłego 1762. Może nawet pisał przed r. 1752, a dał do druku może 1764go, ale nie w Warszawie, bo widać, że miał, lepij polskie wyrazy wypisane, ażeby mu je zecery złożyli.

2) Jeżeli tytuł, a przeto i książka są bezimienne, albo pod fałszywym imieniem chodzące, należy szukać i dowiedzieć się autora, lub tłumacza, lub wydawcy, ażeby tę rzecz na swój cedułce przez ustronnie na niej, albo w środku w nawiasach dopisanie sprostować. Bywa zaś autor, tłumacz, albo wydawca wspominany, w dedykacjach, w przedmowach, w cenzurze, w przywileju. Bywa ukryty w rozrzuconych literach, w pierwszych literach w znakach, albo z kąd inąd wiadomo się stało kto jest autorem, tłumaczem, wydawcą, choć o tym najmniejszego śladu w drukowanej nie pozostało księdze. Obowiązany jest bibliotekarz wywiadywać się o to, i podejmować bibliograficzne poszukiwanie. Służą mu do tego dzieła: Placii theat. anonymorum et pseudonymor. 1708. fol. T. I. II.; Mylii biblioth. anonymor. 1740. fol. lub 8vo T. I. II.; Ersch Verzeichniss aller Anonymischen Schriften. Lemgo 1788. 8vo Barbier diction. des ouvrages anonymes et pseudonymes en francais et en latin. Paris 1822. 8vo T. I.—IV. Służą do tego różne dykcjonarze, katalogi, dzieła bibliograficzne i literatury różnych narodów. Tę wiadomość piszący cedułę zapisuje na samej głównej cedule, a dla znalezienia nazwiska autora, tłumacza lub wydawcy tworzy inną, oddzielną cedułę, na czele której nazwisko to do porządku abecadłowego nieści z odesłaniem do głównej ceduły, na której tytuł dzieła był wypisany. Odesłanie to dzieje się przez zacytowanie abecadłowego z tytułu wziętego na czele głównej ceduły pomieszczonego wyrazu.

Tym sposobem pokilka ceduł dla jednej książki potrzeba. I tak, do wspomnianych wyżej przykładów, do dzieł: Dzieje Król. Pol. o Towarzystwości potrzebne będą trojiste ceduły tak:

Dzieje królestwa, Schmid, Albertrandi
O Towarzystwie, Pokels, Głiszczynski

z odesłaniem Schmid'a i Albertrandego do ceduły dzieje; Pokelsa i Głiszczyńskiego do ceduły towarzystwa. — Podobnież się odbyła z drugiej ceduły do głównej czyli pierwszej: Konarski, do *sposobu*; Szembek do *książki*; Potocki Jan, do *journalu*; Verga, do *burmistrza*; J.... do *fortki*; Bentkowski, do *pamiętnika*; Tasso, do *Kochański Piotr*; Henryk Łotwak, do *Gruber*; Jezierski, do *Kutusiński*; Węgierski, do *Regemvolaki*.

Tym albowiem sposobem, gdy będziesz potrzebował dzieł Albertrandego, Henryka Łotwaka, Węgierskiego i tak dalej, a tytułów nie będziesz pamiętał, przez takie dodatkowe z nazwiskami Albertr., Henr., Węgier. i tym podobnych, ceduły, do ich dzieł trafisz.

3) Skoro jest w jakim dziele, objętych pism kilka, oprócz pierwszej na ogólny całego dzieła tytuł, dla każdego dziełka czyli pisma, pisze się oddzielna, podług ich autorów, tłumaczy, wydawców lub tytułów ceduła, wraz z odesłaniem do pierwszej głównej ceduły. Oczywiście, że tym sposobem liczba ceduł bardzo się mnoży, że wydarzyć się może, iż do jednego dzieła, na przykład jakiego zbioru kronik wypada wygotować kilka, kilkanaście albo i kilkadziesiąt ceduł; a ztąd wynika, że i takie pisemka, które nigdy oddzielnych ksiąg nie stanowiły, za pomocą cedułowego spisania znajdziesz.

Tym sposobem ze wspomnianych przykładów widać, iż nie na samego *Letronna* cedułę wygotowywa się, ale równie na *Dicula*, którego całe dzieło w dziele swoim *Letronne* umieścił; iż oprócz *Bogusła* godzi się odesłować kartkę czyli cedułę na *Bazzkona* a inną na *kronikę* bezimiennego XIIIgo wieku pisarza.

Tym sposobem do zbioru *Pistorjusza* historyków o Polsce piszących, możesz dwadzieścia kilka ceduł z wielką dla siebie wygodą wygotować, jako to: na: Aeneasa Sylwiusa, Erasma Stalla, Guaguinię, Kromera, Macieja miechowitę, Herbersteina, Pomp. Melę, Schedla, Korwina, Celtera, Schrotera, Przyłuskiego, Jod. Lud. Deciusza, Janickiego, Pisona, Zygmunta-króla, Vitelliusza, Victorię (pisaną od Dantiska, więc 1) Dantiska, Orzechowskiego, *Descriptiā tertii belli*, Scharidusa, Łasickiego, Goreckiego, *Exemplar quarundam literarum*, Łewenklausza, i samego Pistoriusza genealogiczne tablice. W takim oddzielnym tytuł ceduły tworzeniu, wypada zwrócić i na to, żeby zanotować, że Gwaguinię, Łasickiego, Macieja miech., Kromera, Herbersteina, i Deciusza, jest po dwa i kilka pism lub fragmentów obok pomieszczonech, lub rozrzuconych. Na jedną to tegoż autora zbija się cedułę, ale aby znaleźć wypinać należy i odesłać do ogólnej ceduły Pistoriusza. *Poloniae hist. corpus*. — Podobnie postępuje się ze

wszystkimi zbiorami kronik, ze wszystkimi zbiorami różnych pism. Nie dziwnego, że Muratori kilkaset ceduł zapotrzebuje. Mniejszej od niego objętości pisma periodyczne zasługują nieraz na podobne wyszczególnianie. A w takim wyszczególnianiu, oczywiście że różnie daleko pomknąć się mogą.

4) Gdy w jeden wolumen kilka dzieł oprawnych, każdego na oddzielnej cedule w całości się wypisuje tytuł, z odesłaniem wszystkich dzieł przyprawionych do pierwszego na czele dzieła, to jest do jego osobnej ceduły.

5) Dzieła miewają po dwa lub trzy tytuły zupełnie oddzielne, często różne, często do siebie podobne. Nie mówię tu o takich, które na jednej stronie pomieszczone spójnikiem, czyli, albo, to jest, jednego drugiego, a jeden drugiego ma objaśniać: w takich, wspomniało się, jest wzgląd na pierwszy, a niesłychanie rzadko aby drugi, (z powodu powszechniejszej wziętości swojej), na oddzielną zasłużył cedułą. Nie mówię też o płonnych tytułach, które się wiernie z tytułem rzeczywistym powtarzają. Ale mówię o takich, które albo w kształcie płonny, albo w całym tytułarnym aparacie, jeden na drugim, jeden obok drugiego, i trzeci i czwarty przysadzany bywa. Szczegulniej Niemcy wiele mękamentu z tego powodu bibliotekarzom zadają, nieraz trudno jest wyrozumić modyfikacji między nimi zachodzących, wyrozumić ile oznaczają całość, ile cząstkowość dzieła. Na takie oddzielne tytuły, oddzielnych trzeba ceduł.

Naprzykład przez niedorzeczne tytułów ułożenie tytuł: "Joachima Lelewela we względzie dzieł uarodowych Polskich postrzeżenia" w tytuł płonny obrócony został. Drugi tytuł stał się istotnym: "Uwagi nad Mateuszem herbu Cholewa" i dzieło w księgę bezimienną zamienił. Do bezimiennych tedy *uwag*, czyli do ceduły pod wyrazem uwagi nad Mat. odesłać wypada na osobnej cedule zapisane: *Lelewel*, postrzeżenia i do uwag odesłanie.

Kurzer Abriss der Geschichte der Philosophie von J. Fri. Snell. I. und II. Abtheilung, ma zupełnie oddzielny tytuł, choć jest częścią ósmą dzieła: Handbuch der Philosophie für Liebhaber von Dr. Christian Willh. Snell. — Tu potrzeba na różnych *Snellów* i na różne zależne a niepodległe sobie tytuły, oddzielnych cedulek, z zakonotowaniem wszakże związku między nimi.

6) Dyssertacje, jak są nieznaczące i objętości małej, tak szczegulnie wiele trudności w pocedulowaniu zadają. Nie ma jednności między bibliotekarzami: je-

dui trzymają się nazwisk Prasesów, inni Defendensów do abecadłowego ceduł szyku, nie wchodząc w to kto z nich autorem. Nieraz jednak znajdują na tytule bibliotekarze: w jednej rozprawie Autor et Defendens, w innej zaś, Autore et Praside. Mająż tedy w takim razie bibliotekarze tytułom kłamstwo zadąć i samowolnie dziełom zmyślonych autorów narzucać. A przecie pierwszym bibliotekarza obowiązkiem polegać na słowach tytułów, wierzyć im i nieprzemieniać; a drugim prawdy dochodzić i zakonotowaniem lub oddzielnymi cedułami objaśniać. Nieraz też po niejakiem czasie też same dySSERTacje przedrukowywane bywają, a wtedy pod nazwiskami rzeczywistych autorów; a częściej niżeli rzadziej pytający o dySSERTację i szukający ją wymienia jej autora nie wiedząc, czy on był Prases, czy Defendens. Żeby z tój matni wydostać się, piszący na ceduły, najlepiej zrobią, gdy w tych wszystkich razach, w których autora wyraźnie wymienionego znajdują, jego nazwiska trzymać się będą; w tych zaś razach, w których niepewność jakkolwiek zachodzić może, oddzielną cedułą na Prasesa, oddzielną na Defendensów, czy też Oppugnatörów wygotują. Lecz i w tym dySSERTacje te utrapienia nie mało sprawiają, że są rozwlekłą wietrznych wyrazów paradą, która częstokroć nie mieści się na jednej stronie, sięga na drugą i trzecią, a po mozolnym, tytułów, ceremonij, etykiet, komplementów i napuszonej pompy rozczytaniu, prawdziwego tytułu nie znajdziesz. Szukaj go gdzie bądź po środku, bo dla nazwiska, ceduły i przedmiotu jest potrzebny.

7) Ogólnie mówiąc, w każdym razie, gdzieby trudności i niepewności zaszły, bądź w obraniu nazwiska autora, bądź tytułu, bądź wyjaśnienia, w każdym razie, najbeśpieczniej jest podwójną utworzyć cedułę, jedną, pod jednym napisem, z rozpisaniem się z całkowitym tytułem, inne z odwołaniem się do niej. Kiedy nie wiesz z nazwisk Cervantes Saavedra, Szarzyński Sęp, które wziąć do abecadłowego porządku, pisz oddzielne cedułki równie na Saavedrę i Szarzyńskiego, jak na Cerwantesa i Sępa.

8) Naostatek nie raz, nie dla bibliograficznej erudycji, ale z powodu miejscowego interesu, z powodu powszechnie obchodzących ciekawości, będą

zdarzenia, że bibliotekarz nie wykroczy z obowiązków swoich i nie przeciąży pracy swojej, gdy parę słów objaśniających, na ustroniu lub w nawiasach na cedułce zanotuje, albo poświęci nową przydatkową cedułkę, aby do dostrzeżonej wiadomości tralić. Przedmowy, dedykacje, różne części dzieła, mogą do tego dać pobudkę. Na jedno dzieło wpływało często wiele nazwisk, których nazwiska na oddzielne zasługują ceduły, tak, że oprócz naczelnego nazwiska i za nim tłumacze, idące osobno znaleźć się dadzą, oprócz autorów, ich wydawcy (h). Tym sposobem zasługuje czasem na wzgląd dedykujący, aleby może śmiesznie było odosabniać w cedułę tego, któremu dedykowano. Różnie daleko w tym pomknąć się można.

g) Na takie drobiazgowo obserwacje, szczególniejszym sposobem wyzywają pierwotne każdego naroda druki, to jest inkunabula. Ich spisanie na ceduły tak dalece od powszechnych uchyla się prawideł, jak ich forma i skład od powszechnego ksiąg składu. O różnych w tej mierze obserwacjach mówiliśmy wyżej §§ pp. równie jak o sposobach opisywania rękopisów §§ pp. są to wyjątki od powszechnych spisywania ksiąg reguł, o których że się już w tymże dziele naszym mówiło, więcej już nie powtarzamy.

W tym wszystkim łatwo jest wpaść w malenkowość, w przysadę, w niezmiernie a próżne przyczynienie roboty, lecz i na to pomnic potrzebą, że się to robi na czas długi, dla wygody dalszych pokoleń, że opuszczenie się, zaniedbanie, sprawi robotę niedokładną, defektową, nie wartą; robotę, która po swym skończeniu, rektyfikować i poprawiać się niedaje, która zatym daremnaby była i nanowoby ją rozpocząć wypadało. Dla tego podejmujący się niech do niej przystępuje jak do takiej, którą aby wykończył, jego życie

(h) Tak na przykład z powyższych przykładów biorąc, gdyby kto ciekawy był tłumaczów Gibbona rozumieć, nie tylkoby trzeba poobjąć, że C. zuaczy André Samuel Michel Centwal de Mokarky; D. M. Jean Nicolas Désmeunier; A. M. H. B. Henry-Francois Boulard, ale również dla Sept. Chènes jak dla Cantwela, Désmeuniera, Boularda i Ludwika XVIgo supponowanego tomu pierwszego tłumacza, oddzielne ceduły poświęciłyby wypadło.

może być za krótkie, jak do takiój, którą mimo życzeń swoich, i nauki swojej może niedokładnie dopełnić. Potrzeba do tego ludzi, nie tylko języki znających, ale w wiadomości piśmienne zasobnych, słowem, ludzi obszernej nauki. A ci, choćby najuczeńsi byli, skoro do cedulek zasiadą, potrzebują przebyć nie małą próbę i nabyć wielkiej wprawy. Niech się ci mężowie nauki, nie wstydzą wyznać, że się pomylili, nie wzdragają zniszczyć jaką część roboty, gdy jej niedostateczność w ciągu swjej pracy dostrzegą, nie wahają poprawiać, i uzbroją w żelazną dotrwałość.

LXXX. 3. Poznaczenie spisanych książek. Cedula napisana ma zastępować miejsce księgi, na niej tak, jak na książce samiej, notuje się, przedmiot, oddział, poddział. Ta notata jest skazówką, że się cedula z k-ięgą swoją znaleźć może, lecz często w tak wielkiej książce liczbie, że trudno byłoby znaleźć. Czas nie mały ceduły, albo tkwią w samych księgach, albo z całych szaf w pęki powiązane, lub lepiej w puzdra powkładane, leżą przy swoich przedmiotach, wydziałach, szafach, w których ich księgi mieszczą się. Lecz to utrzymywanie związku ceduły z ich księgami, może być doczesną, gdyby tak zbyt długo potrwało, miało się utrzymać na lat bardzo wiele, bez posiłków i wsparcia porządkowych znaków, z wolna wpadałaby biblioteka w nieład, i coraz większy nieład, którego sprostować nie byłoby środka. Żeby temu zapobiedz, trzeba księgom nadać pewny szyk, tak, żeby w każdym razie bez głębokich namysłów do niego trafić za pomocą znaków, liczb, numerów. Za pośrednictwem też tychże, liczb, znaków, numerów, ściśle związać księgi z ich cedułami; też same numery, znaki, liczby pokłaść na księdze i jej cedula, aby z ceduły księgę w jej szyku i porządku znaleźć. Tym końcem obfudowywano niesłychanie księgi liczbami, które były na cedułach powtarzane. Była zapisywana liczba biegąca książek wszystkich w bibliotece będących, i do biblioteki przybywających, która mi się wydaje być próżnym notowaniem, tuman znaków i liczb mnożącym, bo to wcale obojętne, czy ta lub owa książka uzyskała honor, być setną z kolei czy tysięczną, kiedy z pierwszych setek wedle przedmiotu

swęgo stanie w niskie tysiączki jednego przedmiotu, wzajem inna wysoko wyskoczy. Przez to zmijają się i płaczą bez celu liczby, które, ani do jakiego kontrolowania potrzebne, gdy się całe inną drogą książki szuka i wynajduje. A liczbowano inaczej przedmiot i salę, oddzielnie języki, przedmiotowe podziały, a oddzielnie miejsce w szafach. Zapisywano liczbę lub literę przedmiotu, sali, liczbę lub literę piętra, liczbę lub literę szafy, liczbę lub literę jej części, liczbę lub literę półki, rzędu na niej, miejsca, które na niej zajinuje. W tłum liter i liczb wciskały się krzyżyki, gwiazdki, ułamki, akcenta. Dał nie jeden nierostropany bibliotekarz tym tłumem i gubił się ciżbą przez się wymyślaną. Inni słusznie powstawali na śmieszne liczbowania rozdrobianie i rozmaicenie, utyskiwali, że pomimo wyszukiwanych sprostowań i symplifikowania zawsze wiele im się liczb mięsza, że litery uciążliwymi w dopisywaniu się stawiały. Szukać wypadało środków zsimplifikowania, tego ponumerowania i poznażenia ksiąg, do czego następujące obserwacje przydatne być mogą.

a, Zapisuje się słowami, wyrazami samemi, przedmiot, jakiego jest księga. Można zaraz i działy mniejsze naznaczyć tymże sposobem, np. matemat.—czysta—geom. analyt.

b, Liczbują się, numerują, właściwie nie księgi, ale dzieła, czyli to jedno książkowe, czyli wielotomowe: zawsze dzieło, i wszystkie jego tomy i wolumina jedną liczbę noszą. Lecz jeżeli w jedną księgę wiele dzieł razem oprawionych będzie, jeden tylko numer księdze i im wszystkim służy: czyli że naczelne dzieło jest numerowane, a z nim oprawione, do niego przyoprawione, liczbowania nie potrzebują. Liczbują się dzieła i księgi tą koleją, jaką na półkach stoją, precz jedna po drugiej na formaty niezważając, tylko tą koleją, jaką je w szafach stosownie do materji ustawić przyszło. W bibliotece na przedmioty rozstawioné, (bo o takiej tylko mówić chcemy), liczbowanie poczynają i kończy w jednym przedmiocie od liczby jeden do ostatniej, która mnogość ksiąg w przedmiocie znajdujących się wskazuje. A ponieważ w podziałach nauk i wiadomości ludzkich na przedmioty, zawsze się znajdują takie, które są od innych daleko

mnożniejsze, tak, iżby niezmierne tysiące ksiąg liczyło się, a zatym przedmioty takowe do liczbowania nie w całości, ale częściami się biorą. Jeżeli naprzykład przedmiot matematyki w całości obliczbowany być może, przedmiot historii słusznie tak podzielony zostanie, że historia Francji, historia Włoch, historia Niemiec i tym podobnie inne historie oddziały zupełnie osobno, od liczby jeden zaczynając, obliczbowane będą.

c, Ponieważ biblioteka jest rozstawiona i uszykowana na przedmioty w mniejsze wydziały różnie daleko porozdzielane, zatym idzie, że nowo przybywające księgi wypadają po bardzo różnych miejscach pomiędzy biblioteczne wstawiać, wedle ich przedmiotu i wydziału. Tak wstawiane księgi, wciskają się między liczbę w przedmiocie biegącą, a przeto nie mogą mieć liczby dalszej, ani też dla nich liczbowania ustawicznie odmieniać można. Takie wstawiane w środek liczb księgi, należą do liczby sąsiedniej poprzedniej książki i też samą liczbę noszą, tylko w sposobie dodatkowym, co się odznacza albo literą, albo przydaną liczbą. Naprzykład stają księgi nowo przybywające między nrem 13 a 14, więc należą do nru 13 z dodatkiem, 13a, 13aa, 13ab, 13ac... albo 13,1. 13,2. 13,3. 13,4. albo $\frac{13}{1}$ $\frac{13}{2}$ $\frac{13}{3}$ $\frac{13}{4}$ — Pewnie, że dodatkowe, kommą odcięte liczby, bez końcaby kontynuować się mogły, lecz równie dobre są i litery, gdyż za pomocą tak proponowanego literalnego dodatków oznaczania, nie więcej jak po dwie litery przez cały alfabet spajając, możnaby przy liczbie 13, dzieł 625 wstawić, nimby do trzech liter przystąpić wypadło. Albowiem, dodatkowe numerowanie literami a liczbami, jedno drugiemu takby odpowiadało:

13a	13aa	13ab	13ac	13ad	..	13az
13,1.	13,2.	13,3.	13,4.	13,5.	..	13,24.
13b	13ba	13bb	13bc	13bz	13c
13,25.	13,26.	13,27.	13,28.	13,48.	13,49.

d, Gdyby się to dodatkowe liczbowanie przez odkommowywane lub odkreślane liczby oznaczało, w ów czas zostałyby jeszcze do liczbowania w rezerwie litery na mieszczczenie przybytków, któreby się między dodatkowe liczby cisnęły. Gdyby naprzykład przyszło między 13,30 a 13,31. czyli $\frac{13}{30}$ a $\frac{13}{31}$, przyby-

wające dzieła wstawiać, w ów czas przez dodawanie liter 13,30a. 13,30aa. 13,30ab. liczbowanie byłoby załatwione. Z takim supplementowanym liczbowaniem łatwoby było stawiać w jedno miejsce obok siebie różne dzieła wydania. Tak na przykład, gdyby w bibliotece jakiej dzieła Krasickiego, wydania Dmochowskiego znajdowały się w wydziale poetów pod numerem z supplementową liczbą 323,2. a do téjże biblioteki weszło dzieło Krasickiego wydanie Wileńskie typograficznego towarzystwa, a z kolei i Wrocławskie Korna, te nowe wydania byłyby zanumerowane tak: 323,2a 323,2b.

e, Pospolicie całe takie oznaczenie obliczbowanie dzieła czyli księgi bywa na karteczce wyrażone i na grzbiecie księgi lub pierwszego tomu tomowego dzieła przylepiane. Jest to niezłe. Ale że bardzo łatwo takie przylepiane karteczki odpryskują się i zaginąć mogą, żeby tedy do książki należące wyrazy i liczby nie przepadły, należy je na wewnętrznej stronie okładki zanotować, albo zanotowane przylepić na téj wewnętrznej stronie okładki. A że to na stronie wewnętrznej okładki zanotowanie do póty jest bezpieczne, do póki istnieje okładka, a ztym nie tak to istotną rzeczą staje się przylepianie kartek na grzbiecie. Przylepianie takie, tylko że ułatwia powierzchne książek rewidowanie bez odwijania okładki. A ponieważ na stronie wewnętrznej okładki jest wszystko zapisane i przedmiot i wydział jego i liczba, a ztym na grzbiecie dość jest, samą liczbę przylepiać, unikając nadto wielkich na cienkie nieraz książki, karteczek.

Zdaje się, że trudno prostszego, a do rozkładu na przedmioty zastosowanego liczbowania i znaczenia książek. Zdaje się razem, że za pomocą tych znaków i liczb, najbardziej rozrzuconą i pomieszaną bibliotekę, (nie lekając się odpadnięcia grzbietowych karteczek) za pomocą notaty na wewnętrznej stronie okładki, uporządkować i uszykować można. A skoro się to stanie, tym samym zaraz za pomocą ceduł też same książki znaleźć można, gdy na cedule jój dzieła i książki, wydział i liczby są zanotowane. — Bywał zwyczaj w manipulacji bibliotecznój, że bibliotekarz dla mniej świadomych ceduły piszących na tytule dzieła podkreślał wyrazy, które na cedule prze-

pisane być miały, centkował, akcentował, nakręślał, nazwiska autorów, tłumaczy, wydawców, abecadłowich wyrazów; notował niektóre dopiski, a to dla tego, aby nieświadomego pisarza ceduł na drogę naprowadzać. Dla tego zaś, aby księga nie zginęła, więc na tytule i po środku na różnych kartach, wyciskał i gryzmolił rozmaite biblioteczne znaki. Takie tytułów paskudzenie, a roznoszenie aż do kart środkowych mazaniny, zdaje się być nieprzydatne. Wszakże roztropne położenie jednego i drugiego znaku wskazującego biblioteczną księgi własność, oraz dopisanie nazwiska autora, miejsca, czasu, druku, kiedy są opuszczone, stają się niemałą dogodnością.

LXXXI. 4. Wygotowanie katalogu abecadłowego. Skoro rozklassyfikowanie, ustawienie, spisanie na cedułach i policzbowanie, uskutecznione będzie, tym samym uporządkowanie biblioteki już jest dopełnione. Już w tym znajduje się katalog, bo same ceduły stanowią przez się katalog. Wszelako chociaż ceduły w abecadło ułożone, i w puzdra pozamykane, są katalogiem, istotną jest potrzebą mieć rzeczywisty abecadłowy katalog, do którego tą drogą przyjść można.

1. Szykują się wszystkie cedułki w abecadło. Jeżeli biblioteka jest z 50000 ksiąg złożona, z tego utworzyć się może kilkakroć set tysięcy ceduł. Żeby z tą masą do rozabecadłowania trafić, należy postępować częściami, a to tak, że naprzód całą masę rozkłada się między dwadzieścia cztery liter, tak, że się wszystkie cedułki rozdziela na partie liter, litery A, litery B, litery C, i tak dalej. Z kolei bierzemy wszystkie ceduły pod literą A zgromadzone i te znowu, rozkładamy, patrząc jedynie tylko na drugą po literze A następującą literę, dzieląc na kupy liter Aa, Ab, Ac, Ad, i tak dalej. Potym wzięwszy z kolei kupę Aa, rozdzielamy na kupki Aa, Aab, Aac, i tak dalej; potym kupę Ab rozdzielamy na kupki Ab, Aba, Abh, Abc, Abd i tak dalej; toż kupy Ac, Ad, Ae, aż do Az. Gdy tym sposobem stopniami wszystkie ceduły litery A, rozabecadłowane zostaną, przystępuje się do ceduł litery B, do ceduł litery C i dalej ceduł wszystkich liter: tak każdą stopniami w coraz

szczegulowsze rozabecadłowanie rozkładając, wszystkie ceduły rozabecadłowane zostaną.

2. W tym uszykowaniu abecadłowym cedulek nieodzownie zbiegną się z sobą też same i podobne. A przez to jeżeli w rozkładaniu biblioteki, pozostało co dubletów, te się w ów czas wszystkie wysledzić dadzą, choćby miały być w bardzo rozmaite strony biblioteki roztrzychnione. Wszelako na samych cedulach polegać nie można, aby jeden egzemplarz zostawić, inny w dublety wyrzucić. Takie dubeltowe egzemplarze, należy do siebie przyłożyć, ponieważ mogą być innym wydaniem, których mało znacznych różnic, ceduły niedość oznaczyć mogły. Zbiegną się także ceduły jednegoż imienia, które się do różnych innych ceduł odwołują. Takie supplemmentarne ceduły jednegoż autora, mogą być redukowane, np. Konarski patrz sposób, Konarski patrz emendanda, Konarski patrz Otto, Konarski patrz grammatyka, Konarski patrz oratio, Konarski patrz religia, Konarski patrz collectio, i wszystkie inne mogą wejść na jedną cedułę, na które wszystkie odesłania zbiorą się razem. Konarski patrz: sposób, emendanda, Otto, grammat. etc. etc.

3. Lecz wspomniane rozabecadłowanie ceduł i zbieżenie się ich jednoimiennie, nie da się dopełnić samymli mechanicznym na stosy i kupki ceduł przerzucaniem. Znajdują się bowiem do tego niemałe przeszkody, które ortograficznymi i językowymi nazwać możemy. Są różnym sposobem też same nazwiska pisane. Maier, Majer, Mayer, Mejer, Mair, Mayr, Meyr; i znowu Müller albo Miller; Kaiser albo Keyser; Zeitung w innych dialektach Zytung. Takie ortograficzne rozmaitości, znoszą się do jedynostajności: Wszystkie Zytung, Zyttung, Zeytung, Zevttung przenoszą się do Zeitung; Luder do Luther; Mayer, Mair, Meyr, Mejer, do Maier; Horacyusz do Horatius; Tacyt do Tacit; Aristote do Aristoteles; Hipparque do Hipparchus; Saumaise do Salmasius; Schopper do Sciopius. Ztąd mitręgi bywa bardzo wiele. Niemniej-
sza jest z półłomaczonemi nazwiskami Wendelsteiner jest Cochlearius; Klonowicz, Acernus. Z tymi półmaczeniami użęzać się wypada i mieć je obecne w przypomnieniu, ażeby odesłać do używan-
szego A-

cernusa do Klonowicza, a Wendelsteinera do Cochleariusa. Jeżeli się tym sposobem ceduły dla abecedłowego katalogu przenoszą pod jednoż nazwisko: Maier, Horatius, Sciopius, inne tychże nazwisk pisanie na jednej cedule w swoim miejscu zostawić wypada, z odwołaniem się do tego, pod który wszystko przeniesione zostało, aby równie w abecedłowym katalogu w swoim miejscu można było znaleźć, Meyer patrz Maier; Acornus patrz Klonowicz, Zytung patrz Zeitung, i tem podobnie

4. Przepisywanie ceduł do abecedłowego katalogu, odbywa się tak, że się przygotowywa papier na wolumina in folio. Każdy autor, czy tłómacz, czy wydawca, ma swoją kartkę, ma swój arkusz, na który żaden inny autor, tłómacz, wydawca, wciągniony być nie może, tylko on sam jeden ma na swoim arkuszu posadę. A jeśliby jednego autora, lub jednego tłómacza, jednego wydawcy dzieła, nie mieściły się na jednym arkuszu, przybiera się drugi i trzeci arkusz. Na tych arkuszach dzieła jednego autora szykują się abecedłowie. Są autorowie, którzy zasługują na to, ażeby na każde ich dzieło oddzielne arkusze brano, gdyż wymienieniem wydań każdego z osobna dzieła ich, arkusz się zapełnić może. Wirgiliusza np. Aenoida, i Wirgiliusza georgiki.

5. Skoro przepisanie dopełnione zostanie, arkusze i karty sposzywają się w foliał, w wolumen tak, aby zupełnie luźne były, wcale nic, albo bardzo mało i lekko na grzbiecie naklejone, nalepione, ażeby mogły się rozszyć i z łatwością rozoprawić. Jak tylko dzieło autora jakiego przybywa do biblioteki, a na cedułę wciągnięte i zanumerowane zostanie, wraz niezwłocznie należy go w abecedłowy katalog wpisać. Autora przybyłego arkusz, w foliał w swoje miejsce abecedłowe ułożone zostanie. A gdy takim kart i arkuszy układaniem, wolumen przeładowany zostanie, wolumen taki daje się do rozprucia intrologatorowi, który go dzieli i sposzywa we dwa wolumina. Tym sposobem abecedłowy katalog do szukania każdego autora i dzieła, jest trwały.

Ceduły zaś, obraz książek, do wszelkiej ruchomości zdolne, biorą się do innych usług, do two-

z biblioteki innych szyków, które ułatwiają pisanie innego rodzaju katalogi.

Mamy niektóre bardzo wzorowe drukowane katalogi: jako to: Audifreda biblioteki Casanackiej sopra Minervam, podobnie Barberinich, Bodleja, nowy Upsalski, te atoli katalogi są wzorem do tworzenia wyciągów, któreby można było drukować. Ale biblioteczny pisany abecadłowy katalog, wymaga większej rozciągłości i drobiazgowości. Wszystko co na cedulce napisano było, wszystko prawie przepisuje się do katalogu i tytuł i format i liczba kart, i cały opis, i objaśnienia, i obliczowanie, tak, że mało co odrzucić się daje. W tym planie, jakiego główniejsze zasady, wedle pojęcia naszego, wskazać usiłowaliśmy, uporządkował göttingską bibliotekę Heine. Podał on projekt ministerium hannowerskiemu w 1774 w końcu września. Zdawało się, że jeden zdoła w przeciągu lat 6 dopełnić go. Lecz gdy robota w 1777 rozpoczęła została, zaciągnęło się na bardzo dłużej. Została robota podzielona między kilku, i dopiero po 10, to jest dziesięciu latach, w roku 1787 miał Heine satysfakcją widzieć 147 foliowych woluminów abecadłowego katalogu, który dziś stopięćdziesiąt kilka woluminów przenosi, bo do biblioteki przybywa. Do tej pracy użyłi byli ludzie światli i manipulacją dobrze rozumiejący. Pod koniec, byli, Reuss, Beneke i Bunsen, Fiorillo, Dornedden i Menke, wszyscy ze swoich pism i nauki w Niemczech i w Europie znanymi.

3. *Utrzymanie zaprowadzonego porządku.*

LXXXII. Kto bibliotekę uporządkował, albo uporządkowaną objął, powinien się starać, porządek z jak największą skrupulatnością utrzymać, ażeby wszystko było w swoim miejscu, i w swoim działu się czasie. Zdarzy się, że następującemu bibliotekarzowi, uporządkowanie będzie nie do gustu, że znajdzie uchybienia, że nareszcie obejmuje bibliotekę, która źle jest uporządkowana. W każdym tym razie, winien bibliotekarz zacząć od ścisłego utrzymania tego, co znajduje, i od należytego oheznania się z tym co znalazł. Nie jeden zwyczaj, który się jemu nie wartym

wydał, okaże się być dogodnym. A gdy się należyście przeświadczy o tym, co jest złe a co dobre w uporządkowaniu kierowanej przez się biblioteki, i gdy przyjdzie do tego, że na lepszej stopie biblioteczne porządki postawić przedsięwzięcie, do takowego przedsięwzięcia przystępując, winien obrać środki, żeby niewzruszając przedwczesno dawnego uporządkowania, tak nowe przygotował, iżby nowa przemiana ostatecznie w krótkiej chwili dopełnioną być mogła. Jakikolwiek bowiem, choć nie dobry porządek, jest stokroć wygodniejszy, aniżeli najlepszy nieporządek. Pograżenie zaś biblioteki w nieład dla przyszłego jej uporządkowania i długie jej tym końcem zamknięcie, czyniąc ją przez czas długi nieużyteczną, tym samym jest niezmiernie szkodliwe. Wprawując bowiem bibliotekę w nieład i zamierzając jej nowe z gruntu uporządkowanie, kto czas takiej pracy oznaczy? kto za siebie zaręczy, że rozpoczynawszy, zdąży przed zgonem ukończyć? Ponieważ i na samo obeznanie się z porządkami biblioteki potrzeba cokolwiek czasu, najlepiej jest, kiedy bibliotekarski obowiązek poruczany będzie osobom przy téjże samej bibliotece zasłużonym, którzy mieli czas z nią dobrze się obeznać, którzy posiadają wprawę utrzymania porządku, na który patrza, do którego nawykli, jaki poczęści podejmowali sami, a którzy tym sposobem do utrzymania jego innych usposobić mogą.

Jednakże pomimo największej pilności, mogą się zawieruchać książki, przypadkiem zasunąć się, przypadkiem nie w swoje miejsce być wstawione. A skoro książka do miejsca swego nie weszła, do szeregu sąsiadek swoich nie wróciła, daremnie nad nią będziesz łamał głowę bibliotekarzu! upłynęłyby tobie lata, i mógłbys daremnie ślepego trafu oczekiwać, bo żaden twój rozum, żadne twoje przypomnienie, środków znalezienia nie podyktuje tobie. A cóż mówić o tobie nędzna istoto, bibliotekarzu! w takiej bibliotece, w której do drewnianych pułek i naznaczonych na nich liczb uwiązany księgom rozkazuje, których własną ręką przerzucać, nie masz interesu, własną ręką przesuwac nie masz potrzeby, a nawet nie możesz własną głową porozumieć, nie masz środków! Zawieruszyła się tobie księga, w miejsce ci nieznane, tysiąc

razy topisz w równe szeregi wzrok z rozmaitością nie obeznaną, pełgasz myślą wyobrażeń pozbawioną po błyszczących się równie grzbietach ksiąg, dostrzegasz tylko lukę w miejscu gdzie księgi niedostaje; przewróć twój abecadłowy katalog, który cię zawsze uczy, i w nim nie zapisano, że książka nie w swoje wstawiona jest miejsce. Przynajmniej ci bibliotekarze, co koło systematycznie rozstawionych ksiąg chodzą, przynajmniej do nich częściej się zbliżają, z nimi więcéj obcuja, więcéj kalkulować mogą na traf, że dostrzegają ową blakającą się księgg, nie w swoim wypoczywającą szeregu i miejscu. Lecz żeby jednych i drugich ile można od takich przypadków zasłonić, potrzebne są copółroka a przynajmniej coroczne rewizje. Na te duj kilka rewji, zewsząd się rozbiegłe księgi zbierają, w swoje miejsca razem wszystkie wstawiają i rewidują.

Do podobnych rewizji przewoduikiem być mają katalogi repozytorjalne. Wpisywać w nie to wszystko, co jest na cedule, co jest w katalogu abecadłowym, byłoby uciążliwą rozwlekłością. Katalog repozytorjalny niech będzie rejestrem, inwentarzem, ze zwięzłą dokładnością dopełnionym. W tym katalogu repozytorjalnym mają być pozapisywane dzieła tym zupełnie porządkiem jedne po drugich, jak są na półkach porozstawiane, tak jak są ponumerowane. Tym końcem wybierają się główne ceduły, (bo suplementarne do głównych odwołujące się, w tym razie niepotrzebne), te układają się wedle porządku pozna-kowania i policzbowania. Skoro tak ułożone zostaną, są źródłem repozytorjalnego katalogu. Z nich w wolumen repozytorjalny przepisują się, czyli raczej wypisują, jak najmocniej skrócone tytuły, zawsze jednak: autor lub tłumacz, lub wydawca, kilka istotnych tytułu wyrazów (bez ich nadwężenia), miejsce, rok druku, format, liczba tomów i woluminów, i całe obnumerowanie. Takie wpisywanie w wolumen dopełniać bardzo przestrono, ażeby można przybytek dopisać; i po jednéj tylko stronie karty, aby na przeciw będąca strona białą pozostała, a to dla tego także, aby nowe przybytki ksiąg skoro tylko zacedułowane zostaną, równie do repozytorjalnych rejestrów, jak do abecadłowego katalogu wciągnięte zo-

stały. Weryfikując tedy bibliotekę za pomocą takich repozytorjalnych rejestrow, łatwo przeświadczyć się, czy są wszystkie, czy której nie brakuje książki, i to się da odkryć, gdzie nie w swoje miejsce książka wlaża. Lubo przy takiej weryfikacji, format i obnumerowanie na grzbiecie przylepiane, naocznie ułatwia weryfikatorom pracę, z tym wszystkim kiedy niekiedy, tę i ową książkę wyciągnąć wypada i do jej środka zajrzeć, czy jest też sama, jaka być powinna. Dość pilnym i ostróżnym być nie można, a lepiej wiedzieć że nie ma, aniżeli się ludzi, że jest to, co zginęło.

Ponieważ różnemi czasy książki do biblioteki przybywają, te wraz do powszechnego porządku zaciągnięte być mają. Skoro do biblioteki książka przybyła, zapisuje się w sporządzonej na ten koniec książce, gdzie pokrótce jej tytuł, z jakąd przybyła i kiedy zapisuje się. Często z tej zapisowej nowych przybyśzów książki wynika ów numer biegnący w bibliotekach, który jest najmuiej potrzebny, choćby był wszędzie powtarzany, nie się on nie ma, ani do cedułów, ani do katalogów, ani do poszukiwania służyć może, staje się niesłychanie liczbowy, bo ogromne tysiące liczy, a częściej jak którykolwiek przerywa się, ponieważ wiele książek wchodzących, znówu wychodzi. W wielkich mianowicie bibliotekach, jest pewien rodzaj przepływu książek.—Zapisana do książki przybywająca książka, w porządnym bibliotekach oddana jest introligatorowi do oprawy, a gdy oprawioną zostanie, wtedy cedułowana, numerowana, ustawiona i katalogowana zostaje.

W porządnym bibliotekach jest jedna z najistotniejszych rzeczy, ażeby każda książka była oprawiona, jeżeli nie całkiem w skórę, to tak, aby grzbiet i brzegi a przynajmuiej rogi skórą powleczone były, to jest w półskórek (i). Dwóch lub więcej dzieł nie godzi się razem w jedną książkę oprawiać. Jest to nierostropna ekonomika, która tysiąc niewygód i szarżowanie wszystkich tych dzieł, co wspólnie oprawne zostały, za sobą ciągnie. Kiedy są jednego dzieła tomy dosyć ciekawe, takie tomy po dwa, trzy, w jedną książkę, dla

(i) Ile oprawa do ochrony książek służy, było wyżej II. § 73. n. 8.

ekonomiki, uprawiać się godzi, ale nigdy dwóch dzieł oddzielnych, choćby te jednegoż autora i jednego przedmiotu były. Jeśli są pisana i dzieła dość małe, cienkie, małej objętości, broszurkowate, można je zostawić bez okładek, sposzyte tylko, i papierem pokryte, a w pudra powkładać.

Jeżeli to przybywanie dzieł do tego stopnia rośnie, że niepodobna w.ęcej ksiąg rozsuwać, aby przybywające w miejsce im przyzwoite wstawić, i do tego przyszło, że już na nie miejsca nie ma, a przenoszenie jakich oddziałów dla otworzenia miejsca byłoby zbyt trudne, w takim razie urządza się dodatkowa (supplementarna) sala, w której coraz przybywające księgi mieszczą się. Lubo w niej dzieła wyjątkowie na ustroniu stoją, wszelako do tychże samych zapisywań, numerowań i katalogów należą. Numerowanie salowe tworzyć, gdy całej biblioteki numerowanie jest przedmiotowe, byłoby matwaniną. Numerowanie w tej dodatkowej sali jest dalszym ciągiem numerów każdego przedmiotu.

Bywa to, że przybywające w jakiej ilości księgi, w tym przybywają warunkiem, ażeby zawsze oddzielny od całości biblioteki odosobniony zbiór stanowiły. Najlepiej kiedy można takich wyłączeń unikać i nabytek od razu wnieść i w swoje miejsca powiesić. Jednak kiedy to być nie może, jakożkolwiekby księgi oddzielnie przy bibliotece stanęły, jednak mają być zaciągnięte do powszechnego porządku i do powszechnych zapisan. Też same ceduły, ten sam abecadłowy katalog, też sama wpisowa księga służy, tylko dla tej sali oddzielnego repozytorjalnego rejestru potrzeba, i numerowanie musi być wszędzie na cedułach i w katalogach ponaznaczoną excepcją. Oczywiście, że gdzie wiele takich wyłączonych, potocznych, oddzielnych bibliotek, (Neben-bibliothek), pojawi się, że wiele tworzy się niedogodności.

Z tego widać, że bibliotekarze dla utrzymania porządku bibliotecznego, pod ręką znaczną liczbę ksiąg pisanych mieć muszą, mają swoje archiwa, swoje rejestratyry, swoje kancelaryjne zatrudnienia. Mają księgi abecadłowego katalogu, księgi repozytorjalnych rejestrów, księgi potocznych (jeśli są) bibliotek, księgi zapisową ksiąg przybywających, księgi zarejestrowa-

nych i skatalogowanych dubletów, księgę dzieł ubywających przez zbycie dubletów, przez zamianę. Księgę rejestrową dochodów i rozchodów bibliotecznych w gotówce, że jeszcze o innych i o korespondencjach zawczasu nie mówię. A ponieważ zachodzą w bibliotece różne zdarzenia, o których nieraz pamiętać potrzeba, a zatył dobrze jest mieć w bibliotece dziennik, albo przynajmniej zakonotowywać co w jakim dniu ważnego zaszło. To należy do środków utrzymania porządku.

Przez ciągłe używanie ksiąg, mimo ostrożności i najlepszej ochrony dzieła, częściej używane, muszą być naostatek zszarżane. Bibliotekarz porządek utrzymujący na to baczyć powinien, ażeby nowym exemplarzem bibliotekę opatrzył. Wreszcie, aby dopełnić to wszystko, co jest w jego mocy, o czym pod artykułem zabezpieczenia i ochrony biblioteki mówiliśmy, ponieważ i tamto bardzo wiele wpływa na utrzymanie zaprowadzonego w bibliotece porządku.

4. *Użytek z biblioteki.*

LXXXIII. Gdyby nawet bez użytku biblioteka stać miała, sam czas, samo utrzymywanie jej w czystości, okurżanie, przetrzepywanie, zwolnaby ją niszczyło. Aleby to był martwy kapitał! Potrzeba z niego uczonych korzyści, a te wynikają przez udzielanie się biblioteki naukom i osobom w naukach pracującym. Zatył idzie nie mały w bibliotece materialny uszczerbek. wydatek, zszarżanie, przypadkowe szkody, lecz to wszystko wynagradza istotny użytek naukowy, który nie daje się wziąć pod kródkę rachunku.

Bibliograficzne postrzeżenia. Pierwszym z bibliotek użytkiem jest ten, że ją bibliotekarze sami używać mogą, a pierwszym z ich używania owocem, są bibliograficzne postrzeżenia. Te zawsze są oczekiwane od osób koło bibliotek chodzących. Po starych księgach, po notatach na nich, po rękopismach jakkolwiek przedmiotem mało ważnych, śledzi się co by mogło zainteresować, sprostować cudze uchybienia, na nowe naprowadzić postrzeżenia. Owe ceduły tak łatwo ruchome, (skoro katalog abecadłowy i rejestr repozytorialny ukończony), mogą służyć do utworze-

nia katalogów chronologicznych, geograficznych, i wielu rozmaitych, które niemałe światło na dzieje typografji, a często i na księgarstwo rzucają, które ułatwić mogą kompletowanie wielu wiadomości, ułatwić mogą rozpoznawanie, jakie okoliczności i czasy, jakimi się najwięcej naukowymi przedmiotami zajmowały. Do tego bowiem ceduły dość zasobne potworzą katalogi. Nie będzie w nich kompeltu, zupełności, bo chociażby najbogatsza biblioteka była, poszukiwałaby wielu dezyderatów. Lecz znaczna biblioteka, jeżeli nie bardzo bogata, przynajmniej tak zaopatrzone w różnych wydziałach dostarczyć może pomocy, że takowe do uczonych prac, uczonemi poszukiwaniami łatwo uzupełnić. Zeby podobne prace bibliotekarze podejmować mogli, niemniej jak dla bibliotekarskich działań, potrzebne im jest oddzielne laboratorium.

Czytanie. Na czytanie dla obcych, dla gości, potrzebna też jest sala, czytelnia. Publiczna bowiem biblioteka, ma być otwarta do czytania wszystkim. A jeżeli czytanie istotny naukowy pożytek ma sprawić, niech będzie do czytania otwartą jak najczęściej. W takim razie, w którym może być codziennie na wiele godzin otwierana, dogodnie jest uprzednie na początku tygodnia zapisanie się, czego kto do czytania potrzebuje. Wygodnie to jest i dla osób, które ciągle czytanie w bibliotece założyć zechcą, mianowicie dzieł, których pożyczyć nie mogą, gdy zechcą na przykład rękopism jakiś przepisać. Wreszcie ktokolwiek przychodzi czytać, powinien zapisać nazwisko swoje i czego żąda? Z ustnego pytania, wyniknąć może przesłyszenie się, zapisanie tedy ustnia ustne porozumienie się. Najkrótsze zaś w bibliotece do czytania lub przejrzenia, udzielenie książki, jest rodzajem pożyczki, a co z biblioteki jest pożyczane, to powinno być zapisane, zakonotowane.

Pożyczanie. Co? komu? kiedy? i jak?

Co? książki, ale nie pożyczają się: 1. Rzadkości, których prawie jeden lub istotnie jeden tylko na świecie istnieje egzemplarz, jako to rękopisma, inkunabula, etc. — 2. Zbyt kosztowne dzieła, dzieła przepychu, za które pożyczający w nieprzewidzianym przypadku musiałby majątkiem przypłacić, i mógłby być narażony na uciążliwe dla siebie wynagrodzenie. —

3. Dzieła pospolite, do zhyt pospolitego użytku, nie powinny wychodzić z biblioteki, jako na przykład, dykcjonarze, elementa, jedne, że nie są dziełem do czytania tylko do częstego w nie zaglądania, a zatym powinny zawsze być pod ręką biblioteki na zawołanie tych, co by ich w bibliotece saméj zapotrzebowali, inne nie mogą być do szkolnego podręcznego użycia udzielane, ponieważ przez to byłyby na prędkie zniweczenie wystawione.

Komu? Osobom nad naukami pracującym, osobom do naukowych instytutów przywiązanym. A pożyczają się prawie jedynie osobom obowiązkowo do naukowych instytutów przywiązanym, ponieważ rozumie się, że im więcej, jak komukolwiek pomocy bibliotecznej potrzeba, że oni więcej jak ktokolwiek książki cenić umieją, że łatwo pozyskać z nich w przypadku odpowiedzialność, że naostatek bibliotekarze ich łatwiej jak kogokolwiek znać mogą. Prawie tedy im samym pożyczają się i oni mogą być dla innych w pożyczaniu pośrednikami, tak, że kiedy kto nad naukami pracujący, lub ktokolwiek chce z biblioteki pożyczać, potrzeba, aby za nich ręczył ktokolwiek w obowiązku w jakim instytucie naukowym znajdujący się. Biblioteka na nich polega, że ręką za osoby sobie znane i takie, które książki cenić i publiczną własność szanować umieją, ile że odpowiedzialność na ręczących spada.

Kiedy? W jednych bibliotekach czas dwu tygodniowy w innych dwu miesięczny przepisany. Ogólne warunki wymagają na pewny czas dla przerewidowania biblioteki zwrotu wszystkich książek, zwrotu ich, skoro kto z miasta choćby na dni kilka wyjeżdżał, naostatek aby pożyczone książki u pożyczającego nie wiekowały, bo są nie dla niego jednego. Wreszcie po terminie przepisany, na każde zawołanie pożyczających niezwłocznie zwrócić powinien.

Jak? Za rewersami, na każde dzieło rewers oddzielny zapisany tytuł, wolumina, format, oprawa, data czasu pożyczki i podpis pożyczającego. Te rewersa numeruje biblioteka i w puzdra zamyka, albo w pęki wiąże. Utrzymuje nadto abecadłowy pożyczających regestr, notując pod ich nazwiskami dzieła pożyczone, czas pożyczki i numer rewersu. Utrzy-

muje przytym podług abecadlowych liter spisanie pożyczanych dzieł, z wyrażeniem komu, kiedy i numeru rewersu. Skoro rewers zwrócony zostanie, zaraz w zanotowaniu tak pożyczających, jak pożyczanych, wymazuje się notata, lub zwrot książki i czas tego zwrotu zapisuje. — Skoro się jednemu pożycza, trudno odmawiać drugiemu: a zaty m pożyczają się wielu osobom. Przepisy aby nie pożyczać jak tylko po jednym tomie, po jednym dziele, są śmieszne. Lepiej nie pożyczać, a niżeli tak pożyczać. Pożycza się razem jednéj osobie dzieł kilka i dzieł wiele, jeśli tego potrzebuje. Niech w téj mierze pożyczający od kapersu bibliotekarza założy. Wreszcie wszystkie przepisy o pożyczaniu książek z biblioteki czynione, są zawsze utworzone na tych tu wspomnianych zasadach. Wszystkie te przepisy stanowić się mają nie dla ścieśnienia bibliotekarza, tylko dla zabezpieczenia jego, a ścieśnienia, gdy tego potrzeba pożyczających. Niech bibliotekarz ma pełną moc pożyczania i od przepisów dyspensowania. Ale razem gdy tego ujrzy potrzebę, lub gdy mu się podoba, niech ma prawidła, do którychby mógł się odwołać, aby uczynność swoją cofnął i twardym się stał. Tą bowiem drogą i pożytecznie udzielać się będzie biblioteka i zabezpieczoną zostanie. Pożyczający zaś, niech mają wzgląd na kapers i zły humor bibliotekarza, a więcej jeszcze na to, że nie sam jeden, ale podobnież pożycza wielu, że każdy pożycza wiele, że zaty m, pożyczaniem zajmujący się, pożycza znaczną ilość książek, a cały trud i odpowiedzialność na nim leży!

Poszukiwanie. Wypadnie komu razem do wielu dzieł zajrzeć, wypadnie rozpatrzyć się, co w pewnym przedmiocie eksystuje, słuszna zdejmuje kogo ciekawość, jak dalece w jego naukowym przedsięwzięciu biblioteka zasilić może? Tego, ani czytaniem, ani pożyczaniem nie zaspokoji. Takie poszukiwania na miejscu w bibliotece dopełnione być muszą, tylko na nie trudno czas oznaczać i w oznaczonych tylko godzinach bibliotekę otwierać, ażeby zaś w poszukiwaniach takich dogodzić, więcej jak w czymkolwiek pomocy bibliotekarskiej potrzeba. A jeżeli biblioteka ma istotny naukowy pożytek przynosić, na takowe

poszukiwania dla każdego, każdego czasu otwartą być powinna, chyba że jakie nagle bibliotekarzy zatrudnienia staną na zawadzie. Ile zaś w takowych poszukiwaniach bibliotekarze szczególną podać mogą pomoc, tyle z ich strony, tym końcem podejmowane trudy i chętnie na to poświęcanie, jest piękne. W tym najzacnięjsza bibliotekarska otwiera się czynność. A wyleje się szczęśliwie ze swoją pomocą, jeśli nie jest więźniem precyzji tytułów, więźniem swoich cedułów i alfabetycznych katalogów, kiedy owszem myśl jego obejmuje całość i wydziały nauk i bibliotecznych zbiorów. Taki zdoła mylących się na drogę naprowadzić. Mylnie jest mu w zapytaniu wypisany tytuł, on się rozpytuje o co idzie i odgaduje potrzeby pytającego i dostarcza mu szukanego dzieła. Jeżeli kto pragnie wiedzieć co w pewnym przedmiocie biblioteka posiada, a żeby jęj korzystnie mógł użyć, zaiste przyzwójciciej jest bibliotekarzowi powiedzieć, co biblioteka posiada, aniżeli oczekiwać bez końca pojedynczych pytań, któreby na oślep zmudnie pytający wynotowywał. Niedołężny bibliotekarz, na każde podobne kwestje, przewraca alfabetyczne katalogi; na ich połowę odpowie, że nie ma, za drugą połowę rozbijając się będzie po salach i drabinach, a ze wszystkich usłużności nie całkowita z biblioteki pomoc wyniknie, a trudów i mitręgi dużo. Przeciwnie znający swą bibliotekę na przedmioty rozłożoną, ma w głowie, ma równie i w szafach razem zgromadzone do jednego widoku książki, jeśli mu pamięć i przypomnienie nie wystarczyło, wiedzie pytającego przed szafę, i od razu całkowity zbiór i całą, na obszérne zapytanie, odpowiedź ukazuje. Zład wyciąga sowy zapas, zład wydobędzie stosowne do zapytania dzieła i pisemka, które pytającemu i na myśl nie przyszły, o których i nie wiedział. Dla pytającego nieraz nieprzewidzianą odmyka skarbnicę, nowy świat otwiera. Okazanie co biblioteka posiada w przedmiocie poszukiwania, oczywiście że wielce jest od poszukającego upragnione, i niezmierną przynosi mu pomoc. Lecz żeby ją podać nie zawsze wypada do samej szafy prowadzić; żeby tedy bez tego prowadzenia ją udzielić, dogodne są tym końcem katalogi systematyczne.

LXXXIV. Katalog systematyczny. Zaprawdę mówiąc, termin systematycznego układu biblioteki, systematycznych katalogów jest niewłaściwy: raz z tego powodu, że większa część podanych projektów systematycznego rozwinięcia nauk i wszystkie prawie biblioteki różnie na przedmioty rozłożone, prawie nie systematycznego nie mają; powtóre że to hardzo jest obojętne dla biblioteki czy jej rozkład na przedmioty systematyczny, albo nie. Nawet rzecz o systematach niezasługiwałaby na gadanie, gdyby nie rozwijała jakich takich środków bibliotekarzom do porozumienia nauk, nie podnosiła ich myśli do ogółu; gdyby mniej świadomi rzeczy, nie byli wyzвани do rozprawiania o systematach bibliotecznych, i niechcieli się zbytecznie wypytywać o porządki w rozstawieniu, ażeby ztąd sądzili, czyli rozkład książek jest dosyć zgodny z ich nocjami o konnexji nauk, albo z tymi wyobrażeniami, które za systemat poczytali; a niechże w tym uchylbienie dostrzegą, utyskują i ubolewają nad stanem nieszczęśliwym biblioteki, w której bibliotekarze ciemni, nieprzezorni porządku utrzymać nie umieją. — Panie! odpuść im! bo nie wiedzą co czynią. — Rzeczywiście o systematach bibliotecznych i nauk, jeszcze w XVII wieku rozprawiano, bardzo zaś wiele pod koniec XVIIIgo wieku; a skoro to wiele zajęło, początek XIX wieku nieomieszkiał zgłębiać te systemata i niemniej silić się na nie. Lecz z pośród tłumu proponowanych systematów, małą liczbę znajduję takich, które rzeczywiście na pewny związkowy pomysł zakrojiły, a bezprzestannie różniące się i zmijające widzenia, nie tylko w bibliotecznej praktyce zawsze też same trudności zostawują, ale w żaden sposób nie zaspokoją kogo bądź, co z jakąkolwiek znajomością siędzie i nad nimi pomyśli. Lecz —

1. Najwięcej jest takich usilności w rozgatkowaniu piśmiennictwa, w których rzeczywiście żadnych systematów nie ma, tylko dowolne wiadomości, nauk i sposobów pisania o nich, rozróżnianie, dopełnianie od przypadku jak uderzą wyraźne przedmiotów różnice, i o nich traktujących książk ilość.

Arias Montanus roku 1635 rozkładając bibliotekę na języki, rozmaitych przedmiotów, od grammatyki, do theologii, sześćdziesiąt cztery, odróżnił i naliczył.

Klaudiusz Clement 1635 liczy: biblie, ojców, komentatorów pisma świętego, kontrowersistów, kaznodzieji, theologów scholastycznych, theologów moralnych, kanony, prawo cywilne, philosophiam contemplativam, philosophiam-moralem; matematykę, physiologią, medycynę, (uczone niewiasty), historią świętą, historiam profanam, philologów, polygrafów, rhetorów, oratorów, poetów, grammatyków, (uczone niewiasty), asceticam et pietatem, orientalistów, rękopisma.

Naudé 1643. liczy: biblie, theologią, bibliografią, chronologią, geografią, historią, militarkę, prawo, concilia i kanony, filozofią, politykę, belles lettres.

Casiri 1760. liczy: grammatykę, rhetorykę, poezją, filologią i miscellanea, lexica, filozofją, politykę, medycynę, historią naturalną, jurisprudenceją, theologią, geografią, historią.

Girard, dzieli na: theologią, nomologią, historio-graphią, filozofią, technologią.

Parent, rozkłada tak: agriculture et commerce, language, arts mécaniques, arts libéraux, mathématiques, belles lettres, cosmographie, histoire naturelle, chimie et physique, histoire, legislation, morale, ouvrages périodiques.

Massol: littérature, religion, jurisprudence, sciences et arts, histoires.

Butenschoen, 1800. podziela: introduction aux sciences, lettres et arts; littérature et beaux arts; sciences historiques; sciences mathématiques et physiques; sciences économiques et médicales; arts et métiers; sciences positives, jurisprudences, theologie; mélanges, collection, polygraphie.

Eschenburg (Lehrbuch der Wissenschaftskunde, Berlin 1809), przestaje na takim piśmiennictwa rozdziele: filologia, historia, filozofia, mathematika, fizyka, medycyna, juristika, theologia.

Jan Samuel Ersch (Handbuch der deutschen Literatur) lubo podzielał systemata Schütza, wszakże poznaczał sobie ośm działów całe dowolnie: 1. filologia, filozofia i pedagogika, 2. theologia, 3. jurisprudence i politika, 4. medicina, 5. mathematika, Natur und Gewerbskunde, 6. historia i jej pomoce, 7. piękne sztuki, 8. mieszanina z encyklopedją.

Jeżeli gdzie w tych rozkładach gdzie przytknięte są przedmioty siebie bliższe, wskazują się między nie inne, jak owe u Clementa uczone niewiasty, które biegając po naukach myśl, albo objąć je usiłującą, w bok strącają, ponieważ medycyna koło jurystyki, historia koło matematyki, filologia koło technologii, tak się pomieściły, jak uczone niewiasty koło uscetyki, to jest, że odróżnienia są różnie drobną siekaniną, która się od przypadku zjawiała, a jeżeli który z tych pisarzy myślał o jakim logicznym swych podziałów związku, zdaje mi się, że do niego nie trafiał.

2. Byli, co tworząc małą liczbę ogólnych podziałów, zniewalali do głębszego pomyślenia nad związkami wiadomości ludzkich, którzy rzeczywiście, albo w pewnych odrywkach, albo w ciągłym łańcuchu związki te wytknąć usiłowali. Trudno to nazwać systematem, co jest pocięciem na większe a mniej liczne kawalce, albo co jest wyszukany sposób wypróty i wyciągnięcia żyłką dla związania za jej pomocą różnorodnych wiadomości.

a) *Bibliothèque du roi*; była rozłożona na cztery oddziały: *theologią*, *jurisprudencją*, *historią*, *filozofią*. *Marchand 1709* wszystkie piśmiennictwo obejmował we trzy tylko klasy: *filozofią*, *theologią*, i *historią*. Lecz te ogólne rubryki, są podobne do drobniejszych siekanin wyżej wymienionych, z żadnego systematu nie wynikają, zuiewalają tylko do rozerwania piśmiennictwa we trzy działy czyli systematy, wszakże w tym rozerwaniu niekoniecznie systematycznie to wypaść może, tak jak mało systematyczne były powyższe siekaniny.

b) *Ameilhon 1798* takie cztery tworzy działy: *grammaire*, *logique*; *morale*, *jurisprudence*; *metaphysique*, *physique*; *arts*, *belles lettres*, *histoires*.

Martin † 1761. trzy tylko podobne działy tworzy: *theologie*, *jurisprudence* (*jus naturæ*, *philosophia*); *sciences et arts*, *belles lettres* (i sztuki obrazowe); *histoires*.

W tym sposobie tworzony był widocznie oddział między niepodobnemi do siebie, mniej z sobą związków mającemi wiadomościami, a zbliżano do siebie i obok stawiano te, które ściślej i rzędsze między sobą konnexionie mieć mogły. To przynajmniej pokrewnych wiadomości stykanie, ocuca myśl do podob-

bnego szczegółów rozklassyfikowania, to kroji na niejaki systemat.

c) Michał Denis 1795. w czternaście działów szczepiąc piśmiennictwo całe, usiłował dostrzec ciągłego w nim łańcucha, kółknącej filjacji, jak jeden przedmiot piśmiennictwa z drugim zaczyna się. I takie koło utworzył: theologia (councila) jurisprudentia (jus naturæ) philosophia (historia naturalis) medicina (anatomia) mathematica (chronologia) historia (fabula heroica) philologia (mythologia) theologia... a tym sposobem z medycyny per anatomiam trafił do matematyki, a historii per fabulam heroicam do philologii, a z niej per mythologiam do theologii, aby przez councila krążyć do jurisprudentii. Lecz takich ogniwek przy każdej wiadomości i nauce z łatwością się dla każdej innej domacasz, rozrzucić je inaczej, inne wyciągnąć tytuły, a inne takie koło, nanizasz. Niechże to będzie systematem, jeśli tego kto chce.

LXXXV. 3. Są jednak właściwe systemata, którym tego terminu odmówić niepodobna, bo są oparte na dostrzeganiu pewnych ogólnych początków, na związaniu wszystkiego w całą jedność, i stopniowe rozgałęzienie. Dał do tego popęd Bako 1645. (de dignitate et augmentis scientiarum, *Novum organon*). Ukazuje on związki i pokrewieństwo nauk. Jego widoki stosowne do stanu nauk dzisiejszych wieków, rozwinięli Diderot i Dalmbert na wstępie do swęj encyklopedji, odnosząc wszystko do trzech głównych działań duszy. Ponieważ przedmioty fizyczne, materialne, działając przez zmysły, wzniecają pojętność myśli, a ta, albo odświeża powzięte wyobrażenia pamięci, albo rozbięra i zgłębia rozumem, albo naśladuje i przedrzęzuia imaginacją: ztąd, wszystkie znajomości ludzkie, do tych trzech działań, odnosić się muszą. Pamięć, płodzi historię; rozum, filozofię; imaginacja, poezję. Z tych trzech początków rozpoznawane jest całe rozgałęzienie się nauk, i wiadomości, całego piśmiennictwa. Wielu bardzo oczarował ten systemat, że go powtarzali, wielu nowych w nim dla siebie stanowisk szukało, wielu modyfikowało go — Powtarzał go Zöllner, wzruszał jego szczeguły Peignot 1802. Laire 1780. chciał uwolnić od niektórych trudności,

przyjmował tedy trzy pnie: filozofji z rozumu, poesie et arts z imaginacji, historii z pamięci wynikające, ale tworzył czwarty w rozwadze człowieka mającego potrzeby fizyczne, a z tą technologią; mającego oraz potrzeby moralne, a z tą arts de la parole et nomologie (prawo).

Coste 1800. mając na względzie trojiste działanie, ale równie trojisty rozkład przedmiotów, które to trojiste działanie ludzkie przerabia, to jest Boga, człowieka i naturę, z tą rozwija potrójny rozstrojony podział tak: 1. historia: religijna, cywilna, naturalna; 2. scjencje: theologia, moralne, naturalne; 3. sztuki: magiczne czyli wróżbitne libéraux, fizyczne.

Tracą inni z oka działanie ludzkie, ale patrząc na stosunki nauk i wiadomości z człowiekiem, charakteryzują je, odnosząc do ludzkich potrzeb i użytku. Tym sposobem tworzone były klasyfikacje.

Arsenne Thiébaud 1801. Connaissances 1. instrumentales: language, mathématiques, logique; 2. essentielles: morales, physiques; 3. de convenance: a. histoire, b. theorie morale, philosophie et jurisprudence, c. physique, chimie: spéculative ou mécanique (astronomie, akoustique, optique etc.), pratique (morale, économie rustique, legistique etc., physique arts manufacture, d'imitation, beaux arts).

Adelung (Kurzer Begriff der menschl. Fertigkeiten) uważa, że potrzeba człowiekowi naprzód posiadać znajomość des Naturreichs, a w towarzyskości wszystko odnosi się auf: Erwerben, Vergnügen, Erkennen, Regieren, i pod te wszystkie nauki się mieszczą.

Witte (Encyklop. und Methodol.) wszystkie wiadomości i nauki szczerpi we trzy gałęzie: in Lehr- oder Aufklärungs- in Gewerbs- und in Geschäfts-Wissenschaften.

Meinecke (Synopsis erudit. univ.) wszystkie dzieli we cztery klasy: disciplinæ propædæuticæ, disciplinæ viriles, disciplinæ et artes elegantiores et ludi liberales, disciplinæ spuria.

Traci całkiem prawie człowieka z uwagi C. H. Schmid (Abriss der Gelehrsamkeit) gdy stanowi podział wedle przedmiotów tak: 1. znajomość ciała, 2. znajomość duszy, 3. kultura ciała, 4. kultura duszy, 5. znajo-

mość i kultura towarzyskości, 6. bezrozumne i bez życia ciała, 7. theologia, 8. ontologia.

Schütz (Lehrbuch zur Bildung des Verstandes und Geschmacks) wspólnie z Hufelandem (w Allgemeines Repertorium der Litteratur von 1785. bis 1790. Vol. III.) oddzielając pisma mieszanych przedmiotów, Vermischte Schriften (XVI), od tych, które się na przedmioty dzielić mogą, te w trzy ramiona rozgałęzia: 1. Wissenschaftskunde überhaupt (I), 2. einzelne Theile der Gelehrsamkeit, 3. allgemeine Geschichte der Gelehrsamkeit (XV): a z tych, drugiego ramienia einzelne Theile der Gelehrsamkeit, wskazawszy rozdzielenie: A. Sprachgelehrsamkeit (II), i B. Realgelehrsamkeit: tych rzeczywistych nauk (Realgelehrs.) poszukuje licznych gałęzi. Tu są 1. positive Wissenschaften: Theologie (III), Jurisprudenz. (IV), 2. Nicht positive czyli natürliche Wissenschaften: der schönen Künste (XIV) i takie, die sich bloss auf nützliche Gegenstände beziehen. Te ostatnie są: a) philosophische, b) mathematische (XII), c) historische (Gesch. und Geogr.) (XIII). Filozoficzne są albo anthropologiczne, albo fizyczne. Anthropologiczne ściągną się, albo do natury człowieka, jako to: Arzneikunde (V) i właściwa Philosophie (VI), albo do towarzyskości, jako to: Pädagogik (VII) i Staats- und Kriegswissenschaft (VIII, IX). Fizyczne są: albo theoreticznе Naturkunde (X), albo z nich wynikające praktyczne Gewerhskunde (XI). Z tego rozgałęzienia, Schütz i Hufeland z pomocą Erscha wyciągają szesnaście, tym rozgałęzieniem wskazanych przedmiotów, które odosobnione, na jeden szczebel postawione, tracą ten charakter wyrozumowania, który medycynę i filozofię w 9tej rubryce, jurisprudence i theologią w piątej mieścił. Tak, że aby trafić do tych szesnastu przedmiotów, tego systematycznego rozumowania nie wiele było potrzeba.

Wilhelm Traugot Krug (Versuch e. systemat. Encyclopädie) uczeń Schütza i Erscha zasad i myśli, usiłował też rozpoznać stan nauk i trafić na ich całe z jednego pnia rozgałęzienie. Nieodosadnia on jak Schütz mieszaniń i ogólnów, z góry zaraz uważa na języki, którymi są nauki i wiadomości ludzkie traktowane, i na przedmioty, którymi są zajęte: dzieli

je w ogóle sposobem Schütza, na: philologische (I) i na realwissenschaften. Te ostatnie realwissenschaften zawsze na sposób Schützowski, szczerpi we dwa rozgałęziające się pnienie: 1. natürliche: a, historische (beschreibende geographische und erzählende historische) (II), b, rationale; 2. positive: a, juristische (VIII), b, theologische. Tu dopiero owe rationale Wissenschaften zgłębiając, tór Schützowski zupełnie opuszcza. Oparte są według niego rationale Wissenschaften na Konstrukcji der Begriffe, z czego wynikają matematyczne (III); i na discursive Begriffe ztąd filozoficzne w całej obszerności. Te filozoficzne są oparte albo auf rein discursive Begriffe, to jest filozofia w ściślejszym znaczeniu (IV); albo auf empirisch discursive Begriffe, z czego empirisch rationale Wissenschaften ściągają się: raz do rzeczy człowieka otaczających, czyli do natury, ztąd fizyczne nauki (IV); drugi raz do człowieka, ztąd Krugowska anthropologia (V), której zawsze we dwa ramiona rozgałęzianie następuje. W tej tedy anthropologii, człowiek towarzyski, daje początek politycznym naukom; człowiek zaś pojedynczy, anthropolog, w ściślejszym znaczeniu. Z tej jeszcze ściślejszej wynika anthropologia we właściwym znaczeniu, i psychologia z somatologią, a z somatologii medycyna (VII). Tym sposobem w dziesiąty aż gradus zstąpiła medycyna. Lecz gdy tych wszystkich tak rozumowaniem rozgałęzionych nauk literaturę wyliczyć przyszło, Krug porzuca to rozgałęzienie, budowę swoją rozrywa, a chwytą się dowolnego podłamywania różnych tytułów, których w liczbie dziewięciu oddzielnie każdej literaturę wyliczył: 1. filologia, 2. historia, 3. matematyka, 4. filozofia, 5. anthropologia (przy której wypadłaby medycyna, ale ją sam Krug odosabnia i przekłada dalej), 6. fizyka (dopiero), 7. medycyna, 8. prawo, i 9. theologia. W tym literatury sztuk nie objął; w kolejki zaś, którą te tytuły uszykował, trzymał się niejako tej kolejki, jaka z rozgałęzienia wynikała, ale wszystkiego tego dopełniając, gdy na sposób Schützowski, wszystkie dziewięć tytułów na równi stawia, zaciera wyobrażenie wyrezonowanego rozgałęzienia i rubryk, tak, że z tego nie widać, iż matematyka przypadła na rubrykę czwartą, anthropologia na szóstą, polityka na siódmą, a

medycyna przypadła niżej aż w dziesiątej rubryce. Tak, że aby trafić do tych gciu przedmiotów i tytułów, obeszłoby się było bez tego systematycznego rozumowania. — I zachwiał się w pierwszej inwencji swojej Krug, bo wkrótce z pomyslanym odmiennie wystąpił systematem (w *Hefrie Anthropologii*, tudzież: *Versuch einer neuen Eintheilung der Wissenschaften* 1805). Pod *Anthropologią* podciągając politykę i kameralistykę, proponował takie rozgałęzienie i poruhrykowanie: I. Freye Wissenschaften 1. empirisch Grundstoff, a, philologische: allgemeine, besondere. b, historische, erzählende. 2. rational Grundstoff, a, mathematik: reine, angewandte. b, philosophie: spekulative, moralische. 3, empirisch-rational a, anthropologie: im engern Sinn, politische. b, physicalische: physiologie, physiographie. II. Gebundene Wissenschaften. 1. theologische: theoretische, praktische. 2. juristische: theoret. prakti. III. Gemischte Wissenschaften 1. kameralistische: theor. prakt. 2. medizinische: theor. praktische.

Jeszcze i to w tym miejscu przydać należy, że tworzący istotne systemata poszukują zaraz i w podziałach każdej z osobna nauki, dla wszystkich razem jednostajnych zasad i przepisów. Zład to wypada, że zwyczajnie w naukach używane podziały i termina, dla pomysłów filozoficznych ustępować muszą wcale nowym, które pracującym nad szczególnymi naukami, albo mało, albo wcale są nieznane. Znane zaś od nich i powszechnie używane podziały i termina, są nie raz ciężką w ogólnym systematyzowaniu i w filozoficznych pomysłach zawadą.

Tyle jest niejedności, tyle, powiedzieć mogę, próżnych usilności. Zaczne są te usilności rozwikłania całego węzła: lecz dotąd, są to omackiem chwytane zasady, o których pewności dostatecznego przekonania się powziąć nie można, które nieraz stanowiska, jakie naukom ludzie ponaznaczali, obrażają; są to dowolne ideały, które niemniej targają się na wskazane naukom stanowiska, a które, jeżeli rzucają wielkie pomysły, aby ich wymierzyć, mogą razem zwichnąć uczonych wyobrażenia, jeśli nie będą na zasadach prawdy oparte. Niech jednakże pracujący nad szczególnymi naukami, tymi encyklopedycznymi i

ogółu poszukującemi filozoficznemi usilnościami nie gardzą: mogą w nich bowiem znaleźć środki, które do każdej nauki zastosować się dadzą, aby je w oznaczone kluby uchwycić: mogą przynajmniej pobudzić do pokorniejszego i mniej zbytecznie wybrzeżającego traktowania własnych nauk. Niechaj równie i bibliotekarze rozpoznają ten węzeł, tak dalece dla rozumu ludzkiego niewyrozumiały: a to tym końcem, aby się uzbrojili, i w różny oręż opatrzyli, do walczenia z każdą pojedynczą nauką, przeświadczyli się, jak dalece od nich zależy, każdej poosobnemu nauce, zakreślić granice, obrać stanowiska, ocenić ich wspólny i od siebie zależny byt. Lecz niechaj rozpoznają ten węzeł, nie żeby go z encyklopedystami i filozofami ostatecznie rozwikłać, ale raczej, aby go umieć w każdym razie zręcznie, wprawnie i trafnie rozciąć. Zjawia się tym sposobem pomysł ogólny, które tkwić będą w głowie bibliotekarskiej, które nim kierując, usposobią go do decydowania o losach nauk w bibliotecznych szafach lub w ich katalogach pomieszczonych. Te pomysły, są konieczne potrzebne, tylko życzyć, aby przy ich zastosowaniu, nie było naciągania nauk do pomyslanego systemu, aby przez to umieszczona w bibliotece nauka, nieszkodowała; życzyć bibliotekarzom, aby ich systemata zastosować się umiały do stanu i położenia każdej z osobna nauki, a nie żeby nauki do ich systemu nakręcać się miały. To albowiem utrudzałoby ludziom przystęp do skarbów bibliotecznych, kiedy przeciwnie, bibliotekarz, winien szukać środków ułatwiających. Cóż, gdyby opętany encyklopedycznemi i filozoficznemi posadami, natworzył sobie nowe terminy; powymyślał podziały, w któreby wszystkich rozmaitych nauk, każdej z osobna, inne podziały, w te wymyślone swoje, jednostajnie wérubował; pomnożył je, dla mniejszych i większych wiadomości do zbytku, a to dla nauk eksystujących i przed końcem świata zjawić się mających; gdyby to filozoficznym językiem, a niezwykle w naukach i w bibliotece, myślał i mówił: zrobiłby z biblioteki labirynt obłądu, napełniony przyćmionemi kryjówkami, w którychby nieświadomy i dobrze go nierozumiejący równie gubić się musiał, jak w bibliotekach, w których, format i podobień-

stwo oprawy stały się jedyną w ustawieniu ksiąg zasadą.

LXXXVI. Zasilony filozoficzną myślą bibliotekarz, niech stoi na historycznym polu, na polu doświadczenia, bo to jest dla każdego oczywiste. Oparty na systemacie, niechaj nim nie nakazuje księgom, cohy w nich być miało, ale patrzy co w nich jest, i z tego co jest, swój system tworzy; niechaj z historycznych w bibliotece zgromadzonych faktów, wyrozumuje sobie podziały i całości, sam, własną mocą. Wolno bibliotekarzowi, albo własne rozkłady lub systemata tworzyć, albo cudze przyjąć, albo je modyfikować. Nikt mu nie má narzucać w téj mierze rozkazów. Lecz gdy wchodzi do biblioteki już uporządkowanej, tam cudzego się trzymać, poprzedników swoich zgłębić i wyrozumieć winien. Tworząc zaś własny swój porządek, lubo jest w krokach swoich zupełnie wolnym, wszelako przestępca się staje, jeśli się chwyci przestarzałych, niepoprawnych, niezrozumiałych, ciemnych i niepraktykowanych w naukach wyobrażeń. Ożywiony filozoficznym światłem bibliotekarz, niechaj czuje, że staje pomiędzy ciżbą nauk i uczonych, których wzajemne interesa i spory, ma rozpoznać, stać się rozjemcą nieporozumień, wydać stanowcze decyzje i wyroki. Niechżo tedy stara się te interesa, te wzajemne między naukami zatargi, rozpoznać i zgłębić; niech przerzuca encyklopedje, methodologie, propädeutiki każdej z osobna nauki; spotka się w nich, z tą walką filozoficznych myśli z historyczną nauką praktyką, w której wyobrażenia o każdej nauce, przeczyszczają się; niech rozpoznaje i obejmuje panięcią każdą z osobna nauki literaturę, a pozna, jak dalece każda szeroko kroji, jak częstokroć nie pomniąc na byt innych nauk, medyk z filozofem, prawnik z historykiem, filolog z geografem, podchwytyją sobie, i wzajem wydzierają różne wiadomości; piszący bowiem literaturę jakiego przedmiotu, chciwie garną w swoje rubryki dzieła, które z ważniejszych względów do innych przedmiotów należą. Ztąd, w takich szczegółowych dziełach, toż samo dzieło, znajdzie bibliotekarz przy wielu przedmiotach wymienioné. Zdrożna jest w bibliotecznym

systematycznym katalogu to jedno dzieło, zwyczajem osobnych literatur, przy każdym przedmiocie, do któregoby odnieść dało, powtarzać: potrzeba stanowczej decyzji, tam albo tu, a wtedy tylko wspomnieniem dzieło w kilku miejscach powtórzyć, gdy trudna prze-waga, gdy nieodzowna jest do miscellaneów go odnieść. Tak bibliotekarz staje się między naukami sądzia i rozjemcą wzajemnych wdzierstw; dogadza stronom, a powściąga ich wzajemne nastawanie i w ścisłych zamyka okręgach. Może mieć do tego pomoc i przewodniczy wzór, w różnych ogólnych bibliotecznym katalogach, a przed wszystkimi Franke bunnawjańskiej biblioteki; w wielu przytym innych, w niemieckich: Sartori (catal. bibl. theresianæ), Mencke, Ludewiga, Rincka, Conradi, Roloff, nadto Franke bekerowski 1773, i wielki dresdeńskich dubletów 1775 katalog; we francuskich: de Thou, de Burów de la vallierowskich, królewskiej biblioteki paryżkiej, Martina i winnych: Harlej, Pinelli, Thott. Ale te wszystkie mogą być tylko pomocą a nie wyrokiem, któryby, zdaniem bibliotekarza miał kierować. Przestawiając takich katalogów wyobrażenia, a z defektów ich całości, defektowe decyzje, powinny być od bibliotekarza ocenione. Wszakże zagłębienie do takich katalogów i radzenie się ich, może excytować myśl i decyzją. Ale biedny i politowania godny bibliotekarz, któryby na nich tylko miał polegać, któryby sam przez się decydować nie umiał, któryby sam nie był w stanie obeznąć się z całym polem każdej nauki, któryby nie umiał radzić się ludzi nad naukami pracujących, dzieł szczegółowych i samej nauki, o której czyste nocje posiadać powinien. Jeżeli Franke, Sartori, de Bure umieli się decydować jakie przedmioty, jakie każdej nauki podziały w klasyfikacji bibliotecznej obrać, jeżeli umieli decydować o każdym dziele, do jakiego się przedmiotu odnosi, podobnie bibliotekarz sam przez się decydować w tej mierze powinien, a niegodzien taki sięgnąć nad systematycznym katalogiem, który go własnymi siłami nie podoba.

Gdy układający systematyczny czyli raczej przedmiotowy katalog, oswaja się ze wszystkimi naukami i wiadomościami ludzkimi, musi zatym nauki czysto odróżniać wzajemną ich niepodległość i odrębność do-

brze rozpoznać, a między nimi zetknięcia i granice rozpoznać i oznaczyć. W tym jego ustawicznym nateżeniu, nacisną go termina różnie rozumiane, jako na przykład: *arts et métiers* z technologią, *litterature* u francuzów, paleografia, statistika, kameralistika niemiecka; ich właściwe i niewłaściwe użycie, fantastyczne wymysły. Zwróci jego baczość, prawie każdej nauki objętność, ile jest w obszerniejszym, ile w ściślejszym wzięciu, filologia czyli ma być lingwistyką w całej obszerności, czyli tylko dla starożytnej greczyzny i łaciny? czyli ją w nauce samych języków zamykać, czyli dla niej tworzyć odrywki z historii, geografii, sztuk? Bez predylekcji, dla którejkolwiek nauki, z tego wyrozumienia, wynika każdej objętność w pośrodku wszystkich. Znajdą się tu nauki, które z kilką nauk współnictwo mieć mogą, nie zasługując na oddzielne dla siebie oddziały, jak na przykład chronologia przy astronomji i przy historii, geografia przy matematyce i przy historii. W działach, oddziałach, podziałach i drobniejszych podziałkach słuszną jest mieć wzgląd na pewną filiację i pokrewieństwo nauk, mianowicie takich, które bliskim pokrewieństwem swoim, w różnych czasach wzajem się zadziergając, daly powód, że dość znaczna liczba dzieł o nich razem traktowała. Wiążąc je w ogromniejszą partią, można na ich czele mieścić ogólniejsze dzieła do nich wszystkich ściągające się. Tak na przykład pomniąc, że fizyka bliższa jest historii naturalnej niż polityki, pomniąc, że oddzielnie stawione nauki, fizyki, chemii, historii naturalnej, z jednąj całości wynikają, ogólniejsze o nich razem mówiące dzieła pięknie się na ich czoło połączą. W ustawicznym tedy rozróżnieniu i wiązaniu, winien bibliotekarz baczyć na narodowość i lokalny w klassowaniu nauk obyczaj, bo z tego wynikają dzieła, które o tymże samym mówiąc, na różnej stają posadzce, a zbiegając się do biblioteki, w bibliotecznym katalogu systematycznym, na jednymże polu umieszczone zostają. Przygotował go dla nich wszystkich bibliotekarz, powytykał drogi, postawił przegrody, pokopał kanały, popodnosił budynki, w których wszystkie również mieścić się mogą, a to zrobił nie innym materiałem, nie innym sposobem, tylko znanym w naukach samych, tylko że

w różnitości umie rozróżniać co jest trafne a co błędem, obalamuceniem, dawnym uprzedzeniem. We wszystkim działa na znacznej w naukowej przestrzeni posadzie, a dobre urządzenie katalogu swego, tak daleko pomyka, jak daleko pomknięta jest nauk uprawa. Stanie się jego katalog niedokładnym, skoro dzisiejsze nauki i wyobrażenia o nich, z postępem pokoleń niedokładnymi się staną. Niechaj ów systematyczny katalog, najświeższy stan nauk wyobraża, a będzie bardzo dokładny. Kiedy się więc do dzisiejszego stanu na nie odwołujemy, jeszcze to powtórzyć możemy, że filozoficzne posady i jednostajne zasady zaaplikować się nie dadzą. Zniewolony jest bibliotekarz, wskazując podziały katalogu swego, zmieniać czasem widok, który o podziałach stanowi. Rzecz czyli przedmiot, jest głównym jego widokiem, i w mineralogii i w anthropologii i w historii; lecz zwraca widok raczej do działania ludzkiego, gdy liczy księgi sztuk pięknych czyli sztuki mowne; a nie raz zamyka się formą, kształtem, jaki, mimo przedmiotu i sposobu jego wykładu, jest dziełu nadany, gdy naprzykład oddziela chronologiczne tablice. Wszakże w tym ostatnim sposobie oznaczania pewnych klas książek, wypada mieć największą ostrożność, aby wtedy, gdy trzeba w przedmioty naukowe dzieła rozkładać, aby nie chwycić grubych form, które, gdyby bez względu na przedmiot katalog rubrykowały, sprawiedliwego wstydu bibliotekarza nabawić mogły. Takby było, gdyby utworzył oddział listów, w których doczytasz się: polityki, romansów, historii, rzeczy literackich, podróży; oddział żywotów: w których figuruje polityka, ascetyka, wiadomość o uczonych, o zakonnikach, o mocarzach, wodzach i tak dalej; oddział wojażów, podróży, w których znajdziesz historią naturalną, i literackie i archeologiczne wiadomości, statystikę, romanse, ascetykę; oddziały: rozmów, dysertacji, mów, bibliotek, leksikonów. Gdyby się kto chwycił takich podziałów, prawdziwąby w bibliotece i w katalogu tworzył maskaradę. Takich podziałów odmięt zdziałać mogących, nie godzi się ani w sposobie wyjątków tworzyć, wyjątków, których nawet w katalogach systematycznych dosyć unikać nie można. Już wyżej mówiłem, że wygodniej jest biblio-

tece, kiedy jak najmniej bądzie wyjątków, a przecież byłoby niewygodnie, gdyby nie było żadnych. Podobnie się z katalogiem przedmiotowym systematycznym dzieje. Ściśle trzymaj się przedmiotów, jak najstaranniej unikaj wyjątków, i namysław się, czy się godzi filologii rozleglejsze dawać znaczenie? czy się godzi kłecić ją z wyjątków: z wyjątku łacińskiego i greckiego języka z lingwistyki; antiquatów z geografii, mythologii z historii, pisarzy starożytnych z poezji i z innych przedmiotów, bo to wszystko filologią tworzy. Ale nikt się nie namysła i nie zastanawia nad tym, że biblia, komentarze nad nią, ojcowie kościoła, są to wyjątki. A nie zasługują na wyjątek pisarze starożytni greccy i rzymscy nawet w systematycznym katalogu? Miscellanea ogólniejsze i encyklopedyczne dzieła, zawsze wymagają wyjątków, a gdy historia piśmiennictwa i literatura piśmiennictwa stanowią odrębny oddział, licznym wyjątkiem będzie historia i literatura każdego pojedynczego przedmiotu, jeśli je bibliotekarz na czele każdego szczegółowego przedmiotu pomieścić zechce.

Niechże pomną na te wszystkie trudności ciekawi dopytywacze systematów bibliotecznych, którzy byle co liźnąwszy, przychodzą do bibliotek zrzędzić i imposturować, aby polym rozności swe zdanie i rozsiewać krzywe wyobrażenia. Niech na te trudności pomną i mężowie uczeni, którzy w jednym wydziale nauk, w astronomji, w filologii, w botanice, w prawie, zatopieni, nie dość pojmują ile trzeba dla innych przedmiotów być względnym, bywają tyle niewyrozumiali na bibliotekarskie niedogodności lub uchybienia, że niedostrzegają téj wielkiej inieędzy sobą a bibliotekarzem różnicy, że oni na jednym polu, bibliotekarz na dziesięciu takich oswojony i ostrzelany być musiał. Bibliotekarz za obrany przez siebie, czy systemat, czy rozkład na przedmioty, nie odpowiada, bo nie zdoła każdego humorowi dogodzić, ale odpowiada za to, czy zadeczyć obranemu przez się planowi odpowiedział, czy obrany przezeń plan jest dość jasny i łatwy do pojęcia, czy obmyślił środki, aby od każdego poszukującego mógł być zrozumiany. Jeżeli ma być systematyczny katalog w bibliotece, ten powinien być przychodniom do poszukiwań u-

dzielawy, a każdemu poszukującemu wskazany klucz do zrozumienia jego. Wyjaśniony rozkład i przedaży, wytknięto wyjątki, zwrócona uwaga na to, gdzie pokrewnych szczegółów ma szukać, aby wiedział, gdzie może znaleźć takie, które najwięcej zaczepiają ten przedmiot, o który zadał pytanie. Na czele katalogu, pismem to wyrażone być powinno, resztę ustne bibliotekarza objaśnienie dopełni. — Ułożenie takiego katalogu, załatwia się cedułami. Tylko ich brakowanie i rozkładanie, wymaga niemałej uwagi. Powiększej części odrzucają się dodatkowe czyli odsyłaczowe ceduły, istotne rozkładają się na przedmioty, potym stopniami na ich poddziały. Zanotowanie na cedulo przedmiotu, wedle którego po szafach i półkach rozstawioną została biblioteka, taki rozkład ceduły ułatwia, gdy atoli z tytułów o dziełach sądzić nie można, gdy rozstawienie nie da się dość ściśle do systematu zastosować, gdy naostatek nie będzie do tego stopnia jak potrzeba zanotowanego poddziału i wątpliwość zostawiona, trzeba w ów czas zajrzeć do książki samej dla pewniejszego przeświadczenia się gdzie ma być zaciągiona. Ze zaś zdarzą się dzieła, które po razy kilka w różnych miejscach wspomnieć wypadnie, rozkładając tedy ceduły, takich dzieł ceduły dwójki się lub trojki, wedle potrzeby i w swoje miejsca wkłada. W rozkładzie tedy takim nie kończy się na poszukiwaniu jakich naocznych skazówek, jak to w innych razach bywa, ale trzeba każdą cedułę rozumieć, to jest wiedzieć jakiego rodzaju dzieło reprezentuje. Tak cedułami samemi ułoży się porządkowy katalog, a z tych ceduły, wpisze w księgę. Zostaje do woli bibliotekarza w tym wpisywaniu rozpisywać tytuły obszernie lub je skracać. Zanotowane przy każdym dziele numera, będą skazówką do szukania go. Dla szukania wiadomych szczegółów, wygodny będzie abecadłowy registr nazwisk i tytułów. Tym końcem wypisują się na długich kartach po jednej stronie te wszystkie autorów, tłumaczów, wydawców nazwiska, które się w katalogu znajdują; poczym strzygą, każdego osobno, a tak postrzyżone w abecadłowy porządek układają i przepisują. Podobnie się postąpi z tytułami dzieł. Co gdy się zrobi, systematyczny katalog za pomocą regestrów swoich,

staje się alfabetycznym. — Biblioteki w Göttingen, w Gotha, w Dreźnie, w Monachjum, mają takie katalogi. We Francji mianowicie, wiele bibliotek, w tak nazwane systematyczne katalogi opatrzone zostały. Lecz jest wielka liczba najcelniejszych bibliotek, które ani znają, ani myślą o takich katalogach. Nie można nie powiedzieć, że są wielce dogodne, dla poszukujących gości, którzy mając sobie ukazany taki katalog, prędko się obeznają z tym, co im biblioteka na ich potrzeby dostarczyć może. Niemniej dogodne są dla bibliotekarzy, którzy rozpatrując się w katalogu, rozpoznają całkowity biblioteczny i w każdym przedmiocie znajdujący się zbiór, a z tego snadniej dostrzec mogą, w czym kompletować wypada, jakie są potrzeby i dezyderata biblioteki. Lecz nie jeden woli prowadzić poszukującego przed szafy, w których potrzebny mu przedmiot znajdzie się; woli zastąpić wzrok w szeregi samych ksiąg i naocznie medytować, czego jeszcze do doboru, do kompletu nie dostaje? aniżeli zbyt trudną koło katalogu porządkowego podejmować pracę. Jeżeli bibliotekarz żądał sobie w samych początkach uporządkowania biblioteki dosyć pracy, aby w rozstawieniu ksiąg dochować ile można najściślej systematyczność, w ów czas katalogi repozytorialne, będą istnie systematycznymi katalogami i wybornie mogą zastąpić systematyczne katalogi, tak dla poszukujących gości, jak dla samych bibliotekarzy. Zaopatrzyć ich abecedłowemi rejestrami, a wtedy bardzo łatwo nazawsze bez systematycznego katalogu obejdzie się. Wreszcie systematyczny katalog słusznie uważany jest za zbytkowy porządek. Bardzo to pięknie, kiedy go biblioteka posiada, ale jej za złe poczytywać nie wypada, jeśli go nie ma i nie śpieszy się aby go miała.

6. Pomnażanie zbioru, środki ciągłego wzrostu.

LXXXVII. Gdyby biblioteka nie wzrastała, corazby mniej użyteczną się stawała, ponieważ coraz to nowe, a często coraz lepsze dzieła przybywają. Nie ma też żadnej do tego stopnia zasobnej i zapewnionej, żeby nie miała czuć niedostatku nawet co do dzieł dawnych, a chociaż niedostatek ten zapewni się, nowe się

odkryją potrzeby. Każda potrzebuje uzupełniania, pomnażania. Ztąd wynika ciągły ruch w bibliotece, zasadzony na ciągłych zabiegach nabywania. Ze zaś potrzeby bywają bardzo różnego rodzaju, a zatiym ma być roztropne użycie funduszu bibliotecznego, hołstwo go roztrwonić. Szczęśliwy bibliotekarz, kiedy umie wymierzyć dochody, wymierzyć potrzeby i ocenić je, jedne z drugimi pokombinować.

1. Biblioteka, która ma być wielką, ma być równie dostatniui opatrzona funduszem; wymierna zaś i na pewny użytek przeznaczona stosownie do wielkości celu swęgo dochody otrzyma. W wielkich, poniekąd nie brakować nie powinno, jeśli funduszu nie brakuje; mniejsze powinny być tyle zasobne, ile tego cel wymaga i zamożność pozwala.

2. Dzieła, które biblioteki nabywają, są albo istotnej potrzeby, albo zbytkowe. Istotnie potrzebne mi są takie, które istotny pożytek przynoszą, albo bibliotekę stosownie do jej celu kompletują. Zbytkowymi są dzieła takie, które niezupełnie odpowiadają zamierzonemu w utworzeniu biblioteki widokowi, dzieła przepychu, dzieła szacowne, jedynie z powodu swęj rzadkości i nadzwyczajności.

3. Biblioteki wielkie, skoro nie wyłączaia żadnego przedmiotu, nie powinny mieć predylekcji do żadnego przedmiotu, każdy równo zbogacać i zapełniać, w każdym równy dobór utrzymywać. Zbierają zarówno wielkie i małe dzieła, szczególniej celujące, opinią publiczną upoważnione. O dobroci przeświadcza się bibliotekarz z własnego doświadczenia, z rozbińrów w pismach periodycznych. Nie ma człowieka, nie ma też i bibliotekarza, ażeby przez się był we wszystkim zarówno biegły, żeby tak był mierny, iżby żaden szczególny przedmiot nauowy nie miał mu być lepić nad inne świadomy, iżby tym sposobem, mimo życzeń swoich; nie miał w sobie pewnych predylekcji do znajomszych i sobie miłszych przedmiotów. Przeto trudno jest, aby w każdym razie był dostatecznym sędzią literackich w pismach periodycznych rozbińrów, aby z nich wymierzył w każdym przedmiocie dobór i istotną pełność. Do takich czynności, potrzebuje pomocy. Otwiera katalogi uczonym, w szczególnych przedmiotach biegłym, otwiera

ten zasób, który się w zbiorze bibliotecznym znajduje, zasięga rady, bada ich w czym brak i niedostatek upatrują, dopytuje się co się nowego zjawilo. Ich zdanie, z wiadomościami które przez się bibliotekarz ponahywał, na pewniejszy go drodze postawia, do uzupełnienia niedostatków z należytym doborem, a stosownie do dochodów. Dobór i zapełnienie istotnych potrzeb, powinien być dopełniony niezwłocznie, żeby wielka biblioteka godnie odpowiadała najświeższemu stanowi nauk. — Lecz nie ma dość wielkiej biblioteki, nie ma dość zamożnej w fundusze, ażeby nie wzniecała utyskiwań, narzekań, na niedostatek, na zaniedbywanie nabywania dzieł potrzebnych, na nietrafny funduszem kierunek i na marnowanie jego. Narzekają o to, filolog, astronom, historyk, theolog, prawnik, najczęściej nie zważając, że nie o samych starożytnych pisarzach, nie o samej matematyce, historii, nie o samym prawie, biblioteka myśli; narzekają ci, co nigdy nie mają cierpliwości pomyśleć, jaki obrót dochody biblioteki brać powinny; narzekają tacy, którzy w zacnym naukowym zapędzie swoim, skoro nie znajdą dziełka nowego czy starego, którego zapotrzebowali, w tym widzą ogromną w bibliotece nie zapełnioną lukę, a nie jeden nie pomyśli i przekonać się nie dá, że téj luki zapełnienie nie zależy od bibliotekarza, jak to ślepego trafia trzeba, aby starą księgę nabyć, jak trudno i tę nową opłacić, gdy są korzystniejsze wydatki; często tę przerażającą lukę stanowi niedostatek lichego dzieła jakiego. Jest to dzieło rzeczywiście potrzebne, bo biblioteka niczym nie brakuje, i wielka biblioteka swoich obowiązków niedopełnia, jeśli się ogranicza samym doborem i zadosyć uczynieniem samym jedynie istotnym potrzebom.

4. Bywają téż i mniejsze biblioteki, które żadnego przedmiotu nie wyłączają. Tego nieraz wymaga po nich, mniejszowy pożytek, żeby we wszystko przyzwolicie zasobne były. W takich tym ściślej a w szerszych granicach, dobór zachowany być musi. Najistotniejsze tylko dzieła, najwięcej nauki obchodzące składać je mają; najcelniejsze a najmniej kosztowne. O częstotność i skrzętność w użyciu dochodów szczególnie potrzebna, bo w bibliotekach nic nie zainimpo-

nuje więcćj, jak zadosyć czynienie powszechnój potrzeby.

Takiego poniekąd rodzaju są biblioteki szkolne szkół większych lub mniejszych czyli te są małe, czy nieco większe. Wszystkich poniekąd interesują wszystkie obiekta, ale w tym elementarne i klasyczne w każdym przedmiocie są najpierwszą potrzebą: elementarne i klasyczne w scjencjach jak i w filologii, w pedagogii, jak i w historii; równie kompendia jak klasyczne obszerniejsze; a nadewszystko tych obiektów, które więcćj w szkole są wykładane, a to tak, aby nieograniczały się samymi elementami albo kompendjami. Szkolne wcale nie wymagają ogromnych zbiorówologicznych: byłoby to dla nich zbytkiem, przeciwnie potrzebują lepszego zasobu w tych przedmiotach, które więcćj zakład naukowy zajmują. Biblioteki zakładów naukowych w szczególnym przedmiocie eksystujących, mają jeden główny widok, w którym pewny komplet tworzą, dla podręcznego jednak użytku korporacji, instytutu, niech mają wszelkiego rodzaju najcelniejsze, przynajmniej kompendiarne dzieła. Dla seminarjów duchownych jedyny główny widok stanowi theologia, lecz bardzo przystojnie, aby się znalazły podręczne dzieła, matematyczne, fizyczne, a więcćj jeszcze potrzeba filozoficznych, historycznych. Biblioteka medyczna, równie nie ma być wyzuta z dzieł scjentyficznych, historycznych, filozoficznych. Do pewnego stopnia pomykany tego rodzaju dodatek, jest istotną bibliotek potrzebą. Wszelako każda mniejsza biblioteka, powinna sobie stały plan swego stanu i bytu przepisać, a jeśli chce w mniejszej nawet objętości swojej być znamenitą i więcćj pożyteczną, pewny przedmiot za główny obrać. Co gdy uczyni, z tego szczególnego względu może nabyć zalety wielkiej. Jeżeli zaś jest w oznaczonym widoku tworzona, do jednego przedmiotu stale zmierza, niechaj ani mniejszemi, ani mieruięszemi, ani nawet lichemi działami i szpargałami tego przedmiotu nie gardzi, bo to jój zasób, komplet, a nieraz i bogactwo stanowić może.

5. Dzieła, mierniejsze, przepychu, przepłacane nadzwyczajności, są rzeczy, które chyba przypadkowie pozyskiwać się dają. Wielkim świeżo tworzącym

się bibliotekom, ponieważby przysłało, nie wprzód za takimi ubiegać się dziełami, aźby z całym zbiorem swoim na pewnej stopie stanęły, tak, że na wszystkichby punktach celnego doboru dopełniły. Wszakże wielkim bibliotekom przysłało, zasobić się w dzieła nadzwyczajne, przepychu, kosztowne, i we wszelką lichotę, we wszystko. Sądzić się na to małym, które istotny i powszechniejszy pożytek jednać mają, byłoby wykroczeniem; wielkie zaś zawczasu do tego biorące się, mogą być wymówione, potrzebą i korzystaniem z wydarzających się przypadków, a ich istotnym obowiązkiem, aby starały się mieć wszystko, tego zaś wszystkiego i najlichszych nawet szpargałów, nie masz na zawołanie.

6. Domowe biblioteki zbierający, pospolicie je zbierają dla swego pożytku, aby piękną lekturą się zabawić, szlукami obrazowemi się zająć, poznauiem historii, filozofji lub w nich pracowaniem, aby pracować w matematyce, fizyce, chemii, aby być uczonym theologiem, prawnikiem, medykiem, aby znać księgi, być bibliografem! W tak różnych widokach, tworzy się chętka zbierania ksiąg i ztąd wynika znaczne miłośnictwo. Zbierają oni książki, nie dla ksiąg, ale dla wygody, dla nauki, dla przedmiotu, a dla nich służą też zasady, jakimi się kierują biblioteki różnych zakładów naukowych, korporacyj, publiczne. Lecz są miłośnicy książek, bibliofili, którzy tracą z oka prawdziwie bibliotekarski cel, przywiązują się jedynie do książek, co rzadkie, co osobliwe, co nadzwyczajne, co nieprzełączone, to bywa od nich chciwie chwywane. Przywiązuje się zwykle do takiego miłośnictwa pewien widok szczególny, a najczęściej posiadania nadzwyczajności narodowych, a ten zwykle ratuje od ostatejniej zaguby przedawnionych czasów płody, i daje poznawać takie, któreby w zapomnienie poszły. Lecz razem snadniej, jak w którymkolwiek innym razie, przywiązuje się pewny rodzaj zapasu, namiętności. Niech się strzegą, aby nie wpadli w szal i obłąkanie, które łatwo bibliofilów w bibliomanów przeistoczy, a spekulantom poda sposobność do zdzierstwa. Jedyny na świecie exemplarz, pergamin, wielki papier, nie rozcięte karty, podniecają bibliomanów do trwonienia franków, gwineów i funtów sterlingów. Trwoni i ruj-

nuje się, aby chciwość i łakomstwu dogodził, a znekany wilczyim apetytem, szczęśliwy będzie, gdy dusć wcześno życie zakończy, ażeby nie widział, jak cały zbiór na licytacją pójdzie. Są chciwce, co chwytając, za przepłacone księgi, z tego nawet nie szukają chluby, tylko je łakomie potykają, w swoje zhiory topią, w niedostępne kryjówki grzebią; zazdrośnie przy nich warują, dla innych i dla siebie nieużyte bibliotafy, także gdy zajrzeć im do jakiego dzieła przyjdzie, nie mając serca własny otworzyć exemplarz, idą do innych żebrac pożyczćnia. Dla takich rzecz bibliotekarska żadnych prawideł nie znajduje, ze wstrętem tylko i obrzdzieniem o nich wspomina.

LXXXVIII. 7. Czyli się biblioteka zakłada, czyli pomnaża, do jćj wzrostu przystępuje się stopniami, a w miarę możności tak dochodów, jak sposobów ich użycia, różnie czyunie. Pięknie jest, kiedy ciągły ruch bibliotekę, mianowicie większą ożywia, przez to bowiem coraz to nowe do wzrostu otwierają się sposoby. Biblioteka nabywa, ale mićwa tćż do zhywania, nie samą gotówkę, lecz i książki, tak, że w pewnym sposobie handluje.

8. Przy wielkiej mianowicie bibliotece, do której ustawicznie znaczna ilość dzieł nowych, świeżo ogłaszanych wchodzi, szuka się związków z księgarzami, z antreprenierami, żeby bezpośrednio od nich ich nakładem wydawane dzieła nabywać, większy bowiem rabbat pozyskać można. Teżte korzyści szukać powinny i mniejsze biblioteki, lecz bezpośrednio same przez się w to wdawać się nie mogą, tylko za pośrednictwem wielkiej, która chćtnie bez pretensji, dla dobra powszechnego, a nawet dla własnego interesu, tego podejmować się może, ponieważ, im większą ilość ksiąg z mićjsca jakiego brać jćj przyjdzie, tym niższą ceną pozyska te, które dla siebie zamówiła. Otwiera tym sposobem korespondencję księgarską, która oprócz handlarskich korzyści, w różnym nieraz przypadku, bibliotece rękę poda, aby co kompletować, uszkodzćnia naprawiać.

9. Lecz pomimo tćj prostej handlowej drogi, szuka się na wszystkie strony wszelkich kanałów ułatwiających nabywanie i podających środki jak naj-

tańszego nabycia. Wydarzą się loterie, hurtowe i dorywcze kupna, licytacje. Przez loterię opatruje się biblioteka prostym kupnem w dzieła sobie potrzebne, oczekując nadto wygranej. W hurtowych kupnach, bywa nabycie za bezcen. Jeżeli w nich wydarzy się pozyskać znaczną liczbę dubletów, te zachowują się do dalszych spekulacji. Ale i najmniejszych pojedynczych nabytków nie należy opuszczać. Szukać antiquariuszów, bukinistów, przeglądać domy prywatne, sklepy, sklepiki, poddasza, wszelkie zakątki, ponieważ nie wiesz gdzie co znajdziesz, a wiele ksiąg zaniedbanych butwieje, wiele ważnych na papyruski i tytki do pieprzu skazanych zostaje. Nieraz tym poszukiwaniem wielką rzadkość, lub rękopism, uratujesz. Dla tego nie gardzi biblioteka zwiąskiem z antiquariuszami i komissantami, którzy mogą wyszukać i dostarczyć poszukiwanego dzieła, tylko nabywanie od antiquariuszów bywa kosztowne, komissanci bywają wyrozumiełsi. Są zaś tacy, którzy za mierny procent od kupna różnego zakupywania podejmują się i na licytacjach dosiadają. A żaden środek, tyle bogactw bibliotekom dostarczyć nie może, co licytacje. Dowiadywać się o nich, pozyskiwać licytacyjne katalogi, mieć sobie te katalogi na czas dostępne, szukać środków nabywania na tych licytacjach, które chętnie biblioteka podejmuje. Dając polecenie znaczą się w katalogu dezyderata, notuje się cena, do jakiej najdalej pomykać się mogą, alho kładą się znaki wskazujące, których biblioteka więcej, a których mniej potrzebuje, a komissantowi zostawuje się zupełna wolność certowania z uganianiem się, jeśli jest do tego zdolny. Na takich licytacjach, równie dobrze, równie tanio nabywać można dzieł nowych jak i starych, dzieł niepozornych jak i przepychu, a najczęściej bardzo tanio. I w tym licytacyjnym nabywaniu, równie jak w każdym innym, wielka biblioteka, wielu mniejszym swą pomoc i przysługę niechay ofiaruje.

10. Z różnego nabytku, z darowizn, hurtowego kupna, z niedostrzeżenia w żyjących bibliotekach, powstają dość liczne zbiory dubletów. Te duplikaty służą do rozmaitego obrotu na korzyść biblioteki. Mogą być pojedynczo poszukującym ich, sprzedawane; można je przez licytacje, albo loterie zbywać,

jeśli jest pewna i niechybna konkurencja. Pozyskana z nich gotówka służy do zwykłego ksiąg nabycia. Można z dubletów tworzyć nowe biblioteki, mniejszym je zbywać. Też same dublety są gotowe na zamiany czy to w małej, czy w wielkiej ilości. Na takich zamianach obie strony zyskiwać powinny, ponieważ mają środki pozyskania czego nie mają. Dla porównania wartości zamiany, zżyteczne cenienie z jednej strony wyzywa wysokie też ceny z drugiej. To wysokie z cenami w zamianach wysoki, równie są śmieszne jak niskie, które ceni na miedziane grosze, dwa, trzy, cztery. Idzie tu nie o ceny, tylko o zamian i wzajemne z niego zadowolenie. Bywa, że obie strony mogą być niekontente.

11. Ceny, równie dzieł nowych, jak dawnych z katalogów księgarskich wiadome będą. Przez związki z księgarzami, nie trudno będzie pozyskiwać najnowsze katalogi i być dosyć o wartości dzieł objaśnionym. Co zaś do dzieł dawniejszych, które ze zwykłych obrotów księgarskich precz wychodzą, potrzeba bibliograficzne posiadać wiadomości. Można ceny po starych katalogach poszukiwać. Wszakże niezmierną jest wygodą mieć pod ręką Heinsiusza *allgemeines Bücherlexicon* Leipzig 1812. 4to T. I—VI. supplement 1817, który ogromne mnóstwo dzieł XVIIIgo wieku i z początku XIXgo obejmuje, wymieniając ich ceny, wprowadzając największą moc niemieckich, ale i mnogość łacińskich, i nieco francuskich i dosyć z XVIIgo wieku. Na dzieła dawniejszych wieków, najwięcej niemieckie i łacińskie, niemniej jednak oddzielnie na francuskie i na różne innych języków, dostarczyć może cen, Georgi *allgemeines Europäisches Bücherlexicon*, Leipzig 1742—1753. folio T. I—V. supplementów 1758. fol. T. I—III. Heinsiuszowskie ceny są jeszcze prawie księgarskie, Georgiego, dla dzieł jakiegokolwiek wartości zwykle za niskie, a wielu znamienitszych tak niskie, że nawet na najbiedniejsze licytacje dobrze wyżej podniesione ceny kłaść wypada, na przykład na Vereliusza, Wormiusza, Waltona, Heimskringlę. Tym sposobem w starych katalogach ceny są za wielkie albo za małe, bo wyszedłszy ze zwykłego handlu księgi, albo tracą swoje ceny, albo ich ceny mocno się podnoszą, tak,

że przepłacane bywają, a wtedy od konkurencyi i zapędu nabywających na licytacji bardzo wysoko podnoszone zostają. Znają to dobrze bibliografowie i bibliotekarze i umieją miarkować ile takie, od przypadku, od miejsca, od osób zależą; umieją też użyć cen poszukiwanych przez siebie, stosownie je zmniejszać, większą, naznaczyć: wprawa, tego wszystkiego najlepiej uczy, a katalogi bibliograficzne są do tego tylko wskazówką. Owóż wspomniany Brunet *manuel du libraire*, i Eberta *bibliographisches Lexicon*, są klasyczne do tego dzieła. W nich i ceny znajdziesz. Lecz gdy innych szukasz, nie ufaj Niemcom, owym Bauerowi, Vogtowi, Freytagowi, mało jest takich jak Baumgartena *hallische bibliothek* jak Denisa *Merkwürdigkeiten garellischer Bibliothek* więc ci i pewniejszego światła rzucą bibliograficzne dzieła bibliotek de la Vallière, Santander, Mac Carthy, Rainouard, znajdziesz w nich dość liczne ceny najosobliwszych dzieł, jak wysoko, amatorskim zapędem na licytacjach poszły, jak wysoko po niemałych zabiegach od miłośników opłcone zostały. Ale takich cen wysokich, bibliotekom do kupli kłaść nie wypada, byłoby to dochodów trwonieniem. Mniejsze biblioteki nie mogą tak dalece w bibliograficzne ponurzać się poszukiwania, że jednak mają pewny widok, w którym doboru i kompletu im potrzeba, temu jak zadość uczynić? wskazują literatury i historie różnych nauk, w których główne, elementarne i klasyczne dzieła, od tłumu innych rozpoznać się dają: a ztym stosownie do swego widoku biblioteki takie, zaopatrzyć się powinny w historie i literatury swego obiektu, czy to prawa, czy teologii, czy medycyny etc.

12. Z tego wszystkiego widać, że biblioteczne działania są dziwnego handlu rodzajem, że zatrudnienia biblioteczne są mocno zrozumiałe, potrzebują bióra, kontroli, ksiąg rejestrowych, przychodu i rozchodu, związków z bankierami, wexlarzami etc.

13. Dochód w gotówce jakkolwiek mógłby być wielki czy mały, gospodarzą się okaże biblioteka, kiedy ryczałtem nie rozsypie, kiedy na każdy raz wydatkując, zdoła przyjąć do kasy zapasnej, którą mogła w nadzwyczajnych zdarzeniach ruszyć. Wydatki zaś ciągle są: korespondencja, pisma pe-

riodyczne, nabywanie dzieł nowych, introligator, nabywanie przypadkowe, licytacyje, opłata posługi bibliotecznej.

6. *Urządzenia, żeby biblioteczne działania dopełnione być mogły.*

LXXXIX. Urządzenia biblioteczne zależą od osadzenia biblioteki zdutnemi osobami, od wskazania między nimi stosunków, a zapewnienia wolnego i łatwego ich działania. Różne są tytuły osób do biblioteki przywiązanych, czyli nad nią przełożonych: prefekt, dyrektor, bibliotekarz, bibliotekarz drugi, podbibliotekarz, kustosz, konserwator, sekretarz, pomocnicy i tym podobni; nareszcie, słudzy biblioteczni, froter, stróże. Urządzenie całe wiele zależy od funduszu na opatrzenie osób przeznaczoného, a dopełnienie całego bibliotecznego działania i pożytek z biblioteki zależy od urzędzeń sprzyjających; na zawadzie stojących. W tym uważać się godzi następujące warunki.

1. Osoby posiadające naukę, usposobioné i zdutne, znające języki, historję litterarję i bibliograficzne wiadomości, oswojone z literaturą wszystkich nauk, mające czyste o naukach wyobrażenie, opatrzone w rozmaicone encyklopedyczne wiadomości, które miały zręczność wiele książek widzieć, z nimi się obeznać, a zatym w bibliotekach dość często gościć; są przed innemi do obowiązków bibliotecznych sposobniejsze; a najlepiej, kiedy mając bibliotekę kierować wczesno w bibliotekarskie zatrudnienia wdrożone zostaną, i z tą samą biblioteką i jej całym urządzeniem dobrze się oswoją. Wielka jest rzecz, kiedy osoby koło biblioteki chodzące, opatrzone będą w pamięć i żywe przypomnienie, a daleko większa, gdy znajdzie się w nich, pewne rzeczy objęcie, wrodzona systematyczność i precyzja, a w działaniu prędko nabyty takt i żywa łatwość. Niepospolite są te zalety, których czasem trudno w najuczestszych mężach znaleźć. Wprawdzie muij w nauce biegłym, przy pomocy kolegów, radząc się ludzi światła może dopełnić obowiązki, wszelako pożądana dla biblioteki, aby bibliotekarz naukę posiadał. I powolny flegmatyk i łępego pojęcia, przy swojej pilności, trafi do końca, tylko cikliwość i ma-

rudztwo, a często opieszałość mogą się stać niedogodne. Lecz jeśli systematyczności i precyzji w działaniu niedostaje, najlepsza ochota i najpiękniejsze zalety, w odmęt wpadną. Że jednak około większych bibliotek, po kilka osób chodzi, a ztym, ich usposobienia i zdutność wzajemną być powinny pomocą: niech się w téj mierze poznają, i pracę między sobą dzielą. W Niemczech wzmaga się powazeczne uznanie, że bibliotekarstwo powierzano, jako miejsce wypoczynku, emerytom, lub znaczne zasługi mającym profesorom, że jeżeli jedynie tylko bibliotekarstwo poruczone sobie mieli, przy skromnym opatrzeniu swoim zniewoleni byli szukać innych zatrudnień, aby swe dochody polepszyć. Wypada bowiem, aby bibliotekarz i osoby z nim pracujące, niczym od bibliotecznych zatrudnień odrywane nie były, a zupełnie bibliotece poświęcone. Honorowi bibliotekarze, jako mający prawo być nieczynnymi, stają się zawadą w bibliotecznych działaniach, wielka ilość osób będzie uciążliwa. Ilość osób, w miarę wielkości i możliwości biblioteki być może różna. Lecz gdy biblioteka publiczna 50000 ksiąg liczy, nie podobna, aby od jednej kierowaną być mogła, potrzeba pomocy jednego albo i dwóch.

2. Podział pracy. Są zatrudnienia zewnętrzne i wewnętrzne. Zewnętrzne poniekąd przez jednego utrzymane być powinny i utrzymywane być mogą. Wypada bowiem, ażeby ktoś jeden był panem całego wątku, utrzymywał korespondencje wolne od jakiego zamętu, gdyby się w nie wielu mieszało. To jednak, co zajmujący się zewnętrznym działaniem robi, ma być wiadome innym, ażeby w przypadku był kto, co by go mógł zastąpić, ma być wiadome innym, i z tego powodu, że zewnętrzne działanie wszędzie się zaczyna o wewnętrzny stan biblioteki, a w tym interesowane są wszystkie biblioteczne osoby. — W działaniu wewnętrznym potrzebne jest jednej osoby kierowanie dla wszystkiego w niej zetknięcia i skoncentrowania. Można niejako rozkładać zatrudnienia, jednym obrachunek, innym uporządkowywanie, innym pożyczanie poruczać; powydzielać między sobą przedmioty, mianowicie takim je poruczając, którzy są ich najomsi: zawsze jednak rozkład biblioteki, jej upo-

urządowanie, jej urządzenie i zachodzące w niej okoliczności, mają być wszystkim wiadome, od wszystkich rozumiane, nie tylko dla tego, aby wzajem jeden drugiego umiał wyręczać, ale żeby się wszyscy i każdy z osobna umiał w jednymże planie ruszać: tak, że połączony jest podział roboty, ze wspólnym działaniem.

3. Zajmujący się ruchem zewnętrznym, powinien mieć łatwość korzystania na raz prędkiej, żeby opóźnienie nie pociągnęło za sobą opuszczenia sposobności korzystnego nabytku. Nie żeby on miał do tego stopnia pozyskać zaufanie, iżby nie miał być powoływany od władz swoich, do zdania sprawy z nabytków: żeby nie miał pytać się w ważniejszych razach, jak gdyby mu naprzykład od razu całoroczny dochód ruszyć przyszło, lecz byle nie o byle kupno, byle nie wtedy, gdy nie ma czasu odwłóczyć. Wszakże zdawanie sprawy i takie w niektórych razach pytania są potrzebne dla własnej bibliotekarza spokojności i zabezpieczenia go od zarzutów nie trafnego działania.

4. Przyjmujący bibliotekarskie obowiązki, biorą na siebie odpowiedzialność za całość zbioru, dla tego, niech mają wolne ręce wewnątrz biblioteki. Ponaowisa rewizja, czy przez samych bibliotekarzy, czy z osobą od zwierzchności przyslaną, jest słusznym bibliotekarzy zabezpieczeniem, że nic z pod ich dozoru nie ginie, albo jeśli jaki przypadkowy zjawi się uszczerbek, zaraz rzecz się wyjaśnia. Złe jest, kiedy są podane plany wewnętrznego układu i ścieśniające przepisy. Kto podaje plan, winien go sam exekwować, a z tym wewnętrznym działaniem zupełnie zdane jest na kierującego bibliotekę bibliotekarza. Można mu odjąć i komu innemu zewnętrznym stosunki poruczyć, lecz uszczebku w swobodnym uporządkowywaniu i utrzymaniu porządku, żadnym ustanowieniem czynić się nie godzi. Jeśli będzie naglony, będzie sobie miał nie do wyekwowania narzucane roboty, będzie w działaniach swych rozkazami przeciwnymi przetrącany i wiązany, wówczas bibliotekarz będzie miał tytuł a nie obowiązek i za czynność swoją przestaje być odpowiedzialnym.

5. Miejscowe przepisy, prawidła, na różnych do-

tań wspomnianych zasadach oparte być mają, a ściągać się mogą, raz do wzajemnych między bibliotecznymi osobami stosunków, powtóre do oznaczenia środków, aby biblioteka użyteczną była. — Stosunki między osobami mogą być różne: gdzie mniej osób, tam zewnętrzne z wewnętrznymi zatrudnieniami, kieruje jeden główny bibliotekarz. Zatrudnienia te, można całkiem rozłączyć, tak, że tylko znoszą się z sobą, jeden zapytując się co jest w bibliotece, albo czego jej potrzeba? inny wewnętrznym stanem zajęty na to odpowiedź dając. Lecz wewnętrznym biblioteki działaniem zajęci, mogą mieć udział zewnętrznych czynności, dla snadniejszego w miejscu, gdzie się biblioteka znajduje z wydarzonych przypadków korzystania. Wzajem zewnętrznym działaniem zajęty może mieć udział wewnątrz przyjmując na siebie jaką część roboty, albo mając sobie poruczone, zwierzchnicze niejako nagładanie. Klucze różnie wyższym lub niższym bibliotekarzom poruczane, takim, którzy tuż obok przy bibliotece mieszkają i bibliotekę pod okiem utrzymują. — Względem użytku, potrzebne są jakiegokolwiek ustawy, co do czasu i sposobów czytania, co do pożyczania, dla tego jakośmy wyżej mówili, aby biblioteczne osoby miały się czym zasłonić od wydarzających się niedyskrecyj i mieli prawo te przepisy ściśle dopełniać. A nie ma pod słońcem bibliotekarza, któryby w udzielaniu użytkowi publicznemu biblioteki, wielu przykrości nie doznał.

Lecz jeszcze jedna miejscowość do wspomnienia zostaje. Wpływa ona niezmiernie na utrzymanie porządku i urzędzenia bibliotecznego, a ta wynika ze skłonności i usposobienia ludzi. Gdzie jest powszechniejsza uczciwość i wyrozumienie, szanowanie publicznej i powszechniej własności, rzetelny dla książek szacunek, w tych osobach, które użytkować z biblioteki przychodzą: tam bibliotekarze są bezpieczniejsi i spokojniejsi, tam mogą się otwarciej i chętniej dla użytku wylać. Chwalona jest uprzejmość bibliotekarzy we Francji; z utyskiwaniem wspomniane, oziębłość, ociężałość, pedanteria w Niemczech. Są jednak i w Niemczech uczynni i gorliwi i chętnie poświęcający się bibliotekarze. A gdzie humor bibliotekarza twardy, nieuczynny, opryskliwy, gorzki, burkliwy,

kwaśny, gniewliwy, swarliwy, hyle czym obrażający się, tam mimo najpiękniejszych przepiśców, uciekać będą, jak od zapowietrzonéj okolicy stronić, przychodzić, użytkować z biblioteki upragnieni. A spotyka się usławicznie humor przychodzącego czytelnika lub pożyczyć chcącego, z humorem i chwilowym usposobieniem bibliotekarzów; spotykają się humory osób biblioteczne obowiązki podejmujących: nie mówiąc już o różnych zdarzeniach, na które żółć się burzy, nie wspominając tysiącznych umartwień, które dotknąć mogą. Zahartowanéj trzeba duszy w bibliotekarzu, aby umieć różne zdarzenia przeiknąć, strawić, zapomnieć. A nikt tego nie pojmuje, kto w tych bibliotekarskich obowiązkach nie zostawał.

STAN BIBLIOTEKI PRZY UNIWERSYTECIE
WARSZAWSKIM.

XC. Owóż jeszcze jedna księga w moich bibliograficznych do wyexpedjowania zostaje, to jest mówić o stanie biblioteki. W roku 1821 Bandtkie w swéj historii biblioteki uniwersytetu Krakowskiego, na stronie 177. sygnatury M, w linji szesnastéj wcale od innych odosobnionéj, wypisał zatytułowanie „Stan terazniejszy Biblioteki.“ Opisanie tego stanu dzisiejszego biblioteki Krakowskiej zajmuje około czterech kartek, a na nich nic więcéj nie znajduję, tylko wiadomość o liczbie dzieł i woluminów, o liczbie katalogów, na które po pewnych leciech biblioteka się zdobyła, a przytym (p. 181.) niejaka wiadomość o atlasach i mappach. Ta podcięta i urywkowa wiadomość zdaje mi się nie zasługiwała na nazwisko stanu biblioteki. — Żeby *stan* (statistikę?) biblioteki jakiejś wyłuszczyć, wypada:

1. Dać wiadomość o budowie i lokalu;
2. wiadomość historyczną z czego powstała, jak dawno istnieje;
3. uwiadomić o funduszach i środkach jéj utrzymywania się;
4. opisać jakie jest jéj urządzenie, jakie są między osobami bibliotecznymi obowiązki i zajętemi słowniki; biblioteki uporządkowanie, do jakiego stopnia pomknione, jakiego rodzaju jest katalogowanie;

a co najistotniejsza:

5. dać poznać, co się w bibliotece znajduje? nie samą liczbę książek, bo z tego ciekawy znać bibliotekę, mądrym nie będzie, ale wyszczególniając, w czym więcej, w czym mniej zasobna, dając jej zbioru charakter, stopień doboru, kompletu, wymienając to, co jest większej z jakichkolwiek powodów wartości, wymienając nareszcie ile można najwięcej dzieł, które biblioteka posiada.

Jerzy Samuel Pandtkie pisząc historję biblioteki uniwersytetu Krakowskiego dał nieco poznać budowę i lokal, uwiadomił o funduszach i środkach jej utrzymania, nie dając wiadomości o jej urządzeniu, występuje, jako się wspomniało, z katalogami. Naostatkiem tu i ówdzie, to o atlasach i mappach, to o kodexach rękopiśmiennych, to o inkunabulach, lub niektórych rzadkościach i licznych ofiarach, wspominając, wymienając liczbę dzieł i woluminów, rzucił dorywcze i niepewne nocje o tym, co się w bibliotece znajduje, lecz nie daje zupełnego obrazu. Wreszcie to wszystko jest po całej jego książeczce, tu i ówdzie rozsypane, a pod natytułowaniem stan, jest tylko liczba, katalogi i atlasy. Za jego przykładem i my przedsięwzięliśmy określić stan biblioteki naszej. Historyczna o niej wiadomość, o jej lokalu, funduszach, uporządkowaniu, była pokrótce napomknięta wyżej. Więcej o tym mówić nie chcę, choć widzę, że wiele punktów niedostatecznie załatwione zostały. Od czasu mego z biblioteki usunięcia się, zaszły w niej różne odmiany, o którychbym powiedzieć może i nie umiał: zostaje mi tylko mówić o najistotniejszym widoku, to jest o tym, co w zbiorach swoich biblioteka posiada. Poniekąd i o tym już się w ogólnych wyrazach charakterystyka dała, wszelako więcej rzecz wyłuszczyć jest w przedsięwzięciu. Żeby to dobrze dopełnione było, zawsze wypadnie w pewnym sposobie wielką liczbę imion rejestrować: lecz w tego rodzaju rejestrowaniu napomykają się autorowie i dzieła tak związane, że jedynie rzecz znający, te nazwiska okiem przebiegając, należycie je zrozumieć zdoła. Wyliczają się zaś nie wszystkie, które się rzeczywiście w bibliotece znajdują, ale z nich pewien dobór, celniejszy, ukazujące pełność zbioru, większej ceny, osobliwsze, rzad-

sze. Te szczeguły, osobliwsze, rzadsze, większej ceny, łatwo jest, zrozumiałym dla każdego sposobem, w sposobie katalogu wyliczyć: ale żeby wyjaśnić dobór i rzeczywisty zasób, w tym razie niedostateczną jest powiedzieć liczbę, i po prostu wypisać tylko katalog czy regestr, z któregoby znawca umiał o dostatku i bogactwie sądzić: wypada, rejestrując, użyć tych środków, jakieby użył znawca chcąc o stopniu doboru i komplecie decydować, a to przez pewne porównania. Porównania te dwojakim sposobem załatwiać się dają: raz przez porównanie tego, co w jednym przedmiocie posiada biblioteka, z tym, co ma też sama biblioteka w innym przedmiocie, gdy naprzykład mówię, że matematyki wydział jest daleko uboższy, a niżeli numizmatyki; drugi raz przez odnoszenie tego, co w jakim przedmiocie posiada biblioteka, do tego, co w tymże samym przedmiocie posiadałyby powinna, albowy posiadać mogła, gdy naprzykład mówię, że wydział matematyki jest bardzo niedostatecznie opatrzonny, numizmatyki zbiór dość zasobny. W obu tych razach wcale to od osoby niezależny: właśnie matematyka ośm razy tyle dzieł liczy co numizmatyka, a przecie jest daleko uboższa i niedostatecznie opatrzona, kiedy numizmatyka bogatsza i dość zasobna; a właśnie i to jeszcze jest, że jeśli w matematyce ani zupełności, ani doboru nie ma, w numizmatyce podobnie nie tylko zupełności, ale czasem i doboru brakować może, gdy przy jej zasobie, bogactwie, jakich głównych i klasycznych dzieł, choćby nawet elementarnych niedostawało. Ponieważ jak najpilniej to uważać potrzeba, że wyrazy, *bogactwa*, *dostatku*, *zasoby*, *okwitości*, wcale co innego znaczą, od, *liczby*, *ilości*, jakkolwiek tych wyrazów są bliskie, wcale też co innego znaczą, od *pełności*, *zupełności*, *kompletu*, w czym zdaje się wszystko pożądane mieć jakkolwiek ten komplet wielce różnym być może, bo zbiór dość kompletny, nie jest zbiorem zupełnego kompletu. Naostatek od tego wszystkiego wcale inną rzeczą jest *dobór*, albowiem, może być czego liczba nie wielka, dostatek mały, a przeto i w komplecie nie nie znaczyć; a jednak mieć dobór, i dobór kompletny. A to wszystko pozwala się wyrazić jedynie dwoma sposobami, to jest, jakośmy powiedzieli, albo

przez porównanie zbioru jednego przedmiotu ze zbiorem drugiego przedmiotu; albo odnosząc zbiór tych przedmiotów do tego, co się w tych przedmiotach rzeczywiście znajduje. W obu tych razach tkwi w po-myśle pewny ideał, który kieruje wykładem, wyrazom moc i stopień znaczenia nadaje, do którego wszystkie porównania i ocenienia ilości, zasobu, kompletu, doboru, odnoszą się; w obu tych razach ten sam ideał, który służy, do opisu równie gromady tysięcy książek, jak do stutysięcznego ich zbioru: tylko w miarę ogromu widoku, do różnie wysokiego stopnia podniesiony zostaje, a ginie w tej wysokości, w której obejmuje wszystkie, dziś eksystować i w zbiorze znajdować się mogące księgi. Wszelako chociaż oparty na rzeczywistości obliczać się dającej, na faktach historycznego doświadczenia, nie da się wymierzać, ani liczbami oznaczać: w jednym tylko uczuciu człowieka, na dokładnym całego ogromu piśmiennictwa poznaniu dźwigniony, jego i myślą i słowem kierować może. Jeśli do niego znawca rzeczy autor, dobrze trafił, znawca rzeczy czytelnik zrozumie go. A chociażby znawca rzeczy autor, nie utrzymał w jednym stanowisku wzroku swojego, chociażby nie wszędzie równie dobrze w wystawieniu części sprawił się: jednakże hyle był na czystym jego pojęciu oparty, czytelnik sobie znany szczegół, i zrozumie i oceni, tak sam szczegół, jak sposób jego wykładu. A to wszystko tkwi, jedynie w znajomości rzeczy i w uczuciu ludzkim.

Do tych odwołując się, przedsięwzięć skrócić obraz stanu biblioteki, wymieniam co się w jej zbiorze znajduje. Nie tylko sobie nie pochlebiam, że bym to miał dobrze zrobić, ale owszem o niedostateczności tego mego przedsięwzięcia najmocniej przeświadczony jestem, a to z bardzo rozmaitych przyczyn. A na-przód: wyobrażenia moje o naukach i różnych wiadomościach, oraz znajomość moja ich literatury, nie mogą być zawsze dostateczne, nie ze wszystkimi również się oswoiłem, a pewnie nie jedną całe niedokładną znajomość posiadam. Powtóre nad bibliotekę Warszawską, żadnej większej nie widziałem. Potrzebie, do takiego przedsięwzięcia żadnego wzoru nie

mám (k). Poczwarte, tylko trzy lata byłem przy bibliotece warszawskiej, a to przy nagłym jej wzroście, tak, że dość czasu do rozpatrzenia się w niej nie było. Popiąte, zatem nie poznałem i nie mogłem równie dobrze poznać i zrozumieć bibliotekę warszawską w każdym jej wydziale. Widać to oczywiście z tego, że za moich czasów wielki wydział teologiczny zaległ na stosach, bo do rozłożenia go miejsca nie było. W klasyfikowaniu innych przedmiotów, znalazły się takie, których dosyć partycypować jeszcze mi nie wypadło, (miało to nastąpić później), a takimi są: prawo, i zbiór ksiąg Polskich, który, aby dobrze ocenić, wypadłoby dobrze porozumieć zbiory broszurek, do których za mego czasu nie można było przystąpić. Po szóste, skrócenie stanu tego, co biblioteka posiada dość późno mi na myśl przyszło, biegając w porę już ostrej jesieni po drabinach, zbierałem z samych szaf notaty, a to przy innych zatrudnieniach, które muie w niemalym utrzymywały rozłargnieniu. Posiódme, com różnym szczęściem wynotował, to było przed trzema laty, potem wiele przyhyło, a nadewszystko do Polskiego zbioru, oraz do teologicznego, który całkowicie rozklasyfikowany i rozstawiony został. Tyle jest różnych przyczyn, dla których to przedsięwzięcie dokładnym być nie może. Po trzech latach usunięcia się mego od biblioteki, znowu w Warszawie przemieszkując, mógłbym poniekąd tę robotę ulepszyć, jakoż poprawić ją i różnym sposobem dopełnić nie zaniechałem: ale po trzech latach innych zatrudnień, zbity z toru prac bibliotecznych i encyklopedycznych, gdym wrócił do moich zagrod, to jest do moich prac historycznych, od nich odrywać się nie myślę: com miał gotowego, z tym z niekotreini poprawkami występuję. Kreślę zaś ten obraz stanu zbiorów bibliotecznych, w tym rozkładzie, jaki znalazłem w bibliotece, podług którego w rozstawianiu ksiąg, klasyfikacją ich wyszczegulniało się; który

(k) Innego nie mám, jak Backmeistera essais sur la bibliothèque de l'academie des sciences de S. Petersbourg, i na ten plan, cokolwiek w większe wchodząc szczeguły, obraz stanu bibl. warszaw. kręślę. Innych, jakie są podobne opisy, nie obserwowałem.

obrony od uczonego Linde, był bardzo dobry, ponieważ odrębnie wielkie gałęzie nauk obejmował i podzielił bibliotekę na przedmioty, oznaczwszy to, co w niej wyjątkiem się stało.

XCI. Sto tysięcy przeszło, może i sto kilkadziesiąt tysięcy książek, jest to zbiór wielki. Jednak może on być mniej lub więcej doborowym, a zatem mniej lub więcej istotnego pożytku przynosić; może być mniej lub więcej w dzieła wielkiej ceny i wartości opatrzone, a przeto mniej lub więcej zastanawiający i bogaty.

1. *Rękopisma.*

Rękopismów jest do półtora tysiąca woluminów w największej części pisane w XIV lub w XV wieku w Polsce. W nich powiększej części są rzeczy kościelne lubologiczne. Summyologiczne, traktaty de sacramentis, różne pisma Lombarda, komentarze nad różnymi biblijnymi częściami, a mianowicie nad psalmami i ewangeliami, reguły zakonów; biblie, różne części Augustyna, Grzegorza moralia, Bernarda i innych pisma; kazania, de Voragine, Mikołaja Viganda, z Błonia, ze Słupca, Stanisława ze Skarbimierza, Szczernaka z Pragi; komentarze nad dekretami, Berchorii dictionarium, Aristotelesa polityki, gesta Romanorum, i tym podobne. Z tej liczby wielkiej o niektórych w tym właśnie tomie drugim wspomniano się było o niektórych kodexach, mianowicie rysunkowych wspomni się po różnych miejscach niżej, tu zaś o niektórych poszczególnych napomykam.

Są rękopisma wielkiej starożytności, ponieważ z Xgo lub XIgo wieku, które chrześcijaństwo do Polski wprowadziło. Z nich 1) Pericopæ Evangelicæ, ewangelie na dui roku i do nabożeństwa, quarto szerokie na pergaminie, pismem wieku Xgo, ad calcem kodexu tego kart cztery jest gockie pismo z XIgo wieku reguły i zapisków bractwa benedyktyńskiego między rokiem 1148 a 1157, zaczęte i na dalszych kartach kontynuowane. 2) Boetius folio kodex pergaminowy, na stronie po 35 linii mający, może z początku XIgo wieku pisany. De Aritmetica kart 46. In Ysagogen

Porphirii *Commentariorum* editionis primæ libri duo, kart pisanych 63, na końcu we czterech linjach majuskułami czerwono: Anicii. Manlii. Severini. Boetii. viri. cons^r et ill^r ex cons^r ordī Patricii lu ysagogen Porphirii id est introductionem in categorias a se translatas editionis liber quintus explicit. — 3) Kodex pergaminowy 41o czterech ewangelistów, minutą wieku XIgo pisany.

Z wieku XIIgo jest kilka też kodexów pergaminowych, które posądzać się godzi, że we Włoszech albo we Francji pisane były.

Zawieku XIIIgo znacznie większa liczba, naprzykład: 1) Beati Bernardi liber de gratia et libero arbitrio octavo, na stronie po 31 linii, pismo gockie, kodexik pergaminowy. — 2) Augustini Lactantii opera, kodex pergaminowy, pergaminu bardzo białego, folio, w kolumnie po 39 linii, pismem półgockim kart 177, greczyzna później dopisywana, rękopism pewnie we Włoszech pisany. — 3) Isidori Hispalensis, origines rerum, folio duże, pergamin, pismo duże gockie, w kolumnie po 38 linii, może być jeszcze z XIIIgo a prędjéj z XIVgo wieku. Malowanie uncjalnych liter nienajzgrabniejsze.

Z wieku XIV. znajdują się godne uwagi dla samego materiału, na którym pisane były, to jest papieru. Piotra Lombarda teologiczne pisma, kodex folio papierowy kart pisanych 257, na końcu Explicit glofa ordinaria super Epistolas pauli: Anno domini M^o CCC^o Septuagesimo quinto (1375), we dwie kolumny pismem gockim, a w kolumnie po 47 linii. Papier prosty małej białości, ostro i grubo bregowany, czyli że na nim ślady dróty, grube i mocno pod palcem czuć się dające i na wejrzenie widoczne, zostawiły; wodniste znaki papieru czyli filigrany są: liść z korzonkiem w końcu zagiętym, trąbka z rzemieniem do zawieszenia, inne rozeznąć się nie dały. — Jest inny datowany 1390 roku na tegoż rodzaju papierze pisany. Jest téż i kilka innych papierowych niedatowanych, niezawodnie z tego XIVgo wieku kodexów, a są z nich pospolicie takie, że każdy spożyt jest pergaminem cienkim i białym obleczone, ztąd wynika, że co kilka kart papierowych znajduje się w rękopiśmie po dwie pergaminowe. — 2) Do XIVgo

wieku liczyć wypada *Rationale divinorū officiōrū*, bone meōrie dñi Guilli duranti Sub ca7. cetera. duże folio, pergamin, pismo gockie, w kolumnie po 49 linii. Na końcu: *Explicit Rationale diuinor officiōrū reuerendi pris dñi Gwilli durandi epī Raymacensis. Anno domini Millesimo quadringentesimo primo (1401) finitū per Nicolaum Pictorem de Vratisslauiā ul' de Olśna ju die Cornis primi. hō iij 4.* — 3) Biblia łacińska wieku XIV. folio, pergamin piękny, pismo gockie we dwie kolumny. Litery uncjalne z miniaturami, w których ewangelisci zamiast ludzkich mają główki tych zwierząt, które są ich emblematem.

Z końca XVgo wieku słusznie zwraca uwagę kodex Jana Chrysostoma. — In hoc volumine hæc opera Sācti Joannis Chrysostomi continentur omelie XXVIII. in epistolam ad corinthios item contra Judæps sermones sex, tak na okręgu błękitnym, złotem wyrażono literami. Na krawędzi obwodu okręgu przebijają litery na boku D. Q., u dołu M. R. H. (Mathias rex Ungariæ), na drugim boku J., format folio wielkie z marginesami szerokimi, pergamin biały, pismo Italiką okrągłą, na stronie po 32 linii, kart 315. Nad tytułem pismem XVIgo wieku: *Hic liber Matthie primi Regis Vngarie olim per immanissimam cladem christianorum Bude vastata et.... deportata tota Bibliotheca.* — Na końcu pismem jeszcze nowszym, są dwie karty, na których 1. wyliczeni są królowie Polscy od Lecha do Batorego: *Te Stephane post tot reges, foeliciter regnas... ut possis moriens. perpetuo vivere.* 2, na drugiej podobnie od Attili o królach Węgierskich notata: *Reges Mathia Wladislae vtinam essetis superstes et Stephano nostro manus auxilians.... Vivat ergo Rex Stephanus et surgat annuente magnipotentis Dei, lachrimasque innocentium detergat et illum qui tibi hunc librum offert ama.*

Do XVIgo wieku ciekawości należy rękopism biblij Ruskiej Łukasza z Tarnopola 1569 roku, folio, papier (1).

Do dziejów Polskich, niezbyt wiele kodexów ściaga

(1) O którym daje wiadomość Linde w tłumaczenia Grecza rys historyczny liter. Ross. III. 32. nr. 16. p. 76. nota.

się. Są kroniki Wincentego syna Kadłubka i Dzirawy, oraz annalistów w kodexie Lubieńskim folio; jest Wincentego syna Kadłubka kronika w kodexie Miechowskim 4to; Żywotów Sgo Stanisława przez brata Wincentego ze znacznie różnemi przydatkami, pomiędzy legendami świętych przynajmniej cztery; kilka foliów kroniki Długosza, między któremi z notatami Miechowity; mała kronika Witowska pisana 1464go; kilka kronik 8vo w XVII wieku pisanych; drugi statut litewski w Polskim języku; różne ułamkowe pisemka. Do historycznych rękopismów liczyć należy: *Annales Rer. Poloniar. ab exordio gentis usque ad Sigismundi III. Polonor. Regis Imperium, producti, inchoante Wenceslao Comite à Lessno Regni Poloniae Procancellario. Continuante vero et ultimam manum imponente Anonymo quodam Vladislao Sigismundo D. G. Moschor Magno Duci electo Poloniae Sueciaeque principi.* (1612.) kopia, która się odejmuje z rękopismu będącego w Berlinie. — Andr. Schott (fawnik gdański) *Verzeichniss der polnischen anonymorum und pseudonymorum folio T. I. II.*

Wieleby jeszcze o rękopismach mówić można, lecz zaledwie ich mogłem przerzucić. Długa kolo nich robota zostawiona jest dalszemu czasowi, a że z nich można interesowne zbierać widoki dowodem tego być mogą starodawne zahytki języka polskiego, a mianowicie w pieśniach, które z osnowy swojej wieku XIIIgo sięgają, a które z kodexów biblioteki Warszawskiej wyciągnąwszy bibliotekarz Chłędowski o ich drukiem ogłoszeniu zamysła. Można również do statutów i do dziejów krajowych powyciągać ułamkowe notaty. Lecz cokolwiek się da wybierać, gdy w tym nie ma rękopismów starożytnych pisarzy i zdobycz dla dziejów krajowych wcale jest ograniczona, nie jeden zatym powie, że ów tysięczny zbiór, jest próżną wystawą, mało ozdobną, nie wiele użyteczną, który wielu innym tak zbiorowi biblioteki Krakowskiej, jak Puławskiemu, i zbiorowi Działyńskiego, pierwszeństwa ustąpić musi.

2. Inkunabula.

XCII. Podobnie mówić się daje o inkunabulach, które bliskiego są rękopismom szacunku. Gdziekol-

wiekhyś termin ich liczenia założył, 1490, 1500, 1536 zawszeby znaczna ich mnogość była, gdy za termin dla nich dotychczas jest termin Pantzerowski obrany, to jest rok 1536, a zatym masz ich w oddzielnój sali kilka tysięcy woluminów, a może będzie przeszło sześć tysięcy. W zbiorze tym zaprawdę licznym, znajduje się wielka liczba wydań mało użytecznych kaznodzieji: de Utino, de Lycio, Pelbarta, Wanna, de Bustis, Guilelma z Paryża, pomeriów i tym podobnych. Biblij dosyć, mianowicie Norimbergskich, Lyranów kompletnych kilkanaście. Alanus, Astexanus, summa hostiensis, Lombardy i różne theologiczne; Thomas de Aquino, Scotus, Gerson, różne części ojców i nieco całkowitych łacińskich wydań Augustina, Ambrożego, Grzegorza. Vitæ patrum, legendy świętych, tak Jana de Genua, jako i historica Lombardica, Ludolfa i Bonawentury, żywot Christusa, Decretales i Clementiny i Extravagantes i folio i 4to. Antonius de Florentia, Mikołaj z Panormu. Koło roku 1500 wiele prawniczych foliałów i innego formatu Weneckich, Lugduńskich. Vincentii specula, kilka dzieł medycznych. Historia scholastica, gesta romanorum, historia Troica, historia Alexandri regis. Rolewinka fasciculus temporum jedenaście łacińskich wydań, jedna (1492) niemiecka edycja. Pod każdym rokiem kilku starożytnych łacińskich pisarzy, lub łacińskich tłumaczeń z greckiego: w greckim bardzo mało. Mniemam, że miłośnikowi starych druków przyjemną będzie rzucić oko na szereg foliałów, wszystkich w bardzo dobrym stanie dochowanych.

1460. Clementiny w Moguncii u Schoifferra kodex pergaminowy. Z dwóma kartami reguły Sgo Franciszka, sprzedawany był z biblioteki Gaignat 340 franków, z bibl. de la Vallière 852 franków.

1462. Biblia moguncka Schoifferra kodex pergaminowy, którego dziś w Europie nie wiele exemplarzy pozostaje. Szedł on na licytacyjnych sprzedażach według katalogu Gaignat 3200 liwrow, de la Vallière 4085 liwrow, Souhise 3900 liwrow, Crevenny 1460 złotych hollenderskich.

1467. 1469. Thomas de Aquino Schoifferowski, i innę tegoż autora wydanie, tegoż czasu bez daty.

Bliskich tego czasu bez daty kodexów jest wiele, do-

ayć dla przykładu odwołać się do trzech rozmaitych *Catholiconów*, oraz nie znanych *speculów* *historiale et naturale* *Wincentego z Belowaku*, o których mówiliśmy w pierwszych tych bibliograficznych księgach § 9. 10. T. I. pp. 30—36, które miasto *Strasburg* i *Mentelina* interesują.

(1469) *Liwinus* bez daty u *Schweinheima* i *Pannartza*, chodził na licytacjach po 244 liwrów, po 43 funt. *sterlingów*.

1469. *Apuleius Rome in domo Petri de Maximo* (*Pannartza* i *Schweinheima*) wiadomo jak przepłacany od miłośników: 1520 liwrów z bibl. de la *Vallière*.

1470. *Eusebii epistolæ*, w *Moguntii Schoiffer*.

1470. *Mamotrectus* u *Schoiffiera*.

1470. *Hieronym* w *Wenetii Antoniego Bartholomei*.

1470. *Augustin de ciuitate dei*, *Schweinheima*.

1470. *Jana Chrysostoma homeliæ*, *Romæ*.

1470. *Plinius*, *Romæ*, *Schweinh.* i *Pannartz*, editio princeps szła po 416 liwrów.

1471. *Leonard de Utino*.

1471. *Manipulus curatorum* *Chr. tmann Hep np* (sic) (cf. *Pantzer* T. I. p. 101. nr 10.)

1471. *Thomas de Aquino prima secundæ* *Schoiffer*.

1471. *Gregorii moralia*, *Nuremberga*.

1471. *Decretales Gregorii*, *Argentinae*, *Eggestein*.

1471. *Joannes de Messua cum commentario Apponi*.

1471. *Joanes Fortell Arretini commentarius de orthographia*, *Venetia*, *Jenson*.

1471. *Cicero de natura deorum*.

1471. *Plutarchi apophthegmata*, *Venetia*, *Spira*.

1471. *Festus Pompeius*, *Mediolani*.

1471. *Valerius Maximus cum commentario*, *Moguntia* *Schoiffer*, edycja pierwotna, płacona po 1500 liwrów.

1472. *Margarita poetica*, *Norimbergæ*, *Sensenschmid*.

1473. *de Utino*.

1473. *Robertus de Lycio*.

1473. *Augustinus de ciuitate dei*, *Schoiffer*.

1473. *Decretales glosse cum ordinaria Bernardi*, *Schoiffer*, exemplarz na sprzedaży bibl. *Brienne Laire* szedł 280 franków.

1473. *Clementinae*, *Romæ*, *Udalricus Gallus*.

1473. *Egidii de regimine principum.*
 1473. *Berthorii reductorium morale*, Argentor., C. W.
 1473. *Viuentii Belovacensis et Guilielmi Durandi specula*, Argentinae, Mentelii.
 1473. *Simonis genuensis medicina*, Mediolani, Autoni-
 nus Zarot.
 1473. *Cæsaris vita et bellum Gallicum*, sine loco.
 1474. *Ludolphi vita Christi*, (Argentinae) sine loco.
 1474. *Alvares Pelagius de ecclesiae planctu*; Ulmæ. J.
 Zeiner.
 1474. *Raynerius de Pilis*, pantheologia, tegoż roku
 wydania dwa.
 1474. *Caldrini, divini ac humani juris repertorium.*
 1475. *Thomas de Aquino*, Norimbergæ, Koburger.
 1475. *Epitoma juxta mundi sex etates divisum*, Lu-
 bice, Lucas Brandia.
 1475. *Justiniani codex*, Moguntia, Schoiffer.
 1475. *Laertius*, Venetiæ, Nicolaus Jenson.
 1476. *Nonnus*, Venetiæ, Nicolaus Jenson.
 1476. *Priscianus*, Venetiæ, impensis M. de Comitibus.
 1476. *Aristoteles de animalibus*, Venetiæ, J. de Colonna.

Już od roku 1470 każdy rok, z kilku lat w tym tu katalogowaniu wyrażonych, samych foliów wylicza-
 niem, dałby się coraz więcej pomnożyć, gdybyśmy
 mieli wszystko, co biblioteka posiada wyliczać, a prócz
 opuszczonych takich, które są datowane, wiele jest
 z tychże pierwotnych czasów, które daty nie mają.
 Z tego czasu biblia Niemiecka bez daty, Serwiusza
commentarz in Virgilium pierwotnego wydania. —
Plautus cum correctione 7 interpretatione Hermolai
Merulae Politiani 7 Berosldi, z kottabosem na końcu,
 trzecie z rzędu Plauta wydanie. — Z młodszych inkun-
 abulów: Dante 1481. Firenze per Nicholo di Lorenzo
 della magna, z dwoma, (z których jedna po dwa razy
 powtórzona) tak sławnemi rycinami. — *Aristophanes*
 Aldów 1498. *Theophrastus* Aldów 1491. pierwsze wy-
 dania tak sownie na gwinei cenione, że jeden jego fo-
 liał *Theofrasta* równa się wartości kilku *Aristoteleso-
 wym* foliów, z których ostatni 1497 wyszedł i znaj-
 duje się w bibliotece. — *Tewrdannek* wydanie powtórne
 w Augspürgu 1519. sławne rycinami, drukiem i fan-
 tastycznym *Maximiliana* cesarza przedsięwzięciem. —
Skoryny 1517 i 1518 różne części biblii w Pradze Cze-

skiej drukowane (Pentateuch, premudrost', Job, pritchi Salomona, Jecclesiastes, księgi królewskie etc.)— Biblia Ostrogska 1580. — Różne dzieła Czeskie: Tyto Františka Petrarchy kniehy: ktorecz gest Pan Rzechorz hruby z Gelenije w nowe z Latýnského yazyku w Czesky przełożył: gfy w Sławnem Starem mieście Pražskeem wytisłlieny. Leta Božýeho Tysfycýeho Pielisteeho Prwnýeho (1501) folio. — Herbarz Matthiolego po czesku. 15... i 1596. — Gruntowny a dokonały regiment Jana Koppa z Ranmentalu przez Hynka Krabice z Waytmille na czeski przełożony po roku 1535 folio. — Catechismus in preüsnischer Sprach gecorrigiret vnd dagegen das deüdsche 1.5.4.5. Gedruckt zu Königsberg jnn Preussen durch Hans Weinreich M. D. xlv. (1545.) — Są różne bibliograficzne rzadkości, na których nie braknie biblioteczne w różnych jej wydzielach. Wprawdzie są to stare druki, ale nie inkunabula, o których samych mówić mieliśmy. Za ten bibliograficzny nieporządek biblioteki i tej niniejszej kartki naszej, solennie przepraszamy. Ależ bo uchodzi i przystojno jest w bibliotekach wielkich uczynić mały wyjątek z rzadkości i osobliwości, które biblioteka posiada, aby je łatwiej ciekawym pokazać, a że prócz odłożonych i pokazywanych po różnych miejscach różne bibliograficzne rzadkości, osobliwości, nadzwyczajności, przepychy znajdują się, te tu i ówdzie wspominając gdzie niegdzie gwiazdką * odznaczymy.

5. *Dzieła Polskie i ściągające się do Polski.*

XCIII. Kto bacznie czytał i rozważył los bibliotek w Polsce, ten nie może sobie obiecywać znaleźć zbyt wiele, w krajowych zbiorach skarbów, gdyby w nie biblioteka Warszawska jedynie klasztornym nabytkiem opatrzoną być miała. Lecz ona miała sposobności mieć i pozyskiwać skąd inąd większą i znamienitszą połowę tego, co się w niej dziś znajduje, tak, że wydział i sala, w której pomieszczone są dzieła Polaków gdziekolwiek bądź wychodzące, dzieła w Polsce drukowane, i dzieła, które o rzeczach Polskich traktują, jest wiele tysięcy numerów licząca, a przeto dość mnożna i dla znawców nie ma-

tego interesu. Wprawdzie nie mogę o żadnej części tego wydziału powiedzieć, żeby miał być kompletny, ani nawet, ażeby miał się doborem zaszczycić, w każdym mimo liczby wielkiej, niedostatek, defektowość czuć się daje i tego przed sobą tajić nie powinniśmy. I nie tak to łatwo ten niedostatek zaspokojić się pozwoli, bo równie trudno bywa całe nowsze jak i starodawne księgi wyszukać.

Kilkaset dziełek z pierwszych officyn krakowskich, inkunabulów polskich, obiecują poniekąd okwile żniwo, które z niniejszego dzieła naszego dwojch ksiąg bibliograficznych i dodatkowego do nich tomu trzeciego, to jest z katalogu inkunabulów polskich, całkowicie się daje poznać: ale w tym tu miejscu przypomnieć się godzi kilka bogactw, któremi się biblioteka słusznie cieszy i pyszni = 1. Jana de Turrecremata, Cracis u Zajnera, 2. statut regni Poloniae z ryciną (uszkodzony), 3. oba statuty synodalne bez daty, 4. mszał Szluchsa w Norimberdze 1494, 5. mszał Wrocławski u Hallera 1506, 6. statut Łaskiego 1506, exemplarz pergaminowy, 7. agenda krakowska u Hallera 1514, exemplarz pergaminowy, 8. Bonawentury Żywot Christusa na polski przez Opecia wykładany u Wietora 1522. (bez tytułu), 9. statutow Zygmunto-wskich 1524, wydań powtarzanych sześć, 10. statut Taszyckiego 1532, którego cztery lub pięć exemplarzy dotąd wiadomych, a ważny dla historii monument, 11. statut Mazowiecki Goryńskiego 1541, 12. statut Przyłuskiego 1548 u wdowy Wietora, 13. zieleń Spiczyńskiego u Unglera (z tytułem Szarffenbergów), 14. grammatyka Tucholczyka jedyny wiadomy exemplarz, i inne rzadkości —

Pism periodycznych zbiór tworzy się bardzo liczny, nawet dawniejszych gazet liczba znaczna, i kalendarzy jest cokolwiek, lubo brak zupełny najdawniejszych, Duńczewskiego dwie trzecie.

Cieszy się biblioteka licznym zbiorem tłumaczeń na polski język pisarzy starożytnych: Kurciusz, Florus, Justin, Eutropiusz, Cicero, Walerius Maximus, Julius Cæsar, Frontinus, Aristoteles, Seneka, Sallustius, Wirgilius, Lukan, Ovidius obu tłumaczeń, różnych części Plutarcha i innych.

Nie mało ma w poezji i w wymowie własnych ory-

gieraków, nie mówiąc o nowych, o Kochanowskim; Opelińskiego jest wydań trzy, jest Klonowicza Victoria deorum, dużo broszurek i nie małego interesu choć więcej upragnienia aby ten zbiór uzupełniać, więcej też jest panegyryków. Niedostatek dzieł romansowych, a większy teatru.

Co do języków niebraknie lexyków i grammatyk, które do rzadkości się liczą.

W filozofji niknie wielki Pimander między innemi, a zastanawiają rzadkością dialektika Burskiego, a wyborną głową Gorskigo; zwierciadło i wizerunek żywota człowieka Reja.

W umiejętnościach czyli w scienciach, uderzają w oczy wspaniałe foliały Hovela (tylko *partis secundæ machinæ celestis* niedostaje), Jonstona, i Sierakowskiego. Miłośników dawnych zabytków ucieszyć mogą: Gustomskiego gospodarstwo 1606, Krescentina o sprawach pożytecznych, Andrzej z Kobylina, Marcin z Urzędowa, Oczka przymiot i cieplice, Siennik (jak go Ossoliński zowie), wreszcie Syreniusz i przy jego o-gremie niektóre broszurki.

W oddziale historycznym wcale zamożnym, zdaje mi się w foliach być dostatniejszy zapas, aniżeli w innych formatach. Z czasów mianowicie Stanisława Augusta, znajdziesz komplet diariuszów sejmowych, ale o piśmka ulotne polityczno historyczne ani pytaj, wielki ich bowiem niedostatek. Z rzadkich mamy: kroniki świata Bielskiego 1554, 1564, kronikę Polską tegoż pierwsze wydanie, Pretoriusza orbis Gothicus, Paprockiego gniazdo cnoty, herby rycerstwa z wariantami, ogród królewski, Muryniusza krzyżackich mistrzów, Starowolskiego Zygmunta historia, Deme-trowicz, Kromer po niemiecku wytlómaczony durch Helur. Pantaleon 1562. Raczyńskiego podróż do Turcji, wielki zbiór historyków Mitzlera, Jana Potockiego voyage de basse Saxe i kilka innych dzieł jego. Różne dawne z XVIIgo wieku historyczne broszurki prawie nieznane.

W prawniczym i politycznym przedmiocie, zbiór; nawet co do wydań wielkiego jest interesu. Jeżeli Modrzewskiego w języku Polskim jeszcze niedostaje, nie mówiąc o liśnych foliach, wspomnę o bogatym, ledwie nie zupełnym zbiorze pojedynczych kon-

stytucyj, o statutach Litewskich po polsku pięt-
nym 1614 i 1619 z oryginalnym Gałązki pod
Szerbic po polsku we Lwowie 1581. f., o Zamojskiego
de senatu romano 4to, Tarnowskiego ustawach, Gro-
ckiego obronie sierot i wdów, Goślickiego de senatore.

W bibliach są trzy wydania Leopoldy, Szarfen-
bergerowskie, biblia i nowy testament; biblia Brzeska,
nowy testament w Nieświżu, ułamek biblii Budnego,
biblia Gdańska 1632. nowy testament Czechowicza, Se-
klucjana według Mateusza, Maletiusza wydanie tychże
ewangelij w Elku 1552 pierwsze arkusze, biblia w Li-
tewskim języku w Królewcu 1755, Łotewska w Rydze
1689. 4to i tak dalej. — W dziejach kościelnych i za-
konów, są wszystkie Szczygielskiego dzieła, cały Na-
kielski, z małym niedostatkim synody opatrzone nie-
znanymi drukami, wiele foliów i różnej objętości
dzieł, wszelako historia kościelna wiele potrzebuje —
W theologii i ascetyce nie tak straszny jest zbytek,
jakby oczekiwać należało: w polemice jest wprowadzie
okwitość i wiele znajduje się Rakowskich i Socinian-
skich druków: w tym bezwątpienia znajdziesz bardzo
rzadkie, lecz większej wagi niedostaje, polskich w Ra-
kowie wychodzących prawie że nie ma. — Jeżeli zaś
kazań w formie 4to i folio po całej ścianie rozwijają się
zapas wielki, jeżeli folio prócz braku rzadkości, bliskie
są kompletu, zbiór kazań w formie 8vo jest bardzo
niekompletny i defektowy. Cieszy się jednak biblio-
teka postillami Białobrzeskiego, Wujka, Grzegorza
z Żarnowca, Reja wydań cztery.

Do bibliografii i literatury piśmiennictwa Pol-
skiego, jest poniekąd pięknie zaopatrzona biblioteka,
wszelako jak wszędzie, tak i tu dają się czuć istotnej
potrzeby niedostatki.

4. Pisarze starożytni.

XCIV. Dzieła Fabricjgo i Harlesa stoją w kom-
plecie dla obeznania się z pisarzami greckimi i rzym-
skimi. Przy nich kilkadziesiąt innych pomniejszych,
przy których Boni et Gamha degli autori classici Ve-
nel. 1793, Degen o tłumaczeniach niemieckich, no-
wotny Schöll, Deltophilus Rewitzki do pokierowania
miłośników osobliwości.

Do starożytnych pisarzy policzeni są wszyscy łacinnicy aż do upadku państwa rzymskiego na zachodzie, i wszyscy greccy aż do upadku państwa greckiego bizantyńskiego: wszakże z wyjątkiem ojców kościoła, tudzież dziejopisarzy bizantyńskich, naostatku tych, których wydania inkunabulami objęte zostały. W tym sposobie rozstawione księgi starożytnych pisarzy, niech nikt nie sądzi, ażeby miały być w jakim komplecie, albo dobrani, bo się wszystko przypadkowie gromadziło. Zład jedni pisarze są szczęśliwsi, inni bardzo ubodzy. Ta niejednostajność więcej jest rażąca w greckich niż w łacinnikach. Homer, Plutarch, Lucian, Aristoteles są zamożniejsi od Djodora sicilijskiego od tragików, których był zupełny niedostatek. Zład tak w łacińskich jak greckich pisarzach nie tyle wybornych wydań, co mnogość miedziennych; w łacińskich drobiazgowych pełno; a nie tyle dobrych oryginalnych w języku greckim co w przekładach. Zład użytek więcej okwity i dostatni, niż dojrzały. Lecz niedostatki powoli się zapełniają. Wśród licznych nie wiele wertych Quintilianów, stańło wydanie Spaldinga. Znalazł się Eschylus, Parisiis apud Turneb. 1552, a dopełnieni zostali tragicy przez nabycie (przez uniwersytet), Eschylusa Schutzwoskiego vol. IV. Sofoklesa Musgrave i Aug. Erfurda, Lipsiae vol. VI. Euripidesa Valkenaera, i Porsona, do których przybył Euripides cum notis varior. Geneva 1602. 4to. — Tak parę przytoczywszy przykładów nie będziemy wyliczać po szczególe wszystkich znamienitszych wydań, bo już sobie znawcy literatury starożytności o całości tworzą wyobrażenie; ale przytoczymy kilka szczegółów, więcej bibliografa interesować mogących. Znajdzie on nie wielką liczbę variorum, nie bez nadziei kompletowania; ad usum delphini potrzebujących zaprawdę dokompletowania, w których jednak co trudniejsze już się znajduje (prócz Tacita); Bipontyny wszystkie (prócz Djodora Sicilii). Lemaira świeżo wychodzące; wydania Barbou dość okwiecie; Didota Longus przez Coraya 1802. z pras Parmeńskich Bodoniego Anakreon 1784, i Theofrast, tudzież Horatius 1791. folio, (który już na 100 talarów ceniony); z pras Baskerville Lukretius, Knaptona i Sandby kilku poetów łacińskich. — Do przepychu

godzi się liczyć cały sztychowany Horatius Pinégo, (a chociaż exemplarz z poprawką, wozelako odcisk piękny); cały sztychowany Virgilius Justice; Virgiliusz Romæ Monaldi 1763. fol. vol. I—III.; różne sztychy do Owidiusza. Pirola the iliad of Homer 1793. Są wydania przez Sylburga u Wechela bardzo liczne, Commelinów dosyć, Elzevirów liczba znaczna, tylko istotnych i najrzadszych niedostaje, Schweigheusera co znamienitsze, Reiske oratores græci i inne, Siebenkeesa Strabo, Küstera Suidas, Tschuka Pomponius Mela, Heynego Homer, i do Homera wiele, Boeckha Pindar, Drakenborcha Livius, Menagii Diogenes Laertius, Geographica antiqua Gronovii, Wernsdorfa poetæ latini minores, Grævii Cicero, i tym podobne. Są greccy pisarze wydania Coraya, nowo odkryte dzieła przez Angelo Majo ogłoszone (tylko Homera niedostaje), Hesychius 1746, Demosthenes 1604, Juliani opera Lipsiæ 1696. Photius myriobibl. Rotom. 1653. *Suidas Aldów 1514. Epistolæ græcæ, Aureliæ allobrogor. 1606 fol., Photii epistolæ Montacutii Londini 1651., *Ptolemæi geographia w greckim języku. Basileæ 1533, w innych językach z szesnastego wieku Ptolemæuszów siedm wydań. Hero de machinis, Venetiæ 1572. *Lycophronis Cassandra et Tzetze hist Oporina 1546 fol., *Diod. Sicul. Henr. Steph. 1559. f., *Philo jud. Turneb. 1552. f., *Libanius Morelli 1606. f., *Pindar Aldów 1513. 8vo, *Apollodor 1555. 8vo, *Josephus Basileæ 1544. f., są to wszystko pierwotne wydanie; a obok nich inne piękne, np. Josephus Hudsona Oxoniæ 1720, Havercampæ 1726. etc. Livius Basileæ 1531. editio princeps tertie classis, a przy nim szesnastcie foliowych, *Vitruvius Elzevirów 1649. f., durch Rivium 1575. f., par Perrault 1675. f., *Herculanensium voluminum quæ supersunt, Napoli 1793. f., Tabula Peutingeriana Vindob. 1753. fol. Różne tłumaczenia na francuskie i niemieckie. Brunoy théâtre de Grece, Heinrich Voss.

XCV. Rękopisma, Inkunabula, dzieła Polskie i Starożytni pisarze, o których dotądśmy mówili, są od powszechného rozkładu biblioteki na przedmioty wielkim wyjątkiem dotyczącym nie mału teologią i historią, i sztuki mowne, a cokolwiek i inne objekta.

Teras obracamy myśl naszą do całego ogromu reszty. W tej gdy części z sobą porównujemy nie wszędzie jednostajną i powszechną wymierność i harmonją widzę. Zasobniejsze znajduję historją, theologią, prawo, aniżeli sciencje, aniżeli matematykę, które często mocno są upośledzone, a najbiedniejsza medycyna, którą też z rozwagi szczególniej prawie wyłączamy. Historia bezwątpienia większej liczby ksiąg, niż którykolwiek oddział, potrzebuje: wszakże wydział theologii z historją we wszystkich jej oddziałach wziętą, nie tylko że co do liczby ksiąg niezmiernie przenosi, co resztę pozostałą z oddziałami wyjątkowemi wziętą, ale nadto sowiec jest zaopatrzony w lepsze i klasyczne dzieła, a przez to dobrańszy, a przytym posiada zbiory stare w swoich oddziałach do dalekiego stopnia pełności pomknięte: a w tej mierze niektóre oddziały historyczne są lepiej opatrzone, aniżeli którekolwiek theologiczne. Chcemy te zbiory po kolei dać poznać, a w miarę ich zasobu, będzie nasz opis dłuższy lub krótszy, ponieważ nie lękamy się zbyt wiele dzieł lub imion przytaczać, sądząc, że tą drogą dla myślących zrozumiałsi się staniemy.

5. *F i l o z o f i a.*

Literatura i historia filozofii cieszyć się mogą Struwiszem 1740. Lipponiuszem folio, Hissmannem, Gmeinem; Saverien, Bury, Stanley, Brucker, Buhle, Dégérando, Tiedemann, Tennemann, tworzą szereg interesownych pisarzy, obszernego ogółu historii. Szczegółów różnie dotykają: Meiners Gesch. der Ethik, Lüberstein Gesch. der Logik, Adamus, Apinus, Eberhard, Gurlitt, Gravius, Windheim, Fülleborn i wielu innych. Ten zbiór tym piękniejszym wydać się może, że obok niego postawiony zbiór literatury i historii sciencyj matematycznych i naturalnych daleko jest niższy i mało opatrzone. Montucla, Heilbronner 1742, Murhard, Buck, Beughem, Scheibel: jest cały skarb dla matematyki; Bailly, Voiron, Weiller, Dalmambert, Gassendi prawie cały dostatek dla historii astronomii; Priestley dla optiki, Cobrea 1782, systematisches Verzeichniss aller Schrift. Halæ 1784, Brückmann 1743, Curt Sprengel, etc. dla hist. natur. Regnault, Rohr,

Cuvier, Cassini, Müller Wöllner i parę innych, cały zbiór do historii i literatury, nie tylko fizyki, ale nawet ekonomiki i technologii.

W ogólności dykejonarzowym sposobem Goele-nius, Waich, Mellin piszący mieszają się pomiędzy tych co ogół traktują, nieco obszerniej Carus, Krug, Suell, a przy nich wielu pomniejszych lepszych znajduje się. Nie mała jest liczba i długie szeregi tworząca dzieł filozofią w powszechności traktujących, nie tylko środki, któremi rozum działa, współ i rzeczywisty byt wszystkiego, ale doświadczalne przyrodzenie, matematykę, a razem i nadzmysłowe rozumowania obejmujących, są dawne dzieła i różna w nich drużyna. — Nie mniejsze szeregi powstają z licznych dialektyk i logik, w których uawija się nieco świeższych. Dalej pomykając się, gdy jest Loke, Dégérando, Destutt-Tracy, stoją obok Niemcy, lecz częstokroć w ostatnim niedostatku. Kancjanizmu drobne tylko urywki. — W filozofii praktycznej, nieco piękniejszy zapas, tak gruntownych niemieckich, jak lek-kich i uhistorycznionych francuskich. — Lepiej jeszcze, zdaje mi się, uposażona w wścisłym wzięciu anthropologia, chociażcale nieliczna. Przy niej physiognomika liczy: J. B. della Porta, Pernetli, Rubeis, Camper, Lavater Paris 1806. 4to T. I. — IX. physiognomisches Cabinet Frankf. 1778. Menschen Spiegel Prag. 1793. — Nie licząc rozsypałego po tylu miejscach Wolffa i licznych imion, tak nowych, jak dawnych pisarzy, przytoczmy kilka feliałów, które po wielkiej części zakopne biblioteki ozdabiały: Amort, Arriaga, J. bapt. Bernardus, Caramuel, Amandus, Herman, *Octavian Farnesii quæstiones ex universa philosophia Parmæ 1613 apud Antæum Violhum, którego druk, ustrojony cudami osoby, zwierzęta, ptastwo, instrumenta muzyczne i tym podobne rzeczy wyobrażającemi, przepych drukarstwa; Javellus Canapicius, Buffier, Kery, Izquierda, Lohkowiez, Moraud, Morus, Naucelius, Francisc. Oviedo, *Patrici ocalony z pomiędzy zajadle w swoim czasie niszczonech exemplarzy; Piccolomini, Ptolomæi, Schaff Gotsch, Steuchius Worel, Wietrowski, Babeustuber, Zaharella, Manca de Prado, J. Syri, Reuz, Wenzl. — W moralnych Paul Vallius, Campanella, Svarcz, Soncinat,

Pasqualigi. — Epicur przez Gassendego. Oczywiście, że więcej śmieci, aniżeli coś znacznego i rzeczywiście dla filozofji ważnego.

6. *M a t e m a t y k a.*

Clavii opera mathematicorum, Moguntiae 1612. folio, Neper logarith. 1628. Ulacq, Goude 1623. Gardiner, Bertrand, Wega, Wolff, Bernouilli, Leibnitz, Newtoni introd. phil. natur. et arithmet. Amstel. 1701, Des Cartes, cokolwiek Eulera, Ricat, Sanderson po części; kilka dzieł La Croix, La Grange tylko equations numerique i nie więcej, świeżo pozyskany D'Alembert oeuvres des mathematiques, Paris 1748. 4to T. I—XIV; Mangold mathematisches Lehrbuch, Monge application de l'analyse à la géometrie, i géometrie descriptive; Eitelwejn Handbuch der Perspective, niemało dawnych elementowych arytmetyk, geometryj bez doboru.... Oto jest cały obraz matematyki czystej, od biblioteki posiadany, bardzo dokładnie skrócony.

Oddział matematyki stosowanej, przynajmniej szczególnej ukazywać może, które nieco pocieszają poprzednią holotę: Buat, Francoeur, Poincot, Silberschlag, Bossut, Moennich, Euler, Prony, Eitelwejn, Bernard, a więcej i znamienitsze wspomnieć wypadnie pod architekturą cywilną, militarną, wodną. — W Astronomii księgi, drugie tyle miejsca zajmują, co dotąd w matematykę objęte, a co w nich jest dać mogą wyobrażenie: Junctini speculum folio, Galilaei dziełko, Cassini, Riccioli, Albohazen Hali, Rennerii tabulæ medicæ, Cypriani, Leovitii ephemerides etc.; Carolli, Magini, Moletii, Regiomontani, Argoli, Manfredi, Pitatus, Stadius, Scala, Ticho Brahe, i wielu innych; sfera i astrologia Sacro Bosco, Purbach, Hartmann, Stöffler, Junctinus i wielu innych. — Z nowszych do Astronomii dzieł liczyć się daje Bodego astronomisches Jahrbuch T. I—XXXIV, Hell Ephemerid. astr. Vindobonæ 1793. T. I—XIX. Connaissance des temps wnet skompletowane, La Place mécanique céleste, Biot elem. i kilka mniejszych.

Architekturą, militarką, ile mają z matematyką zwiąski, wyłączamy w osobne oddziały.

7. Nauki przyrodzone.

XCVI. Nauki przyrodzone, jak się w niektórych razach krzepią, na niektórych punktach na jakiekolwiek zdohędą, tak w powszechności gruntowniejszych naukowych potrzeb zaspakając nie mogą, a często dla pierwszych nawet potrzeb nie dość opatrzone. Ani przypadek zbioru bardzo licznego z nich nie utworzył, ani pomysłany i starannie dopełniony dobór nie był w nich zrobiony. Niewiem nawet któryby się przedmiot, chemia, fizyka, czy historia naturalna temu surowemu widzeniu memu dość więcej oprzeć zdołał? Jeżeli historia naturalna paraduię przed innymi występuje i oko zachwyca, tyle małych głównych dzieł niedostaje, że ten przepych zaległby bez użytku. Wszakże tyle już oddziel historii naturalnej posiada, że z rzeczywistym interesem równie od bibliografa, jak i od naturalisty uważany być może. Posiada on Bonnet, Bonna, Jacquin, Nemnich, Le spectacle de la nature, Engelbrachtische Unterhaltungen aus der Natur-Geschichte, kilka dzieł Cuviera, Buffona hist. nat. générale Paris 1749. 4to T. I—XV. oiseaux 1770. T. I.—X. par Castel 1802. 12mo.; do muszel: Martini, Knorr, Cuvier, etc.; do insektów: Fabricius, Goedart, Lesser, i inne mało ważne; ma nieco w szczególnych oddziałach, a mianowicie Reaumur, Entomologia Helvetica Zürich 1798. des environs de Paris etc., bo do innych zwierząt bardzo mało: tylko cokolwiek do muszel, a do botaniki znacznie więcej niż do zoologii. Linneusz po niemiecku w Norimb. 1773, po łacinie Vindob. 1767. species plantarum Holmiae 1749. i różne cząstkowe Linneusza dzieła. Wreszcie minąwszy elementa Braxlebena, Chemel, Funka, Millina, Smitha i innych, minąwszy co o fizjologii Senebier, Rafu, Sprengel, etc.; jest kilkanaście flor: Smith brytyjska, Hudson angielska; Gotsched, Hagen, pruska; Krockher szląska; Gertner Wetterawji; Morican wenecka etc. etc., Acharii. lichenogr., Picot, Lapeyrouze. A że obrócę się do dzieł kosztowniejszych, powiększej części foliów, widzę biblioteczną ścianę pokrywających: Ray ornithologie Lond. 1678; Le Vaillant oiseaux de Paradis, i Tangaras, *Audubert oiseaux dorés, i singes; *Merian insectes de Sourinam i de l'Europe

oba dzieła kolorowane; Frösche des mittlern Deutschlands; Meyer Betrachtungen allerhand kriechenden und fliegenden Thieren, Nürnberg. 1748. T. I—III; Renarda poisson; Swammerdam Insekten; Histoire naturelle des oiseaux Paris 1775. fol. T. I—VI; Stubbs anatomy of the Horse, London 1766. fol. atlasowe; Aldrovandus tylko de insectis, de piscibus et cetis, ornithologia. — Waldstein et Kitabel descriptio et icones plantarum rariorum Hungariae, Viennae 1805. T. I—III; Plenckii icones plantarum T. I—VI; Redouté les liliacées Paris 1802. T. I—VIII; Besleri Hortus Eystettensis fol. mag. 1640; Gaertner de fructibus plant.; Schkuhr Handbuch der Botanik; Boltons Pilze; Regnault la botanique; Duhamel traité des arbres et arbustes, seconde édit. T. I—VI; Saint Hilaire plantes de la France 1809. 4to T. I—IV; Labillardière novae Hollandiae plantarum specimen; Bonelli et Sabbati hortus romanus 1772. fol. T. I—VIII; Pallas flora Rossica f. Bauchin, Mathioli, *Elisabeth Blackwell, Aubert Petit, Thouars histoire des végétaux des îles d'Afrique; Bonplan i Humboldt nova genera et species plantar.; do czego wazystkiego iczyć może bibliograf *Officinale herbaricum absolutum 1594. fol. malowane na pergaminie.

W mineralogii więcj geologicznych, o ziemi: De Luc, Breislak, Hutton, Sauri, Delamethérie; niź o właściwych mineralach: Lenz vergleichende Mineralogie 1820. fol., Brard, Brochant, Brognard, Wallerius; Beaudant Voy. mineral. en Hongrie 1822. 4to T. III i atlas; Villefosse de la richesse mineralog., Bertrand dict. oryct., gabinety: Lesken, Petrini, Davila, etc.

W fizyce więcj policzysz każdego formatu woluminów, niź w historii naturalnej; są to jednak dawni pisarze, którzy tę liczbę stanowią, wcale doborowego kompletu niedostarczając. Chociaź Gehler, Paulian, Sigaud de la Fond, Brisson, dykcjonarzami kierują; chociaź przy Wolfie, Muschembroeku, przy Nollecie, Brissonie, Grawesandzie, stoją: Liebes, Haüy, Biot, Volta, Carallo, a między nimi trzy razy tyle iunych się płacze, zawsze wyraźny jest niedostatek. — W chemii: Crella szereg, Boerhave, Chaptal, Fourcroy, Gren, Hermstädt, La Grange; Lavoisier, Davy, Thenard, Thompson, Klaproth's Wörterb.;

przy *Theatrum chemicum*; alchیمیcznych i wiele in folio, drobniejszemi są przeplecione. — Zamykamy ten szereg imion wymienieniem żurnalów: de physique, polytechnique, archives de decouvertes, Halle magie, Hermbstädt Bulletin; przy czym wiele dość znacznych dzieł w różnych językach, które nauk przyrodzonych różnie szeroko dotyczą. Bonnet, Zollner, Gavoty et Toulouzan, Jacquin, Despréaux, mémoire de la société d'Arcueil, raccolta di storia naturale, dictionnaire des sciences naturelles par les professeurs du Jardin du Roi Paris 1816. T. I—XXXI. 8vo.

8. Przemysł.

Co przemysłem, gospodarskim, rękodzielnym, lub handlowym nazwać można, (arts et métiers, gewerbs-gewerks-Kunde), to w bardzo chudym i nędznym znajduje się stanie. W ogrodnictwie, między 20stu kilku innych, jest Kraft, Grohman, Hirschfeld. Rolnictwo, dziś tyle w dzieła rosnące, w zupełnym niedostatku. Hausvater Germershausena, Wirtschafts-geschäft Gerika, Schweizerische oekonomische Sammlungen, Abhandlungen der Schwädischen Akademie, są jedyną przy broszurkach zasoby. — Hassenfratz Siderotechnie, Cancrin Berghaukunde w rzeczy górniczej, a w technologi Lampadius Hüttenkunde, Poppe Maschinenwesen, Busch Handbuch der Erfindungen, Jahrbücher des polytechn. Instituts in Wien Prechtl. 1770. Jacobson, probki elementów, a wszędzie wielki brak i niedostatek. — Cokolwiek o kupiectwie, Vollst. Lexicon aller Handlungen und Gewerbe, Leipz. 1741. T. I—V. fol.; Krinitz Oekonomisch-Technologische Encyclopädie T. I—CVIII. 8vo.

9. Medycyna.

W wydziale medycyny na niedostatek narzekać się nie godzi, ponieważ przedmiot ten zdaje się być dla biblioteki warszawskiej zupełnie obcym. Medyczny wydział uniwersytetu warszawskiego ma oddzielną w przedmiocie swoją bibliotekę, z tego powodu wielka biblioteka słusznie zupełnie go zaniedbywała. A chociaż liczy może blisko 2000 ksiąg medycznych, a do historii i literatury medycyny ze 30 dzieł posiada, wszelako uwolnieni jesteśmy od ocenienia tego

przypadkowego zbioru. Wspominam tylko, że w tej liczbie biblioteka posiada dzieło anatomiczne Caldaniego, Mohrenheima über die Entbindungskraft, Londera anatomische Tafeln; Hofmanna opera physico med. — a w hist. i literaturze: Beughema, Vogela, Palma, Baldingera, Kestnera, Rollie, von der Linden, Blumenbacha, Augustina, Knebela, Metzgera, Kurt Sprengela, Stolle, Adama, Börnera, Vaszpreny, Scheiffela, Moehsena, do oftthalmii Beera, do anatomii Hallera i Douglasa, i innych.

10. Prawo i polityka.

XCVII. Być może, iż pracujący nad prawem, mają przyczynę utyskiwać na niedostatek zbioru bibliotecznego, lecz to pewna, że ich nie mało uwodzi prywatna potrzeba. Nie przeczę, że zbiór biblioteczny nie jest w doborze uzupełniony, ale ten zbiór jest między innymi, zbiorem lepiej opatrzonym, a co do objętości swojej i walurowego, nie wiem, czy na ziemi Polskiej równego znajdzie. Może go który prześcignie w zebraniu elementów, dził, które o zasadach, o teorii prawa traktują, w doborze dzieł nowych, w liczbie broszurek, ale w całkowitym zapasie, każdy na ziemi Polskiej znajdujący się, zostawi mu pierwszeństwo.

Literatura i historia prawa: Hellbach juristische Bibliothek, Westphal Bücherkunde, Heuman jurisprudentia litteraria, Placidus Litteratur der Staatslehre, Ompteda Litteratur des Völkerrechts, Rössig Litteratur der Polizei und Cameralistik, Ziletti index librorum juridicorum, Lipenii katalogi ze wszystkimi supplementami, Meisteri bibliotheca, Jenichen notitia, Pütter i Klüber Litteratur des Deutschen Staatsrechts, König Lehrbuch der juristischen Litteratur, Beyträge zu der juristischen Litteratur in den preussischen Staaten, Struvius, Pancirol, Lüdewig, Witten, Grotius, Adamus, Eichardi Vitæ, Schotte T. I—X. Bach T. I—VI. — Historia prawodawstwa, Pastoret, Terasson, Bachius Stockmanna, Hugo, Savigny, Eichhorn Deutsche Staats- und Rechtsgeschichte etc.

W ten oddział prawa objęta i część filozoficzna, a jeżeli encyklopedje i elementa prawa są bardzo nie-

dostatecznie opatrzone, co się tyczy zasad, prawa przyrodzonego, ekonomji politycznej, lubo się zbiegły celniójaze dzieła, wszelako dużo nieszykowności pozostało. Achenwall, Wolff, Puffendorf, Bielefeld, Vattel, Martini, Schmalitz, Hoffbauer, Vicat, Michaelis, Höpfner *Naturrecht*; Steuart *principe de l'economie politique*, Pölitz, Smith, Soden, Say, Jacob, Storch, Sismondi, Ricardo, Kraus *Staatswirtschaft*, Malthus *essai sur la population* i wiele mniejszych.

Prawo cywilne w każdym zbiorze bibliotecznym łatwo przeważy liczbę ksiąg oddział prawa publicznego (*jus publicum, droit public*), albowiem długie wieki nie było w pomysle ludzkim tego oddziału, a jak ustawy mieszały prawo prywatne z publicznym tak i prawnicze dzieła, nieodosabniały jednego od drugiego, ztąd wielka część prawa publicznego po bibliotekach zatopioną być musi w wydziale prywatnego. Mianowicie prawa wieków średnich taki odmet wyetawują. Biblioteka warszawska pewnie że nie jest opatrzona w sam wybór wydań, albo zupełność dzieł klasycznych, wszelako w każdym rodzaju prawa dostarczy dla pracującego materiał do pracy. W prawie Rzymskim: prócz tych dzieł, które inkunabula objęły, *institutiones Lugd. 1542. corpus juris Francof. Wechel 1587. fol. Venet. 1598. 4to T. I—V. Coloniae allobr. Vignon 1615 fol. Lipsiae 1720. 4to; digesta Lugduni 1566, 1584; codex ap. haered. Vignon 1590; authentica novellar. Lugd. 1550; codex Theodosianus Mantuae 1740. fol. T. I—VI. — Tholosanus, de Valentibus opera, Balduinus, Durandus, Bartholus, Aerodius pandectae Paris 1588, Brisson de verb. signif. 1596. de formulis 1731. Cujacii opera 4to, Lessius, Mininger, Otto thesaur. Gothofredus, Harprecht, Vinnius, Böhmer, Wesenbek, Hugona dzieła, Haubold, J. Voet, Hoppius, Schneidewin, Leyser meditat. ad pandect., Glück pandekten, Hulot digestes. Jest prawników Włoskich z XVIgo i XVIIgo wieku, Niemieckich z XVIIgo i XVIIIgo folio, 4to i 8vo zarówno liczba znaczna, są: Westphal, Puffendorf, Lobethan, Stryk, Nettelblad, Struvius, Struben *rechtlche Bedenken*, Pfeffingera różne dzieła, *Oeconomia forensis 1775. 4to T. I—VIII. Becker Sammlung merkwürdiger Rechtsfälle, Pitaval causes celebres. T. I—XXII. i toż po niemiecku, Bach**

i Schott unparteiſche Kritik, Heinec, Filangeri, De Felice code de l'humanité 4to T. I—XIII. Thomasiſche Gedanken, Calcagnini opus, Donell comment. de jure ciuili; zbiory rozpraw Strykii, Cocci, rozmaitych prawniczych rozpraw voluminów 100, a sztuk do dwóch tysięcy. — Selikow elementa juris Germanici, Kropaschka zbiory austriackie, Ziegenhorn Staatsrecht Curland Königsb. 1772 fol., Mevii jus lubecense fol., Des Herzogthums Württemberg Landrecht, Weingarten codex Ferdinando-carolinus, Scheplitz consuetudines Brandeb, codex fridericianus, Landrecht, etc. Zobel Sachsenspiegel Leipz. 1569. f. Goldasti constitutiones etc., Hochdeutsche Rechtsgelerhte Societäts allg. juristisches Oraculum, Leipz. 1746. T. I—XVII. fol., Spaten, Schiller, Datt, Bertuchin, Menochius, Carpxow, Mascard. — Decisiones supremi Italiae senatus Carolo Tapia compilatoro, Neapoli 1626 fol.; Consiliorum juris Franc. Salerni, Pauormi 1640. fol.; Utriusque Siciliae constitutiones, Venet. 1590. fol. — F. Lindenbrogi codex legum antiquar. Francof. 1613. fol.; Marculphi formulæ Paris 1665; Pancirol notitia dignitatum; Baluzii cura Du Chiniac capitularia regum Francor. Paris 1780. fol. T. I. II.; Littleton ancien loix des Francais; Wilkins leges Anglo-Saxoniae, Londini 1721 fol.; De priscis Anglorum legibus, Lombardo interprete, Cantabrigiae 1644. fol.; Blackston commentaire sur les lois de l'Angl. Systematyczeskij swod zakonów 4to, Żurnal zakonodawstwa 8., Beizky plans et statuts de Cathar. II. traduit p. Clerc 1775. 8., ordo constitutionum Catharinæ II. po arabsku w Petersh. 1775. 4to, Hupel, Wirst, Kukolnik i t. d. — Stiernhöök de jure Sueconum, Holmiae 1682; Magnus Konongs Lagabæters Gula Things-Lang, Havniae 1817. — Tripartitum opus Viennae 1581. fol.; Werböcz Tyrnauiae 1696. fol.; Prawa Městska království Českého, w Brne 1601. fol.; Styrba bömische Landordnung 1604. fol.; Friedenburg de Silesiae juribus fol. — Lassaulx Annales der Gesetzgebung Napoleon; Dufour code civil Francais; Loce esprit du code Napoleon; Merlin questions de droit; Le praticien Francais par les redacteurs de la jurisprudence du code civil; code Napoleon suivi de l'exposé des motifs, stereot. 1807.

Carnot de l'instruction criminel, Beccaria, Fenerbach, Matthæus, Döpler, Kressii, Koch, Carrard, Ludovici, Grayereud.

W różnym rozgałęzieniu prawa publicznego nie tylko bywa wielki niedostatek dzieł klassycznych, ale zdarza się niedostatek nawet co do ilości miernych. — Buri Lehenrecht, Struwiusz i cokolwiek innych choć nie najnowszych Niemców. — Gujon mémorial forestier. — Fleurigeon code administrative, tenże code de la police; Hartleben deutsche Justiz und Politzei-Fama; Lotz. — Locré esprit du code de commerce; Savary diction. de commerce; Diction. portatif de com. Copenh. 1761. 8vo T. I—VII; Ricard traité général du com. Yverdon 4to; Gournay tableau du com. 1789, 1790; Leuchs System des Handels; Busch Darstellung der Handl. — Justi Finanzsystem; Ganühl finans; Sturm kameralistische Encyklop.; Eschenmayer Staatsrechnungswesen; Borowski Cameral- und Finanzwesen; Struensee über die Staatswirtschaft; Lamprecht Kameralverfassung der Handwerke. — Real la science du gouvernem. Paris 1762. 4to T. I—VIII.

Powiem naostatek o prawie publicznym właściwie politycznym zwanym, w którym obejmują się niemuiéj wewnętrzne konstytucyjne ustanowienia, jak zewnętrzne państw stosunki. Szykuje się tu w bibliotece Bodinów, Besoldów, Ensów, Machiavellich i dawnych po łacinie pisanych dziełek bez końca z nimi włoskie i niemieckie. Gueuara horologium principum; Hobbes; Jonston the excellency of monarchical gouvernement London 1686. fol.; du Guet institution d'un prince; de la Croix constitution de l'Europe; Delolme; Wilde Sveciæ juspublicum; Julien Verhandl. der bayerischen Stände 1819. 8vo T. I—XIV. Mosera różnych pism okwicie, ale nie wszystkie; Grotius; Algernoon Sidney; Locke; Ancillon; Hume discours politique; Grivel philosophie de la politique; Condorcet bibliotheque de l'homme public; Lauderdal; Beausobre introd. gén. à la polit.; Sieys politische Schriften; i wiele dzieł, które są na polu historycznym oparte, które raczej do historii i historycznej dyplomacji należą. Leibnitz codex juris gentium; Möbly; Rousset; Martens; Wicquefort l'ambassadeur et ses fonctions

1690. 4to; Leti ceremoniale i inne jego, i dosyć książek włoskich o dworszczyźnie i etykiecie.

Trzeba tu uważać, że z tego wydziału prawa, wyjątkiem się staje prawo Izraela i kanoniczne w teologią objęte, a polityka zewnętrzna czyli dyplomacja, ile jest ustawicznie na historycznym doświadczeniu oparta, w historii tonie.

11. *Rzeczy chrześcijańskie (Theologia).*

XCVIII. Jeszcze tedy jeden z ogólnego na przedmioty rozkładu wyjątek, i wielki, i ważny, i nieodzowny. Powstaje on z wielkich filozofii, historii i prawa gałęzi. Bo jeżeli theologia chrześcijańska, zasługuje na utworzenie odrębnego oddziału, do niego wiąże się wielka ilość widoków, o które słusznie prawo, polityka, historia upominają się. Jeżeli teologia dogmatyczna i moralna opiera się na filozoficznym stanowisku, wynika ona ze słowa bożego, a zatym stary zakon i nowy zakon w jej rubryki wchodzi. Biblia, ojcowie kościoła, powiększej części są to historyczne pomniki. Lecz i objaśnienie biblij powielkiej części jest pracą historyczną, albo, gdzie o text idzie, filologiczną, a zatym i lingwistyki gałęzi w szeregi teologiczne szykują się. Przez stary zakon zachwycone są dzieje narodu Żydowskiego i jego prawa i jego starożytności. Przez nowy zakon, dzieje chrześcijańskie, duchowieństwa, zakonów i prawa kościelne, i obrządki i zwyczaje. Tym sposobem odłączony został oddział rzeczy chrześcijańskich, który ustawicznie szuka swych granic na polu dziejów i prawa, a tam wskazując sobie przestronne włóki wyłączeń, na różnych szczególnych punktach, dopuszcza z wyjątków wyjątków, mianowicie na obszernym polu dziejów. A gdy tak ze stanowiska religijnego, wyszczepione są różne widoki rzeczy chrześcijańskich, gdy patristyka, czyli ojcowie kościoła składają gałąź, w której i historia kościelna, i różne rodzaje teologii, i polemika, i komentowanie pisma i kaznodziejstwo płące się i miesza: a zatym, w rozgałęzianiu takim pewne formy i powierzchni dzieł wejrzenie, sprawują szarpaczną przedmiotów, objaśnienia pisma, dogmatyki, mo-

ralnej teologii, liturgii, historii kościelnej, kaznodziejstwa i tym podobnych. Ktokolwiek z teologiemani rzeczami obeznawa się, jest z takimi niezwykłymi iściami oswojony, a z całym przebaczą mi, jeśli czasem mniej zgłębiając przedmiotowe rozgałęzianie, prawiążę się do jakiej formy komentowania, dzieł razem wziętych (opera), kazań, zakonów, i tym podobnych form i widoków. Wreszcie, jakom wspominał, wielki ten wydział nie zupełnie mnie był świadomy; prostowanie i kompletowanie notat i wiadomości już nie mogłem do tego stopnia pomknąć, porozumieć i rozgatkować, ilebym sobie życzył: dla tego raczej z nawałem rzeczy, niż rozklassyfi owaniem wystąpię. Zaraz, tym sposobem:

Literatura i historia teologii i rzeczy chrześcijańskich, zdaje mi się być nie źle opatrzona. Lippenius, Nösselt, Thies, Walch, Flugge, Fuchs, Inhofer, 1778 4to, Fabricius 1718, Trittenheim, Sixtus Senensis, Boerner, Spiezel, Cave wydań pięć, Weissenbach, Boulanger, Bosius, biblioteka Bremensis, Cyprianica, Sibiriana, Reimanniana, etc. W różnym sposobie i wydziele rzecz obejmujące dzieła: Oudin; Derossi, Sandius Doederlein, Riederer, Schelhorn, Clarmond, Pipping, Leland, etc.; żywoty teologów: Adam, Eggs, Fest, Fischlin, Goetzius, Ranft, Schmersahl, Uhsen, Wetzel, Zeltner. Wiele żywotów, osób duchownych, zakonnych szukać w historii kościelnej i zakonów. — W szczególach uważać można: Pantzer o bibliach, Goetzen, Biel, Eichhorn allg. bibl. der biblisch. Litteratur, Simon hist. textus, więcójby było życzyć, przynajmniej z parą głównych. — Michaelis orientalische und exegetische bibl., Allatii de libris eccles. Græc., Assemani bibl. orient. Romæ 1719. — Wiadomość o ojcach: Ittig, Schönemann; — Prætorii homiletica, Niemeyer Bibl. für Prediger, Zaccaria bibl. ritualis i wiele innych.

Biblij zbiór najwięcej łacińskich posiada, prócz tych, co w inkunabulach policzyły się całych biblij jest do 50 in folio, przeszło 60, winnych formatach, przeszło 70, a może i 80 i 90. nowych testamentów; prócz wspomnianych inkunabulami objętych Lyratów,

pięciu jest nowszych, w których biblia maxima Lutetiae 1660. T. I—XIX. fol. Nadto tłum jest ułamkowych części biblii, mianowicie psalmów i ewangelij. Wprawdzie nie wiele w tej łacinie nadzwyczajności, wszelako jak wydanie Roberta Stefana 1557, tak podobnie i inne szacowne się znajdują. — W Greckim języku jest do 30, a nowych testamentów więcej, mianowicie Lipskich. Między greckimi widzę Herwaga 1545. fol., Londyńską 1653. fol., Breitingera Tiguri 1730. 4to nowy testament, Roberta Stefana 1550, a Daniela, Romae propagandy 1772, Biblia w dzisiejszym greckim języku Lond. 1810. — W Hebrajskich jest cum versione Pagnini Plantinów 1571; jest nowy testament hebr. græce, et lat. ad christianiss. Galliae et Poloniae regem Henricum III. Parisiis 1584. ap. Joan. Bene-natum 4.; nadto kilkanaście do rozpoznania woluminów. — W syrijskim języku psalterz à Gabriele Sionita Paris 1625, nowy testament Gutbir Hamb. 1664, Schaaf Lugd. 1717. — Biblia arabska by Sarah Hodgson 1811, psalterz ethjopski Lond. 1815. i cokolwiek w innych wschodnich językach. — Z polyglottów: *Arias Montanus 1569. Vol. I—VIII; *Huttera hexapla 1599. z textem kroackim, i we dwunastu językach nowy testament; *quadrilingua Reineccii Lipsiae 1750; nowy testament Tremellii u Henr. Steph. 1569. *polyglotta Waltona, do której lexicon Castellii. — W językach Europejskich największa ilość jest biblij niemieckich, 10cio foliałowych, dwa razy tyle innej formy, Brentana 1811 jest najnowsza, Pentapla durch Holle Buchdrucker in Wandelsbek bey Hamburg 1711. Że między francuskimi nie braknie Ostervalda nic dziwnego. Włoskich jest kilkanaście, Hiszpańska tak nazwana Żydowska ferrarese jest tylko przedrukowana en Amsterdam A. 20 de Ylar 5371. (1611); Angielska 1638, 1646, 1673; Hollenderska 1717, Szwedzka 1635, Węgierska 1586 4to, 1626 fol., 1685 8.; Czeska 1480, 1506, 1543, 1557, 1722, 1733, 1807; *Kroacki nowy testament Trubera Primusa w Tubindze 1563.

XCIX. Dwadzieścia kilka wydań concordantii łacińskiej, może być dogodnie dla komentatorów. Lecz sama jedna Buxtorfa concordancja Basileae 1632. folio, z kilku małymi tego rodzaju dziełkami nie

będzie dostatecznym posiłkiem do pracowania nad tekstem.

Kommentatorów pisma, w rozmaitych widokach i sposobach jest liczba w rzeczy samej spora i pewnie znacząca. Wymienię ich nazwiska, które rzędem na grzbieciech foliów jaśnieją: Paersonów Critici sacri przez Gürtlera apud Wustium Francof. ad Moen. 1696. T. I—IX. Anselm Kantuareński, Antoni à dei Matre olyssiponensis, de Aponte, Aygvani, Baeza, Barradius, Beaux-amis, Benzoni, le Blanc, Bonartri, Bonaventura, Bonfrerius, Bosius, Bredembach, Brencius, Broickury, *Bucerus Basil. 1562, Bullinger, Calmet, Calona, Calovius, Calvin, Capitonus, Caster, Celada, Clericus, Cocceius, Coelius, Contcen, à Costa, Joan. Davenantius, Dionysius carthusianus, Eder, Erasmus roterodamus, Escobar y Mendoza, Estius, Eucherius, Eusebius nierebergius, Felinus, Fernandius borhensis, Ferus, Folengius, Forerius, Franciscus a Jeau Maria, Gagnejus, Genebrard, Ghisler, Gorranus, Grotius, Guilliandus, Hallius z angielskiego przez Schrotteniusa na hollenderski przełożony t'Amsterdam 1648, Hamer, de la Haye, Hofmeister, Jansen, Justiniani, Cornelius à Lapide jest jego foliów 63 różnych wydań defektowych, co dowodzi jak dalece był u nas w użyciu, Lannetus, Leander Montanus, Lorichius, Lorinus, Loyex, Franc. Lucas brugensis, Andr. Lucas de Arconez, Lutz, de Lyra, Magalianus, Maldonatus, Manden, Franc. Mendoza, Mercer, Modestus a S. Joan. evang., Musculus, Alexand. Natolis, Naxera, Nodin, Novarinus, Oecolampadius, ab Oleastro, Oliva, Paez, Paciuchelli, Procopius sophista in Isaiam græco Paris. 1580. Pagnini, Palain, Paulucci, Patherius, Piellegrius, Pellicanus, Pererius, Picinello, Pineda, Piña, Pinto Ramirez, Hector Pintus, Placus, Catharinus Politus, Polus, de Ponte, Rangol, Reginus, Remigius, Ribera, Rivellus, de Roxas, Rupertus, Salazar, Salinas, Salmeron, Sanctius, Serarius, Sherlog, Simon de Cassia, Solarius, Sopranus, Sotomajor, Didac. Stella, Strigelius, Sylveira, Thomas de Aquino, Thomas de Argentino, Tirinus, Tietmann, Toletus, Tostatus Venet. 1596. Col. Agr. 1613, Tufo, Uwenus, Velasquez, Velloso, de Vio Cajetanus, *Willalpandus, Wouters, Zacharia, la

Zerda, Zmaragdus, Zuleta. Do tych przydać wypada choć kilka imion w innych formatach figurujących: Arias Montanus, Tomasz Newton, Osorius, Canisius, del Rio, de Roa, Drusius, Niccolai, Kalckstejn, Lorinus, Fischer, Veldino, Nonnosus, Padilla, Lamy, Alber, Devence, Wigand, Carrieres, Saurin, Pollenari, Wolff, Niemeyer, etc. etc., wielu mniejszych, których z chęcią pomijamy, do których przypomnieć się godzi Mamotractus, dzieła Gersona, Comestora, Ludolfa i tym podobne dzieła, które w większej części w wydział inkunabulów zajęte zostały, te nareszcie, które wraz wspomnieć wypadnie. — Ze ten zbiór starodawniej exegetyki wspaniale się po ścianach rozstacza, każdy łatwo odgaduje gdy wspomni, nie tylko na to, iż te dzieła są foliowe, są voluminoza, ale nadto po wiele wydań biblioteka ich posiada, i Tostata i Sylveiry i tym podobnych po kilkadziesiąt foliów półki uciska. Lecz to jest dość przestarzały aparat, w którym prawie nie pośledzi odświeżanej w tym rodzaju pracy, w których objaśnień żydowskich bibliograficznie nawet swoją cenę mających niedostaje. To wszystko nie będzie zaspokojone nawet dalszym, do którego przystępujemy wskazaniem dzieł, do krytyki hermeneutyki, do textu i rzeczy żydowskich ściągających się. Arigler, Jahn i nie wiele co więcej o hermeneutice znajduje się. Do krytyki biblijnej materiałów dostarczają paraphrasis chron. chald. przez Becka i rabbi Josefa przez Wilkinsa, Onkelos, Kennicott dissert. Oxford 1753. et Brunsvici 1783, De Rossi variae lectiones, Hottinger, Hulsius, Fabricius, Lachemacher, niektóre pisma Buxtorfa, Schaaf lexic. syriac. concordantiale: novi test. Lugd. 1717. Geli Razia durch Ottonem, Eichhorn Einl. ins alte test. Do antiquitatów i archæologii biblijnej Arnd, Hildebrand i dzieła Jahna, Michaelisa zaledwie się co znajduje. Bocharta opera i hierozoicon, Selden, Sigonius, Bebel, Spencer, Godwin, Reland, Heidmann, Adrichomius, Quaresm, Badreschita, Serarius, Cuneus, Kircheri arca Noe, et turris Babel, Lundius, Castillo i inni objaśniający rzeczy żydowskie; Moses Maimonides de idolol., constitutiones; Lowth de sacra poesi Hebræor. — Mischna von Rabo, o talmudzie: Gerson, Lightfoot, Bashuysem, Elia Liborius Roblii jüdische

Augen-Gläser 1743, Liber nizachon rabbi Lipman, Mülleri judaismus, etc. Dzieje żydowskie tu liczymy, Kleytona, Holberga, Prideaux, Berniera, Salemona, Baura, Saint Philippa, Saliani. Do dzieł sztychowych i przepychu liczyć się godzi Scheuchzer Kupfer Bibel Augspurg 1731, toż po francusku physique sacrée Amsterd. 1732, tudzież *Saurin à la Haye 1735, *Durrera Apokalypsy z textem niemieckim.

C. Patristika, prócz tych wydań łacińskich, które są inkunabulami objęte, liczy więcój XVIgo wieku wydań, niż późniejszych, a najwięcej Frobenus; z początku XVIIgo wieku cokolwiek więcój Kolonńskich, a jeszcze z nowszych dośó przedrukowań Weneckich, wszelako, między lepszymi Paryskimi, Belgickimi. Zbiór ten jest więcój łaciński niż grecki, tak, że greccy ókwicie w tłómaczeniu zebrani, greckim textem nie zupełnie są zapełnieni. Wszelako przytoczyć możemy: Desponti maxima bibl. patr. Lugd. 1677, Magna bibl. patr. Colon. 1618. Paris 1644., Bibl. patr. Paris 1589, 1624. Jacob in epit. Aug. Vind. 1719., Cotelierius Sanct. patrum Antv. 1698, tegoż ecclesiæ Græce monumentum. 1681., Opera SS. patr. latin. Wirceburgi 1780., Rössler Bibliothek der Kirchen-Väter, Schram analysis operum SS. patr. Aug. Vind. 1780; Boucet theol. patrum etc. — Z ojców greckich z greckim textem są: Basili Antv. 1568, 1570, Jau chrysostom Francof. ad Moen. 1697. 1698, Clemens alexandrinus Paris. 1641, Epiphanius Oporina 1544. Colonix 1682, Cyrillus Paris 1720. Venet. 1763, Grzegorz z Nazianzu Colon. 1690. Paris 1609. Isidor pelusiota Morell. 1638. Justin martyr Morell. Froben 1555. Col. 1686, Justinus, Athenagoras, Theophilus, Tatianus, Morelli 1615; Grzegorz thaumaturgus, Macarius et Basil. seleuc. Paris 1622; Origenes Colonix 1685. Paris 1733; Polycarpi et Ignatii epistolæ Oxoniæ 1644. Theodoretus Halle 1769 et Evagrius hist. eccles. Mogunt. 1679. Amstel. 1695; Historiæ eccles. scriptores Augustæ Taurinor. 1746, podobnie Colon. 1612. Amstel. 1695; Socrates, Sozomenus, Paris 1668. Amstel. 1700; Eusebii hist. eccles. Mogunt. 1672. Paris 1659. evangelicæ præpar. Rob. Steph. 1544. et demonst. Colon. 1688. Chronicon Scaligeri Amstel. 1658. Mai et Zohrabi Mediol. 1818. I tak dalej:

nie wchodzimy w niektóre wydania cząstkowe, ani w tłumaczenie. — Ephraem, syriace et latine Romæ 1732. et græce 1737. — Z łacińskich ojców, między kilkunastu wydaniami dzieł Ambrożego z najnowszych są Paris 1603, 1642., Venet. 1748; z kilkunastu wydań dzieł Hieronyma Antw. 1578, 1579. Paris 1602. Col. 1616. Francf. 1684; z Tertuliana Paris 1609, 1634. Col. 1617. Venet. 1744. Z ośmiu wydań dzieł Augustina Paris 1586, 1637. Antw. 1700; Athanasego Commelina 1600. Colonie 1617; Optatus Paris 1679. Antw. 1702; Cyprianus Antw. 1568; Lactantius i tak dalej nie wchodząc w cząstkowe ich dzieł wydania, które niemniej miejsca potrzebują. — W tej uwadze na ojców kościoła, zamykamy się w pierwszych trzech kościoła wiekach (r. 40 do 340), obejmując w to tegoż czasu dzieła, rzeczy kościelne dotykające, oprócz prawa kościelnego.

CI. Nie jedno imię z pomiędzy tych, któreśmy między komentatorów pisma umieścili, należy do dogmatyki albo do theologii moralnej, albo do mystyki, do kazuistyki, polemiki. Niemniej, nie jedno imię z pomiędzy tych, które za kaznodziejskie wymienimy, raczej do tych różnych teologii szczepów należy. Lecz powiedziałem, że nie jestem dosyć w stanie mitrzyć się takim licznych szeregów rozróżnieniem. Tylko ciążę imion wymieniałem, i teraz jeszcze wymieniam, gdy dotykam zbioru dzieł teologicznych, dogmatycznych, moralnych, mystycznych, polemicznych, którymi biblioteka opatrzoną została. A naprzód, patrząc na foliały teologów, których dzieła razem (opera) w ponawianych wychodziły wydaniach, widzę jak rzędami stoją: Aleun, Anselm kantuański, Antoni z Padwy, Azpilcueta, Becanus, Beda, Bellarminus, Benedictus XIV. (Lambertini), Berchorius, Bernardus clarevalleusis, Blasius, Blesens, Bona, Bonaciuna, Bonaventura, Bosquieri, Cassianus, Cano, Clemens papa, de Cusa, Petrus Damiani, Diana, Drexelius, Franciscus assissius, Gretser, Grzegorz wielki, Leo, Hrabanus Maurus Huss 1559, Jan damascenski Henricpetri 1559, Luter 1555 folio, 1750 4to, Lightfoot, Melanchthon, Landsperg, Lancicius, Paes, Paulinus nolanus, Pererius, Pinamonti,

Prosper, Reginald, Ruppertus, Sasbout, Scherer, Stapleton, Stuore, Suarez, Sylveira, Turretinus, de Vio Cajetano. Nie mało oni miejsca zajmują, ponieważ ich po kilkanaście bywa wydań, jak naprzykład, Bernarda, Bonacinuy, Gregorza. Lecz więcej daleko potrzebują ci, co oddzielne pisali teologiczne wydziały lub traktaty, których pisma nie noszą tytułu opera: Abelly, Alexander ab Ales, Alvarez, Alzing, Amici, Amort, Antoine, Azor, Babenstuber, Bassæus, Becan, Berte, Billuard, Busembaum, Calvini institut. Rob. Steph. 1553. opuscula Genevæ 1552, Canisius, Capreolus, Cerboni, Clericati, Clingius. Collet, Coninch, Contenson, Elbel, Erber, Ferraris, Filluccius, Gattii, Gavyardy, Gazzaniga, Genet, Genet, Gobat, Gonet, Gotti, Habert, Henriquez, Hildebert, Holzmann, Joannes a S. Thoma, Juenin, Kick, Kugler, Labat, Layman, Lezana, de Lugo, Mancini, Marchant, Meizner, Mohrenwaldt, Alexander Natalis, Nicole, Niemetz, Raynaud, Reyffestuel, de Rhodes, Ricardus, Rossi, Rotarius, Rupertus tuitiensis, Sanchez, Sayrus, Shogar, Schiara, Schmier, Schmit, Schnell, Scotus, Simon, Sporer, Strugi, Suarez, Tamburini, Tournelly, Trombell, Ulloa, Viguerius. Grzeg. de Valentia, Viva, Wiest, Wilasse, Wolf, i ze dwa razy tyle innych imion muięjszj objętości dzieła plodzących. — Do tego Thomas de Aquino w foliałach i różnych formatach przewodniczy Tomistyce, w której występują poszafach imiona Ferre, Godoy, Franciszka z Ferrary, Duvall, Bartholomæa de Medina, Molina, Gotti, Nazarius, Peñafiel, Pesantius, Ruyz de Montoya, de Salas, Suarez, Peri, Vazquez, de Vio, Wigger, etc. etc.; Collectio Salmanticensis disalceator. Carmeli, cursus theol. etc. etc. — Między tymi wszystkimi mnóstwo jest spornych, polemicznych, kontrowersyjnych, kilka imion do nich przytoczmy: Bossueta, Fenelona, Fabriciusza, Burneta, Fagundez, Pallavicini, Pighius, Sohnius, Sianda, Thomas Waldensis, etc. — Z tego można miarkować, że cośmy o ilości zbiorn. teologicznęgo, w miarę innych powiedzieli, że to jest tak rzeczywiście; że w ilość tomistyki, teologów jezuitckich i różnych dawnych zasobna biblioteka, na każdym punkcie teologii odświężenia potrzebuje. Wprawdzie ma nieco dzieł, mianowicie ze szkół teologicznych nie-

mieckich, lecz gdy te wraz pilnieć wymienię, sądzę, że o jej potrzebach lepiej przeświadczę. Są bowiem niektóre dzieła tych imion: Powondra, Reyberger, Reinhard, Döderlein, Herder, Brenner, Sander, Jenisch, Neeb, Klüpfel, Dohmayer, Lauber, Jerusalem, Hermes Handbuch. — Swedenborg true christian religion Lond. 1781, 1786. treatise concerning Heaven and Hell 1778. — Naostatek do tego wszystkiego dodajmy: Gründliche Auszüge aus denen disputationib. welche in Deutschl. gehalten worden 1738, Thesaur. theol. Venetiae 1762. Crenii Fascis exercitation. fasciculus opuscul., Oelrichs opuscula theol., Linzer monatschrift, Hänlein und Ammon theol. Journal, etc.

O innych częściach teologii krócić powiem, o pastoralu, ascetyce, katechetyce, o homiletyce, o kaznodziejstwie, bo w tych oddziałach więcej jak w którychkolwiek teologicznych pełności i doboru niedostaje, lubo liczba wiele miejsca zajmuje. Mnóstwo już tego rodzaju dzieł objętych zostało w powyższych regestrach, a wymienianie tłumy, Tomaszów a Kempis, Drexeliusów, medytacyj, ksiąg modlitwowych, mszały, brewiarze, horały, pomnożyłoby tylko przypominanie imion i dzieł starych, a najczęściej małej objętości. Poświęcę tylko słów kilka na kaznodziejstwo i obrządki. — Do obrządków, rytuału, liturgii łacińskiej, Cavalieri, Muratori, Castald, Durantus, Dalleus, Gavanti, Merati, Gesualdus, Martene, Kings, Pamelius, *(Marcellus) sacrar. cerimon. libri Romæ typis Dorici 1560, De catholic. eccles. officiiis aliquod patrum libri per Hittorpium Col. 1568. *Cérémonies religieuses par Picard. — Kaznodziejstwo jest prawie całkiem łacińskie. Jeśli Bourdaloue, Flechier, Massillon, Ancillon, i jeszcze jeden i drugi kaznodzieja francuski, w języku znajduje się francuskim, jeśli można znaleźć parę w hiszpańskim, Gerundio jest po niemiecku, nieco więcej we włoskim języku, a znacznie więcej w niemieckim; jeśli są kazania (A' Romai Anyaszentegyszáz szokasabol, kardynała Pazmany Peter strigońskiego arcybiskupa po węgiersku drukowane w Presburgu 1636 roku fol.; jednakże kaznodziejskie przepisy, materiały, conciones, sermones, homilie, są łacińskie, oryginalnie po łacinie pisané, albo na łaciński tłómaczoné. Abraham od S. Klary, Junius

Avengele, Ardens, Ammiano, Brentius, Borromaeus, Bernard seneński, Barbeyrac, Bellerminus, Besæus, Bignon, Buringer, Calamati, Canisius, Claus, Coutiño, a Castro, Coster, Laur. Cum-diis, Clichtovæus, Chrysologus, Calinus, Daille, Diez, Engelgrave, Ferrus, Fidelis, Faber, Gigas, Girard, Gori, Grembs, Herolt, Hudry, Huebert, Hunold, Hembach, Hartung, Hayneveve, Joan. de Carthagena, Ludovicus granatensis, Lochner, Loyaerta, Laselve, Lopez, Labat, La Nuza, Mansi, Mauden, Mefret, Marchantius, Didak Nissen, Nagel, Oliva, Osorius, Pepin, Polygranus, Paoletti, Penzinger, Peraldus, Peresius, Raymond von der Heiligen Elisabetha, Rota, Raulin, Scherrer, De Scobar, Seeauer, Segneri, Stapleton, Spoelberg, Trugillus, Tyran, Vieira, Vivien, etc. etc. etc.

CII. Do prawa kościelnego, czyli raczej do kanonów, prócz kompendjarnych Fleurego, Engela, Pehama, Pichlera, Schnella, Schmalzgruebera, Riegera, Rechbergera, Gmejnera i innych znajdują się pisma, Alagona, Antoni Augustin, Azpilcueta, Baldus, Barbosa, Benedikt XIV, Berti, Böckh, Bollo, Bordon, Boreus, Bössius, Brancati, Bruntemann, Caevallos, Cancerius, Canisius, Celsus, Cencius, Chasseing, Ciampini, Corradus, Cucchius, Cujacius, Donatus, Doujat; van Espen, Lovanii 1759; Fagnani, Farinacci, Forti, Fragoso, Garzia, *Gerhais, Gibert, Giraldus, Gobat, Gonzalez, Grananiet, Steph. Gratian, Gutierrez; a Hermosilla, Holzmann, Klox, Lancelot, Leurenus, Lorichius, Lotterus, de Luca, Mandosius, Medina, Molina, Monacelli, Moneta, Moroni, Naldus, Oliverius, Orsi, Pacioni, Parisius, Pellegrinus, Pellizzarius, de Pennafort, Peyrerini, Pichler, Pignatelli, Pirhing, Pitton, Portel, Rebusus, Rehusius, Reiffenstuel, Riccius, Ridolphus, Rigantius, Rodericus, Schmalzgrueber, Schmier, Sylvestri, Tholosanus, Thomassinus veteris et novæ eccles. disciplina, Wagnereck, Wiese, Joan. Zonaras kommentarz nad kanon. i koncyl. Louvre 1618. fol. i wielu innych. Wszakże każdy widzi, że to kanonistika katolicka, a powiększej części dawna, z protestanckich niewiele co spotkać, jest Boehmeri Halæ 1736. 4to. O kościele gallikańskim Durand de Maillane, Barral, etc.; o

władzy papieskiej i duchownej: Barclaius, Remy, Carrey, Febronius (Hontheim), Zaccaria anti febronio, Llorente, Ballerini, Gibellius, de Marca, Maistre, Magallian, Placentin, Salmasius, Cartier, i tak dalej cokolwiek o władzy biskupiej i kościelnej, Assemani i tak dalej. Wreszcie reguły, i prawa zakonów, o czym później, gdy więcej o zakonach się powie.

Zrządka do prawa kościelnego nie mało miejsca zajmują, nie tylko przez to, że każde dzieło wiele ciężkich woluminów liczy, ale i przez jakikolwiek zbiór, który się do biblioteki zgromadził, Corpus juris canonici le Peletier sumpt. Gleditsch 1695 i 1705. Decretales, Parisii 1687 i rozmaitych dawniejszych i nowszych wydań, in folio, in quarto lub octavo, całych i częściowych dosyć. Decisiones rotæ, mianowicie in folio, Juris Græco Romani a Frehero Francof. 1596. Photii nomocanon græce, Paris. 1615, 4to. Hericourt loix ecclesiastique de France, Paris 1730 i 1756. Batthyian leges eccles. Hungariæ, podobnie niektórych pojedynczych kościołów jak Medjolańskiego i tak dalej. — Bullaria: Cherubini Luxemb. 1727; Cocquelines Romæ 1739; Benedicti XIV; ordinis prædicatorum Ripollii edidit Bremond Romæ 1729; Franciscanum Sbaraleæ Romæ 1759 i kilka częściowych. — Konciliów zbiory: omuium Colon. Quentel, 1538. 1551; generalia Bini, Colon. 1618; Labbei et Cossartii curante Coletto Venet. 1728; konstancjeńskiego Hardt; niemieckich Harzheim, Coelestinus; węgierskich Peterffy; pojedynczych niektórych. — Wyciągi i treści z nich, a Coriolano, Bail, i pojedynczych soborów, a mianowicie tridenckiego kompendiów tłum. Historia tych soborów znajduje się Battaglionięgo, Cabassutiusa, i szczególnych soborów: Aeneas Sylvius, Lenfant, Kreyghton, a tridenckiego: Barbosa, Vargas, Kemnic, Salig, Sarpi, Pallavicini, Jurieu, Du Pin, Heidegger, etc. lecz to do historii kościelnej właściwiej należy. *Rysunek i malowanie z XVgo wieku różnych zdarzeń soboru Konstancjeńskiego i papieża Jana XXIII. malowanie współczesne.

CIII. Historia kościelna ze wszystkich oddziałów rzeczy chrześcijańskich najwięcej odświeżenia wystawia. Nie jest ona tak we wszystko opatrzona, aby mogła,

czy w zebraniu dzieł mniejszych, czy większych, pewny dobór złożyć, wszelako mając więcej dzieł istotnych aniżeli takich, któreby za zbytłowe poczytywać się godziło, jest niemałego w bibliotece warszawskiej interesu i rzeczywistego użytku. Nie równie opatrzone i napelnione są téj historii kościelnej oddziały. Znacznie pełniejszy jest zapas do dziejów powszechnych kościoła, a nawet i do zakonów niż do dziejów kościoła państw pojedynczych. W dziejach zakonów lepiej są opatrzone dzieje innych zakonów niż franciszkańskie lub dominikańskie. Lubo nigdzie celnych dzieł nie braknie, a wszędzie dostatek katolickich pełniejszy niż protestaukckich, wszakże i tych celniejszych nie braknie.

Co do powszechnéj historii kościoła. Nicephorus Callistus, Pohl, Graveson, Cimarolus, Marchetti, Saccarello, Gmeiner, Dannenmeir, Godeau, Les siecles chrestiens par l'abbé... Calmet, de Berault-Bercastel, Le Sueur, Baroniusza wydań kilka, Pagi, Alexander Natalis, trzy wydania folio, Fleury in 4to trzy wydania 8vo jedno, inne po łacinie, Basnage folio, Mosheim po francusku i po niemiecku; Schröck, ale część pierwsza pierwszego wydania; Centuryj magdeburgskich trzy warianty, Hazart i Sontermannu, Bosius, Hering, Henke, Gleichen, Riuch, Micrel, Sagittar, Hottinger, Spanheim opera, Spondanus, Torniellus, Osiander, Reiher, Fessler, etc. O nowych czasach Wolf, Colerus acta hist. eccles. i Beiträge, Schneider nova acta nostri temporis, Barruel collection eccles. Le Bret Magazin, Schwarz collegia historica, Würtwein.

Dzieje herezji, schism, tak owégo czasu jak dawnych traktujące: Beausobre, Leger, Noris, Fox, Cochläus, Flaccius de sectis et catal. testium veritatis, Salig, Walch, Bernini, Bossuet, Maimburga niektóre dzieła, Wietrowski, Varillas, Prateolus, Starck, Croesius, Krantz, Majius i inni; Bragt Martyren Spiegel, Gysji historie der Martelaren Amsterd. 1671.

Dzieje inkwizycji Llorente, i do inkwizycji niektóre inne dawniejsze; Boimani histoire du clergé; Zaccaria hist. del celibato,

Co o greckim kościele pisali są: Allatius, Helladius, Le Quien, Reineccii, Ricaut,

O pierwotnych dziejach kościoła, jego starożytno-

ściach, i pierwszych wiekach: Bingham, Bebel, Ilger, Hammelmann, Du Pin, Aiala, Mamachi, Paleotini, Leutwein, Mosheim, Tillemonta oba dzieła 8vo.

Dzieje papieżkie: Platina wiele wydań, Ciacconius, Guarnacci, Leti, Kolb, Oldoin, Moruay, Cocqæus, Nerreter, Gavin, Hoidegger, Voigt, Morettus, Blondel, Gordon, Roscoe i wiele pojedynczych żywotów papieży, kardynałów, biskupów traktujących, którzy czasem jak uczeni, jak politycy służyli w innych wydziałach historii występują.

Podobnie mówić możemy o żywotach świętych i zakonników, których tu do historii kościelnej załączamy. Znajdują się zbiory żywotów świętych Suriusza, i dwadzieścia kilka foliów zbioru Bollandi. Jest nadto innych dzieł cokolwiek, Lippel, Ribadeneira, Roswida, Lipomann, Falzeder, Henríquez, Michał Anioł Marin, różne martyrologia, kalendarze, menologia, które żywoty świętych obejmują. Wiele zaś trzeba szukać po zbiorach kronik i w wydziale zakonów.

Zwracając oko na zakony, zakonów tych reguły, wiążą się często z ich dziejami, a ich dzieje, religijne, uczone, polityczne, są razem splecione. Holsteniusa codex regularium Aug. Vind. 1759. Vol. I — VI. folio giuie między innemi pojedynczych zakonów regułami, pospolicie folio, drukowanemi. Tamburini de jure abbati, z kilku innemi o władzy opatów dziełkami iniejsza między reguły. — Dzieje powszechnie zakonów są Heliota, Coronelli, Histoire du clergé seculier et regulier tirée de Bonnanni etc. Amst. 1716 des ordres militaires, tirée de Giustiniani, de Bonanni, d'Herman, etc. 1721. — Benediktinów: Mabillona annales i acta sactor. kilka wydań, Yepes, Reiner, Haefston, Bucelinus, Bonillart, Felibion są imiona zbierające dzieje, szczególnych klasztorów; Bibliothèque générale des écrits de l'ordre de S. Benoit Paris 1778. 4to, (Tassin) de la congrég. de S. Maur Bruxelles 1770. Pex bibl. benedictino mauriana, Ziegelbaur, Armellini uczone dzieje znamienitego zakonu obejmują. — Cistersów dzieje: Manrique, Sartori, Visch; kamodulów: Mittarelli; Præmonstratensów Hugo, Lepaige; Congregationis de auxiniis Serry; Kanoników regularnych Pennotte; Paulinów Benger; Karmelitów disceatorem Isidor a S. Josepho, Francisco di S. Maria;

Trinitarzów, Joannes a S. Felice; Augustianów Ossinger; Franciszkanów, Perusinus, Wadding; Dominikanów, Mamachinus, Quetif scriptores ord. prædic.; i iuni do tychże zakonów ściągający się: żywoty, generalistów, opatów, pojedynczych zakonników znajdujący się po trochu. — Dzieje jezuickie: *Orlandiui, Juventius, Ign. Agricola, Aguillera, Franco, Sacchini, Tanner, Cordara, powszechne lub prowincjonalne, dość obsypane są różnego rodzaju pisemek ściągających się do jezuitów, co zgromadził przypadek, w czym wielu osobliwości nie ma, i nowszych dzieł niedostaje.

Rycerskie zakony: templariuszów: Gronvello, Moldenhauer, Gurtler, Du Puy, Nicolai, Hermant; kawalerów maltańskich, Vertot, Beckmann, Diemann, Sebastianus Pauli codice diplomatico del ordine in Soria Lucca 1733 f. etc.; krzyżaków: histoire de l'ordre Theutonique, Duellus, etc. i cokolwiek częstokorych i ogólniejszych dzieł. Zakonu kawalerskiego czyli rycerskiego (chevalerie): Saint-Palaye, Gryphius, Jacque Basnage. O orderach Meunier eto. kilka małych nadto Chifflet, Perrot.

Lecz wymieniając czasem drobiazgi, wiele znacznych dzieł i gałęzi historii kościelnej, jeszcześmy nie dotknęli. Zeby z tego część znaczną co posiada biblioteka dać poznać zwracamy haczość na to, że każdy kraj Europy ma swoje do swych krajowych dzieł dzieła. Z tych są w bibliotece między innemi: dla Skandynawii: Bærg, Baaz, Kristni Saga Hafniæ 1770; dla Węgier: Bruininx, Ribius; dla niektórych sławackich okolic: Knauth, Friach, Fuchs; dla Czech: Kreiz, Rieger; dla Anglii: Bûrnet, Harpsfeld, Whartonii Anglia sacra i inne; dla Belgium: Miræus, Heussen i dość innych; Gallia christiana; Ughelli Italia sacra, Pirrus Sicilia sacra; Raderi Bavaria sacra, Wendenthal und Marian Gesch. der österreichisch. Klerisey, etc. etc., Historje różnych diecezyj kościołów i tak dalej. Jak zaś dla Japonii Crasset, dla Indji la Croze, dla Ameryki Oldendorp znajdują się tak podobnie dla téż Indji, dla téż Ameryki, i dla innych krajów ziemskich różne znać można dziełka.

Jeszczeby wypadało tworzyć w wydziale dzieł kościelnych wielki oddział rzódół historycznych, któ-

rych rozproszonych szukaj między ojcami, konciliami, bullariami, żywotami świętych i różnym sposobem wyliczonymi historycznymi dziełami. Do tych wspomnę D'Achery Spicilegium, Pezsius thesaur. novus anecdot, Sirmondi opera varia, Mabillon vetera analecta, w których pogromadzone są źródła dla historii różnych wieków. Wreszcie odwołuję się do wydziału historii i w niej do źródeł do dziejów wieków średnich, bo tam wielka część jest razem zbiorem źródeł do dziejów kościoła.

12. *Historja.*

CIV. Ze wszystkich wydziałów biblioteki Warszawskiej słusznie powiedzieć można, że najpiękniejszy jest opatrzona historia. Nie z powodu liczby, ale że co jest celniejszego to powiększej części posiada, że może równie wiele ma dzieł nowych jak starych, a przeto przyzwoicie jest odwieńczona, że przez to w wielu oddziałach swoich i doborowie i całe dojrzałe opatrzoną została. Wszakże nierównie. Z położenia kraju i biblioteki to wynika, że mniej zasobny jest zbiór do historii królestw zachodnich niż bliższych pobrzeży Wiślańskich. A ta niejednostajność czuć się daje równie co do dawnych jak i nowszych dzieł. W źródłach historycznych wieków średnich mniej dostatnią jest Francja niż Niemcy i Włochy, a jeszcze mniej Hiszpanja i Portugalia. W zbiorze dzieł ostatnich trzech wieków i nowych, podobnie dla dziejów Francji mniej pełności i doboru, a jeszcze mniej dla Hiszpanii i Portugalji. (Chociaż osobliwością będące po bibliotekach śródkowej Europy dzieła w języku Hiszpańskim, w ilości niejakić posiada Warszawska biblioteka). Co do innych oddziałów w tym wielkim wydziale jaki jest dostatek lub niedostatek dotknie się w dalszym poszczegółowaniu. Jak dalece ograniczamy pole historyczne, pokaże się to najlepiej z następnego poszczegółowania. Obejmujemy zaś w to pole równie historją opowiadającą dzieje, jak opisującą kraje (geografją); nadto zajmujemy do niego i te wiadomości czyli nauki, które wskazują sposoby jak objaśnić i rozumieć źródła historyczne. Dla tego nasamprzód w ogóle do tego wszystkiego dotąd zgromadzony zapas literatury wskażmy.

Historja i literatura historji, może być wprawdzie znacznie pomnożoną, z tym wszystkim co celuięszého i zupełnięszého to posiada. Z dawnych dzieł Gerarda Vossa, Hanke, Struwa bibliotekę wydania Budera 1740, Lenglet du Fresnoy, Frehera directorium 1772, Griffins o historycznych XVIIgo wieku pisarzach, Hübnera, Fabriciusza, Hamburgische bibliotheca historica i tym podobne. Z nowszych: Gatterera historisch. Bibl. i hist. Journal; Meusela neueste Litter. der Geschichtskunde, i litteräris. Annalen der Gesch. kunde; Wachler Gesch. der historischen Forsch. und Kunst, co do geogr. i statistiki: Vaugondy; Hager geogr. Buchersaal; Lenglet du Fresnoy; Stucks Reisebeschreibungen; Versuch einer Litter. deutscher Riesébeschr. Prag. 1793. Meusel Litt. der Statistik i inni. — Do dziejów ancji Le Long 1719 i 1768; do Szwajcarskiej Haller; do Niemieckiej Weber 1800, Vogel Germ. Austriacæ, Hummel Alterthümer, Adlung, Horn, Kreisig, Zapf dla Saxonii, Küster dla Brandeburgii; etc. Földener dla Szląska; Backmeister russische Biblioth., Büschings gelehrte Nachrich. Dla pojedynczych historyków Sheffield, Wollman, etc. Dla nauk źródła historyczne objaśniających: Huch Litteratur der Diplomatik; Hirsch bibl. numismatica f., Banduri 1719. 4to Lipsius 1801. 8vo.

Bodinus, Lengleta du Fresnoy méthodus, dawniejsze łacińskie o historji pisemka, Chladenius, Griffet, Bolingbroke, Bazin, i parę innych, są niedostatecznym do zasad historycznych zbiorem, gdy angielskich i świeższych niemieckich niedostaje.

CV. *Zródła historyczne*, obejmując w to i środki ich objaśniania. — Archeologią odkładamy do sztuk obrazowych.

Numismatyka z samego wéjrzenia wystawia zbiór dość liczny, chociaż w niéj bardzo mało rzeczy mienicznój, a jeszcze dosyć głównych dzieł prawdziwie niedostaje. Jobert, Joschim, Zaccaria, Garnier, Eckel élementa wykładają. Rasche Lexicon, Spanheim de præstantia et usu numism., Budæus de asse, Beger regum et imperator. numism., Numismata cimelii cæsar. Viudoh. 1754, Mounoies en or Vienne 1759. *Havercamp algemeene Histori en met duizenden histori-

penningen in's Gravenhagen 1736. f., Vaillant imper. Rom. 4to, Eckel sylloge, Morelli, Zornius numism. hebr. i cokolwiek szczegółowych dziełek, okazują, że do starożytnej numismatyki właśnie dosyć głównych dzieł niedostaje. Do nowszéj: Schmiedera Handwörterbuch, a w szczegółach: historische Münzelustigungen: Köhlera, Spies'a, Willa; Münz-Schlüssel Hoffmanna; Joachim neueröffnetes Münzkabin. Groschenkab.; Madai Thalerkab., Köhler Ducatenkab., Bauer Neuigkeiten 1772, Praun, Ludewig i inni deutsches Münzwesen; Tenzell do Saxonii, Obermayr do Bawarii, Kundmann i inni do Szląska, Voigt do Czech, Lehman, Stobæus i inni do Duńskich i Szwedkich, Bettange do Francii. Rozmaite niemieckie 4to, 8vo i male i większe. — Lochner merkwürdige Medail.; Medailles de Louis XIV. et XV. Hedlinger; medailles 1776. Bizot hist. metall. de Holl. 1688, Gaetanus muzeum Mazuchelianum, Hirsch deutsche Reichsmünz fol. T. I—IX. Bazinghem traité des monnoies 1764 4to, i kilka o wartosci i myncarstwie.

Inscripcje: Znajdują jakiegokolwiek początki. Zaccharia 1770, Placentini epit. palæogr. 1759., Corsini notæ Græcor 1702. Ursatus notæ Rom. 1672, Morcellus, Bonada 1751; Marmora Taurinensia 1743. Chisul antiquit. Asiaticæ 1728. Ribitsch 1574, Emmanuel The-saurus 1671. Gruter 1707, Gudius 1731, Muratori 1739, Letronne egypckie 1824, Kopp. Bilderschrift etc. — Do tych liczyć się godzi hieroglyfika, lecz w niej prócz rozmaitych wydań Pierii, Caussini, są Kirchera Sphinx mystag. Champolion le jeune o hieroglyfach 1825.

Diplomatika, Gattererowskie dziełka, Baring 1754, Heumann 1745, Schwardner 1790, Mannert, Germon Vienne 1709. Maffei storia dipl. 1727, Mabillon hist. de contestat., tenże de redipl. Paris 1709. Bessel chronicon Gotwicense 1732, Walter lex. dipl. Ulmæ 1756. Kopp palæographia Critica Monach. 1817 mówi o siglach i notach tirolskich. — Heineccius de sigillis 1709, Manni osservat. sopra i sigilli 1739. Gerken.

Heraldika: Ośm różnych wydań Menestricra, Siebmacher 1777, Segving 1657, Spenera 1690, Burgmeistera bibl. equestris 1720, oraz Gatterera Herald. i Holzschnuer. składają wszystko co o heraldice biblio-

teka posiada. Lecz do tego liczymy kilka dzieł heraldycznych, które się w niej znajdują, które o szlachcie różnych krajów mówią: *Messenii theatrum nobilitatis Suecanæ Holmiæ* 1616, *Spener th. nob. Europ.* 1668; *Imhof: imperii* 1699 1732, *Galliae* 1687, *Italiae et Hisp.* 1702, *Magnæ Brit.* 1690; *Dellaway Gloucester* 1793, *Peccenstein Saxoniae*, *Angelus Holsteinische*, *Mugnos Sicilii*, *Duellius excerpta genealogico hist.* 1725. Nie ma dzieł tego rodzaju takich, któreby zhytkowymi były, nie ma uciążliwych czasem szczegółów, ale prócz wzmiankowanych do herbarstwa i genealogii panujących, a czasem i domów prywatnych w innych historii oddziałach nie mało się znajdzie.

CVI. Pisarze historyczni.

Zróżdła starożytne znajdują się w wydziale pisarzy starożytnych i rzeczy chrześcijańskich, licząc starożytność do środka VI-go wieku.

Zróżdła wieków średnich, najwięcej w formacie foliów, a często ogromną liczbą voluminów uderzają w oczy: *Grævii thes. antiq. Ital. Sicil. etc. Lugd. Bat.* 1725. etc.; *Muratori: rer. Italic. scr. Mediol.* 1723, *Florent* 1748. *antiquit. Italicæ Mediol.* 1738.; *Byzantinæ historię script. Paris (m) Venetiis*. Objętość tych zbiorów wynosi część trzecią reszty, w której znajdziesz: *Martene et Durand thes. nov. anecd. Lut.* 1717, *Canisii thes. monum. Antv.* 1725; *Du Chesne hist. Franc. scr. Lutet.* 1636, tegoż *rer. Norm.* 1619, *Valesius* 1646, *Freher hist. Francicæ* 1613; (*Schard*) *germanicar. rer. quatuor chronogr. Turpinus, etc.* 1566, *Schard historiar corpus* 1574, *Pistorius rer. germ.* 1583, 1607, 1615. *curante Struvio* 1726, *Freher* 1600 *cura. Struvio* 1717, *Struvius corpus hist. germ.* 1730, *Schilter thes. antiq.* 1728, *Pithoeus* 1596, *Urstisius* 1585, 1670, *Reuber* 1584, 1619, 1726, *Meibomius* 1688, *Mencken* 1728, *Eccard corpus hist. mediæ ævi* 1723, *Goldast rer. allemannic. suevicar., Oeffel Bawarskich;*

(m) Bez *Ducasa, Jos. Genesisius, Ville Hardouins*; i eo jest w *Brüneta manuel* pod nrami 29, 30, 51, 32, 53, 34. sub voce *Byzantinæ*, nadto niedostaje *Banduri numismat.* i *Phrantzæ chronicon.*

Hoffmann Luzackich, Bongars Gesta desper Francos 1617, (Georg Kulp) Aeneas Sylvius, hist. rer. Frederici III. subjuucti alii (Tegan, Nitard, etc.) Argentor. 1685, toż samo Schilter rer. germ. 1702, E. Lindenbrog 1706. Leihnitz Mantissa 1700, Sommersberg script. rer. Siles. Dreger codex Pomeraniæ, Commelinus rer. Britannic. 1587, Twysden hist. anglie. scr. 1652, Script. rer. Sicular 1579, Schott Hispania illustrata 1603; Schwandner script. rer. Hungaricar. 1746 fol., 1766 4to, Freher rer. Bohem. 1602. Pojedynczych pisarzy nie mało: Witichindus 1532, a Meihomio 1621; Otto friesingeński, Konr. a Lichtenau Urspr., Lamb. assaf., w kilku wydaniach; Helmold z Adamein brem. opera Reineccii 1581 fol., Bangerti 1659 4to, Freculfus, Saxo gram. 1576, Regino 1521, Ditmar opera Reineccii 1580. Math. parisiensis, Math. westmonaster, niektórzy Byzantyńscy: Zonar. i Nicet. 1557, Cedren 1566, Nicef. Gregoras 1562. 1615, Pachymer 1669, Constantin de cerim. 1751, Leon wydany kosztem kauciera Rumiancowa, i tak dalej, same dotąd wspomniane foliały. W innych formatach występują: Würdtwein, Gudenus, Ludewig reliquiae, Kaprinay hungar. diplom., Pusch Stiria, Airol di Sicilia, Roder Lusatia dipl., Walther Silesia dipl., Ried ratishoneus., hist. Norimb., Schöttgen invent., Canisius antiquæ lection., Codex Laurenschamensis, Leibnitz accessiones hist., Chron. montis sereni, Adam Brem 1670, Dusbürg 1679, Paulus Aquilensis, Greg. turon., Paul. Waruefr., Bertrami scr. Brit., Stritteri memoriæ, Dobneri monum. hist. Boh. 4to, Pelzel et Dobrovský script. rer. Bohem. 1783. 8vo, Nicetas, Glycas, i, tak dalej. Uważać potrzeba, że w tym zbiorze zupełnie niedostaje sagów północnych, z których rzeczywiście zaledwie próbkę biblioteka ukazać może; że niedostaje źródeł do dziejów wachodnich i mahometanśkich, których rzeczywiście biblioteka ledwie że cokolwiek dotąd pozyskać mogła. Ale i to uważać potrzeba, że na tym wyliczeniu źródeł do dziejów średnich wieków niekończą się, szukaj ich w bibliotece nie tylko w wydziale rzeczy chrześciańskich i prawa, ale nadto w różnych oddziałach tegoż historii wydziału, a mianowicie pod Włochami, również w oddziale Niemiec, wschodu i

tak dalej, bo niepodobna książki tak rozgatkować, jak wymaga przedmiot.

Źródła ostatnich przeszło trzech wieków, a naprzód dyplomacja: Martens guide diplom., Koch i Schöll hist. abrégée des traités z przydatkami, Flassan dipl. Française; Luniga foliały i oktawa, Londorpa acta publica z kontynuacją Martina Meyera (defekt), Corps univ. dipl. DuMonta z kontynuacjami Barbey-raca i Rousseta. Hist. des traités du XVII siècle (S. Prest), Negotiat. secr. touchant la paix de Mün. et d'Osn., Pfanner, Mejern, Goldast Reichshandlungen, Talanders Archiv, Rymer foedera Angliæ nie cały (T. I—XVII.) Lamberty mémoires 4to, Leonard traités de paix 4to, Rousset recueil 8vo, Samml. aller Abhandl. welche baierische Erbfolge betreffen 1778 4to, Wenk, Martens recueil des traités et supplement, Voss Geist der Bündnisse, Herzberg recueil des deduct., Bougeant, Estrada, Aveaux, Nouille, i wielu innych dyplomatoriuszów pisma, których równie jak i aktów dyplomatycznych szukać też wypada w innych historii oddziałach: pod każdym prawie państwem. Co bądź wcale piękny jest ten zbiór do dyplomacji: piękniejszy i zupełniejszy aniżeli z innego względu uważane źródła historyczne ostatnich wieków, a mianowicie ostatnich czasów.

CVII. Lecz w ostatnich wiekach tyle równie dawne dzieje jak bliższe badano krytycznie i filozoficznie, tak je rozmaicie wystawiano, tak wiele pisano, czy to opowiadając czasy i dzieje, czy opisując kraje i państwa, że ostatnich tych wieków historyczne prace zasługują na wyszczególniane więcej podziały, w których rozważyszy naprzód, co biblioteka posiada z historii powszechnej; potem zastanowiemy się nad tym, co do dziejów starożytnych, a co do wieków średnich posiada; naostatek co do ostatnich czasów w powszechności, a co do każdego Europy państwa lub innych świata części.

Dzieje w powszechności wzięte: Dykcyjonarze: Marchand, Chaudon et Delandine w kilku wydaniach; kilka mniejszych dykcyjonarów; Biographie universelle ile dotąd wyszło, Buddæus, Hoffmann. Między kilku wydaniem Bayla Amsterd. 1740. f. T. I—VIII,

Morerego zaś Paris 1759. f. T. I—X, Ludewiga czyli Zedlera Universal lexicon 1732. f. T. I—LXVIII. (voluminów 43). Już w tych niektóre obejmują geografiją, a dla samej geografii są: Hühner, Voagien, Ehrman, Winnkopp, Bruzeu de la Martinière Venise 1737. f. T. I—X. Dla innych rzeczy ludzkich: Dict. des cultes religieux Paris 1770. i tym podobne znajdując się w wydzielach literatury i bibliografii, oraz rzeczy chrześcijańskich i tak dalej.

Chronologia historyczna: Gatterer, Ideler astronom. Beobachtungen, Riccioli 1669, Scaliger de emendat. tempor., Petavii doctrina tempor. Noris annus Syromacedonicus 1696. Beck ephemerides Persar. Aug. Vind. 1696. Alter Beitrag zur prakt. Diplomatie für Slaven 1801, Haltaus Ranzov, Pilgram, i kilka innych dzieł, tak o starożytnych jak nowszych czasów kalendarzach i sposobie liczenia czasu. — O chronologii dziejów pierwotnych i starożytnych: Newton Paris 1728, Jacson Nürnberg. 1756, Marsham Lond. 1672, Lips. 1676, Usher Lond. 1650, Des Vignoles Berlin, Calvisius 1620, 1650, Frank novum syst. fund. 1778, Clavio 1603, Ubbo Emmius 1619; Fasti consulares Almelooven 1740, Panvini, Sigonius, Zaharella 1674 i iunii; Fasti attici Corsini 1751; etc. cokolwiek innych. W powszechności tablice chronologiczne: Funcius 1578, 1552, 1554, 1561, 1601, Genebrard 1580, 1585, 1599, 1600, 1609, Opmeer et Beyerling 1611, Gordon 1613, 1614, Pantaleon, Musant i tym podobni, Hübner, Lenglet du Fresnoy tablettes chron. Art de vérifier les dates powtórne 8vo wydanie. — Tablice chron. i genealogiczne. Ritterhausen, Hübner 1712, 1719—1733. Reineccius historia Julia 1595, Atlas historique C..., Le Sage (Las Casas), etc. Krusego atlas, dawniejsze Köhlera i Hasego.

W różnym guście i sposobie pisane dzieje powszechne: Nacler 1544, 1564, 1579, 1614., Gotfrid, Brietius, Carion, Bucholzer, Dresser, Desing, Maldonado, Doglioni, Coccins 1560, Francken 1585. Imhof, Petavii rationarium, Puffendorf wydanie de Grace Paris 1735. 4to. Mathias, Micrelus, Bianchini, Sleidan, Tursellinus, Robinson, Penzinger, Vallemont, Jondot, Desormeaux, Lambert, Du Port du Testre hist. des conjur., co wszystko niemało miejsca zajmuje,

nie tylko z powodu różnie wielkich formatów, ale i z tego powodu, że jest po kilka wydań, jak np. Carriona, a małego Turselina tłum. Lecz prócz tych wiele jeszcze jest pomniejszych dzieł historii powszechniej, z tych Bossueta i tłumaczenia jego niemieckie Cramera, i inne; Gattererowskie kompendja, Becker, Galetti, Beck, Hansen, Mangelsdorf, Ferrand esprit de l'hist., i theorie des revol., Millot elements de l'hist., i niemiecki Mielka przekład z kontynuacją Christia-niego, Segur abrégé, Dresch, Schröck, Pölitz, Eichhorn, Remer, Kottek.

Z dzieł ogromniejszych, które dzieje powszechne obejmują, są: De l'île de Sales hist. des hommes; Rollin ze wszystkimi kontynuacjami Creviera, Le Beau, Maray, etc.; Towarzystwa angielskiego Histoire universelle trad. de l'anglais Amst. 1742. 4to, też sama, allg. Welthistorie Halle 1744. 4to, ze wszystkimi tak ważnemi dodatkami; Guthrie und Gray, allg. Weltgesch.

Dzieje człowieka czyli ludzkości: Homa. Walckenaera, Gotacha, Meinersa, Jenischa, a wiewrój pożądanych. — Do dziejów rozmaitej kultury dzieła rozsypane są to w wydziale litterarii i bibliografii, to przy każdym wydziale. — Pauli Jovii żywoty, Anderson Gesch. des Handels z angielsk.

Geografia dotąd nie ma dzieł geografii do wszystkich czasów powszechniej (prócz wspomnianych dykcjonarzy) a dzieł takich, w których do nowej geografii starożytna załączana bywa, na świecie jest nie wiele. Kilka dziełek o geografii matematycznej i rysowaniu mapp, które biblioteka posiada są aby ubogim zbiorom, aby mogły zaspokoić w tej mierze potrzebę.

CVIII. *Dzieje starożytne*: Woltmann, Lueder, Heeren Ideen, Gesch. des Altert. Guyon, Volney, Suerin de Roche, etc., do Egiptu: Peauw, Origny; do Grecji: Stanyan, Robertson, Despréaux, Levesque, Mitfort hist. of Greece 1795. 8vo T. I—VI; o handlu Buat Ameilhon; o koloniach Raoul Rochette; Gebellin, Fourmont, etc.; do Rzymskich Dampmartin rivalité de Carthage, Niebuhr, Wachsmuth, Fergusson, Vertot, Linguet, Echard, Levesque, Tailhie, Macquer, Wegelin caractères des emper. 1768, Serviez les impé-

patrices, Gibbon na niemieckio przez Riemberga na francuskie przez Guizota: (bo dotąd prócz wspomnianego Mitforta do dziejów starożytnych, wieków średnich i powszechnych nie woryginalnym angielskim biblioteka nie má). Różne nieznaczące dzieła Messia, Daude, Avancini, Kolb, Sigon, Cuspin, etc. Cokolwiek pojedynczych żywotów, Middletona Cicero i podobnie wodzów, ministrów, imperatorów, ich portrety: Goltza, Strady, etc.

Antiquitates: lexika Textora, Funke, kompendium Oberlina, Nitscha, Zustand der Gr. und Römer. Zbiór dawnych w tym rodzaju pracy w wielkim dziele Grævii et Gronovii thes. antiquit. Lugd. Batav. et Traj. ad Rhen, do których się liczą Salengre Hagæ, Pitsiscus Leovandiae (Polena niedostaje) foliałów trzydzięści, Rhodiginus lect. antiq. Wiele dawnych rozmaitych oddzielnych pism G. Vossa, Palmera, Boulanger l'antiquité dévoilé, Amst. 1766 4to, Pauciroł i tak dalej. — Ferrarius de re vestiaria; Spalart costum des Alterthuins. — Co do geografii, prócz Cluvera, Köhlera, Orbis antiq. Jansona, Antv. 1653: jest d'Anville abrégé 1769 folio atlas, a zaś geografia tegoż po niemiecku; Cellarius orb. antiq. Lipsiæ 1773. 4to, Mannert Geographie der Gr. und Römer, i cokolwiek innych. — Co do mythologii, mianowicie Greckiej i Rzymskiej: Gerh. Vossius, de Castro les siècles pâyens, Alexandra ab Alexandro, genialium dierum, wydań wiele i znamenity foliał Tirnquella; prócz starych przytym śmieci: Chartara, Plucha i innych, są: Pastoret, Banier, Hermann, Henr. Vossa mythol. Briefen, Kreuzera symbolik powtórne wydanie, Chompré dawny i przekłdu Masucco, Saint-Croix sur les mysteres, van Dale de oraculis, Jahlonski pantheon ægypt., Selden de diis Syris, i tak dalej. — Alkoran text arabski. Hamb. 1694. 4. Do Persów Brisson de regno Pers., Zendavesta po-niemiecku przez Kleukera, Anquetilla po francusku. 4° — Co do greckich starożytności: Pottera archeol. przełożona na niemieckie, Barthelemiego voyage du jeune Anach., Manso's Sparta, Emmius, Meursius, Meyer und Schomann attischer Process. — Co do rzymskich: Bossi, Nieuport, Rosinus z Dempsterem rozmaitych wydań, Lazius 1550, 1590, Cilano, Beaufort Römische republ., Kipping, Kirchmann, Lipsiu-

sza rozmaite wydania, Spanheim, Struvius, Böttiger's Sabina, Kirchera, i Corradina Letium, i dosyć rozmaitych. Wreszcie patrz archeologią. W powszechności bez archeologii nawet, antiquitates znacznie więcej miejsca zajmują, aniżeli sama historia starożytna, znajdują się jednak w tymże samym prawie położeniu co i tamta, że się różnie szacowna zbiegła drużyna, która lubo zamyka w sobie cokolwiek celniejszych świeższej pracy owoców, wszelako nie mało i drobnych i większych potrzebuje, i kompendjów i dzieł szczegółowo przedmioty zgłębiających.

CIX. *Dzieje nowsze*, które równie średnio jak i ostatnie obejmują wieki, pospolicie w kompendjach tylko razem obejmowane się znajdują: Achenwella, Meusela, Kocha tableau, Spittlera, Méhégan, Russel przełożony na niemieckie, Krause Gesch. des häutigen Europa I—VII Bandt. 8vo, Meusel Geschichtsforscher, etc., etc.

Do wieków średnich nie wiele na czysto oddzielić się dozwala. I w bibliotece, gdy to, co z historii kościelnej pozostało, w powszechną, starożytną, lub nowszą zajęte, w inne uchylilo się wydziały, wreszcie nie wiele odosabniać się daje: D'Anvilla po niemiecku, Robertsons introduction na niemieckie przez Remera, Rühsa kompendium, Hallam po niemiecku, Burigny hist. de révol. de Constantin., Esprit des croisades, Wilkena nieskończone dzieło, Michaud, Meiners historische Vergleichen, Schiller mémoires 1790. 8vo T. I—XXIII. i niewiele drobnych, Thunmanus i innych śledzenia o początku narodów.

Do ostatnich więcej jak trzech wieków oczywiście wiele. W ogóle co całą liczbę ziemską, albo przynajmniej Europę, albo wiele Europy krajów obchodzi, to naprzód oglądamy: Eichhorna Gesch. der drei letzt. Jahrh., Martens Grundriss, Ancillon Tableau, Dreux du Radier l'Europe illustre depuis le XV. siècle. Genealogiczne Gatterera Herald 1763, Schmidta 1710, Jacobi 1794, i innych.

Swoich czasów dzieje: Guicciardini prócz łacińskich włoski 1775, Aeneas Sylvius, P. Jovio, Thuldenus, Surius, Thuanus 1625, 1626, 1604. 1620, 1626, 1630, Iselt, Siri, Valkenier mit Andr. Mülleri Fortsetz. das

Verwirrte Eur. 1677, Ludolf Schaubühne der Welt. 1716. La clef du cabinet des princes od 1704—1728. i od 1736—1746, voluminów 96, La storia delli anni 1730—1750, Ottieri istor. della guerre in Eur. 1728—1762. T. I.—VIII. Europäische Fama (defekt), neue europ. Fama 1735—1751, Reichs Fama 1737—1738, Leipziger Fama 1727—1807, Reuss teutsche Staatskanzley 1783—1801, do tego Deductions und Urk. Samml. 1785—1799, Ranft geneal. hist. Archivarius 1732—1738. dalej, geneal. hist. Nachrichten als eine Fortsetzung 1739—1749. dalej, neue geneal. hist. Nachr. 1750—1763. dalej, Fortgesetzte neue geneal. hist. Nachr. 1763—1771, voluminów 40., Haymann Kriegs. und Friedens Archiv 1744. T. I.—X. Beyträge zur neuen Staats und Kriegs Gesch. Danzig 1757—1764. T. I.—XIX. Lettres hist. depuis 1778, Londres 1788. T. I.—VIII, Correspond. pol. pour servir à l'hist. du XVIII. siècle Berlin 1783, Etat politique de l'Europe, à la Haye 1742. T. I.—XIII. Różne polityczne: Espion Turc, Spio europäischer Höfen, i wiele podobnych, Stöver (C. D. Voss) Unser Jahrh. czyli der Aufklärung, Adelung Staatsg. Europeus von dem Ableben Karls VI. 1761. T. I.—IX. Dohm Denkwürdigk. meiner Zeit 1814, Segur tableau, Saalfeld Gesch. der neuesten Zeit 1815, Bredow i Venturini Chronik des XIX. Jahrh. 1805, Pradta niektóre dzieła i wiele drobniejszych jedno tomowych i kilka tomowych.

CX. Do ostatnich trzech wieków ściąga się to, co pod nazwiskiem geografii lub statystyki pisano, co się w podróżyach i rozmaitych opisach znajduje. Jeżeli zaś w tym co dawniejszego objęte zostaje to popolicie ze stanowiska dzisiejszego, to jest autorowi współczesnego. Ale oddział ten historii, obok dopiero wymienianego, znajduje się w dziwnie niższym stanie. Uboższy w liczbę, uboższy w egzemplarze i wydania które posiada, uboższy w dobór, nie widzę, aby nawet bibliograficznie mógł się równać, chyba niekiedy przepychem. Oddział ten geograficzno-statystyczny jest podobny do wydziału historii naturalnej, że jest dosyć przepychu na siermiędze i łachmanach. Tylko pomimo trzy razy większej liczby ksiąg w oddziale geograficznym w gorszym on znajduje się

stanie, gdyż, pomimo tego, że ma liczne imiona, które pięknie w uchu uczonego brzęczą, lecz te na wejście występują nieczysto, a często defektowie. Ani z tego wybrnąć zdołał ten oddział, pomimo wielkich nabytków, które go dźwigają, które tu oznaczyć chcemy. Apiana Bienewicza 1540, 1545, 1564, 1574, 1551, 1584, Botero, Davity les etats du monde 4to, tenże po łacinie przez Gotofreda archontologia f., Munster cosmogr. fol. kilka wydań, Merula cosmogr. 4., *Elzewirów republiki wszystkie z przedrukowaniami, drobiazgu na ich podobieństwo potworzonego cokolwiek, Scherer geogr. 4to, Niedendorf; Colon. de la mer inediterranee Amstel. 1644. f., Isole del mondo Benedetto Bordone 1528. fol., Porcacchi 1572. f. — Schlözers Briefwechsel, Büschings Magazin, tegoż geografia w dwóch językach, Hübner, Lenglet, Meutelle et Malte Brun geogr. 1803, są dzieła dosyć tomów dostarczające. — Kant, Villaume, Forster. — Jest Meusel, Hassel, Crome, Hammersden, Gaspari, Fabri, Schummel, etc. etc., lecz to albo kompendia, albo ułamki.

Reichard, i różne dawne itineraria.

Abrégé de voyage de la Harpe 1780. 8vo T. I—XLIV. et Atlas; Hist. générale des voy. p. Prévost Paris 1746. 4to T. I—XX.; Allgem. Hist. der Reisen Leipz. 1747. 4to T. I—XXI; Staats und Reise geogr. 1750. 8vo T. I—XVI; różne małe podróże zbiory i skrócenia; Malte Brun annales des voyages, etc. — Delle navigationi raccolte da Ramusio Venet. 1588. T. I. 1583. T. II, 1565. T. III. f. (n); Relation de divers voy. d'Hacluyt Paris 1666. folio T. I—III; Novus Orbis 1532, 1537, 1555. f. Są to piękne rzeczy, które z allasami, o których wraz powiemy, oraz z niektórymi dziełami, które przy oddzielnych krajach i częściach świata wymienić przyjdzie, każą zapominać o braku dzieł mniejszych świeższych, jaki się wydarzyć może bibliotece wielkiej. Tu jeszcze wspomnieć wypada: voyage de la Motraye fol., Olearii Reisebeschr. fol.,

(n) Exemplarz tedy dobrany, tylko mu ujednostaje Viaggio di M. Cesare de' Frederici nell' India Orientale, który wyjąć należy to z wydania Tomu IIIgo 1606. pp. 386—430. Exemplarz dobrany jak ten biblioteki Warszawskiej był sprzedawany za 108 franków na licytacji Gaignat, a za 144 fr. na la Vallière.

Tourneforta, Thunberga, Ansona, Mohconysa, Bougainville, Kook i inni przez Banksa po francusku, Saunders durch Frankreich Holl. Deutschl., i cokolwiek małych mieszanych. — Tu jeszcze wspomnę parę dzieł o strojach Europejskich: Recueil d'estampes représentant les grades, les rangs etc. Paris 1779 mody Franc. stroje hiszp.; *Recueil des habillemens d'après Holbein, Londres 1757, mianowicie angielskie; *Rysunki dawnych strojów baletowych etc.

Atlasy. Hommana i takie, które pod tym imieniem z różnej drużyny zebrane zostały, potrzebują starań, aby uzupełnione zostały, mianowicie w tych imionach, które się na Hommanie oparły. — Ortelius Theatrum Antv. 1575, 1592, 1624 (1595), po niemiecku Theatr. oder Schafsbuch. des Erdkreis. Antv. 1580.; Harmonia macrocosmica Amstel. 1660, 1661, 1708.; Mercatoris editio secunda Amstel. 1607, taż sama 1630.; Appendix Ortelii et Mercatoris Guil. Bleamo Amst. 1631.; Mercator et Hondius Henr. Hond. Amster. 1733. T. I—III; Theatrum orbis a Guil. et Joan. Bleamo 1645. T. I—IV.; Appendices 1640, 1650, Pars quarta 1648; Janssonii novus Atlas 1658. T. I—VI; Galerie du Monde van der Aa à Leide T. I—LXVI. (cahiety, sposzty); Picaut les revol. de l'univers 1763. Są to wszystko komplety, do których liczyć trzeba parę wyżej wspomnianych starożytnych atlasów, i kilkanaście dla krajów szczególnych, które się tu i ówdzie wspomnę; kilka małych Merkatora i Bertiusa, miast i fortec, i tym podobnych.

CXI. Dzieje nowsze ile są dla każdego państwa Europy i dla innych części świata opatrzone, gdy rozważać mamy te bardzo niejednostajnie ukondycjonowane znajdujemy. Wszędzie należytego odświeżenia i najnowszemi płodami opatrzenia nie dostaje, a gdy tak jest i geograficznych i ze statisticznych opisów, pełności nigdzie nie ma; najuboższy jest zbiór półwyspu Pyrenejskiego; Skandynawski wyzuty ze źródeł; Angielski skromny w ilości, ale nie przeciążone łachmanami; dobrańszy od nich Włoski, a może od wszystkich oddziałów doborem celujący, choć liczbą, ni przepychem nie uderza; Francuski od wspomnianych dotąd znacznie liczniejszy, i rzeczywiście,

różnej drużyny ściągnął cokolwiek, lecz w składzie swoim nieszykowny; a jeszcze liczbą od francuskich mocno wyższy jest oddział dziejów niemieckich, w liczbie większa pełność i szycówność, która jednak doborem, trudno aby się nazwać mogła. Węgierskie i Czeskie w stosunku do innych, dość opatrzone, na téżę stopie co niemieckie stoją. Z pomiędzy Asji, Afriki i Ameryki, ta ostatnia najmniej opatrzona, inne, że już wiele mają, więcej im nie dostaje. Ale ostrzec wypada, że to, co mi się zdaje, o każdym w szczególności państwie i co tu mówię, ściąga się nie tylko do tego, co jeszcze mi wyliczać pozostaje, ale do tego wszystkiego, co do tych państw należało, a rozsypało się między źródła, dyplomacją, zbiory kronik, literarja.

Do Portugalji: Osorius, Vertot, Oliveira, etc. de Sousa de Macedo Lusitania liberata Londini 1645 f.—

Do Hiszpanji: Orléans, Verdier, Briand (Adam), Mariana Toleti 1592 folio, Ferreras synopsis historica de España en Madrid 1700 8. T. XV., Watson, Bacallar y Saana de S. Philippe mémoires pour l'hist. sous Phil. V., Herrera hist. general del mundo Madrid 1601 fol., cokolwiek drobnych, Prat etc.; Saavedra, Faxardo corona gothica Ambres 1681. f., de Sousa Moreyra theatro erigido ale case de Sousa Paris 1694. f.— Podróże: Labat, Bourgoiu (1807), Laborde, Dusanlt, Fischer.

Do Włoch: Prócz tych, co w zbiorach Muratorego objęci zostali, ciż sami albo inni celniejsi pisarze znajdują się oddzielnie: Peregrin, Puteanus, Sabellicus, Sigonius, Nardi, Segni, Varchi, Sansovino, Summoute, Villani, Vianoli Diedo i tym podobni szczególnych miast i familij. Istorici Venetiani 1718. 4to. Vol. I—X, Giaunone, i tak dalej, Muratori annali, dyssertacje; Sismondi hist. des républ.; kompendja Targe. Saint-Marc etc.; Daru hist. de Venise; Istoria di Toscana Galuzzi, Pignoti, etc.; Vogt o zwiąsku Lombardzkim i tym podobnych mniejszych cokolwiek. — *Houel voyage pittoresque de Sicile 1784 f. T. I—IV; *Saint-Non de Naples et de Sicile 1781. f. T. I—V; *Campi Phlegreæi, Hamilton, Naples 1776. fol. kolorowane T. I. II; Leaudri Alberti descr. Italiæ; Richard descr. de l'Ital.; Voyage d'un Français dans les au. 1765,

1766; De la Lande, Du Paty, Orłow, Montaigne, Cochin, Addison, Borch, i więcéi jeszcze małych; opisy Rzymu, Watykanu, Florencji, Wenecji rozmaite.

Do Francji: w powszechności historję Francji Henault i podobne inne abrégé chron., Rossel, Millot, Jourdain, Daniel, Velly z kontynuatorami Villaretem i Garnierem, Mezerai 1646. f. T. I—III. Anquetille; dawniejsze Henr. Valesinsza, Aemiliusza, Serres 1619. 8vo, 1643. folio. David hist. gravé 1787. (def.); Hist. génér. de la maison royal par Anselm de Guibours, troisième edit. 1726. f.; de Sainte Marthe hist. de la maison de Fr. 1647. f. T. I—IV. — Różne części dziejów lub panowania pojedynczych królów: Gaillard, Charles le gr. et Franc.; Lussan, anec. de Phil. Aug. I. Ch. VI. et L. XI; Bury, L. IX; Varillas, L. XI—XIII; Duclos L. XI; Mathieu L. XI. 1610. fol.; Mémoires de l'état de la Fr. sous Charles IX. à Meidelburg 1578. 8vo T. I—III; Davilla Romæ 1735. f., 1713 4to; Esprit de la ligue; La Cretelle wszystkie trzy dzieła; Gramond L. XIII; Vassor L. XIII; Hode hist. de Louis XIV. 4to T. I—VI, Larrey, Reboulet; Duclos, Molléville etc. Menippe, anecdotes, polityka dworska, i cokolwiek dorywczych do czasów Ludwika XIV. i bliskich. Do czasów ostatnich Toulangeon, Pages i do stu poinnijszych, Patte monuments à la gloire de Louis XV. f. — Campagnes mémorables des Français, Varsovie (Paris) 1817. folio T. I—II. dzieło sztychowe. — Mémoiry: Collection universelle des mémoires, Londres 1785 8vo T. I—XLIV. tables T. I. II; Comines et Froissard w rozmaitych małych; Las memorias de Felipe de Comines traducidas por don Jvan Vitrian, Amheres 1643 fol.; de l'Estoile; Rabutin; Castelnau 1659 fol., Phil. de Mornay du Plessis 1624; Sully Genève 1752. 8vo T. I—VIII. Montpensier; Pelisson; Villeroy Sedan 1622; Condé Cologne 1693. 12mo, Bassompierre Amster. 1723. Motteville; Retz; mém. de Richelieu par Soulavie 1793. 8vo T. I—IX; ministerium cardinalis Richel. et Mazar. Herbioli; Auberg histoires de Mazar. nieco Mazarinianów; Villars publié par Anquetille; de Turenne de Polignac; Saint Simon oeuvres, mém.; Necker, Stael. — Dunoyer lettres, d'Ossat lettres, Lettres de Louis XII; — Dzieje szczególnych widoków prowincyj osób: Billard Sau-

vigny essay hist. sur les moeurs des Fr. 1792. 4to T. I—X; Recherches sur les Finances Basle 1758. 4to T. I. II; Boulainvilliers hist. des anc. parlem. Londres 1737; etc. Cerisier, Leti, Echard, i różni—Pérault les hommes illustres 1696 f.; d'Auigny et Pérau vie des hom. illustres; Nécrologie de Fr.; hist. de Guebriant par Laboureur 1657; Berville hist. de du Guesclin; Hist. de Montmorancy; Renneville hist. de la Bastille; Marca de Béarn 1640 f.; Thibaudaux de Poitou; (Papon) de Provence Paris 1777. 4to; Cambiagi de Corse 4to; Dom Devienne de Bordeaux 1771. 4to; du Souillet de Rouen 1731. 4to.— Co do miéjsca: Herbin statistique de la Fr. 1803. cokolwiek drobnych, mianowicie dawnych; Merian topogr. Galliae fol.; Millin, Orłow, *Voyage pittoresque de la Fr. Paris 1784. fol. T. I—VI; Description générale de la Fr. Paris 1781. fol. T. I. II. 1782. fol. T. I—III; Tableau de Paris; Sauval antiq. de Paris 1724. fol. T. I—III; Du Laure hist. de Paris; Pigagnol. Atlas: Theatre geogr. du royaume de Fr. Paris 1626, *Le Neptune français 1710.

Do Szwajcarji: Mallet, Wood, Schiller, Stetler fol., Tschudi, Laufer, J. Müller, Thes. hist. Helv. Tiguri 1735. fol. — Merian Rhetia, William, Mayer; Muenther, Sanssur, *Laborde tableaux de la Suisse Paris 1780. fol. T. I—III.

Nizsze Niemcy: Neuville hist. de la Holl., Miræus, Winsen, Hadrian, Strada, i wiele mniejszych o wojnach Belgickich i cokolwiek do czasów Wittów, Mercurius Belgicus 1610—1649. — Cerisier tableau de Prov. unies T. I—X, Le Clerc hist. de P. u. Amst. fol. T. I—IV, Aitzema saken van Sfaat en oorlogh in ende omtrent de vereenigde Nederlanden Gravenh. 1670. fol. Deel I—VI. (Vol. 7), 1657. 4to T. I—XIV, Meteren 1614. f. i tenże po łacinie, Basnage, Buzelinus, Grotius, Haræus, Vredius, Heuter, Emmius, Pontanus, Bochiuss, Smalegango, Swertius, Snoius, Diræus, są to foliały, które usiłują doścignąć liczby oktałów. Historica narratio profectionis et inaugurationis Alberti et Isabellæ Antv. 1602. f. *Malowanie XVgo wieku obrzędów ślubu Alexandra Farnèse 1565. folio. — Pestel i niewiele co więcej co do opisu kraju, tylko in folio cokolwiek z wieku siedemnastego bel-

gickich prowincyj miast isanych, między tymi Theatrum urbium Belgiae libri J. Bleauw, Sanderi Flan-driae Col. Agr. 1641. atlasy.

CXII. Wielka Britania, Anderson royal genealogy Lond. 1732. folio; Sandfort genealogical hist. 1677; — Millot, Cabot, Goldsmith, Chavanette, Meissner, są kompendja, a obszerniejsze całych dziejów dzieła: Polydoro Vergili, Jonston, Du Chesne hist. d'Angl.; Complete history of England in three volumes. Lond. 1706. f.; Laurence Echard hist. of En. 1707. T. I—III. f.; Rapin Thoyras po francusku i tłum. niemieckie; Smollet tłum. na franc.; Hume Lond. 1772. 4to, oraz tłumaczenia franc. 4to, 8vo; Henry hist. of Gr. Br. Lond. 1788 T. I—X, Sydney hist. of Engl. 1773. fol.; Larrey 1697. fol. T. I—IV; Hugo Hollandus Heroologia 1620 f.; Orleans, Leti, Plutarch anglais; — Spelman Alfred, Herberta life of Henry VIII. 1682. Hyde Earl of Clarendon hist. of the rebellion and civil wars in Engl. Oxford 1702 f. T. I—III. Basil. 1798. 8. i po franc. Cambden, Burnet, Clarke, i kilkadziesiąt dzieł pojedynczych panowań lub szczególnych zdarzeń Collins the Peerage of Engl. 1741 8vo; Hist. navale d'Angl. trad. par Lediard Lyon 1751. 4to; Szkockie rzeczy: Buchanan, Robertson Basil. 1791. i tłumaczenia franc., Jehb de vita Mariae Stuart fol.; Irlandzkie Leland. — Rubischon, Young le cultivateur Anglais, Beeverell délice de la Gr. Bretagne, Wendehorn Gross Br., Archenholtz Annalen der britischen Gesch. 8vo T. I—XX, Gilpings, Sinclair Schottland, etc., etc.

Skandynawia: Kompendja Lacombe, Schlötzer, Limmers Botin utkast til Swenska Folkets historia, i po niemiecku przez Backmeistera, Beer, Pufendorf i inne. Roches Mallet hist. de Dannem, i inne. — Do szczególnych panowań: Handlingar til Konung Carl XI. Historia, Stockholm 1763, Harte Gustaw Adolf, Archenholtz Gust. Ad. et la reine Christine, Puffendorf Caroli Gustavi latine 1696. f., 1705. f. po francusku 1697, tegoż Karol XII. 1745. f.; podobnie Karola XIIgo Nordberg po francusku 4to, bezimiennego Regensb. 1707, S. F. 1701—1717, Schmausseua 1719, Adlerfelda 1740; Obrady seymowe i pojedynczych

królów mniejsze dzieła w Szwedkim języku; Wiedekindi hist. belli Sueco moscovitici; duża po niemiecku Duńska historia Holberga; Christian Gesch. v. Schlesw.; — *Erici et Rolfi hist. edidit Verelius Upsal. 1664. 8vo, Hudorph twagambla Swenska Rym Kronikor 1674; *Wormius fasti, monum., regum series, literata Dunia, et specimen lexicæ runici f.; *Verelii runographia Scandica Upsal. 1675. folio; Torfæi Norweg, Orcades, f. series regum Daniæ et Torfeana 4to; *Rudbek Atlantica sive Manhejm, f. (kart ostatnich nie ma); Huitfeldta kronika Duńska 1652, f.; Messenius Scandia illustrata 1616. fol. Perringkiöld monum. Suiogothica 1710. f.; Olaus Magnus, Krauz chron. aquil. Grönl., Arnkiel, Keysler, Puteanus, i wielu innych i cokolwiek rozpraw Nettelblada, Ihrego, Brinka... — Stan kraju: Newe Landbyschr. der Schles. und Holst 1652. folio magno, Danii i Szwecji Calteau Calleville, Lagerbring; podróże w kraje północne, Denina, Acerbi, Neal, Wraxall, i Polskę i Rosją obejmują; do Islandji Olafsen et Povelson. —

Niemcy: Może w nadto wielkie wstąpiłem szeregi, i nad zamiar wszędzie się rozciągam. Czasem trudno jest dość ściśle wymierność utrzymać, a w zbytnim wyszczegulnieniu powściągać się wypada. Do dziejów niemieckich, jest tyle co do Francuskich i tyle co do Angielskich i tyle co jest do Skandynawskich i do Szwajcarskich i Hollenderskich razem wziętych, jest folio, 4to, 8vo, po wiele jest dzieł, przeszło 500 woluminów o Saxoniach, więcej o Brandeburgji i Prusach. Nie wiele tu przepychu, chociaż niebraknie dzieł sztychowych, mocna jest liczba foliałów, mocniejsza broszurek w pękate quartanta powiązanych. Chciałbym to wszystko w krótkości natrącić, aby rozwekłość powściągnąć. Dla tego napomykam nazwiska, unikając determinowania co i kiedy pisali. O starożytnościach tedy niemieckich licząc w to i sławackie w Niemcy pochłonięte: Gruppen, Masch i Wogen, Hummel, Walch, Masii antiq. Mekl., Zschakwitz, Müllers Urnen, Clefelius, Höpfner, i tak dalej.

Do dziejów Bawarii: Blanc, Westenrieder, Aetenkover, Pütler, Wolf, Adlzreuter, Falkenstein, Aventin, Velsner; saltzburgskich: Mezger, Hund; statisticznie Hazzi, Westenrieder; do Szwabskich: Te-

schenmascher, Tritthenheim, Schannat, Wegelin thes. rer. Suev., Gerberti Rudolph Suev.; do Württembergskich Sattler 4to T. I—V. i I—IX., Gropp script. Würtemb., Spittler; do augspurskich: Wasser, Stetten; do Spirskich: Lehmann; do Wormskich: Schannat; do Mogunckich: Joannis scriptores Mog. Wütwiein; do nad Rhenaskich: Schannat, Schöpflin; do Trewirskich: prodrom. Trever., Brower, Hontheim; do Fuldeńskich: Schannat; do Würzburgskich i Bambergskich: Ludewig, Gropp; do Halskich: Hartman; do Paderbornu: Gruppen origines; do Osnabrück: Möser; do Hannoveru, Spittler; Willebrand hanseatische Chron.; do saxonkich: Pistorii amoenitates, Speneri notitia, Schakwitz, Moser, Schöttgen, Eckard, Moritz, Abel, Falkenstein, Engelhard, Sagittarius, Albinus, Wiedeburg, Glafey, a foliały: Fabriciusza, Müllera, Krantza, Albinusa, Falkensteina, Eccarda, Calvoera, Chytræusa, Schöttgen, Dresser, Pomarius, Spangenberg, Gosky, Buntrug, Erath, Lentz są do rzeczy Saskich o Meklemburgu Frank. 4., Westfalen mon. Cimbr. f., Rudolph und Bleichenstein Gotha dipl. fol., o Anhaltinskich rzeczach Beckmann fol.; Walther Magdeburgica; i tak dalej, a przy każdym z tych foliałow lub wielo tomowych quartantów i octawów, po kilkanaście, kilkadziesiąt lub stem innych imion dolicz, przynajmniej co do liczby nabędziesz jakiegokolwiek wyobrażenia, kiedy niedostarczamy szczegółowych rzeczy do ocenienia rzeczy. Schenckii atlas saxonicus, f.; Zusammenkunst Johan Georg II. Hertz zu Sachsen etc. 1778. durch Tttschimmern 1780. folio; *Kriegs præparation welche der Herzog zu Sachsen exequiret 1620. durch Paul Buchner dieser Zeit Feldt und Haus Zeigtmeistern Zusammengetragen folio, kodex malowany.

W powszechności o rzeszy niemieckiej, o cesarstwie i cesarzach, cesarskich familiach i Austrii. — Halm, Gebauer, Mascov, Gebhardt, Struvius, Bunau, Eccard, Köhler, Olenachlager, Pfeffel, Glafey, Massenius, Heiss 1731. T. I—VIII. Heinrich, Schmidt i Milbiller we trzech wydaniach, Püttera różne małe dziełka, Büchling, Krause, Bohne, Voigtel, Jaquet, Montigny. — W szczegółach o domie austriackim Coxe w języku franc., Janitsch, Essai sur l'hist de la maison

d'Autr. par le comte de G... — Bertius, Wassemborg, i różni, różnych zdarzeń. Pojedynczych cesarzy: Robertson po angielsku i w tłumaczeniach; Herchenhalm Joseph 1; Zschackwitz, Montigny de Charle VI; Leopolda, Józefa, etc. Gesch. des interregni Carls VI. Zosię do foliów obróć: Buccellini Stemmatographia, Franckena Germania 1539, Datt de pace publica 1698, Vorburg 1645, Schardius (defekt), Schedii origines Guelficæ, Hortleder 1618, czternasto foliowy Khevenhiller, Admirabiles efectos de la providencia sucedidos en la vide e imperio de Leopoldo primero en Milan 1696 f. T. I—IV., Christiani Barth. Urtheil. und Beschreib. am keiserl. Cammergericht 1604. fol. T. I—V. Sleidan; a że zwrócę się do mniejszych, Schiller, Archenholts, Woltmann, i inni, pisma współczesne 4to, 8vo etc. Müller, Täländer, Moser, Kreysig i inni o sprawach i handlungach rzeskich, o sejmach, elekcjach, koronacjach, ślubach, pogrzebach, mianowicie co do austriackiego domu *Roo annales 1592. f. z herbami malowanemi, Hueber Austria ex archivis Mellicensis folio, Herrgot mon. augustæ domus 1750. f. i pojedynczych cesarzy folio, jak się wspomniało sztychowych. — Merian Austria f., Bisinger, Liechtenstern, cokolwiek Luca, opisy Wiednia, biegu Dunaju; Podróże po Niemczech: Riesbecka, Nicolai, Fortisa.

Do Prus, Brandenbura i pobliskich prowincyj: Lengnicha foliały i inne co do Prus królewskich zajęte są rzeczami Polskimi, Hartknoch Preussen 1684. fol., Kirchen Gesch. Schütz f., Pauli Halæ 1760 4to, Dawid 4to, Waissel 4to, Kotzebue, Bock w ogule o dziejach Prus. — Acta Borussica, preussische Archiv, Annalen, Erläutertes Preussen, preussische Zehenden, Sammler, Todes Tempel: Breslauische Briefen; Krausii scriptores, Küsteri; Abel, Gerken, Kehrben, Gundmann, Oelrichs, Mislenta, i wiele małych pism i rozpraw do rzeczy pruskich i brandenburgskich; collectio opusculorum Mecretii 1731. 8vo, Sinold und Schütz corpus diplomaticum Brand. f.; Dzieje brandeb. Beckmann 1754 f.; Mörschel, Hartung, Gallus, Tschucke, Leti ritratti hist. delle case di Brand. Amsterd. 1687. 4to, Seidel Bildersammlung f.; Do szczególnych panowań i zdarzeń: Leben und Thaten Fr.

Wilh. 1735, hist. de Fr. Guil. à la Haye 1741, Puffendorf, folio; Büsching, Dampmartin, Gillies, Poelnitz, Gundling, Zimmermann; Helden Staats und Lebens Gesch. Fridrich des Andern 1746. 8vo, T. I—V. Denkwürdigkeiten Frid. des Gross. 1757. 8vo T. I—XIV. und Beyträge, Tempelhof siebu jährige Krieg. 4to, Pauli Leben grosser Helden, Tielcke 4to, Schröter, Archenholtz i mméjszé; Zbiór rozmaitych pism 4to do roku 1757 i 1758 ściągających się voluminów I—XIII; Heymann Kriegs und Friedens Archiv 1741, Schlesien vor und seit 1740. aus dem Engl.; Mirabeau monarchie Prus. Londre 1788. 8. T. I—VII. atlas; Thiébault mes souvenirs, Paris 1804. 8vo T. I—V. — Massenbach etc. różne mniejsze, Erman et Reclam mem. à l'hist. des réfugiés. Berlin 1782. 8. T. I—IX.; *Ursin von Bär Trauer und Ehrengedächtniss Charlotten Königin, Cölln an der Spree 1705 wielkie folio, sztych Wollfganga. — Henneberger Erclerung der preussischen Mappen, Königs. 1595; do statistiki Goldbkk, Holsche, Leonhardi, Haring, Bacsko, Weigel Beschr. Schles. 1800. 8. T. I—X.; Do Pomeranii: Micrelius, Rangon, Friedeborn, Schöttgen, Kantzow 1816, Cramer Kirchen Kronik.

CXIII. Dawne, Szląsk, Luzacja, Morawia. — Curæus fol., Schiktus f., Schindler togata, Hank de nominib., Crusius, Pachtaly. Lichtenstern, Gomolcka, Zepken Gynæceum 1626, Fragmente aus der Gesch. der Klöster 1810, Versuch über die Schl. Gesch. 1777, Luca Denkwürdig., Worhs neues Archiv 1804; Thebasius Liegnitzcher Jahrb. 1733. fol., Mahrendorf o Lignicy, Jo. Sam. Magnus o Sorawie, Kölner Wolaviographia, Hermann Maslographia, Sinapius Olsnogr. Curiosität., Aelurius Glatziogr. Henel Silesiogr. 1704. — Samueli Grosser Lausitz 1714. fol., Ehren Tempel des Ober Lausitz 1719. f., Carpzow Analecta Zittau. 1716. f.; — Pilarz et Morawiec Moraviæ hist. Brun. 1785 f., Pessina Mars Mor. 1677 f., Ulmann Alt. Mähr. Olm. 1762 f., Strzedowsky sacra Mor. 4to, Sommerberg regnum Vannian., Griesel, etc. *Paprockiého: sztambuch Szlęski, Diadochos, Zrcadlo margrabstwy Morawského.

Czechy: *Hagek kronika Czeška 1541 f., wyda-

nia Dubrawskiego, deutsch durch Sandel 1596, 1697, 1718. f.; Dubrawski 1552, 1575 fol., 1687 8vo; *Wesleslawina Kalendar hystorycky 1590 f.; Kronyka Swęta 1602. 4to; Boregk böhm. Chron. 1587 f.; Beckler insonderheit von dem Hause Hovosa 1695; Balbinus Tab. gen., Kolowrath, liber curialis, miscellanea fol. T. I—IV. epit. hist. fol.; Dumont de Florgy Vienne 1808, Pubitschka, Peltzel, Woltman są kompendja.—Hammerschmid prodr. glorię Pragens. 1723 f., Boleluczki vita S. Adalb., Theobald Hussiten-Krieg, Apologia der böhmischen Stände 1619 i inne, i do tych czasów różne pisma, Londorp, Glasfey, Althan, Goldast comment. de jurib. 1719 f., etc.;— Jetztlebende Böhmen 1712, Isetzera 1742, Materialien zur Statistik 1787. 8vo T. I—XI. und Miscellen, Redel's Praga, etc.—

Rossja, powszechnie: Arndt, La Combe, Jemin, Le Clerc, Levesque, Karamzin we wszystkich językach, hist. de la Russie gravé par David, Bibliothek des Grossfürsten von J. K. M., Müllera Sammlung russischer Gesch.; Montley life of Peter 1740, Gordon, Nestesuranoy i wiele do czasów Piotra wielkiego; Neuverändertes Russland i podobnie do wielu szczególnych panowań zbieg dzieł szczegółowych. Boutourlin campagne de 1812. Zrządów nie zbyt wiele: Nestor Scherera i Schlözera, Sofijski wremiennik, Frähn Ihn Fozsian 1773. 4to, Sobranie gosudarstwiennych bratmot f.;— Podróże: Chantreau Haven, Müller, Rytachkow, Georgi, Pallas; Czuskow opisanie kommercij 1788 4to T. I—XXI. geograficzne i statiat.: Georgi, Brömsen, Hassel, Hermann, Meyners, Meyer, Strahlenberg, Storch; opisy Petersburga, niewielu szczególnych prowincyj: Krachennikow, Anteroche, Fischer, Ritschcow, etc.

Węgry z przyległemi krajami: Feasler Gesch. der Ungarn Leiptz. 1812. 8vo T. I—X; Hist. des révol. de Hongrie à la Haye 1739. 8vo, 4to, Windisch, Sacy i inne kompendja; Bonfin 1543, 1568, 1571, 1601, 1680., Istuanfi 1622, Bel notitia 1735, adparat. 1735. prodr. 1723, Ortelius folio, 4to, 8vo; Timon, Schoenvisser, Ostrokos, Montalbo hist. de las guerras de Ungria 1682, 1688. en Palermo 1693 folio, Griselinus. Gesch. Temeswar. Bannat., Schimel Gesch. von Bosnien. Do

Dolmatii: Du Fresno, Lucins, Blaskowicz 1794; Do Siedmiogrodzia: Toppectin, Telmer, Benkoe, Bethlem; Sulzer Transalpinische Dacien, M. C. hist. de la Moldavie. — Magyar atlas 1802. f.

Turcja z Grecją: Schultz nach dem französischen de la Croix, Vanel hist. des Turc., Sagredo, Mignot, d'Ohson, Lüdecke, Hammer, Tolt, etc., Neu eröffnete Ottomanische Pforte nach Riccaut und Sagredo Augsb. 1701 f., Schmitt, f., Crusius f., Leuuklav f., Müller f., Kautemir aus dem Englischen 4to; Guer mémoires et usages 4to, Thornton état actuelle trad. de l'Angl. 8vo; Wittmann, Pertuisier, Craven, Guyts; Voyage pittoresque de la Grèce Paris 1782 f. — wreszczie patrz dzieje wsch. du i Asja.

Dzieje wschodu, mahometanstwa, Asji: niemieckie foliały Erasma Franciskā; foliały Dappera po niemiecku, Marco Polo, Volney do Syrii, Pockock, Le Hay recueil de cent estampes représentant différentes nations du Levant Paris 1714, Cassas de la Syrie fol., Forbin voy. au Levant, Chardin, Tavernier po niem. i po franc., Olearii Reisebeschr. fol., Della Valle orientalische Reiseb., Niebhur Beschr. von Arabien, tegoż Reisebeschr. nach Arabien, Klaproth Reise in den Kaukasus, Freygang, Guldenstädt; De Guignes hist. des Uns 4to, Herbelot bibl. orientale fol. 4to i 8.; O muhammedanństwie Ganier, Oclaner, Ockley, Marigny revol. des Arabes, Marin hist. de Saladin; Janna hist. du Chyphre, Reinhard toż po niem., o religii, Reland, Savary, Wallich, Bibliander, Ryer, Maracci, Cludius etc. — Pottingera podróż do Belouchistanu. — Do dziśjów: Maneye-Clairac hist. des Perses, Clodius, etc. Hist. des dernieres révol. 1742, Bizarium rerum Persicar. fol., Macrizi Lugd. Bat. 1790. 4to, Tarich series regum Persiæ, Marchtaleri Tubingæ 1628. 4to, Specimen avie Abul Faraji de origine et morib. Arabum Oxoniæ 1650, Hist. compendiosa dynastiarum auctore Abul Pharasio Oxoniæ 1663, Hist. mahometane du Macine Paris 1657. 4to, Ahmedis Arabiadæ vitæ Timuri Lugd. Bat. 1636. 4to, Chereffedin Ali hist. de Timur traduite par de la Croix, Lenglet institut. de Timur, Abulgasi-bayadur-chan hist. génér. des Tatares traduite Leyde 1726. 8., Bronowski descr. Tartariæ 1595. fol., Brussi diarium de

Tartaria, i cokolwiek małych o Tatarach. — Indje: Maffei, Dŏw Gesch. ũbers. Lopez, Bolt, Archenholtz, Orme, Duperron Handelsverk., Kleukera kalkuckich pism i Bartholomea skrócenie, Müller dykej. mytholog., Ezour Vedam, Baguat Geeta, *Recueil de différentes divinités des Indiens, le tout représenté en 103 estainpes ou plutôt desseins rehaussés folio, malowidła na papierze wyobrażają bóstwa, historjā Krisznena i innā Wisznu lub Sziwena przemiany. — Rennel descr. de l'Inde 4to; Lettres édifiantes, po niemiecku Augsp. 1728. fol., Niecamp mission Danoise, Pottinger, Gentil, Forster, Campbell, etc.; — Chiny: Du Halde descr. de la Ch. fol. 4to, i po niem. Kircheri China illustr. dwa wydania, Martinius. Atlas Sinensis 1655. f., D'Anville atlas de la Ch., Lewis i cokolwiek pomniejszych o Chinach dziełek. Yu le Grand par le Clerc. Ambassade au Japon fol., Gołownin, Murawiew.

Afrika Lopezi per Reinium descr. regni Africani 1598. fol., Dapper po niemiecku, Ludolfii hist. et comment ad hist. Aethiop. fol., Bruns 1791. 8. T. I—VI. Podróże: Shaw po fran. i po niem., Brown, Mungo Park, Bory de S. Vincent, Golbery, Eyles Yrwin, le Vaillant, Lobo, Poirer, i tak dalej. — Pod koniec tu jeszcze raz przypomnieć to wypada, cośmy wyżej uważali, że w oddziale geografii, dotąd nie dało się dosyć ugładzić i pokryć dawne ślachmany, któremi świecił ten oddział. Dla tego choć łatwoby było pomnożyć liczbę imion podróżujących, opisujących kraje, któreby pięknie się w swe szeregi mieściły: lecz w tłum i w tysiące nie wapomnianych, przywoła ich było odesłać, gdy nie dość dobrze ukondycjonowane, i często jedynie w niemieckim znajdują się przekładzie, i ze wspomnianych wyżej nie jedna podróż, mianowicie w tym przykrym znajduje się stanie. — Lecz jeszcze do Afriki wyraźnie wspomnieć wypada wielkie dzieło description de l'Egypte ponowione Pankouka wydanie; Tarich Mysr (Chron. Aegypt.) 4to, Abul Fedæ descr. Aeg. Götting. 1776, Hartmann Commentarii de Africa Edrisiana Gött. 1791.; Mengen hist. d'Eg. sous Mahommed-Aly.

Amerika i kraje oceaniki, najmnień opatrzoné: Dappera Amerika po niemiecku f., Joannis de Laet

Amer. 1633. folio, Ulloi, Lahat; Robertson, Pauw, Tauron hist. de l'Amer., Seybert des etat unis, Oexmelu de Flibustiers, pojedynczych dziełek do wojny Amerykańskiej nie wiele; Soden Peru, d'Auberreuil Anglo-Ameryka, Tertre hist. des Antille, Charlevoix S. Domingo, tenże hist. du Paragu. Venet. 1779. f.— podróże: Labillardiere, de la Pérouse pięknie zdołbia; Humbolta podróże kompletują się; Sonnerat nouvelle Guinée, i tak dalej. — Obie Indje: Raynal hist. philosophique, kilka wydań, Semler Handelsgesellschaft 1764.

15. *Sztuki mowne i obrazowe* (Belles lettres et Beaux-arts).

CXIV. Jeżeli w różnych razach w skręślaniu tego obrazu stanu biblioteki warszawskiej, mogła się naprzykrzyć niemczyzna, z powodu, że wiele dzieł przytaczało się w tłumaczeniach niemieckich: w tym wydziale z niemczyzną ma się w pewnym sposobie odwrótnie. Z położenia krajów i biblioteki bardzo się mało w niej znajduje piśmiennych płodów w hiszpańskim języku, mało we włoskim, mało i w angielskim, najwięcej w tych językach, które są bliższe. A gdy, w tym sztuk wydziale: przy hołocie zbioru pism pyrenejskiego półwyspu, przy łachmanach i dziurach zbioru półwyspu apenninów, w celności i jakiegokolwiek istocie lepiej występuje zbiór wyspy; w tymże sztuk wydziale: obok zamożniejszego od wszelkich innych zbioru francuskiego, szykuje się w swym prawdziwym kalectwie zbiór niemiecki. Wreszcie w całości biorąc sztuki obrazowe ze swymi oktavami, które stają się dla nich przewodnikami, i ze swymi foliałami, które wzory i płody sztuk obrazowych zamykają; nie tylko z wyższej ceny pieniężnej, ale i ze szczerliwego oktałów i foliałów zebrania, biorą pierwszeństwo, nad sztukami mownymi, które wystawują drugą dość okwitą, ksiąg tysięcy, ale chudą i w kalectwie.

O Aestetyce i smaku sam drobiazg: Garwe, Paul, Bendavid, Humboldt, Riedel, Krug i około 30 dzieł innych.

Do sztuk mownych, ich historia i literatura: Jördens lexicon, Hartmanns Gesch. der Poesie, Schmida

działa, Eschenburga *dramatische Bibliothek*, Flügels *Gesch. der komischen Litteratur*, Nasser *Gesch. der deutschen Poesie*, Velasquez *Gesch. spanisch. Dichtk.*, Arteagas *Gesch. der italienischen Opera*, Vertot *hist. des troubadours*, Sismondi *de la litter. du midi de l'Eur.* i kilkanaście mniejszych.

Do nich przepisy, rozbiory: Poelitz *systematische Encycl. der stylistischen Wissensch.* Rollin, Rainler, Batteaux, Eschenburg's *Theorie*, La Harpe, Sulzer's *Theorie mit Zusatz. und Nachträgen.* — Do poetyki i retoryki prócz kilku nowych, setkami stoją dawne łacińskie przepisy Włochów i jezuitów: Sauri, Causin, de la Cerda, Cresoli, Carbone a Costatario, Ehrhard, Maseni, Lauxmin, Rapalio, Omphalius, Lejay, Laurenberg, Soar, Vossius, Melanchthon, i wielu innych, Skaliger, Fabricius, Chemnitz i inni, a przepisów do pisania listów mnóstwo.

Łacina: Oracie, mowy, pocze pierwszych XVgo i XVIgo wieku łacinników i późniejszych różnej dobroci nie braknie i wielorakich wydań. Barklaja *argenidy* dwadzieścia kilka edycji. Erasmusa, Mureta i tym podobnych. *Reinikes vulpecula* trzy wydania łacińskie, dwa niemieckie; rozmaite *encomia*; *selectae declamationes Melanchthonis Argentor.* 1569. 8. T. 1—VI; **Maphæi Barberini nunc Urbani PP. VIII. Pozonieta* (infine) *Romæ in ædib. S. J.* 1631., exemplarz pargaminowy. Listów łacińskich jest dosyć, lecz które są interesowne z rzeczy, o tych się wspomni pod bibliografią. —

Portugalia i Hiszpania: *Lusiada* de Luis de Camões, em Napoles 1731. 4to T. I. II; *Estilo y formulario de cartas familiares* por Germ. Paulo de Manzanares, Madrid 1607. 4to; *El ingenioso hidalgo Don Quixote de la Mancha*, Brucelas 1611. 8vo; *La Silva curiosa* de Julian de Medrano vendesa en Paris 1608. 8vo; *El viage entretenido* de Augustin de Rojas, Llerida 1611. 8vo; *El peregrino en su patria* de Lope de Vega Carpio Brusselas 1608 12mo; *Lai obras* de Christoral de Castillejo, Anvers 1598. 12mo, kilka jeszcze mniejszych, kilka tłumaczeń.

Włochy, w liczbie znacznie większej od poprzednich: a w tym są z końca XVIgo a początku XVIIgo wieku, *lottre*, *farfalki*, *oracje*, mniejszych pisarzy

wiersze, teatralne sztuczki, tak, że pomimo liczby ich dość znacznej, głównych pisarzy niedostatek. — *Wszakże*: Il malmontile racquistato di Perlone Zipoli, Firenze 1731. 4to; Ariosto Orlando furioso Venet. Felixa Valgi; Tasso w małych formatach, w podobnych Tassoni, Boiardo Orlando innamorato, Venet. 1571, 1602. kilka małych książeczek, Londra presso Prault; Trissino Italia liberata, Parigi 1729. 8vo; Pastor fido; Goldoni, Metastasio opera Londra 1784. 8. T. I—XII. i w kilku wydaniach i tłumaczeniach; Boccaccio, Londra 1787. 8vo T. I—V; Tasso Gerus. liberata, Venet. 1760. 4to T. I. II.

Anglia: Choice of the poetical pieces English poets published by Jos. Ratzer, Vienna 1783. 8vo T. I—VI; *Pop* dzieła (works), Shakespear w kilku wydaniach i tłumaczeniach; Dryden, Milton, Ossian i w tłumaczeniu Macphersona, The spectator, Chesterfield, Swift, Smollet; Fieldinga, Younga, Sterna, dzieła (works); Grandisson; Pleasant notes upon Don Quichote Lond. 1782. folio; i niektóre tłumaczenia.

Francuska litterature, belles lettres: Dzieła (oeuvres) Genlis, Delilla, Floriana; lettres de Sévigné, mémoires de Maintenon, le cabinet des Fées 1785. 8vo T. I—XLI. nouvelle bibliothèque universelle des Romans, Paris 1797—1805. 8vo T. I—CXII (Volum. 56); bibliothèque univ. des Romans 1775—1789. voluminów I—CXII: biblioth. de campagne Lyon 1760. 8vo T. I—XXIV. Mille et une nuits Galland Genève 1790. 8vo T. I—IX.; Auguis, les poètes Français jusqu'à Malherbe 182 8vo T. I — sążnistemi szeregami niemały szmat pólek i ściany zajmują i pięknie je stroją. — Różnych dorywczych, w różnej postaci i wzroście dzieł i książek stoi: Boileau, La Fontaine, Scarron, Piron, Crebillon, Corneille, Destouche, Chaussé, Favart, Dancourt, théâtre du second ordre, zbiory kilku i kilkunasto tomowe sztuk teatralnych i cokolwiek sztuk pojedynczych. — Les jardins par Delille, Paris de l'imprimerie de Franc. Ambr. Didot l'aîné 1782. 4to, exemplarz niegdyś Rosalii Lubomirskiej; Oeuvres de Molière, Paris 1734. 4to T. I—VI, Racine avec des comment. par Geoffr., Paris Normand

1808. 8vo T. I—VII. avec des comment. par Bosjermain 1768, 8vo T. I—VII. —

Niemcy: Kanitz, Hagedorn, Opitz, Alb. Haller, Schiller, Büsch, Gleim, Kleist, Bodmer, Bürger, Ramler, Gellert, Klopstock, Zacharia, Rabener, Schlegel, *Lyrische Anthologie*, *Teatru prawie nic. Herders Zerstreite Blatter*, Zimmermann über Einsamkeit, *cokolwiek Wielanda*, *cokolwiek niemieckich romansów*, a więcćj dzieł facecyj i wesołego conceptu.

Rosyjskich dotąd nie wiele: Dnitriew, Lomonosów, Dierżawin, i mało co więcćj poezji.

CXV. Do sztuk obrazowych ich historia i literatura: Lanzi *storia pittorica Bassana* 1818, traduite, par Dieudé, *London vie et oeuvres des peintres*, Vasari *vite di pittori Livorno* 1767, Passeri, *Soprani Romano*, Bartholomeo *vita di pittori*, Felibien *entretien sur les vies des peintres*, Descamps *la vie des peintres Flamands*, De Piles *oeuvres*, *Abrégé de la vie de peintres* par M.... Bartsch *le peintre graveur*; Jansena, Heinike o pierwotnym sztycharstwie; Huber, Joubert *manuel des amateurs*, Lépicié *catalog. des tableaux du roi*, i różne katalogi; Brulot *des monogrammes*, Puget *dictionnaires des chiffres* 1767; Durer, Da Vinci, Korremon, etc.; Liechtenberg und Riepenhausen *Hogartsche kupferst*; Senefelder *Lehrbuch der Steindruck.*; — Winkelman *hist. de l'art de l'antiquité* Leipz. 1781; Füssli's *Künstlerlexicon folio*.

Archæologia: foliały Montfaucona, Piranesego, Winkelmanna alte Denkmäler fol. Bergeri różne dzieła; Museum Veronense, Odiscalci, Florentin. Gaston 1731 fol., de Florence David 4to, Visconti *il museo Pio Clementino Romæ* 1782 fol. T. I—IV; Ciampini *vetera monumenta*; Millin *monum ineditis* 4to; Caylus *recueil* 4to; Monum. Ercolan. Neapoli folio T. I—X. — *Le Grand monum. de la Grèce*, Quatremère *de Quincy Jupiter olympien*, Chandler *Jonian antiquities* 1769, Stuart *antiquities of Athen* 1762, Major *ruins of Pæstum* 1768, Morghen *antiquité di Puzzuoli*, etc. — *Roma sotterranea*; opisy Rzymu: Barbault, D'Overbek, *aspeze di Amidei librario*, Adler, i *cokolwiek masych* 8vo; Bartoli *columna antoniana*; Hamilton *arco Trajani*. — Posagi: Cavaceppi, Dalen,

Leplat recueil des marbres à Dresde, galleria Justiniana, Massei; Bellori lucerne; Novus thesaurus gemmarum, Romæ 1781 fol. T. I. II., Picard pierres gravées de Stosch, Eckhel choix des pierres gravées, *Choix de pierres antiques du duc de Marlborough (jeden z 50ciu exemplarzy), De la Chau pierres gravées du duc d'Orléans, Mariette i cokolwiek innych, Miliotti descr. des pierres gravée sztych i rękopism; Antiquités Etrusques David 1785; Hamilton collection from ancient vases, Petitot vases; Collection de peintures antiques qui ornaient les édifices, tant à Rome, qu'aux environ, Romæ 1781; *Herkulańskie malowidła kolorami pendzlem exekwowane, folio.

Archæologia wieków średnich mocno jest rozproszona w różnego historycznego wydziału oddziałach. Tu przytaczamy: Ellies Views the river Rhine Farington, Views of the lakes in Cumberl. and Westmor 1789, Here batimens de Lorraine; Thomas Hearne antiquities of Great Britain 1786, Suecia antiqua et hodierna; Cicoguara storia della scultura, Venez. 1818, Seroux d'Agincourt hist. de l'art, 8vo etc.

Nowsze monumenta sztuki znajdują się w różnych widokach miast, mianowicie włoskich w różnych dziełkach, które się zdarzyło wspomnieć w różnych oddziałach wydziału historii; monumenta równie skulptury jak malarstwa. Musée Français, Gallerie de Dresde, etc. etc., liczą się do ksiąg sztychowych, i sztycharstwa drogie i nieocenione zabytki, znajdujące się w gabinecie sztychów, składają osobny niejako od biblioteki zbiór, wszakże na wszystkich punktach, dziełami mianowicie przepychu ze zbiorami biblioteki wiążący się. Opisywanie sztychowych zbiorów, byłoby nową robotą, którą świadomsza ręka lepiej dopełnia, i uwolniła mnie w tym miejscu od rozpatrywania stanu biblioteki z tego względu, gdy odwołać się można do Gazety literackiej warszawskiej 1822 roku, w październiku i listopadzie, Nro 38 do 42, pp. 200 i następne, gdzie była wiadomość o gabinecie rycin z publiczną narodową biblioteką połączonym. Wszakże dodać i to potrzeba, że co do monumentów sztuki nowszych wieków powiedziało się cokolwiek pod numismatyką, pod architekturą.

14. *Lingwistika* (Filologia).

CXVI. Posiada grammatyk powszechnych filozoficznych zbiór piękny i do historii języków dość piękne dzieła. — Mitridates, Court de Gebellin, i różne o językach wyobrażenie dające dzieła. Propagandy alfabety, elementarze. — Dawnych grammatyk greckich, a więcej jeszcze łacińskich, Gretserów, alwarów i tym podobnych wydania liczne i liczba setkami obliczana, a między nimi nowych celniejszych niebraknie, Buttmanów, Bröderów, i tym podobnych. — Grammatyk włoskich dosyć, francuskich i niemieckich nie braknie, a znajdują się dla każdego ze znajomszych języków: Sacy i Savary *linguæ Arabicæ*, Ludolphi *gramm. Russica* Oxford 1696, Carray *sanskrit grammar*, Serampour 1806. 4to. — Nomenklatory, synonymae, adagia, polyanthie, florilegia i tym podobne w liczbie znacznej w małych formatach i w pakatyh foliałach nie-mało miejsca zajmują, a najwięcej ich dla łaciny. Sacy *chrestomathia arabska*.

Z pomiędzy słowników, których też w różnych formatach liczba jest nie mała, wspomniéjmy jako najcelniejsze: dwadzieścia kilka wydań foliałowego Calpina, Roberta Stephana, Fabra, Gesnera, Forcellini, Scheller. Wiele innych łacińskich po kilka wydań, Du Frêne du Cange glossar. *mediæ et infimæ latinitatis* lubo znajduje się potrójne wydanie, brakuje dotąd supplementów. Haltaus glossar. *med. ævi*; Spelman glossar. *archaiolog.* Lugd. 1687, wszystko to foliały. — Greckie: Scapula, Henrica Stephana i inne z wieku XVIgo in folio. Du Frêne du Cange greczyzny wieków średnich; Cyrilli Philoxeni glossarium 1682, Schrevel, Schleusner, Schneider. — Do języków wschodnich: Villotes Ormiański 1714 folio; Chiński De Guignes, Paris 1813 folio; Castelli 1686 fol.; Schindleri pentaglotton; Gazophilac. auctore Angelo a S. Joseph, Amstel. 1684; Ludolphi lexicon Aethiop. 1699; Spellmann glossar; Meninski 1680 z grammatyką f.; Germani *fabrica linguæ arabicæ*. Hebrajskich jest niedostatek; bo co się znajdują to mało znaczne: Coccei, Forsteri, mały Buxtorf i kilka mniejszych; talmudystkich wcale niedostaje. Robertson thesaurus. — Co do Europejskich języków, Hickes, *linguar. vet.*

septentrionalium thesaur. Oxoniæ 1705 fol.; Roquefort glossaire de la langue Romane 8vo; Trevoux, Halma, Flami, Veneroni, Antonini, Alberti, Altieri, Adelung, Campe, Heym, Cerkowny słowar 1818, Sobrini, Vocabulario Portuguez e Latino, pelo padre D. Raphael Bluteau, Coimbra 1712, folio male T. I.—VIII.

15. *P e d a g o g i k a.*

Oddział szczególny i wyłączony składa, chociaż powody do tego oddzielania mało już wpływają. Około 400 książek odstawionych, w których: Pestalozzi, Niemeyer, Henfinger, Journal d'education i cokolwiek mniejszych; Schwarz Gesch. der Erziehung etc.; wreszcie są to magazyny, Bilderbuchy, ami des enfans i tym podobne dla dzieciennego użytku dzieła, chociaż ile elementa oznaczonych przedmiotów większa część tego rodzaju dzieł znajduje się w swoich przedmiotach rozstawiona.

16. *A r c h i t e k t u r a.*

CXVII. Cywilna architektura dostarczyła bibliotece: Roland le Virloys diction. Milizia, Serli, Rondelet, Bullet, le Clerc, Decker, Vogel, Derand, Gilly, Manger, Wolfram, Hograve, Büsch, Vignola, Durand, Stieglitz, Palladio, Perronet, Ruggieri, etc. de la charpente Fourneau, Krafft; J. le Pautre oeuvres d'archit., Montigny et Famin architecture Toscane, Blouet arch. français f. T. I—IV, Krafft des environs de Paris fol., de Thurah Danske Vitruvius 1746 f. T. I. II. Campbell Vitruvius Britannicus 1731, Inigo Jones przez Kenta, Neralco, Tesi, de Neufforge, Calderari, Pozzo Daviler, etc. Lagrenée recueil de disser. composit. frises et ornem. 1800. fol., Chippeudale guide du tapissier 1762 fol.

Inne gałęzie budownictwa odsyłamy do militarki.

17. *Militarka i architektura militarna i wodna.*

Marynarka i budownictwo morskie i wodne, ma kilkanaście dzieł a więcej, o budowaniu dróg, mostów, kanałów: Cóvens en Cornelis Mortier diction. de la

marine; o budowaniu okrętów, Euler, Braubach, Müller; — Scheyer, Niemann, Neumann, Schulz, Eitelwein, Maillard, Belidor, Leupold, Beyer, Gauthy, Wiebeling. — Inżynierka, fortyfikacje, i architektura: Perret, Theti, Marolois, Alghisi da Carpi, Böhm, de Fer, Lorini, Struensee, Belidor, Dögen. — Taktyka, sztuka militarna: Joly de Maizeroy übera von Brühl, Le Blond, Loen, Bellay, Julius Voss, Fosse, Robin, Furitenbach f., Puyaségur, Vauhan attaque des places i kilka innych; Balidor bombard.; o artylerji, Sardi, Collado, Dulacq; o inżynierce: Clairac, Savorgnano di Belgrado, Ferretus; Patrizi paralleli milit. f.; strategemata, Rocca, Busca, Reusner Sarinus; Esprit des loix i reverle du Comte de Saxe; Commentarii militari Montecuccoli Viennæ 1718 fol., Turpin de Crisé commentaire sur les mém. de Montecu. 1769; Santa Cruz de Marzenado reflex. milit. et polit. 1735. 8. T. I—XII. Dict. milit. par M. D. L. C. D. B. 1758. i ze 30 małych. — Walther militaire Bibliothek.

18. Różne sztuki.

Muzyka: Euler, Rameau, Burneys Tagebuch durch Ebeling, Zarlino f., Kircher musurgia, i cokolwiek innych.

Mnemonika: Aretin, Kästner.

Cryptographia, tachygraphia etc.; Selenus.

Symbolika: dawnych ksiąg często sztychowanych kilka.

Jazda, na koniu: von der Gestütterey Marx Fuyger, Frankfurt am Meyn 1584 f. — Cavallo frenato di Pirro Antonio Ferraro, Napoli 1602 f. — etc.

Łowiectwo cokolwiek nieznaczącego.

Nautika pływanie, kilka małych.

Taniec: Compan, diction. des Danses Paris 1787. 8vo i prawie nic innego.

Gry: tak mało, że prawie jakby nic.

19. Litteratura i historia piśmiennictwa w powszechności, oraz bibliografia.

CXVIII. Co w ten wydział obejmujemy, to jest gałęzią od dziejów kultury ludzkiej oderwaną, gałęzią,

od której już bez końca mniejsze gałązki, latorośle i listki odrywaliśmy i obszczykiwali rozrzucając jest w ich przedmioty po wszystkich biblioteki oddziałach. Tu pozostał sam pień, owe odłamane od dziejów powszechnej kultury ludzkiej ramie, które jak kadłub nóg, rąk i głowy pozbawiony jeszcze w wielkim występuje nam ogromie. Sa tu miscellanea wszystkich nauk i wiadomości ludzkich, w których nie oddzieliśz teologii od fizyki, chemii od poezyi, jedno z drugim razem do ksiąg wtroczone, jak niedopnaciło ich rozsytać wedle przedmiotów, na które biblioteka rozdzieloną została, tak w swojej całości nie pozwala się na takie podzielać przedmioty. Podział w tym wydziale iść może jak w wydziale historycznym, narodami, osobami i formą jaką dzieła pisané. Lecz cały ten, choć pocięty i ociosany wydział, ma wielki interes bibliograficzny czyli książkowy, dla tego i książka i wiadomości o książce wpływają na podzielenie tego wydziału. A cały ten wydział, jak ze względu bibliograficznego, tak ze względu historycznego, jest jednym z najbogatszych i najpiękniejszych w bibliotece warszawskiej.

Owóż, do elementów bibliograficznych, do pojęcia wiadomości co jest książka, co pismo, co druk, o bibliografii Peignot, Denis i inni. O książce, piśmie i druku Schwarz, Wehr, Capenar, Hugo, i inni; Taubel, Fournier i inni; — Scholtzii thesaur. symbolor i. e. insignia bibliopolor.; — Denina bibliopoeia. — O bibliotekarstwie czyli rzeczy bibliotecznój: Rothe, Schrettinger, Schelhorn, Mader, Hottinger, Clement, Legipont, Nekell, Ebert, Kajser, Erdt, Koch.

Historia litteraria i litteratura. Gessner bibl. univers. fol. Lambek, Struvius, Reimann, Heumann, Stolle, Gundling, Denina, Meusel, Wachler, Paul. Treher theatrum viror. erudit. 1688 fol., Blount censura auctor. Londin. 1690 f., Jöcher Gelehr. Lexicon, z kontynuatorami, Saxii Onomasticon czyli spisanie chronologiczne etc. Galerie universelle 1787. 4to T. I—VIII. Bullart academie des sciences 1682. f., wiele innych, o których niżej, i wielu innych, którzy w ogóle o dziejach lub całości nauk i piśmiennictwa mówiący. — Pod dowództwem Eichhorna wychodzące Geschichte der Wissenschaften, w której jest Bouter-

wek, Fiorillo, Heeren, Buhle, Wachler, Meyer, Kästner, Hoyer i inni. — Origen progressos y estado actual de toda la literatura obra escrita en Italiano por el abate D. Juan Andres y traducida al Castellano por Carlos Andres, en Madrid 1784. 8vo T. I—IX. — Do krajów pojedynczych: Schott bibl. Hispan.; do włoskich Fabroni, Zeni, Ginguené, Tiraboschi, Jagemann i wiele pojedynczych i mniejszych o szczegółach jakich lub osobach piszących; do francuskich: Lambert, Desessart, Ersch i wiele pojedynczych, bibliothèque du Verdier, hist. littér. des Français; do angielskich, de la Chapelle biblioth. angl., Reuss gelehrte Engl. Mackenzie życia Skotów Edinb. 1708. fol., Lüdke Schwedische Gelehrsamkeit, Archud, Moller, etc.; do Niemiec, Ersch, allgem deutsche Bibl., Hamberger, Meusel, i parę set rozmaitych jedynie Niemców tykających, Balbin Bohemia docta, Erber scriptores, Prohaska liberalium artium, Voigt acta littér. Boh. et Mor.; Pfeiffer Paprocky enucleatus, Hanke de Silesia eruditiss., a podobnym sposobem różnej drużyny kilka szaf zajętych. — Dzieje towarzystw, akademij, szkół oddzielną zajmują: Jacobæi museum regium Hafniæ 1696, Museum kircherianum, Birch hist. of royal society Lond. 1756. 4to, Launois, Crevier, d'Alembert, Museum Burchhardianum, etc.

Do dziejów drukarstwa, wynalezienia druku i inkunabulów: Breitkopf, Köhler, Oberlin, Meermann, Palmer, Marchand, Schöpfli, Daunon, a o inkunabulach: Leich, Zapf, Maittair, Denis, Panzer, Braun, Boni, Affo, Rossi, Weisslinger, Würfwein, Typographische Denkmäler zu Neustift in Tyrol; Lsirr, Fischer, Seemiller, Vermiglioli, i tak dalej. Do historii niektórych drukarni, Unger, Rainouard o aldińskich, Lesser, Wolff almeloweenów, Beugheru o atlasach bleauwowych etc.

CXIX. W rozmaitym przedmiocie dorywczym, często bez planu materiałów do dziejów o piśmiennictwie i pisarzach dostarczające: Morhoff, Strobellii miscellanea, Baillet jugement T. I—IX, Niceron mémoires T. I—XLIII, Miscellanæ observat. ab eruditiss Britannis Amstel. 1732. 8vo T. I—XIV, Neuer Büchersaal T. I—X, Bibliothèque germanique T. I—L.

et nouvelle T. I—XXVI. *Amoenitates Scholhorni*, te-
goż *observationes selectae* 1700, *Traité d'opinion*
Neue Bibliothek der schönen Wissenschaften T. I—
LXXII. i l. II. *Regestru*, *Mélanges* 8vo T. I—XLVII,
Bibliothèque univers. Amsterd. 1686. 12mo T. I—XXVI,
de suite le *Clerc bibl. ancienne et moderne* T. I—XVIII,
Deutsche Acta eruditorum Leipz. 1712. 8vo T. I—XIX,
Observations sur les écrits modernes 1735. 8vo T. I—
XXXIV, *Fabricii bibliotheca* 4to, *Biblioth. impartial*,
à Leyde 1750. T. I—XV, *Hamburgisches Magazin*
T. I—XXVI. i *Register*, *Auserlesene Litter.* des ka-
tolischen Deutschlands T. I—XI. *Histoire critique de*
la republ. des lettres, Utrecht 1712. 12mo T. I—XV.
A przytym mniejszych dzieł nie mało téż pólek zaj-
muje: *Relationes de libris novis*, *Gelehrte Neuig-*
keiten, *Nachrichten*, *Magazinen*, *Observations*, *mé-*
langes, *recueilles*, *lettres* i z różnemi tytułami dzieła
Artigny, *Klotzii*, *Riederer*, *Strobeli* i wielu innych
i wielu bezimiennych. — Anów jest około dwódziestu.
Do tego rzędu dzieł po wielkiej części należy journa-
listyka o oddzielnych w *miscelleneach* powiem, do tego
téż i wielkiej części listów, które pod pióra uczonych
i z wzajemnych ludzi uczonych korespondencyj wy-
nikając, najwięcej obejmują wiadomości o naukach.
Główniejsze tedy i ogromniejsze zbiory listów, które
się w bibliotece warszawskiej znajdują, z pomiędzy
większej liczby innych wymieniam. In folio: *Erasma*
roterodama, *Grotiusza*, *Keplera*, *Quirinusa*, *Casau-*
bona, *Vossiusa*; In quarto: *Poli Barhari*, *Burmanni*
sylloge optlarum, *Puteani*, *Saravi*, *Langueti*, *Sal-*
masii, *Clarorum Italorum Florentiae* 1758. *Lipsii*, *Fabri*
et Goldasti, *Newtoni*, etc.; In octavo: *Bembi*, *Leib-*
nitzii, *Curionis*, *Campani*, *Ruari*, *Sadoletti*, *Riccii*,
Manutii, *Scaligeri*, *Politiani*, *Melanchthonis*, *Mureti*,
do *Magliabechiego Florentiae* 1745. i tym podobne
rozmaite.

Bibliograficzny interes mające katalogi i registra
ksiąg. Już wspomniało się wyżej o takich, co inkun-
abula spisywały, tu dalej o rzadkościach, osobliwo-
ściach. Dzieło duże a nieskończone *Lawütza*, *Baum-*
gartena Hallische Bibliothek, tegoż *Merkwürdig. Bibl.*,
Dictionnaire bibliographique, *Brunet*, *De Bure bibl.*

instructive, de la Vallière, MacCarthy, Rainouard catalogue d'un amateur, Bauer, Vogt, Lengnich, Hummel, Sautander, Freytag, Wald, Sincerus, Thesaurus bibliothecalis, Fournier, Götzen Dresdner., Denis garellich., Clement biblioth. curieuse, Strauss, Haym, Lilieblad Sparswefeldt, Böcler, i mniejsze dziełka.— A daléj katalogi bibliotek Barberini, Bruhljana, Crevenna, Bunaviana, Firmiana, Meermanniana, Bodlejana, Hervaniana, Theresiańskiéj w Wiedniu i wiele innych; Katalogi Georgiego folio, Heinsiusza, etc.— Prohibitorum Viennæ 1765. Romæ 1632, 1640, 1665, 1704, 1752, 1758, 1761, 1786, Colonæ 1568, 1602, Sandoval Genævæ 1620; Index expurgatorius librorum qui hoc sæculo prodierunt, Lugduni 1586; Puther bei Theotinus Paris 1549; Index librorum expurgandor. editio secunda 1745; Index prohibitor Antonii a Sotomajor Madrit 1667 folio.— Theatrum anonvm. Placcii et Myllii 8vo i folio.— MSSpta: Senebier de Genève 8vo, Sinuer bernensis 8vo, Sylburgi Græcorum in palatino vaticana 4to, bavaricæ, mosquensis, Reiseri augustanæ, Tomasini patavinæ, Cypriani gothanæ, Biscionii laurentino-mediceæ 8vo, Paulini a Bartholomæo Musæi borgiani 4to, Bravini ad Sam. Afram 4to, Castley of the Kings library 1734 4to, Macri Latini viterbiensis fol., *Cathalogi libror. Masptor. Angliæ et Hiberniæ è theatro Sheldoniano 1697 f., Montfaucon coaslinianæ fol., (Zauetti) Theupoli latina et italica D. Marci folio, Assemani Vaticanæ f., Pasini taurinensis athenæi fol., wszystkie *foliafy Nesselta, Lambeciusa, Kollara i Denisa o wiedeńskich, *Bandini et Biscionii medicæ laurentinæ folio...

Katalogów różnych bibliotek, licytacji, (jak na przykład 12 katalogów dubletów z biblioteki księcia Psłmy), Messkatalogów, księgarskich wymieniać zdaje się nie ma potrzeby!

20. *Miscellanea.*

CXX. 1. Encyklopedje: méthodique 4to, d'Yverdon 8vo, de Paris 1751 fol., Alstedii Herbonæ 1630 fol. T. I. II, Beyerlingi magnum theatrum folio po ośm woluminów wydań cztery, Bisciola, Zwinger lexika,

conversations Lexicon, Jabłoński allgem. Lex. der Künst. und Wissensch. Question sur l'encyclopédie, i tak daléj pomniéjsze.

2. Opera, oeuvres: folio: Erasmi Basileæ 1540 T. I—IX, Lipsii Antverp. 1637. T. I—VI. Amstel. T. I—IV. i inne wydania 4to; — Ger. Vossii T. I—VI. Golzii T. I—IV. Bembo T. I—IV, Bayle T. I—IV. Nicolai de Cusa, Vavassoris, Gyraldi, Baconis, Petrarchæ, Aenæ Sylvii, Marsilii Ficini, Averanii, Gor. Becanii Antv. 1580, Locke Londra 1727. T. I—III. wszystko to folio.

4to. Leibnitz Genevæ 1768. T. I—VI, Rabelais 1741. T. I—III, J. J. Rousseau Geneve 1790. T. I—XVI. i octavo; — J. B. Rousseau Bruxelles 1743. T. I—III, Machiavelli Londra 1772. T. I—III, Fénelon Paris 1787. T. I—IX, Bossuet Paris 1743. T. I—XVII, 1772. T. I—XX, Sadoletti Verona 1738. T. I—IV, Descartes Amstel. 1682—1701. T. I—IX, i tak daléj: to wszystko in 4to.

8vo. Bellegarde, Le Sage, Helvetius, Nivernois, Rivarol, S. Evremond, Bitaubé, Frédéric le grand, Algarotti, Duclos, Gellert, Wieland, Göthe, Klopstock, Palissot, Voltaire, Montesquieu, Tressan, Daguesseau, Houdard de la Motte, De la Motte Vayer, Engel, Shaftesbury, Lessing, Joannes Müller, Dörat, Condorcet, Brantome, Regnard, Condillac, Thomas, i wielu innych po wielkiej części lepszych wydań, a odział ten dzieł jest wcale w zbiorze bibliotecznym ważny, ponieważ bez tych dzieł, wielu z tych autorów pism, wcaleby nie dostawało.

3. Akta uczzone, mémoires: Mémoires de l'acad. des inscr. 4to T. I—XXXVIII. nowych za rzeczypo-spolitéj I—XII, hist. de l'acad. royale de Berlin 1746—1771. T. I—XXV, nouveaux mémoires de l'acad. Berlin 1772—1788, Ober Lausitzer Beytrag Leipz. 1739. T. I—III, Miscellanea Berolinensia 1710. T. I—IV. de Bononiensi acad. commentarii 1731. T. I—IV, acta Lipsiensia 1682—1745. T. I—XC, philosophical transaction 1752—1776, comment. Petropolit. et acta do r. 1774, comment. Göttingenses od 1770 do 1789. Oldenburgii acta philosophica soc. regie Angl. Amstelod. 1674, 12mo T. I—VI, scriptorum publice pro-

positor. in acad. Witebergensi 1560. Tomi I—VII.
mémoires de littérature Amsterd. 1731. 8vo T. I—XX.

4. Journalistyka: allgemeine litteratur Zeitung i Hallska i Jenajska całkiem, Lipska całkiem; neue Zeitungen von gelehrten Sachen od r. 1717 do 1762, Helmstad. comment. 1778 do 1781, annales litter. 1782, do 1787, Gedicke, Berlinische monatschrift 1784 do 1793, Wieland deutsche Merkur 1782 do 1794, Buchholtz Journal für Deutschland 1815 do 1824, Archenholz Litteratur und Völkerkunde 1784 do 1791. Schlözers Staatsanzeigen I—VIII Bände, Historisches Portefeuille 1782 do 1788, Kotzebue litter. Wochenblatt, Minerva od 1804. nieco zdefektowana, Politisches Journal 1785 do 1818, Göttingsche gelehrte Anzeigen od 1783 do , Monatliche Unterredungen 1689 do 1698, Wöchentliches Welt und Staats Spiegel 1747 do 1753, Monatliche Staats Spiegel 1698 do 1709, Berlinische Monatschrift 1783 do 1796, Museum Helveticum particular. 28, Freron anné littéraire od 1754 do 1793. Esprit des journeaux 1781. Bibliothèque Britannique podefektowane, Bibl. universelle cała, Nova litteraria maris Baltici 1698 do 1709, Mercure historique od 1686. à Paris à la Haye do 1770, Mercure de France od 1732 do 1792, w początku nieco defekt, Journal encyclopédique 1756 do 1778. Bibl. raisonnée des ouvrages des Savans 1728 do 1752, Monitor od początku do roku 1807 inkluzywe i table folio. Revue encyclopédique, Noviny Srbskie 1816—1820, Ilupel Nordische Miscellen Riga. Moskowskie wiadomości, Nowikowa drewnaja rossyjskaja biblioteka, Busse Journal von Russland 1795 1796.

5. Miscellanea: Fundgruben des Orients folio, i parę set dzieł różnych, zasługiwałyby na niejakię wspomnienie, gdy się w żadnym przedmiocie umieścić nie mogły, a nie są ani pismem periodycznym, ani encyklopedją. Cokolwiekby to poszczególnie wypadło, lecz znużył się ciągnący w zaprzędze swojej pisarz, znużył się pewnie ciągnięty czytelnik. Urywam powieść moję, bom stanął u meły. Co zaś do tego opowiadania mojego, co biblioteka przy uniwersytecie Warszawskim posiada, już wyżej nadmienilem o nieodzownych niedokładnościach: tę przez usilność

poprawiania i uzupełniania dawnych notat w dziwnéj dysharmouji urzeczywistniły się, ponieważ wiele miejsc zostało nieco zbytęcznie poszczególnionych. A gdy się to tak stało, sala Polska, inkunabula, rękopisma, nawet starożytni pisarze, i niektóre punkta muięjsze, wymagałyby równie większego poszczególnienia. Także też bibliograficzne niektóre obserwacje, powinny były w innych miejscach do podobnychże postrzeżeń pobudzić, wszakżem tego nie uczynił. Słowem, że lepijby to być mogło, niżelim napisał: alem stanął u znety i wszystkiemu koniec.

Podobno ostatnie moje do ksiąg bibliograficznych poprawki i dodatki, do ksiąg wtórych.

CXXI. Koniec, a jeszcze piszę, a to dla tego, że rękopisn przed wzięciem do druku rok cały wy-począł, że drukowanie jego cokolwiek czasu potrze-bowało: poprzybywało tedy wiadomości, wedle któ-rych, to i owo poprawić lub przydaćby wypadało. Lecz im częstsze takie czegoś przypisywanie, tym większy kłopot, gdzieby to przypisać do ksiąg pier-wszych czy do wtórych. A że pierwsze powyżej już §§ LVI. do LXII. pp. 208 do 230 podobne dopiski miały, a zatym obracam się jedynie do ksiąg wtó-rych, ażeby i te podobnemi dodatkami ubogacić, w nadzieji, że to poostatni raz czynię i więcéj po-prawek i dodatków niechciałbym dopisywać.

Dawnym obyczajem pomieściłem (§ IV. p. 19) hieroglyfy pod pismem, scriptura realis, obrazują-cym, wspominając dzieło Champolliona. Wiadomość o tym dziele powziąć można w dzienniku warszawskim 1825. T. II. p. 169. do 174, z której widać, że hiero-glyfy są literalnym pismem tylko rysowniczymi obra-zami, dla skrótów lub objaśnień przeplatany, a za-tym liczyć się powinno ad scripturam syllabicam.

Co mówię o papierze w Polsce w XVI wieku (§ IX. p. 33. 34. 35.) przywanym, tohym mógł kilka słowami rozciągnąć, to atoli zachowuję sobie do za-mierzzonego objaśnienia tablic sztychowanych, do trzech tomów ksiąg bibliograficznych dołączonych.

Za złeby mnie może poczytano, gdyby drukując w Wilnie bibliograficzne księgi i nie mało o wilen-

skiej mówiąc bibliotece, gdybym nie wspomniał o rękopiśmie Twardowskiego, którego w swoim czasie biblioteka wileńska miała i dzierżyła: narażając się może na podobne reklamacje, jakich doznał Bandtkie, gdy chciał bibliotece swojej posiadanie dzieł Twardowskiego zaprzeczyć, o czymśmy wyżej (§ XVI. p. 54.) wyraźnie wspomnieli. Trzeba tedy wiedzieć, że kiedy Zygmunt August swoją bibliotekę w części do kościoła S. Anny na zamku, a w całości jezuitom wileńskim zapisał, wtedy, w tym nieoszacowanym dotąd dla wileńskiej biblioteki darze, dostał się jezuitom i rękopism Twardowskiego, który był starannie chowany, dopóki go dziwny przypadek z biblioteki nie uprzętał: jak o tym dokładnie Adam Naramowski jezuita w uniwersytecie wileńskim sztuk wyzwolonych i filozofii doktor, w dziele swoim *Facies rerum Sarmaticarum Lib. II. cap. 2. § 31. Tomo I. p. 52. 53* pisze, i wedle tego, co wyczytał w pismach jezuity Szpota, który o tém słyszał od jezuity Butwiła, tymi wyraża terminami: „*Ex ungue uoscitur leo, vita ex opere. Quomodo vixerit magus ille Twardowius, quomodo ve perierit, probat illud opus ejus magicum, seu liber conscriptus, inter multos libros post fata Sigismundi II. a successore collegio Viluensi donatus, attributus, de quo P. Szpot in M. S. suis refert audivisse se ex ore Patris Danielis Butwil tunc socii bibliothecae vilnensis praefecti, et monstravisse sibi locum separatam, in quo catena ferrea muro affixus hic liber fuit. Cum hic pater ex curiositate, quid in eo contineretur, apertum coepisset legere, sensit illico, circa se horribilem in bibliotheca excitari tumultum, locum a genitiis occupari, territus, vix clauso libro ad vicinum bibliothecae effugit cubiculum, insomnemque taediosus traduxit noctem. Sequentis diei diluculo cum sociatis aliis bibliothecam adiit, librum, qui jam evanuit, non invenit, quo, et a quo ablatas fuerit? sciri non potuit. Facile creditur cum suo abreptum auctore justas luere poenas.*” To Naramowskiego miejsce przytacza Stanisław Rostowski także jezuita w swęj pierwszej części *lituanicarum societatis Jesu historiarum provincialium* p. 49. — O wspomnianym Danielu Butwiłu czytamy u Rostowskiego „*Butwil Daniell. Litvan. ingressus societ. 1600. Rexit col-*

legium acad. Vil. edid. orationem de laudibus primorum X. PP. Sociorum S. P. Ignatii. vid. in lib. gratiae saeculares anno 1640. societatis saeculari.“ Rektorem był w Wilnie roku 1660, a w Krożach roku 1661. (litv. s. J. hist. pars I. p. 440. 441. 445). Butwił musiał mieć to z rękopismem Twardowskiego zdarzenie za młodszych lat swoich, a zatem koło roku 1620. Bezwątpienia opowiadał to Szpotowi w podaszym już wieku swoim koło roku 1660, co Szpot zapisał, a z jego pisma powtórzywszy Naramowski, wydrukował to w roku 1724, co w nim wypatrzył Rostowski i w druku wycytował w roku 1768. nie znając rękopismów Szpota. Tak tedy rękopism Twardowskiego od roku 1572. blisko do 1620. albo 1630. leżał w jezuickiej wileńskiej bibliotece. Od owego czasu, że zniknął, wiedzieli o tym uczeni i znani w swym zakonie jezuici: Butwił, Szpot, Naramowski i Rostowski, a nikt z nich nie sądził, aby mógł się do uniwersytetu Krakowskiego przenieść.

W historycznym obrazie bibliotek w Polsce § 29. nota k. pag. 103. jest wzmianka o kilku zynionych pisarzach polskich, o których dokładniejszą wiadomość dałem w rozbiórce wydania przez Hippolyta Kownackiego kromki, tak nazwanego Prokosa, czyli raczój dzieła Dyamentowskiego, co się znajduje w bibliotece Polskiej z roku 1825, numer ostatni grudnia, i w roku 1826. pierwszy numer stycznia.

CXXII. Kilka przydatków do historycznego obrazu bibliotek w Polsce.

§ 29. p. 96. Bezwątpienia, że możnaby więcej zebrać wiadomości, i co więcej powiedzieć o prywatnych obywatelskich bibliotekach. Widziałem naprzykład księgę oprawną na sposób jak były oprawiane księgi Zygmunta Augusta, i na tenże sposób okładki udowodniały, że należała do biblioteki hetmana Jana Tarnowskiego. Spotykamy różne rękopisma i pierwotne druki, na których okładkach herby, imiona nazwiska, rok, pierwsze litery właścicieli ukazując, udowodniają znaczną prywatnych bibliotek liczbę.

§ 30. p. 104. Łupieżstwem zajęci Szwedzi, unosili najwięcej archiwa i różne pojedyncze księgi, nie można atoli powiedzieć, aby nie mieli zniszczyć ogniem

lub szarpaniną, albo wyniesieniem pozbawić Polskę całkowitych bibliotek. Przynajmniej rok 1626. biblioteka jezuicka w Brunsbergu w Warmii, podarowaną była od Gustawa Adolfa uniwersytetowi Upsalskiemu, i doń przeprowadzona. (Beutkowski hist. lit. T. I. p. 159.)

§ 34. 36. p. 127. 137. Biblioteki jezuickie. W tymże czasie, kiedy Zaluski swoją formował w Warszawie Wacław Hieronim Sierakowski biskup Przemyśki, w Przemyśle posiadając liczną bibliotekę theologiczną, podarował ją koło roku 1750. collegium jezuickiemu, (Janotzki Lexicon derer itzt lebenden. I. Th. p. 150. II. Th. p. 188). Swojim nadto nakładem rozpoczął murować dla tego Przemyckiego collegium budowę na bibliotekę. W tymże czasie w Krożach głównym księstwa Żmudzkiego mieście dość znaczna jezuicka biblioteka, wzbogacona starodawnym księstwa Żmudzkiego archiwum nie małego doświadczyła uszczerbku. Całe archiwum i znaczna liczba ksiąg koło roku 1750. wyrzucone zostały przez okna, jako wilgocią zbutwiałe i zepsute. Tak wyrzucone doguiły na ziemi lub na gałęziach drzew, na których pozaczepiały się i zawisły. — W Przemyśle dotąd sterczą niewykończone mury, poświadczając gorliwość Sierakowskiego; a biblioteka sama długo niepewnej oczekując kolei, do szczętu w ręce prywatne rozsypała się, rozdana lub poniszczona znikła. O zniszczeniu ksiąg i archiwum w Krożach są w języku żmudzkim przechowane wiersze, a reszta Krozkiej biblioteki, jeśli do Wilna przewiezioną została, powinuaby się odkryć w bibliotece uniwers. Wileńskiego.

§ 39. p. 145. Mówiąc o bibliotece towarzystwa, zapomniałem wspomnieć o ofierze ksiąg medycznych przez Borgonzoniego, a pewnie i o innych darach na wspomnienie zasługujących, o których wiadomość dokładniejszą wybierać można z roczników król. Warszaw. przyjaciół nauk towarzystwa.

§ 45. p. 165. 166. jeszcze o bibliotece Krzemienieckiej: w swoim dokładnym i skrupulatnym najmniejszego pisma spisywaniu Paweł Jarkowski, gdy przystępuje do katalogowania, naprzód układa katalog systematyczny, sądząc, że jest jedną z najistotniej-

szych potrzeb, tak dla bibliotekarzy, jak dla osób z biblioteki korzystać pragnących. A ponieważ do oddziałów tego systematycznego katalogu potrzeba indexów alfabetycznych, z tego powstaje, to index rzeczony, to nazwiskowy, a ztym z kolei tworzy katalog abecedłowy (*). Wspomniałem wyżej, że głównym téj biblioteki zakładem była króla Stanisława Augusta, wynosząca 15580 ksiąg w roku 1805 do Krzemienia sprowadzona. Od owego czasu przez lat ośm, do roku 1812 pozyskała ofiarę nader piękną 2246 ksiąg biblioteki Jabłonowskich, podarowaną od księżny Teofili Sapieżyńny, w której wiele było rzadkich dzieł, mianowicie w teologii i prawie. Inny dar Mikoszewskich wynoszący 788 ksiąg nie był tak dalece znaczący; więcej ubogacała bibliotekę ofiara Scheidta, dyrektora szkół Podolskich nie tylko 912 ksiąg wynosząca, ale w nich dostarczająca wielu dzieł do historii naturalnej i chemii. Nabytek ksiąg zakupionych staraniem samego Czackiego, z naznaczonego na ten koniec funduszu 340 rubli srebrnych wynosił wprawdzie sumnę 3826 ksiąg, ale rozmaitej drużyny i dobroci. Tym sposobem przez lat ośm 7772 ksiąg do biblioteki weszło. Przez następne lat sześć, od zgonu Czackiego do roku 1818, chociaż roku 1813. ętał biblioteki do 650 rubli podniesiony został, biblioteka prawie samą darowizną podnosiła się. Beziennienny obywatel podarował był 1327 ksiąg, a Moszyński zapisał 2603 ksiąg, które gdy weszły do biblioteki pokazało się, że pomnożyły wybornych dubletów, wreszcie dostarczyły więcej romansów niż dla geografii, sztychu i belles lettres. Kupionych tedy było 1141, ponieważ przez całe lat sześć weszło do biblioteki ksiąg 5071. W roku 1818 naznaczone było bibliotece: na rok 500 rubli srebrnych na pisma periodyczne, 100 na intrologatora, 700 na nabywanie ksiąg, tudzież rubli srebrnych 6000 na dokompleto-

(*) Co tu o bibliotece Krzemienieckiej mówię, a poczęści powtarzam, co już wyżej § 40. p. 149 mówił, to wyciągam z pisma: Wiadomość o bibliotece lyceum Krzemienieckiego i onęj porządku, udzieloną mi przez samego Pawła Jarkowskiego, którą złożyłem do biblioteki królewskiego Warszawskiego przyjaciół nauk towarzystwa.

wanie poprzerywanych dzieł wielkich, oraz na nadzwyczajny nabytek. Z tych ostatnich ledwie część dziesiąta od biblioteki pozyskana była, a nawet ełatem roczny dochód nie bywał zupełnie wypotrzebowany, z tym wszystkim w przeciągu lat sześciu do końca roku 1824 nabyto ksiąg 3092 dzieł wielkiego użytku i najwyborniejszych i najnowszych, które mogły bibliotekę do pewnego doboru, kompletu i zupełności doprowadzać. Przez to biblioteka lyceum Krzemienieckiego w roku 1825. po odrzuceniu dubletów wynosiła prawie 31 000 ksiąg. Podwojona tedy została liczba ksiąg, w których biblioteka Stanisława Augusta, mimo tego wzrostu nie przestaje nadawać charakteru bibliotece Krzemienieckiej. W theologii wspomniało się, że paradny dobór w oko uderza i czynił ten wydział jednym z najkompletniejszych, tylko nowszych, nadewszystko szkoły niemieckiej dzieł nie przybyło. Prawo lubo miało wiele dzieł wybornych w królewskim zbiorze, nie mogło się jednak z teologicznym równać. Za to w czynionych nabytkach swoich lyceum pozyskało znaczną liczbę dzieł nowszych, które tę naukę do wyższego podniosły stanowiska. Filozofia podobnie mniej opatrzona była i zupełny dzieł niemieckiej szkoły niedostatek czuła; nabytki w tym przedmiocie, lubo wiele francuskich wprowadziły, więcej angielskimi opatrzyły, nie mogły jeszcze równie dostatecznie w niemieckie zasobić. Medycyna jest przedmiotem w najbiedniejszym stanie, ledwie ułamkowo się znajdującym. Sciencie także były wielce niedostatecznie opatrzone, nabytki nie mogły niedostatek zaspokoić, lubo chemia od innych jest bogatszą, a historia naturalna nie tylko dosyć dzieł różnego rodzaju liczy, ale nadto szczyci się dziełami nader kosztownymi i dziełami przepychu. Starożytnych pisarzy zbiór jest jednym z największych biblioteki zaszczytów. Nie ma w nich bibliograficznych ciekawości lub osobliwości, ale jest pełność autorów, a przytym wydań wyborniejszych, tak co do textu, jak objaśnień: tym sposobem i nowe wydania do dawnych poprzybywały. Belles lettres w języku francuskim, niemieckim, włoskim, angielskim, tak w wierszu jak w prozie są ze smakiem i rozsądkiem dobrane. Lingwistyka dużo mniej dostateczna, lubo w ostatnich

nabytkach zwrócona była usilność, z niemałym nakładem do zaopatrzenia języków łacińskiego i greckiego lexykami, i grammatykami, w czym szczególnie dobry do pewnej pełności tu te języki doprowadził. Archeologia z numizmatyką w królewskim zbiorze stanowiła tak bogaty i kosztowny dzieł ze sztychu, przepychu, oprawy znamienitych wydzieł, dzieł z podarunków monarszych znajdujących się, że niepodobna jest uowszych dzieł nabytkami na tymże stopniu archeologią i numizmatykę utrzymać. Podobnie niepodobna jest dopełniać nowemi dziełami architektury, mechaniki i dzieł sztychowych, które królewskiej biblioteki przepych stanowiły. Historia nie jest w tej bibliotece dość licznym wydziełem, nie można atoli powiedzieć, aby miała być ze źródeł historycznych wyzuta, dyplomacia owszem wspaniale się rozwija, a wyborniejszych pism historycznych nie braknie. Dzieł bibliograficznych wielki był niedostatek, któremu zapobiegł staraniem swoim Czacki, gdy wiele główniejszych dzieł pozyskał. Miscellanea, w których pisma periodyczne i uczone akta obejmują się, są jednym z nader znamienitych królewskiego zbioru wydzieł, ale potrzebujących kompletowania, czyli kontynuacji, co jeszcze nie nastąpiło. Naostatek co do dzieł narodowych Polskich o tych mówiliśmy, że jest w Krzemieńcu wielki niedostatek, lubo się znaleźć może kilka ciekawych osobliwości. Rękopismów nie má.

CXXIII. Mówiąc wyżej § 51. p. 185 o kilku ruskich dziełach, przytaczam tu jeszcze jedno, które dostrzegłem w zbiorze ~~hrabi~~ Władysława Ostrowskiego, które tym ciekawsze, że wydane w drukarni, ile wiem, dotąd niewspominanej: tytuł jego

Ewanhelje uczitelnoe albo Kazania na niediela prez rok i na prazniki Hospodskie: i naroczitym światym uhodnikom Boziim sostawlena trudolubiem Jeromonacha Kirilla Trankwiliona propowiednika słowa Bożego ieho własnym staraniom kosztom i nakładom z druku naświat nowo wydana. Za pozwoleniem starszych w majotnosti iey miłosti Kuiahini Wyszniewieckoy Michajłowoy w Rochmanowie Ot sozdania mira 7,128. a ot wopłoszczenia Hospodnia 1619. Mesiaca Nowembra 9.

Na stronie odwrotnej: Na starodawnym klejnot Jasne oswieconych Welmożnych ich moście kniżat koreckich. herb i epigramma dziewięć wierszowe. — Na drugiej karcie: Jasne oswieconemu i welmożnemu panu a panu Samoilowi, kniżati Koreckomu, błogosławieństwa bożego, łaski i pokoju, zdrowia i szczęśliwego panowania w długi wiek, i zbawienia wiecznego od h'a h'ha połączili wierne życze Wt Kz Me, kart cztery, na końcu: powolnyj słuha i ustawiczny hohomolca. Jermonach Kyrill Stawroweckij P C Bz. Dalej przedmowy kart 3. to pierwszy sposzyt folio, signatury liczbowane. Części pierwszej signatur α—ξα, 1—61. ff. rzy. 363. i karta biała; części drugiej signatur α—λ, 1—30. ffol. ρπ, 180. zewszystkim tedy kart 552. Ta tedy wspaniała księga ewangelij na pięknym papierze drukowana wyszła z drukarni w Rochmanowie majątności księżny Michałowy Wiszniowieckiej roku 1691. 9. listopada. Gdzieby był Rochmanów, nieumiałem się dopytać.

Mam mówić o Wróblu, a więc razem i o prałacie Osińskim. Powodem do tego są następujące prałata wyrazy, które całkowicie powtarzam: „Wróbel Walenty rodem z Poznania, brał nauki w Krakowie. Zostawszy mistrzem, zajął miejsce między uczonymi w kolegium mniejszym. Po otrzymaniu stopnia bakałarza w nauce pisma S. przeniesionym był na kaznodziejstwo do Poznania. Naówczas przełożył mowę niewiązaną Zoltarz czyli psalterz Dawida, na prozbę Anny z Gorki wojewodzinej i starościnej Krakowskiej. Andrzej z Kobylina Głaber mistrz, mając zlecenie od akademii Krakowskiej wydrukować psalterz Walentego Wróbla, niemając podjął pracę, jak sám wyrządzi, aby rzadnie go wydał: Maciej Scharffenberg wydrukował go własnym nakładem w Krakowie 1539. in 8vo bez oznaczenia kart. Znajduje się w bibliotece Poryckiej. Drugie wydanie tego psalterza 1567 in 8vo z oznaczonymi kartami wyszło w Krakowie.“ Te są słowa prałata Osińskiego w jego piśmie o życiu i pismach X. Piotra Skargi w Krzem. 1812. 4to p. 67. Z nich oczywiście było, że kiedy o wydaniu 1567go najmniejszego nie ma objaśnienia, w jakiejby drukarni drukowane było, ani zapewnienia uczynionego czy nie

bez wyrażenia drukarza wyszło, a zatyłm oczywistą stawało się rzeczą, że niegdzie tylko u Macieja Szarfenberga podobnie jak pierw wspomnione wydanie. A ponieważ Maciej umarł 1547, a wdowa po nim Helena 1551, a zatyłm roku 1567 trudno było przypuścić, aby jaka księga pod imieniem Macieja existowała. To mi dało powód sądzić, że się wcisnęła jakakolwiek w druku omyłka, i dla tego w pierwszych moich księgach § 32. T. I. p. 111. 112. 113. wydanie to zakwestionowałem. Gdy prałat upornie przy swoim obstawał, jak to widać z wtórych ksiąg moich § 52. T. II. p. 191. 192, wtedy cała w téj mierze kwestia i winna spadała na niego samego, co było powodem do moich we wspomnionym 52 § uskarżeń się, którym naostatek koniec kładąc, umyślną z Warszawy do Prasnysza podjąłem drogę, dowiedziawszy się, że tam w bibliotece OO. Bernardynów wydanie 1567go roku znajduje się. Widziałem tedy moimi własnymi oczami. Chciałem dać dokładniejsze jego opisanie, OO. bernardyni obiecali mnie na ten koniec użyczyć swego exemplarza, czego gdy nie uczynili, to tylko dla objaśnienia niedostatecznej prałata Osieńskiego wiadomości dopisać mogę, że wydanie 1567 w Krakowie, drukowane było u Mikołaja Szarfenberga, który był synem Marka, i ze wszystkich Szarfenbergów drukarzy żył najdłużej, bo do roku 1606. Gdyby prałat raczył był nazwisko i imię Mikołaja, jak to przynależało wymienić, nie byłby nas naraził na kłopotliwe kwerendy i zrzędzenia, byłby parę kart w księgach bibliograficznych czystszyi zostawił, a wcześniéj jedną księgą narodową bibliografią zaopatrzył, za co mu wyraz wdzięczności załączam.

Ochin § 53. pp. 193. 194. O jego tragedii o papieżu załączam następującą wiadomość, wyjętą z J. Vogta *catalogus historico criticus librorum rariorum*, Francof. 1793. pp. 627. 628. Ochini Bernardi, *adversus papam liber*. Testatur Jo. Strypius in *monumentis ecclesiasticis*, apud collector. actor. eruditor. an. 1724. p. 338. Bern. Ochini *librum adversus papam anglice versum prodixisse sub titulo: A Tragedie, or Dialogue of the unjust usurpad primacy of the bishop of Rome, and of all the just abolishing of the same*. Londini, apud Gualtherum Lyinium 1549. 4. Totum opus

constare IX dialogis. quorum collocatores sunt 1) Lucifer et Beelzebub, 2) Bonifacius III. et doctor sapientię, imperatoris scriba, 3) populus romanus, et ecclesia romana 4) papa, et hominum opinio, et populus romanus, 5) Thom. Massuetius, pręfectus stabuli et lepidus camerarius pontificis, 6) Lucifer et Beelzebub, 7) Christus, ac Michael et Gabriel archangeli, 8) Henricus IX et papista et Thomas archiepp. Cantuariensis, 9) Eduardus VI. et regni protector. Opus hoc ab auctore latina primum lingua consignatum et Eduardo regi dicatum, a Jo. Poneto, D. theol. in anglicam translatum, neque ante hanc versionem ulla lingua publice editum dicitur. — W tłumaczeniu Polskim oczywiście angielskie nazwiska i sceny pominięte zostały, czyli raczej w myśl ogólniejszą zamienione zostały. Co do drugiego dzieła czyli tragedii o mszy przez Czackiego i Osińskiego wymienianej, ta była naprzód we włoskim napisana języku: *Dispute di M. Bernardino Ochino da Siena, intorno alla presenza del corpo di Giesu Christo nel sacramento della Cena*. In Basilea 1561. 8vo. to przełożone na łacinę: *Ochini, Bern. liber de corporis Christi præstantia in cęnę sacramento, in quo acuta est tractatio de Missę origine, ex italicam in latinam translata*. Basileę 8vo.

W tych wtórych księgach wyliczyło się cokolwiek wiadomości o nie wspominanych w księgach pierwszych drukarniach, ponieważ pierwsze wyszły na świat w roku 1823, a zatem przez parę lat przybyło w drukarstwie zdarzeń, któreby może na wspomnienia zasługiwały. Rozwiązała się drukarnia Brunona Kicińskiego w Warszawie, powstała Grzegorza Buczyńskiego; ma się zamknąć Pukszty, powstaje Brzeziny, a podobno i Ciechanowiecki swoją utworzy. W Wilnie Zimel i Manes żaląc się na Berka, swój drukarni prefekta, że sobie pozwalał ich drukarni cudze przedrukowywać, porzucili go, przez co nowa drukarnia powstała, a nową jeszcze założyć zamysła Glücksberg, który swój zakład nowemi antrepryzami i rozszerzonym działaniem podnosić nie przestaje, zaprowadza on swoją gisernią. Takich wiadomości wielkoby zebrać można liczbę, ale to innym zostawiam.

W § 78. pp. 281. 282. nadtom się zapędził o niepotrzebnym wyszczegulnieniu na cedułkach i w katalogu, co się w jakim tomie zawiera. Częstość jest to bardzo potrzebne, nawet w dziele Kluka wypada poszczegulnić i wypisać sobie co w którym tomie znajduje się. Dość pilnym w dokładności być nie można. — Ta dokładność powinna być rozciągnięta do oprawy książek, aby ile można na etykietach w krótkich wyrazach od siebie odcinanych wyrażać, imię i nazwisko autora, tłumacza, wydawcę, przedmiot traktowany lub tytuł, rok wydania, a choćby i m. éjace, w tomowych dziełach, co w tomie się znajduje? Trafna zwięzłość to wszystko ułatwia.

Do stanu bibl. Warszawskiej, który na końcu tych wtórych ksiąg bibliograficznych załączyłem, prócz poprawek i kilku dodatków, które w erracie zamieszczam, ostrzegam, że com wspomniał § 91. p. 344. o zapiskach bractwa benedyktyńskiego między rokiem 1148 a 1157, to tymi latami niedostatecznie zaderterminowałem. Commemoratie podobne są to nasze kroniki, zbieram je, i kiedy lata pozwolą, drukiem ogłoszę wtedy, i o tych wspomnionych benedyktyńskiej będzie miejsce mówić dokładniej. — Fakultetu medycznego uniwersytetu Warszawskiego biblioteka połączona została z biblioteką wielką przy uniwersytecie, a ztym i w tym przedmiocie niepospolitą ta biblioteka się staje.

Na tym ten drugi tom bibliograficznych ksiąg kończę i zamykam, wszakżem się jeszcze z obietnicy jak należy nie uścił, nie tylko bowiem katalogu inkunabulów polskich jeszcze nie miał, sztychowane tablice wedle liczbowania nie są dokompletowane, ale nawet wyraźnie przyrzeczonych abbrewiacyj do grafiki nie załączyłem. Zachowuję te tablice skrócen do tomu IIIgo, w którym tomie nie więcej nie będzie, tylko reszta tablic sztychowanych; wszystkich tablic objaśnienie; i katalog inkunabulów.

PORZĄDEK RZECZY WTORYCH KSIĄG BIBLIOGRAFICZNYCH.

Wstęp §§ I. II.	od strony	9
NIEKTÓRE WIADOMOŚCI O RĘKOPISMACH I KODEXACH.		
§§ III—XXIII.		16
Grafika. I. grammatologia § IV. V.		18
II. materiał § VI—XI.		25
III. ocenienie § XII—XVIII.		43
Kilka osobliwych kodeksów § XVII.		55
Kodeksa drukowane, incunabula § XIX—XXIII.		61
HISTORYCZNY OBRAZ BIBLIOTEK W POLSCE. §§ XXIV—L.		77
Wstęp i zamiar § XXIV.		77
I. Pierwszy period. Wzrost rękopiśmiennych od 1000 do 1350. § XXV.		80
Zakonne sprawozdane, i własne historyczne pisanie		81
II. Drugi period. Pomnożenie rękopiśmiennych od 1350 do 1500. §§ XXVI—XXVIII.		82
Nabywanie i przywożenie		83
Kopiewanie i własne dzieła		87
III. Trzeci period. Pomnożenie księgarń drukowanemi od 1500 do 1650. § XXVIII. XXIX.		92
W klasztorach inkunabula		93
Biblioteka uniwersytetu krakowskiego		94
Panów i królewska Zygmuntowska		96
Uniwersytetów Wileńskiego, Zamojskiego, Krakowskiego.		100
Zakonne		102
IV. Czwarty period. Zaniedbanie i podupadnięcie od 1650 do 1750. § XXX.		104
Klęski przyćmienie		104
V. Piąty period. Wznagające się ożywienie rzeczy bibliotecznych. §§ XXXI—L.		108
Zaśluski, jego biblioteka §§ XXXI—XXXVII.		109
Zakonne, Zaśluskiego publiczne		111
Staje się biblioteką rzeczypospolitej		113
Kopczyński, pożyczanie		118
Komisii edukacyjnej i króla czynność		122
Jej urządzenia względem bibliotek szkolnych, poezniskich		125
Losy biblioteki uniwersytetu krakowskiego		129
Uniwersytetów krakowskiego i wileńskiego połączenie		135
Losy biblioteki uniwersytetu wileńskiego		137
Prywatne biblioteki		139
Bibl. Zaśluskich przewieziona do Petersburga		140
Czacki §§ XXXVIII—XLIII.		141
w Galicji, biblioteki lwowska i krakowska		142
w Warszawie, towarzystwa przyjaciół nauk		145
Czackiego w Porycku		146
Krzemieńska		148
Maximiliana Ossolińskiego i inne prywatne		150
Łotrowska, szkoły		153
Biblioteki szkolne, seminarium		156
Lyceum Warszawskie		159

<i>Bentkowski</i> §§ XLIII—L.	str. 160
Biblioteki prywatne: puławska, ordynacka zamojska	161
publiczne: krzemieniecka, Paweł Jarkowski	165
wileńska, Grodeck	166
krakowska, Jerzy Samuel Bandtkie	170
warszawska, Liude	174
Kilka mniej znanych książek Polskich §§ LI—LXIV.	185
Ruskie	185
Marchott	188
Psalterz-i psalterz Wróbla	190
Ostafi Trepka u Daubmannu	193
Strykowski, Wirzbięta	197
Szarzyński Sep	203
Bartłomiej Paprocki	205
Różne poprawki i dodatki do pierwszych ksiąg bibliograficznych § LVI—LXII.	208
Szeliga w Dobromilu i Jaworowie	215
Łaszczow	221
Drukarz w Krakowie, Lwowie, Lublinie, Poznaniu, Toruniu, etc.	224
Bieniasz Budny i Koszutski § LXIII. LXIV.	230
PRZEMOWA §§ LXV.—LXXI.	237
Co jest bibliografia?	239
Rozwinięcie się piśmiennictwa bibliograficznego § LXVI.	239
Solecyzmy i błędy § LXVII.	243
Drobiazgowość § LXVIII.	246
Odosobienie się historii piśmiennictwa, literatury, katalogów od bibliografii § LXIX.	249
Wiadomości, które obejmuje bibliografia § LXX.	253
Bibliotekarstwo nie jest bibliografią, ani księgarstwo § LXXI.	260
BIBLIOTEKARSTWO CZYLI KSIĘŻNICTWO §§ LXXII—LXXXIX.	261
I. Zabezpieczenie biblioteki i książek § LXXIII.	264
II. Uporządkowanie §§ LXXIV—LXXXV.	269
Ustawienie §§ 75. 76.	272
Spisanie §§ 77. 78. 79.	275
Poznaczenie spisanych ksiąg § 80	294
Wygotowanie katalogu abecadłowego § 81	298
III. Utrzymanie zaprowadzonego porządku § LXXXII.	301
IV. Użytek z biblioteki § LXXXIII.	306
Bibliograficzne postrzeżenia § 83	306
Czytanie § 83	307
Pożyczanie § 83	307
Poszukiwania § 83	309
Katalog systematyczny i Systemat §§ 84. 85. 86	311
V. Pomnażanie zbioru, środki ciągłego wzrostu §§ LXXXVII. LXXXVIII.	326
VI. Urządzenia ażeby biblioteczne działania dopełnione być mogły § LXXXIX.	335
STAN BIBLIOTEKI PRZY UNIWERSYTECIE WARSZAWSKIM. §§ XC—CXX.	339
Rękopiśna § 91	344
Inkunabula § 92	347
Dziela Polskie i ściągające się do Polski § 93.	351
Pisarze starożytni § 94	354
Filozofia § 95.	357

Matematyka	atr.	359
Nauki przyrodzone, historia naturalna, fizyka § 96.		360
Przemysł § 96		362
Medycyna § 96.		363
Prawo i Polityka § 97		367
Rzeczy chrześcijańskie §§ 98—103.		381
Historia §§ 104—113		405
Sztuki mowne i obrazowe § 114. 115		410
Lingwistyka § 116		411
Pedagogika § 116		411
Architektura § 117		411
Militarka i architektura militarna i wodna § 117.		412
Różne sztuki § 118		412
Literatura i historia piśmiennictwa, oraz bibliografia § 118. 119.		416
Miscellanea § 120		419
Podobno ostatnie moje do ksiąg bibliograficznych poprawki i dodatki do ksiąg wtórych §§ CXXI—CXXIII.		

Kilka dostrzeżonych omyłek i małych opuszczeń.

<i>sta</i> 14.	wiesz 38.	wypisami	<i>ma być</i> wypisanie
24.	26.	bnie et pisało się & w wieku zaś XIII. poczęto używać postaci podobnej do 7.	bnie et pisało się & albo 7, od wieku zaś XIII. używano tylko postaci podobnej do 7.
30.	8.	rozchodzić	rozchodzić się
31.	2.	stały	stały się
39.	1.	w niektórych szczegółach przez benediktina	<i>te wyrazy wymazać</i>
40.	26.	albo 1. 2. 5. 4. 5. 6.	albo 1. 2. 5. 4. 5. 6. 7.
41.	39.	duodecimo 6 albo 5. 3.	duodecimo 6. albo 5. 3.
42.	39.	być do kilku	albo 4. 2.
43.	1.	XX.	być w kilku XII.
47.	57.	2. 4, z akcentem	2. 4, z akcentem
48.	25.	wyrażane w postaci 7	wyrażane tylko w postaci 7 a nie &
49.	25.	Mamert	Mannert
52.	21.	ale	albo
67.	41.	Rubens	Rubeus
68.	51.	imprimendum	imprimendum
76.	40.	zbiły	zbieży
77.	50.	odmieniony	odniesiony
78.	2.	oko	oku
87.	8.	w kil-	co kil-
92.	14.	pargaminowych	papierowych
113.	16.	papierowych	pargaminowych
136.	8.	Olasowskiego, nie	Olaszowskiego. Nie
150.	22.	pędził pogodnie	pędził dni pogodnie
151.	2.	celewała	celowała
163.	25.	Nie mogła.	W zbieraniu dzieł narodowych, nie mogła.
164.	55.	złożoną prze-	złożoną, w części prze-
	6.	mością	mością w części znacznej
174.	25.	wyłączone. Gdy	wyłączone, gdy
179.	27.	z Łubienia	z Łubienia
180.	56.	w Bieniszawie	w Bieniszawie
184.	16.	na stu kilkudziesięciu księgach	na stu kilkadziesiąt tysięcy ksiąg.
186.	24.	tysiąc parę	tysiąc i parę
187.	29.	Mamoniczow	Mamoniczow
247.	56.	Piątkowskiego	Piątkowskiego
253.	7.	późniejsze	późniejsze
261.	33.	Andiffredich	Audiffredich
262.	33.	bibliionosia	bibliognosia
267.	13.	zbior.	skład.
	14.	a mówią	a mówiac
		<i>ostatni</i> przeprowadzanie	przeprowadzanie

<i>karta 269. wierz 1.</i>	na robactwo.	<i>ma być</i>	na robactwo: ale uży- wać klejstru czyją krochmalowego.
288.	42. Diacil		Dicuil
290.	58. Celtera		Celtesa
293.	21. §§ pp.		§§ XXII. pp. 70—74.
	22. §§ pp.		§§ XV. pp. 50—52.
307.	8. kompeltu		kompletu
317.	50. podłamywania		poodłamywania
	55. 6. fizyka (dopiero), 7.		6. fizyka, (dopiero)?
341.	21. od osoby		od liczby
345.	52. dróty		drótu
	55. listek z korzonkiem		listek czy guzanka z ko- rzonkiem (Tabl. filigr. nro 7)
350.	40. Tewrdannek		Tewrdannek
353.	14. 15. (tylko partis am- cunda machina coelestis niedo- staje)		<i>wykassować, bo se- cunda i tertia pars machinae coelestis już jest nabyta z duble- rów berlińskiej król. bibl.</i>
355.	33. niewielka		znaczna
360.	35. Rafu		Rafa
364.	11. oddział		oddziału
368.	18. Fabricius 1718.		(<i>poczym opuszczono tak:</i>)
	Fabricius 1718. Le Long 1725 f. Du Pin nouv. biblioth. 1711. 4to critique par Simon 1750 8vo.		
369.	28. 10cio foliowych		10. foliowych.
370.	12. Broickury		Braickwy
	12. Calvin, <i>dodać</i>		Calvin, Ludov. Capelli crit. sacra opera Joannis filii, Lutet. 1650 f. comment, in vet. test. access. Jacobi fratris observ. item Ludov. arcanum punctationis vindicia edidit Jacob filius Amst. 1689 f.
	26. Loyex		Loyex
371.	5. <i>dodać trzeba:</i> Rich. Simon hist. crit. vet. test. 1681. 4. novi test. etc.		
376.	8. Hayneveve		Haynefve
	37. Wiesse		<i>wymazać</i>
382.	22. Wollman		Woltman
383.	40. Menestricra		Menestricra
385.	16. 1580.		1580. cum com. Wa- gnieri 1817. 4°
	<i>na tej karcie powinny być kroniki Roskie, które są na karcie 403, pod tytułem Rossie: Zrządca niezbyt wiele, do których dopisać: Nestor laurentskiego kodeksu przez Tymko- wskiego 1824. 4to, text radziwiłłowskiego ko- dexu 1769. wołkresauńskiego nikonowego 1793. 1793. po Nikonowu spisku T. I—VIII. 4to.</i>		
389.	32. przekładu		przekładu
391.	19. Spio		Spion
393.	18. 21. Bleauno		Bleauiio
396.	25. Sanssur		Sanssur

<i>karta 398. wiersz</i>	7.	literata Dunia	<i>ma być</i>	literatura Danica
399.	20.	Saskich o		Saskich i o
	57.	Halna		Hahn
400.	38.	Mecretii		hist. Marchi.
402.	27.	1773		1823.
	25—28.	Zrzódeł niezbyt wiele: <i>aż do mot f.; należy przenieść do karty 385.</i>		
403.	2.	Toppectin, Telmer,		Toppeltin, Felmer
	31.	Mancye		Mamye
	35.	svie		sive
404.	5.	<i>dopisać trzeba:</i> Alphabetum tibetan., Paulini a Sto Barthol. syst. bram., Oupnekhad An- quetilla,		
409.	1.	niana, Massei;		niana, raccolta di statue, Maffei;
410.	7.	alwarów		Alwarów
412.	4.	Wiebeling		Wiebeking
413.	2.	rozrzucając jest w ich		rozrzucając w ich
	55.	Freher		Freher
414.	34.	Beughern		Beughem
416.	6.	Lilieblad Sparswen- feldt		Lilieblad, Sparfwen- feldt
	9.	Hervaniana		<i>wymazać</i>
	14.	Puther bei		Putherbei
	15.	Theotinus		Theotimus

824. 4. p. 80.

1512. do 1515.

Tabl. VI.

№ 27. 1.2.3. p 95.
Vieštoru drukarskie oz

T66.VIII

§ 28.124
p. 93.96.

Tab IX.

ИЗБѢ
НАРОЧНЫ

СТНА ІСЪ

ПОЦАН
ТОСТЬ
БОУІА

ГО ІСЪ ЛѢСТВНИКА БѢ
ДВШННѢА Б НАВЪ БЫКА

ННДѢТЪВЪ

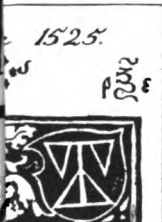
АЛЛѢІА ГЛѢДЪ ЕВѢ ѠДѢ

ДН

ПРІ ХВАЛНТЕГѢ НЧАШЪ
НА ѠСѢДѢ КѢ ДНАГНВЪ

Ѡ

IS

Agenda wileńska w Gd. Krakowie 1463.

Tab XII.

Agenda sue ex. Cardinalis sc̃i Sixti vulga
cramentorum p̃ psalteriũ finit. Cracis imp̃lla
dominum MacLONOPQRSSTV
nensis dyocessis

1514.

2 mszaltow 1503. 1506

A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V X Y Z

a b c d e f g h i j k l m n o p q r s t u v x y z

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100

Impressum in
radum bomgha
lesimo quadri
monono:.
feria ante festu

A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V X Y Z

a b c d e f g h i j k l m n o p q r s t u v x y z

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100

A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V X Y Z

a b c d e f g h i j k l m n o p q r s t u v x y z

Insignia drukarskie

TXV.

*Schaeffer.
Moguncia.*

*M. Wenzler.
Basilea.*

*M. Kessler.
Basilea.*

*Erh. Ratzsch.
Venecia, Augusta.*

*Mich. Furter.
Basilea.*

*Simon Burilagus, papirarius.
Venecia*

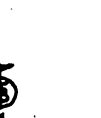
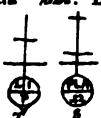
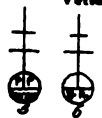
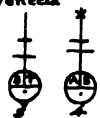
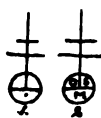
*Almus Brunus.
Venecia*

*Almus Brunus.
Lipsk*

*Jan Scholass.
Argentina*

*Erh. Ratzsch.
Moguncia.*

*Filippo Pincius.
Venecia.*

*Guillaume de Gourmont.
Paryż*

*Jakob Thaur.
herbipol, Lipsk*

*Jan Bissol, Mangius
Mediolan.*

*Jan Herman.
Londonia.*

*Jakob Huguetan.
Lipsk*

*Almus Brunus.
Paryż*

*Almus Brunus.
Paryż*

*Guido Merkator.
Paryż.*

*Jakob Huguetan.
Lipsk*

*Almus Brunus.
Paryż*

T. *Horwagioniska*
EusEpiscopuista
Basilea

Hanovia Frankfurt

i San Land

Lip

San. Temporalis Lugdun.

Elzawir. Ludun balaw

Piotr Mortier
Amsterdam

Plantinensis
Rajalengius
Antwerpla

† R

Renal. Book
Argentina

A

Leonard
i. Lukas
Alandsee
Wieden

Insignia

Haller. Ungler. Vietor. March. Scharfenberg.

*1577.
Stanislaw Scharfenberg*

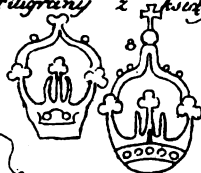
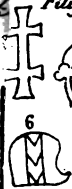
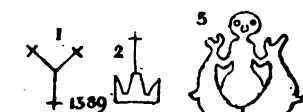

Mateusz Siebenjohann

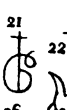
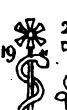
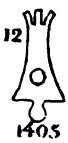

*Maciej Wierzbista
1568.*

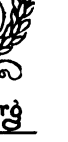
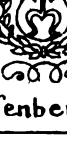
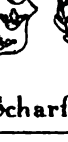
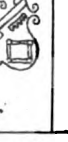
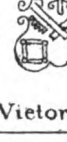
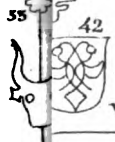
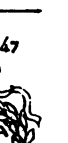
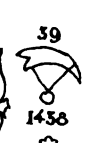
Filigrany cykle znaków *Filigrany z książki drukowanych* *T. XIII.*

Jana Hallera

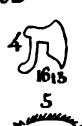
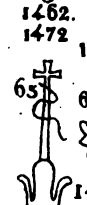
Briana Unglera

Victor

M. Scharfenberg

z rękopismów

Wydanie niniejsze wykonano sposobem fotochemigraficznym staraniem i nakładem Hieronima Wildera (Warszawa, ul. Traugutta 8) w r. 1927.

Tablice V, XI, XII i XIII, niedołączone do wydania z r. 1823/1826, któremi uzupełniono obecną edycję, ukazały się w „Albumie rytownika polskiego“. Poznań, 1854.

Res 1-2 17th 4 3754

